ISSN 2616-5260

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КӮЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КӮЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ
Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология
4 (29) 2022

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ
Серия исторические и археологичесикие, педагогические
и филологические науки
4 (29) 2022

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLO RUDAKI
Series of historical and archaeological, pedagogical
and philological sciences
4 (29) 2022

ДУШАНБЕ – 2022

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КӮЛОБ БА НОМИ АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Маҷалла соли 2009 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҳмон Дилшод Сафарбек — *Доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муовини сармуҳаррир:

Рафиев Сафархон Аюбович — *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Котиби масъул:

Сафарзода Манучеҳри Наҷот — *Муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

Ҳайати таҳририя:

07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ

Абдуллоев Маҳмуд Холович — *Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Искандаров Қосимшо — *Доктори илмҳои таърих, профессор, саркотиби илмии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Абдуназаров Хушвахт — *Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.*

Юнусов Сайдаҳтам Сайдалиевич — *Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Азамов Хурсанд Саидович — *Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

13.00.00 – Илмҳои педагогӣ

Мирзоев Салим Сайдалиевич — *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи биологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Ғуломов Ислом — *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иззатова Муҳаббат Инноятовна — *Доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иброҳимов Грез — *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Файзуллоева Фирӯза Мадохировна — *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

10.00.00 – Илмҳои филологӣ

Ҷумъахон Алимӣ — *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Хоҷаев Давлатбек — *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.*

Мухторов Зайниддин Мухторович — *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Худойдодова Шарофат Зардовна — *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба робитаҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Холиқова Зайналбӣ — *Номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муродов Баҳриддин Раҳмонович — *Номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Маҷалла дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нашр таҳия мегардад. Нишонӣ: 735360, ҶТ, ш.Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Сомонаи расмии маҷалла: vestnik.kgu.tj, ***E-mail:*** *payom@kgu.tj* ***Тел.****: 8(3322) 2-41-06*

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.06.2022, №174/м ворид гардидааст.

Қабули мақолаҳо вобаста ба соҳаҳои илм: 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, 13.00.00 – Илмҳои педагогӣ, 10.00.00 – Илмҳои филологӣ.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ
Раздел исторические и археологические, педагогические и филологические науки
Учредитель журнала:
Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки
Журнал основан в 2009 году. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:

Рахмон Дилшод Сафарбек *Доктор юридических наук, профессор, ректор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Заместитель главного редактора:

Рафиев Сафархон Аюбович *Кандидат педагогических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Ответственный секретарь:

Сафарзода Манучехри Наджот *Заместитель председателя управления науки и инноваций Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Члены редколлегии:

07.00.00 – Исторические и археологические науки

Абдуллоев Махмуд Холович *Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Искандаров Косимшо *Доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь Академии наук Республики Таджикистан.*

Абдуназаров Хушвахт *Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава.*

Юнусов Сайдаҳтам Сайдалиевич *Кандидат исторических наук, доцент кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Азамов Хурсанд Саидович *Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

13.00.00 – Педагогические науки

Мирзоев Салим Сайдалиевич *Доктор педагогических наук, профессор кафедры биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Гуломов Ислом *Доктор педагогических наук, профессор кафедры математики и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Иззатова Мухаббат Инноятовна *Доктор педагогических наук, доцент кафедры дошкольного обучения и социального дела Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Иброхимов Грез *Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Файзуллоева Фируза Мадохировна *Кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой общеуниверситетского русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

10.00.00 – Филологические науки

Джумъахон Алими *Доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой лингвистики и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Ходжаев Давлатбек *Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.*

Мухторов Зайниддин Мухторович *Доктор филологических наук, профессор, директор научно – исследовательского центра государственного управления и государственной службы Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.*

Худойдодова Шарофат Зардовна *Кандидат филологических наук, доцент, проректор по международным отношениям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Холикова Зайналби *Кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Муродов Бахриддин Рахмонович *Кандидат филологических наук, заведующий кафедрой языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.*

Журнал готовится к печати в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ г. Куляб, улица С. Сафарова 16, официальный сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: payom@kgu.tj, *Тел.: 8(3322)2-41-06*

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.
Прием статей по разделам науки: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 13.00.00 – Педагогические науки, 10.00.00 – Филологические науки.
Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал печатается на таджикском и русском языках.

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER ABUABDULLOH RUDAKI

Series of historical, pedagogical and philological sciences

The founder of the magazine:

Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki

The magazine was founded in 2009. Issued 4 times a year.

Chief editor:

Rahmon Dilshod Safarbek *Doctor of juridical Sciences, Professor, Rector of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Deputy chief editor:

Rafiev Safarkhon Aubovich *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Executive secretary:

Safarzoda Manuchehri Najot *Vice- chairman of Science and Innovation Management of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki*

Members of editorial board:

07.00.00 - Historical and archaeological sciences

Abdulloev Mahmud Kholovich *Doctor of Historical Sciences, Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Iskandarov Kosimsho *Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Secretary of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.*

Abdunazarov Khushvakht *Doctor of Historical Sciences, Professor, of the chair of General History, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav.*

Yunusov Saidahtam Saidalievich *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Azamov Khursand Saidovich *Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the chair of History, Law and Political Science of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

13.00.00 - Pedagogical Sciences

Mirzoev Salim Saidalievich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair of Biology of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Gulomov Islom Nazarovich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair Mathematics and its teaching methods of in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Izzatova Muhabbat Innoyatovna *Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the chair of Preschool Education and Social Affairs of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Ibrohimov Grez *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the chair of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Faizulloeva Firuza Madokhirovna *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of the General University Russian Language of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki.*

10.00.00 - Philological Sciences

Jumakhon Alimi *Doctor of Philological Sciences, professor, holder of the chair of linguistics and history of language in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Khojaev Davlatbek *Doctor of Philological Sciences, Professor at the chair of History of Language and Typology of the Tajik National University.*

Mukhtorov Zainiddin Mukhtorovich *Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the Research Center for Public Administration and Civil Service, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.*

Khudoidodova Sharofat Zardovna *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vice-Rector International Relations, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Kholiqova Zaynalbi *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the chair of Tajik Literature and Journalism Department, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki .*

Murodov Bahriddin Rahmonovich *Candidate of Philological Sciences, Head of the chair of linguistics and comparative typology, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki .*

The journal is being prepared for publication in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT Kulob city, S. Safarov street 16, the official website of the magazine: vestnik.kgu.tj, E-mail: payom@kgu.tj *Тел.: 8(3322) 2-41-06*

The journal is included in the Register of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 1.06.2022, №174/м

Reception of articles on sections of science: 07.00.00 - Historical and archaeological sciences, 13.00.00 - Pedagogical sciences, 10.00.00 - Philological sciences. The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI). The magazine is printed in Tajik and Russian.

ФИЛОЛОГИЯ

УДК:80+81 (2-тоҷ)
ББК:80+2 (2-тоҷ)
Т- 36

ИНЪИКОСИ АНТРОПОНИМИЯ ТУРКӢ ДАР РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Абдусамадзода Э.А., н.и.ф., дотсенти ДДК ба номи А. Рӯдакӣ
ТаҒоев С. Х., докторанти (PhD) –и Институти забон ва адабиёти АМИТ

Антропонимия солҳои охир ҳамчун як ҷузъи ономастика, ки дар навбати худ қисми эабоншиносӣ мебошад, баробари дигар илмҳои забоншиносӣ мавқеи хоса дорад. Дар аксари адабиёти илмӣ нуктаи назар оид ба муайян кардани маънои истилоҳи «антропоним», «антропонимия» ва «антропонимика» қариб якхеланд. Муҳаққиқи рус В.А.Никонов бар ин назар аст: «Антропонимия маҷмуи номҳои хоси одамон аст. Он ному насаб, тахаллус, лақаб, шаклҳои кӯтоҳшуда ва сохтаи номро дар бар мегирад» [11, с. 34].

Дар адабиёти соҳавӣ «Антропоним - номи худи шахс (номи шахсӣ, насаб, номи падар, лақаб, тахаллус)» маъно шудааст. О.С. Ахманова дар «Луғати истилоҳоти лингвистӣ» антропонимикаро қисми лексикология медонад, ки номи хоси одамонро меомӯзад [4, с. 50]. Н.В. Подолская дар «Луғати истилоҳоти ономастикаи русӣ» антропонимияро «Номи хосе, ки шахс (ё гурӯҳи одамон) метавонанд дошта бошанд, аз ҷумла номи шахс, номи падар, насаб, тахаллус, криптоним (ҳама гуна номи хоси пинҳонӣ), андроним (як навъи антропоним, номгузории зан бо ном, насаб ё лақаби шавҳар), гинеконим (номгузории шавҳар бо номи зан, лақаби худ), номи падар» [13, с. 31]. Ж. Марузо антропонимикаро қисми ономастика медонад, ки бо омӯзиши номи хоси одамон машғул аст [9, с. 33]. Ба ақидаи забоншиносони тоҷик Ҳ. Ҳусейнов ва К. Шукурова низ антропонимика қисми забоншиносист, ки маҳз исмҳои хоси одамонро меомӯзад [12, с. 18].

Номҳо маҳсули тафаккури давраҳои гуногуни ҷамъият буда, сарвати маънавӣ, ганҷинаи боэътимоди таъриху маданият ва як ҳиссаи фонди луғавии забони халқ маҳсуб меёбанд. Номҳо тарзи зисту зиндагӣ, расму анъанот, фарҳангу маданият ва ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти воқеии мардумро дар замонҳои гуногун, баъзе дигаргуниҳои ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва мадании онҳоро инъикос менамоянд. Бесабаб нест, ки дар ҳар давру замон барои соҳибони ном донистани олами номҳо, маънии онҳо, таърихи пайдоиш, инкишоф, таъбири онҳо, омилҳои номмонӣ, ҳудуди интишору дараҷаи истеъмол, номҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, асрори лақаб, куния, тахаллус ва ғайра шавқангез будааст.

Ном дар ҳаёти инсон, рушду такомули ӯ нақши муҳим дорад. Ном баъзан ба психологияи инсон низ таъсир мерасонад. Тибқи таълимоти дини Ислом волидайн дар назди фарзанди худ бояд се қарзро иҷро кунанд, ки аввалини он гузоштани номи некӯ мебошад. Ибни Сино дар асараш «Тадбири манзил» навиштааст: «Аввалин коре, ки падару модар бояд иҷро кунад, ба кӯдак гузоштани номи хуб мебошад» [2, с. 623].

Омӯхтану ҷамъоварӣ ва аз ҷиҳати илмӣ таҳлил намудани ному насабҳо, тахаллусу лақабҳо на танҳо барои забоншиносӣ, барои соҳаҳои таъриху этнография, фарҳангу ҷуғрофиё арзиши баланд доранд. Номҳо барои таҳқиқи таъриху этнография, фарҳангу ҷуғрофиё дорои маводи фаровон буда, таъриху фарҳанги чандинасраи халқ, таҳаввули вазъи сиёсӣ, иҷтимоиву маданӣ, ҷаҳонбинии фалсафӣ, динӣ, маънавию ахлоқӣ, эстетикӣ, шавқу завқ, майлу хоҳиш, донишу тафаккур, эътиқоду меҳру муҳаббат ба ниёкон ва расму ойини мардумро дар худ таҷассум менамоянд. Антропонимия метавонад дар амиқ намудани таркиби этникӣ ва кӯчиши аҳолӣ дар давраи кӯҳан ҳамчун манбаи пурқимати таърихӣ хизмат намояд. Аз сохту намуд ва

миқдори антропонимия дар кадом сатҳ ва чӣ қадар давом кардани муносибатҳои байниҳамдигарии халқу миллатҳои гуногунзабонро муайян кардан мумкин аст.

Зимнан бояд гуфт, ки доир ба паҳлуҳои гуногуни антропонимия корҳои бисёре анҷом ёфтаанд. Дар марҳилаи аввали ин омӯзишот зикри номи як зумра олимону муҳаққиқони рус хос аст: А.З. Розенфелд, В.А. Боголюбов, Н.А. Белгородский, И.М. Оранский, В.И. Абаев, Н.В. Бирил, В.А. Лившитс, О.М. Смирнова, А.Л. Хромов, К.Е. Гагкаев, Л.В. Гогичаева, Е.Ф. Данилина, М.И. Исаев, Г.П. Калокутская, Ю.А. Карпенко, В.А. Никонов, Н.В. Подольская, А.В. Суперанская, В.Э. Сталмане, О.А. Сухарева, М.С. Андреев, Н.И.Толстой, В.Н. Топоров, О.Н. Трубачёв, Ю.К. Юркенас, В.К. Чичагов, Э.А. Грантовский, Г.М. Налбандян, Д.Г. Резник ва дигарон.

Омӯзишу баррасии антропонимияи тоҷик дар заминаи таҳқиқоти муҳаққиқони рус сурат гирифтааст. Номшиноси рус Э.М. Мурзаев ишора мекунад: «Топонимияи Тоҷикистон асосан аз тарафи олимони рус О.И. Смирнова, А.З. Резенфелд ва А.Л. Хромов мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Тайёр кардани кадрҳои миллӣ назар ба ҷумҳуриҳои дигар дар Тоҷикистон хеле ақиб мондааст. Алҳол, дар Тоҷикистон ҳатто луғати мукаммали топонимӣ вуҷуд надорад» [10, с. 42].

Баъдан, аниқтараш аз солҳои 70-уми асри пор забоншиносони тоҷик дар заминаи ба омӯзишу таҳқиқи масъалаҳои номшиносии тоҷик шуруъ карданд ва ономастика ҳамчун илм ба воситаи хизматҳои шоистаи муҳаққиқони ватанӣ рушду инкишоф ёфт. Дар ин радиф зикри номи О. Ғафуров, Р.Х. Додихудоев, Н. Офаридаев, Ш. Исмоилов, Ҷумъахон Алимӣ, Ш. Ҳайдаров, Н. Абдуллоев, О. Маҳмадҷонов, Ф. Абдулло, Д. Ҳомидов, Р. Шоев, С.Абодуллоева, М.Аюбова, А. Абдунабиев, М. Шодиев, А. Насриддиншоев, Д.Ф. Майнусов, С.Х. Қурбонмамадов, Ҷаҳонгир Рустамшо, Ш. Гуламадшоев, Абдусамадзода Эраҷ ва дигарон шостаи зикр аст.

Таълифоти муҳаққиқони ватанӣ чун О.Ғафуров, Ш.Ҳайдаров, Р.Шоев, С.Ю. Абодуллоева, М.Аюбова, С.Х. Қурбонмамадов, Д.Ф. Майнусов, Абдусамадзода Э., Ҷ. Рустамшо, Ш. Рустамшо ва дигаронро ном бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар Тоҷикистон дар бахши антропонимия таҳқиқоти муҳаққиқи соҳа О. Ғафуров аввалин маҳсуб меёбад. Таҳқиқоти О.Ғафуров дар ин масир дар ибтидо меистад. О.Ғафуров аввалин муҳаққиқи тоҷик маҳсуб меёбад, ки ба масъалаҳои антропонимӣ даст задааст. Таълифоти ӯ таҳти унвони «Номҳои хоси ашхос дар забони тоҷикӣ» (1964) [7], «Қиссаҳо дар бораи номҳо» (1968) [5], «Шер ва Наргис» (1971) [8], «Ном ва таърих» (1987) [6] ва луғату мақолаҳои зиёди дигар таълифу нашр намудааст.

Аз ҷониби номшиноси тоҷик Ш. Ҳайдаров нашри «Луғати чандомади антропонимҳои тоҷикони ноҳияи Ашт» идомаи мантиқии фаъолияти илмии О.Ғафуров маҳсуб меёбад.

Солҳои охир масъалаҳои антропонимияро идомадиҳандагони мактаби номшиносии О.Ғафуров ва Ш.Ҳайдаров муҳаққиқон Р.Шоев дар мавзуи Ономастикаи «Самаки айёр», С.Ю. Абодуллоева бо номи «Форснома»-и Ибн-ал-Балхӣ, М.Аюбова бо номи Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритусу Қубодиён, Д.Ф. Майнусов бо номи Антропонимияи «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, С.Х. Қурбонмамадов бо номи Хусусиятҳои маъноӣ-услубии поэтонимияи «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, Абдусамадзода Э. бо номи Ономастикаи “Қасас-ул-анбиё”, Ҷаҳонгир Рустамшо бо номи Антропонимия “Ҳазору як шаб”, Шаҳбози Рустамшо бо номи Антропонимияи «Таърихи Систон» ва ғайра ба даст гирифта, рисолаҳои илмӣ дифоъ намуда, таълифоти зиёд аз худ боқӣ гузоштанд.

Бояд донист, ки гузаштагони мо мисли адабиётшиносон, шоирон, файласуфу таърихнигорон, ҷуғрофидонон дар осору таълифоти худ ба масъалаҳои номгузорӣ, шарту мазмуни ном, лақаб, тахаллус, куния дахл намуда, нисбати тахаллуси сулолаҳо, хонадонҳо, шахсиятҳои таърихӣ аз қабили пайғамбарон, подшоҳон, олимон ва ғайра маълумот додаанд.

Ин марҳила ҳамчун анъана дар осори намояндагони адабиёти муосири тоҷик низ идома ёфтааст. Мисоли барҷастаи ин осори Нависандаи халқии Тоҷикистон Сотим

Улуғзода, махсусан Романи «Фирдавсӣ» маҳсуб меёбад. «Романи «Фирдавсӣ»-и Нависандаи халқии Тоҷикистон Сотим Улуғзода асари таърихӣ буда, дар бораи рӯзгору осор, корномаи суханвар ва мутафаккири бузурги форсу тоҷик Абулқосими Фирдавсӣ бо сабки содаву равон ҳикоят мекунад...» [1, с. 2].

Ҳангоми омӯзиши маводи антропонимияи Романи «Фирдавсӣ» ошкор шуд, ки панҷ номи туркӣ: Алптегин [Alptegin], Сабуктегин [Sabuktegin], Буғрохони Қарохонӣ [Buğrānxāni Qaraxānī], Олтунтош [Āltuntāš], Аёз [Ayāz] мавриди истеъмол қарор дорад.

Зимни омӯзиши мавод муайян гардид, ки шумораи номҳои туркӣ теъдоди ниҳояти ками маводи онимии асарро ташкил медиҳад. Дар заминаи омӯзишу таҳқиқи мутахассисони соҳа ва дар такя ба далоили сарчашмаҳои луғавӣ баромаду таҳаввули номҳои номбурдаро мавриди бозбиниву баррасӣ қарор хоҳем дод.

Алптегин [Alptegin] - асосгузор ва аввалин амири давлати Ғазнавиён. Дар Романи “Фирдавсӣ” ҳамон Алптегине, ки дар аввалтар сухан атрофаш рафт, дар назар аст: “Исёни Алптегини сарлашкар ва аморати худро пойдор кардани ӯ дар Ғазнӣ, аморате, ки акнун бар тахти он домодаш Сабуктегин нишастааст...» [1, с. 51].

Дар тасвир ва шарҳи номҳои хазинаи электронии номҳо Алптегин [Alptegin] калимаи туркӣ маъно шудааст: «Алптегин калимаест, ки аз ҷузъҳои Алп – қаҳрамон ва Тегин – авлоди хон таркиб ёфтааст» [15].

Дар «Таърихи Бухоро» шакли Атматегин [Atmategin] зикр мешавад: «… Дар «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзӣ (чопи Қазвинӣ) ин ном дар шакли Атматегин омадааст. [3, с. 257]

Сабуктегин [Sabuktegin] – турк дар давлати Ғазнавиён (солҳои 977-997), домоди асосгузори давлати Ғазнавиён - Алптегин.

Дар сарчашмаҳо номи Сабуктегин [Sabuktegin] аз ду ҷузъи таркибёфтаи калимаҳои Сабук – маҳбуб ва Тегин – авлоди хон сохта шудааст. Номи дигари Маҳмуди Ғазнавӣ, ҳокими маъруфи давлати Ғазнавиён аст. «Ворисони Алптегин–амир Сабуктегин ва писари вай Маҳмуд чун сиёсати кишваркушоӣ пеша карданд, давлати нав аз ғорату яғмои ҳамсоядиёрҳо торафт ғанитар мешуд». [1, с. 136]

Буғрохон [Buğrānxān], ки дар асар дар шакли Буғрохони Қарохонӣ [Buğrānxāni Qaraxānī] истифода гардидааст: «Дар вақти ҳуҷуми Буғрохони Қарахонӣ ба давлати Сомониён Абуалӣ дар Нишопур ва Фоиқ дар Балх ба Нӯҳи Сомонӣ хиёнат ва бо Буғрохон мукотибат карда будаанд» [1, с. 87].

Буғрохон [Buğrānxān] – номи ҳокими сулолаи Қарахониён буд. Дар шаклҳои Боғра/Буғра (тарҷумааш “шутур”) низ мавриди истифода мебошад. Боғрахон/Буғрахон - унвони ҳокимони сулолаи Қарахониён аз қабилаи яғма [14].

Буғрохон[Buğrānxān] шаклҳои мухталифи корбаст дорад: дар забони русӣ: Боврахан/Буграхан, дар забони англисӣ: Bugrahan, дар забони испанӣ: Bugrajan, дар забони немисӣ: Bugrahan, дар забони итолиёвӣ: Bugrahan, дар забони франсузӣ Bougurakhane ва дар забони грузинӣ ბუგრახან ва дар забони тоҷикӣ Буғрохон [16].

Пайдоиши ном туркӣ буда, аз ҷузъҳои Буғра – шутур; Хон - ҳоким таркиб ёфтааст.

Болотар иброз доштем, ки ин ном дар шакли Буғрохони Қарохонӣ [Buğrānxāni Qaraxānī] истифода гардидааст. Қарахонӣ [Qaraxānī] номи сулола буда, мансубияти Буғрохонро ба ин сулола ифода мекунад. Қарахон [Qaraxān] низ баргирифтаи туркист. Аз ҷузъҳои Қара – сиёҳ, Хон – ҳоким. Маҷмуан маънои хони сиёҳу тавоноро мефаҳмонад.

Исми дигари маводи мавриди таҳқиқ Олтунтош [Āltuntāš] мебошад. Олтунтош [Āltuntāš] баромади туркӣ дошта, аз ҷузъҳои Олтун – тилло ва Тош – санг таркиб ёфтааст. Олтунтош [Āltuntāš] маънои санги тиллоиро ифода мекунад.

Олтунтош [Āltuntāš] номи ҳокими Ҳорот буда, дар асар 21 маротиба зикраш рафтааст. «Андешаи дароз ӯро бад-ин қарор овард, ки Фирдавсиро бо ягон баҳона аз омадан ба Ғазнӣ монеъ шуда, ба ватанаш баргардондан лозим аст. Дар ин кор ба Унсурӣ дӯсташ Олтунтоши ҳокими Ҳирот ёрӣ хоҳад дод» [1, с. 131].

Аёз [Ayāz] – номи ғуломи боэътимоди Султон Маҳмуди Ғазнавӣ. Ин ном бо арабӣ ва маҷозан маънои «ғулом»-ро ифода мекунад.

Шарҳи номи Аёз [Ayāz] дар шаклҳои гуногун оварда шудааст: «1. Номи туркӣ, ки аз форсӣ (ایاز) гирифта шуда, маҷозан «насими салқин, шамоли хунук»-ро ифода мекунад; аёз - дар забони қазоқӣ (туркӣ) маънои «хунук»-ро мефаҳмонад; дар шеваи тоторӣ ба маънои «нуру покӣ» омадааст [16].

Таҳқиқоти мавриди назар дар заминаи омӯзиши таҳқиқоти мутахассисони соҳа, асару сарчашмаҳои луғавӣ ва бозбинии сайри таърихии истилоҳоту вожаҳо анҷом пазируфт.

Омӯзишу баррасии масъалаи мазкур, гарчанде боварибахш арзёбӣ гардад, ҳанӯз ҳам асрори зиёде дар мавриди маънову шаклҳои таърихӣ ва таҳаввули номҳои мавриди омӯзишу таҳқиқ гуфта нашудааст. Дар оянда баъди омӯзишу баррасиҳои амиқу густурда дар комил гардонидани паҳлуҳои ногуфтаву фаромӯшшудаи таҳқиқоти мазкур саҳм хоҳем гузошт.

Адабиёт:

1. Сотим Улуғзода. Фирдавсӣ. - Душанбе: «Адабиёти бачагона», 2017. - 280 с.
2. Абуали Ибн Сино. Осор. «Тадбири манзил». Т.4. – Душанбе: Дониш, 2009. – 921 с.
3. Абубакр Муҳаммад ибни Ҷаъфари Наршахӣ ТаърихиБухоро. – Душанбе: «Пайванд», 2012. – 736 с.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. –М.: СЭ, 1966. -607 с.
5. Ғафуров О.Ғ. Қиссаҳо дар бораи номҳо/О.Ғ. Ғафуров. - Душанбе, 1968. - 140 с.
6. Ғафуров О.Ғ. Ном ва таърих: (дар бораи номҳои арабӣ, форсӣ, тоҷикӣ ва туркӣ): луғат/О.Ғ. Ғафуров. - М.: Наука, 1987. - 220 с.
7. Ғафуров О.Ғ. Номҳои хоси ашхос дар забони тоҷикӣ//АКД. -Душанбе, 1964. - 14 с.
8. Ғафуров О.Ғ. Шер ва Наргис/О.Ғ. Ғафуров. - М.: Наука, 1971. - 240 с.
9. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов-М., 1960.-436 с.
10. Мурзаев, Э.М. Монгольские элементы в топониме Киргизии// Географические исследование в Киргизии/Э.М. Мурзаев. - Фрунзе, 1971.
11. Никонов В.А. Имя и общество. -М.: Наука, 1974. -278 с.
12. Ҳусейнов Ҳ, Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. –Душанбе: Маориф, 1983. -256 с.
13. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. 2-е изд. М., 1988.
14. Донишномаи озод [Захираи электронӣ]. Рӣҷаи дастрасӣ: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0_(%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%BB) (санаи мурочиат: 1.01.2023, соати 14:23).
15. Торономаи ном [Захираи электронӣ]. Рӣҷаи дастрасӣ https://imya.com/name/83485 (санаи мурочиат: 31.12.2022, соати 19:24).
16. Торономаи ном [Захираи электронӣ]. Рӣҷаи дастрасӣ https://statusname.ru/names/ru/male/bugrakhan (санаи мурочиат: 31.12.2022, соати 18:13)

ИНЪИКОСИ АНТРОПОНИМИЯИ ТУРКӢ ДАР РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Дар мақола таҳқиқ атрофи омӯзиши антропонимияи туркӣ дар Романи «Фирдавсӣ»-и Нависандаи халқии Тоҷикистон Сотим Улуғзода сурат гирифтааст. Муаллифон антропонимияи романро омӯхта, маводи туркии асарро мавриди таҳлили забоншиносӣ қарор додаанд. Дар мақола нақш ва мақоми муҳаққиқони хориҷию ватанӣ дар мавриди омӯзиши масъалаҳои ономастикӣ, махсусан антропонимика нишон дода шудааст.

Баҳсҳои доманадори илмии муҳаққиқони соҳа дар мақола оварда шуда, назари муаллифон низ ҷой дорад. Таҳлили забоншиносии маводи мавриди баррасӣ дар заминаи сарчашмаҳои луғавӣ, таҳқиқотӣ ва таърихию этнографӣ сурат гирифтааст.

Муаллифони мақола дар ин матлаб дар бораи нақш ва мақоми антропонимикаи тоҷик дар солҳои охир, махсусан замони соҳибистиқлолӣ кишвар сухан рондаанд.

Калидвожаҳо: антропоним, антропонимия, антропонимика, таҳлили забоншиносӣ, антропонимияи туркӣ, романи «Фирдавсӣ», номшиносӣ, Сотим Улуғзода, таҳаввули таърихӣ.

ОТРАЖЕНИЕ ТУРЕЦКОЙ АНТРОПОНИМИИ В РОМАНЕ “ФИРДОУСИ” СОТИМА УЛУГЗАДЕ

В статье исследванию подвергается турецкая антропонимия романа «Фирдауси» Народного писателя Таджикистана Сотима Улугзаде. Авторы изучили антропонимию романа и подвергли лингвистическому анализу тюркский материал произведения. В статье показаны роль и статус зарубежных и отечественных исследователей в изучении вопросов ономастики, особенно антропонимики.

В данной статье представлена научная полемика исследователей, а также мнение авторов в направлении изучения антропонимии. Лингвистический анализ рассматриваемого материала осуществлялся на основе лингвистических, исследовательских, историко-этнографических источников.

Авторы статьи параллельно показывают значение и роль таджикской антропонимии, её развитие за последние годы, особенно в период независимости страны.

Ключевые слова: антропоним, антропонимия, антропонимика, лингвистический анализ, тюркская антропонимия, роман «Фирдауси», ономастика, Сотим Улугзода, историческое развитие.

REFLECTION OF TURKISH ANTHROPONYMY IN THE NOVEL “FIRDOWSI” SOTIMA ULUGZADE

The article examines the turkish anthroponymy of the novel «Firdavsi» by the People's Writer of Tajikistan Sotim Ulugzade. The authors studied the anthroponymy of the novel and subjected the turkic material of the work to linguistic analysis. The article shows the role and status of foreign and domestic researchers in the study of issues of onomastics, especially anthroponyms.

This article presents the scientific controversy of researchers, as well as the opinion of the authors in the direction of the study of anthroponymy. Linguistic analysis of the material under consideration was carried out on the basis of linguistic, research, historical and ethnographic sources.

The authors of the article simultaneously show the significance and role of tajik anthroponymy, its development in recent years, especially during the period of independence of the country.

Key words: anthroponym, anthroponymy, anthroponymy, linguistic analysis, turkic anthroponymy, novel «Firdavsi», onomastics, Sotim Ulughzoda, historical development.

Маълумот дар бораи муаллифон: Абдусамадзода Эраҷ Абдусамад – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa: ҶТ. 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16.Тел.: (992)918-13-99-68.

Тағоев Саймомин Холмуминович – докторанти (PhD) Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИ ҶТ. Суроғa: 734025, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, Тел: (992)918-14-29-67.

Сведения об авторах: Абдусамадзода Эраҷ Абдусамад – кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и история языка Кулябского

государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, 735360, г. Куляб, улица С. Сафаров 16. Тел.: (992)918-13-99-68.

Тагоев Саймомин Холмуминович – докторант (PhD) Институт языка и литературы им. Рудаки НАН РТ. Адрес: 734025, г.Душанбе, проспект Рудаки, 21, Тел: (992)918-14-29-67.

Information about authors: Abdusamadzoda Eraj Abdusamad - Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Linguistics and History of the Language of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT, 735360, Kulob, S. Safarov street 16. Tel.: (992) 918-13-99-68.

Tagoev Saimomin Kholmuminovich - doctoral student (PhD) of the Institute of Language and Literature. Rudaki NAS RT. Address: RT, 734025, Dushanbe, Rudaki avenue, 21, Tel: (992) 918-14-29-67.

УДК: 811.111+811.161.1 (2-тоҷ)
ББК: 81+81.2Р+81.2 Англ. (2-тоҷ)
Х - 66

ОБРАЗОВАНИЕ СТРАДАТЕЛЬНОГО ЗАЛОГА В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ.

Холикзода А., к.ф.н., доцент
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

В статье рассматриваются способы выражения субъектно-объектных отношений в английском языке и роль, которую играет категория залог в специфике их отражения в структуре предложения при переводе на русский язык.

Категория залога является одним из основных вопросов, традиционно изучаемых в грамматической науке. Она рассматривается во всех теоретических грамматиках английского и русского языков.

Сложность раскрытия значения залоговых глагольных конструкций заключается в неоднородности их семантики, для анализа которой необходимо учитывать различные языковые особенности, которой необходим учет различных лингвистических факторов: морфологических, синтаксических, лексических, а также прагматических.

Как сказал Э. Сепир об универсальности выражения субъектно-объектных отношений: "Ни один из известных нам языков не может от этого увернуться, равно, как он не может выразить что-либо, не прибегая к символам для конкретных понятий" [Сепир 1934, 73].

Глагольная категория залога показывает направление процесса в отношении участников ситуации, отраженной в синтаксической конструкции.

- Настоящее, прошедшее и будущее время неопределенного пассива (Present, Past и Future Indefinite Passive) образуются при помощи настоящего, прошедшего и будущего времени неопределенного времени (Present, Past и Future Indefinite) вспомогательного глагола быть и причастие II (to be и Participle II) условного глагола. Существует три способа перевода страдательного залога на русский язык:

- глаголом **to be -быть** краткая форма причастия страдательного залога. В настоящем времени глагол **to be - быть** - не употребляется.

(b) с помощью глаголов на **-ся**.

(в) с помощью неопределенно-личных конструкций (неопределенно-личные предложения)

Последний способ перевода возможен только в том случае, если исполнитель действия не упоминается.

Залог английского глагола выражается путем противопоставления пассивной формы глагола активной форме глагола.

Пассивный залог образуется с помощью вспомогательного глагола **to be** в нужной форме и причастия II условного глагола. В разговорной речи роль пассивного вспомогательного глагола иногда может выполнять глагол get и become.Например, **The young violinist became admired by all. Молод скрипач стал предметом всеобщего восхищения**. [Блох,1982,155]

Категория залога представлена в системе английского глагола гораздо шире, чем в системе русского глагола, поскольку в английском языке в пассиве могут употребляться не только переходные, но и непереходные объектные глаголы, включая препозитивные (предлог сохраняется в абсолютном значении).

Кроме того, глаголы, принимающие не один, а два объекта, как правило, могут иметь оба объекта в позиции пассивного субъекта. Например: **The dress has never been tried on.** - Платье никогда не было примерено. **The diplomat was refused transit facilities through London** Дипломату было отказано в транзите через Лондон.

Однако не все глаголы, способные принимать объект, употребляются в пассивной форме. В частности, пассивная форма характерна для многих глаголов подкласса (проявляющих слабую динамическую силу), таких как have (прямое притяжательное значение), **belong, cost, resemble, fail, misgive** и др. [Блох,1982,155]

Таким образом, в соответствии с их отношением к пассивному залогу, все глаголы можно разделить на два больших класса: пассивные глаголы и непассивные глаголы.

Есть случаи, когда использование при переводе страдательного залога перевод кажется очень необычным, так как в русском языке существуют аналогичные конструкции. К таким случаям относятся следующие глаголы: **to accord, to advise, to allow, to ask, to award, to forbid (rare), to forgive, to give, to grant, to pay, to prescribe, to promise, to refuse, to show, to tell** употребляются в страдательном залоге. Эти глаголы всегда обозначают объект, выраженный существительным или инфинитивом. Действие пассивного предиката переходит к субъекту. Субъект соответствует русскому косвенному объекту. Например: Мне дали отпуск на десять дней. Были ли предъявлены документы? Пациенту прописали строгую диету. Нам велели подождать.

Эти глаголы допускают другой тип пассивной конструкции, если объект выражен существительным. Таким образом, мы можем сказать не только **1 was given a book,** но и также **A book was given to me, the book was shown to him.** Выбор конструкции зависит от логического ударения: **he was given a book, He was shown a book** подчеркивается то, что дано, что встречается чаще; в **The book was given to me, The book was shown to him** подчеркивается лицо.

Пассивный залог возможен при использовании интранзитивных глаголов с предлогами: **to account for, to agree upon, to arrive at (a conclusion, agreement, decision), to call for, to call upon, to comment upon, to count upon, to depend on (upon), to dispose of, to fire at, to hear of, to insist on (upon), to interfere with, to laugh at, to listen to, to look after, to look at, to look down upon (смотреть на кого-либо сверху вниз), to look up to (смотреть на кого-либо снизу вверх), to provide for, to put up at (остановиться), to put up with (примириться), to read to, to refer to, to rely on, to run over, to send for, to speak about (o f) , to stare at, to talk about (to, over).**

Например: Her strange behavior was largely commented upon. Ее странное поведение было широко прокомментировано.

Составной глагол to do away с предлогом with может употребляться в страдательном залоге. Например: In our country illiteracy was done away with many years ago. В нашей стране с неграмотностью покончили много лет назад.

Следующие глагольные фразеологические единицы могут быть использованы Passive Voice:

to find fault with (придираться, находить остатки**),** to lose sight of **(**терять из виду**), to make fun of, (использовать),** to pay attention to**,** (обращать внимание на) **to put an end to (**положить конец**) to take care** of (заботиться) Например:

Его замечания не были приняты к сведению. His comments were not taken into account.

Весма своеобразным является случай, когда субъект пассивного предиката соответствует русскому наречному модификатору. Это случай с интранзитивными глаголами **to live и to sleep с** предлогом **in.** Например: The bed **was not slept in. - В кровати не спали.** The room **is not lived in. - В комнате не живут.**

В английском языке есть ряд переходных глаголов, которые соответствуют интранзитивным глаголам в русском языке. К ним относятся**: to answer, to assist, to attend, to follow, to help, to influence, to join, to watch.**

Эти глаголы естественно образуют пассивную конструкцию, в то время как их русские эквиваленты не могут быть использованы в страдательном залоге. Например: **Slie was greatly affected by the scene. Слай был сильно поражен этой сценой. [**Блох,1982,155**]**

В русском языке такие предложения которые оформляются неопределенно-личными предложениями (неопределенно-личные предложения), если не упоминается исполнитель действия. В последнем случае используется либо активный залог, что встречается довольно редко, либо пассивный залог (состоящий из глагола быть + краткая форма причастия страдательного залога). Например: **He was granted ten days' leave.** - Ему дали десятидневный отпуск**. At last an agreement was arrived at.** – Наконец, пришли к соглашению.

Сочетание to be + причастие II может обозначать действие, в таком случае это простое сказуемое, выраженное глаголом в страдательном залоге. Оно также может обозначать состояние, тогда это составное предикативное сказуемое, состоящее из связующего глагола и сказуемого. Например:

As the director was ill, the documents were signed by his as¬sistant. (Were signed denotes an action).- Поскольку директор был болен, документы подписал его помощник. (Были подписаны - обозначает действие).

When I came, the papers were signed and 'lay on the secretary's table. (Were signed denotes a state.) - Когда я пришел, документы были подписаны и лежали на столе секретаря. (Были подписаны обозначает состояние.)

Составное именное сказуемое, выраженное глаголом to be и причастием II, может быть переведено только глаголом быть - краткая форма причастия страдательного залога. В настоящем времени глагол быть не употребляется.

Употребление времен тесно связано с этими значениями сочетания to be + Participle II. Например: **When I came up to the gate, it was already locked.** - Когда я подошел к-воротам, они уже были заперты.(The predicate indicates the state of the gate at a given moment.)

When I came, up to the gate, it had already been locked. - Когда я подошел к воротам, их уже заперли. **(**The predicate indicates an action completed before a definite moment in the past**.)** [Блох,1982,155]

Иногда трудно различить глагол to be - Participle II как простое сказуемое и как составное именное сказуемое. Мы имеем страдательный залог (простое сказуемое) в следующих случаях:

(а) когда указывается исполнитель действия (как правило). Например: **They were thus introduced by Holly.** (Galsworthy) Так они были представлены Холли**.** (Голсуорси)

Мы имеем составное именное сказуемое в следующих случаях: (а) обычно, когда глагол to be стоит в настоящем или прошедшем времени, а условный глагол допускает форму Continuous. Например:

Why don't you go and take the documents? They are ready. They have been typed these two hours. - Почему бы вам не пойти и не забрать документы? Документы готовы. Уже два часа как они напечатаны.

Our things had been packed for two hours and we were im¬patiently pacing. up and down the room whdn at last we heard the sound of wheels. - Вещи уже два часа как были

упакованы, и мы в нетерпении ходили взад и вперед по комнате, когда наконец услышали стук колес.

(b) когда причастие II обозначает состояние души. В этом случае сказуемое является составным, даже если есть объект, вводимый предлогом **by**. Этот объект обозначает не исполнителя действия, а причину состояния. Например:

He was oppressed by a sense of loneliness - Он был угнетен чувством одиночества.

Когда эти критерии не могут быть применены, сам контекст помогает решить, является ли предикат простым или составным номинативным.

Другая проблема, связанная с категорией залога и связанная с проблемой, касается соотношения между морфологической формой пассивного залога и синтаксической формой соответствующего сложного именного сказуемого с чистой связкой **be**. На самом деле, внешняя структура этих двух сочетаний во многом одинакова. Например:

You may consider me a coward, but there you are mistaken. They were all seised in their homes. - Вы можете считать меня трусом, но вы ошибаетесь. Все они были схвачены в своих домах.

Первый из двух примеров представляет собой случай номинативного предиката, второй - случай формы пассивного залога. Хотя внешне эти конструкции похожи, нет сомнений в их различном грамматическом статусе.

Как известно, разграничение между рассматриваемыми типами конструкций обычно проводится по семантическому признаку конструкций. А именно, если конструкция выражает действие, то она относится к форме пассивного залога; если она выражает состояние, то интерпретируется как именной предикат.

The door was closed by the butler as softly as could be. The door on the left was closed. - Дверь была закрыта швейцаром как можно тише. Дверь слева была закрыта.

Сказуемое первого предложения выражено "пассивным действием", то есть выражено глаголом в страдательном залоге; сказуемое второго предложения, в соответствии с приведенной семантической интерпретацией, понимается как выражающее "пассив состояния", то есть состоящее из глагольного звена и именной части, выраженной причастием прошедшего времени. Тот факт, что неопределенное несовершенное прошедшее и настоящее время остаются безразличными к этой градации динамизма в пассивных конструкциях, является еще одним доказательством того, что прошедшее и настоящее время английского глагола представляют собой отдельную грамматическую категорию, заметно отличающуюся от выражения будущего. [Блох,1982,156]

Исследование показывает, что залог имеет сложную природу как в плане содержания, так и в плане формального выражения. Широкая грамматическая семантика данной категории объясняет включенность достаточно большого количества разноуровневых единиц языка в залоговую сферу.

Кроме того, наличие большого числа маркеров, по мнению Н. А. Кобриной, говорит об исключительной важности залога для процесса коммуникации, а не номинации, т. к. при разной номинации залоговых вариантов может описываться одна и та же ситуация [3, с. 93].

Таким образом, одной из основных функций залога является внутриязыковое варьирование.

Литература:

1. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка. М.,1975,с.108-113.
2. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка.- Москва «Высшая школа» 1983.-262 с
3. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка. Л.,1969,с.230-278.
4. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. М.., 1959,с.25'7-274.
5. Есперсен О. Философия грамматика. М., 1958.

6. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.,1981,с.74-80

7. Мухин А.М. Лингвистический анализ. Теоретические и методологические проблемы. Л.,1976, с.96

8. Овчинникова О.Г. К вопросу о возвратном залоге в английском языке. УЗ Ташкентского ТПИИЯ вып. 8. Ташкент 1963,с.83-89,

9. Расторгуева, В.С. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки/В.С. Расторгуева. - М., 1987. – 436 с.

10. Холодович А.А. Залог. Материалы конференции "Категория залога АН СССР, Л,1970.

11. Корнеева Е.А. Пособие по морфологии английского языка. М., 1974,с 129-131

12. Мальчевская Т. Н. Сборник упражнений по переводу гуманитарных текстов с английского языка на русский. Практическое пособие Издательство «Наука» Ленинградское отделение Ленинград.- 1970,234с

13. Гухман М.М. Типологические исследования. - В сб.: Теоретические проблемы советского языкознания, м., 1968 стр.89

14. Sapir E. Communication // Encyclopaedia of the social sciences. - N.Y., 1931a. - Vol. 4. - P. 78-81.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ТАРЗИ МАФЪУЛИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА РУСӢ

Дар мақолаи мазкур роҳҳои ифодаи муносибатҳои субъектӣ-объектӣ ба забони англисӣ ва нақши категорияи тарзи феъл ва хусусиятҳои инъикоси он дар таркиби ҷумла ҳангоми тарҷума ба забони русӣ баррасӣ мешавад.

Категорияи тарзи феъл дар системаи феълии забони англисӣ нисбат ба системаи феълии забони русӣ хеле васеътар ифода ёфтааст, зеро дар забони англисӣ на танҳо феълҳои гузаранда, балки феълҳои предметии гузаранда, аз ҷумла феълҳои препозитивиро низ метавон истифода бурд.

Тадқиқот нишон медиҳад, ки тарзи феъл ҳам аз ҷиҳати мазмун ва чӣ аз ҷихати ифодаи расмӣ характери мураккаб дорад. Семантикаи васеи грамматикии ин категорияро, дохил шудани шумораи хеле зиёди воҳидҳои забонии сатҳҳои гуногун ба доираи ғайрифаъол, шарҳ медиҳад.

Калидвожа: субъект, объект, тарзи феъл, тарзи фоил, тарзи мафъул, феъл, феъли ёридиҳанда, сифати феълӣ, забони англисӣ, забони русӣ.

ОБРАЗОВАНИЕ СТРАДАТЕЛЬНОГО ЗАЛОГА В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются способы выражения субъектно-объектных отношений в английском языке и роль, которую играет категория залог в специфике их отражения в структуре предложения при переводе на русский язык.

Категория залога представлена в системе английского глагола гораздо шире, чем в системе русского глагола, поскольку в английском языке в пассиве могут употребляться не только переходные, но и непереходные объектные глаголы, включая препозитивные.

Исследование показывает, что залог имеет сложную природу как в плане содержания, так и в плане формального выражения. Широкая грамматическая семантика данной категории объясняет включенность достаточно большого количества разно уровневых единиц языка в залоговую сферу.

Ключевые слова: субъект, объект, категория залог, действительный залог, страдательный залог, глагол, вспомогательный глагол, причастия II, английский язык, русский язык.

THE FORMING OF THE PASSIVE VOICE IN ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

The article discusses the ways of expressing subject-object relations in English and the role played by the category of voice in the specifics of their reflection in the structure of sentence when translated into Russian.

The category of voice is represented in the system of the English verb much more widely than in the system of the Russian verb, since in the English language not only transitive, but also intransitive object verbs, including prepositive ones, can be used in the passive (the preposition is preserved in the absolute value).

The research shows that the voice has a complex nature both in plan of content and in terms of formal expressions. The broad grammatical semantics of this category explains the inclusion of a fairly large number of multi-level language units in the collateral sphere.

Keywords: subject, object, category of voice, active voice, passive voice, verb, auxiliary verb, participle II, English language, Russian language.

Сведения об авторе: Холикзода Айниддин – кандидат филологических наук, доцент кафедры методики и преподавания иностранных языков Кулябский государственный университет имени А. Рудаки, Адрес: 735360, РТ, город Куляб, ул. С.Сафаров 16. Телефон: (+992) 918780047, E-mail: **aynijon@mail.ru**

Маълумот дар бораи муаллиф: Холиқзода Айниддин – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методика ва таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, Суроғa: 735360, ҶТ, ш.Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Телефон: (+992) 918780047, E-mail: aynijon@mail.ru

Information about the author: Kholikzoda Ainiddin - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Methods and Teaching of Foreign Languages Kulyab State University named after A. Rudaki, Address: 735360, RT, Kulyab city, st. S. Safarov 16. Phone: (+992) 918780047, E-mail: aynijon@mail.ru

УДК:574.2 (2-тоҷ)
ББК:28.23 (2-тоҷ)
А-28

ВЫРАБОТКА ПУНКТУАЦИОННЫХ НАВЫКОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Асоева К.А., к.ф.н., доцент
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Все употребляемые в современном русском письме знаки препинания могут быть разделены по их функциям на две основные группы: 1) знаки отделяющие, 2) знаки выделяющие [5, с. 75]

Знаки препинания первой группы употребляются для отделения одних частей текста от других: предшествующего предложения от непосредственно за ним следующего предложения или группы предложений; одного однородного члена предложения от другого однородного члена или одной группы однородных членов от другой такой же группы; подлежащего от сказуемого или состава подлежащего от состава сказуемого. К этой же группе знаков препинания относятся знаки, ставящиеся в конце предложения, которым заканчивается текст. [5, с. 78]

Отделяющими знаками препинания являются: точка, вопросительный знак, восклицательный знак, запятая, точка с запятой, двоеточие, тире, многоточие. В известных случаях, как это будет видно из дальнейшего изложения, некоторые отделяющие знаки препинания могут употребляться и в функции выделяющих.

Выделяющие знаки препинания служат для обозначения таких синтаксических конструкций, которые вставляются в предложение с целью дополнения, уточнения, пояснения, раскрытия содержания одного или нескольких его членов или всего предложения в целом, а также синтаксических конструкций, содержащих название лица или предмета, к которому обращена речь, или выражающих субъективное отношение пишущего к содержанию своего высказывания. [2, с.253]

Анализ письменных работ студентов национальных групп показывает, что к наиболее распространенным ошибкам в письменной речи наряду с орфографическими относятся ошибки пунктуационные.

Одной из существенных причин этих ошибок является влияние норм русского языка студентов. Наиболее трудна для студентов национальных групп, пунктуация русского сложносочиненного предложения, выражающая соединительные отношения с помощью союза **и**. Это конструкция широко употребительна в русской речи. Она может состоять из двух, трех и более простых предложений. Может соединять в своем составе как однотипные, так и разнотипные части; весьма распространены, например, сочетания личного и безличного предложений. Часто союз **и** соединяет наряду с простыми предложениями однородные члены внутри простых предложений.

В таджикском же языке разновидность сложносочиненного предложения с союзом **ва**, который соответствует русскому языку и, наименее употребительна, чаще встречается сложное предложение с бессоюзной сочинительной связью. Кроме того, союз **ва** соединяет в единое целое преимущественно однотипные простые предложения, а именно личные. И еще союз **ва** не является в таджикском языке повторяющимся, то есть не выражает перечисления и усиления.

И наконец, пунктуационное различие: в таджикском сложносочиненном предложении с союзом **ва** запятая не ставится.

В правописании сложноподчиненных предложений – свои трудности. Разветвленная сеть синтаксических средств: многочисленные союзы, разнообразие их функций и местоположения, союзные слова, соотносительные слова, способы расположения составных частей, количество объединяемых предложений, интонация и т.д. – поражает пестрые и довольно сложные условия постановки знаков препинания.

В таджикском сложноподчиненном предложении такого разнообразия союзов и их значений могут встречаться. Самым распространенным в таджикском языке является союз ки, причем запятая всегда ставится перед ним. Эти обстоятельства весьма затрудняют овладение пунктуационными нормами русского языка.

Среди бессоюзных сложных предложений пунктуационно наиболее трудны разновидности, выражающие причинно-следственные отношения и общее значение обусловленности. В русском языке данные разновидности более распространены, логико-смысловые отношения между частями таких предложений выражены более ярко, чем в таджикском языке. Поэтому осмысление и постановка знаков препинания – двоеточия и тире – даются студентам с большим трудом. [3, с. 89]

Изучение причин ошибок помогает не только исправлению их, но и, главное, целенаправленному предупреждению.

Немалое место в занятиях русской пунктуацией должно занимать сравнение несходных фактов, привлечение так называемых конфликтных компонентов, разрушающих ложную аналогию с явлениями родного языка и создающих условия для размышлений, доказательств, припоминания и применения правил на практике, для лучшего запоминания разнообразных явлений русского языка, с которыми потом студенты не раз столкнутся и на занятиях грамматики, и при чтении художественного текста.

Ключ к овладению пунктуацией сложносочиненного предложения лежит в умении студента производить синтаксический разбор, выделять грамматическую основу предложения и определять состав подлежащего и состав сказуемого в нем. Владея этим секретом, студент не спутает простое предложение с однородными членами со

сложносочиненным предложением, правильно поставит знак в сложносочиненном предложении с противительными и разделительными отношениями.

Что же касается предложения с союзом **и**, то надо четко объяснить принципиальную разницу между сложносочиненными предложениями русского и таджикского языков, чтобы студенты были свободны от мнимой аналогии и с самого начала сосредоточили все свое внимание на структуре и особенностях русской конструкции. Предлагается таблица:

Примеры на русском языке	На таджикский язык
Экзаменационная сессия завершилась, и студенты ушли на каникулы.	Давраи имтиҳонот ба охир расид ва донишҷӯён ба таътил баромаданд.
Девушка расстелила дастархан, и мать поставила на него чай и хлеб.	Духтарак дастархонро паҳн кард ва модараш чойу нонро ба рӯйи он гузошт.
Все разошлись по домам, и я осталась одна в тишине.	Ҳама ба хонаҳояшон баргаштанд ва ман дар гушаи хомушӣ мондам.

Студенты сравнивают русские предложения с таджикским языком по смыслу: они идентичны. Разбирают по членам предложения, выделяя грамматическую основу, - здесь полное совпадение. Составные части сложносочиненных предложений и там и здесь – двусоставные предложения. Разнится только пунктуация. Отсюда вывод: в отличие от таджикского в русском сложносочиненном предложении перед союзами **и, да** (в значении **и**) ставится запятая.

Для того чтобы это положение прочно усвоить, необходимо потренироваться, выполняя разнообразные упражнения.

1.Сравнить простые и сложносочиненные предложения. Объяснить постановку знаков препинания.

Прошумел ветер. Верхушки деревьев зашевелились. – Прошумел ветер, и верхушки деревьев зашевелились.

2.Сравнить простые предложения с однородными членами и сложносочиненные предложения. Объяснить знаки препинания.

Пожар разгорелся и осветил вечернее небо ярким светом. – Пожар разгорелся, и вечернее небо осветилось ярким светом.

3.Сравнить сложносочиненные предложения с разнотипными частями. Объяснить знаки препинания.

Кусты вдруг оборвались, и налево от себя Метелица увидел освещенное окно.

Начинало светлеть, и весеннее солнце позолотило край горизонта.

Говорят в Москве, а слушают во всем мире.

Вот море, и я молчу, не могу наглядеться вдаль.

1.Сравнить постановку знаков препинания в сложносочиненных предложениях с различными союзами.

Пароход подошел к пристани, и пассажиры сошли на берег. Светлое лето с весною прощается, а хмурая осень в окошко глядит.

Мы в разных странах рождены, но все мы не хотим войны.

Или это звезда сверкнула между облаками, или это были огни самолета.

Разумеется, задания необходимо варьировать. Студенты должны не только объяснять готовые факты, но и сами их устанавливать, находить и подчеркивать основу, ставить нужные знаки препинания.

Варианты заданий могут быть самые разнообразные: составить по данному началу предложения – простые с однородными членами и сложносочиненные; преобразовать данные простые предложения в сложносочиненные; составить по данному началу сложносочиненные предложения с различными союзами; вставить в данные предложения необходимые союзы, чтобы получились сложносочиненные предложения с различными смысловыми отношениями; ответить на вопросы

сложносочиненными предложениями; перевести данные предложения с таджикского на русский язык и т.д. Каждое задание сопровождается требованием расставить знаки препинания.

После отдельных предложений обязательна работа над связным текстом, где надо суметь отыскать (или сконструировать при составлении, скажем, рассказа по картине или на определенную тему) сложносочиненное предложение, расставить в нем знаки препинания, составить его схему и т. п. Например, дается небольшой текст.

У карты Таджикистана

Республика Таджикистан расположена в Центральной Азии. На севере от нашей страны находится Киргизия на востоке Китай на юге Индия Пакистан и Афганистан а на западе Узбекистан.

Большую часть страны занимают горы но есть здесь и долины на севере Ферганская долина на юге Вахшская и Гиссарская долины. Самую высокогорную местность нашей Родины Горно-Бадахшанская автономная область. Она расположена в восточной части республики.

Самый большие города Таджикистана Душанбе, Худжанд, Куляб, Курган-тюбе, Хорог, Нурек, Турсунзаде.

Главные реки Таджикистан Сырдарья, Амударья, Зеравшан, Пяндж и Вахш. На горных реках Таджикистана построено много электростанций. Так на реке Вахш работает Нурекская электростанция. На этой же реке российские и таджикские рабочие строят новую электростанцию, Сангтудинскую.

В Таджикистане много озер. Самые крупные из них Каракуль Искандеркуль.

Мы любим свою Родину и хотим чтобы она была цветущим садом.

При работе над сложноподчиненными предложениями необходимо подчеркнут мысль, что в русском языке они употребительны не менее (а в устной речи даже более), чем простые предложения с причастными и деепричастными оборотами. В таджикском языке, напротив, сложноподчиненные предложения редки, большее распространение получили причастные и деепричастные обороты.[3, с.92]

Кроме того, наблюдаются некоторые существенные различия в структурном оформлении, способах связи частей предложения, постановке знаков препинания. Чтобы наглядно показать эти различия, предлагается таблица:

Турист рассказал, что отдыхал на юге.	Сайёҳ нақл кард, ки дар ҷануб истироҳат кард.
Он рассказал, как отдыхал	Вай нақл кард, ки чӣ тавр истироҳат кард
Где отдыхал	Дар куҷо истироҳат кард
Когда отдыхал	Кай истироҳат кард
Почему отдыхал	Барои чӣ истироҳат кард
С кем отдыхал	Бо ки истироҳат кард
Сколько отдыхал	Чӣ қадар истироҳат кард
Кто с ним отдыхал	Кӣ бо вай истироҳат кард

И в смысловом и в структурном отношении предложения идентичны: в обоих языках они сложноподчиненные предложения с придаточными изъяснительными.

Для отработки навыка постановки запятой в СПП русского языка полезны следующие виды работы.

Сравнительный анализ простых предложений с второстепенными членами со сложноподчиненными предложениями с соответствующими придаточными типа:

Мы укрепляем нашу армию ради мира на земле. – Чтобы был мир на земле, мы укрепляем нашу армию.

Перед нашим народом стоят трудные и почетные задачи. – Перед нашим народом стоят задачи, которые являются трудными и почетными.

Замена причастных и деепричастных оборотов придаточными предложениями:

Самые опытные статистики никогда не могли назвать точное количество людей, населяющих земной шар. –самые опытные статистики никогда не могли назвать точное количество людей, которые населяют земной шар.

Новый директор, желая извлечь из болота пользу, задумал осушить его . –новый директор, чтобы извлечь из болота пользу, задумал осушить его.

Составление по данному началу сложноподчиненных предложений с разными по смыслу придаточными:

Учиться надо….

Учиться надо так, как завещал отец.

Учиться надо на отлично, чтобы поступить в университет.

Учиться надо, если даже тебе очень трудно.

Учиться надо всегда, несмотря на возраст.

Сравнение сложносочиненных и сложноподчиненных предложений:

Всю ночь шел снег, и земля покрылась белой скатертью. – Земля покрылась белой скатертью, так как всю ночь шел снег.

Преподаватель вошел в аудиторию, а студенты уже сидели за партами. – Когда преподаватель вошел в аудиторию, студенты уже сидели за партами.

Связные тексты для тренировки в расстановке знаков препинания должны содержать и сложносочиненные и сложноподчиненные конструкции, а также однородные члены, деепричастные обороты. Например, текст, составленный на основе отрывка из романа Фадеева «Молодая гвардия»:

Со времени великого переселения народов не видела донецкая степь такого движения масс людей как в эти июльские дни 1942 года.

По шоссейным дорогам и прямо по степи под палящим солнцем шли со своими обозами танками отступающие части Красной Армии детские дома и сады грузовики беженцы…

Едва скрылись из глаз последние хуторские строения из глубины неба внезапно вырвался чудовищный рев моторов и снова низко над головами застив солнце промчались немецкие пикировщики.

Одна Уля осталась на возу. Она сама не знала почему она не побежала. Испуганные кони рванули так что едва не выкинули ее из телеги. Уля уцепившись одной рукой за край телеги напрягала все силы чтобы не выпасть…

При изучении бессоюзных сложных предложений необходимо обратить внимание студентов на то, что бессоюзный способ связи частей сложного предложения характерен для таджикского языка и находит соответствие в русском. Чтобы студенты усвоили условия постановки запятых, тире, двоеточия, точки с запятой в бессоюзном сложном предложении, полезные упражнения в сопоставлении:

1) простых предложений с однородными членами и бессоюзных сложных:

Ударил гром, с могучим шумом прокатился по небу. – Ударил гром, могучий шум прокатился по небу;

2) сложносочиненных и бессоюзных сложных предложений:

Острые колючки рвали мою одежду, и сухие сучья карагача били меня по лицу. – Острые колючки рвали мою одежду; сухие сучья карагача били меня по лицу.

Будет твердая дисциплина, и успехи не замедлят сказаться. –будет твердая дисциплина –успехи не замедлят сказаться;

3) сложноподчиненных и бессоюзных сложных предложений:

Солдаты любили маршала, так как он разделял с ними тяжесть войны. – Солдаты любили маршала: он разделял с ними тяжесть войны.

В конце изучения темы «Сложное предложение» можно предложить для пунктуационного упражнения следующий текст:

Об учителе

Кем бы ты ни стал, в будущем ты должен будешь проявить преданность делу честность и смелость творческих дерзаний. Строительство нового общества в нашей

стране –это великое всенародное дело оно требует тесной сплоченной дружбы крепкого товарищества в труде. Вот почему учитель стремится, чтобы ты рос знающим честным смелым трудолюбивым чтобы в тебе крепло чувство товарищества крепла безграничная преданность Родине.

Учитель делает все чтобы ты хорошо учился и заботится о тебе по-матерински не жалея ни сил своих ни времени.

Часто когда ты давно спишь, в его комнате все еще горит настольная лампа.

Звание учителя высокое звание в нашей стране.

Большая роль в выработке прочных пунктуационных навыков отводится творческим упражнениям: сочинениям по картине, на определенную тему, по изученным художественным произведениям. На этом этапе работы студент успешно справится с расстановкой нужных знаков препинания лишь при условии, что вся предшествующая подготовка была тщательной и всесторонней.

Литература:

1. Абакумов С. И., Методика пунктуации, изд.2,испр., изд. АПН РСФСР, М.,1950.
2. Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис. Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов. М., «Высшая школа», 1977. 248с.
3. Дудников А.В., Пунктуация сложного предложения, Учпедгиз, М., 1958.
4. Иванова В. Ф., История и принципы русской пунктуации. Учебное пособие, изд. ЛГУ, 1962..
5. Шапиро А.Б., Основы русской пунктуации, изд. АН СССР, М.,1955.

ВЫРАБОТКА ПУНКТУАЦИОННЫХ НАВЫКОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В статье рассматривается выработка пунктуационных навыков в процессе изучения сложного предложения, а также показаны отделяющие и выделяющие знаки препинания, которые служат для обозначения таких синтаксических конструкций, которые вставляются в предложение с целью дополнения, уточнения, пояснения, раскрытия содержания одного или нескольких его членов или всего предложения в целом, сопоставление сочинительных и подчинительных союзов в русском и таджикском языках. Даны разнообразные упражнения для выработки пунктуационных навыков при изучении сложного предложения.

Ключевые слова: знаки препинания, однородные члены предложения, знаки отделяющие, знаки выделяющие, сравнение, грамматическая основа, сложносочиненные и сложноподчиненные предложения, соединительные, противительные и разделительные союзы.

ТАШКИЛ КАРДАНИ МАҲОРАТИ ПУНКТУАЛӢ ДАР РАВАНДИ ОМӮЗИШИ ҶУМЛАҲОИ МУКАММАЛ.

Дар мақола инкишофи малакаи пунктуатсия дар раванди омӯзиши ҷумлаи мураккаб мавриди баррасӣ карор гирифта, инчунин аломатҳои ҷудокунӣ ва равшан кардани аломатҳои пунктуатсия, ки барои таъйини чунин сохтҳои синтаксисие, ки ба ҷумла бо мақсади пурра кардан, равшан кардан, шарҳ додан, ошкор намудани мазмун дохил карда мешаванд, нишон дода шудааст. аз як ё якчанд аъзои он ё умуман тамоми ҷумла, муқоисаи пайвандакҳои координатсионӣ ва тобеи забонҳои русӣ ва тоҷикӣ. Барои инкишоф додани малакаи пунктуатсия ҳангоми омӯзиши ҷумлаи мураккаб машқҳои гуногун дода мешаванд.

Калидвожаҳо: аломатҳои пунктуатсия, аъзои якхелаи ҷумла, аломатҳои ҷудокунанда, аломатҳои фарққунанда, муқоиса, асоси грамматикӣ, ҷумлаҳои мураккаб, пайвандакҳои пайвандкунанда, сифатӣ ва ҷудокунанда.

DEVELOPING PUNCTUAL SKILLS IN THE PROCESS OF STUDYING A COMPLEX SENTENCE

The article discusses the development of punctuation skills in the process of studying a complex sentence, and also shows separating and highlighting punctuation marks that serve to designate such syntactic constructions that are inserted into a sentence in order to supplement, clarify, explain, reveal the content of one or more of its members or all sentences in general, comparison of coordinating and subordinating conjunctions in russian and tajik languages. Various exercises are given to develop punctuation skills when studying a complex sentence.

Key words: punctuation marks, homogeneous members of a sentence, separating marks, distinguishing marks, comparison, grammatical basis, compound and complex sentences, connecting, adversative and separating conjunctions.

Сведения об авторе: Асоева Комила – к.ф.н., доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40

Маълумот дар бораи муаллиф: Асоева Комила - н.и.ф., дотсенти кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40

Information about the author: Asoeva Komila - Ph.D., Associate Professor of the Department of Modern Russian Language, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova 16. Tel: (992) 988 80 88 40

УДК: 81+81.374.822 (2-тоҷ)
ББК: 81+81.2Р+81.2Англ. (2-тоҷ)
Х - 66

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ВОЗВРАТНЫХ ГЛАГОЛОВ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Холикзода А., к.ф.н., доцент
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Среди языков мира индоевропейская семья языков является удобным объектом для самых обширных в пространстве и времени, самых разнообразных и глубоких исследований.

Засвидетельствованные письменными памятниками на протяжении почти четырех тысячелетий, они являются носителями культур, хотя и разного уровня, но очень древних, включая те, которые принадлежат к самым богатым из всех, когда-либо существовавших на земле, и, наконец, из-за обширной литературы, имеющейся на некоторых из этих языков. По этой же причине эти языки уже давно стали исключительным объектом исследования лингвистов.

Термин "индоевропейский" относится к семье языков, произошедших от одного общего языка. Это обширное историческое явление, которое мы освещаем во всей его полноте, поскольку первоначальная общность на протяжении веков распалась на ряд отдельных историй, каждая из которых является историей одного языка.

Основания для этого дает язык, и только язык. Понятие «индоевропейский» относится, прежде всего, к языку. Распространить его можно за пределы языка на другие области культуры, только опять-таки на основе языковых данных.

В индоевропейских языках, как ни в какой другой области языкового мира, понятие генетического родства имеет точный смысл и ясное обоснование. Более того, в индоевропейской семье находят эталон межъязыковых соответствий, служащих для

определения семьи языков и позволяющих восстанавливать её прошлые этапы вплоть до первоначального единства.

В течение последнего столетия сравнительно-историческое изучение индоевропейских языков протекало в двух противоположных, но взаимно дополняющих друг друга направлениях.

Исследования имели цель реконструировать общие прототипы, основанных на сравнении элементов, простых или сложных, допускающих такое сравнение от языка к языку; этими элементами могли быть фонемы, целые слова, части слов — флексий и т. д. Таким путем создаются модели, которые в свою очередь служат инструментом новых реконструкций.

В противоположном направлении, исследователи использовали достоверно установленные индоевропейские формы и прослеживали формы, развившиеся из нее, пути диалектных расхождений и вновь складывающиеся единства. Элементы, унаследованные от общего языка, оказываются включенными в независимые друг от друга структуры отдельных языков, где они подвергаются преобразованиям и приобретают новые значения.

Сложность категории залога связана также с тем, что разграничение залога часто пересекается с переходностью и непереходностью. Сложность выделения категории залога определяется, прежде всего, тем, что грамматическое значение этой категории близко по содержанию к лексическому значению глагола.

В русском языке переходными называются глаголы, сильно управляющие винительным и родительным падежами без предлога. В предложении подлежащее при таком глаголе обозначает субъект действия, а существительное в винительном или родительном падеже объект того же действия: **Я жду поезда.**

Непереходными называются глаголы, не способные сильно управлять винительным падежом с объектным значением, называющие действие или состояние, не обращенное на прямой объект, например, **глаголы белеть, сохнуть, спать.**

Переходность/непереходность глагола может быть связана с его словообразовательной структурой. Так, например, глаголы с **суфф. -нича(ть)**, **-ствова(ть), -нуть), -е(ть) —** всегда непереходные.

Английские глаголы можно классифицировать по разным признакам: они бывают правильными (**work – worked – worked**) и неправильными (**speak – spoke – spoken**), смысловыми (**to read**) и вспомогательными (**am reading**), а также переходными и непереходными.

В английском языке переходные глаголы (Transitive verbs) – это глаголы, после которых обязательно должно стоять дополнение (object), чтобы получилось полноценное, наполненное смыслом предложение. Например, **She loves animals. – Она любит животных. (loves –** переходный глагол, animals – дополнение)

В английском языке непереходные глаголы (Intransitive verbs) – это глаголы, которые не требуют после себя дополнения для получения полноценного предложения. Например, **The dog barked. – Собака лаяла. (barked –** непереходный глагол)

Граница между переходными и непереходными глаголами не является абсолютной, так как переходность/непереходность непосредственно связана с семантикой глагола, то бывают случай, когда один и тот же глагол в разных значениях может быть или переходным, или непереходным.

В русском языке глаголы **писать, петь** в одних значениях являются переходными (**писать письмо, петь песню**), в других — непереходными (**хорошо пишет, учится петь**).

В последнем случае внимание сосредоточивается на самом процессе, который абстрагируется от объекта, так называемое абсолютивное употребление глагола.

В русском языке переходные префиксальные глаголы совершенного вида не употребляются абсолютивно (в непереходном значении). Ср.: **он читает книгу, и он читает, но только он прочитает книгу.** Это связано с уточняющей ролью префикса.

В просторечии некоторые непереходные глаголы иногда употребляются как переходные, например: **его ушли с работы, не дрожи диван, погуляй ребенка.** Такое употребление противоречит литературной норме.

Большинство переходных глаголов присоединяют к себе в качестве прямого объекта имя в винительном падеже.

Некоторые переходные глаголы, в силу своих морфологических свойств или словообразовательной структуры, присоединяют к себе в качестве прямого объекта имя не в винительном, а в родительном падеже.

В русском языке таковы глаголы: **хотеть, жаждать, достигать, клянчить, накупить**, сюда же относится родительный падеж в случаях вариативной связи при глаголах: **принести (воду и воды), ждать, прождать, подождать, ожидать, поджидать, прислать, попросить, одолжить, заслужить, достать, собрать, добить, выпить, съесть, а также родит, пад. при отрицании (я не читал этой книги).**

Категория переходности/непереходности не имеет морфологического выражения, за исключением тех случаев, когда к глаголу прибавляется постфикс – ся. Прибавление постфикса - **ся** переводит всякий переходный глагол в разряд непереходных глаголов.

Таким образом, переходные глаголы в морфологическом отношении имеют только отрицательную характеристику, а непереходные глаголы морфологически могут быть как характеризованными с помощью постфикса **-ся**, так и охарактеризованными.

В русском языке глаголы с суфф. **-и(тъ),** противопоставленные по переходности однокоренным глаголам с суфф. **-е(ть)** (**белить—белеть**), имеют словообразовательную характеристику переходности.

В английском языке некоторые английские глаголы могут использоваться как в переходном, так и в непереходном значении (**to begin, to open, to roll, to move, to stop, to change**): Our mood started to change for the better. (непереходный) *Наше настроение начало меняться к лучшему.*

Грамматическая категория переходности является постоянным признаком каждого глагола. В русском языке все возвратные глаголы являются непереходными.

К возвратным глаголам относятся все глаголы с постфиксом – **ся (-съ**), за исключением глаголов страдательного залога. Основная грамматическая функция постфикса – **ся (-съ)—** формальное выражение общего значения непереходности. Кроме того, постфикс - **ся** - в комбинации с определенными глагольными основами придает глаголу дополнительные значения.

Таким образом, категория возвратности является не грамматической, а семантико - словообразовательной категорией.

Возвратные глаголы в значительной своей части омонимичны глаголам страдательного залога. Так, в предложениях: **Они собираются за город и Грибы собираются дачниками** в первом случае мы имеем возвратный глагол, действие которого замкнуто в субъекте, по залогу не соотносительный с глаголом собирать, а во втором случае — глагол страдательного залога, соотносительный с глаголом действительного залога **собирать.**

Возвратные глаголы являются глаголами действительного залога. У них. нет совпадения лексического значения с не возвратным глаголом, которое наблюдается у глаголов страдательного залога по отношению к соотносительным глаголам действительного залога (*ср.* ***Мать моет ребенка. Ребенок моется матерью и Ребенок моет лицо|Ребенок моется***). Возвратный глагол не может иметь при себе творительного действующего предмета. При возвратном глаголе возможен деепричастный оборот, невозможный при глаголе страдательного залога (***Новоселы, торопясь успеть до зимы, строятся летом***), а также местоимение сам с обстоятельственно-характеризующим значением (***Нитки сами так и рвутся***).

Возвратные глаголы по значению соотносительные с переходными глаголами, группируются в семантические типы у которых к значению непереходности,

выраженному постфиксом –**ся**-, прибавляется дополнительное значение, создаваемое семантикой глагольной основы и постфиксом -ся (о механизме словообразования возвратных глаголов).

Глаголы собственно-возвратного значения. Объектом называемого действия является сам производящий действие субъект.

Это глаголы физического действия: **мыться, бриться, румяниться, одеваться, обуваться** и т. п., или внутреннего состояния: **сдерживаться, настраиваться, унижаться** и т п.

Субъектом является существительное одушевленное. Для этих глаголов характерна смысловая соотносительность с сочетаниями переходных глаголов с винительным падежом местоимения себя: **мыться — мыть себя**, **одеваться — одевать себя, назваться — назвать себя, оправдаться — оправдать себя.**

В ряде случаев собственно-возвратные глаголы теряют соотносительность с сочетанием «переходный глагол + себя»: ср.: ***он лишился жизни, он ударился*** *и т.д.*

Сочетанием переходного глагола с самим местоимением, а также путем словосложения: самоутвердиться, самоустраниться, самоуничтожиться и т.д.

Для собственно - возвратных глаголов характерна слабая связь с творительным падежом, падежом имени, называющего орудие: ***причесываться гребнем, мыться мылом***.

Глаголы взаимно-возвратного значения называют действие, происходящее между двумя или несколькими лицами, каждое из которых является одновременно субъектом и объектом действия; например: ***ссориться, целоваться, обниматься.***

Эти глаголы по смыслу могут быть соотносительны с переходными глаголами в сочетании с местоименной группой друг друга: ***целовать, обнимать друг друга.***

Значение взаимности выражается не только сочетанием глагольной основы с постфиксом **-ся**, но и одновременным присоединением к основе префикса **пере-, морфа** – **ива, -ыва- или -ва- и постфикса – ся**, например, ***переругиваться, перебраниваться,*** словосложением, например, взаимо уничтожаться или сочетанием глагола с местоимением или местоименной группой, например, ***любить друг друга, разговаривать между собой***.

Глаголы общевозвратного значения называют действие, происходящее в самом субъекте, как состояние этого субъекта, например, ***сердиться, радоваться, томиться, дуться, пугаться*** или как его физическое действие, например, ***отвернуться, остановиться, прогуляться***.

Эта группа обладает слабым семантическим признаком, дополняющим общее значение непереходности.

Глаголы косвенно - возвратного значения называют действие, совершаемое субъектом для себя, в своей сфере: *прибираться, строиться, запасаться.* По смыслу они соотносительны с сочетанием переходного глагола с местоимением ***себе (у себя, для себя): прибирается — прибирает у себя, строится — строит себе, для себя, запасается — запасает себе, для себя***.

Личные местоимения являются первой опорной точкой для проявления субъективности в языке. От этих местоимений зависят в свою очередь другие классы местоимений, разделяющие тот же статус. Таковы указатели дейксиса, указательные местоимения, наречия, прилагательные. Они организуют пространственные и временные отношения вокруг «субъекта», принятого за ориентир: **здесь, теперь** и их различные корреляты вчера, в прошлом году и т. д.

Они имеют одну общую черту: все они определяются только по отношению к единовременному акту речи, в котором они производятся, то есть все они находятся в зависимости от **я,** высказывающегося в данном акте.

Легко заметить, что область субъективности еще шире подчиняет себе временные отношения. Каков бы ни был тип языка, повсюду можно констатировать определенную языковую организацию понятия времени. Не существенно обозначается ли это понятие посредством глагольной флексии или словами других классов

(частицами, наречиями), лексически и т. п. это вопрос формальной структуры языка. Тем или другим способом каждый язык всегда различает «времена» так, что прошедшее и будущее отделены друг от друга «настоящим», или так, что настоящее-прошедшее противопоставляется будущему или настоящее-будущее отличается от прошедшего, как в различных языках. Эти различия в свою очередь могут зависеть от вариаций вида глагола и т. д.

А. А. Шахматов пишет: «Для теоретического освещение вопроса интересно сослаться на то, что в некоторых языках категория; объекта находит себе выражение сходное с выражением субъекта. Так как обнаруживается в присоединяемых к глагольным формам окончаниях, соответствующих названию объекта. Каковым может быть 1-е лицо единственного числа, 2-е лицо единственного числа, 3-е лицо единственного числа и соответствующие лица множественного числа» [Шахматов, 1988,42].

Глаголы активно-безобъектного значения называют действие, представленное как постоянное и характерное свойство субъекта, например ***(собака) кусается, (крапива) жжется.***

Возвратные глаголы, соотносительные с непереходными глаголами, делятся на глаголы с постфиксом - **ся**, и глаголы, образованные префиксально-постфиксальным способом.

Сочетание постфикса - **ся** с непереходным глаголом может придавать глаголу оттенок интенсивности действия, например, ср.: стучать и стучаться, звонить и звониться. В других случаях постфикс **-ся** не вносит оттенка интенсивности, он лишь формализует значение непереходности, например, ср.: ***краснеть и краснеться, дымить и дымишься, хвастать и хвастаться и т.п***.

Такие глаголы, выражающие действие, в отвлечении от объекта и от субъекта, обычно называют состояние, переживаемое субъектом помимо его воли: например, *хорошо думается, работается, пишется* с отрицанием, например, ***не спится, не лежится, не сидится.***

Непереходные глаголы в сочетании с префиксом **от-** и постфиксом **-ся** имеют значение полного прекращения действия: отвоеваться, отлетаться.

Непереходные глаголы в сочетании с некоторыми префиксами (вы-, до-, на-) и постфиксом **-ся** имеют значение интенсивного достижения результата для самого субъекта действия; таковы глаголы: ***выспаться, выплакаться, дозвониться, достучаться, наесться, набегаться***.

С другими префиксами (**в-, за-, из-, у-**) непереходные глаголы с постфиксом **-ся** получают значение общей усиленности, напряженности действия, сосредоточенного в сфере субъекта: ***вслушаться, вдуматься; забегаться, захлопотаться, истерзаться, изволноваться; уходиться, упиться***.

В сочетании с префиксом **раз-** и постфиксом **-ся** непереходные глаголы получают значение действия, протекающего с особой интенсивностью: ***разохаться, раскудахтаться.***

Возвратные глаголы **лечь, сесть, стать**, коррелирующие с непереходными **лечь, сесть, стать** и вступающие с ними в видовую связь, стоят отдельно. Непереходные необратимые глаголы являются совпадающими глаголами, а коррелирующие с ними возвратные глаголы - имперфективными глаголами. Существует ряд возвратных глаголов, которые не имеют коррелятивных нерефлексивных глаголов, например, **бояться, смеяться, нравиться, надеяться, гордиться, лениться, стараться, сомневаться.** Сюда же относятся безличные: **нездоровиться, смеркаться**.

В английском языке глагол «lost» — имеет два значения: **проиграл и потерял.** В значении «проиграл» оно может использоваться как непереходный глагол, а в значении «потерял» — не может. Мы не можем сказать «I lost» в значении «Я потерял», обязательно нужно дополнение: «I lost my phone», «I lost it», «I lost something» и т. д.

Переходность и непереходность глаголов часто отмечена в словарях буквами «I» — intransitive, «T» — transitive, либо «I or T» — intransitive or transitive. Количество переходных глаголов в русском и английском языках значительно увеличилось. Основные причины этого явления - совпадение в одной форме некоторых сильных непереходных слабых переходных глаголов.

Появилось большое количество глаголов, образованных от существительных, которые превращались в переходные при наличии объекта. Существует несоответствие переходности и непереходности в английском и русском языках.

Одна из частых ошибок в плане переходности/непереходности — это использовать английские глаголы **без** дополнения там, где дополнение требуется. В русском языке часто можно опустить дополнение, даже когда оно по идее требуется. Например: *Вот тебе премия, ты заслужил.* В русском языке глагол «заслужил» — переходный и по идее следует сказать «ты ее заслужил» или «ты заслужил эту премию», но «ты заслужил» тоже звучит вполне нормально. В английском же это будет ошибкой. Here is your bonus, you deserved. Такой вариант будет казаться неполным. В английском языке глагол to deserve требует дополнение после себя, пусть даже это будет местоимение it:Here is your bonus, you deserved it. В русском языке: *Ты не знаешь, где мой телефон? О, хорошо, я нашел.* Мы можем не говорить «я нашел его», просто «я нашел» или даже «нашел» сойдет. В английском же нужно дополнение после to find: Неправильно: Do you know where my phone is? Oh, okay, I found.Правильно: Do you know where my phone is? Oh, okay, I found it. https://langformula.ru/english-grammar/transitive-verbs/

Развитие полисемии глаголов с основным непереходным значением, что выражалось в том, что эти глаголы, получив новое (во многих случаях каузативное) значение. Таким образом, категория залога в сопоставляемых языках тесно связана с понятиями морфологического, логического, лексического, коммуникативного и синтаксического порядков.

Литература:

1. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. Фонетика и морфология. - М, 1952. 283 с.
2. Гордон Е.М., Крылова И.П. Грамматика современного английского языка. -
3. Дмитриев Н К. Грамматика башкирского языка - М - Л, 1948 -179 с.
4. Жигадло В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л. Современный английский язык. Успенский Б.А. Структурная типология языков. -М, 1965. - 168 с.
5. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Поченцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник. -М.: Высшая школа, 1981. - 285 с.
6. Кобрина Н.А., Корнеева Е.А., Оссовская М.И., Гузеева К.А. Грамматика английского языка: Морфология. Синтаксис. Учебное пособие для студентов педагогических институтов и университетов по специальности №2103 «Иностранные языки». - СПб.: СОЮЗ, 1999. - 496 с.
7. Кононов А.Н Грамматика современного узбекского литературного языка М-Л, 1960,- 187 с.
8. Решетов В. В. Основы фонетики «Грамматики узбекского языка». - М, 1986.- 100 с.
9. Теоретический курс грамматики. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1956- - 319 с.
10. Шахматов А. А. Очерк современного литературного языка. - М,1988. – 420с
11. Ярцев В.Н. Категории активности и пассивности в английском языке - Л, 1946. - 41-43 с.

https://langformula.ru/english-grammar/transitive-verbs/

ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ФЕЪЛҲОИ БАРГАРДАНДА (РЕФЛЕКСИВӢ) ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин мақола хусусиятҳои истифодаи феълҳои баргарданда дар забони русӣ ва англисӣ баррасӣ мешаванд. Дар давоми садсолаи охир омӯзиши муқоисавӣ-таърихии забонҳои ҳиндуаврупоӣ дар ду самти муқобил, вале ҳамдигарро пурракунанда ҷараён мегирифт.

Аз як тараф, таҳқиқот мақсади бозсозии прототипи умумиро дошт, ки дар муқоисаи унсурҳо сода ё мураккаб асоснок мешуд. Онҳо муқоисаи аз забон ба забонро имкон медоданд. Чунин унсурҳо фонемаҳо, калимаҳои том, ҳиссаҳои калимаҳо-флексияҳо ва гайра шуда метавонистанд.

Ба кавли муаллиф, ҳамин тавр модул сохта мешаванд, ки онҳо дар навбати худ ҳамчун асбоби бозсозии нав хизмат мекунанд.

Дар самти муқобил, таҳқиқотчиён аз шаклҳои боэътимоди ҳиндуаврупоии ба роҳ мондашуда истифода бурда, шаклҳои аз он инкишофёфта, роҳҳои тафовутҳои лаҳҷавӣ ва воҳидҳои навбунёдро пайгирӣ карданд. Унсурҳое, ки аз забони умумӣ мерос мондаанд, ба сохторҳои забонҳои алоҳида, ки аз ҳамдигар новобастаанд, дохил шуда дар он ҷо ба дигаргуниҳо гирифтор мешаванд ва маъноҳои нав пайдо мекунанд.

Муаллиф мутмаин аст, ки мураккабии категорияи тарз низ аз он иборат аст, ки тафовути тарз аксар вақт бо гузаранда ва монда бурида мешавад. Мушкилии муайян кардани категорияи тарз, пеш аз ҳама, дар он муайян мешавад, ки маънои грамматикии ин категория аз чиҳати мазмун ба маънои луғавии феъл наздик аст.

Муаллиф таъкид мекунад, ки категорияи баргарданда на грамматикӣ, балки категорияи калимасозии маъноӣ мебошад. Феълҳои баргарданда асосан бо феълҳои тарзи мафъул якхелаанд.

Феълҳои ба маънои якдигари-баргарданда амалро ифода мекунанд, ки миёни ду ва зиёда шахс ба амал меоянд, ҳар кадоме дар як вақт ҳам субъект ва ҳам объект мебошанд.

Феълҳои баргарданда феълҳои фаъол мебошанд.Дар онҳо мувофиқати лексики бо феълҳои монда нест, ки дар феълҳои тарзи мафъул нисбат ба мутаносиби феълҳои тарзи фоил мушоҳида мешавад.

Дар маҷмуъ, мақола бо забони дастраси илмӣ навишта шуда, хулосаҳо ва таклифҳо асоснок шудаанд ва мақола ба чоп тавсия карда мешавад.

Калидвожа: тарзи феъл, феъли баргарданда, феълҳои гузаранда ва нагузаранда, забони англисӣ, забони русӣ.

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ВОЗВРАТНЫХ ГЛАГОЛОВ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются особенности употребления возвратных глаголов в русском и английском языках. В течение последнего столетия сравнительно-историческое изучение индоевропейских языков протекало в двух противоположных, но взаимно дополняющих друг друга направлениях.

С одной стороны, исследования имели цель реконструкции общего прототипа, основанных на сравнении элементов, простых или сложных. Они допускали сравнение от языка к языку. Такими элементами могли быть фонемы, целые слова, части слов — флексий и т. д.

По мнению автора, таким путем создаются модели, которые в свою очередь служат инструментом новых реконструкций.

В противоположном направлении, исследователи использовали достоверно установленные индоевропейские формы и прослеживали формы, развившиеся из нее, пути диалектных расхождений и вновь складывающиеся единства. Элементы, унаследованные от общего языка, оказываются включенными в независимые друг от друга структуры отдельных языков, где они подвергаются преобразованиям и приобретают новые значения.

Автор уверен, что сложность категории залога связана также с тем, что разграничение залога часто пересекается с переходностью и непереходностью. Сложность выделения категории залога определяется, прежде всего, тем, что грамматическое значение этой категории близко по содержанию к лексическому значению глагола.

Автор подчеркивает, что категория возвратности является не грамматической, а семантико - словообразовательной категорией. Возвратные глаголы в значительной своей части омонимичны глаголам страдательного залога.

Глаголы взаимно-возвратного значения называют действие, происходящее между двумя или несколькими лицами, каждое из которых является одновременно субъектом и объектом действия.

Возвратные глаголы являются глаголами действительного залога. У них нет совпадения лексического значения с не возвратным глаголом, которое наблюдается у глаголов страдательного залога по отношению к соотносительным глаголам действительного залога.

В целом, научная статья написана на достаточно хорошем научном уровне, его выводы и предложения обоснованы и статья рекомендуется к опубликованию.

Ключевые слова: категория залога, возвратные глаголы, переходные и непереходные глаголы, английский язык, русский язык.

FEATURES OF THE USE OF REFLEXIVE VERBS IN RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

This article researches the features of the use of reflexive verbs in Russian and English languages. During the last century, the comparative-historical study of the Indo-European languages proceeded in two opposite, but mutually complementary directions.

On the one hand, the research was aimed at reconstructing a common prototype based on the comparison of elements, simple or complex, allowing such a comparison from language to language; these elements can be phonemes, whole words, parts of words-inflections, etc.

In this way, models are created, which in turn serve as a tool for new reconstructions.

On the other hand, going in the opposite direction, the researchers set off from some reliably established Indo-European fro and traced the forms that developed from it, the paths of dialectal divergences and the newly emerging unity. Elements inherited from a common language are included in the structures of individual languages, independent of each other, where they undergo transformations and acquire new meanings.

The complexity of the category of collateral is also related to the fact that the distinction between collateral often intersects with transitivity and intransitivity. The difficulty of identifying the category of voice is determined, first of all, by the fact that the grammatical meaning of this category is close in content to the lexical meaning of the verb.

In general, the scientific article is written at a fairly good scientific level, its conclusions and suggestions are justified and the article is recommended for publication.

Keywords: category of voice, reflexive verb, transitive and intransitive verbs, English language, Russian language.

Сведения об авторе: Холикзода Айниддин – кандидат филологических наук, доцент кафедры методики и преподавания иностранных языков Кулябский государственный университет имени А. Рудаки, Адрес: 735360, РТ, город Куляб, ул. С.Сафаров 16. Телефон: (+992) 918780047, E-mail: **aynijon@mail.ru**

Маълумот дар бораи муаллиф: Холиқзода Айниддин – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методика ва таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, Суроға: 735360, ҶТ, ш.Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Телефон: (+992) 918780047, E-mail: aynijon@mail.ru

Information about the author: Kholikzoda Ainiddin - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Methods and Teaching of Foreign Languages Kulyab State University named after A. Rudaki, Address: 735360, RT, Kulyab city, st. S. Safarov 16. Phone: (+992) 918780047, E-mail: aynijon@mail.ru

УДК:574.2 (2-точ)
ББК:28.23 (2-точ)
А-28

СВЯЗЬ СЛОВ В СЛОВОСОЧЕТАНИЯХ В РУССКОЙ СИНТАКСИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Асоева К.А. к.ф.н., доцент
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Существенная задача синтаксиса состоит в выяснении того, отмечает В.В. Виноградов, как слова и словосочетания, объединяясь в структуре предложения в качестве его членов, образуют предложение – эту основную синтаксическую единицу языкового общения, - и в чем заключаются характерные конструктивно – грамматические признаки предложения [2, с. 400].

«В структуре словосочетания, составляющие его слова синтаксически между собой связаны. Несмотря на существенные различия в характере синтаксических связей слов (как в строе словосочетания, так и в предложении), все эти связи издавна принято подводить под одну из трех категорий - согласования, управления и примыкания» [6, с. 156].

В словосочетании каждого из языков, в частности, русского и таджикского, слова находят друг друга на базе лексико – семантической и морфологической валентности. Для простоты не будем принимать во внимание словосочетания сочинительные, тем более, что многие лингвисты оспаривают их признание. В словосочетании подчинительном (*чтение газеты – хондани рӯзнома; зеленая елка – арчаи сабз; читать бегло – буро хондан; играть в шахматы - шохмотбозӣ кардан; заниматься до усталости – то мондашавӣ кор кардан* и т.д.) всегда есть смысловые связи и морфологические, этими связями регулируются форма словосочетания и его лексическое наполнение. Кроме того, в любом подчинительном словосочетании возникают отношения объектности, определительности, обстоятельственности.

В любом подчинительном словосочетании зависимое слово выступает в двух, по крайней мере, грамматических функциях, очень существенных для понимания собственно синтаксических отношений в плане выражения грамматических категорий второстепенных членов предложения. Одна функция – это функция реализатора морфологической валентности господствующего слова. Приведем примеры на русском и таджикском языках различных по своему грамматическому характеру. В словосочетаниях *писать письмо – мактуб навиштан* в русском и таджикском языках зависимое слово реализует морфологическую валентность глагола читать и выражает своё, объектное, отношение к этому глаголу. Первая функция имеет направленность от господствующего слова к зависимому и является морфологической по существу, что может быть установлено при помощи грамматических вопросов, в данном случае при помощи вопроса **что?**

Анализ словосочетания и выдвижение его на первое место дает возможность глубже понять и отразить типологические особенности конкретных языков, в частности, русского и таджикского языков.

Большинство синтаксических единиц находятся между собой в определенных смысловых отношениях, которые выражены языковыми средствами: синтаксическими связями. Учение о синтаксических связях всегда занимало значительное место в курсе синтаксиса. Понятия синтаксической связи – одно из основных фундаментальных

понятий синтаксиса. «Синтаксические связи и отношения между элементами (компонентами) синтаксических единиц являются основным признаком синтаксических построений» [14, с. 31].

Синтаксическая связь, во-первых, является выражением взаимосвязи элементов в синтаксической единице, то есть служит для выражения синтаксических отношений между словами, во-вторых, создает синтаксическую структуру предложения и словосочетания, в–третьих, создает условия для реализации лексического значения слов.

Основные виды (типы) синтаксической связи – сочинение и подчинение.

Сочинение и подчинение являются структурными, собственно языковыми отношениями, призванными структурно оформлять объективные отношения.

Подчинение передает отношения между фактами объективного мира в виде такого сочетания двух слов, в котором одно выступают как главное, второе – как зависимое.

Сочинение передает отношения между фактами объективного мира в виде такого сочетания слов, в котором все слова выступает как равноправные по отношению друг к другу.

«Синтаксические отношения, - пишет Л.Д. Чеснокова, - есть те смысловые отношения, которые в школьном синтаксисе квалифицируются как грамматические значения словосочетания, это те отношения, которые определяют специфику синтаксической структуры предложения, составляют значение членов предложения, значение придаточных предложений, значение сложносочиненных и бессоюзных предложений и т.д.

Отношения между предметами и явлениями реального мира конкретизируются и предстают в языке как отношения между предметом и предметом, между признаком и предметом, между признаком и признаком, между действием и предметом, между действием и признаком, между действием и действием» [14, с. 9].

Структурные, собственно языковые, отношения призваны определенным образом оформлять, представлять в языке объективные отношения [14, с. 9].

Основным следует признать деление синтаксических отношений на предикативные и непредикативные. Предикативные синтаксические отношения характерны для грамматической основы предложения: подлежащего и сказуемого.

Непредикативные синтаксические отношения делятся на сочинительные и подчинительные (атрибутивные, объектные, обстоятельственные). Они могут возникать между компонентами всех синтаксических единиц.

Для построения синтаксических единиц употребляются словоформы, служебные слова, типизированные лексические элементы, интонация, порядок слов и др. Все эти средства служат также для оформления синтаксических связей и выражения синтаксических отношений. Словоформы – минимальные синтаксические построения, обслуживающие смысловую сторону синтаксических построений, а элементами словоформ являются окончания и предлоги.

Союзы связывают между собой однородные члены предложения, части сложного предложения и компоненты сложного синтаксического целого, выражают их грамматические значения. Менее яркими сигнализаторами грамматических значений являются сочинительные союзы, но и они раскрывают смысловые отношения между сочиняемыми компонентами.

Частицы и их сочетания могут образовывать не членимые предложения, оформлять синтаксические значения предложений, членов предложения, выделять смысловой центр высказывания и т.д. Частицы не включаются в состав членов предложения, если оформляют грамматическое значение всего предложения: *Неужели при тысячеградусных температурах в кабине останутся комнатные условия*?

В остальных случаях частицы, как и предлоги, входят в состав членов предложения.

Важную роль в построении синтаксических конструкций играют типизированные лексические элементы. К ним относятся местоименные слова (вопросительные, относительные, указательные: (кто, что, который, где, куда, этот, тот, такой, там, туда). Учение о словосочетании развивалось противоречиво и сложно.

Для одних языковедов характерно было понимание словосочетания, опирающегося на этимологическое значение термина. Под словосочетанием понималось любое сочетание полнозначных слов, оформленное грамматическими и смысловыми показателями независимо от их формы и назначения в речи. В этом случае и предложение как грамматически организованная единица относилось к разряду словосочетаний, а весь синтаксис объявлялся учением о словосочетании.

Такое понимание сущности словосочетаний свойственно Ф.Ф. Фортунатову. Эти же взгляды отразились в трудах А.М. Пешковского и М.Н. Петерсона.

Так, Ф.Ф. Фортунатов определяет словосочетание следующим образом: «Словосочетанием в речи я называю то целое по значению, которое образуется сочетанием одного полного слова (не частицы) с другим полным словом, будет ли это выражение целого психологического суждения, или выражение его части» [13, 451].

Значит, предложение причисляется к одному из разрядов словосочетаний.

А.М. Пешковский еще шире понимает словосочетание: «Словосочетание есть два слова или ряд слов, объединенных в речи и в мысли» [5, с. 35].

При таком подходе считается возможным рассматривать как одно словосочетание объединение двух или нескольких предложений.

Как «соединение слов, равное простому предложению», рассматривает словосочетание М.Н. Петерсон [84], исключив, таким образом, из синтаксиса учение о предложении.

Особый интерес представляет освещение вопроса о словосочетании А.А. Шахматовым: «Словосочетанием называется такое соединение слов, которое образует грамматическое единство, обнаруживаемое зависимостью одних из этих слов от других [15, с. 274].

В этом случае рассматриваются отношения второстепенных членов друг к другу и их отношения к главным членам, то есть словосочетания выделяются из предложения. При этом само предложение также причисляется к разряду словосочетаний, но в отличие от других такие словосочетания объявляются законченными. Сложившаяся грамматическая традиция нашла отражение и во взглядах В.П. Сухотина на проблему словосочетания, которые изложены в статье «Проблема словосочетания в современном русском языке».

Под словосочетанием здесь понимается «минимальное грамматическое и смысловое единство в составе предложения, отражающее связи реальной действительности» [11, с. 175].

«Такое определение приводит к следующим выводам: 1) словосочетание вычленяется из предложения; 2) сочетание подлежащего и сказуемого тоже является словосочетанием, которое выполняет функцию сообщения или высказывания о действительности, остальные словосочетания непредикативные; 3) в некоторых случаях словосочетания могут быть равны простому предложению; 4) словосочетания делятся на однородные (с сочинительной связью: учитель и инженера)» [1, с. 22].

Из сказанного выше следует, что словосочетание понимается как такое синтаксическое единство, которое вычленяется из предложения и существует только в предложении.

Систематизируя исследования в области словосочетания, В.В. Виноградов предлагает иной взгляд на эту единицу и разграничивает понятие словосочетания и понятие предложения, опираясь на функциональный подход к обоим. В результате оказывается, что предложение является единицей коммуникативной, а словосочетание – единицей номинативной.

В.П. Сухотин писал: «Под грамматической формой словосочетания мы понимаем совокупность специфических языковых показателей или грамматических средств (аффиксы, служебные слова, порядок слов), с помощью которых внешним путем выявляются отношения, устанавливаемые между самостоятельными словами словосочетания» [11, с. 157]. Таким образом, понятие формы словосочетания исчерпывается способами выражения синтаксических отношений или «синтаксическими приемами» согласования, управления, примыкания как наиболее типичными для русского языка.

И.П. Распопов указывал, что подчинительная связь на уровне словосочетания всегда носит «субординативный» характер. Субординация – связь прямая и односторонне направленная от подчиняющего к подчиняемому [7, с. 40-41].

Характеризуя синтаксические отношения, Н.Ю. Шведова развивает идею о необходимости противопоставления присловной и неприсловной подчинительной связи. Присловная связь - величина постоянная, "предопределенная словом независимо от его роли и места в предложении" [8**, с. 13],** неприсловные связи - величины переменные (ср.: ***Я*** *получил эту бандероль распечатанной; Мальчик надел рубашку неглаженной* и т.п.), это "такие связи, которые предопределены синтаксическими позициями тех или иных *форм* слов **в** предложении" [9, с. **13**]. Неприсловная связь наиболее ярко обнаруживается в отношениях детерминанта с остальным составом предложения [9, с. 149-163] и в координации подлежащего и сказуемого [9, с. 37-244].

Отметим, наконец, и такие построения, в которых форма сказуемого константно выражает "безличность" (в именных конструкциях при связках было, будет, было бы), а подлежащего или нет вообще (односоставные предложения), или же оно по своей грамматической природе не может поддержать эту связь (Поступить так было бы опрометчиво - опрометчивым). Инфинитив здесь занимает позицию подлежащего и является тем экраном, на который направлены грамматические признаки сказуемого, но он не может их ни воспринимать, ни отражать. Может быть, в таких случаях более существенна сама направленность грамматической связи, а не обоюдность отношений главных компонентов?

Трудности характеристики отношений подлежащего и сказуемого не только не свидетельствуют против принятого в «Русской грамматике» решения, а, напротив, подчеркивают и подтверждают необходимость противопоставления присловной связи (явление константное, относительно хорошо изученное) и неприсловной связи (явление переменное, хотя и с некоторыми константными признаками, а главное - недостаточно изученное).

В описании синтаксических возможностей словоформ используются понятия трех рядов: 1) отношения (объектные, определительные, восполняющие), 2) характер связи (сильная и слабая подчинительная связь), 3) тип связи (согласование, управление, примыкание - собственно примыкание и падежное примыкание). Характеристика синтаксиса словоформ отличается, прежде всего, своей многоаспектностью и дифференцированностью, ярко выраженной направленностью против схематизма и упрощенчества. В этом плане обращает на себя внимание дальнейшая детализация отношений: помимо названных, дополнительно выделяются разнообразные виды объектных отношений (объект конкретного действия, объект мысли, объект речи, объект - орудие, объект - адресат и др.), различаются собственно определительные, обстоятельственно-определительные и субъектно-определительные отношения. Но, как подчеркивает Н.Ю. Шведова, "главная сложность системы отношений, возникающих при подчинительных связях, состоит не в многообразии разных видов объектов и определителей, а в том, что названные три вида отношений постоянно взаимодействуют друг с другом и этим создаются комплексные, диффузные отношения, т.е. отношения, которые совмещают в себе значения восполняющие и определительные, восполняющие и объектные, объектные и определительные, а в некоторых случаях - и те, и другие, и третьи одновременно" [9, с. 19]. Обобщение разнообразных видов отношений в три типа

убедительно мотивируется различием возникающих при них подчинительных связей: при сильной связи всегда реализуются восполняющие или объектные отношения, при слабой связи - определительные отношения.

Вопрос о характере связи (сильное и слабое подчинение) находит в «Русской грамматике-80» хорошо обоснованное решение, важнейшим следствием которого признается необходимость противопоставления собственно управляемых форм и форм падежного примыкания. Обособление падежного примыкания аргументируется комплексным анализом языковых сущностей трех планов: 1) план отношений: "при падежном примыкании возникают отношения определительные, субъектно-определительные или - при информативно недостаточных словах, требующих обстоятельственного распространения, - обстоятельственно-восполняющие" [9, с. 21]; 2) план характера связи: " при падежном примыкании связь предсказана только значением главного слова как части речи (исключение составляют несколько требующих обстоятельственного распространителя информативно недостаточных слов), и возникающие отношения носят более конкретный характер, чем при управлении" [9, с. 21]; 3) план типов связи: падежное примыкание отличается от собственно примыкания прежде всего тем, что при последнем отмечается зависимость только неизменяемых слов; от управления, сильного и слабого, оно отличается в первую очередь характером возникающих отношений: при падежном примыкании главенствуют определительные отношения, при сильном управлении - объектные и восполняющие, при слабом управлении объектные отношения контаминируются с определительными; от согласования падежное примыкание отличается тем, что примыкаемые формы не могут уподобляться форме господствующего слова, однако согласуемые и падежно примыкаемые формы характеризуются слабой связью и выражают определительные отношения.

Вопрос о типах подчинительной связи (третий ряд основополагающих понятий) находит свое решение, как это отмечалось выше, в разграничении присловных и неприсловных связей: согласование, управление, примыкание обнаруживают себя в составе словосочетания, координация и свободное присоединение (связь детерминанта с предложением в целом) как на присловные виды связи обусловлены функциональными свойствами предложения.

Характеристика сложного взаимодействия плана отношений, плана характера связи, плана типов связей дополняется анализом двойных сильных связей (*вбить гвоздь в стену, сообщить новость собравшимся* и т.п.), рассмотрением вариативности связей (числиться отстающим – в отстающих - среди отстающих: *перейти дорогу - через дорогу; причина беспокойства - беспокойству - для беспокойства* и т.п.), описанием связи группы форм - главенствующей (*обойтись плохо с посетителем, пожать руку гостю*) или зависимой (*стоять плечом к плечу, твердить изо дня в день*).

Этот сложный, но тщательно разработанный понятийный аппарат служит конструктивной основой характеристики подчинительных связей слов разных частей речи [9, с. 25-79] и синтаксиса формы слова [9, с. 422-460]. В первом случае анализ проводится в границах словосочетания, учитывается, прежде всего, формальная зависимость (связь) компонентов, направленность описания (от господствующего компонента к зависимому), во втором случае анализируются формы слова, отмечаемые как в словосочетании, так и в предложении, здесь в центре внимания находится семантика (отношения) компонентов, направленность описания - от зависимого компонента к главному. Такой подход к объекту анализа - описание с диаметрально противоположных точек зрения с изменением цели и задач исследования - решение принципиально новое и, безусловно, перспективное, позволившее автору охарактеризовать синтагматические возможности словоформ в весьма компактном и содержательном изложении.

Подчинительные связи глагола, обладающего наиболее насыщенной, но далеко не однотипной валентностью, представлены в дифференцированном и многоаспектном

описании. В глагольном управлении особо выделяются одиночное, двойное и вариативное управление, эти типы подчинительной связи рассматриваются на основе противопоставления беспредложного и предложного управления.

Свое освещение (и соответствующую рубрикацию) получают все сколько-нибудь заметные особенности глагольного управления: последовательно и специально рассматривается зависимость предлога от морфемного состава глагола (предлог дублирует звуковой состав и/или значение вычленяемого префикса - группа А) или только от значения глагола (группа Б), отдельно анализируются свойства сильного и слабого управления, при двойных связях выделяется беспредложное, беспредложно-предложное и предложное управление, а также контаминация управления и примыкания, аналогично описывается вариативное управление, в последнем случае особо характеризуется сравнительно новое явление - вариативная связь управляемой формы и формы, вводимой союзом как (в качестве). В характеристике связи приглагольного примыкания основное место занимает описание падежного примыкания – (беспредложного и предложного). Обоснованным и целесообразным представляется анализ глагольной связи у имен, словообразовательно соотносительных с глаголом.

Подчинительные связи существительного рассматриваются в трех аспектах: согласование, управление, падежное примыкание, причем последний - вследствие его новизны и неизученности - вызывает наибольший интерес. Подчинительные связи прилагательного (управление и примыкание), подчинительные связи наречия, компаратива, местоимения - существительного и количественного числительного характеризуются в сравнительно кратком, но четком и содержательном изложении: подчеркивает особую значимость приглагольной и присубстантивной связи.

Если описание подчинительных связей требует, прежде всего, изучения валентности глагола и существительного, то синтаксис формы слова, т.е. исследование семантики и функционирования зависимых компонентов словосочетания и предложения, ограничивается, в сущности, анализом падежных форм существительного: иные формы или монофункциональны, или же характеризуются четко обнаруживающимися и хорошо известными закономерностями своего значения и употребления.

Синтаксис формы слова менее всего относится к спрягаемым формам глагола, к падежным формам прилагательных и причастий, к формам инфинитива, наречия, деепричастия и компаратива; их краткая характеристика не требует существенных дополнений. В научных исследованиях на большом языковом материале здесь осуществлено разграничение присловных и неприсловных позиций словоформ [9, с. 424-454].

Определяющая роль глагола в формировании и конструктивном строении предложения уже давно учитывалась синтаксистами (И. Буслаев, А.А. Потебня, А.М. Пешковский и др.). Большую актуальность эта проблема обретает и в наше время: несмотря на формальную зависимость глагола от существительного, многие синтаксисты отводят глаголу роль конституента предложения. Однако Н.Ю. Шведова принципиально и последовательно обосновывает иную точку зрения, отчетливо выраженную в заключительном разделе описания синтаксиса падежных форм существительных: "По своей роли в организации предикативной основы предложения, в его распространении, а также в организации целого текста падежная форма имени не менее значима, чем спрягаемая форма глагола" [9, с. 454]. Это фундаментальное заключение, сформулированное в результате глубокого и всестороннего изучения большого, трудного для анализа материала определяет основные объекты и главное направление исследования синтаксиса русского языка: глагол и имя (существительное), их семантика, взаимоотношения и функционирование.

Однако во всех фундаментальных учебниках по современному русскому языку для высших учебных заведений основными из них являются традиционно выделяемые

согласование, управление и примыкание – способы оформления слов, употребляемых в грамматически зависимой позиции.

Е.С. Скобликова отмечает, что в выражении подчинительных связей слов участвует целый комплекс грамматических средств: грамматические формы знаменательных слов, порядок слов, интонационные средства. Подчинительные связи опираются на морфологические свойства знаменательных слов. В силу того, что русский язык обладает развитой системой склонения, способы эти имеют очень важное значение. Использование определенного способа диктуется морфологическими особенностями той части речи, к которой принадлежит зависимое слово: их сходств по формам словоизменения с главным словом словосочетания, а также с личным глаголом, они оформляются при помощи согласования; с существительным или каким-либо другим словом с предметным значением зависимое слово сочетается при помощи управления; неизменяемым словам и словоформам свойственно примыкание» [10, с. 54].

Подчинительная связь объединяет обычно два знаменательных слова в одно словосочетание, которое можно вычленить из предложения как самостоятельную синтаксическую единицу. Поэтому часто говорят о согласовании, управлении и примыкании как способах связи слов в словосочетании, например: добрый человек, любить жизнь, весело смеяться. Однако свести изучение подчинительных связей слов к анализу двусловных словосочетаний нельзя, потому что «в предложении правила соединения слов, типичные для разных видов или типов словосочетаний, осложняются и восполняются такими законами и правилами, которые действуют лишь в строе предложения» [3, с. 46].

Сравним такие примеры: 1) Песок кажется зеленоватым; 2) Вода кажется зеленоватой; 3) Камни кажутся зеленоватыми. Нет сомнения, что род и число прилагательного (именной части сказуемого) изменяется в зависимости от изменения рода и числа существительного-подлежащего. Но эту связь нельзя обнаружить, если анализировать словосочетания, так как нет словосочетаний «песок зеленоватым», «вода зеленоватой», «камни зеленоватыми». Форма творительного падежа прилагательного здесь обусловлена связкой **кажется**. Бесспорно, что в сказуемом **кажется зеленоватым** слова связаны между собой и по смыслу, и грамматически, но они тоже не образуют словосочетания, потому что словосочетание — это объединение полнознаменательных слов, а связка таким словом не является.

Следовательно, для глубокого и правильного понимания согласования, управления и примыкания нельзя ограничиться наблюдениями над связями слов в словосочетаниях только в составе словосочетания. Эти наблюдения как нам представляется, следует дополнить изучением специфики связей слов в предложении, так как изучение способов подчинительного объединения слов — подготовительный этап для правильного выделения и квалификации членов предложения, для понимания структуры простого предложения.

Поэтому характеристика согласования, управления и примыкания нами дается с учетом этих двух аспектов связи слов (как в словосочетании, так и в предложении).

Иногда понятие «связь слов в предложении» подменяют понятием «связь членов предложения». С этим тоже нельзя согласиться. Например, в предложении Чехов... умел видеть вперед (Ю. Герман) синтаксически связано с подлежащим не сказуемое умел видеть, а только часть его — вспомогательный глагол умел, который согласуется с подлежащим в роде и числе, а основная часть сказуемого, выраженная инфинитивом видеть, не связана с подлежащим, инфинитив примыкает к вспомогательному глаголу. В предложении Меня увлекает честолюбивая идея быть пионером дел великих (Г. Серебрякова) несогласованное определение выражено синтаксически не членимым сочетанием быть пионером, первый компонент его *быть* примыкает к определяемому слову *идея,* а второй компонент пионером управляется инфинитивом быть. То же самое в предложении Большинство забав определялось течением деревенской жизни (В. Солоухин). Сказуемое *определялось* согласуется не с подлежащим большинство забав, а

только с частью его — со словом *большинство*. Правда, обычно слово и член предложения совпадают, поэтому мы говорим: «это определение согласуется с определяемым словом» или «это обстоятельство управляется сказуемым», однако надо иметь в виду, что если член предложения (подчиненный или подчиняющий) выражен словосочетанием, то необходимо рассматривать связь каждого слова в отдельности, а не связь членов предложения [12, с. 6].

Таким образом, синтаксическая традиция в русском языке выработала морфологическое в своей основе деление подчинительной связи на уровне связи формы слова на три вида: согласование, управление и примыкание.

Литература:

1. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. – М.: МГУ, 1964. – 435с. 1
2. Виноградов В.В. Русский язык (Граматическое учение о слове): Учеб. пособие для вузов. / Отв. ред. Г. А. Золотова. – 3-е изд., испр. – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
3. Петерсон М.Н. Очерк синтаксиса русского языка. – Пб., 1923. – 124 с.
4. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Учпедгиз, 1957. – 511 с.
5. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Т.3. – М.: Просвещение, 1968. – 551 с.
6. Распопов И.П. Строение простого предложения в современном русском языке. - М.: Просвещение, 1970. – 191 с.
7. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1968. – 329 с.
8. Русская грамматика. Т.2. (Под ред. Н.Ю. Шведовой). – М.: Наука, 1982. – 709 с.
9. Скобликова Е.С. Современный русский язык: Синтаксис простого предложения. – М.: Просвещение, 1979. – 236 с.
10. Сухотин В.П. Проблема словосочетания в современном русском языке. / Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М.: Учпедгиз, 1950. –С .127 – 177.
11. Федоров А.К. Трудные вопросы синтаксиса. – М.: Просвещение, 1979. – 239 с.
12. Фортунатов Ф.Ф. О преподавании грамматики русского языка в средней школе. Избранные труды. Т.2. - М., 1957. - 451 с.
13. Чеснокова Л.Д. К вопросу об элементарной синтаксической единице. / Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. – С.121 – 123.

СВЯЗЬ СЛОВ В СЛОВОСОЧЕТАНИЯХ В РУССКОЙ СИНТАКСИЧЕСКОЙ НАУКЕ

В статье рассматривается структура словосочетания, и составляющие ее слова синтаксически связаны между собой. Синтаксическая связь, во-первых, является выражением взаимосвязи элементов в синтаксической единице, то есть служит для выражения синтаксических отношений между словами, во-вторых, создает синтаксическую структуру предложения и словосочетания, в–третьих, создает условия для реализации лексического значения слов. Учение о синтаксических связях всегда занимало значительное место в курсе синтаксиса. Понятия синтаксической связи – одно из основных фундаментальных понятий синтаксиса. Синтаксические связи и отношения между элементами (компонентами) синтаксических единиц являются основным признаком синтаксических построений. В статье также рассматриваются взгляды известных ученых-лингвистов таких как, Ф.Ф. Фортунатов, А.М. Пешковский, М.Н. Петерсон. А.А. Шахматов, Н.Ю. Шведова.

Ключевые слова: связи слов**,** словосочетание**,** синтаксическая связь, согласование, управление, примыкание, сочинение и подчинение, грамматическая функция, подчинительная связь, объект, субъект.

АЛОҚАИ КАЛИМАҲО ДАР ИБОРАҲО ДАР ИЛМИ НАҲВИИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола сухан бобати сохти ибора меравад, ки калимаҳои таркибии он аз ҷиҳати синтаксисӣ ба ҳам алоқаманданд. Алоқаи синтаксисӣ, аввалан, ифодаи муносибати унсурҳо дар воҳиди синтаксисӣ мебошад, яъне барои ифодаи муносибатҳои синтаксисии байни калимаҳо хизмат мекунад, дуюм, сохтори синтаксисии ҷумла ва ибораро ба вуҷуд меорад, сеюм, барои ифодаи робитаи синтаксисӣ ва ба амал баровардани маънои луғавии калимаҳо шароит фароҳам меорад. Дар рафти синтаксис таълимот дар бораи муносибатҳои синтаксисӣ ҳамеша ҷои намоёнро ишғол кардааст.

Мафҳуми пайванди синтаксисӣ яке аз мафҳумҳои асосии бунёдии синтаксис мебошад. Алоқаҳои синтаксисӣ ва муносибатҳои байни унсурҳои (компонентҳои) воҳидҳои синтаксиси хусусияти асосии сохти синтаксисӣ мебошанд. Дар мақола инчунин андешаҳои забоншиносони маъруф, аз қабили Ф.Ф. Фортунатов, А.М. Пешковский, М.Н. Петерсон. А.А. Шахматов, Н.Ю. Шведова оварда шудааст.

Калидвожаҳо: пайванди калима, ибора, пайванди синтаксисӣ, созиш, назорат, пайвандак, таркиб ва тобеият, вазифаи грамматикӣ, пайванди тобеъ, объект, субъект.

COMMUNICATION OF WORDS IN PHRASES IN RUSSIAN SYNTAX SCIENCE

The article deals with the structure of the phrase, and its constituent words are syntactically linked. Syntactic connection, firstly, is an expression of the relationship of elements in a syntactic unit, that is, it serves to express syntactic relations between words, secondly, it creates the syntactic structure of a sentence and phrase, and thirdly, it creates conditions for the realization of the lexical meaning of words. The doctrine of syntactic relations has always occupied a significant place in the course of syntax. The concept of syntactic connection is one of the basic fundamental concepts of syntax. Syntactic connections and relations between elements (components) of syntactic units are the main feature of syntactic constructions. The article also discusses the views of famous linguists such as F.F. Fortunatov, A.M. Peshkovsky, M.N. Peterson. A.A. Shakhmatov, N.Yu. Shvedova.

Key words: word connections, phrase, syntactic connection, agreement, control, adjunction, composition and subordination, grammatical function, subordinating connection, object, subject.

Сведения об авторе: Асоева Комила – к.ф.н., доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40

Маълумот дар бораи муаллиф: Асоева Комила - н.и.ф., дотсенти кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40

Information about the author: Asoeva Komila - Ph.D., Associate Professor of the Department of Modern Russian Language, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova 16. Tel: (992) 988 80 88 40

УДК:82+82-1/9
ББК:83.3 р
Б-74

РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА В ТВОРЧЕСТВЕ В АСТАФЬЕВА

Бобокулов Д.А., к.ф.н., доцент, Ёрмадова Н.
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Цель статьи это всестороннее, многоуровневое и целостное исследование предмета в его специфике, направленное, в первую очередь, на преодоление устоявшихся ранее представлений о русской литературе второй половины XX века как явлении сугубо тематического порядка.

Русская литература и проза представляет собой уникальное явление, во многом определившее пути развития русской литературы во второй половине XX века. По своей раскрывшейся за полвека роли, это - многосторонний и одновременно единый, целостный литературный жанр, необходимо включающий в себя философский, социально-исторический, психологический, этический и эстетический аспекты: не исключающие, но обогащающие его собственно литературную природу. Возникновение и формирование русской прозы как наиболее значительного (наряду с военной и городской прозой) литературного жанра 1960-1990-х гг. было обусловлено социально-историческими процессами, которые начались еще в 1920-1930-х гг. были продолжены во время осуществления разрушительного проекта по ликвидации «неперспективных» деревень в 1960-1970-хгг.-процессами, которые привели к тотальному уничтожению крестьянства как класса в России, исчезновению традиционной русской деревни в целом, а также разрушению народной культуры.

Возникший в этой исторической ситуации кризис национальной само идентичности во многом и вызвал к жизни «русскую» прозу и поэзию второй половины XX века - ведь они осуществляли своего рода восстанавливающую функцию по отношению к десятилетиям отторгаемым, подавляемым пластам национального менталитета.

В настоящей работе впервые предпринята попытка целостного и всестороннего осмысления данного литературного жанра. Само появление этого исследования во многом обусловлено общей задачей, стоящей перед наукой о литературе на рубеже XX-XXI веков: подвести теоретико-литературные итоги минувшего столетия. Исследование выполнено в русле обозначившейся в отечественном литературоведении 1990-х гг. тенденции к феноменологическому осмыслению предмета - выделению и рассмотрению наиболее значительных, знаковых явлений, определивших историко-литературное развитие в России XX столетия. Деревенская проза сформировалась (еще начиная с программной статьи Ф. Абрамова и Матрениного двора» А. Солженицына) в полемике с соцреалистическим изображением колхозной жизни. В своем развитии она продолжила традиционную линию русской классики, проявившуюся еще со времен Н. Карамзина и А. Радищева, определившуюся в творчестве А.С. Пушкина (автора знаменитой «Деревни», деревенской (второй) главы «Евгения Онегина») и продолженную в «Деревне» Д. Григоровича, «Записках охотника» И. Тургенева, творчестве Л.Толстого, «Деревне» И. Бунина, «В овраге», «Мужиках» А. Чехова, произведениях крестьянских писателей XX в. и др. Но было бы глубоко ошибочно усматривать в деревенской прозе лишь реакцию на нормативную эстетику и советскую идеологию соцреализма. Крестьянство как класс перерождается и вырождается во всем мире. Оно уходит с исторической авансцены, а вместе с ним из мировой цивилизации исчезает целый пласт народной культуры.

Несмотря на всенародное признание таких ведущих мастеров художественного слова, как Ф. Абрамов, В. Шукшин, Б. Можаев, В. Астафьев, В. Белов, Е. Носов, В.

Распутин, а также А. Солженицын (автор «Матрениного двора» и других «крестьянских» произведений), вопрос о статусе и точном определении деревенской прозы в целом до сих пор не решен и является весьма дискуссионным. Многие характеризуют ее как «течение» в литературном процессе названного периода (Л. Вильчек, В. Ольбрых, К. Парте), «явление» (А. Герасименко, В. Недзвецкий, В. Филиппов, Г. Цветов), «общность» (Г. Цветов), просто «прозу» (Г. Белая) или «литературу» о деревне (В. Саватеев). Однако невозможно отрицать, что данный - во многом еще не понятый, не раскрытый историко-литературной мыслью (несмотря на множество работ прежних лег) - феномен обладает внутренней целостностью, что обусловлено рядом общих для творчества всех писателей признаков и черт.

Как новая литературная общность деревенская проза сформировалась в 1960-1970-х гг. на основе, в первую очередь, единой художественно-эстетической «программы воздействия» (термин Л.В. Чернец и В.Е. Хализева), направленной на выходца из крестьян (в первом или более дальних поколениях) или крестьянина, но так или иначе связанного с земледельческими корнями русской культуры и несущего в себе те или иные свойства русского национального характера в целом. Именно соотношением с последним обусловлены и основные составляющие данной «программы», которая предполагает воссоздание и отражение деревенской прозой - не только на резекционном уровне, но и в типологии героя, образа автора, в сфере эстетического идеала - «характера русского народа» (Н.О. Лосский) в его исконно земледельческих, крестьянских основах.

По результатам исследования выявлены проблемы художественно-эстетической системы, в русле которой сформировалась деревенская проза, определена смена идеологических ориентиров, выявлены этапы развития русской литературы и её основные категории, характеризующие как ведущее литературное направление 1960-1990-х гг.

Таким образом, можно сказать, что сущность деревенской прозы определяется не тематическим признаком («проза о деревне»), как это было принято предполагать до сих пор, но, главное, общими идейно-эстетическими установками и выделением (на правах центрального предмета изображения) единого эстетического идеала, сформированного в течение веков на основе крестьянского мироощущения и сопряженного с мировой культурой, которая выросла из поэтических воззрений на людей и природу древних земледельцев, скотоводов-пастухов.

По наблюдению П.А. Николаева, художественная литература во второй половине 20 века апеллировала к народу и одновременно защищала и его от режима. Неслучайно ее главным эстетическим достижением в этот период стала так называемая «деревенская проза», подготовленная великим поэтическим опытом А. Твардовского и представленная такими именами, как Ф. Абрамов, С. Залыгин, В. Шукшин, Б. Можаев, В. Астафьев, В. Белов, В. Распутин и, естественно, А. Солженицын».

В связи с крайне неопределенной, неустоявшейся терминологической ситуацией в данной теоретико-литературной сфере, мы можем вести речь об использовании настоящего определения (наиболее подходящего к деревенской прозе по степени ее историко-литературной роли и значения) лишь условно, в узком смысле, т.е. на правах рабочей лексической единицы - не притязая на строгую терминологическую выверенность.

За основу рабочего термина берется теория литературного направления, созданная русской наукой о литературе в начале XIX века и получившая дальнейшее развитие в трудах Г.Н. Поспелова, П.А. Николаева, В.Е. Хализева, А.С. Курилова, и др. Согласно этим теоретическим установкам, берущим начало в работах И.В. Киреевского, Н.И. Надеждина, К.А. Полевого, В.Г. Белинского, Н.А. Добролюбова и др. Согласно современным концепциям, у каждого литературного направления есть своя социальная почва. В этом плане оно (как система характерных качеств, объединяющих ряд художественных индивидуальностей) - закономерное порождение

историко-социальной сущности эпохи. предпосылки для изучения предмета в его целостности, в историко-литературном, художественно-образном и идейно-эстетическом единстве. Актуальность обращения к этому исследовательскому принципу также обусловлена ситуацией, назревшей в современном изучении деревенской прозы.

Действительно, русская деревенская ироза долгое время была в центре внимания критики и литературоведения. Однако, в этой сфере представляли портреты отдельных писателей-«деревенщиков»; в статьях же, кроме того, затрагивались те или иные отдельные аспекты данного литературного направления (проблематика, вопросы жанра, стиля, языка и т.п.). Таким образом, локализация проблемы, перевод вопросов общего порядка в разряд частных стало негласным правилом в изучении данного предмета. Исследования обобщающего типа настолько редкое явление здесь, что их можно кратко перечислить. Новый шаг в методологической и историко-литературной разработке вопроса был сделан в трудах - в главах, подготовленных В. Апухтиной, В. Агеносовым, А. Герасименко, М. Голубковым, JI. Колобаевой и др. и посвященных рассмотрению творчества В. Астафьева, Ф. Абрамова, В. Распутина.

Там же деревенской прозы в целом - ее обращение к «вечным этическим ценностям», последовательное отстаивание «завещанного еще русскими классиками принципа полноты художественной правды».

Таким образом, расслоение данного типа исследований в 1990-х гг., с одной стороны, сближает их с идеологическим аспектом в изучении деревенской прозы, предполагая противодействие ей как явлению национально-этнической самоидентификации. С другой вводит деревенскую прозу 1960-1990-х гг. как уже сформировавшееся в своих основных чертах литературное направление, сущностное измерение русской классики в целом.

Литература

1. Абрамов, Ф.А. Собр. соч.: В 6 т. / Ф.А.Абрамов. Л.: Худож. лит. - Ленинградское отд-ние, 1990 - 1991.

2. Астафьев, В.П. Собр. соч.: В 4 т. / В.П.Астафьев. М.: Мол. гвардия, 1979 -1981.

3. Астафьев, В.П. Собр. соч. В 6 т. / В.П.Астафьев.- М.: Мол. гвардия, 1991.

4. Астафьев, В.П. Собр. соч.: В 15т./ В.П.Астафьев. Красноярск: Офсет, 1997- 1998.

5. Астафьев, В.П. А жизнь идет / В.П.Астафьев //Лит. газета. 1985. - № 50. -С.З.

6. Астафьев, В.П. Ария Каварадосси / В.П.Астафьев // Прикамье. 1959. - № 26.-С. 51 -54.

7. Астафьев, В.П. В муках рождённый / В.П.Астафьев // Урал. 1959. - № 6. -С. 120-123.

8. Астафьев, В.П. Всему свой час / В.П.Астафьев. М.: Мол. гвардия, 1985. -254 с.

9. Астафьев, В. П. Всечеловеческая беда / В.П.Астафьев // Слово. 1992. - № 9. -С. 17-18.

10. Ю.Астафьев, В.П. До будущей весны / В.П.Астафьев. Молотов: Кн. изд-во, 1953.- 152 с.

РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА В ТВОРЧЕСТВЕ В АСТАФЬЕВА

В данной статье предпринята попытка целостного и всестороннего осмысления литературной русской прозы. Само появление этого исследования во многом обусловлено общей задачей, стоящей перед наукой о литературе на рубеже XX-XXI веков: подвести теоретико-литературные итоги минувшего столетия. Деревенская проза сформировалась (еще начиная с программной статьи Ф. Абрамова и Матрениного Двора» А. Солженицына) в полемике с соцреалистическим изображением колхозной жизни.

В своем развитии она продолжила традиционную линию русской классики, проявившуюся еще со времен Н. Карамзина и А. Радищева, определившуюся в

творчестве А.С. Пушкина, Д. Григоровича, «Записках охотника» И. Тургенева, творчестве Л.Толстого, повести «Деревня» И. Бунина, «В овраге», «Мужиках» А. Чехова, произведениях крестьянских писателей XX в. и др. Исследование автора статьи осуществлено на основе материалов, опубликованных на страницах художественной литературы, а также научных изданий.

Ключевые слова: деревня, мировая классика, жизнь и творчество, выдающийся, писатель, проза, соцреализм.

RURAL PROSE IN THE WORK OF V. ASTAFEV.

This article deals with the holistically and comprehensively comprehend of the literary concept of rural prose. The very emergence of this study is largely due to the general task facing the science of literature at the turn of the 20th-21st centuries: to sum up the theoretical and literary results of the past century. Rural prose was formed (beginning with the program article by F. Abramov and Matrenin Dvor by A. Solzhenitsyn) in polemics with the socialist realist depiction of collective farm life.

In its development, it continued the traditional line of Russian classics, manifested since the time of N. Karamzin and A. Radishchev, determined in the work of A.S. Pushkin, D. Grigorovich, "Notes of a Hunter" by I. Turgenev, the work of L. Tolstoy, the story "The Village" by I. Bunin, "In the Ravine", "The Peasants" by A. Chekhov, the works of peasant writers of the 20th century, etc. Research by the author. The article is carried out on the basis of materials published on the pages of fiction, as well as scientific publications.

Key words: rural, world classics, life and work, outstanding, writer, prose, socialist realism.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бобоқулов Ҷумахон Алиевич, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи адабиёти хорича ва МТЗАР – и Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел.: +992918255536; e-mail: Bobokulov55@inbox.ru

Ёрмадова Нилуфар, докторанти PhD-и кафедраи адабиёти хорича ва МТЗАР-и Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел.: +992985114333

Информация об авторах: Бобокулов Джумахон Алиевич, заведующий кафедры зарубежной литературы с МПРЯЛ Кулябского государственного университета имени А.Рудаки. Тел.: +992918255536; e-mail: Bobokulov55@inbox.ru

Ёрмадова Нилуфар, докторант PhD кафедры зарубежной литературы с МПРЯЛ Кулябского государственного университета имени А.Рудаки. Тел.: +992985114333

Information about the authors: Bobokulov Dzhumakhon Alievich, c.ph.s. Head of the Department of foreign literature and MTRLL of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel.: +992918255536; e-mail: Bobokulov55@inbox.ru

Yormadova Nilufar, Doctor of Philosofy in the Department of foreign literature and MTRLL Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. tel.: +992985114333

УДК: 82
ББК:83.3 р
Б-74

К ВОПРОСУ РУССКО-ТАДЖИКСКИХ ВЗАИМООБОГАЩЕНИЙ В ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОЦЕССЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ТВОРЧЕСТВА РОБЕРТА РОЖДЕСТВЕНСКОГО)

Бобоқулов Ҷ. А., к.ф.н., доцент, Раҳмонова Ш.,
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Особенности изучения вопроса русско-таджикских взаимообогащений в литературном процессе имеет огромное развитие для вопроса взаимовлияния и

литературных связей, в частности, для художественного перевода прозы и лирики, которые показывают вопросы истории одного народа или одного писателя на другой язык при помощи художественного перевода. Цель статьи это всестороннее, многоуровневое и целостное исследование предмета в его специфике, направленное, в первую очередь, на преодоление устоявшихся ранее представлений о русско-таджикских взаимообогащениях на материале творчества Роберта Рождественского как явлении сугубо тематического порядка.

Следует сказать, что литературные связи является методом развития различных характером народов мира. История народов мира показывают развития литературных связей, которые всегда были в центре внимания литературоведов по различными языковым принципам, антропологическим, культурным вопросами для взаимообогащения и развития литературы. Основная проблема литературных связей в настоящее время является актуальной в современной литературе, как историческом и теоретическом литературоведении.

Васильев Р.С. писал: «Поэтический перевод на всех этапах своего развития немыслима в ограничительных рамках какой-либо нации или народа. История мировой литературы свидетельствует о том, что литературы разных народов всегда находились и находятся в большем или меньшем взаимодействии, в неразрывном контакте, во взаимовлиянии, что способствует их художественному обогащению» [2, с.11].

Надо отметить, что в настоящее время процесс развития мировой литературы развивается на основе взаимообогащения литератур различных методов, которые имеют характер в русской и таджикской литературе, где они развиваются на основе традиций этих народов, которые имеют художественной проблемы в литературе своих народов. Поэтому, надо отметить, что работа в этом направления является актуальной в современном литературоведении, потому что литература одного народа на другой в ракурсе темы литературных связей и диалога все глубже показывают другой мир и культуру другого народа.

Следует отметить, что этот метод стала новым в изучения поэтической жизни в XX веке на примере творчества русского поэта Роберта Рождественского. Именно в это время появились необходимость возрождения литературных связей, взаимовлияния на качественно новом уровне, который закладывают новые проблемы взаимообогащения литератур народов мира в курсе темы литературных связей и диалога все глубже развивают другой мир и культуру другого народа.

Арбузов А.Н. писал: «Одним из наглядных примеров такого взаимодействия в мировой литературе являются историко-культурные взаимоотношения русского и таджикского народов, продолжающиеся на протяжении столетий. Как известно, влияние одной литературы на иноязычную происходит различными путями, одним из которых является перевод, играющий немаловажную роль в реализации литературных связей». [1, с.88].

Надо отметить несколько проблем русско-таджикских литературных связей и взаимодействия. Первая проблема – это влияние литературы народов Востока, в том числе таджикского народа, на русскую литературу, а вторая заключается во влиянии русской литературы на таджикскую литературу XX века, в особенности советского периода. В настоящее время существует обширная научная литература, посвященная изучению различных аспектов таджикско-русских литературных связей. Таджикско-русские культурные и литературные связи на протяжении столетий являются предметом пристального внимания ученых.

Особое место в плеяде литературных деятелей, тесно связанных непосредственно с персидско-таджикской литературой (среди них Пушкин, М.Ю. Лермонтов, Н.В. Гоголь, И.С. Тургенев и др.)

Эта работа представляет собой первый опыт целостного изучения таджикско-русских литературных связей и историко-культурных влияний, испытанных таджикскими писателями и получивших прямое или опосредованное отражение в их

творчестве. Особое внимание в работе уделено рецепции таджикским писателем творчества классиков современной русской литературы, в особенности в творчестве Роберта Рождественского. Работа посвящена вопросам связи таджикских писателей и поэтов с русской литературой; влияния русской литературно-философской мысли на взгляды таджикских поэтов и писателей; изучению творчества русских поэтов и мыслителей в персидском и таджикском литературоведении.

Межлитературные связи и взаимодействия имеют немалое значение в развитии национальной литературы и литературного процесса. Постоянное взаимодействие и взаимообогащение национальных культур является стимулом обмена художественными ценностями. «Следует различать воздействие иноязычного писателя на литературу и распространение его произведений в читательской среде, ибо это явление разного порядка и обусловлены они различными причинами: первая – внутренними потребностями воспринимающей литературы в процессе ее развития, вторая – общим ростом культуры» [3, с.11].

Особое место в развитие взаимообогащения литератур занимает художественный перевод мировой литературы на таджикский язык, а также надо отметить обратный перевод поэтических произведений русской литературы на таджикский язык. Литературные связи получили дальнейшее развития в начале XXI века в Республике Таджикистан. Это можно отметить и в русско-таджикских переводах художественной литературы. До этого в нашей литературе были художественные переводы из русской поэзии, которые перевели таджикские поэты и писатели. В развитии литературных взаимосвязей особое значение приобретают переводы сокровищ мировой литературы на таджикский язык и переводы произведений таджикской литературы на иностранные языки. Межлитературные взаимосвязи особенно сильное развитие получили в годы независимости нашей республики. То же самое можно сказать и о таджикско-русских литературных взаимосвязях. До провозглашения независимости Республики Таджикистан переводы художественной литературы на таджикский и, наоборот, переводы таджикской литературы на русский, осуществлялись через языки посредники (в основном через русский язык). Это тенденция продолжается и в наши дни, хотя в республике вырос целый ряд специалистов, хорошо знающих язык оригинала и прекрасно владеющих родным языком, переводящих непосредственно с иностранных языков и в том числе и на русский языки. Так, за прошедший период через русский язык на таджикский были переведены такие произведения Роберта Рождественского, как стихотворение «Восток свободный «в журнале Садои Шарк» в трёх номерах за 1989 год, В работе мы остановимся на некоторых особенностях перевода русской литературы на таджикский язык. Выберем для этого оригинал известной поэмы русского поэта Роберта Рождественского, а также его таджикские переводы. Стихи появились на таджикском языке в журнале «Садои Шарк» («Голос Востока») в переводе известного таджикского переводчика У. Холикова. Как известно, лирический герой не желает стареть, не хочет увидеть в зеркале свое старческое отражение – он хочет вечно остаться молодым, красивым.

Таким образом, надо отметить, русская литература стала необходимым звеном как в эстетическом развитии народа, так и в развитии национальных литератур. Об этом свидетельствует тот факт, что в послереволюционные годы русская поэзия получает большое распространение в республиках Средней Азии.

По результатам исследования выявлены проблемы художественно-эстетической системы, в русле которой сформировалась деревенская проза, определена смена идеологических ориентиров, выявлены основные категории, характеризующие этот процесс как ведущее литературное направление 1960-1990-х, русско-таджикские взаимообогащения определены сменой идеологических ориентиров, выявлены основные категории, характеризующие эти вопросы как ведущее литературное направление 1960-1990-х гг.

Литература:

1. Сидиров Н.И. Творчество Р. Рождественского.- М.: Наука, 2010.- 123 с.
2. З.Анненская Л. А. Творчество Р.Рождественского. / Л.А Анненская .- М.: Наука, 1982. - 128 с.
3.3. Анненская Л.А. Характеристика творчества русского поэта Роберта Рождественского . / Л. А. Анненская, // Русская литература . 1995. - № 6. - С. 175.
4. Анненская Л.А. Особенности творчества поэтов шестидесятых семидесятых – восьмидесятых современной литературы . / Л.А. Анненская // Памир. - 1995. - № 5. - С.156.
5. Артимов, В. А. Форма развития современной поэзии и творчества Р.И.Рождественского. / В. А. Артимов,.- М.: МГУ, 1986. - 386 с.
6. Аллинская, Ю. Особенности лирики и сатиры. (О творчестве Роберта Иванович Рождественского ») / Ю. Аллинская // Памир. 1995. - № 4. - С. 148- 151.

МАСЪАЛАИ ҒАНИГАРДОНИИ РОБИТАИ ҲАМАҶОНИБАИ РУС-ТОҶИК ДАР РАВАНДИ АДАБИЁТ (АЗ РӮИ МАТЕРИАЛИ ЭҶОДИИ РОБЕРТ РОЖДЕСТВЕНСКИЙ)

Дар ин мақола кӯшиши дарки ҳамаҷонибаи равобити адабӣ сурат гирифтааст. Асар аввалин таҷрибаи омӯзиши ҳамаҷонибаи робитаҳои адабии тоҷику рус ва таъсири таърихию фарҳангии аз ҷониби адибони тоҷик таҷрибашуда буда, дар эҷодиёти онҳо инъикоси мустақим ё ғайримустақим гирифтааст. Ба қабули нависандаи тоҷик классикони адабиёти муосири рус, махсусан дар эҷодиёти Роберт Рождественский диққати махсус дода мешавад. Асар ба масъалаҳои алоқаи нависандагон ва шоирони тоҷик бо адабиёти рус бахшида шудааст; таъсири афкори адабию фалсафии рус ба афкори шоирону нависандагони тоҷик; омӯзиши эҷодиёти шоирон ва мутафаккирони рус дар адабиётшиносии форсу тоҷик.

Дар инкишофи адабиёти миллӣ ва раванди адабӣ робитаи байни адабӣ аҳамияти калон дорад. Тадқиқоти муаллифи мақола дар асоси материалҳое, ки дар саҳифаҳои адабиёти бадеӣ, инчунин нашрияхои илмӣ ба табъ расидаанд.

Калидвожаҳо: таъсири мутақобила, классикони ҷаҳонӣ, ҳаёт ва эҷод, барҷаста, нависанда, наср, тарҷума.

К ВОПРОСУ РУССКО ТАДЖИКСКИХ ВЗАИМООБОГАЩЕНИЙ В ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОЦЕССЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ТВОРЧЕСТВА РОБЕРТА РОЖДЕСТВЕНСКОГО)

В данной статье предпринята попытка целостного и всестороннего осмысления литературных взаимосвязей. Работа представляет собой первый опыт целостного изучения таджикско-русских литературных связей и историко-культурных влияний, испытанных таджикскими писателями и получивших прямое или опосредованное отражение в их творчестве. Особое внимание в работе уделено рецепции таджикским писателем творчества классиков современной русской литературы, в особенности в творчестве Роберта Рождественского. Работа посвящена вопросам связи таджикских писателей и поэтов с русской литературой; влияния русской литературно-философской мысли на взгляды таджикских поэтов и писателей; изучению творчества русских поэтов и мыслителей в персидском и таджикском литературоведении. Межлитературные связи и взаимодействия имеют немалое значение в развитии национальной литературы и литературного процесса. Исследование автора статьи осуществлено на основе материалов, опубликованных на страницах художественной литературы, а также научных изданий.

Ключевые слова: взаимовлияние, мировая классика, жизнь и творчество, выдающийся, писатель, проза, перевод, материалы, процесс.

TO THE QUESTION OF RUSSIAN-TAJIK MUTUAL ENRICHMENTS

IN THE LITERARY PROCESS (BY THE MATERIAL OF THE CREATIVITY OF ROBERT RODZHESTVENSKY)

This article deals with a holistic and comprehensive understanding of literary relationships. The work is the first experience of a holistic study of Tajik-Russian literary ties and historical and cultural influences experienced by Tajik writers and received a direct or indirect reflection in their work. Particular attention is paid to the reception by the Tajik writer of the classics of modern Russian literature, especially in the work of Robert Rozhdestvensky.

The work is devoted to the issues of connection between Tajik writers and poets and Russian literature; the influence of Russian literary and philosophical thought on the views of Tajik poets and writers; the study of the work of Russian poets and thinkers in Persian and Tajik literary criticism.

Interliterary connections and interactions are of considerable importance in the development of national literature and the literary process. The research of the author of the article was carried out on the basis of materials published on the pages of fiction, as well as scientific publications.

Key words: mutual influence, world classics, life and work, outstanding, writer, prose, translation, materials, process.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бобоқулов Ҷумахон Алиевич, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи адабиёти хориҷа ва МТЗАР-и Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел.: +992918255536; e-mail: Bobokulov55@inbox.ru

Раҳмонова Шаҳноза Фарҳодовна, докторанти PhD-и кафедраи адабиёти хориҷа ва МТЗАР-и Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел.: +992987 10 07 18

Информация об авторах: Бобокулов Джумахон Алиевич, заведующий кафедры зарубежной литературы с МПРЯЛ Кулябского государственного университета имени А.Рудаки. Тел.: +992918255536; e-mail: Bobokulov55@inbox.ru

Рахмонова Шахноза Фарходовна, докторант PhD кафедры зарубежной литературы с МПРЯЛ Кулябского государственного университета имени А.Рудаки. Тел.: +992987 10 07 18

Information about the authors: Bobokulov Dzhumakhon Alievich, c.ph.s. Head of the Department of foreign literature and MTRLL Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel.: +992918255536; e-mail: Bobokulov55@inbox.ru

Rahmonova Shahnoza Farhodovna, Doctor of Philosofy chair in the Department of foreign literature and MTRLL Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. tel.: +992987 10 07 18

УДК:811.111.22.
ББК: 81.37. 11

ХУСУСИЯТИ СЕМАНТИКИИ ФЕЪЛҲОИ ТАФАККУРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Давлатов Ф. Ҷ., ДДК ба номи А. Рӯдакӣ
Саидов Ҳ. А., д.и.ф., профессори ДМТ

Майдони семантикӣ ин маънои феълҳои тафаккурӣ дар забонҳои мавриди баррасӣ аҳамиятнокии фикр ё ақидаро фаро мегирад. Маънои «доштани ақидае, ки натиҷаи раванди дарки ягон чиз мебошад» моҳияти асосии маъноии ин гурӯҳи муродифиро тартиб медиҳад. Ин парадигмаи семантикӣ феълҳои тафаккурро дар як қатори семантикӣ муттаҳид месозад: *фикр изҳор кардан* – to express an opinion; *нуқтаи назар доштан* - to have a point of view; *тахмин кардан* – to guess; *бовар кардан* - to believe; *шуморидан* – consider; *андешидан* - to think [11, 83].

Дар ҳар ду забон миқдори муродифҳои қатори семантикии феълҳои тафаккурӣ ба забонҳои мавриди пажӯҳиши мо таъсир мерасонад. Қисматҳои интихобкардашудаи воҳидҳои дараҷаи баландтар робитаи сохторӣ-функсионалиро зимни ташаккул ва таҳвили фикр муайян мекунанд. Масалан: *Мо эҳтимол доштем, ки сафари вай, имконпазир аст. - We offered the possibility of his visit to this place. Табибон гумон доштанд, ки бемор сиҳат мешавад. - The doctors thought the patient would get better. Ман худро афсар тасаввур мекардам. – I imagined myself as an officer.*

I ***thought*** that even our village imam taught better than he did; for if most of the imam's pupils understood nothing, at least they all sat quietly and he taught calmly, so there was at least a chance that someone might learn something.

Ҳамчун ҷанбаи забон ин шаклҳои грамматикӣ ҳангоми ташаккули раванди тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонанд сарбории семантикии махсус дошта бошанд. Тағйири асосҳои феъл пешбинӣ мекунад, ки маъно бо паҳлуи морфологӣ марбут аст, агарчанд шаклҳои морфологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ комилан тобеанд. Онҳо тавассути лексика, тавассути маънои маҷмуи мулоҳизаҳо, фикрҳо ва ақидаҳо амалӣ мешаванд. Дар чунин иттилоот шартҳои ба воситаи шаклҳои грамматикӣ интиқолдода хеле аҳамиятноканд, чунки он бо функсияи услубии равандҳои тафаккур робита дорад. Паҳлуи иттилоотӣ барои интихоб, муқоиса имкон фароҳам меорад ва одитарин ҳолати истифодаи ратсионалии онҳо шаклҳои онҳоро аз лиҳози услубӣ фарқ мекунонад. Ҳамин тариқ, маънои *бовар доштан - to believe* дар байни феълҳои тафаккурии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маънои хеле муҳим аст, тағйирёбии маъноии онро мо ҳамчун ташкилаи сохторӣ-маъноии ҳамгиро муайян мекунем. Дар навбати аввал, ин тағйироти ороиши пурраи маъно бо асосҳоест, ки онҳо дар шакли феълии мафҳуми тафаккурӣ ва семантикаи он ба қайд гирифта шудаанд. Дарки воқеият дар асоси тарзи дониши объектҳои фикр онҳоро ба ташаккули мулоҳизаҳои муайяни тафаккурӣ бурда мерасонад. Мафҳумҳои тафаккурӣ тибқи маълумоти зергурӯҳҳои мантиқӣ, ҳамчун фикр оид ба инсон баррасӣ карда мешаванд, ки он аломатҳо ва баҳоҳои объектҳо ва зуҳуроти дар он нишондодашударо таҳким мебахшад. Чунки шакли пайдоиши модели фикр ё тағйироти он барои онҳо ҷиҳати тасаввур ё бурҳон хидмат мекунад [8, с. 20-21]. Далелҳои дар боло овардашуда имкон медиҳанд хулоса бароварда шавад, ки таркибҳои тафаккурӣ ҳамчун мустаҳкамкунандагони раванди тафаккур ба худ хосанд. Ин моделҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ба низоми муайяни ғояҳои инсонӣ, консепсияҳо ворид карда шудаанд, шомили ҷанбаҳои хусусияти миллӣ мебошанд. Маҳсулнокии баланди мафҳумҳои менталӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, дар навбати аввал, метавонад аҳамияти иҷтимоӣ-психологии онҳоро барои фаъолияти ақлонии одам фаҳмонад. Бисёр тарҳҳои пурраи шаклӣ бо чунин модели семантикӣ алоқаманд мебошанд: «кадом як кас оид ба ягон кас ҳар гуна ақида дорад». Феълҳои ин гурӯҳ дар аломатҳои синтаксисӣ хеле гуногунанд ва дар типҳои зерин истифода бурда мешаванд:

Забони тоҷикӣ: *Мо меҳисобем (фарз мекунем, фикр мекунем, дармеёбем), ки ин имконпазир аст* – We consider it possible.

Онҳо дар гумонанд, ки мо рақиби онҳоем – They think we are their competitors. *Ҳама ӯро солимақл меҳисобанд* – Everyone considers him sane.

Онҳо моро дӯст меҳисобанд – They consider us friends.

Вай ба ман ҳамчун қаҳрамон менигарад – She looks at me like a hero.

Ӯ дар ин масъала хатое дарёфтааст – He found some mistake in this problem. *Ӯ худро қаҳрамон мепиндорад* – He considers himself a hero.

Забони англисӣ: *We believe (we believe, we think, we find) that it is possible. We think it is possible. They assume that we are their enemies. Everyone considers him healthy. They know us as friends. She looks at me like a hero. He found an error in this. He thinks he is a hero (thinks).*

Феълҳои дорои маънои асосӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ семантикаи кулли маҷмуи синтаксисиро ифода мекунанд.

Дар раванди омӯзиши забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташаккули ҳама гуна мақсад қисмати номии феъли *ҳал кардан*-ро инъикос менамояд. Ин феъл «хаёлан» маънои асосии шомили воқеиятеро муайян мекунад, ки шахс бо роҳи талошҳои зеҳнӣ ба ягон натиҷаи мушаххас ноил гашт ва ягон нақшаи таҳлил карданро мекашад. Гунаҳои ин феъл гурӯҳҳои хурди семантикиро ташкил медиҳанд.

Ошкорсозии моҳияти феълҳои тафаккурии дорои маънои «ҳал кардан – to solve; to dissolve», модели он дар раванди фикр бисёр сохторҳои когнитивиеро иваз мекунад, ки онҳо бо ёрии вожаҳо дар фаъолияти тафаккурӣ ва коммуникативӣ мафҳумҳои муайяни воқеият, ҳодисаҳои дар ҳаёти воқеӣ рухдиҳандаро ифода мекунанд. Тағйироти семантикӣ нақши ивазкунандаро ичро намуда, маъноҳоро муайян мекунанд, натиҷаҳои фаъолияти фикриро тавсеа мебахшанд. Онҳо табиати гуногуни лексикӣ-сохториро дар бурҳон ва мақоми якҷинсаи семантикӣ нишон медиҳанд, то «ҳама гуна мақсад хаёлан муайян карда ва сари он тафаккуф карда шавад». Аммо муҳимтар аз ин эътироф намудани тафовут дар муайянсозии таҳкурсии функсионалӣ ва услубии онҳо мебошад, ки он табиатан тағйир дода шудааст, вале ҳамзамон ҳамеша метавонад маънои «дар натиҷаи кӯшишҳои зеҳнӣ ва қатъӣ ба мақсади дилхоҳ расидан»-ро муайян намояд. Як қатор мисолҳоро аз адабиёти бадеӣ меорем:

… and I am daily ***thankful for the choice*** *Providence led me to make*

[12, 274]. – … ва ман ҳар рӯз барои интихобе, ки пешгӯӣ маро ба он овардааст, ташаккур мегӯям;

I leave both the ***choice of subject and the manner of treating*** *it entirely to yourself [12, 299].* – Ман комилан ба шумо вогузорам, ки мавзуъро интихоб кунед ва онро муҳокима кунед.

I had <u>*thought*</u> *him a man unlikely to* ***be influenced by motives*** *so commonplace* ***in his choice*** *of a wife [12, 430]. – Ман ӯро шахсе мепиндоштам, ки ҳангоми интихоби зан ба чунин ангезаҳои ғайриоддӣ таъсир расонида наметавонист*;

At Lowood, indeed, I ***took that resolution****, kept it, and succeeded in pleasing [12, 207]. – Дар Ловуд* ***<u>ман қарор додам</u>****, ки сахт кӯшиш кунам, ба ӯ содиқ будам ва ба натиҷаҳои хуб ноил шудам*;

… but she had now, she said, ***settled her mind, and formed her resolution*** *- [12, 549]. – … аммо вай акнун, гуфт, ки фикри худро як карда, қарори худро ташаккул дод.*

Дар забони тоҷикӣ низ тобиши мазкури семантикии феълҳои тафаккурӣ барҷаста ва бисёрпаҳлу ифода карда мешавад. Инак якчанд мисол аз адабиёти бадеӣ:

Аз ин чандин сол муқаддам сардори яке аз қабилаҳои араб Авф ибн Милҳам ***қарор кард****, ки духтари кадрасаш Умму Инасро ба яке аз пешвоёни қабила ба шавҳар бидиҳад[12,27].* – A few years earlier, the leader of one of the Arab tribes, Avf ibni Milham, decided to give his young daughter Ummu Inas to another leader of the tribe.

Агар чунин набуд, ***тасаввур кардан муҳол буд****, ки сайри такомули забони мо чӣ гуна сурат мегирифт ва ин забон имрӯз чӣ симое дошт* [30, 432] – *If it was not so, it would be impossible to imagine how the fate of our language would have developed and how it would look today;*

Бертелс Е.Э. ин ақидаро дар мақолаи муфассали худ бо номи «Форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ» бо санаду далелҳои муътамад ***рад карда,*** *менависад, ки ҳангоме донишмандони эроншинос ин фикрро* ***асоснок мекарданд****, аз мавҷудияти забони тоҷикӣ ва исми он* ***огоҳ набуданд*** [3,124-125]. – Bertels E.E. In his detailed article entitled “Persian-Dari-Tajik”, with the help of reliable documents and arguments, denies this opinion and writes that when Iranian scientists substantiated this idea, they did not know about the existence of the Tajik language and its name.

Зимни ҳаракат дар ин ё он қабати тарҳи тасдиқи фикр тағйироти семантикии дар боло номбурда маъноҳои феълҳои тафаккуриро ҳал мекунанд, дар низоми дигари муносибатҳо иштирок мекунанд ва тобишҳои фарққунандаро ба маънои ягона табдил медиҳанд. Аломатҳои умумии забоншиносӣ «дар натиҷаи фикру андеша ба ҳама гуна

қарор меоянд» як ҷанбаро дар раванди қабули қарорҳо таъкид менамоянд ва феълҳои маҳсулнокиро ба таври зерин муттаҳид месозанд:

Дар забони тоҷикӣ: *фикр карда ёфтан, аз худ фикр карда баровардан, фикр карда ба қароре омадан, фикр карда ёфтан, бо андешаи худ гарқ шудан, пешакӣ эҳсос кардан*.

Дар забони англисӣ: *think, concoct, to invent, to make up one's mind* (talking).

Вобаста ба ҳолатҳои ҷудогона, ҳодисаҳои олами атроф аломатҳои забоние, ки дар поён ҳамчун низомҳои табиии услубии феълҳои тафаккурӣ оварда шудаанд, мулоҳизаҳои мушаххаси ҷудогонаи тафаккуриро нишона мегузоранд ва мақоми феълҳои тафаккурии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро моделсозӣ мекунанд. Хусусияти муҳими маънои асосии феъли «ҳал кардан» моделикунонии дуюмбораи низомест, ки он хусусияти навро илова менамояд.

Феълҳои тафаккурӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маънодориро ҳал мекунанд ва таъсири мутақобилаи мушкили қатори воҳидҳоро нишон медиҳанд:

Дар забони тоҷикӣ:

а) *ба қарор омадан, дарёфт намудан – take a chance, make up ones mind*;

б) *хатогиҳои худро фаҳмида, дигар ба хатогӣ роҳ надодан – understand your mistakes, stop making mistakes*.

Ба забони англисӣ:

а) to come to a decision, to recognize;

б) bring back the thought – фикрро баргардонидан, бори дигар фикр кунед – think again - «decide, do something, understanding the mistake, behavior, thoughts and intentions – тасмим гирифтан, коре кардан, дарк кардани хато, рафтор, фикру ният».

Ин ҷо овардани як қатор мисолҳо бамаврид мебошад, то сермаъноии унсурҳои феълҳои тафаккурии забони тоҷикӣ шарҳ дода шавад: *қарори қатъӣ қабул намудан – make a final decision*, *кореро иҷро кардан* – undertake, *хулоса баровардан* – to sum up, to sum-marize, *азм кардан* – to resolve to do something, *ҷуръат намудан* - to dare, to make up one's mind, *муҳокима рондан* - to discuss, *изҳори андеша кардан* – express a point of view, забон як кардан - to arrange things ва ғайра. Тобишҳои маъноии ин феълҳо дар намои адабиёти бадеӣ бо рангҳои муҷалло ба ҷилва меоянд:

Аммо Ғазнавиён бар хилофи Қарохониён, ки низоми қабилавии давлатдориро ***паша карданд****, … мақоми забони тоҷикиро ба сифати забони давлат таҳким бахшиданд* [3, с. 319] – But the Ghaznaviyos, contrary to the Karakhoniyons, who undertake a tribal system of statehood, ... expanded the status of the Tajik language as the official language;

Аз ин матн чунин ***хулоса кардан*** *мумкин аст, ки* … [3, с. 38] – From this text, we **sum up**, that ...;

Дар ҳамин вақт падарам аз тарафи ҳавлӣ намудор шуд ва ман ҳам муҳайёи шаттаву шаллоқ шуда ба худдорӣ кардан ***азм намудам*** [4, 146]. – At that moment, my father appeared from the side of the yard and, ready for get blows and beat, **intended** to restrain himself;

... ва баъд аз хобидани саг рӯз сафед шуда бошад ҳам, ба омада гирифтани мурғ ***ҷуръат кардааст*** [4, 58]. – ... and after the dog had gone to sleep, although it was morning, he ventured to come and take the hen.

Дар ин ташкилаҳои тафаккурӣ ҳар як воҳиди забонӣ бо ягонагии диалектикии мутақобила – қобилияти ба ягона муттаҳид гаштан (сафар кардан) ё ба гурӯҳи вожаҳо (зан гирифтан, таҳсил кардан, аҳд бастан, омадан ва ғайра) тавсиф карда мешавад. Ин хусусияти хоси аломати забонӣ (феълҳои тафаккурии дорои маънои марказии «қарор кардан») дар забони англисӣ натиҷаи ташкили сохторӣ-семантикии феълҳои тафаккурии шомили маъноҳои асосии мазкур ба ҳисоб меравад. Яъне феълҳои тафаккурии шомили маъноҳои мустақими «тасавур кардан – *to represent*», *«to suppose* – гумон кардан, хаёл кардан, фикр кардан, шумурдан», *«to decide* – қарор додан», *«to believe* – бовар доштан», *«to understand, to realize, to comprehend* – фаҳмидан», *«to be mistaken* – хато кардан» аз лиҳози сохторӣ гурӯҳи семантикиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муаррифӣ мекунанд. Масалан: Фикр мекунам, ки ӯ меояд. I **suppose** he`ll come.

Ӯро одами доно мешуморанд. He is **supposed** to be a clever man [1, 846]. Онҳо аз ду гурӯҳи калони дорои маъноҳои инвариантии «раванди тафаккуриро амалӣ кардан» ва «оид ба ягон кас, ягон чиз тасаввур доштан» иборат мебошанд, қисматҳои муҳими семантикӣ, ки дар навбати худ аз ҷумлаи воҳидҳои лексикӣ иборатанд.

Ба сохтори феълҳои тафаккурӣ ҳамчун ба гурӯҳи лексикӣ-семантикии феълҳои нутқӣ таваҷҷуҳ намуда, шакли махсуси онҳоро таъйин кардан мумкин аст, ки он дар маънои ифоданокӣ паҳн гардидааст ва забони шифоҳӣ ё хаттиро истифода мебарад. Ифоданокии махсуси феълҳо дар адабиёти илмӣ нишон дода шудааст. Ин бо ду сабаб фаҳмонда шудааст: якум, ин истифодаи мустақими феълҳоест, ки хусусияти ифоданок ва эҳтимолӣ доранд, дувум, истифодаи пешниҳоди феълҳое, ки (баҳоро ифода накарда) ба қабатҳои лексикӣ бо тафовут аз тасҳеҳи услубӣ мансубанд, ки он нахустсабаб мебошад (яъне феълҳое, ки инкори субъективии муносибати мусбатро ба масъала ифода мекунанд). Аз як тараф ин феълҳо, аз дигар тараф феълҳое, ки ба забони хаттӣ дахл дошта, аксар вақт дар шакли шифоҳӣ истифода бурда мешаванд.

Тазоди луғати гуфтугӯйӣ ва хаттии арзёбинашуда натиҷаи муайян мебахшад, ки он дар заминаҳои умумии луғати илмӣ эҳсос мегардад. Феълҳои инъикоси сифат унсурҳои пешниҳодшудаеро ташкил медиҳанд, ки онҳо барои ифоданокӣ истифода бурда мешаванд.

1) Марбут бо хусусияти манфии кори намояндагони илм, дар назарияҳое, ки онҳо пешниҳод кардаанд, таснифи шарҳи воқеият мавҷуд аст. Ин маъноҳо метавонанд тавассути феълҳои зерини забони англсиӣ ифода карда шаванд: *make loss* – аз даст додан, *cause loss* - *боиси талафот гардидан*, *taunt* – масхара кардан, *tease* – озор додан, суханони нешдор гуфтан, *confuse* – хиҷил кардан, ба изтироб овардань, *mix up* – омехта кардан, *despise – хор кардан, бад дидан*, *condemn* – маҳкум *кардан, мавриди эътироз қарор додан*, *to be attracted – ҷалб карда шавад*, *to neglect* - *хунукназарӣ кардан, to blame* – гунаҳкор кардан, *to think over*- пурра/ҳартарафа фикр кардан, *prepare* – омода сохтан, *reflect* – андешидан, фикр кардан ва ғ.

Як қатор мисолҳоро аз адабиёти бадеӣ меорем:

I wanted to ***tease*** *you a little to* ***make you less sad*** [12, с. 1076] – Ман фақат мехостам туро каме ***масхара кунам***, то аз ***андешаҳои ғамангезат дур шавам***;

You have only yourself to blame. Шумо бояд фақат худро гунаҳкор ҳисоб кунед [1, с. 89].

You wander: your head becomes ***confused*** [12, с. 929] – Шумо девонавор ҳастед, ***фикрҳои шумо парешон*** аст;

… take your palette, ***mix*** *your freshest, finest, clearest tints* [12, с. 366] – …. рангҳои тозатарин, нармтарин ва покро ***омехта*** кунед;

The eighty, I know, ***despise*** *me* [12, с. 366] – Ҳаштодсолагие, ки ман медонам, маро ***хор*** мекунанд;

Please, think over what I`ve said. Он чизе ки ман гуфтам ҳартарафа фикр кунед [1, с. 875].

It is thoughtless ***to condemn*** *them, or* ***laugh*** *at them …* [12, 243] – Ононро ***маломат кардан*** ё ба ҳолашон ***ханда кардан*** аз рӯи хирад нест …;

I could not be easy ***to neglect*** *her wishes now* [12, с. 520]. – Ҳоло ман намехоҳам, ки хоҳиши ӯро ***беэътиноӣ*** кунам.

Don`t condemn me just because I don`t agree with you. – Маро фақат барои он ки ба фикри шумо розӣ нестам, сарзаниш накунед [1, с. 105].

He has neglected his study. Вай нисбати дарсҳояш хунукназарӣ мекард [1, с. 538].

Take time to reflect before doing that. Саросема нашуда фикр кунед, пеш аз он ки ин корро анҷом диҳед[1, с. 683].

2) Бо сабаби равиши манфии тахминии фикр оид ба зуҳурот, раванд, воқеият. Масалан: *фиреб додан* – to deceive; *гумроҳ кардан* – to defraud, to corrupt, омехта кардан – mixture, combination ва ғайра.

3) Феълҳое, ки зимни баҳои мусбати кори ақлонӣ ва тавсифи хусусияти пешрафтаи ягон кас истифода бурда мешаванд. Масалан: *пазирой кардан* – to greet, *табрик кардан* – to congratulate, *эътироф кардан* – recognize ва ғайра.

Таъкид кардан зарур аст, ки як қатор феълҳои тафаккуриро тобишҳои манфӣ ва мусбат қиёс мекунанд, чунин феълҳо хеле сершуморанд ва шаклҳои гуногун мегиранд. Дар адабиёт ин гуна категорияҳои муродифӣ зиёд вомехӯранд: *пазируфтан* – to adopt, *табрик кардан* – to greet, to congratulate, писандидан – to approve; *маҳкум кардан – condemn*, *пурсуҷӯ кардан – inquiries*, *нафрат доштан – despise*, *масхара кардан* – to **sneer**, эҳтиром - respect, *мазоқ кардан* – to make fun of. Инак якчанд мисол аз адабиёти бадеӣ ва фарҳангҳо бо феълҳои тафаккурии дар боло овардашуа: Мардуми зиёд ӯро табрик кард. He was ***greeted*** by many people [1, с. 372];

Онҳо кӯдакеро пазируфтанд, ки волидонаш вафот кардаанд. They ***adopted*** a boy whose parents were dead [1, с. 31];

Ӯро ба ҳукми қатл ***маҳкум карданд***. *He was* ***condemned*** *to death* [1, с. 165];

Аввалан мо бояд пурсиш гузаронем. First we have to make ***inquiries*** [1, с. 437];

Ман аз буздилии ӯ ***нафрат доштам***. I ***despised*** *him for his cowardice.*

Вай бо ***тамасхур*** ҷавоб дод. She answered with a ***sneer*** [1, с. 783]:

I ***respect*** your opinion. Ман фикри шуморо ***эҳтиром мекунам*** [1, с. 699]:

Ӯ дар натиҷаи ин корҳо на танҳо аз қозӣ Сафӣ ва Муродбек ***нафрат кард***, балки аз амир ва мансабдорони ӯ ҳам ***нафрат кард*** – *As a result, he began to despise not only Kazi Safi and Murodbek, but also the chairman and his officials*.

Падараш рафтори ӯро **написандид**. His father did not ***approve*** of his conduct [1, с. 54].

Ин фикр ба ман ҳам ***писанд афтод*** [4, с. 156]. – I liked this idea too.

Боз як мисол бо феъли тоҷикӣ: *Як қисми маблағи дар ифтитоҳона ғуншударо ... ба дарсхонаи устод бурда, ба ӯ* ***пешкаш мекарданд*** *ва як қисми маблағи мазкурро нақдан ба коғаз печонда ба ӯ медоданд[4, с. 212-213].* – Part of the money accumulated in the ***presentation*** house ... was taken to the teacher's class, ***presented*** to him, and part of this money was wrapped in cash in paper and given to him.

Дар ҷумлаи мазкур феъли *пешкаш кардан* - як қатор аломатҳоро муттаҳид месозад, ки онҳо аз пайи худ баҳои эмотсионалии ҳодисотро ҷалб менамоянд. Маънои феълеро, ки дар шакли ифоданок ифода ёфтааст, ҳамеша бо тақсимоти маъно муқоиса кардан мумкин аст. Воҳидҳои ифоданок ифодакардашудаи матн ба ду қисм чудо карда мешаванд, ки онҳоро ҳамчун объекти нишондод дар заминаи иттилоот оид ба муносибати субъект бо он пешниҳод намудан зарур аст[7, с. 55]. Натиҷаи ифоданокӣ ҳангоми ифодаи такрорӣ ба даст оварда мешавад.

Зимни семантикикунонии феълҳои тафаккурии забонҳои муқоисашаванда механизми вожасозӣ на ҳар вақт истифода мегардад. Дар ҳар ду забон дар миёни воҳидҳои номинативӣ шакли дохилӣ фаъолиятнокӣ зоҳир менамояд. Ин шакл бо чунин воситаҳо мисли забони маҷоз, ки барои ҳосил кардани ифоданокӣ натиҷабахштар аст, истифода карда мешавад. Муқоиса мекунем: пурра/ҳартарафа фикр кардан – to think over, баҳои баланд додан оиди касе/чизе; фикри баланд доштан – to think well of, фикр карда ёфтан, хаёл карда баровардан (of sth - чизе) – think of a way out of: Он чизе ки ман гуфтам ***ҳартарафа фикр*** кунед – Please, ***think over*** what I`ve said. Устод ба фаъоляти кории вай баҳои баланд дод – The teacher has thought well for his works. Аз ин вазъияти мушкил роҳи баромад ёфта наметавонист – He could not ***think of a way out of*** that difficult situation [1, 875]. Ин маҷоз барои бадастоварии мақсади «иҷроиши қиёси пинҳонӣ» хидмат мекунад, ки дар он прототипҳои қиёс гуногунанд [10, 15]. Бо ёрии ин маҷоз қиёс мафҳуми навро ҷорӣ мекунад ва чунон ки Мельников Г.Т. зикр менамояд, он «… тарзҳои дилхоҳро истифода мебарад, зеро истиора маҷрои ассосиатсияҳоро дур меафканад…» [10, 18]. Ҳангоми истифодаи маҷоз ивазсозии маънои ибтидоӣ ба семаи нав иҷро карда мешавад, аммо зимнан як маънои умумӣ маҳфуз мемонад.

Муқоиса вазифаи сарчашмаи асосии ифодаи хаттии маҷозикунонии менталиро бачо меорад, ки он барои ташаккули маънои нав бо ёрии ассосиатсияҳои умумӣ таъйин карда шудааст. Забоншиноси тоҷик Н. Гадоев ҳам ин ҷанбаро таъкид мекунад, ки «маҷоз захира барои тасвир» мебошад, ин тарзи инфиродикунонӣ зимни баҳогузории объектҳое мебошад, ки тобишҳоро семантикӣ мекунанд [2, с. 92-93].

Аз ин сабаб тафаккури маҷозӣ баъзан вазифаи иттилоотиро пайгирӣ мекунад ва норасоии маъниҳоро дар забон пурра месозад. Забоншиноси маъурифи рус В. Г. Гак маҷозро чунин шарҳ медиҳад: «айнияте, ки санги маҳаки маҷоз аст, на танҳо абзор барои номи аломат, балки инчунин барои густариши он мебошад. Маҷоз ҳамчунин арзишро ба вуҷуд меоварад ва онро ном мебарад» [5, с. 13]. Олим инчунин зикр менамояд, ки «…муроҷиат ба маҷоз бо нотавонии инсон вобаста нест, балки маҷоз воситаи бадастоварии дониши навест, ки он бо сабаби маҳдудияти доираи воситаҳои ифода ассосиатсияи босуботро тавлид месозад» [5, с. 13]. Ибораҳои дар поён овардашуда маҷознокии забони илмии англисиро аёнан ба намоиш мегузоранд: фаҳмондан, норасоии иттилоъро пурра кардан, касеро ба гап андохтан. Таснифи семантикии феълҳо имкон медиҳад маъноҳои маҷозие, ки ба феълҳои тафаккурӣ ифоданокӣ мебахшанд, фаъолона истифода бурда шаванд:

I'll try if I cannot discover the **secret spring of your confidence**, and **find an aperture** in that marble breast through which I can shed one **drop of the balm of sympathy** [12, с. 542]. – Кӯшиш мекунам, ки ба риштаҳои ниҳони бовари ту даст занам, ба ин дили ногузарон дастрасӣ пайдо кунам ва ба он мисли малҳам, ҳадди ақал як қатраи ҳамдардии худ резам;

I suppose, by way of ***supplying deficiencies****, he prolonged still further my lessons in Hindostanee* [12, с. 962] – Гумон мекунам, ки вай бо роҳи бартараф кардани камбудиҳо дарсҳои маро дар Ҳиндустон боз ҳам дароз кард.

You, I am ***persuaded****, can* ***suit me*** *if you will* [12, с. 298] – Аз шумо, ***ман итминон дорам***, агар хоҳед, ба ман ***мувофиқат карда*** метавонед.

Дар забони тоҷикӣ ба ин феълҳо шаклҳои зеринро мансуб донистан мумкин аст: *ба гӯшҳо паридан* (фиреб додан) – to cheat, *афсона гуфтан* – to talk nonsense, *аз пули Сирот гузаштан* - go through the fire, *ба оши касе пашша шудан* – to bite someone, *дарди сар шудан* – trouble oneself ва ғайра.

The clever salesman **cheated** the old lady into giving him all her money. — Фурӯшандаи чолок ***ба гӯшҳои*** пиразане ***парида***, то ки тамоми пулҳоро аз дасташ кашида гирад.

He was troubled about his son`s behaviour. Рафтори писараш вайро ба ташвиш андохт [1, с. 902].

Дар пайравии П. В. Морослин мо чунин мешуморем, ки феълҳои маҷозиро одамон бештар вақте ки эҳсосоти худро зоҳир кардан мехоҳанд, истифода мебаранд: *сӯхтану сохтан* – burn brightly and create, *сӯхтану пухтан* – burning and cooking ва ғайра. Ҳамзамон, феълҳои тафаккурии маҷозӣ як навъ баҳогузориро ифода мекунад, ки он ба ифодаи муносибати гӯянда ба ашё ва зуҳурот мусоидат менамояд, инчунин дониши ӯро оид ба ин ё он ҳодисот. Чунин муносибат функсияи маҷозро, ки аз тахмин ва ишора ба наздикии мафҳуми ибтидоӣ ба муқоисашаванда иборат аст, таҳким мебахшад: «Модули маҷозӣ ба мақоми ҳошия тибқи принсипи маъюбӣ мусоидат мекунад, ки маънои он дар шакли «гӯиё» ифода меёбад [6, с. 22]. Аз ин сабаб дарки маҷоз бо рамзкушоии тасвирии ифодашуда мутақобилан вобаста аст. Зимнан модул хусусияти беҳаракатӣ доштаи тасвир, ки қисман ба маҷоз мушоида мекунад, ба тасвири таҳияшуда табиият мебахшад ва таъсири эмотсионалиро ба соҳибсуроғ тахмин менамояд. Мо аксар замон маҷози образнокро барои таъсири эмотсионалӣ ба шунавоӣ истифода мебарем, мо кӯшиш мекунем шабоҳати муносиб ва барҷаста ёбем, то ки ғояро ба таври зебо ифода созем.

Ҳангоми офаридани маҷоз зарурати васеъ кардани доираи истифодаи вожаҳо, интиқолдиҳии маънои онҳо ба соҳаи нави мавзуӣ (шайъӣ) ба миён меояд. Хусусияти

хоси феълҳое, ки ақидаро ифода менамоянд, функсияи тавсифӣ доранд, имконияти маҷозӣ зоҳир мекунанд, фикрро ба зуҳурот ҳамчун хабари амалиёти муайяни ҷисмонӣ шакл мебахшанд: *қасос гирифтан – to take revenge*, *ҷони гапро гуфтан*, *муболиға кардан – exaggerate*, *туҳмат задан – blacken* ва ғайра.

Адабиёт:

1. А. Мамадназаров //Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ// Мамадназаров А. – Душанбе. «Матбуот» 2007, с. 1079
2. Гадоев, Н. Баъзе хусусияти воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи ҷанубии Кӯлоб /Муҳар. Ш. Исмоилов. – Душанбе, 2017. – 232с.
3. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат-ҳастии миллат.-Душанбе , «Эр-граф», 2016.-516 саҳ.
4. Садриддин Айнӣ, Ёддоштҳо, қисми 1,2, Душанбе Адиб, 1990. – 352 саҳ.
5. Гак В.Г. Сопоставительная типология./ В.Г. Гак.– М., 1977.
6. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. М.: Наука, 1976. - 355с.
7. Колыианский Г.В. Исследование речевого мышления в психолингвистике. / Г.В. Колыианский.– М., 1985. 287с.
8. Комина Е.В. Мотивация как лингвистическое явление. Семантика и структура слова./ Е.В. Комина.– Калинин, 1984. 224 с.
9. Лайонз, Дж. Введение в теоретическую лингвистику / - М.: Наука, 1977. - 507 с.
10. Мельников Г.Т. Теория знака и особенности языкового знака. / Г.Т.Мельников. – Общественные науки., 1977, №7.
11. Морослин П.В. Семантическая структура мыслительных глаголов и их функция в тексте: На материале русского и английского языков :/ П.В. Морослин// диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.19. - Москва, 2001. - 210 с.
12. Таърихи дини ислом ва ҳадисҳои исломи Душанбе – «Эр-граф» 2011, 260 с.
13. Jane Eyre is a novel by Charlotte Brontë that was first published in 1970. https://www.sparknotes.com/lit/janeeyre/full-text/

ХУСУСИЯТИ СЕМАНТИКИИ ФЕЪЛҲОИ ТАФАККУРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар раванди омӯзиши забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташаккули ҳама гуна мақсад қисмати номии феъли *ҳал кардан*-ро инъикос менамояд. Ин феъл «хаёлан» маънои асосии шомили воқеиятеро муайян мекунад, ки шахс бо роҳи талошҳои зеҳнӣ ба ягон натиҷаи мушаххас ноил гашт ва ягон нақшаи таҳлил карданро мекашад. Гунаҳои ин феъл гурӯҳҳои хурди семантикиро ташкил медиҳанд.

Муаллифони мақола низ даст ба таҳқиқи забоншиносии мавзуи мазкур заданд, ки ҳоло мавзуи мазкур бозкушои гиреҳҳои муҳими илми забоншиносӣ ба шумор мервад. Аз ҷумла муаллифон қайд мекунанд, ки ҷанбаи забон ин шаклҳои грамматикӣ ҳангоми ташаккули раванди тафаккур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонанд сарбории семантикии махсус дошта бошанд. Тағйири асосҳои феъл пешбинӣ мекунад, ки маъно бо паҳлуи морфологӣ марбут аст, агарчанд шаклҳои морфологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ комилан тобеанд. Онҳо тавассути лексика, тавассути маънои маҷмуи мулоҳизаҳо, фикрҳо ва ақидаҳо амалӣ мешаванд. Дар чунин иттилоот шартҳои ба воситаи шаклҳои грамматикӣ интиқолдода хеле аҳамиятноканд, чунки он бо функсияи услубии равандҳои тафаккур робита дорад. Паҳлуи иттилоотӣ барои интихоб, муқоиса имкон фароҳам меорад ва одитарин ҳолати истифодаи ратсионалии онҳо шаклҳои онҳоро аз лиҳози услубӣ фарқ мекунонад.

Муаллифи мақола доир ба мавзуи мазкур таҳқиқот бурда, моҳият, ташаккул ва методҳои мавзуи мазкурро пешниҳод ва равшан намудааст.

Муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ дар заминаи тадқиқотҳои зиёди муҳаққиқони дохилию

хоричӣ, асарҳои муъҳамади фалсафию педагогӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва сомонаҳои интернетӣ,раванди ташаккул ва таҳаввули мавзуи мазкур ва корбурди онҳоро ошкор намояд.

Калидвожаҳо: феъҳои тафаккурӣ, таҳқиқи забоншиносӣ, баррасӣ, луғат, таҳлилу баррасӣ, тафаккур, тадаббур, ташаккул ва таҳаввул

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГЛАГОЛОВ МЫШЛЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В процессе изучения таджикского и английского языков образование любой цели отражает именная часть глагола решать. Этот глагол «фантазировать» определяет основное значение той действительности, которую человек достиг определенного результата посредством интеллектуальных усилий и планов анализа. Формы этого глагола образуют небольшие смысловые группы.

Авторы статьи также приступили к лингвистическому исследованию этой темы, что в настоящее время принято считать открытием важных узлов лингвистической науки. Помимо прочего, авторы отмечают, что в языковом аспекте эти грамматические формы могут иметь особую смысловую нагрузку при формировании мыслительного процесса в таджикском и английском языках. Изменение основы глагола предсказывает, что значение связано с морфологическим аспектом, хотя морфологические формы в таджикском и английском языках полностью подчинены. Они реализуются через лексику, через значение совокупности соображений, мыслей и мнений. В такой информации большое значение имеют условия, передаваемые через грамматические формы, поскольку она связана со стилистической функцией мыслительных процессов. Информационный аспект дает возможность выбора и сравнения, а наиболее распространенный случай их рационального использования отличает их формы со стилистической точки зрения.

Авторы статьи исследовали данную тему, представили и разъяснили сущность, формирование и методы данной темы.

При написании статьи авторы предприняли попытку раскрыть процесс становления и развития данной тематики и их использования на основе источников научных знаний, основанных на многочисленных исследованиях отечественных и зарубежных исследователей, достоверных философско-педагогических трудах, физических образований и Интернет-сайты.

Ключевые слова: мыслящие глаголы, лингвистическое исследование, повторение, лексика, анализ и повторение, мышление, инициатива, формирование и развитие.

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE VERBS OF THINKING IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In the process of learning the Tajik and English languages, the formation of any goal reflects the nominal part of the verb decide. This verb "fantasize" defines the basic meaning of the reality that a person has achieved a certain result through intellectual efforts and plans of analysis. The forms of this verb form small semantic groups.

The authors of the article also started a linguistic study of this topic, which is currently considered to be the discovery of important knots of linguistic science. Among other things, the authors note that in the linguistic aspect, these grammatical forms can have a special semantic load in the formation of the thought process in the Tajik and English languages. The change in the stem of the verb predicts that the meaning is related to the morphological aspect, although the morphological forms in Tajik and English are completely subordinate. They are realized through vocabulary, through the meaning of the totality of considerations, thoughts and opinions. In such information, the conditions transmitted through grammatical forms are of great importance, since it is associated with the stylistic function of thought processes. The informational aspect makes it possible to choose and

compare, and the most common case of their rational use distinguishes their forms from a stylistic point of view.

The author of the article researched this topic, presented and explained the essence, formation and methods of this topic.

When writing the article, the author made an attempt to reveal the process of formation and development of this topic and their use on the basis of sources of scientific knowledge based on numerous studies of domestic and foreign researchers, reliable philosophical and pedagogical works, physical education and Internet sites.

Key words: thinking verbs, linguistic research, repetition, vocabulary, analysis and repetition, thinking, initiative, formation and development.

Маълумот дар бораи муаллифон: Давлатов Файзидин Ҷамилович –муаллими калони кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи Давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроғa:** 735360, ҶТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров – 16, **Тел**: (992) 985891160, E-mail. Fayziddin-84@mail.ru

Саидов Ҳалимҷон Азизович – д.и.ф, профессори кафедраи забони англисии умумидонишгоҳии Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон **Сурога:** 734025, ҶТ, ш.Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, **Тел**: (992)908088617, E-mail: saidovhalim@mail.ru

Сведения об авторах: Давлатов Файзидин Джамилович - старший преподаватель кафедры методики преподавания иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ, город Куляб, ул. С. Сафаров - 16, Тел: (992) 985891160, E-mail. fayziddin-84@mail.ru

Саидов Халимджон Азизович - д.ф.н., профессор общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикого национального университета, Адрес: 734025, РТ, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, Тел: (992) 908088617, E-mail. saidovhalim@mail.ru

Information about the author: Davlatov Faizidin Jamilovich – senior teacher of the department of method of teaching foreign languages in Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. **Address:** 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16.**Phone:** (992) 985891160

Saidov Halimjon Azizovich - Doctor of philological sciences, professor of the interfaculty of English department of the Tajik National University. **Address:** 735360, RT, Dushanbe, dis. Rudaki.-17, **Phone:** (992) 908088617, E-mail. saidovhalim@mail.ru

УДК 659
ББК 76.12
З-33

БОЗТОБИ ИҲЛОСИЯИ XVI ШӮРОИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАТБУОТ

Зарипова Ш.Т., муаллими калон
МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”

Воситаҳои ахбори омма дастгоҳи муқтадиреро мемонад, ки ҷиҳати ба вуҷуд омадани афкори иҷтимоии мардум таъсири чашмрас дорад. Бо назардошти таъсир ва мақоми ин дастгоҳ андешаҳое ҳам ҷой дорад, ки журналистикаро “ҳокимияти чорум” унвон мекунанд.

Муҳаққиқи рус Т.В. Конюхова бар он назар аст, ки дар асри иттилоот нақши ВАО дар ташаккули арзишҳо ва дидгоҳҳои иҷтимоӣ ба таври назаррас меафзояд. Воситаҳои ахбори омма ба ҳаёти одамон амиқтар ворид шуда, ба шуури омма таъсири динамикӣ ва мақсаднок мерасонанд. [8]

Воситаҳои ахбори омма ба ташаккули афкори ҷомеа таъсири амиқ ва муассир мерасонанд. Онҳо хусусан дар замони таҳаввулот ва тағйирёбии самтҳои рушди ҷомеа,

бадалшавии идеологияҳо ва ташаккули диди нави иҷтимоӣ аҳамияти хоса пайдо мекунанд.

Таҷрибаи Тоҷикистони соҳибистиқлол нишон медиҳад, ки рӯзномаву маҷаллаҳо ва телевизиону радио ҳамчун яке аз воситаҳои асосии таъсиррасонӣ ба афкори ҷомеа метавонанд ба ҳалли мушкилоти мавҷуда фаъолона мусоидат намоянд. Зеро ҷомеа ба иттилоот доир ба фаъолияти мақомоти давлатӣ ва умуман ҳамаи шохаҳои ҳокимият ниёз дорад, ки ин шаҳодати бунёдии ҷомеаи озоду демократист.

Дар робита ба нақшу мавқеи матбуот яке аз аввалин рӯзноманигорон ва саромадони матбуоти тоҷик устод Садриддин Айнӣ ҳанӯз дар ибтидои асри гузашта чунин гуфта буд: «Рӯзномаи ҳар қавму миллат забони эшон аст ва ҳар қавму миллате, ки рӯзнома надорад, гӯё забон надорад». [3]

Таърих гувоҳ аст, ки матбуоти тоҷик ҳанӯз аз замони пайдоиш то ба имрӯз дар саҳифаҳои хеш дарду иллатҳои ҷомеаро инъикос намуда, ба хотири рафъи мушкилоти мавҷуда дар саҳифаҳои он матолиби ҷолиб нашр гардидаанд. Яке аз вазифаҳои асосии матбуот, пеш аз ҳама, расондани хабар ва инъикоси воқеияти зиндагӣ мебошад. Дар ин замина, матбуоти тоҷик аз оғози пайдоиш дар баробари анҷоми рисолати иттилоърасонӣ, инчунин ҷиҳати инъикоси рӯйдодҳои муҳими таърихӣ саҳми арзанда мегузорад.

Мо ин ҷо нақши матбуоти маҳаллиро дар мисоли нашрияи “Ҳақиқати Суғд” ҷиҳати инъикоси рӯйдоди муҳими таърихи навини давлатдории тоҷикон – Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Шумораи нахустини нашрияи “Ҳақиқати Суғд” 25-уми марти соли 1930 бо номи “Роҳи колхозчӣ” нашр гардид. Дар соли аввалин газетаи “Роҳи колхозчӣ” бо ҳуруфоти арабӣ чоп мешуд ва он ҳафтае ду маротиба - рӯзҳои сешанбе ва шанбе нашр мегардид.

Дар давраи мавҷудият газета шаш маротиба номи худро иваз намуд: “Роҳи колхозчӣ”, “Колхозчӣ”, “Пролетари Хуҷанд”,“Болшевики Хуҷанд”, “Бо роҳи ленинӣ” ва “Ҳақиқати Ленинобод”.

Мутаззакир бояд гардид, ки дар таъсис ва ривоҷи ин рӯзнома саҳми як қатор ашхоси бомаърифат - Усмонҷон Тоҷибоев, Комил Пӯлодов, Аюбҷон Умаров, Мавлониддин Пӯлодов, Ғуфрон Рустамов, Файзуллоҷон Атахоҷаев, Озод Аминзода, Қурбон Алӣ, Мулло Боқӣ, Соҳили Ҷуръат, Аминҷон Шукӯҳӣ, Муҳаммадҷон Юсуфов, Абдумаҷиди Бобоҷониён, Солеҳи Зарифзод, Исроилҷон Исмоилов, Шарифҷон Муҳаммадҷонов, Исроили Рабизод, Карим Шариф, Маҳмудҷон Ҳусейнов ва дигарон муассир аст.

Нашрияи “Ҳақиқати Суғд” чун яке аз бонуфузтарин рӯзномаҳои кишвар дар ҳама давру замон барои баланд бардоштани сатҳи маърифату маънавиёти мардум талош намудааст. Дар саҳифаҳои нашрия ҳодисаҳои муҳим, воқеаҳои хотирмон ва рӯйдодҳои таърихӣ ба таври васеъ инъикос шуда, ин анъана то кунун идома дорад.

Аз мундариҷаи сафҳаи нашрия муайян аст, ки ҳайати эҷодии нашрия аз оғоз ба масъалаи инъикоси рӯйдодҳои муҳим таваҷҷуҳи хос зоҳир мекунанд. Аз ҷумла, Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар саҳифаҳои нашрия ба таври васеъ мунъакис шудааст.

Таърих гувоҳ аст, Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар таърихи тоҷикон нақши барҷастае дорад, қувваҳои солими ҷомеаро ба мубориза барои ҳимоя намудани манфиатҳои ягонаи миллат ва пойдор намудани адолату қонуният даъват намуд.

Моҳи октябри соли 1992 пас аз вохӯрӣ бо нерӯҳои халқӣ, Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи даъват кардани Иҷлосияи XVI дар шаҳри Хуҷанди бостонӣ қарор қабул намуд.

Иҷлосияи таърихии XVI Шӯрои Олӣ барои барқарорсозии сохти конституцсионии кишвар ва эъмори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёду дунявии

Тоҷикистон оғози устувор бахшид ва заминаи нахустини ҳамдигарфаҳмиву ризоияти миллӣ ва сулҳи тоҷиконро фароҳам овард.

Маҳз дар таърихи 16-ноябр то 2-декабри соли 1992 Иҷлосияи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд дар Қасри хоҷагии ба номи Саидҳӯҷа Ӯрунхӯҷаев баргузор гардида, он сохти конституцсиониро дар ҷумҳурӣ барқарор намуд. Ҳамчунин ин иҷлосияи таърихӣ заминаи мусоиде барои рушду нумуи ҷомеа ва пешрафти Тоҷикистон фароҳам овард.

Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми масъулиятро дар назди таърих, халқу Ватан ва ҷомеаи ҷаҳонӣ ба дӯш гирифта, дар Иҷлосияи XVI самти тараққиёти ҷумҳуриро муайян кард. Иҷлосия қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро «Дар бораи Парчами давлатии Тоҷикистон», «Дар хусуси тасдиқи Низомномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи даровардани тағйироту иловаҳо ба Конституцсия (Қонуни асосӣ)» қабул кард, ки тибқи ин аснод ваколатҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дӯши Раёсати Шӯрои Олӣ, Раиси Шӯрои Олӣ ва Шӯрои Вазирон вогузошта шуд ва Раиси Шӯрои Олии Тоҷикистон Сардори давлат эълон гардид. Ҳамзамон, Иҷлосия Сарвари давлат – Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раёсати Шӯрои Олӣ, Шӯрои Вазиронро интихоб ва самтҳои тараққиёту пешрафти ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро муайян намуд. [3]

Аввалин масъалаҳои ҳаётан муҳиме, ки дар ин иҷлосия муҳокима карда шуданд, ин тадбирҳо оид ба эътидол овардани вазъи ҷамъиятию сиёсӣ дар ҷумҳурӣ, қабули муроҷиатнома ба мамлакатҳои аъзои ИДМ дар бораи ба Тоҷикистон фиристодани нерӯҳои сулҳдӯст, интихоби раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъйин намудани сарвазири давлат, оид ба дохил намудани тағйирот ба моддаҳои 102 ва 174-уми Конституцсияи (Қонуни асосии) Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи Додситони кулли Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи тартиби ба ҷои муқимии зиндагӣ бозгардонидани гурезагон, дар бораи тасдиқ намудани аъзои девони вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо буданд.

Зимни таҳлили саҳифаҳои нашрияи “Ҳақиқати Суғд” муайян гардид, ки муҳимтарин мавзуъҳои сиёсӣ дар рӯзнома рӯи чоп омадаанд ва аз як ҷониб давлатӣ будани рӯзнома бошад, аз ҷониби дигар ҷавобгӯ будан ба меъёрҳои рӯзноманигорӣ мебошад. Аз номҳои маводи шумораҳои рӯзнома метавон пай бурд, ки он дар таъмини иттилооти сиёсӣ барои мардуми як минтақаи кишвар нақши назаррас дорад.

Шуруъ аз санаи 16 ноябр то санаи 2 декабри соли соли 1992 нашрия таҳти рубрикаи “Сессияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” нашр шуда, дар ин муддат таҳти зербахшҳои “Рӯзи якум, рӯзи дуюм...” 12 рӯзи Иҷлосия пурра инъикос шудааст.

Дар рӯзи якуми Иҷлосия нашрия таҳти унвони “Имрӯз Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз меёбад. Ба кори сессия барор мехоҳем” интишор шудааст. Дар ин шумора силсилаи мавод бо номҳои “Иҷлосияи ҳалкунанда”, “Муроҷиат”, “Бузургтарин савоб гузашт аз гуноҳ аст”, “Раҳобахши Тоҷикистон кист?”, “Ваҳдат – роҳи ягонаи наҷот” дарҷ ёфтааст.

Аз унвони маводи рӯзнома метавон пай бурд, ки он дар таъмини иттилооти сиёсӣ барои мардуми як минтақаи кишвар нақши назаррас дорад. Аз саҳифаҳои аввали рӯзнома метавон ин матлабро тасдиқ кард. Мебинем, ки номҳои навиштаҳои рӯзнома аксаран фарогири мавзуъ ва масъалаҳои сиёсианд.

Дар ҳар шумора, ки аз як рӯзи Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот додааст, таҳти унвони “Иттилоъ” хабари муҳим нашр шудааст. Аз ҷумла, дар таърихи 22 ноябри соли 1992 дар саҳифаи якуми нашрияи “Ҳақиқати Суғд” бо номи “Иттилоъ” чунин омадааст:

- Арбоб. Ноҳияи Хуҷанд, 20 ноябр. (Мухбири МИТ Ховар). Иштироккунандагони маҷлиси пагоҳии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ ба муҳокимаи масъала “Дар бораи аризаи Раиси ҷумҳур Раҳмон Набиев шуруъ карданд.

Баъзе намояндагони халқ пешниҳод карданд, ки аризаи Раҳмон Набиев аз 7 сентябри соли 1992 дар бораи бо хоҳиши худ ба истеъфо рафтанаш ба овоздиҳӣ монда шавад. Вале баъзе намояндагони дигари халқ талаб карданд, ки вай дар иҷлосия иштирок намояд.

Раҳмон Набиев дар сессия барои пешгирӣ намудани хунрезӣ дар бораи истеъфо аризаи нав навишт ва он қабул карда шуд.

Сонӣ дар бораи интихоби ҷонишинҳои Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъала муҳокима гардид.

Таърих гувоҳ аст, ки туфайли Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Тоҷикистон дар иқлими сиёсии Тоҷикистон беистисно тағйироти куллӣ ба амал омад. Мамлакати азияткашида аз гирдоби ҷанги пурдаҳшати бародаркуш халос шуда, бо роҳи осоиштаи зиндагӣ ва бунёдкорӣ қадам ниҳод, пешрафт ва инкишофи соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеаро дар мадди аввал гузошта, барои амалӣ намудани ин иқдомҳо диққати махсус доданд.

Дар таърихи бисёрҳазорсолаи халқи тоҷик давраи нави гузариш оғоз ёфт. Вакилони мардумӣ камолоти сиёсии худро нишон дода, дар вазифаҳои худ бомасъулият ва дурандешона амал намуда, барои ҳалли муаммоҳои сиёсию иҷтимоӣ ва иқтисодиву маънавӣ дар кишвар тамоми донишу таҷрибаи худро равона сохтанд.

Маҳз ба шарофати ин рӯйдодҳои муҳими таърихӣ мо тавонистем, ки аркони давлатдорӣ ва шохаҳои фалаҷшудаи ҳокимиятро дар мамлакат барқарор гардонида, пояҳои истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро қавӣ намоем. Муҳимтар аз ҳама, ин аст, ки дар Ватани азизамон ваҳдати миллӣ, сулҳи пойдору суботи сиёсиву иҷтимоӣ ва фазои озоди бунёдкориву созандагӣ фароҳам оварда шуд. [7]

Чунин мавод, ки аз аҳамият ва нақши Иҷлосияи тақдирсоз нақл мекунад, дар нашрияи “Ҳақиқати Суғд” дар ҳамон вазъият аз мавзуъҳои актуалӣ ва серистифода ба шумор рафта, хеле фаровон дарҷ ёфтааст.

Ҳайати эҷодии нашрия дар баробари таҳияи маводи иттилоотӣ ва таҳлилӣ аз ҷараёни баргузории Иҷлосия, инчунин маводи тарғиботӣ ва ташвиқотӣ, аз ҷумла муроҷиатномаҳо нашр намудаанд, ки оҳанги даъват ба сулҳ ва ваҳдатро дорад.

Таҳти унвонҳои “Муттаҳидӣ – роҳи наҷот”, “Биёед, дар Хуҷанд оши оштӣ мепазем”, “Аз навмедиҳо басо умед аст”, “Оши оштӣ дар Арбоб” силсилаи маводи гуногунжанр таҳия шудааст, ки дар меҳвари он даъвати ҷонибҳо ба мусолиҳа ва оштӣ қарор дорад.

Дар Муроҷиатномаи Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар шумораи №178 (14.921) нашр шудааст, қайд гардидааст, ки комёбии асосии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тантанаи қонун нисбат ба беқонунӣ ва сарфи назар кардан аз роҳҳои бо зӯрӣ ҳал намудани проблемаҳои иҷтимоию сиёсӣ мебошад. Дар он аз ҷумла омадааст:

- Бародарон ва хоҳарони азиз! Ҳамватанони муҳтарам!

Ман ба ҳар яки Шумо дар давраи барои Ватан хеле душвор муроҷиат карда, ба ақлу заковати Шумо, ки ворисони фарзандони барӯманди тоҷик ҳастед, бовар мекунам. Ман қасам ёд мекунам, ки тамоми дониш ва таҷрибаамро барои дар ҳар хона ва ҳар оила барқарор шудани сулҳ равона карда, барои гулгулшукуфии Ватани азизам садоқатмандона меҳнат мекунам. Барои ноил шудан ба ин нияти муқаддас агар лозим шавад, ҷон нисор мекунам.

Ба назари мо, нашрия бо нашри чунин муроҷиатномаҳо, ки мардумро ба муттаҳидӣ ва иттифоқ будан даъват мекунад, хидмати шоиста анҷом додааст. Зеро дар чунин вазъияти ҳассос мардум, пеш аз ҳама, барои бовар кардан ба ояндаи дурахшони Ватан ба чунин ваъдаҳои неки роҳбари давлат беш аз пеш ниёз доштанд.

Маводи дигар “Оши оштӣ дар Арбоб” ном дорад, ки дар нашрияи “Ҳақиқати Суғд” дар таърихи 27 ноябри соли 1992 дар саҳифаи аввал нашр шудааст. Дар мавод, аз ҷумла, омадааст:

- Дина дар Қасри маданияти Арбоб садои карнаю сурнай ва дойраҳо ба осмон печид. Офтоби оламоро низ гӯё аз сулҳу салоҳ дар Тоҷикистон бохабар шуда бошад, тамоми ҳарораташро болои Арбоб рехта буд. Чеҳраи ҳама аз хурсандӣ гул мекард, одамон якдигарро табрик карда, ба оғӯш мегирифтанд.

Муаллифи ин мавод Пӯлоди Ҷалил ва Мазбути Воҳид мебошанд, ки фазои тантана ва хушҳолии сокинони мамлакатро аз рӯйдоди воқеан сарнавиштсоз – Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасвир намудаанд. Дар мавод расми ошпаз низ, ки аз ӯ Дадобоев ном гирифта шудааст, дарҷ ёфтааст. Дар маҷмуъ, муаллифон воқеаи таърихиро ба қалам дода, бо ин рисолати касбии худро иҷро ва Иҷлосияро лаҳза ба лаҳза дар таърих сабт намудаанд, ки мондагор аст.

Аз мундариҷаи нашрия маълум аст, ки ҳайати эҷодӣ рӯзномаи Иҷлосияро ҳамарӯза дарҷ намуда, мардумро бо иттилои нахустин таъмин намудаанд.

28 ноябри соли 1992 дар қисмати болоии нашрия “Иҷлосияи таърихӣ дар Хуҷанд вазифаи олиашро иҷро кард. Бигзор, дар Тоҷикистони мустақил сулҳу ризомандӣ пойдор бимонад!” дарҷ шудааст. Шуруъ аз ин давра дар саҳифаҳои нашрия маводе, ки аз зарурият ва аҳамияти баргузории Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид мекунад, бештар ба назар мерасад.

Зимни баррасии мавзуи мавриди омӯзиш муайян гардид, ки нашрияи “Ҳақиқати Суғд” ҷиҳати инъикоси ҷараёни баргузории Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми арзанда гузошта, ин рисолатро то ҳол анҷом медиҳад. То кунун дар саҳифаҳои нашрия оид ба мавзуи Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон маводи хонданиву ҷолиб дарҷ гардида, дар он аҳамият ва нақши ин воқеаи сарнавиштсоз мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Таҳти унвони “Нақши Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи навини тоҷикон” санаи 10 ноябри соли 2017 дар нашрия мавод нашр шудааст, ки дар он перомуни аҳамият ва таъсири ин воқеаи таърихӣ дар самти расидан ба сулҳу ваҳдати комил андешаҳои муҳим баён шудаанд.

Муаллифи мавод бо таъкид ба аҳамияти Иҷлосия зикр намудааст, ки маҳз дар ҳамин иҷлосия тақдири ояндаи давлати миллии тоҷикон тарҳрезӣ гардид: - Ҳанӯз дар лаҳзаҳои хассоси Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Хуҷанд Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба катъият изҳор намуда буданд: «Ман қасам ёд мекунам, ки тамоми донишу таҷрибаамро барои дар ҳар хона ва ҳар оила барқарор шудани сулҳ равона карда, барои гулгулшукуфии Ватани азизам садоқатмандона меҳнат мекунам».

Ба ин монанд мавод дар саҳифаҳои нашрияи “Ҳақиқати Суғд” мунтазам нашр мешавад. Ба андешаи мо, нашри чунин мавод, агар аз як тараф, хонандаро аз ҷараёни баргузориии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун рӯйдоди таърихии сарнавиштсоз огоҳ кунад, аз ҷониби дигар рисолати тарғиби сулҳу суботи сиёсиро анҷом медиҳад.

Мавод дар бораи иҷлосияи тақдирсоз дар қолабҳои гуногуни журналистика манзури хонандагон гардидаанд. Дар заминаи таҳлили ин матолиб ба ин натиҷа метавон расид, ки рӯзномаи «Ҳақиқати Суғд» аз ҳаёти сиёсиву иҷтимоии вилоят ва ҷумҳурӣ маводи заруриро пешкаши ҷомеа гардонидааст. Омӯзишу таҳқиқи пайваста имкон фароҳам меоварад, ки ҷанбаҳои мухталифи нашрияи мазкур муайян гардад.

Дар маҷмуъ, нашрияи “Ҳақиқати Суғд” ҳамчун минбари афкору андешаи мардум давоми мавҷудияти хеш рисолаташро ба таври шоиста анҷом дода, дар баробари инъикоси масъалаҳои мубрами ҷомеа, инчунин дар самти баррасии аҳамият ва нақшу ҷойгоҳи рӯйдодҳои муҳими таърихӣ, аз ҷумла Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми арзанда мегузорад.

Хулоса, дар натиҷаи омӯзиши мавзуи мавриди таҳқиқ муайян гардид, ки “Ҳақиқати Суғд” ҷиҳати инъикоси ҷараёни баргузории Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми арзанда гузошта, 80% -и маводи нашрияро дар давраи ҷараёни Иҷлосия масъалаҳои вобаста ба раванди баргузории ин рӯйдоди таърихӣ,

аҳамият ва нақши он дар таъмини суботи сиёсӣ ташкил медиҳад. Маводи “Ҳақиқати Суғд”, ки дар мавзуи Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудааст, манбаи муътамад ба ҳисоб рафта, метавонад ҳамчун сарчашмаи таърихӣ хидмат кунад.

Адабиёт:

1. Азимов, А. Публитистика ва замони муосир — Душанбе, 2004. 138 с.
2. Журналистика в Таджикистане. Профессионалнқй справочник для журналистов. – Душанбе: Мир полиграфии, 2006.
3. Иҷлосияи тақдирсоз ва ташаккулёбии давлати миллӣ. - Хуҷанд, 2017. - 377 с.
4. Нуралиев А., Саъдуллоев А, Усмонов И., Гулмуродов У. Журналистикаи советии тоҷик.- Душанбе: «Ирфон», 1989.-173 с.
5. Садриддин Айнӣ. Куллиёт, ҷилди 9. - Душанбе, 1969. - 415 с.
6. Ш.Комилзода, М.Акобирова. Иҷлосияи сарнавиштсоз .– Душанбе, 2012. – 206 с.
7. http://prezident.tj/node/27417
8. https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=5873

БОЗТОБИ ИҶЛОСИЯИ XVI ШӮРОИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАТБУОТ

Дар мақолаи мазкур нақши нашрияи “Ҳақиқати Суғд” дар инъикоси Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Бо назардошти он ки нақши матбуоти маҳаллӣ ҷиҳати инъикоси рӯйдодҳои муҳими таърихӣ то ҳол ба таври зарурӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст, зарурияти таҳқиқи мавзуи мавриди назар ҷо дорад. Омӯзиши мавзуи мазкур ҷиҳати муайян намудани саҳм ва ҷойгоҳи матбуот дар самти инъикоси воқеаҳои таърихӣ ва равшан намудани вижагиҳои муҳими ҷараёни баргузории Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти муассир дорад. Дар мақола мундарича ва муҳтавои нашрияи “Ҳақиқати Суғд” дар марҳилаи баргузории Иҷлосияи тақдирсоз таҳлил шудааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, матбуот, сиёсат, иҷлосия, таърих, рӯйдод, дастгоҳ, сарнавиштсоз.

ОТРАЖЕНИЕ XVI СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПЕЧАТИ

В данной статье рассматривается роль издания “Согдийская правда” в освещении XVI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан. В связи с тем, что роль местной прессы по освещению важных исторических событий до сих пор не изучена должным образом, необходимо исследовать рассматриваемую тему. Изучение данной темы имеет важное значение для определения вклада и места прессы в освещении исторических событий и разъяснения важных особенностей процесса проведения XVI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан. В статье анализируется содержание и содержание издания “Согдийская правда” на этапе судьбоносной сессии.

Ключевые слова: Таджикистан, пресса, политика, сессия, история, событие, устройство, судьба.

REFLECTION OF THE XVI SESSION OF THE SUPREME COUNCIL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE PRESS

This article examines the role of the publication “Sogdiyskaya Pravda” in the coverage of the XVI session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan. Due to the fact that the role of the local press in covering important historical events has not yet been properly studied, it is necessary to investigate the topic under consideration. The study of this topic is important for determining the contribution and place of the press in the coverage of

historical events and explaining the important features of the process of the XVI session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan. The article analyzes the content and content of the publication “Sogdian Truth" at the stage of the fateful session.
Keywords: Tajikistan, press, politics, session, history, event, device, fate.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зарипова Шаҳноза Тоҳировна, омӯзгори кафедраи иттилоот ва технологияҳои робитавии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”(Тоҷикистон, Хуҷанд)

Информация об авторе: Зарипова Шахноза Тохировна, преподаватель кафедры информация и коммуникационные технологии ГОУ “Худжандского государственного университета имени академика Бобожана Гафурова (Таджикистан, г. Худжанд)

Information about the author: Zaripova, Shahnoza Tohirovna, assistant of the Department of information and communication technologies, SEI «Khujand State University named after academician Bobozhan Gafurov” (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: shahnoz_0005@mail.ru

УДК:8/81 (2-тоҷ)
ББК:80/83 (2-тоҷ)
И-52

ИСТИФОДА АЗ ИМКОНИЯТҲОИ ЖАНРИ МУСОҲИБА ДАР МАТБУОТИ МИНТАҚАВӢ (ДАР МИСОЛИ РӮЗНОМАҲОИ «НАВИДИ КӮЛОБ» ВА «КУЛЯБСКАЯ ПРАВДА»)

Исмоилова Ф. Қ., н.и.ф., саромӯзгор
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Мусоҳиба жанрест, ки дар асоси он рӯзноманигор метавонад на танҳо барои омода намудани мусоҳиба, балки барои жанрҳои дигар аз қабили хабар, репортаж, мақола, очерк, лавҳа ва ғайра низ аз он истифода барад. Мусоҳиба – иттилоъ, андеша ё таҷрибаест, ки сарчашма зимни суҳбат бо журналист иттилои тозаро ба он медиҳад. Мусоҳиба аз суҳбати оддӣ бо он фарқ мекунад, ки ҷараёни муҳокимаро рӯзноманигор бо суолҳои худ муайян месозад.

Дар рӯзномаҳои мавриди таҳқиқи мо мусоҳиба жанри камистеъмол бошад ҳам, дар як моҳ се ё чор мусоҳиба дар «Навиди Кӯлоб» ва «Кулябская Правда» ба нашр мерасанд. Аз пажӯҳиш бармеояд, ки на ҳама мусоҳибаҳое, ки дар ин ду рӯзномаи минтақавӣ нашр мешаванд, ба талаботи жанри мусоҳиба ҷавобгӯянд. Масалан, дар рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» 12 октябри соли 2016 мусоҳибае нашр шуд бо сарлавҳаи «Омодабошӣ ба офатҳои табиӣ». Чун ҳамасола 13-уми октябр рӯзи умумиҷаҳонии вокуниш ба ҳолатҳои фавқуллода аст, мавзуи мусоҳибаи мазкур низ дар вобастагӣ ба ҳолатҳои фавқуллода дар шаҳри Кӯлоб ва пешгирии онҳо интихоб шудааст. Рӯзноманигор дар саволи аввали худ яку якбора се саволро дар як савол пешниҳод мекунад, ки ин хилофи қоидаҳои мусоҳибаороист. Аз ҷумла, журналист савол медиҳад, ки: «Соли 2010 сели бузург ва даҳшатафкан ба Кӯлоб омад. Шумо шоҳиди он воқеаҳои фоҷиабор будед. Барои омодабошии аҳли ҷомеа ба офатҳои табиӣ, лутфан дар ин бора андешаҳоятонро мегуфтед. Оё дар хотири шумо ва аҳли деҳаи Чармгари поён аз омадани сели даҳшатбори моҳи май огаҳие буд ё хавфи пешакие эҳсос мекардед? [15].

Дар мусоҳиба суоли аввал хеле муҳим аст, зеро он равиши тамоми гуфтугӯро муайян месозад. Дар асл пурсиши мазкур метавонад ба мақсади мусоҳиба рабте надошта бошад, лекин он барои таъмини фазои эътимоду ҳамдигарфаҳмӣ мусоидат мекунад.

Ба андешаи муҳаққиқони соҳаи журналистика дар мусоҳиба рӯзноманигор набояд ду саволро дар як савол пешниҳод кунад. Саволи хуб - саволи андешидашуда,

саволи кӯтоҳ, аниқ ва одӣ мебошад. Ҳар як савол бояд як ҷанбаро фаро гирад, ду саволро дар як савол ғунҷонида, шумо ба объекти мусоҳиба имконияти посух надодану гурез аз ҷавоб ба саволи ноқулай ва посух гуфтан ба як саволро фароҳам меоред [11, с 55] Тасдиқи ин гуфтаҳоро дар мусоҳибаи мазкур вохӯрдан мумкин аст. Чун дар мусоҳибаи мазкур журналист се саволро дар як савол пешниҳод намудааст, мусоҳиб танҳо ба саволи охирини рӯзноманигор чунин посухи кӯтоҳ медиҳаду халос: «Не, касе касеро огаҳ накарда буд ва касе чизеро ҳам пешгӯйи накардааст» [15].

Дар ин ҷо саволи аввали журналист, ки мехост андешаи мусоҳибашро доир ба омодабошии аҳолии шаҳри Кӯлоб ба офатҳои табиӣ бифаҳмад, беҷавоб монд, зеро дар сурати дар як савол ду саволро ба мусоҳиб пешниҳод кардан, мусоҳиб посухҳоро бо ҳамдигар омехта мекунад ва ё ба монанди мусоҳибаи мазкур танҳо ба як савол посух медиҳаду саволи дигаратон бепосух мемонад. Дар китоби «Даҳ қоидаи журналистика» омадааст, ки манъ кардани баъзе тарзҳои саволгузорӣ ба салоҳи кор аст: саволҳое, ки ҷавоби яктаркибаро тақозо мекунанд («ҳа» «не»), ҷумлаҳои тасдиқӣ ба ҷои ҷумлаҳои саволӣ, саволҳои дуру дароз ва сертаркиба, саволҳои ба ҷавоби муайян далолаткунанда, шарҳ ва баҳои шахсӣ дар савол ва ду савол дар як савол [11, с. 60].

Дар мусоҳибаи мазкур дар баробари оне, ки рӯзноманигор се саволро дар як савол пешниҳод кардааст, инчунин ҷумлабандии он низ аз лиҳози мантиқ бисёр хароб аст. Масалан, журналист мепурсад «оё дар хотири шумо огаҳие буд?» Чигуна дар хотири шахс огаҳӣ буда метавонад? Ҳамчунин калимаи «лутфан» дар ин ҷумла зиёдатӣ аст ва беҳтар мебуд агар рӯзноманигор ба таври одӣ аз мусоҳиб мепурсид, ки андешаи шумо дар ин маврид чигуна аст ё андешаҳои худро дар ин маврид гӯед?. Риоя нашудани талаботи жанр ва ҷолибияти мусоҳибаҳо ба журналистон ё худ интервюгирандагон вобастагии хеле наздик дорад. На ҳар журналист метавонад, ки ба гирифтани мусоҳибаи хуб муваффақ шавад ва оростану идора кардани мусоҳиба ҳунари ҳама журналистон нест [3, с. 94]. Дар ҳақиқат на ҳар як журналист метавонад аз уҳдаи оростани мусоҳиба барояд. Мусоҳиба аз журналист қобилияти баланди дарки мавзуъ, тарзи дурусти саволгузориро талаб мекунад.

Асоси мусоҳиба суол аст. Он воситаест, ки рӯзноманигор дар ҳолати дуруст тартиб додани он метавонад иттилои лозимиро аз мусоҳиб гирад. Суолҳои хуб метавонанд ҷавобҳои ғайричашмдошт, иттилооти мукаммал ва ҳатто ошкорбаёнии ҳайратоварро ба бор оваранд. Суолҳо набояд хусусияти баҳодиҳӣ дошта бошанд, яъне нуқтаи назари журналистро бояд ифода накунанд.

Дар аксар маврид ба таври умумӣ савол додан боис мегардад, то мусоҳиби мо низ ба ин шакл ба мо посух диҳад ё тамоман посухи ғалатро пешниҳод кунад. Барои ин рӯзноманигорро лозим аст, то саволи аниқу мушаххасро пешниҳод созад, то мусоҳиб донад, ки ба кадом савол чигуна посух диҳад. Дар рӯзномаи «Кулябская правда» 24-уми июни соли 2020 бо сарлавҳаи «Ифтихор менамоям, ки дар шаҳри Кӯлоби азизам кору фаъолият намудам» мусоҳибае нашр шуд, ки хеле ҷолибу хонданӣ буд. Сармуҳаррири рӯзномаи мазкур Ситорабону Одинаева бо собиқ раиси шаҳри Кӯлоб, ҳоло раиси Кумитаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба энергетика, саноат, сохтмон ва коммуникатсия Амоннуло Хайрулло ин мусоҳибаро анҷом додааст. Агарчи мусоҳиба бо ин нафари ошно барои аҳолии минтақа ҷолибу хонданист, аммо саволи аввал дар ин мусоҳиба ба таври умумӣ пешниҳод шудааст. Масалан, рӯзноманигор мепурсад, ки:

-Муҳтарам Амонулло Хайрулло! Бо назардошти оне, ки зиёда аз чор сол раиси шаҳри Кӯлоб будед, мехостам оид ба баъзе масъалаҳои ин шаҳр андешаҳоятонро иброз медоштед.

Ин ҷо журналист ибораи «баъзе масъалаҳо»-ро истифода намудааст, ки маълум нест, ки кадом масъаларо дар назар дорад. Яъне савол ба таври умумӣ пешниҳод шудааст, аз ин рӯ мусоҳиб низ ба таври умумӣ ду ҷумла гуфтааст, ки ба саволи журналист ҳеҷ рабт надорад:

-Ташаккур! Пеш аз ҳама ба наздикону пайвандони шаҳрвандони аз бемории сироятии коронавирус ҳалокшудаи Кӯлоби бостонӣ ҳамдардии самимии худро баён менамоям. Бо дарёфти вақти мувофиқ, ҳатман ба хонаҳояшон рафта, дуою фотиҳа хоҳам кард» [13].

Дар ин ҷо, рӯзноманигор ба таври умумӣ «баъзе масъалаҳои шаҳр»-гуфта савол додааст, аммо посух дар бораи шаҳрвандоне, ки бар асари бемории коронавирус фавтидаанд, мебошад. Дар ин ҷо савол тамоман дигар асту мусоҳиб бошад, посухи дигар додааст. Бо замми ин рӯзноманигор барои чунин посух ба мусоҳиб «Ташаккур!» гуфтаву боз саволи навбатиро пешниҳод намудааст. Дар ин маврид муҳаққиқ И. Усмонов дуруст гуфтааст, ки шояд ҳангоми мулоқот бо мусоҳиб ба ӯ даҳҳо савол дода шуда бошад, аммо ҳар гоҳ, ки журналист тасмим гирифт, матлабро дар қолаби жанри мусоҳиба пешниҳод менамояд, бояд боз ҳатман ба сари саволҳо баргардад…Яъне, журналист метавонад, онро таҳрир кунад, такмил диҳад, дигар кунад, аз нав созад. Муҳим он аст, ки савол ва ҷавоб бо ҳам мувофиқ шаванд [10, с. 55]. Дар воқеъ ҳангоми мусоҳиба рӯзноманигор ба мусоҳиб даҳҳо савол пешниҳод мекунад, аммо ҳангоми омода кардани мавод барои рӯзнома ва ё барнома барои радиову телевизион ҳатман онро таҳрир мекунад, саволҳоро ҷо ба ҷо мекунад, посуҳҳоро низ таҳрир мекунад. Танҳо дар эфири мустақими радио ё телевизион имкони таҳрир ва ислоҳи ин камбудиҳо ғайриимкон аст. Аммо дар рӯзнома анҷом додани ин амал сад дар сад имкон дорад. Журналист метавонист қабл аз чопи мусоҳибаи мазкур онро дубора таҳрир кунад ва таврe ҷобаҷогузорӣ намояд, ки саволу ҷавоб бо ҳам мувофиқат кунанд.

Аз сабабе, ки рӯзноманигор дар саволи якум посухи аниқ нагирифтааст, боз дар саволи шашум онро такрор ба мусоҳиб пешниҳод намудааст, ки мантиқан ин ду савол ба ҳамдигар монанданд. Масалан, рӯзноманигор дар саволи шашум мепурсад: «Ба андешаи шумо масъалаҳои асосии ҳалталаби шаҳри Кӯлоб кадомҳоянд?» [13].

Истифодаи ин усул аз зиракии журналист дарак медиҳад, аммо ба андешаи профессор Ҷ. Муқим агар мусоҳиб аз ҷавоб додан ба пурсиши шумо даст кашад, ҷумларо дигаргун сохта, бори дигар ин саволро диҳед, аммо он набояд ба саволи минбаъда монанд бошад [6, с. 31]. Яъне, дар сурати ба саволи шумо посухи аниқ надодани мусоҳиб рӯзноманигор метавонад ин суолро такроран пешниҳод кунад, аммо он набояд ба саволи қаблӣ монанд бошад. Дар ин ҷо журналист саволи шашумро ба мисли саволи якум пешниҳод кардааст ва танҳо дар ин савол мушаххастар гуфтааст, ки масъалаҳои асосии ҳалталаби шаҳр кадомҳоянд. Беҳтар мебуд, агар рӯзноманигор саволи нахустро чун муқаддимаи мусоҳиба аз ягон саволи сода, хушоянд ва муаррификунанда шуруъ менамуд. Дар ин баробар саволи якум, ки ба посух мутобиқат накардааст, ҳангоми омода намудани мусоҳиба ба чоп онро таҳрир карда, саволи якумро намегузошт. Дар ин рӯзнома аксарияти саҳифаҳои он бо забони русӣ аст. Бояд гуфт, ки мусоҳибаи мазкур ба забони тоҷикӣ нашр шуда буд.

Чун ҳадафи мусоҳиба иттилоъ расонидан аст, ҳар як рӯзноманигоре, ки дар жанри мусоҳиба мавод омода мекунад, бояд кӯшиш намояд, ки маълумоти бадастовардааш барои хонанда, бинанда ва ё шунаванда ҷолиб бошад, то барномаро бинанду шунаванд ва маводи матбуотро хонанд. Яъне аз мусоҳибамон мо бояд чизеро пурсем, ки барои аудиторияи мо зарур аст, хонанда мехоҳад онро донад ва дар ин бора маълумот гирад. Ин андешаро муҳаққиқон низ тасдиқ намудаанд, ки ҳадафи мусоҳиба ба хонанда, шунаванда ва бинанда аз забони мусоҳиб иттилоъ додан аст. Ҷиҳати муҳимми мусоҳиба рӯзмаррагӣ, дорои ҳадафе будан ва аҳамияти ҷамъиятӣ доштан аст [6,. с 3]. Аммо ҳастанд мусоҳибаҳое, ки агарчӣ мавзуи рӯзмарарро интихоб намоянд ҳам дар ҷараёни мусоҳиба аз мусоҳиб саволҳои нодаркор барои аудиторияро пешниҳод менамоянд. Масалан, 20-уми марти соли 2018 дар рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» мусоҳибаи мухбири рӯзнома бо Давлаталӣ Атоев- сартабиби беморхонаи вилоятии шаҳри Кӯлоб ба номи А. Ҳақназаров нашр шуд, ки аксарияти саволҳои рӯзноманигор аҳамияти иҷтимоӣ надошт ва барои хонанда муҳим набуд. Аз ҷумла саволҳои «Дар беморхонаи шумо чанд шуъба аст? Дар беморхона чӣ қадар табибони дараҷаи олӣ, миёна ва

кормандон фаъолият мекунанд? Дар шафати беморхона сохтумони бино рафта истодааст, ин чӣ аст?» [15] ва ба ин монанд саволҳои дигар, ки донистани шумораи кормандон ва шумораи шуъбаҳои беморхона барои хонандаи одӣ ҳеҷ аҳамияте надорад. Ҳол он ки мусоҳиб аз рӯйи ихтисос реаниматолог будааст, рӯзноманигор метавонист доир ба ихтисосаш саволҳои доғи рӯзро пешниҳод намояд.

Ҳангоми мусоҳиба зиёд ба назар мерасад, ҳолатҳое, ки рӯзноманигорон ба мусоҳибашон саволҳои бешумор медиҳанд ва онро тариқи васоити ахбори омма пахш ва ё нашр мекунанд. Дар шароити рушди технологияи муосир ва ташаккули бемайлони журналистикаи шаҳравандӣ, ки ҳар рӯз тариқи интернет, махсусан, шабакаҳои иҷтимоӣ дар як дақиқа ҳазорон хабар пахш мешавад, аудитория матни дуру дарозро дигар мутолиа намекунад. Дар ин баробар ҳатто мушкилтарин мавзуъро низ дар доираи панҷ-шаш савол метавон баррасӣ намуд. Мусоҳибае, ки 31-уми январи соли 2020 дар рӯзномаи «Кулябская правда» нашр шуд далели ин гуфтаҳост. Мухбири рӯзномаи мазкур Зафар Муродов оид ба 75-солагии Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва қаҳрамониҳои фарзандони шуҷои тоҷик, махсусан халабон Ҳикматулло Азимов ва Раҳмон Сафаров дар ин набард, бо полковник Лутфулло Тураев мусоҳиба анҷом додааст. Нахуст рӯзноманигор ҳамсуҳбаташро муаррифӣ намуда, сипас, саволи аввалро ба ӯ пешниҳод намудааст. Ҳамин гуна журналист саволҳои дигарро пешниҳод намудааст. Аз ҷумла, дар саволи сеюм журналист мепурсад, ки:-Дар бораи Ҷанги Бузурги Ватанӣ сухан гуфта, мо наметавонем аз қаҳрамониҳои Ҳикматулло Азимов ёдовар нашавем. Ин ҷавонмарди қаҳрамон, зодаи кадом минтақаи кишвар буд? Мусоҳиб посух медиҳад: -Мо низ барои маълумот пайдо кардан дар бораи саргузашти ин ҷавонмарди тоҷик, ки дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ чун халабони ҳавопаймоҳои ҷангӣ қаҳрамониҳои зиёд нишон додааст, ҷустуҷӯ кардем. Тибқи маълумоти бадастомада Ҳикматулло Азимов соли 1918 дар деҳаи Лангаркалони ҷамоати деҳоти Чӯбеки ноҳияи Муъминобод ба дунё омадааст…» [12].

Дар мусоҳибаи мазкур рӯзноманигор ба ҳамсуҳбаташ 5 саволи кӯтоҳ ва пурмазмунро пешниҳод намудааст. Ба назари муҳаққиқони соҳа низ беҳтарини мусоҳибаҳо бо 4-5 савол, ки ҳар кадомаш ҷавоби пурра мехоҳад, сохта мешавад [10, с.55]. Ин мусоҳиба ба навъи мусоҳиба-муколама хос аст, зеро саволҳо идомаи мантиқии якдигар буда, фарогири як мавзуъ мебошад. Чун 80-90 фоизи маводи рӯзномаи «Кулябская правда» бо забони русӣ аст, мусоҳибаи мазкур низ бо забони русӣ буд. Ба андешаи муҳаққиқ М. Муродов, «Вазифаи мусоҳиба ахбору маълумоти нав ироа намудан, ба афкори умум таъсир расонидан аст. Маълумоти нав шарҳу тавзеҳ ва фикру андешаи мусоҳиб аст, ки донистани он барои хонанда, шунаванда ва бинанда муҳим мебошад. Журналист тавассути саволҳо ҷанбаҳои муҳими мавзуъро мушаххас мекунад, ба ҳолати эҳсосии мусоҳиб тарзи ишора, оҳанги гуфтор, ҳаракатҳояш диққат медиҳад, барои баҳс сабаб ба вуҷуд меорад» [7, с. 108]. Дар мусоҳибаи мазкур низ журналист бо саволҳои бомантиқи худ тавонистааст иттилои лозимиро аз мусоҳиб гирад.

Бо пешрафти замон дар истифодаи жанрҳо як навъ қолабшикаӣ низ ба назар мерасад. Масалан, рӯзномаи «Кулябская правда» 28 феврали соли 2021 бо се нафар омӯзгори русзабоне, ки барои таълими забони русӣ дар мактабҳои тоҷикӣ аз Россия ба Тоҷикистон омадаанд, мусоҳиба оростааст. Журналист чор саволи якхеларо ба ҳар се мусоҳиб пешниҳод намудааст ва посухҳои онҳоро овардааст. Аслан, чунин шакли мусоҳиба хоси радио ва телевизион аст, зеро мо дар радио садои мусоҳибро мешунавем ва дар телевизион чеҳраи онҳоро мебинем. Беҳтар мебуд агар рӯзноманигор барои ҳар мусоҳиб саволи ҷудогонаро пешниҳод мекард ва ё метавонист бо се мусоҳиб се мусоҳибаи ҷудогонаро омода намуда, дар се нашри рӯзнома ҷой медод.

Мусоҳиба дар журналистикаи имрӯза жанри хеле серистеъмол бошад ҳам, аммо дар рӯзномаи «Кулябская правда» аз ин жанр камтар истифода мешавад. Дар баробари ин мусоҳибаҳое, ки дар ин рӯзнома нашр мешаванд, аксарияташон аз дигар воситаи ахбори оммаи русзабон гирифта шудаанд ва ё шахсони касбу кори гуногун онҳоро

навиштаанд. Мусоҳибаҳое, ки маҳсули эҷоди журналистони рӯзнома бошад, камтар ба назар мерасад.

Бештари мусоҳибаҳои ин рӯзнома аз ҷониби шахсоне, ки ихтисоси рӯзноманигорӣ надоранд навишта мешаванд. Барои мисол санаи 5-уми марти соли 2021 дар рӯзномаи «Кулябская правда» мусоҳибаи мудири шуъбаи кор бо занони Кумитаи Ҳизби халқӣ демократии Тоҷикистон дар шаҳри Кӯлоб Мунавараи Бозоралӣ бо собиқадори меҳнат Назокат Қосимова нашр шуд. Дар ин мусоҳиба ҷумлаҳои нолозим дар ҳар як савол истифода шудааст ва кас бо хондани ин мусоҳиба гумон мекунад, ки ин як мусоҳибаи телевизионӣ аст, ки онро бе таҳрир дар шакли чопӣ омода намудаву дар рӯзнома нашр кардааст. Масалан, муаллиф дар саволи аввал мепурсад «Бо иҷозат аз шумо, муаллимаи азиз чанд саволе пурсон мешавем» [14] Ин ҷумла дар мусоҳиба тамоман бемантиқ аст, зеро қабл аз мусоҳиба ҳар як рӯзноманигор бо мусоҳибаш дар тамос мешавад, мавзуи мусоҳибаро аниқ мекунад ва розигии ӯро барои мусоҳиба мепурсад. Аммо аз ин савол бармеояд, ки оё то мусоҳиба мусоҳибакунанда ҳамсуҳбаташро огоҳ накарда будааст, ки бори дигар барои савол додан аз ӯ иҷозат мепурсад. Дар ин баробар муаллиф қабл аз ҳар савол ибораҳои «Ташаккури зиёд, хаста набошед муаллима, сипос муаллима, саломату сарбаланд бошед»-ро истифода бурдааст, ки ба назари мо чунин ҷумлаҳо махсусан, дар мусоҳибаи матбуотӣ як чизи нолозим ва зиёдатӣ ба шумор меравад. Дар ин баробар мусоҳибаи мазкурро зимни муаррифӣ суҳбат навиштаанд, ки дар ин ҷо мусоҳиба аст на суҳбат. Суҳбат жанри таҳлилӣ аст ва мусоҳиба бошад жанри хабарист. Дар он танҳо саволи муаллиф ва посухи мусоҳиб оварда шудааст, ки инҳо хоси мусоҳибаанд. Дар суҳбат бошад, журналист дар баробари мусоҳиб фаъол аст ва доир ба мавзуи баррасишаванда фикру андешаи худро низ баён мекунад. Шояд аз он сабаб муаллифи ин мусоҳиба ба чунин хатоҳо роҳ додааст, ки ӯ таҳсилкардаи ихтисоси журналистика нест ва аз қоидаҳои мусоҳибаорӣ огаҳӣ надорад. Муҳаққиқони соҳа низ бар ин назаранд, ки бояд ҳар нигоранда ва ё рӯзноманигор мусоҳибае нависад, ки ба тафаккури умум таъсири мусбат расонад. Ҳам аз ҷиҳати суолгузории бомавқеъ ва нотакрор, ҳам аз ҷиҳати мавзуъ ва мундариҷа. Чунин мусоҳибае бошад, ки аҳамияти ҷамъиятӣ дошта бошад ва диққати ҳар як хонандаро ба худ ҷалб кунад [2, с. 242].

Дар мусоҳиба овардани ҷумлаҳои зиёдатӣ ва нодаркор ҳусни мусоҳибаро мекоҳонад. Дар ин баробар мусоҳибаи радиоӣ ва телевизионӣ аз мусоҳибаи матбуотӣ фарқияти зиёд дорад. Дар мусоҳибаи матбуотӣ журналист диққати бештарро бояд ба савол ва тарзи дурусти ҷумлабандӣ диҳад, то ҷумлаҳояш аз лиҳози грамматикӣ ва имлоӣ бехато бошанд. Ба назари муҳаққиқон асоси ҳама гуна мусоҳибаи муваффақ омодагии ҳамаҷонибаи мухбир аст. Ӯ бояд ба мавзуи матраҳшаванда хеле хуб сарфаҳм равад, мавзуъро на камтар аз мусоҳиб донад. Тасаввуроте, ки журналист бояд суолҳоро бадоҳатан, содалавҳона ва мувофиқи сатҳи миёнаи аудитория бидиҳад, нодуруст аст [11, с 57]. Дар воқеъ, рӯзноманигорон аксар вақт ба мусоҳибон саволҳои обшуставу такрориро пешниҳод мекунанд, ки аудитория аз шунидану хондани онҳо дилгир шудаанд ва баъзан тахмин мекунанд, ки рӯзноманигор ба мусоҳибаш чи савол медиҳад.

Доир ба шаклҳои мусоҳиба фикру андешаҳои муҳаққиқони соҳа гуногунанд. Масалан, профессор А. Нуралиев ба он назар аст, ки мусоҳиба ба навъҳои зерин ҷудо мешавад: конференсияи матбуот, мизи мудаввар, мусоҳиба-анкета, мусоҳиба-ақида [8, с.81.] Иброҳим Усмонов бошад жанри мусоҳибаро ба чор навъ: мусоҳиба-диалог, мусоҳиба-монолог, мусоҳиба суҳбат ва конфронси матбуотӣ [10, с.56] ҷудо кардааст. Муҳаққиқ Ҷ. Муқим бошад, дар китобаш «Мусоҳиба ва техникаи таҳияи он» чунин навъҳои мусоҳибаро зикр кардааст: мусоҳиба-муколама, мусоҳиба-нақл, суҳбати мизи гирд ё мусоҳибаи коллективӣ, мусоҳиба-лавҳа, мусоҳибаи портретӣ, мусоҳибаи протоколӣ, мусоҳибаи фаврӣ (назарпурсӣ) мусоҳиба-анкета, пурсишу посух [6, с. 80-113]. Гурӯҳе аз муҳаққиқон назарпурсиро ба навъҳои мусоҳиба дохил мекунанду гурӯҳи

дигар бошад, онро хоси пурсишҳои сотсиологӣ медонанд. Мо ба андешаи онҳое, ки назарпурсиро навъи мусоҳиба медонанд розием.

Дар рӯзномаи «Кулябская правда» аз назарпурсӣ низ истифода мебаранд. Масалан, бахшида ба рӯзи Модар 5 марти соли 2021 дар ин рӯзнома назарпурсии Зафар Муродов бо сарлавҳаи «Лучшие мужчини это женщины» [14]. нашр шуд, ки дар ин мусоҳиба рӯзноманигор андешаҳои чанд нафар омӯзгорон ва кормандони касбу кори гуногуни шаҳри Кӯлобро оид ба таваҷҷуҳи давлату ҳукумати кишвар нисбат ба занон ва нақши занон дар ҷомеаи Тоҷикистон пурсидааст. Мусоҳибаи мазкур дар ду саҳифа бо овардани акси мусоҳибон хеле ҷолиб нашр шуда бошад ҳам, аммо дар он нақши журналист ба назар намерасад. Ҳатто саволи пешниҳоднамудаи ӯ низ дар ин назарпурсӣ оварда нашудааст. Бо замми оне, ки журналист худаш рафта назари як гурӯҳ бонувони зиёиро оид ба мавзуи дар боло зикршуда оварда, онро дурусту ҷобаҷо намуда бошад ҳам, аммо мавқеи рӯзноманигор дар ин назарпурсӣ дида намешавад. Беҳтар мебуд, агар дар оғоз мусоҳиба журналист қайд мекард, ки мо доир ба ҳамин мавзуъ назарпурсӣ гузаронидем ва мусоҳибони мо чунин назар доштанд.

Чуноне ки рӯзноманигор Дебора Поттер мегӯяд «Дарки маводи дорои иттилооти аз ҳад зиёд мушкилтар аст. Гузоришгароне, ки мекӯшанд ҳама чизро ба бинанда, шунаванда ва хонанда диҳанд, ба эҳтимоли зиёд аудиторияро гумроҳ мекунанд [1, с. 50]. Дар воқеъ, агар маводи мо дорои факту рақами аз ҳад зиёд бошад, ягонтои он дар хотири хонанда намемонад ва аз ин матлаб шояд хонанда низ бардоште накунад. Чунин ҳолатро на танҳо дар матбуоти минтақавӣ, балки дар васоити ахбори оммаи ҷумҳуриявӣ низ вохӯрдан мумкин аст. Чун анъана ҳар шашмоҳа роҳбарони кумитаву вазорат ва идораҳои гуногуни кишвар барои доираи васеи воситаҳои ахбори омма нишастҳои матбуотӣ баргузор менамоянд ва аз фаъолияти шашмоҳаи худ ба журналистон ҳисобот медиҳанд. Аксар маврид рӯзноманигорон ҳамон пресс-релиз ё худ варақаи иттилоотиро гирифта, ҳама факту рақам ва шумораҳои зиёде, ки дар он оварда шудааст, пурра дар маводашон нашр мекунанд ва ё дар барномаи ахбор дар шакли гузориш ё хабар ҳамаи он рақамҳоро мехонанд. Дар ин ҳолат муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки журналистикаи хуб на маънои фишурдан, балки маънои интихоб карда тавонистани иттилоъро дорад. Барои аксари рӯзноманигорон дар ҷараёни таҳияи мавод мушкилтар аз ҳама муайянсозии он аст, ки кадом маълумотро метавон ихтисор кард [1, с. 50]. Дар мисолҳои дар боло овардашуда, агарчи маълумотномаи нишасти матбуотӣ кӯтоҳ карда шудааст, аммо рӯзноманигор метавонист боз ҳам аз дохили анбуҳи факту рақамҳо танҳо фактҳои ба хонанда лозимиро интихоб намояд.

Мусоҳиба дар ҳар шумораи рӯзномаҳои «Навиди Кӯлоб» ва «Кулябская правда» нашр нашавад ҳам, моҳе чор-панҷ мусоҳибаро бо нафарони касбу кори гуногун дар рӯзномаҳои мазкур хондан мумкин аст. Тавре аз таҳлилҳо бармеояд ҳангоми мусоҳибаорӣ на ҳамеша чаҳорчӯбаи жанри мазкур риоя мешавад. Ин рӯзномаҳо бештар дар мавзуъҳои фарҳанг, иҷтимоъ, иқтисодиёт, қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандон мусоҳиба анҷом медиҳанд. Мавзуъҳои сиёсӣ дар мусоҳибаҳои ин рӯзномаҳо камтар ба назар мерасад. Ҳамзамон, мусоҳиба чун жанри хабарӣ ва бо мақсади равшанӣ андохтан ба навтарин воқеаву руйдод дар ин ду рӯзнома истифода намешавад. Дар рӯзномаи «Кулябская правда» ҳангоми навиштани мусоҳиба чорчӯбаи жанриро бештар Зафар Муродов риоя мекунад. Як қисмати мусоҳибаҳое, ки дар рӯзномаи «Кулябская правда» нашр мешаванд аз сомонаҳо ва расонаҳои дигар бо забони русиянд, яъне мусоҳибаи тайёрро гирифта, бо зикри манбаъ дар рӯзнома бознашр мекунанд.

Адабиёт:

1. Дебора, П. Рӯзноманигории мустақил [Матн] / Поттер Дебора.–Душанбе, 2011.– 148 с.

2. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон маркази тайёр кардани мутахассисони соҳибунвон: маҷмӯаи маводҳои конференсияи илмию назариявии ҷумҳуриявӣ.- Душанбе, 2013.- 464 с.

3. Журналистикаи байналхалқӣ IY [Матн]: / маҷмӯаи мақолаҳои кафедраи ЖБ / ДМТ.–Душанбе: Мега принт, 2012 .–136 с.

4.Исмоилова, Ф. Ҷойгоҳи жанрҳо дар матбуоти минтақа [Матн] / Ф.Исмоилова .–Душанбе,2022 .– 71 с.

5. Ким, М. Жанры современной журналистики [Текст] / М.Н.Ким.– *СПб.:*Изд-во Михайлова В.А., *2004*.–132 с.

6. Муқим, Ҷ. Мусоҳиба ва техникаи таҳияи он [Матн] / Ҷ. Муқим.– Душанбе: Озар, 2014.– 160 с.

7. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ (Китоби дарсӣ) / М.Б.

Муродов – Душанбе : Ирфон, 2014 .– 256с.

8. Нуралиев, А. Жанрҳои ахбории матбуот [Матн] / А. Нуралиев.– Душанбе: Деваштич,2004.– 146 с.

9. Сафарзода М. Аз таърихи пайдоиш ва ташаккули васоити ахбори оммаи минтақаи Кӯлоб. / Сафарзода М.Н. Исмоилова Ф. Алишери А. Кӯлоб, 2019.-127 с.

10. Усмонов, И. Жанрҳои публитсистика [Матн] / И. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 139.с

11. Кулябская правда . – 2020. – 31 январ.

12. Кулябская правда . – 2020. – 24 июн.

13. Кулябская правда . – 2021. – 5 март.

14. Навиди Кӯлоб . – 2018. – 20 март.

ИСТИФОДА АЗ ИМКОНИЯТҲОИ ЖАНРИ МУСОҲИБА ДАР МАТБУОТИ МИНТАҚА (ДАР МИСОЛИ РӮЗНОМАҲОИ «НАВИДИ КӮЛОБ» ВА «КУЛЯБСКАЯ ПРАВДА»)

Дар журналистикаи муосир аз жанри мусоҳиба ҳам дар радиову телевизион ва ҳам дар матбуот зиёд истифода менамоянд, аммо на ҳамеша чаҳорчӯбаи жанрӣ зимни таҳияи мусоҳиба ба назар гирифта мешавад. Дар мақолаи мазкур доираи истифода аз имконоти жанри мусоҳиба дар рӯзномаҳои минтақавии «Навиди Кӯлоб» ва «Кулябская правда» ва то кадом андоза риоя шудани чаҳорчӯбаи ин жанр дар нашрияҳои мазкур мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Муҳаққиқ зимни омӯзиши мавзуи мазкур муайян намудааст, ки мусоҳиба дар ҳар шумораи рӯзномаҳои «Навиди Кӯлоб» ва «Кулябская правда» нашр нашавад ҳам, моҳе чор-панҷ мусоҳибаро бо нафарони касбу кори гуногун дар рӯзномаҳои мазкур хондан мумкин аст. Тавре аз таҳлилҳо бармеояд ҳангоми мусоҳибаорӣ на ҳамеша чаҳорчӯбаи жанри мазкур риоя мешавад. Ин рӯзномаҳо бештар дар мавзуъҳои фарҳанг, иҷтимоъ, иқтисодиёт, қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандон мусоҳиба анҷом медиҳанд. Мавзуъҳои сиёсӣ дар мусоҳибаҳои ин рӯзномаҳо камтар ба назар мерасад. Ҳамзамон, мусоҳиба чун жанри хабарӣ ва бо мақсади равшанӣ андохтан ба навтарин воқеаву рӯйдод дар ин ду рӯзнома истифода намешавад. Мусоҳиба дар журналистикаи имрӯза жанри хеле серистеъмол бошад ҳам, аммо дар рӯзномаи «Кулябская правда» аз ин жанр камтар истифода мешавад. Дар баробари ин, мусоҳибаҳое, ки дар ин рӯзнома нашр мешаванд, аксарияташон аз дигар воситаи ахбори оммаи русзабон гирифта шудаанд ва ё шахсони касбу кори гуногун онҳоро навиштаанд. Мусоҳибаҳое, ки маҳсули эҷоди журналистони рӯзнома бошад камтар ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: жанр, мусоҳиба, рӯзноманигор, рӯзнома, васоити ахбори омма, «Навиди Кӯлоб», «Кулябская правда», муаллиф, мусоҳиб, суол.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЖАНРА ИНТЕРВЬЮ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ПЕЧАТИ (НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТ «НАВИДИ КУЛЯБ» И «КУЛЯБСКАЯ ПРАВДА»)

В современной журналистике жанр интервью широко используется как на радио и телевидении, так и в печати, однако жанровые рамки не всегда учитываются при подготовке интервью. В данной статье исследуются масштабы использования возможностей жанра интервью в региональных газетах «Навиди Куляб» и «Кулябская правда» и в какой мере рамки этого жанра соблюдаются в этих изданиях.

В ходе изучения данной темы исследователь определил, что даже если интервью публикуется не в каждом номере газет «Навиди Куляб» и «Кулябская правда», в этих газетах можно прочитать четыре-пять интервью в месяц с людьми разных профессий. Как видно из анализа, рамки этого жанра не всегда соблюдаются во время интервью. Эти газеты в основном проводят интервью на темы культуры, общества, экономики, законодательства и защиты прав граждан. Политические темы реже появляются в интервью этих газет. При этом интервью в этих двух газетах не используется как новостной жанр и с целью выяснения обстоятельств последних событий. Хотя жанр интервью очень широко используется в современной журналистике, в газете «Кулябская правда» он используется не часто. Наряду с этим, большинство интервью, опубликованные в этой газете, перепечатаны из других русскоязычных СМИ или написаны людьми разных профессий. Интервью, которые являются продуктом творчества журналистов газеты, встречаются редко.

Ключевые слова: жанр, интервью, журналист, газета, СМИ, «Навиди Куляб», «Кулябская правда», автор, интервьюер, вопрос.

USING THE POSSIBILITIES OF THE INTERVIEW GENRE IN THE REGIONAL PRESS (ON THE EXAMPLE OF THE NEWSPAPERS "NAVIDI KULYAB" AND "KULYABSKAYA PRAVDA")

In modern journalism, the interview genre is widely used both on radio and television, and in print, but the genre framework is not always taken into account when preparing an interview. This article examines the extent to which the possibilities of the interview genre are used in the regional newspapers "Navidi Kulyab" and "Kulyabskaya Pravda" and to what extent the boundaries of this genre are respected in these publications.

In the course of studying this topic, the researcher determined that even if the interview is not published in every issue of the newspapers "Navidi Kulyab" and "Kulyabskaya Pravda", in these newspapers one can read four to five interviews per month with people of different professions. As can be seen from the analysis, the boundaries of this genre are not always respected during interviews. These newspapers mainly conduct interviews on the topics of culture, society, economy, legislation and protection of the rights of citizens. Political topics appear less frequently in interviews with these newspapers. At the same time, interviews in these two newspapers are not used as a news genre and in order to clarify the circumstances of recent events. Although the interview genre is very widely used in modern journalism, it is not often used in the newspaper Kulyabskaya Pravda. Along with this, most of the interviews published in this newspaper are reprinted from other Russian-language media or written by people of different professions. Interviews, which are the product of the newspaper's journalists, are rare.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилова Фарзона Қаюмовна-номзади илмҳои филологӣ, саромӯзгори афедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроғa: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. **E. mail: farzibonu @mail.ru. тел: (+992) 985-99-52-46.**

Сведения об авторе: Исмоилова Фарзона Каюмовна- кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры журналистика КГУ имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, 735360 г. Куляб, улица С. Сафаров. E. mail: farzibonu @mail.ru. тел: (+992) 985-99-52-46.

Information about the author: Farzona Ismoilova - candidate of philological sciences, senior lecturer of the journalism department of KSU named after Abuabdulloh Rudaki.

Address: RT, 735360 Kulyab, S. Safarov street. Mob**: 985-99-52-46. Email: farzibonu @ mail**.ru

УДК:03+811.111 (2-тоҷ)
ББК:73+81 (2-тоҷ)
М-85

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ-ИРТИБОТӢ ДАР РАВАНДИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

Муродов Б. Р., н.и.ф., дотсент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Забон муҳимтарин воситаи алоқа дар байни одамон аст, ки бидуни он мавҷудият ва инкишофи ҷамъияти инсонӣ ғайриимкон аст.

Дар замони муосир танҳо донистани забони модарӣ басанда нест, бинобар ин, дар мактабҳои миёна барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ таваҷҷуҳи бештар дода мешавад. Забони хориҷӣ-фанни муҳими нақшаи таълимӣ буда, усули махсуси таълим ва маҳорати баланди касбиро аз омӯзгори дарсдиҳанда талаб менамояд, аммо огоҳӣ доштан аз ин усул, машаққатҳои зиёдро талаб менамояд. Бо вуҷуди он ки ин усул аз хонанда кӯшишҳои камро талаб намекунад, ҳамчунин нақш ва мавқеи омӯзгор низ бениҳоят бузург аст. Барои заминаҳои мустаҳками асосноки алоқамандии хонандагонро бо забони хориҷӣ ташкил намудан, ба омӯзгор зарур аст, ки барои беҳтару хубтар намудани сатҳу сифати азхуднамоии хонандагон шаклҳои гуногуни дарс, усулҳо ва воситаҳои гуногуни таълимро дар раванди таълими забони англисӣ ба роҳ монда, аз навтарин воситаҳои технологияи муосир пурсамар истифода намоянд.

Яке аз ҷомеашиносони маъруфи асри ХХ П.К. Бабинская қайд менамояд, ки инсон воқеиятро на тавре, ки вуҷуд дорад қабул менамояд, балки онро аз тарафи инсон тавассути васоити мухобирот дарк менамояд. Ҷаҳони имрӯза – ин ҷаҳони визуалӣ ҳисобидашуда, ҷаҳони имконоти маҷозӣ ва технологияи иттиллоотист. Аз ин рӯ, телевизион ва видео шунавандаро на ҳамчун воситаи вақтхушӣ, балки бо ҳадафи маърифати кулли фаъолияти инсон, бахусус маълумоти воситаи аудиовизуалӣ мавриди истифода қарор мегирад [3, с. 87-89].

Васоити аудиовизуалии таълим дар байни дигар васоити техникии таълим ҷойи махсусро ишғол намуда, инчунин таъсири бештаре дар ҷараёни таълим доранд, зеро онҳо идроки образноки маводи омӯхташуда, аёнияти мушаххаси маводро барои дарк ва дар хотира нигоҳ доштани маълумотро таъмин менамоянд; таҷзияи аниқи илмии далелҳо, рӯйдодҳо, падидаҳо бо унсури санъат ба ҳисоб мераванд, чунки инъикос ва зуҳуроти зиндагӣ тариқи васоити бадеӣ (кино, аккосӣ, қироати бадеӣ, рассомӣ, мусиқӣ ва ғайра) сурат мегирад.

Тавсифи воситаҳои аудиовизуалии таълим (минбаъд ВАТ) ба воситаҳои тасвирӣ, овозӣ ва тасвирӣ – овозӣ (аз рӯйи таснифи Зелманов) шомил мебошад. ВАТ (тариқи дигар шунавоӣ – биноӣ аз лотини audire шунидан ва visuali биноӣ), гурӯҳи махсуси воситаи техникии таълимест, ки дар ҷараёни таълим тавсия ёфта, фарогири воситаҳои тасвирӣ ва шунавоиест, ки барои маълумоти шунавоӣ ва биноӣ мавриди назар гардидааст. Аз нигоҳи Е.В.Блохина ВАТ чунин гурӯҳбандӣ мешаванд: - Воситаҳои (видеогаммаҳо) визуалӣ (биноӣ) - расмҳо, (таблитсаҳо) ҷадвалҳо, ишораҳо, диафилмҳо, диапозитивҳо;

- Воситаҳои (фонограммаҳо) аудитивӣ (шунавоӣ) - сабтҳои магнитӣ, барномаҳои радиоӣ;

- Васоити (видеофонограммаҳо) аудиовизуалӣ - кино, телевизион ва диафилмҳо бо сабт, барномаҳои МЭҲ. ВАТ чунин буда метавонанд:

1. Таълимӣ, барои машғулиятҳои забониe, ки фарогири маводи таълимии аз диди методӣ коркардшуда мебошад (воситаҳои аёнӣ):

2. Таълимӣ, барои машғулиятҳои дигар фанҳо таъсисшуда, вале ба сифати маводи таълимии забонӣ (воситаҳои аёнӣ) ҷалбкунанда;

3. Воситаҳои муқаррарии мухобироти оммавии ба ҷараёни таълим воридшуда [6, с. 132].

- Махсусиятҳои дидактикии ВАТ - Ғановати баланди ахборӣ;
- Такомули маълумоти таълимии пешниҳодгашта;
- Намоиши падидаҳои омӯхташуда дар такомулу динамика (-и рушд);
- Воқеияти инъикоси – ҳақиқат [1, с. 14-15].

Истифодаи ВАТ ба татбиқи чунин равандҳои дидактикӣ мусоидат менамоянд:

раванди робита бо ҳаёт; раванди аёният; ҷанбаи мусбии эмотсионалии ҷараёни педагогӣ;

Дар методикаи муосир ВАТ (воситаҳои таълим) ва васоити техникии таълим – ВТТ (таҷҳизоти техникӣ барои намоиши аёниятҳо) фарқ мегузоранд. Ба дастгоҳ кино ва графопроекторҳо, радиоприёмникҳо, магнитофонҳо, телеприёмникҳо, видеомагнитофонҳо, радиоузелҳо мактаби студияҳои телевизионӣ ва видеоӣ мансубанд. Гурӯҳи махсусро таҷҳизоти лингофонӣ (лабораторияҳои забономӯзӣ), инчунин мошинҳои таълимӣ ва компютерҳо ташкил медиҳанд.

Васоити аудиовизуалии таълим дар шароити муосир инҳоро фарогир аст:

1. Фонограммаҳо: кулли анвои машқҳои овозӣ, машқҳои овозӣ, сабти матнҳои овозӣ, дарсҳои аудиоӣ ва миссияҳои аудиоӣ.

2. Видеомаҳсулҳо: видеопоратҳо, дарсҳои видеоӣ, видеофилҳо, миссияҳои видеоӣ, слайд ва шиору овезаҳои видеоӣ.

3. Воситаҳои таълимии компютерӣ: дастурҳои таълими электронӣ, худомӯзҳои дастурҳои таълимӣ, маълумотномаҳо, луғатҳо, барномаҳои махсуси таълимӣ, тестҳои электронӣ ва бозиҳои таълимӣ.

4. Интернет: базаҳои шабакавии маълумот, видеоконференсияҳо, видеобарномаҳо, семинарҳои виртуалӣ, телеконференсияҳо дар мавзуъҳои махсус, лоиҳаҳои телекоммуникатсионӣ [3, с. 55], махсусан: Интернет бо имконоти васеи иттилоотиву дидактикиаш метавонад ба таълимот кӯмаки беандоза намояд:

- Дар фаъолияти идроки мустақилонаи толибилмон (ҷустуҷӯйи маълумот; омӯзишӣ, таҳкими омӯзиши забони аввала ё баъдӣ, пур кардани холигиҳои дониш, маҳорат, малака; омодагӣ ба супоридани имтиҳонот): - Дар фаъолияти таълим ҳангоми таҳсили фосилавӣ:
- Дар ҷараёни таълиму тарбия зимни дарс ва берун аз дарс, ҳамчунин дар системаи таълими иловагӣ.

Лозим ба таъкид аст, ки истифодаи ВАТ ба ташкили ҳаматарафаи ҷараёни таълим таъсири мусбӣ дошта, онро возеҳ ва мақсаднок мегардонад. Васоити аудиовизуалӣ дарки маълумоти таълимиро дар толибилмон тақвият медиҳад, ки он дар ҳадди муайян сифати фаҳмишу азхудкунии маводи таълимиро аз ҷониби шогирдон мушаххас месозад. Истифодаи ВАТ дар ҷараёни таълим дар самти равонӣ дорои афзалиятҳо мебошад. Ташкили раванди таълим бо истифодаи аёнии маълумот ва шунавондани он, пешниҳоди маводи мухталиф ва пурмуҳтаво ҷолибиятро ба мавзуи омӯхташаванда зиёд мекунад [7, с. 30-32].

Истифодаи босифати аёният ба ташаккулу азхудкунии мафҳумҳо, собитӣ ва асоснокии муҳокимаронҳо ва хулосабарориҳо, равобити сабабу мушоҳидаҳо таъсир мебахшад.

Маҳсулнокӣ ва самарабахшии ҷараёни ҳофиза чун хотимаи мантиқии ҷараёни азхудкунӣ:

- ВТТ ба таҳкими донишҳои фарогирифта мусоидат менамояд;
- лаҳзаҳои возеҳи такягоҳӣ ба вуҷуд меоранд;
- барои хотирмонии нуқтаи мантиқии мавод кӯмак менамоянд;
- маводи омӯхташударо пайдарпай мегузоранд.

- ВТТ имкон медиҳад, ки таълимот ё ахбор дар шакл ва сурати дилхоҳ ба даст ояд [4, с. 13].

- ВТТ барои дар толибилмон инкишоф додани маҳорати муқоиса намудан, таҳлил кардан, хулоса баровардан, ба объектҳои омӯхташуда додани бинишҳои гуногун, ақоиди нодурусти толибилмонро то ҳадди мантиқӣ расониданро такмил медиҳад.

- ВТТ дорои имкони васеи ташаккули лаёқати эҷодӣ, завқи эстетикии толибилмон ва дар сатҳи баланди шуур аз худ кардани донишро медиҳанд;

- ВТТ имкон медиҳанд, ки вариантнокии маводи таълимиро барои гурӯҳҳои гуногун пешниҳод намоянд, дар шароити таълими дастаҷамъӣ муҳайё намудани ҷараёни таълими инфиродиро роҳандозӣ созад [1, с. 33].

- Намоиши маводи таълимӣ тариқи ВТТ мутамарказро аз толибилмон талаб менамояд, ҳангоме, ки дар назди онҳо қаблан мақсадҳои мушаххас дар шакли савол гузошта шудаанд, ки ба онҳо баъд аз шунидан ва дидани барномае метавон посух дод.

Новобаста ба пешравиҳои муайян (исифодаи интернет, барномаҳои гуногуни компютерӣ ва ғайра) яке аз душвориҳои асосии омӯзиши забонҳои хориҷӣ имконияти маҳдуди муошират бо соҳибони забон ва истифодаи нутқи гуфтугӯии ҳамон забон берун аз мактаб мебошад. Барои ҳамин вазифаи асосии муаллимон ташкили ҳолатҳои табиӣ ва мавҷудбудаи муошират бо истифодаи шаклҳои гуногуни фаъолият дар дарсҳояшон мебошад. Ҳамчунин, шинос намудани хонандагон бо арзишҳои фарҳангиву таърихии забони меомӯхтаашон аҳамияти хос дорад. Барои ин ҳадафҳо маводҳои аудиоӣ- видеофилмҳо ва маводҳои гуногуни видеоӣ хизмати арзишманд мекунанд. Истифодаи онҳо барои амалисозии яке аз муҳимтарин талаботҳои методикаи коммуникативӣ раванди омӯзиши забонро ҳамчун азхудкунии фарҳанги зиндаи забони бегона муаррифӣ кардан, индувидуалӣ кардани омӯзиш ва инкишофу асоснок кардани фаъолияти нутқи омӯзандагон воситаи асосӣ мегардад. Ба омӯзгори замони муосир имконияти истифодаи васеи номгӯи воситаҳои техникии омӯзиш, ки дар байнашон аз ҳама дастрастар ва паҳншудатар ва ҳам универсалӣ- таҷҳизоти видеоӣ ба ҳисоб меравад, ки имкон медиҳад, ки мо дар як вақт маводи омӯзиширо ҳам дар шакли овозӣ ва ҳам видеоӣ пешниҳод намоем. Қайд кардан бамаврид аст, ки истифодаи видео дар раванди омӯзиш характери анъанавӣ доштани таълимро аз байн мебарад ва онро зиндатару шавқовартар мегардонад. Ҳамчунин, истифодаи видео дар дарсҳо барои васеъ намудани ҷаҳонбинии хонандагон ва бой намудани фонди луғавии онҳо заминаи мусоиду асосӣ мегардад.

Қайд намудан зарур аст, ки истифодаи воситаҳои гуногуни маълумотдиҳӣ (шунавоӣ ва биноӣ) дар сифатан ва моҳиятан баланд будани маълумотдиҳӣ таъсир мерасонад. Ҳамин тариқ, махсусияти психологии намоишдиҳии филмҳои таълимӣ ба хонандагон (қобилияти идораи таваҷҷуҳи ҳар як хонанда дар аудиториҳои гурӯҳӣ, ба хотираи дарозмуддат таъсиргузорӣ намудан, азхудкунии донишҳоро барои хонандагон осонтар кардан, таъсири эмотсионалӣ намудан ба хонандагон ва баланд бардоштани мотиватсияи омӯзиш) раванди таълим сермаҳсул аст ва шароитҳои созгорро барои ташкил намудани робитаи маҳорату малакаи мактаббачагон муҳайё мекунад.

Истифодаи воситаҳои аудиовизуалии омӯзиш, пеш аз ҳама, таваҷҷуҳи ғайриихтиёриро ба вуҷуд меорад. Лекин ин чунин маънӣ надорад, ки ба он ҳамчун воситаи «ҷалбкунӣ»-и хонандагон, ҳамчун чизи беҳуда дар раванди омӯзиш нигоҳ бикунем. Азхудкунии маълумотҳои тавассути воситаҳои аудиовизуалӣ дида ва ё шунидашуда аз шахс ҷидду ҷаҳд, саъю кӯшиш ва сарфи энергияи зеҳниро талаб менамояд. Барои ҳамин истифодаи воситаҳои аудиовизуалӣ бо таваҷҷуҳи бевоситаи омӯзандагон вобастагии қавӣ дорад.

Адабиёт:

1. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ / С.Н. Алиев / Душанбе.-2013 336с.

2. Бабинская П.К., Леонтьева Т.П. Практический курс методики преподавания иностранных языков / П.К. Бабинская, Т.П.Леонтьева / – Минск: 2003. – 221 с.

3. Бабанский К.С. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / К.С. Бабанский / М.: Просвещение, 1995. – 286 с.

4. Барменкова О. И. Видеозанятия в системе обучения иностранной речи / О. И. Барменкова / ЯШ. – М.: 1999. - №3 – С. 287-294

5. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б.В. Беляев / – М.: Просвещение, 1965. – 357 с.

6. Блохина Е.В. Некоторые вопросы обучения аудированию / Е.В.Блохина / Иностранные языки в школе. – 1998. - № 2. – 265 с. Кулиш Л.Ю. Виды аудирования / Л.Ю.Кулиш / Иностранные языки в школе. -1984. - № 2. – С. 34-39.

7. Колкова М.К. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / М.К. Колкова / – Спб.: 2006. – 188 с.

8. Маслыко Е.А., Бабинская П.К., Будько А.Ф. Настольная книга преподавателя иностранного языка. Справочное пособие / Е.А. Маслыко / – Минск: Вышейшая школа, 1999. – 289 с.

9. Маслыко Е.А. Пути формирования мотивации овладения учениками иностранного языка /Е.А. Маслыко / – М., 1992. – 205 с.

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ-ИРТИБОТӢ ДАР РАВАНДИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

Хуллас, метавон қайд намуд, ки технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ дар раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ барои ҳалли бисёр мушкилиҳо заминаи мусоиду хуб аст. Омӯзандагон имкон меёбанд, ки гирифтани донишҳои нав ва васеъ намудани донишҳои қаблиро тавассути маводҳои аудиовизуалӣ амалӣ созанд. Вақте ки забономӯзон мефаҳманд, ки онҳо дар марҳилаи фаҳмиши нутқи забони бегона қарор доранд, дар онҳо худбаҳодиҳӣ ва ҷалб шудан ба фанни омӯзишӣ зиёд мегардад. Истифодаи видео дар дарсҳои омӯзишии забони хориҷӣ имкони такмил додани фаҳмиши забонӣ ва васеъ намудани ҷаҳонбиниро ба вуҷуд меорад. Онҳо ба ин восита метавонанд дар бораи таърих, анъанаҳо, расму русуми мардуме, ки забони эшонро меомӯзанд, маълумоти зарурӣ бигиранд. Барои самаранокии истифодаи воситаҳои аудиовизуалӣ дар раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ, мебояд ки масъалаҳои методӣ, ҳамчунин омилҳои муқарраркунандаи истифодаи воситаҳои аудиовизуалиро ба назар гирифт. Ҳамаи омилҳоро ба методӣ, умумипсихологӣ ва индивидуалӣ- психологӣ тақсим намуда, аз омилҳои умумипсихологӣ тадқиқотчиён мотиватсияро ҳамчун «системаи бедоркунандаи омилҳои рафтори инсонӣ, фаъолиятҳои назарӣ ва амалӣ» қисмати муҳим меҳисобанд.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Одним словом, внедрение аудиовизуальных средств в процесс изучения иностранных языков - это хорошая основа для решения многих задач. Учащиеся будут иметь возможность получить новые знания и расширить предыдущие знания с помощью аудиовизуальных материалов. Когда изучающие язык осознают, что они находятся на стадии понимания иностранного языка, их самооценка и вовлеченность в предмет увеличивается. Использование видео на уроках иностранного языка дает возможность улучшить понимание языка и расширить свой кругозор. Таким образом они могут узнать об истории, традициях, обычаях и традициях людей, изучающих их язык. Для эффективного использования аудиовизуальных средств в процессе изучения иностранных языков необходимо учитывать методические вопросы, а также факторы, определяющие использование аудиовизуальных средств. Разделив все факторы на методологические, общепсихологические и индивидуально-психологические, среди общих психологических факторов исследователи рассматривают мотивацию как

важную часть «системы пробуждающих факторов поведения человека, теоретической и практической деятельности».

THE ROLE OF INFORMATION-COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES

In short, the implementation of audiovisual in the process of learning foreign languages is a good basis for solving many problems. Learners will have the opportunity to acquire new knowledge and expand previous knowledge through audiovisual materials. When language learners realize that they are at the stage of understanding a foreign language, their self-esteem and involvement in the subject will increase. The use of video in foreign language classes provides an opportunity to improve language comprehension and broaden your horizons. In this way, they can learn about the history, traditions, customs and traditions of the people who are learning their language. For the effective use of audiovisual aids in the process of learning foreign languages, it is necessary to take into account the methodological issues, as well as the factors that determine the use of audiovisual aids. Dividing all the factors into methodological, general psychological and individual-psychological, among the general psychological factors, researchers consider motivation as an important part of the "system of awakening factors of human behavior, theoretical and practical activities."

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродов Баҳриддин Раҳмонович-номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроғa: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. **тел: (+992) 988 17 55 32.**

Сведения об авторе: Мурадов Бахриддин Рахмонович - кандидат филологических наук, заведующий кафедрой языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, город Куляб, улица С.Сафарова 16. Тел: (+992) 988 17 55 32.

Information about the author: Muradov Bakhriddin Rakhmonovich - Candidate of Philology, Head of the Department of Linguistics and Comparative Typology of A. Rudaki Kulyab State University. Address: Republic of Tajikistan, 735360, Kulyab city, S. Safarov street 16. Tel: (+992) 988 17 55 32.

УДК: 37.0+371.671(2-тоҷ)
ББК: 74.00+74.03 (2-тоҷ)
Қ-12

САДРИДДИН АЙНӢ ВА ПӮЁИ НАСРИ ГУФТОРӢ

Начибуллоҳи Қаюм,
Донишгохи миллии Тоҷикистон

Аллома Садриддин Айнӣ (1256-1333- хуршедӣ мутобиқ ба 1878- 1954м) пешгоҳи адабиёти навини форсӣ-тоҷикии қарни бистуми Вароруд (Мовароуннаҳр) ба шумор меравад. Ӯ мунтақид, шоир, нависанда, таърихнавис ва забоншиносӣ буда, осоре дар ҳар яке аз ин заминаҳо эҷод намудааст. Вай аз шумори он шахсиятҳои мондагоре аст, ки корномаҳои дурахшони зиндагиашон натанҳо дар замони дар қайди ҳаёт будан, балки пас аз вафот низ илҳомбахши наслҳои пасин гардидааст. Аз ин рӯ, навиштан дар бораи шахсиятҳое чун устод Айнӣ корест мушкил ва нигоранда бар он аст, ки аз паси чунин муҳими душвор битавон ба тамом баромадан, агар он ки ба гуфтори бузургони гузашта «Хуни дилу дуди чароғ» хӯрдан мақбул афтад. Ин муҳим танҳо бар касоне бар меояд, ки Айниро дар бистари торихӣ-сиёсӣ-фарҳангӣ- мавриди мутолиа қарор диҳад. Ҳангоме, ки аз аллома Айнӣ ҳарф мезанем, нахуст мебояд тазаккур диҳем, ки аз кадом корномаҳои ин марди бузург ёд мекунем ва кадомин арсаро мепажӯҳем. Баррасии осори торихии он ҳақи пажӯҳиши муаррихон аст, баррасии корномаҳои бахши

забоншиносӣ ва ҳақи пажӯҳиши забоншиносон ва луғатшиносон аст. Санҷиши ашъораш хостори фаҳмиш ва дониши шеъри порсии дарӣ ва баррасии вазъияти адабии ин забон аст дар дарозои торих мактуби он аз садаи савуми ҳиҷрӣ то имрӯз омада аст. Баррасии осори вай дар арсаи достоннависӣ боз худи ниёзманд дарки ҳамаҷониба манфиатбахш аст. Баррасии «Намунаи адабиёти халқи тоҷик» огоҳикунандаи халқи тоҷик дар гузашта ва донишмандони назму насри форсӣ аст. Ҳангоме, ки фаъолиятҳои рӯзноманигориашро мадди назар дошта бошем, пас мебояд дар ин касб маълумоти фаровонеро доро буд. Ҳангоме, ки ба китоби «Ёддоштҳо»-и вай рӯ меорем, бояд аз гузаштаи насри форсу тоҷик ошно бошем, чун бидуни огоҳӣ сабку усули навишти устодро сабку усул ва вижагие, ки ёдовар мешавем, зебоии сухани «Таърихи Байҳақӣ» аст, наметавонем ба тамоми аҳамияти шеваи нигориши вай огоҳ бошем. Дар асарҳои дигари фаъолиятҳои монои алломаи Айнӣ ба мо зарур аст, ки маълумот дар бораи гузаштаи форсу тоҷик дошта бошем, ба қавли маъруф…

Оби дарёро агар тавон кашид,
Ҳам ба қадри ташнагӣ бояд чашид.

Ин ҷустор вижаи нигоҳе бар вижагиҳои насри китоби «Ёддоштҳо»-и аллома Айнӣ мебошад. Дар бораи аллома Айнӣ дар қарни нигориши наср содда ва равон суханҳо ва навиштаҳои зиёде дар даст аст. Дар ин ҷо ниёзе ба такрори гуфтаҳо ва навиштаҳои дигарон нест.

Насри форсӣ-дарӣ ба гувоҳи осори бозмонда дар нахустин давраи адабии мактуби он аз содагӣ ва равонии таббиӣ бархӯрдор будааст. Хамон гуна, ки Маликушшуаро Баҳор дар китоби «Сабкшиносӣ торихи татури назму насри форсӣ» баршумурдаанд, дар ин наср ҷумалот кӯтоҳ шеваи нигариши пахлавии сосонӣ ва дар ҳақиқат идомаи он будааст.

Дар таърихи пешрафту тараққиёти маданияту адабиёти халқи тоҷик устод Айнӣ аввалин шахсест, ки бо асарҳои хеш хазинаи адабиёти халқи тоҷикро ғанӣ гардонидааст. Тавлиди адабиёти нави тоҷик ба номи ӯ сахт вобаста аст. Барои Айнӣ ҳамчун барои тамоми сухансароён ҳақиқати воқеӣ сарчашмаи асосӣ эҷод буд. Ба фарроши чашмгуруснаи дирӯзаи мадраса, ки бо як бурида нон қаноат карда дониш андӯхтааст, моҳияти тағйиротҳои зиндагӣ на якбора равшан гардидааст. Роҳи Айнӣ ба сӯи комёбиҳои адабиёт аз зиндони амири Бухоро мегузарад. Нависанда ба гузаштаи таърихии халқи хеш рӯ меорад, то аз қуллаҳои музаффариятҳо дигаргуниҳои бузургро равшантар бубинад. Дар солҳои гуногун паси ҳам асарҳои ӯ, ки бо ҳаёти воқеӣ сахт алоқаманд буданд, хонандагони зиёдеро пайдо намудаанд. Аввалин асарҳои илмии устод китобҳои дарсӣ буданд, ки барои мактабҳои навтаъсис иншо гардиданд.

Повесту романҳои нависанда: «Ҷаллодони Бухоро», «Одина», «Ятим», «Дохунда», «Ғуломон», «Ёддоштҳо», «Ахтари Инқилоб», «Тахзибуссибён» аз ҳаёти халқи азиятдида нақл мекунанд.

Садриддин Айнӣ ба эҷоди асарҳои илмӣ ҳанӯз дар ибтидои асри ХХ шуруъ карда буд. Аввалин асарҳои илмии устод китобҳои дарсӣ буданд, ки барои мактабҳои навтаъсис иншо гардидаанд. Яке аз онҳо «Тахзибуссибён» аст, ки устод аз нигоҳи нав барои толибилмони хурдсол онро иншо кард. Дар китоб дар баробари додани қоидаҳои забон ҳикояҳои хурди пандомез, ки бештари онҳо эҷоди худи муаллиф буданд, дохил гардидаанд.

Пас аз Инқилоби Октябр як гурӯҳ донишмандоне пайдо шуданд, ки мавҷудияти миллати тоҷик ва забону адабиёти моро инкор мекарданд. Устод ба муқобили ин ҷараёни носолими пантуркизм бархоста, китоби «Намунаи адабиёти тоҷик»- ро соли 1926 иншо намуд. Устод дар ин асар исбот кард, ки тоҷикон мардуми таҳҷоии ҳамин сарзамин (Мовароуннаҳру Хуросон) буда, забону фарҳанг ва адабиёти қадима доранд. Устод дар асар намунаҳои зиёде аз эҷодиёти адибони пешин ва ҳамзамононаш оварда, исбот менамояд, ки чароғи илму адабро кайҳо дар ин сарзамин устод Рӯдакӣ, Кисоии Марвазӣ, Абухафси Суғдӣ ва дигар адибон фурӯзон карда буданд. Ба ҳамин тариқ, дар асоси факту далелҳои эътимодбахш таърихи куҳан, фарҳангу адабиёти ғанӣ доштани

тоҷиконро собит менамояд. Аҳамияти дигари ин асар боз дар он аст, ки барои муҳаққиқони оянда дар омӯзиши таърихи адабиёти тоҷик маслиҳатҳои муфид медиҳад, ки имрӯз ҳам «Намунаи адабиёти тоҷик» басо арзишманд аст. Ва мардуми моро дар рӯҳияи худшиносӣ ва ифтихори миллӣ тарбият менамояд.

Пас аз ин устод Айнӣ дар бораи симоҳои барҷастаи фарҳангӣ ва адабии тоҷик ба навиштани асарҳои илмию тадқиқотӣ мепардозад. Соли 1934 асари пурарзиши худ дар бораи Фирдавсӣ ва «Шохнома»- и ӯро ба анҷом мерасонад. Ҳамин тавр, пайдарҳам асарҳои «Шайхураис Абуалии Сино», «Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ», «Устод Рӯдакӣ», «Камоли Хуҷандӣ», «Алишер Навоӣ», «Зайниддин Маҳмуди Восифӣ» ва амсоли инҳоро ба табъ мерасонанд. Устод дар асарҳои хеш бисёр масъалаҳои баҳсталаб ва ҳалнашудаи ҳаёту эҷодиёти адибони дар боло ёдшударо бо далелу бурҳонҳои қотеъ ҳал менамояд. Чунончӣ, солҳои тӯлонӣ доир ба бисёр масъалаҳои мубрами ҳаёту фаъолияти эҷодии Абулқосим Фирдавсӣ, чӣ дар байни муаллифон сарчашмаҳо ва чӣ дар байни шарқшиносони Шӯравиву хоричӣ фикру мулоҳизаҳои мухталиф мавҷуд буданд. Аксарияти онҳо ривоятҳои афсонавиро ҳамчун факту далелҳои эътимодбахш қабул намуда, ба ғалатҳо роҳ дода буданд. Аз ин ҷихат хизмати устод Айнӣ, пеш аз ҳама, дар он аст, ки ба тадқиқи ҳаёту фаъолияти Фирдавсӣ ба воситаи асари офаридааш ибтидо гузошт ва роҳи ояндаи омӯзиши мухаққиқонро муайян намуд.

Агар ба таърихи китобҳое, ки аз давраи Сомонӣ таълиф шудаанд (тарҷумаи Таърихи Табарӣ, Таърихи Балъамӣ, Ҳудҳудулолами минал машриқ илал мағриб, тарҷумаи Тафсири Табарӣ ва ғ) ба насре бармехӯрем, ки ҷумлапардозӣ ҳадди аълои эҷозӣ ва фасоҳатро ба худ дорад. Ин наср аз ҳамин рӯз ба насри мурсал номбардор гардида аст. Аз нимаҳои садаи панҷуми ҳиҷрӣ, ба баъд, насри форсӣ, рафта- рафта аз ҳолати табиӣ ба гуфтор дуртар шуда, ба саранҷоми по ниҳодани «устодон» саҷъпардоз муҷоҳиди барои насри фаннӣ фароҳам мешавад. Насри фаннӣ саранҷом ба такаллуф рӯ ниҳода, ин шева то авохири садаи 19 мелодӣ идома меёбад. Шояд битавон насри форсӣ дарӣ аз давраи дуюми Ғазнавӣ ва баъдро насри таҷвизӣ хонд, зеро ки пеш он пас насри маъруф ва намояндаи забони гуфторӣ набуда, мамнуъ ва мутакаллиф мешавад. Оғоз дар пояи таҷвиз дар нигориши наҳваи насри форсиро метавон то китоби "Қобуснома" - и (Унсурмаолии Кайковус нимаи дуюми асри панҷуми ҳиҷрӣ) пай гирифт.

Дар китоби "Қобуснома дастури зер пояи насри маснуи пасиниён шумурда мешавад." Ва номаи хешро дар ҳадиси истиорот ва амсоли оятҳои Қуръон ва хабарҳои Расул (с) ороста дор" Қобуснома, с.196

Муқтазиёни зиндагии ичтимоӣ, таҳсилоти бунёдине, ки аз авохири садаи нуздаҳуми мелодӣ, кишварҳои форсизабон ва форсигӯиро низ дар нуриди иқбол ба соданависиро дастури рӯз қарор дод.

Талаботи зиндагӣ, дигаргуниҳои ичтимоӣ ва бунёдӣ, ки сар аз авохири садаи 19 ба кишварҳои форсизабон дучор шуд, матолиби навиштани содаро дубора дар рӯзнома қарор дод. Агар насри форсӣ дар давраи аввали адабиёти хаттӣ содагии табиии хешро ба гавҳар ва табиати он забон дошта бошад, аз авохири садаи 19 ба ин сӯ содагӣ, ки дар рӯзномаи услуби нигориш дар ин забон қарор дошт, аз ғояҳои баланди адабии бузургон, ки аҳамият ва ҷойгоҳи ин усулро дар тарғиби забони форсӣ дарк намуда, хостаанд насри ин забонро аз бемории марговари зулм, ки ҳосилнокӣ ва фасоҳати забони адабиро поин бурд, эмин нигоҳ доранд. Дар Афғонистон бо осори Маҳмуди Тарзӣ ва ҳаммаслаконаш шоҳиди оғози мавҷи тозае дар таълифи насри форсӣ ҳастем, ки дар ниҳоят содасозии наср ва ҷилавгирӣ аз печидаҳои лафзӣ аст. Дар Вароруд, яъне сарзамини форсизабон ва сарзамини форсизабонони он тарафи дигар Амударё алломе Садриддин Айнӣ ин вазифаро ба ӯҳда гирифта, дуруст дарк кардааст, ки бо ин усул, аз як тараф, метавонад забони лофзанию сунъии насрро, ки аз фаҳмиши мардуми оддӣ дур буд, вале характерноктарин буд, ислоҳ кард, суст кардан ва забонро барои ҳама корбаст кардан ва аз тарафи дигар, пурра истифода бурдан мумкин аст. Тавоноии забони форсӣ ва дарии имрӯза ва ғизои забонро аз ин сарчашма бигирад, аз вожаҳои ғарибу нодаркор парҳез кунад ва аз дилгирӣ раҳо шавад. Аворӣ ва сунъӣ низ достонест,

ки бо шеваи навишт бар асоси замина ва забон, сухан яке аз аллома Айнӣ бо назардошти забони рӯзноманигории он рӯз дар Эрон ба таври ҳаққонӣ ба забони сунъии он эътироз кард ва дигаронро аз гумроҳӣ ҳушдор дод ва эълон кард, ки такмили забон аз луғат, мебоист дар сад калима, ҳатто то ҳаштод хулоса мебаровард.

Забони рӯзномаҳои Эрон дар он рӯз, яке аз масъалаҳои умда дар самти услуб буд. Навиштан дуруст ва солим аст, аммо аллома Айниро интиқод кардаанд, ки ӯ аз забони форсии бухороӣ роҳи дигар ва чудогонаро пеш гирифтааст. Ин нуқтаи назар беасос аст, зеро мунаққидон забони рӯзномаҳои эронии он рӯзро (ки сунъӣ ва ғазабовар буд) бо забони форсии омма баробар медонанд. Ҳақиқат ин аст, ки Айнӣ мухолифи аввалу дуюм буд ва ҳаргиз дар мухолифат бо забони форсӣ корбурд. Дар миёни эрониён ҳарф зада буд. Бо вуҷуди ин, интиқоди дигаре, ки бештар ба ӯ зад, ин буд, ки чаро ҳангоме ки ӯ аз насри сунъӣ ва печида худдорӣ кард, ба ҷои паноҳ бурдан ба шеваи форсии гуфтори Бухорӣ аз пояи осори форсии адабӣ берун нарафтааст. Вале дарии адабии ҷорӣ ва сари форсӣ буд, на дар он замон дар мавқее, ки барои Айнӣ дар ислоҳоти насри форсӣ намунаи ибрат бошад. Ягона роҳ аст ва ҳамон роҳест, ки Айнӣ пеш гирифта буд ва он ҳам ба равиши мисли «Байҳақӣ» ва тамоюли соддаанависӣ ба шеваи насри Мурсал Дора, Сомонӣ ва Дора, нахустин Ғазнавиён Паталогияи осори аллома Айнӣ дар он аст, ки ӯ дар корбурди лаҳҷаи бухороии форсӣ фаротар буд ва ин дар шеваи насри форсӣ андаке ғарибӣ ба вуҷуд овард. Он замон муаррифӣ мешавад, ки форсизабонони Эрон ва то ҳадде Афғонистон онҳоро бихонанд. Бо мутолиаи зиёди ҳар як осори адабӣ ва насрӣ дар осон аст, аммо дар асл таваҷҷуҳ ва дақиқиро тақозо мекунад ва набояд интизор шавад, ки ҳар чизе, ки аз қаймоқ мебарояд, комилан ва бидуни танг ва таваҷҷуҳи ҷиддӣ хоҳад буд. Ин гӯша метавонад ба арзиш ва аҳамияти осори аллома Айнӣ бештар равшанӣ андозад.

Забони насрии "Ёддоштҳо", ки бахше аз он гуфтем, имкон додааст, ки садҳо вожаи ба назар латифӣ дар сафҳаҳояш ворид шавад ва ин ганҷест барои мардуми форсу тоҷик. Имрӯз ҳам мо вожаву истилоҳҳое чун (Хоҷабин) дар Афғонистони дарӣ истифода мебарем.

Дар Эрон вожаи «Пегах»-ро умуман ба кор набурдаанд ва дар буттаи фаромӯшӣ мондаанд. Масалан, дар забони форсии Афғонистон (дар тамоми шаҳрҳои вилоят) "Баглон" ба маънои «наврас» аст. Мегӯянд, ки ин вожа дар забони адабӣ ва насри форсӣ дарси амалӣ надорад. Дар ёддоштҳо ин вожа дар ҷумлаи «Ӯ... ба ноболиғ буданаш дар он ҷо ба қатори бузбалаҳо ҳамроҳ шуд» хеле зебо истифода шудааст. (Эзоҳҳо саҳ. 103).

Дар ин росто ба коргирии мутавозин ва мутааддили шеваи Садриддин Айнӣ дар нигориши насри пӯё бо истифода аз имконият ва зарфиятҳои саршори забони гуфторӣ зинда мешавад, таҷрибаест муваффақ ва аз барои форсизабонони Афғонистон ва Эрон сармашқ аст.

Адабиёт:

1 Айнӣ, Ёддоштҳои Садриддин (1958), қисми якум. Нашриёти давлатии Сталинобод

2 Ёддоштҳои Айнӣ Садриддин (1958), қисми дуюми нашрияҳои ҳукуматии Сталинобод

3. Ёддоштҳои Айнӣ Садриддин (1959), Қисми III Нашриёти давлатии Сталинобод

4 Ёддоштҳои Айнӣ Садриддин (1959), қисми чоруми нашрияҳои ҳукуматии Сталинобод

5- Айнӣ Садриддин, Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро 1381) бо муқаддимаи Камол Айнӣ, Теҳрон, нашриёти Соруш

6- Айнӣ, Садриддин. Мухтасари тарҷумаи ҳали худом» (1978) ба кӯшиши Камол Айнӣ Душанбе, нашрияҳои Дониш

7 - Анҷумани осори фарҳангӣ ва зиндагиномаҳои рӯзгор ва хидматҳои илмию фарҳангии Садриддин Айнӣ (1395), маҷмуаи 12

Мақола дар бораи Анҷумани осори фарҳангӣ ва ҷалоли Айнӣ Теҳрон
8 Кикавос Унсури ал-маъалӣ. «Қобуснома» (1385) бо таҳрири Ғуломҳусейни Юсуфӣ, нашриёти илмӣ ва фарҳангии Теҳрон

САДРИДДИН АЙНӢ ВА ПӮЁИ НАСРИ ГУФТОРӢ

Мақолаи мазкур атрофи забони форсӣ – дарӣ ва навиштаҳои шоирону нависандагон ва аз он ҷумла нависанда, шоир, мунаққид ва рӯзноманигор Садриддин Айнӣ бобати забони мазкур баҳс мекунад.

Тавре муаллифи мақола баён кардааст, дар таърихи пешрафту тараққиёт ва маданияту адабиёти халқи тоҷик С. Айнӣ аввалин шахсест, ки бо асарҳои хеш хазинаи адабиёти халқи тоҷикро ганӣ гардонидааст.

Муҳаққиқ дар мақолааш қайд менамояд, ки яке аз асарҳои С. Айнӣ ин «Намунаи адабиёти тоҷик» мебошад, ки дар асоси факту далелҳои эътимодбахш таърихи куҳан, фарҳангу адабиёти ганӣ доштани тоҷиконро собит менамояд. Аҳамияти дигари ин асар боз дар он аст, ки барои муҳаққиқони оянда дар омӯзиши таърихи адабиёти тоҷик маслиҳатҳои муфид медиҳад, ки имрӯз ҳам «Намунаи адабиёти тоҷик» басо арзишманд аст. Ва мардуми моро дар рӯҳияи худшиносӣ ва ифтихори миллӣ тарбият менамояд.

Калидвожаҳо: асарҳо, шоир, мунаққид, рӯзноманигор, забон, форсӣ, тоҷикӣ, фарҳанг, таърих, ифтихор, омӯзиш, адабиёт, мардум, бой, лаҳҷа, калима, хулоса.

САДРИДДИН АЙНИ И ИСКАТЕЛЬ ПРОЗА РЕЧЬ

В данной статье рассматриваются персидский язык и произведения поэтов и писателей, в том числе писателя, поэта, критика и журналиста Садриддина Айни.

Как заявил автор статьи, в истории прогресса, развития, культуры и литературы таджикского народа С. Айни является первым человеком, который своими произведениями обогатил литературу таджикского народа.

В своей статье исследователь отмечает, что одним из произведений С. Айни является «Образец таджикской литературы», доказывающий богатую древнюю историю, культуру и литературу таджиков на основе достоверных фактов и свидетельств. Еще одно значение этой работы состоит в том, что она дает полезные советы будущим исследователям в изучении истории таджикской литературы, что и сегодня очень ценно. И воспитывает наш народ в духе самопознания и национальной гордости.

Ключевые слова: произведения, поэт, критик, журналист, язык, персидский, таджикский, культура, история, гордость, образование, литература, народ, богатый, диалект, слово, вывод.

SADRIDDIN AYNI AND THE SEARCHER OF PROSE SPEECH

This article discusses the Persian language and the works of poets and writers, including the writer, poet, critic and journalist Sadriddin Aini.

As the author of the article stated, in the history of progress, development, culture and literature of the Tajik people, S. Aini is the first person who enriched the literature of the Tajik people with his works.

In his article, the researcher notes that one of the works of S. Ayni is "Sample of Tajik Literature", proving the rich ancient history, culture and literature of Tajiks on the basis of reliable facts and evidence. Another significance of this work is that it gives useful advice to future researchers in studying the history of Tajik literature, which is very valuable even today. And he educates our people in the spirit of self-knowledge and national pride.

Key words: works, poet, critic, journalist, language, Persian, Tajik, culture, history, pride, education, literature, people, rich, dialect, word, conclusion.

Маълумот дар бораи муаллиф: Наҷибуллоҳи Қаюм, докторанти соли сеюми факултети забон ва адабиёти форсӣ-тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроғa: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, Телефон: [+992]**93703382388**, E-mail. **najibullah.qayum@gmail.com**

Сведения об авторе: Наджибуллахи Каюм, докторант 3 курса факультета персидско-таджикского языка и литературы Национального университета Таджикистана, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: [+992]93703382388, Электронная почта. najibullah.qayum@gmail.com

Information about the author: Najibullahi Kayum, 3rd year doctoral student of the Faculty of Persian-Tajik Language and Literature of the National University of Tajikistan, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, tel.: [+992]93703382388, E-mail. najibullah.qayum@gmail.com

УДК:371+81.2 (2-тоҷ)
ББК: 371+81 (2-тоҷ)
О-30

АРЗИШҲОИ ГУМАНИСТИИ ТАҲСИЛ ВА БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ВОЖАҲОИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶАҲОНБИНИИ ДОНИШҶӮЁН

Одинаева Ш., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Омӯхтани забономӯзӣ, такмил додан он дар ҳоли ҳозир яке аз масъалаҳои хеле муҳим ва зарурӣ ба шумор меравад. Бо мақсади ворид шудан ба низоми ягонаи таҳсилотии байналмиллалӣ, аъзои фаъол ва узви комили низоми коммуникатсионию инноватсионии низоми таҳсилоти ҷаҳони муосир будан ва гузаштан ба коркарди равишҳои нав барои соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд: ҶТ), зарурати муайян кардани муҳтавои омӯзиш, хусусан таҳлили равандҳои густариши забон дар зинаҳои гуногун дар шароити кунунии иҷтимоию иқтисодӣ аз вазифаҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Дар шароити имрӯзаи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон талаботи иҷтимоӣ оид ба ташкили кори мақсадноки ташаккули омодагии касбии кадрҳои педагогӣ ва сатҳи фарҳанги шахсияти донишҷӯён ба миён меояд. Дар ҳуҷҷатҳои меъёрии Ҳукумати ҶТ - Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020», «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба маориф», «Консепсияи миллии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба таҳсилоти олӣ ва касбии баъдидонишгоҳӣ» ва ғайра зарурати омодасозии мутахассисоне, ки қобили инкишофи бефосилаи касбӣ, зудамалӣ, дорои малакаву донишҳои рақобатпазиранд, таъкид карда мешавад. Робита ба ин, дар Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр гардидааст, ки мақсади дурнамои ислоҳоти маориф идеяи ташаккули тарбияи нави одамони дорои тафаккури эҷодии навоварона, мутахассисони дорои тахассуси баланди касбӣ бо ҷаҳонбинии васеи фарҳангӣ, ахлоқи ҳамида ва муносибати бомасъулият ба олам маҳсуб мешавад. Муқаррароти консепсияи мазкурро ҳамчун зарурати омодасозии мутахассиси ояндае, ки аз донишҳо, қобилияту малакаҳои амалӣ бархӯрдор буда, қобилияти самарабахш ва эҷодкорона фаъолият намудан дар шароити тамоман наву муосири Тоҷикистон дошта бошад, бояд фаҳмид. Ҳамзамон, иқтисоди бозаргонии ҷумҳурӣ ва тавсеи инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ бо бисёре аз мамолики Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва хориҷаи дур, даромаднокгардонии ҳамвораи равандҳои мубодилаи дастовардҳои фарҳанг ва арзишҳои гуногун ба афзоиши мунтазами талабот нисбати азхудкунии амиқи забонҳои хориҷӣ оварда мерасонад. Дар ин робита Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ

Раҳмон борҳо зикр кардаанд, ки сиёсати Ҳукумат доир ба забон, дар қатори забони тоҷикӣ, амалкарди баробарҳуқуқонаи дигар забонҳоро таъмин месозад ва барои азхудкунии онҳо имкон фароҳам меоварад. Азбаски низоми таҳсилот, зода ва мероси низоми марказонидашудаи нақшавии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ буд, дар муддати кӯтоҳ наметавонист аз хусусиятҳои раванди таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии кишвар ба зудӣ озод шавад ва бинобар ин зарурати таҳқиқотҳои навини муҳтаво ва сохтори таҳсилот, аз он ҷумла, омӯзиши академикии таълими забонҳои хориҷӣ дар асоси таҳлили корбурди воқеӣ ва густариши назарраси 4 соҳаҳо, ҳолатҳо, намудҳо ва шаклҳои фаъолият ҳамеша асоснок ва актуалӣ мемонад. Дар шароити ҳамкориҳои байналмилалии устувор ва ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ талабот ба мутахассисони донандаи хуби забони англисӣ ва қодир ба истифодаи пурмаҳсули он дар ҳолатҳои воқеии касбӣ ва муоширати ҳамарӯза дар ҳоли афзудан мебошад. Дар робита ба чунин талаботи замон, андешидани чораҳои муассир оид ба такмили минбаъдаи шакл ва методҳои таълим ва тарбия ҳамчун воситаи муҳими муоширати байналмилалӣ як амри зарурӣ ба ҳисоб меравад. Иқдомоти саривақтии ҳадафмандонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми ҶТ имкониятҳои истифодаи амалӣ ва коркарди методикаи муосири таълим, эҷод ва такмили маводи таълимӣ, аз ҷумла низоми мултимедӣ дар якҷоягӣ бо равишҳои худомӯзӣ бо дарназардошти мақсади инфиродии онҳо ба таври назаррас фароҳам намудааст. Ин ҳама ба таҳияи низоми таъмини усулан нави ташкилӣ, методӣ, илмӣ ва иттилоотии раванди таълиму тарбия, ки бо нақшаи стратегии такмили таълим ва омӯзиши забони англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат мекунад, вобастагӣ дорад. Дар айни замон, рушди ҳамаҷонибаи робитаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ бо кишварҳои хориҷаи дуру наздик, муассирсозии раванди мубодилаи дастовардҳои фарҳангӣ ва арзишҳои гуногуни маънавӣ ба афзоиши бемайлони талаботи омӯзиши амиқи забони англисӣ боиси таҳкими сиёсати давлатӣ дар самти ташаккул ва рушди бисёрзабонӣ дар кишвар саривақтӣ буда, қарорҳои қабулнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани сифати таҳсилот ва такмили таълими забони англисӣ асосан ба ташаккули шахсияти ҳамаҷониба рушдёфта ва донандаи забони англисӣ нигаронида шудааст. Бо такя ба ин сиёсат ва ба афзалиятҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 беҳтаршавии системаи идоракунӣ дар таълими забони англисӣ, таъминоти методӣ ва кадрии низоми таҳсилот дар ин самт, ҳамчун яке аз вазифаҳои асосӣ дар соҳаи таҳсилот муайян карда шудааст. Мутобиқсозии раванди таҳсилот ба талаботи замони муосир, ки дар ҷумҳурӣ роҳандозӣ мегардад, пеш аз ҳама навсозии мазмуни таҳсилотро дар назар дорад ва рушди илми муосир бидуни мубодилаи фаъоли байналмиллалӣ комилан имконнопазир мегардад. Донистани забонҳои хориҷӣ ба ворид гардидан ба гузаштаи халқҳо, донистани ҳолати ҳозираи онҳо ва пешбинии ояндабинонаашон мусоидат намуда ба арзёбии шоҳкориҳои фарҳанги ҷаҳонӣ кӯмак мерасонад. Ин – яке аз воситаҳои амалии бартараф намудани маҳдудиятҳо буда, омӯзиши забонҳои хориҷӣ, хусусан забони англисӣ ба ҷузъи асосии маълумоти миёна ва олӣ табдил меёбад, ки зарурати он саривақтӣ дониста мешавад. Барои интихоби мавзуи таҳқиқотии мазкур, ғояи ташаккулёбии тафаккур ва инкишофи малакаҳои нутқӣ дар таҳқиқотҳои фалсафӣ ва психологӣ-педагогӣ дар бораи қоидаҳои инкишофи шахсият ва тафаккури ӯ 5 самти мазкур сабаб гардид ва дар баробари ин соҳаҳои мухталифи инкишофи шахсият ва ташаккули зинаҳои инкишофёбии ӯ ба инобат гирифта шуд. Олимон ва муҳаққиқони зиёд дар робита ба ташаккулёбии фикрронии мустақилона ва инкишофи малакаҳои нутқии донишҷӯён аҳамияти калон медиҳанд. Зеро дар марҳилаи начандон калон, таҷрибаи мусбӣ ва анъанаҳо дар омӯзиши проблемаи мазкур дар маҷмуъ ва масъалаҳои алоҳидаи он андӯхта шудаанд, нишон медиҳад, ки барои инкишофи ҷомеаи мо, илм ва такмил ёфтану азнавкунонии таъминоти техникии муассисаҳои олии таълимӣ, соҳаи мазкури донишҳои илмӣ ҳамчун қисмати таркибӣ ва ҷудонашавандаи тамоми илми педагогӣ рушд менамояд. Дар ҷомеаи демократии мо, ки усулҳои наву такмилёфтаи

омӯзиш хуб пазируфта мешаванд, проблемаи мазкур бояд мавқеи худро дар рушди илми педагогика ишғол намояд. Майл намудан ба азхуднамоии донишҳои забони хоричӣ як навъ рамз ё нишонаи вақт, талаботи ҳаёт, зарурияти воҷиб барои ҳар як шахси ҷавон мебошад. Омӯхтани забони англисӣ аз ҷониби насли наврас муносибатҳоро миёни халқҳо осон мегардонад ва ба барқарор намудани робитаҳои дӯстона, корӣ ва фарҳангӣ миёни давлатҳо мусоидат менамояд. Омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои олии таълимӣ мақсадҳои амалӣ, тарбиявӣ, таълимӣ ва инкишофдиҳанда дорад, ки дар баробари ин амалӣ намудани мақсадҳои дурнамои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди азхуднамоии донишҷӯён, маҳорату малакаи амалии онҳо ба роҳ монда мешаванд. Аҳамияти омӯзиши мавзуи таҳқиқотии мазкур дар марҳилаи кунунӣ махсусан бузург мегардад, ҳангоме, ки робитаҳои байналмиллалӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва бозоргонӣ миёни давлатҳо густариш меёбанд. Бо мақсади пурра кардани мавзуи таҳқиқотии худ баъзе хусусиятҳои корбурди вожаҳои англисӣ дар забони тоҷикиро дар кори худ истифода мебарем. Бояд гуфт, ки забони англисӣ ба шохаи ғарбии забонҳои германӣ мансуб буда, ҳудуди паҳнгардияш басо вусъатнок аст ва бо он дар кишварҳои Британияи Кабир, Ирландия, Америкаи шимолӣ, Австралия, Зеландияи Нав, инчунин як қатор мамлакатҳои Осиёву Африқо гуфтугӯ мекунанд. Забони мазкур ба сифати забони расмии Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабиру Ирландияи шимолӣ, ИМА, Австралия, Зеландияи Нав ва Ирландия (дар Канада дар радифи забони франсавӣ, дар Ирландия дар қатори забони ирландӣ) истифода гардида, баробари ин, чун забони расмии Ҳиндустон (муваққатан), 15 давлати Африқо дар гардиш қарор дорад. Хулоса, бо ин забон дар ҷаҳон беш аз 400 млн мардум гуфтугӯ намуда, он яке аз забонҳои расмиву коргузории Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида ба шумор меравад. Маълум аст, ки забони мазкур оғози худро аз забони тоифаҳои қадими германӣ (англҳо, саксҳо ва ютҳо) ҳанӯз дар садаҳои V-VI гирифтааст. Робитаи байниҳамдигарии шеваҳои англҳову саксҳову ютҳо, ки дар шароити ташаккули халқияти англис инкишоф дошт, боиси ба вуҷуд омадани гӯишҳои минтақавӣ шуд. Дар бораи даврабандии таърихи забони англисӣ назари ягона ба назар намерасад: А. Д. Швейтсар онро ба се [10, с. 33], вале В. Д. Аракин ба чор давра тақсим кардааст, яъне ӯ илова ба се давраи зикрнамудаи А. Д. Швейтсар боз вуҷуди даврони қадимтаринро таъкид мекунад, ки фарогири асрҳои I-VII / VIII аст [10, с. 2 4-25]. Даврони бостони инкишофи забони англисӣ садаҳои VII-XI-ро дар бар гирифта, «забони англосаксонӣ» ном дошт ва дорои 4 шева: нортумбрийӣ, мерсийӣ, уэссекӣ ва кентӣ буд. Бо сабаби ҳуҷуми пайдарпайи скандинавҳо рӯ ба таназзул овардани қисмҳои шимолӣ ва шимолӣ-шарқии зисти англосаксонҳо ва қувватгирии таъсири иқтисодиву сиёсии шоҳигарии уэссекӣ дар садаҳои IX-XI мӯҷиби дар заминаи шеваи уэссекӣ ташаккули забони адабӣ ва ҳифзи ёдгориҳои зиёди хаттии ба забони англисии куҳан таълифгардида, дар таҳрири уэссекӣ шуд. Бояд гуфт, ки дар забони англисии куҳан теъдоди зиёди вожаҳои лотинӣ ба назар мерасанд, ки сабаби он ба паҳншавии дини насронӣ (аз асри VI) ва тарҷумаи осори хаттии зиёд аз забони лотинӣ вобаста аст. Ҳуҷуми муттасили скандинавҳо аз охири садаи VIII, ки боиси дар соли 1016-ум тобеъгардии Англия гардид, сабаби ба вуқуъ омадани робитаи байни забонҳои ба ҳам хеши англисиву скандинавӣ ва нерӯгирии як қатор хусусиятҳои сарфию наҳвӣ шуда, сабаби иқтибоси вожаҳои скандинавӣ ба забони англисии муосир гардид. Тасарруф шудани Англия аз ҷониби норманҳо дар соли 1066-ум боиси муддати дурудароз идома пайдо намудани дузабонӣ: франсавию англисӣ шуда, забони нахуст дар мақоми забони расмӣ ва дувумӣ дар ҳудуди асрҳои XII - XV ҳамчун забони халқи оддӣ чун даврони пешин боқӣ монд. Истифодаи тӯлонии забони франсавӣ дар Англия ба он оварда расонид, ки дар таркиби луғавии забони англисӣ миқдори зиёди калимаҳои франсавӣ маҳфуз монданд. Давраи миёнаи инкишофи забони англисӣ садаҳои XII - XV-ро дар бар гирифта, онро баъзан бо истилоҳи «забони англисии миёна» ном мебаранд. Ин давраи вуҷуди забон бо таҳаввулоти ҷиддии овозиву сарфию наҳвияш аз даврони бостон фарқ мекунад. Рӯ ба таназзул овардани садонокҳои безада сабаби басо

содагардии сохтори сарфӣ шуд. Ин аст, ки дар қарнҳои XVI – XVII даврони дигари инкишофи он- «нахустдаврони забони англисии нав» оғоз мегардад. Забони англисии муосир дорои шеваҳои мухталиф буда, ҳар кадоми онҳо бо вижагиҳои алоҳидаи худ аз якдигар тафовут мекунанд. Масалан, агар дар Британияи Кабир шеваҳои зерин: шотландӣ, гурӯҳи шимолӣ, марказӣ (марказии шарқиву ғарбӣ), ҷанубӣ ва ҷанубӣ-ғарбӣ мавҷуд бошанд, пас дар ИМА шеваҳои англисии шарқӣ, атлантикии миёна (марказӣ), ҷанубӣ-шарқӣ, ғарбии миёна ба назар мерасанд. Хусусиятҳои шевагӣ дар Британияи Кабир назар ба ИМА, ки дар он гӯиши муттакояшро шеваи марказӣ ташкил медиҳад, ба таври равшан мушоҳида мешавад. Асоси забони адабии англисиро шеваи Лондон ташкил медиҳад. Сабаби он ба оғозгардии чопи китоб (соли 1476-ум) ва оммавӣ шудани осори Ҷ. Чорес (солҳои 1340-1400-ум) марбут аст, ки асарҳояшро бо шеваи лондонӣ менавишт. Чунин иқдоми нависандаи зикршуда боиси густаришу устуворшавии шаклҳои лондонии баён гардид. Аммо бо вуҷуди ривоҷи чопи китоб бархе аз суннатҳои имлои калимаҳоро идома дода, он натавонист дар охири садаи XV талаффузи зиндаи забонро инъикос намояд. Маҳз аз ин даврон дар забони адабии англисӣ хусусияти маъмули забони англисӣ: тафовути байни талаффуз ва зикри хаттии вожаҳо оғоз шуд. Дар инкишофи забони адабии англисӣ нақши асосиро робитаи бевоситаву бавоситаи ин забон бо дигар забонҳои дунё бозид, ки он ба густариши забони англисӣ дар кишварҳои хориҷи Англия алоқаманд аст. Чунин ҳолат боиси пайдошавии вариантҳои забони мазкур дар ИМА, Канада, Австралия ва ғайраҳо гардид, ки дар натиҷа онҳо аз забони адабии англисӣ дар талаффуз ва луғат тафовут пайдо карданд [9, с. 33]. Маълум аст, ки дар такмили таркиби луғавии ҳар гуна забон дар баробари дигар омилҳо иқтибос низ нақши махсус дошта, он метавонад аз як забон ба дигар бо ду роҳ: бевосита ва бавосита интиқол ёбад. Дар забони тоҷикӣ аз байни ин ду навъи иқтибос тарзи бавосита имтиёз дорад. Агарчи забони ниёгони мо пурдоманатарин, жарфтарин, зеботарин забонҳои ҷаҳон ба шумор рафта, фарзандони ин марзу бум дар дарозои садаҳову ҳазораҳо зеботарин гуфторҳо ва волотарин андешаҳои мардумиро бо он баён кардаанд, аз гирифтани ин ё он унсури иқтибосӣ хоҳ ба таври бевосита, хоҳ бо усули бавосита ҷои гурез надоштанд. Фаровонии ин навъи иқтибосро профессор Ҳ. Маҷидов таъкид карда навиштааст, ки «иқтибосҳои бавоситаи забонамон хеле зиёданд ва аз забонҳои мухталифи дунё гирифта шудаанд. Чунончи, дар забони муосири тоҷик ба таври бавосита аз забонҳои лотинӣ, хитоӣ, англисӣ, франсавӣ, итолиёӣ, испанӣ ва соири дигар калимаҳо ворид шудаанд» [5, с. 99]. Дар робита ба масъалаи зикргардида ҳаминро гуфтан зарур аст, ки калимаҳои аз забонҳои мухталиф ба тоҷикӣ роҳёфта дар давраҳои муайяни таърихӣ ворид шуда, гӯё нишоне аз робитаи таърихии тоҷикон бо халқҳои гуногун ҳисоб меёбанд. Дар ин хусус забоншинос М. Ҳ. Султон хуб қайд кардааст, ки «вобаста ба раванди таърихии сарнавиштсоз ва марҳилаҳои рушди забон манбаъҳои қарзгирии забони форсӣ-тоҷикӣ дар давраҳои муайяни таърихӣ ҳамдигарро иваз кардаанд. Яъне, дар давраи то футуҳоти ислом таъсиру нуфузи забонҳои юнониву сурёниву ҳиндӣ манбаи асосии қарзгирии забони форсӣ будаанд. Аммо баъд аз густариши ислом ва арзи вуҷуд кардани тамаддуни исломӣ, дар асрҳои миёна забони арабӣ манбаи асосии иқтибосгирии забони модарӣ қарор гирифт. Баъд аз Инқилоби Ӯктабр дар садаи бист дар қаламрави Фарорӯдии забони модарӣ манбаи асосии қарзгирӣ забони русӣ гардид. Пас аз пошхӯрди Иттиҳоди Шӯравӣ ва даврони истиқлолият таъсиру нуфузи забони инглисӣ ба забони мо бештар эҳсос мегардад» [5, с. 219].

Таърих гувоҳ аст, ки ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаву ифодаҳои англисӣ мисли вожаҳои забонҳои дигари ҷаҳон ба воситаи забони русӣ гузаштаанд. Агар дар оғози қабули чунин калимаҳо тоҷикон қонуни мутобиқати ин гуна воҳидҳои луғавиро ба эътибор гирифта, иқтибосҳои англисиро бо ҷилбури имлои тоҷикӣ суфта, ба кор баранд, баъдан дар қабулу истифодаи онҳо як навъ ҳарачумарач рӯй дод. Чунин муносибат дар истифодаи ин гуна калимаҳо аз миёнаҳои солҳои 30-юми асри XX, ба хусус, аз ибтидои солҳои 40-уми асри гузашта баъди ба алифбои кириллӣ гузаштани

ҷумҳурии мо авҷ гирифт. Боиси таассуф аст, ки дар қатори калимаҳое, ки забони тоҷикӣ ба онҳо эҳтиёҷ дошт, баъзе унсурҳои луғавии барзиёде зери сиёсати ба ном “интернатсионалӣ” бо талаффуз ва имлои ба табиати забони тоҷикӣ бегона ворид шуда, сабки баёни тоҷикиро ғализ, гӯшхарош ва ношинам мегардониданд. Бино ба ҳисоби бархе муҳаққиқон, “дар охирҳои солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ миқдори чунин калимаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ ба 10 ҳазор наздик шуд [4, с. 5]. Аммо баъдан ба шарофати ба даст овардани истиқлолият аз истифодаи як ҳиссаи калони ин гуна унсурҳои луғавӣ даст кашида шуда, ҳамонҳое боқӣ монданд, ки мафҳумҳои ҳаётан муҳимро ифода намуда, як ҳиссаи муҳими таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд. Чунин ҳолат на танҳо ба забони тоҷикӣ хос аст, балки вуруди тӯфонвори калимаҳои ба истилоҳ “аврупоӣ” ва мавриди қабулу истеъмоли онҳоро ҳамзабонони хориҷии мо низ таъкид карда навиштаанд, ки «сабти маҷмуи онҳо худ муҳтоҷи китоби хосе аст» ё “он қадар фаровон аст, ки ба овардани намуна муҳтоҷ нест» [12, с. 121, 125-126].

Албатта, бояд ба назар гирифт, ки агар гузаштаи дури қисме аз ин гуна воҳидҳои луғавии дар китобҳои илмиву фаннии мо дарҷёфтаро як баррасии дақиқ намоем, пай бурдан душвор нест, ки онҳо ҳамон вожаҳои эрониасле мебошанд, ки пас аз чанд муддати сайри таърихӣ такроран дар қиёфаи тағйирёфта ба забони мо баргаштаанд Агар як баррасии дақиқ карда шавад, ба як ҳақиқати илмии ҷолиб метавон пай бурд. Ин нуктаро муҳаққиқони хориҷӣ низ ишора намудаанд [11, с. 165]. Масалан, муҳаққиқи эронӣ П. Н. Хонларӣ доир ба иқтибосҳои лотинӣ, юнонӣ, ҳиндӣ дар забони форсӣ мулоҳизаронӣ карда, баъдан овардааст, ки «дар форсии имрӯз калимаи бирлиён аз лафзи англисии brilliant, ки ба маънии дурахшон ва сифати алмос аст, иқтибос шуда, агарчи худи ин калима дар забонҳои урупоӣ шояд аз булӯр омада бошад» [11, с. 121]. Аз як забон ба дигар ё гурӯҳи забонҳои бегона иқтибосгардии воҳидҳои луғавӣ амри тасодуф набуда, он дар натиҷаи робитаи фарҳангиву забонӣ рӯй медиҳад ва яке аз роҳҳои ганомандии ҳар гуна забон мешавад. Роҳёбии калимаҳои ин ё он забон ба забони ғайр боиси тавонманд гаштан ва қудрати наверо касб кардани он мешавад. Иқтибос падидаи танҳо забонӣ набуда, ҳамчунин дар натиҷаи тамосу бархӯрдҳои сиёсиву иҷтимоӣ ва илмиву фарҳангии миёни мардумон ва забонҳои гуногун ба миён меояд. Маҳз ҳамин хусусияти чунин вожаҳоро ба эътибор гирифта, забоншинос М. Ҳ. Султон навиштааст, ки «иқтибос ё қарзгирӣ бештар дар натиҷаи эҳтиёҷу ниёзмандии худи забон сурат мегирад. Яке аз сабабҳои асосӣ, ки аз ниёзмандии худи забон бармеояд ва барои ворид шудани иқтибосот замина мегузорад, пеш аз ҳама, зарурати номдиҳии падида ва мафҳумҳои нав дар забон аст. Яъне, бо баробари рушду инкишофи ҷамъият ва пешрафти илму фан ҳар лаҳза зарурати ифодаи мафҳумҳои нав ба нав дар забон пеш меояд. Агар забон натавонад бо имконоти дохилии худ ин мафҳумҳоро ифода кунад, ногузир барои ифодаи онҳо аз забонҳои дигар қарз хоҳад гирифт» [3, с. 221]. Иқтибосҳои англисии дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавҷуда мисли ҳамин гуна вожаҳои тоҷикии дар забони англисӣ дучороянда аз ҷиҳати маъно ягона набуда, соҳаҳои мухталифи ҳаётро ифода менамоянд.

Адабиёт

1. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / М. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. -1015 с.

2. Баҳор М. Татаввури забони форсӣ дар зимни 20 қарн / М. Баҳор // Ҳаждаҳ мақола (Таърихи ташаккули забони тоҷикӣ аз назари олимони Шарқу Ғарб) [Матн] / Мураттибон: А. Ҳасанов, А. Самеев.–Хуҷанд: Нури маърифат, 2008. – С. 13-21.

3. Бухоризода А. Сарнавишти калимаҳо [Матн] / А. Бухоризода. – Душанбе: Дониш, 2005. -214 с.

4. Ваҳҳобов Т. Минтақаи густариши забони суғдӣ дар Шоҳроҳи абрешим ва таъсири он ба номвожаҳои ҷуғрофӣ (дар мисоли Кӯҳистони Масчоҳ) [Матн] / Т. Ваҳҳобов, Д. Бобоҷонова, А. Одинаев // Роҳи абрешим ва робитаҳои байнифарҳангии

Авруосиё. Шёлковый путь и Евразийские международные отношения. Silk road and Eurasian transcultural relations: Материалы международной научно-теоретической конференции, посвященной «Году туризма и народных ремесел». 3 июля 2018. - Душанбе. 2018. -С. 105-109.

5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1, -949 с.; ҷилди 2, -951 с. [Матн] / Зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, А. Маъсумӣ. –М.: Советская энсиклопедия, 1969.

6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1, 949 с.; ҷилди 2 -944 с. [Матн] / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. -Душанбе, 2008.

7. Шарифов В. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатсионалӣ [Матн] / В. Шарифов. –Душанбе: Сарредаксияи илмии «Энсиклопедияи советии тоҷик». 1984. - 375с.

8. Медникова Э. М. Новый большой англо-русский словарь. Том 1, -832 с.; том 2, -832 с.; том 3, -832 с. [Текст] / Э. М. Медникова, Ю. Д. Апресян. -ML.: Русский язык, 1993. В) Ба англисӣ

9. Weekley Ernest. An Etymology Dictionary of Modern English. VI, [Text] / E. Weekley. 1967.

10. Oxford Advanced Learners Dictionary of Current Endlish, 7th Edition [Text], 2005.

11. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷилди 1, 585 с.; ҷилди 2, 1410 с.; ҷилди 3, 2080 с.; ҷилди 4, 2955 с. [Матн] / М. Ҳасандӯст. Теҳрон, 1384.

12. Шир Э. Вожаҳои форсии арабишуда [Матн] / Э.Шир. Тарҷумаи Ҳамиди Табибиён. Теҳрон, 1389. -290 с.

АРЗИШҲОИ ГУМАНИСТИИ ТАҲСИЛ ВА БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ВОЖАҲОИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶАҲОНБИНИИ ДОНИШҶӮЁН

Дар мақолаи мазкур баррасии шароити ҳамкориҳои байналмилалии устувор ва ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ талабот ба мутахассисони донандаи хуби забони англисӣ ва қодир ба истифодаи пурмаҳсули он дар ҳолатҳои воқеии касбӣ ва муоширати ҳамарӯза дар ҳоли афзудан мебошад. Дар робита ба чунин талаботи замон, андешидани чораҳои муассир оид ба такмили минбаъдаи шакл ва методҳои таълим ва тарбия ҳамчун воситаи муҳими муоширати байналмилалӣ як амри зарурӣ ба ҳисоб меравад. Иқдомоти саривақтии ҳадафмандонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми ҶТ имкониятҳои истифодаи амалӣ ва коркарди методикаи муосири таълим, эҷод ва такмили маводи таълимӣ, аз ҷумла низоми мултимедӣ дар якҷоягӣ бо равишҳои худомӯзӣ бо дарназардошти мақсади инфиродии онҳо ба таври назаррас фароҳам намудааст. Ин ҳама ба таҳияи низоми таъмини усулан нави ташкилӣ, методӣ, илмӣ ва иттилоотии раванди таълиму тарбия, ки бо нақшаи стратегии такмили таълим ва омӯзиши забони англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат мекунад, вобастагӣ дорад.

Муаллиф фикрҳои худро ҷамъоварӣ намуда қайд менамояд, ки омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои олии таълимӣ мақсадҳои амалӣ, тарбиявӣ, таълимӣ ва инкишофдиҳанда дорад, ки дар баробари ин амалӣ намудани мақсадҳои дурнамои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди азхуднамоии донишҷӯён, маҳорату малакаи амалии онҳо ба роҳ монда мешаванд.

Калидвожаҳо: шароит, ҳамкорӣ, забон, англисӣ, русӣ, такмил, таъсиррасонӣ, малака, имконият, илмӣ, забономӯзӣ, ташаккулдиҳӣ, мувофиқат, тарбия, таълим.

ГУМАНИСТИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ И НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛИЙСКИХ И ТАДЖИКСКИХ ЯЗЫКОВ В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗМОЖНОСТИ СТУДЕНТОВ

В данной статье рассматриваются условия стабильного международного сотрудничества и интеграции Республики Таджикистан в мировое сообщество. В связи с

такими требованиями времени необходимо принять действенные меры по дальнейшему совершенствованию форм и методов воспитания и обучения как важного инструмента международного общения. Своевременные и целенаправленные действия Правительства Республики Таджикистан и Министерства образования и науки Республики Таджикистан значительно предоставили возможности для практического использования и развития современных методов обучения, создания и совершенствования учебных материалов, в том числе мультимедийных системы в сочетании с самообучающимися подходами с учетом их индивидуальных целей. Все это связано с разработкой новой организационно-методической, научно-информационной системы образовательного процесса, которая соответствует стратегическому плану по совершенствованию преподавания и изучения английского языка в Республике Таджикистан.

Автор собирает свои мысли и отмечает, что изучение английского языка в высших учебных заведениях имеет практические, образовательные, воспитательные и развивающие цели, и в то же время реализация целей Правительства Республики Таджикистан в процессе овладения студентами осуществляются их практические навыки.

Ключевые слова: условия, сотрудничество, язык, английский, русский, совершенствование, влияние, навыки, возможность, научный, изучение языка, организация, соответствие, воспитание, образование.

HUMANISTIC VALUES OF EDUCATION AND SOME CHARACTERISTICS OF THE ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES IN THE FORMATION OF STUDENTS' WORLDPOSSIBILITIES

This article discusses the conditions for stable international cooperation and integration of the Republic of Tajikistan into the world community. In connection with such demands of the time, it is necessary to take effective measures to further improve the forms and methods of education and training as an important tool for international communication. Timely and purposeful actions of the Government of the Republic of Tajikistan and the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan have significantly provided opportunities for the practical use and development of modern teaching methods, the creation and improvement of educational materials, including multimedia systems in combination with self-learning approaches, taking into account their individual goals. All this is connected with the development of a new organizational, methodological, scientific and information system of the educational process, which corresponds to the strategic plan for improving the teaching and learning of English in the Republic of Tajikistan.

The author collects his thoughts and notes that the study of English in higher educational institutions has practical, educational, educational and developmental goals, and at the same time, the implementation of the goals of the Government of the Republic of Tajikistan in the process of mastering students, their practical skills are being implemented.

Key words: conditions, cooperation, language, English, Russian, improvement, influence, skills, opportunity, scientific, language learning, organization, compliance, upbringing, education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаева Шаҳноза – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии *Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.* **Адрес:** 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. **Тел**: (992) 985264726

Сведения об авторе: *Одинаева Шахноза - ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки.* **Адрес:** 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. **Тел:** (992) 985264726

Information about the author: Odinaeva Shahnoza –assistent of the department of foreign languages of Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. **Address:** 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. **Phone:** (992) 985264726

УДК: 81+80.21 (2-тоҷ)
ББК:80-2 (2-тоҷ)
Ҳ-61

ТАСНИФИ ДАРАҶАВӢ ВА МАВҚЕИ НОМҲОИ ИФТИХОРӢ ДАР “ТАЪРИХИ БУХОРО”-И МУҲАММАД НАРШАХӢ

Ҳомидов Д.Р., д.и.ф., профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Қурбонзода Р.И., унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ба таҳқиқ кашидани номҳои ифтихорӣ, ки асосан бо мафҳумҳои лақаб, лахаллус вирди забонҳост, аҷобати хосса дорад. Ин масири риқатбор аз ибтидои солҳои 70-уми асри пор оғоз гардида, аз ҷониби муҳаққиқони ватанию хориҷӣ пажуҳишҳои зиёде анҷом пазируфтаанд.

Зери мафҳуми антропонимия ҳамаи номҳои мансуб ба инсон: ном, номи падар, насаб, лақаб, тахаллус, номи мустаор, номҳои ифтихорӣ фаҳмида мешавад. Муҳаққиқони соҳа дар тобишҳои гуногун, лекин ишора ба як маъно антропонимияро шарҳу тавзеҳ медиҳанд.

Лекин миёни ин шарҳу тавзеҳ ду мазмуни аз ҳам мутафовит таърифи антропонимия ҷой дорад, ки бо баъзе аз ҷузъиёт аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар бештари сарчашмаҳои соҳавӣ «Антропоним - номи худи шахс (номи шахсӣ, насаб, номи падар, лақаб, тахаллус)» шарҳ дода шудааст. Н.В. Подолская дар “Луғати истилоҳоти ономастикаи русӣ” антропонимияро таърифи дигар кардааст: «Номи хосе, ки шахс (ё гурӯҳи одамон) метавонад дошта бошанд, аз ҷумла номи шахс, номи падар, насаб, тахаллус, криптоним (ҳама гуна номи хоси пинҳонӣ), андроним (як навъи антропоним, номгузории зан бо ном, насаб ё лақаби шавҳар), гинеконим (номгузории шавҳар бо номи зан, лақаби худ), номи падар» [9, 31]. Муҳаққиқи рус Н.В. Подолская криптоним, андроним ва гинеконимро низ аз қабати антропонимия донистааст. Мо назари муҳаққикро ҷонибдорӣ мекунем, зеро тавзеҳоти умумӣ низ мавзуи баҳси антропонимияро ба омӯзиши ҳама гуна номҳои мансуб ба инсон шарҳ додааст.

Хурсандибахш аст, ки тайи се даҳсолаи охир дар Тоҷикистон таваҷҷуҳи муҳаққиқони тоҷик ба омӯзиши масъалаҳои ономастика бештар гардид. Ин падида асосан дар пасманзари пажуҳишҳои олимону муҳаққиқони рус амалӣ гардида, имрӯз ба раванди муанзам табдил ёфтааст. Дар ин росто корҳои илмӣ – таҳқиқотии зиёд анҷом ёфта, асару мақолоти вофир таълифу нашр гардиданд. Муҳаққиқи рус Э.М. Мурзаев мегӯяд: «Топонимияи Тоҷикистон асосан аз тарафи олимони рус О.И. Смирнова, А.З. Резенфелд ва А.Л. Хромов мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Тайёр кардани кадрҳои миллӣ назар ба ҷумҳуриҳои дигар дар Тоҷикистон хеле ақиб мондааст. Алҳол дар Тоҷикистон ҳатто луғати мукаммали топонимӣ вуҷуд надорад» [8, 42].

Назари Э.М. Мурзаев ба вазъияти номшиносии тоҷик дар солҳои 1971 хос аст. Баъд аз ин солҳо забоншиносони тоҷик дар заминаи омӯзишу таҳқиқот ва таъсири олимону муҳаққиқони рус ба омӯзишу таҳқиқи масъалаҳои номшиносӣ рӯ оварданд ва ономастика ҳамчун илм аз ҳисоби мутахассисони таҳҷоӣ ташаккул ёфт. Муҳаққиқони ватанӣ мисоли О. Ғафуров, Р.Х. Додихудоев, Н. Офаридаев, Ш. Исмоилов, Ҷумъахон Алимӣ, Ш. Ҳайдаров, Н. Абдуллоев, О. Маҳмадҷонов, Ф. Абдулло, Д. Ҳомидов, Р. Шоев, С.Абодуллоева, М.Аюбова, А. Абдунабиев, М. Шодиев, А. Насриддиншоев, Д.Ф. Майнусов, С.Х. Қурбонмамадов, Ҷаҳонгир Рустамшо, Ш. Гуламадшоев, Абдусамадзода Эраҷ ва дигарон муҳаққиқони соҳибмактаб ва олимони варзидаи ин соҳаи илм маҳсуб меёбанд ва хидмати эшон дар рушди ономастикаи тоҷик тайи се даҳсолаи охир назаррас мебошад.

Осору таълифоти муҳаққиқони ватанӣ мисли О.Ғафуров, Ш.Ҳайдаров, Р.Шоев, С.Ю. Абодуллоева, М.Аюбова, Д.Ф. Майнусов, С.Х. Қурбонмамадов, Абдусамадзода Эраҷ, Ҷаҳонгир Рустамшо, Шаҳбози Рустамшо ва чанде дигаронро метавонем мисол

биоварем, ки эшон дар таҳқиқоти худ масоили мухталифи антропонимияи тоҷикро мавриди пажуҳиш қарор додаанд.

Таълифу эҷоди номшиноси тоҷик О. Ғафуров дар ин масир дар мақоми аввал меистад. Ӯ аз аввалин муҳаққиқони тоҷик аст, ки масъалаи антропонимияи тоҷикиро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Нахустин таълифоти ӯ бо номи «Қиссаҳо дар бораи номҳо» (1968) [3], «Шер ва Наргис» (1971) [5], «Ном ва таърих» (1987) [4] ва луғату мақолаҳои зиёди дигар таълифу нашр намудааст.

Нашри «Луғати чандомади антропонимҳои тоҷикони ноҳияи Ашт», ки бо қалами номшиноси тоҷик Ш. Ҳайдаров мансуб мебошад ва дар ин масир яке аз беҳтарин асари номшиносӣ ба шумор меравад.

Даҳсолаи охир омӯзиши маводи антропонимияи минтақаҳои гуногуни кишвар, осори классикони форсу тоҷик ва таърихномаҳо аз ҷониби як гурӯҳи муҳаққиқон ватанӣ ба роҳ монда шуда, рисолаҳои номзадӣ дифоъ гардиданд. Аз инҳо зикри номи Р.Шоев (Ономастикаи «Самаки айёр»), С.Ю. Абодуллоева («Форснома»-и Ибн-ал-Балхӣ), М.Аюбова (Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритусу Қубодиён), Д.Ф. Майнусов (Антропонимияи «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ), С.Х. Қурбонмамадов (Хусусиятҳои маъноӣ-услубии поэтонимияи «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ), Абдусамадзода Эраҷ (Ономастикаи “Қасас-ул-анбиё”), Ҷаҳонгир Рустамшо (Антропонимия “Ҳазору як шаб”), Шаҳбози Рустамшо (Антропонимияи «Таърихи Систон») ва ғайра шоистаи зикр аст.

Хушбахтона, соҳибистиқлолӣ ба муҳаққиқони тоҷик имкон фароҳам овард, ки ин масир пайроҳаи муайян пайдо кунад. Имрӯз мактаби номшиносии тоҷик мақомаш пойдор аст.

Набояд сарфи назар шавад, ки бо вуҷуди мавҷудияти омӯзишҳои зиёд паҳлуҳои онимии осори классикони форсу тоҷик, осори насри ривоятӣ ва таърихномаҳо ҳанӯз омӯхта нашудаанд ва ин паҳлуи масъала омӯзишу пажуҳиши амиқ мехоҳад. Метавонем осори зиёдро ном барем, ки то имрӯз маводи ономастикии онҳо омӯхта нашудаанд. Масалан, аз осарҳои насрӣ-ривоятӣ: «Ҳотами той», Қиссаи Амир Ҳамза», «Чор дарвеш», «Синдбоднома», осори таърихӣ “Авасто”, “Таърихи Байҳақӣ”, “Таърихи Гардезӣ”, “Таърихи Бохтар”, “Ҳудуд-ул-олам”, “Таърихи “Ғурар-ус-сияр” ва амсоли инҳо айни замон мавриди пажуҳиши номшиносӣ қарор нагирифтаанд. Осори номбурда манбаи ғании номҳо маҳсуб ёфта, таҳқиқи онҳо ба забоншиносии тоҷик аз манфиат холӣ нест.

Номҳои ифтихорӣ (иловагӣ) ё худ тахаллусу лақаб масири сунъии пайдоиш дошта, дар раванди гуногунвазъии ҳаёт, рух додани руйдодҳои мухталиф пайдо мегардад ва гоҳе ҳадафмандона ба ҳар фарди дилхоҳ гузошта мешавад.

Бояд гуфт, ки омӯзишу баррасии ин қабил номҳо паҳнои душвору мушкилтаре нисбати номҳои аслӣ доранд. Зеро яқин аст, ки мардум аз ошкор намудани номҳои иловагии худ (лақабҳо) худдорӣ мекунанд.

Муҳаққиқи тоҷик А. Қаландаров дар ин самт пажуҳиш бурдааст. Ӯ дар як мақолааш «Мавқеи услубии ному лақаб» (1974) роҷеъ ба ному лақаби қаҳрамонҳои осори бадеии устод С. Айнӣ масоили лақабгузориро пайгирӣ намуда, таҳқиқот анҷом додааст.

Муҳаққиқи рус Босворт К.Э. дар китоби худ «Сулолаҳои мусулмонӣ (дастури хронологӣ ва насабшиносӣ)» дар бораи таърихи лақабҳо ва лақабгузории сулолаи ғазнавиён таҳқиқот анҷом дода, паҳлуҳои зиёду мухталифи масъалаи мавриди назарро баррасӣ намудааст [2].

Масъалаи муттазакир паҳлуҳои риқатовар дошта, дар аснои омӯзиш масъалаҳои зиёди ҳаёти мардум, шахсият, фарҳангу тамаддун ва асрори дигар паҳлуҳои ҳаёти эшон рушан мегарданд. Дар ин самт як зумра муҳаққиқони хориҷию ватанӣ пажуҳиш анҷом додаанд, лекин ҳанӯз ҳам он дар маҷрои муаяйни худ ворид нест, яъне то кунун масъалаи лақабгузорӣ ва масъалаҳои вобаста ба ин самт мавриди омӯзишу пайгирӣ қарор дода нашудааст. Маҳз ҳамин паҳлуи масъала моро водор сохт, ки

номҳои ифтихорӣ ва низоми антропонимияи “Таърихи Бухоро”-и Муҳаммад Наршахиро, ки бори аввал ба ҳисоб меравад, лақабу номҳои ифтихории онро мавриди баррасӣ қарор бидиҳем.

Дар забоншиносии тоҷик таҳлилу омӯзиши номҳои ифтихорӣ ё худ тахаллуси персонажҳои осори таърихӣ аз ҷониби муҳаққиқони соҳа кам анҷом пазируфта, то андозае масъалаи нав мебошад. Дар ин таҳқиқот, номҳои ифтихорӣ мавриди омӯзиши забонӣ қарор дода шуда, ҳамзамон антропонимияи “Таърихи Бухоро”-и Муҳаммад Наршахӣ табақабандӣ мегардад.

Зимни омӯзиши маводи мавриди таҳқиқ қабати номҳои одамон, ки 300 номгӯйро ташкил медиҳад, пурра мавриди бозбинӣ ва омӯзиш қарор дода шуда, вобаста ба пеша, маснад ва ҳунарашон табақабандӣ гардидаанд. Ин таснифот дар нишондоди зерин чунин арзиёбӣ мегардад. Нигаред ба нишондоди №1.

Нишондоди №1.

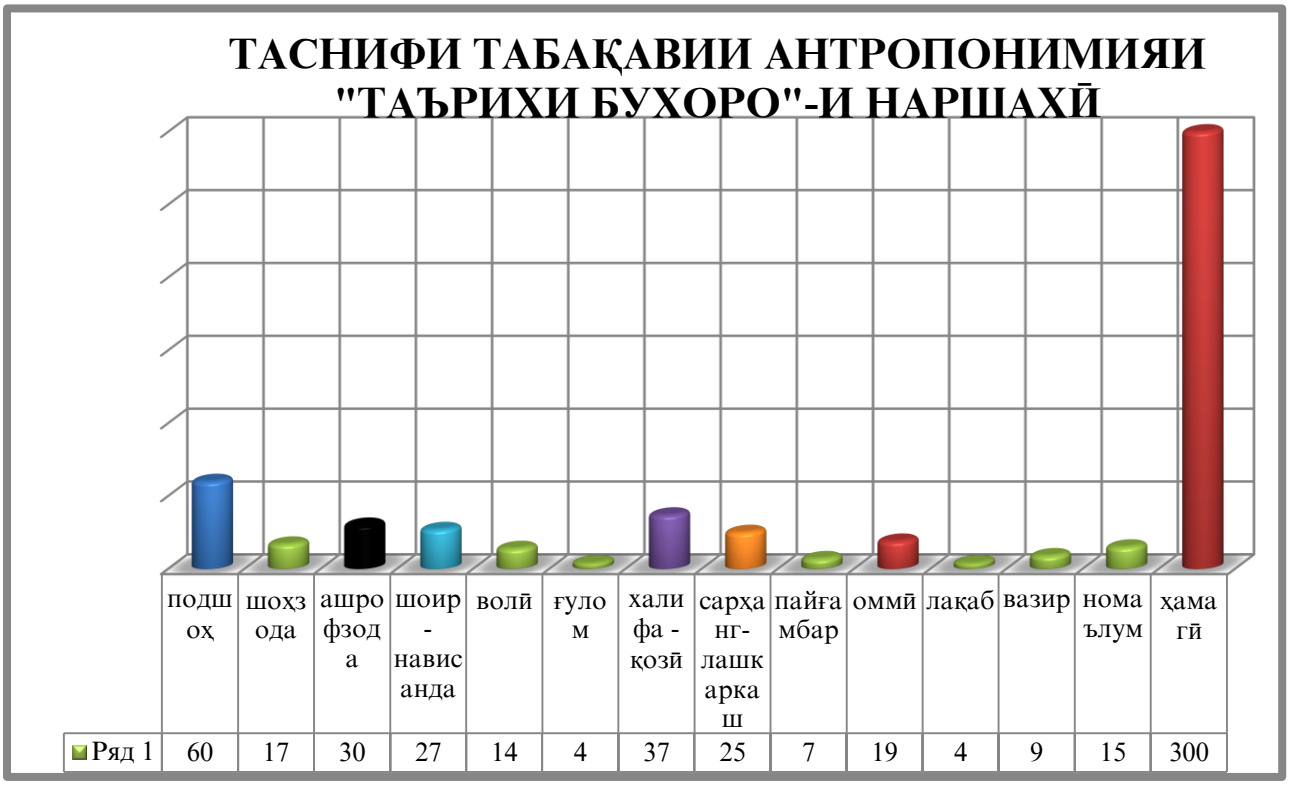

Зимни омӯзиш муайян гардид, ки аз шумораи умумии антропонимия теъдоди бештарро (60 номгӯй) номи подшоҳон ташкил медиҳанд. Ин қабати мавод бо ифодаҳои подшоҳ (35 номгӯй), амир (11 номгӯй), султон (2 номгӯй), малик (2 номгӯй), ҳоким (9 номгӯй), шоҳ (1 номгӯй) зикр ёфтаанд.

Дар мақоми дуюм бо теъдоди 37 номгӯй халифаҳо, қозиҳо ва имомҳо меистанд. Номҳои афрофзодаҳо дар асар бо теъдоди 30 номгӯй мақоми сеюмро касб кардаанд. Сарҳангону сарлашкарон бо нишондоди 25 номгӯй дар ҷойи чорум мақом доранд. Дигар қабати номҳо дар нишондоди №1 оварда шудаанд.

Ҳангоми омӯзишу гурӯҳбандии антропонимияи “Таърихи Бухоро”, ки ҳудудан 300 номгӯйро ташкил медиҳанд, аз рӯйи дараҷа, мақому ҷойгоҳ, мансаб ва нақши ҳаётӣ ба подшоҳ, шоҳзода, вазир, ашрофзода, шоир, нависанда, волӣ, ғулом, халифа, қозӣ, имом, сарҳанг, сарлашкар, лашкаркаш, пайғамбар, оммӣ, лақаб ва номҳое, ки шахсияташон маълум нестанд.

Намунаи номҳо ва шакли транскрипсияи онҳо бо фарогирии дараҷа тибқи риояи тартиби алифбо дар таблитса чунин арзиёбӣ мегардад.

Нишондоди №2

	Ном ва транскриптсия	Дараҷа ва мақом
1	Аббос [Abbās]	вазир
2	Абдулазиз [Abdulaziz]	шоҳзода
3	Абукурайб [Abukurayb]	шайх
4	Абулқосим [Abulkāsim]	имом
5	Алптегин [Alptegin]	сипаҳсолор
6	Абуабдуллоҳ [Abuabdullāh]	қозӣ
7	Бабадах/Бабадоғ/Бабатоғ [Babadax]	сарлашкар
8	Байғу/Баёғу/Ябғу [Bayğu/Bayāğu/Yabğu]	Лақаб (лақаби подшоҳи турк
9	Баркадӣ [Barkadī]	қозӣ
10	Валид [Valid]	халифа
11	Гардезӣ [Gardezī]	нависанда
12	Гурдак [Gurdak]	сарҳанг
13	Деваштиҷ [Devaštiĵ]	подшоҳ
15	Зиёд [Ziyād]	волӣ
16	Зубайр [Zubayr]	лашкаркаш
17	Иброҳим [Ibrāhim]	пайғамбар
18	Кадрхина [Kadrxina]	деҳқон
19	Кайхусрав [Kayxusrav]	паҳлавон
20	Қазвинӣ [Qazvinī]	ношир
21	Муҳаммадшоҳ [Muhammašāh]	сардор
22	Ҳабиб [Habib]	ҷанговар
23	Ҳамдуна [Hamduna]	номаълум
24	Ҳоҷиб [Hāĵib]	ғулом
25	Саноӣ [Sanāi]	шоир

Намунаи антропонимияи «Таърихи Бухоро»

Ҳангоми таҳлил ва омӯзишу бозбинии номҳои ифтихории қабати антропонимияи “Таърихи Бухоро”, ки баъзан номҳои изофӣ ё худ иловагӣ дар баробари тахаллусу лақаб пиндошта мешаванд, чор номгӯи ташкил медиҳад: Атиқ [Atiq] – лақаби Абубакр, Оҳупӯш [Āhupōš] – лақаби як дарвеш, Байғу/Баёғу/Ябғу [Bayğu/Bayāğu/Yabğu] - лақаби подшоҳи турк ва Яминуддавла [Yaminuddavla] - лақаби Султон Маҳмуди Ғазнавӣ.

Дар қабати антропонимияи «Таърихи Бухоро» лақабҳо (тахаллус ва ё номҳои ифтихорӣ) мисли қабатҳои дигари онимӣ (1,3%) мавқеи калидӣ надошта бошанд ҳам, лекин аз нигоҳи омӯзиш ва баррасӣ хеле шавқовар мебошанд. Зимнан бояд гуфт, ки таҳқиқ ва омӯзиши лақабҳо дар муқоиса ба қабати дигари онимӣ дорои махсусият ва мушкилоти худ мебошанд, зеро дар ин масир равзанаи ягона мавҷуд нест ва таҳқиқот мисли дигар қабатҳои онимӣ вофир анҷом наёфтаанд.

Лақаб дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” «…Номи иловагие, ки ба кас аз рӯи сифати нек ё бад, ё аз рӯи ягон кораш дода мешавад; унвон…» маъно шудааст [10, 125-127].

Муҳаққиқи тоҷик Давлатов Э. (Абдусамадзода Э.А.) дар як таҳқиқоташ иброз медорад: “Бештари мардум лақабро танҳо мафҳуме медонанд, ки барои симои нозеб, хислати нохуб ва рафтору кирдори бад доштани инсон ба он нисбат дода, василаи мазоҳу тамасхур мебошад, аммо дар асл ин тавр нест. Лақаб ҳамчун номи иловагӣ дар баробари хислатҳои манфӣ, инчунин бояд ба хислат, рафтор, ҳунар, кунияти ва монанди инҳо барин афъоли ҳамида ба кас гузошта шавад ва онро ҳеҷ гоҳ набояд восилаи тамасхуру мазоҳи инсон баҳо бидиҳем [6, 24].

Муҳаққиқи дигари тоҷик Р. Шоев дар ин масир пажуҳиш анҷом дода лақабҳоро аз нигоҳи истеъмол ва бароиш ба ду қисмати асосӣ тасниф намудааст: а) лақабҳое, ки аз байни халқ мебароянд; б) лақабҳои ифтихорӣ, ки аз тарафи зимомдорон тақдим карда мешуданд» [12, 46].

Ҳамзамон ин муҳаққиқ дар бораи зуҳури суннати лақабгузории гурӯҳи дуюм ишора карда мегӯяд, ки «Лақабҳои гурӯҳи дуюм дар забони тоҷикӣ ҳанӯз аз асрҳо IX маъмуланд ва идомаи он хеле тӯлонист» [12, 46].

Дар «Таърихи Бухоро» лақабҳои Атиқ [Atiq], Оҳупӯш [Āhupuš], Байғу/Баёғу/Ябғу [Bayğu/Bayāğu/Yabğu] ва Ямин-уд-давла [Yamin-ud-davla] тахаюлӣ набуда, ҷанбаи пайдоиши воқеӣ доранд. Хулоса карда гуфтан мумкин аст, ки ин лақабҳои ба таври сунъӣ пайдошуда нестанд.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ва ахбори асар лозим донистем, ки вижагиҳои забонӣ ва пайдоиши лақабҳои номбурдаро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор бидиҳем.

Атиқ [Atiq] – номи дигари Абубакр – падарарӯс ва саҳобаи Ҳазрати Муҳаммад. Атиқ дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои 1. кӯҳна, қадима, кӯҳан; **аҳди атиқ** даври қадим. 2. баргузида, камёб маъно шудааст [10, 95]. Захираи электронии фарҳанги вожаҳои форсӣ атиқро калимаи арабӣ дониста, чунин маъно додааст: “**Атиқ** *а.* عتيق 1. куҳна, қадима, куҳан, солдида, 2. баргузида, интихобшуда; аҷиб, камёб, 3. Озодшуда...” [15].

Дар осори классискони тоҷик атиқ низ корбасти фаровон дошта, ба маънои кӯҳна истифода гардидааст:

К-ӯ суви дарё шуду аз ғам атиқ,
Фавт шуд аз ман чунон некӯ рафиқ. [7, 68]

Дар “Таърихи Бухоро” Атиқ номи дигари Абубакр гуфта шудааст. “Абубакри Сиддиқ, номи пурааш Абдуллоҳ ибни Абиқуҳофа Усмон ибни Омир ибни Амри ал-Қурашӣ. Ӯро Атиқ низ мегуфтанд...”. [1, 205]

Сабаби Атиқ ном гирифтани Абубакр дар асар зикр нагардидааст. Аз рӯйи хулосаҳо бармеояд, ки Абубакр яке аз аввалин саҳобаҳои пайғамбар буд, ки Исломро қабул кард ва баъди марги Пайғамбар ҷонишини эшон интихоб гардид. Бо гузашти вақт Абубакр, ки яке аз аввалинҳо буд, нисбати дигар пайравони Пайғамбар ва онҳое, ки баъдан дини Исломро қабул карданд, мақоми таърихӣ ва куҳан, яъне “Атиқ”-ро гирифт. Дар “Таърихи Бухоро” чунин мегузарад: “Абубакр яке аз аввалинҳо шуда исломро пазируфта буд. Баъд аз вафоти Муҳаммад (с), Абубакр халифа, яъне ҷонишини пайғамбар интихоб гардид.” [1, 205].

Оҳупӯш [Āhupuš] – лақаби як дарвеш, ки дар замони салтанати шоҳи Хоразм – Харазмшоҳ Отсиз ба сар бурдааст. Инсони ботақво ва диндоре буд. Аз номи аслиаш ҷое чизе гуфта нашудааст. Аз Оҳупӯш дар якҷои асар, ки миёнравӣ шоҳ Отсиз ва султон Санҷар барои бахшидани гуноҳи якдигар аз ҷониби Отсиз фиристода шудааст, зикр мешаваду халос. “Отсиз як нафар дарвеше, ки Оҳупӯш лақаб дошт ва бо тақавои худ машҳур буд, ба назди Санҷар барои бахшидани гуноҳи Отзис розӣ шуд...” [1, 253].

Байғу/Баёғу/Ябғу [Bayğu/Bayāğu/Yabğu] - унвони туркии ғарбии ҳокими воло аст. Тахмин меравад, ки унвон аз «Явуғ»-и кушониён омадааст.

Яке аз охирин ишораҳои корбурди ин унвон дар берун аз муҳити туркӣ ба миёнаҳои давраи Танг – явуғаи тохорӣ Ши-ли-ман-тсе-ло дар миёнаҳои асри VIII дахл дорад. Аз императори Танг дар мубориза ба муқобили кучманчиён ёрӣ пурсид. Ба эҳтимоли зиёд, ин унвонро дар асри VI аз ҳокимони эронизабони мулкҳои парокандаи тохорӣ гирифтааст.

Дар мавриди ҳокими мулки туркҳои ғарбӣ дар маъхазҳои чинӣ унвони Ёбғу-Когон (Ябғу-Кеҳани чинӣ 葉護) зикр меравад.

Дар тарҷумаи «Ёддошт»-и Ибни Фадлон аз забони муаррих А.П. Ковалевский

гуфта мешавад: «Подшоҳи туркҳои оғузро Ябғу меноманд ва ин унвони ҳоким аст». Али-Ябғу, тибқи ривоятҳои оғузӣ, подшоҳи туркҳои оғуз ва ҳокими Янгикент дар асри X буд [14].

Дар “Таърихи Бухоро” Байғу [Bayğu] лақаби подшоҳи Туркистон – Қароҷурини турк зикр шудааст: “Он меҳтарон ва деҳқонони бузург ба наздики подшоҳи Туркистон рафтанд ва номи он подшоҳ Қароҷурини турк буд. Ва онро аз ҷиҳати бузургӣ “Байғу” лақаб карда буданд” [1, 28].

Зимни муаррифии Қароҷурини турк чунин нигошта шудааст: “Қароҷурини турк – хоқони аъзами туркҳо. Дар сарчашмаҳои хитоӣ Шеху (Ябғу) Чу-ло-хэу омада, дар солҳои 587-588 бар ҳамаи туркҳо ҳукмронӣ намудааст” [1, 202].

Лақаби дигар дар “Таърихи Бухоро” **Ямин-уд-давла [Yamin-ud-davla]** буда, тибқи ахбори сарчашмаҳо унвони олии туркҳо аст, ки барои садоқати беназир ва хизматҳои таърихӣ аз ҷамъияти хоссаи дохили худашон дода мешуд. Ямин-уд-давла [Yamin-ud-davla] унвонии олии туркист, ки аз ҷониби ба истилоҳ ҷамъият, гурӯҳ, пешвоён ва ё солортарҳои қавмие, ки мардуми оммӣ онҳоро эътирофу итоат мекунанд, тақдим мегардад. Маҳз хизмадҳои беназири Маҳмуди Сабуктегин, ки дар таърих бо номи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ шуҳрат дорад ва бузургтарин давлати туркиро баъди заволи давлати Сомониён ташкил додааст, ҳамин унвон дода шудааст. “...Ҷамъияти туркӣ (пешвои рӯҳонӣ) Маҳмудро халифа султони Ғазна эътироф карданд. Халифа ба ӯ унвони Ямин-уд-давла (Дасти рости давлат) дод [16].

Сабаби чунин лақаб гузоштан ба Маҳмуди Ғазнавӣ маълум аст. Ҳангоми гузоштани ин ном ба Маҳмуди Ғазнавӣ маҳз маънои луғавии худи ифода ба инобат гирифта шудааст. Худи луғатҳо чунин мегӯянд: «Ямин-уд-давла, арабист ва маънои 1. қудрат ва қуввати давлат, 2. лақабе, ки ба султон Маҳмуди Ғазнавӣ дода шуда буд [15].

Муҳаммади Мирхонд дар «Равзат-ус-сафо» дар мавриди лақаби Султон Маҳмуди Ғазнавӣ чунин назар дорад: «Хилъати гаронмоя ... ба султон Маҳмуд фиристод ва ӯро аминулмилла ва яминуддавла лақаб дод [13, 152].

Дар ҳамаи сарчашмаҳо ба маънои «тарафи рост, тарафи дасти рост, рост маъно шудааст. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ «**Ямин -** дасти рост; тарафи дасти рост; **ямину ясор** тарафи росту чап» тавзеҳ дода шудааст [11, 721].

Бояд эътироф кард, ки омӯзиш ва пайдоиши лақабҳо масъалаи мураккаб ва душвору баҳсбарангез буда, ҳар як лақаб дар алоҳидагӣ таҳқиқоти махсуси илмиро тақозо менамояд. Лақаб дар назари аввал як чизи содда менамояд, вале чигунагии шахс беҳтар аз номаш тавассути лақаб ифода мешавад.

Ҳамин тариқ, мо равшан нишон додем, ки лақабҳо чи тавр пайдо мешаванд ва чаро миёнии мардум устуворанд. Таҳлил дар заминаи сарчашмаҳои илмӣ – таҳқиқотӣ ва фарҳангу луғатҳои тафсирӣ анҷом дода шуд. Ин таҳлифот ҳади ниҳоӣ нест. Дар оянда кӯшиш ба харҷ дода, бо пайдо намудани маълумоти наву сарчашмаҳои илмӣ онро такмил бидиҳем.

Адабиёт:

1. Абубакр Муҳаммад ибни Ҷаъвари Наршахӣ ТаърихиБухоро. – Душанбе: «Пайванд», 2012. – 736 с.
2. Босворт К.Э. Мусульманские династии. Справочник по хронологии и генеалогии/Перевод с англ. П.А. Грязневича. - М., 1971.-324 с.
3. Ғафуров О.Ғ. Қиссаҳо дар бораи номҳо/О.Ғ. Ғафуров. - Душанбе, 1968. - 140 с.
4. Ғафуров О.Ғ. Ном ва таърих: (дар бораи номҳои арабӣ, форсӣ, тоҷикӣ ва туркӣ): луғат/О.Ғ. Ғафуров. - М.: Наука, 1987. - 220 с.
5. Ғафуров О.Ғ. Шер ва Наргис/О.Ғ. Ғафуров. - М.: Наука, 1971. - 240 с.
6. Давлатов Э.А. “Қасас-ул-анбия” ва баъзе масъалаҳои ономастикаи он (маҷмӯаи мақолаҳои номшиносӣ). – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2017. – 110 с.
7. Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммади Балхӣ Маснавии Маънавӣ (дафтари панҷум). – Душанбе: Адиб, 2013. – 459 с.

8. Мурзаев, Э.М. Монгольские элементы в топониме Киргизии// Географические исследование в Киргизии/Э.М. Мурзаев. - Фрунзе, 1971.

9. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. 2-е изд. М., 1988.

10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ1.-Душанбе: ҶДММ «Шуҷоиён», 2010.- 996 с.

11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ2. - Душанбе: ҶДММ «Шуҷоиён», 2010.- 1095с.

12. Шоев Р. Ономастикаи «Самак айёр» (таҳқиқи забоншиносӣ). – Душанбе: Ирфон, 2013-175с.

13. Энсиклопедияи советии тоҷик Равзат-ус-сафо [дар 8 ҷ.], ҷилди 6, саҳ. 152.- Душанбе: СИЭСТ, 1978-1988.

14. Донишномаи озод [Захираи электронӣ]. Реҷаи дастрасӣ: https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%80%D0%BE%D1%80%D3%AF%D0%B4 (санаи муроҷиат: 28.12.2022, соати 15:34)

15. Торономаи Вожаҷӯ [Захираи электронӣ]. Реҷаи дастрасӣ: https://vazhaju.tj/search/%D0%91%D1%83%D1%85%D0%BE%D1%8%D0%B (санаи муроҷиат: 28.12.2022, соати 23:34)

16. Торономаи узбакӣ [Захираи электронӣ]. Реҷаи дастрасӣ: https://e-tarix.uz/maqolalar/1011-maqola.html (санаи муроҷиат: 28.12.2022, соати 15:24)

ТАСНИФИ ДАРАҶАВӢ ВА МАВҚЕИ НОМҲОИ ИФТИХОРӢ ДАР “ТАЪРИХИ БУХОРО”-И МУҲАММАД НАРШАХӢ

Дар мақола маводи атропонимияи “Таърихи Бухоро”-и Муҳаммад Наршахӣ аз рӯйи мақом, маснад ва ҷойгоҳ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон зимни таълифи мақола аз методҳои таҳлилӣ-муқоисавӣ ва оморӣ истифода намуда, маводи мавриди таҳқикро дар диаграмма ва таблитса дар мақола ҷой доданд. Зимни таълиф аз сарчашмаҳои муҳаққиқони хориҷию ватанӣ васеъ истифода бурданд.

Дар мақола бо кушиши муаллифон таҳлили номҳои ифтихорӣ, ки дар матлаб лақаб ном бурда шудааст, сурат гирифтааст.

Мавқеи муаллифон ҳангоми таҳлили забонӣ – оморӣ ва корбасти онҳо дар асар ҷой доранд.

Муаллифон ҳангоми таснифи маводи антропонимӣ ба қабатҳо аз рӯйи мақому ҷойгоҳ беш аз бист қабати алоҳида монанди подшоҳ, шоҳзода, вазир, ашрофзода, шоир, нависанда, волӣ, ғулом, халифа, қозӣ, имом, сарҳанг, сарлашкар, лашкаркаш, пайғамбар, оммӣ, лақаб ва номҳое, ки соҳибони онҳо шахсияташон маълум нестанд, муайян намудаанд.

Калидвожаҳо: антропонимия, лақаб, тахаллус, таҳлили забоншиносӣ, таҳлили оморӣ, дараҷа, подшоҳ, шоҳзода, қозӣ, номҳои ифтихорӣ, “Таърихӣ Бухоро”, деҳқон, Муҳаммад Наршахӣ.

УРОВЕНЬ КЛАССИФИКАЦИИ И МЕСТО ПОЧЁТНЫХ ИМЁН В “ИСТОРИИ БУХАРЫ” МУХАММАДА НАРШАХИ

В статье рассматривается лингвистический материал антропонимии «История Бухары» Мухаммеда Наршахи, разделенные на группы по статусу, позиции и занимаемой должности. При написании статьи авторы использовали аналитико-сравнительный и статистический методы и разместили исследуемый материал в виде схем и таблиц. При этом широко использовались научные труды зарубежных и отечественных исследователей.

В статье усилиями авторов проведен анализ почтёных имен, которые в статье употреблены прозвищами.

Также в статье заметна позиция авторов при лингвистико-статистическом анализе и употреблении антропонимов.

При классификации антропонимического материала на пласты по статусу, позиции и месту употребления авторы выделили более двадцати отдельных пластов, таких как царь, принц, министр, величественный, поэт, писатель, правитель, раб, халиф, судья, имам, полководец, командир, солдат, пророк, простолюдие, прозвище и имена личности которых не известны.

Ключевые слова: антропонимия, прозвище, псевдоним, лингвистический анализ, статистический анализ, чин, царь, принц, судья, почетные имена, «История Бухары», крестьянин, Мухаммад Наршахи.

LEVEL OF CLASSIFICATION AND PLACE OF HONORARY NAMES IN THE "HISTORY OF BUKHARA" BY MUHAMMAD NARSHAKHI

The article deals with the linguistic material of anthroponymy "History of Bukhara" by Muhammad Narshakhi, divided into groups according to status, position and position. When writing the article, the authors used analytical-comparative and statistical methods and placed the material under study in the form of charts and tables. At the same time, the scientific works of foreign and domestic researchers were widely used.

In the article, by the efforts of the authors, an analysis of honorable names, which are used as nicknames in the article, was carried out.

The position of the authors in the linguistic and statistical analysis and the use of anthroponyms is also noticeable in the article.

When classifying anthroponymic material into layers according to status, position and place of use, the authors identified more than twenty separate layers, such as king, prince, minister, majestic, poet, writer, ruler, slave, caliph, judge, imam, commander, commander, soldier, a prophet, a commoner, whose nickname and identity are not known.

Key words: anthroponymy, nickname, pseudonym, linguistic analysis, statistical analysis, rank, king, prince, judge, honorary names, History of Bukhara, peasant, Muhammad Narshakhi.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҳомидов Дилмурод Рачабович – доктори илми филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: ДМТ, ш.Душанбе, шаҳраки донишҷуён, бинои №10.***Тел**.: (992) 907-79-82-65*

Қурбонзода Рудоба Исмоил – унвоҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. *Нишонӣ:* ДДК ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. Тел.*: (992)918-13-99-68.*

Сведения об авторах: Хамидов Дилмурод Раджабович – доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии филологического факультета Национального университета Таджикистана. **Адрес:** ТНУ, г. Душанбе, студенческий городок, корпус №10. **Тел**.: (992) 907-79-82-65

Курбонзода Рудоба Исмоил – *соискатель кафедры языкознания и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.* **Адрес:** *КГУ имени Абуабдуллох Рудаки. 735360, г. Куляб, улица С. Сафаров 16.* **Тел**: (992)918-13-99-68.

Information about the authors: Khamidov Dilmurod Rajabovich - Doctor of Philology, Professor of the Department of History of Language and Typology of the Faculty of Philology of the National University of Tajikistan. **Address**: TNU, Dushanbe, campus, building No. 10. **Tel.:** (992) 907-79-82-65

Kurbonzoda Rudoba Ismoil - is an applicant for the Department of Linguistics and History of the Language of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address**: KSU named after Abuabdulloh Rudaki. 735360, Kulob, S. Safarov street 16. Tel: (992) 918-13-99-68.

УДК: 81111 (2-тоҷ)
ББК: 80+81.2 (2-тоҷ)
Ҷ - 26

БОЗТОБИ ИСТИЛОҲОТИ КУЛОЛГАРИИ ТОҶИКӢ ДАР АСАРИ «ТОҶИКОН» -И Б. ҒАФУРОВ ВА МУОДИЛИ АНГЛИСИИ ОНҲО

Ҷаҳонгиров Ш., доктор PhD-и, Ҷаматов С., д.и.ф., профессор
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Асарҳои таърихиву ҷуғрофӣ, илмиву бадеӣ ва вожаномаву фарҳангномаҳо дар рушду такомули истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ нақши бағоят калон доранд. Асари «Тоҷикон» яке аз онҳо ба шумор рафта, ба қалами Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Бобоҷон Гафуров мансуб буда, дар он таърихи халқи тоҷик бар мабнои консепсияи мукаммали илмӣ таҳлилу баррасӣ гардида, лабрез аз вожаву истилоҷоти таърихӣ, этнографӣ, лингвистӣ, бостоншиносӣ ва соҳаҳои мухталиф ҷой дорад. Дар асари макзур таърихи пайдоиш ва корбурди анвои гуногуни истилоҳоте вобаста ба ин ё он давраи рушду такомулашон дарҷ ёфтаанд.

Ҳамин тавр, мо дар зер ба хусусиятҳои лингвистии он истилоҳу ибораистилоҳоти кулолгарие, ки дар китоб бозтоб гардидаанд, таваҷҷӯҳ хоҳем намуд. Яке аз хусусиятҳои корбурди истилоҳоти кулолгарии дар ин асар буда, он аст, ки бештари истилоҳот дар таркиби ибораистилоҳ ё ҷумла омада, аломати истилоҳии худро бозгӯ мекунанд. Миқдори бештари истилоҳоти кулолгарии асари мазкур аз нигоҳи мансубият ба ин ё он ҳиссаи нутқ ба исм мансуб буда, мо онҳро ба сифати истилоҳ-исмҳои кулолгарӣ ишора мекунем. Хушбахтона асари мазкур ба забони англисӣ тарҷума гардидааст ва дар раванди таҳлилу баррасӣ барои дарёфти муодили англисии истилоҳоти тоҷикӣ аз гунаи англсии китоби мазкур истифода хоҳем намуд. Аз ҷиҳати таркиби морфлогиашон истилоҳ-исмҳои кулолгарии асари зикршударо ба таври зайл дастабандӣ намудем:

истилоҳ-исмҳои содаи кулолгарӣ. Ин намуди истилоҳот дар асари мазкур хеле фаровон буда, аз маъмлутарини онҳо ёдовар мешавем: хок [1, 45], гил [1, 67] сафол [1, 77], кӯза [1, 98], зарф [1, 111], хум [1, 125], сир [1, 154], пиёла [1, 144] коса [1, 120], табақ [1, 394], кӯра [1, 231]; ангоб [1, 396] < Аввал худи зарфро дар чархи кулолӣ месохтан ва баъди хушконидан рӯйи онро барои нақш тайёр мекарданд – барои ин ба рӯи он **ангоб** мемолиданд [1, 396]; катиба [1, 397]< **Катибаро**, асосан, дар лаби **пиёлаву коса**, **табақ** ё худ дар мобайн ҷой медоданд [1, 397]; furnace [1, 264]< In the same **furnaces**, the terracotta's also were baked [1, 264];

истилоҳ-исмҳои сохта. Ин намуди исм-истилоҳҳо бар мабнои қолаби маъмули истилоҳсозӣ – сарфӣ ё вандафзоӣ сохта шуда, дар ташаккули онҳо унсурҳои калиммасоз, яъне пешванду пасванд фаъолона иштирок мекунанд. Аз ин рӯ, дар раванди таҳлилу баррасии истилоҳоти кулолгарии асари мазкур мо танҳо ду пасвандеро мушоҳида намудем, ки яке пасванди **-ӣ** ва дигаре пасванди **-ча** мебошанд.

Пасванди -а. Доираи истеъмоли пасванди **-а** дар забони тоҷикӣ он қадар фарох набуда, дар соҳаи мавриди таҳқиқ ба воситаи он исмҳое, сохта мешаванд, ки ин ё он касбу ҳунарро ифода мекунанд: кулол**ӣ** <Дигар намудҳои касбу ҳунар ва маҳсулоти онҳоро, ба мисли шишагарӣ ё **кулолӣ**, ин қадар муфассал тавсиф кардан аз имкон берун аст. Дар забони англисӣ муодили он пасванди -ing буда, дар муқоиса бо забони тоҷикӣ хеле сермаҳсул аст. Ин пасванд низ, амсоли муодили англисиаш ба реша ҳамроҳ шуда, исмҳои ифодакунандаи ин ё он касбу ҳунарро месозад: potter**ing**, clean**ing** ва ғ.

Пасванди -ча. Яке аз пасвандҳои тоҷикие, ки ба воситаи он исмҳои ифодакунандаи маънои «хурдиву тасғир» сохта мешаванд, ин пасванди исмсози **-ча** буда, онро метавон пасванди сермаҳсул номид. Пасванди мазкур дар соҳаи кулолгарӣ, асосан, аз як исм, дигар исме месозад, ки номгӯйи маснуоти аз гилу сафолсохташударо

ифода мекунанд: пиёла**ча** табақ**ча** [1, 396]<Аввалин зарфҳои сафолии асрҳои IX-X низ ниҳоят калон буд – аз хумҳои калон то **пиёлачаву табақча** сохта мешуд [1, 396]; кӯзача [1, 397]<Катиба, инчунин дар рӯйи кӯзаву **кӯзачаҳо** ва чароғи сиёҳ ҳам дида мешавад [1, 397];

пасванди **-гар.** Доираи истеъмоли пасванди мазкур хеле васеъ буда, тавассути он исм-истилоҳҳое сохта мешаванд, ки ин ё он шуғлу вазифаи мушаххасро бевосита дар соҳаи кулолгарӣ ифода мекунанд: кулол**гар**, кӯза**гар**, лойг**ар**. Дар забони англисӣ муодили пасванди мазкур **-er** буда, аз ҷиҳати маънову вазифа ба пасванди тоҷикӣ якранг аст. Тафовути ин ду пасванд он аст, дар бештари истилоҳоти англисии тавассути пасванди -er сохташуда ба худ пасванди шакли ҷамъсози **-s** мегирад: potters [6, 264]< It is known that **potters** baked their products in the furnaces of several types [6, 264];

пасванди -он. Пасванди мазкур асосан ба як исм ҳамроҳ шуда, исме дигаре месозад, ки касбу ҳунарро ифода мекунад. Истилоҳҳои тавассути ин пасванд сохташуда асосан ба мафҳуми ҷамъ ишорат менамоянд: кулолон<Маълум шуд, ки **кулололон** чанд хел кӯраву хумдон доштаанд [1, 191];

пасванди -ӣ. Ба воситаи пасванди мазкур дар забони тоҷикӣ истилоҳоте сохта мешаванд, ки ин он ё он ашёи аз сафолу сафолпора ва гилу хок сохташударо ифода мекунанд. пасванди мазкур дар соҳаи кулолгарӣ аз исм сифат месозад: маснуоти **кулолӣ**, маснуоти **сафолӣ** (маснуоти аз гилу сафол сохташуда). Дар забони англисӣ муодили пасванди зикршуда **-s** буда, мисли забони тоҷикӣ, пасванди сифатсоз аст: ceramics [6, 41] < The Kairakkum **ceramics** is similar, though not identical, to the **ceramics** from Tazabagyab for making desorative designs, stamps of both types, cogged as as flat, was used [6, 41];

пасванди -ery. Пасванди мазкур, асосан аз як исм дигар исме месозад, ки ифодагари ин ё он намуди маснуот бошад: pottery — кулолӣ, сафолӣ, маснуоти сафолӣ.

истилоҳ-исмҳои мураккаб. Дар ҳарду забон ҳам, истилоҳоти мураккаб дар асоси усули истилоҳсозии сарфию наҳвӣ сохта шуда, аз ду ҷузъи мустақил иборатанд. Аксарияти истилоҳ-исмҳои мураккаби забони тоҷикиро исмҳои мураккаби тобеъ ташкил медиҳанд. Истилоҳҳоти ин гурӯҳ дар асоси қолибҳои гуногун сохта мешаванд ва дар созмони онҳо ҳиссаҳои мустақилмаъной нутқ нақши меҳварӣ доранд, ба монанди:

Исм+Исм: устохона [1, 45], лойоба<Ангоб **лойобаи** махсус мебошад, ки аз хоки ниҳоят маҳин бехташуда бо усули махсус тайёр мекарданд ва одатан ба он ранге меомехтанд [1, 54], сафололот [1, 46]< **Сафололоти** ин маданият, ки ба давраи охири маданияти Калатаманор дохил мешуд, ба андозаи зиёдтаҳти таъсири маданияти Анав низ воқеъ гардида буд [1, 46];

истилоҳ-исмҳои таркибӣ ё ибораистилоҳ. Яке аз усулуҳои сермаҳсули калимасозиву истилоҳсозӣ дар забонҳои муқоисашаванда – ин усули наҳвӣ ба шумор рафта, дар он калимаву истилоҳҳо ба ҳамдигар алоқаманд ва вобаста мебошанд, вале дар як ҳолат ин вобастагӣ ба тарзи баробарҳуқуқии калимаҳо, аммо дар ҳолати дигар ба тариқи яке мустақилу дигаре ба он тобеъ будан ҳувайдо мегардад. Аз рӯйи миқдори ҷузъҳо дар ибораистилоҳ, истилоҳибораҳои асари зикршударо метавон ба ибораистилоҳои дуҷузъа, сеҷузъа, чорҷузъа ва панҷҷузъа ҷудо намуд:

ибораистилоҳои дуҷузъа. Ин намуди ибораистилоҳоти забони точикӣ дар аоси алоқаи изофӣ сохта шуда, дар он муайянкуннада ва баёния ба муайяншаванда ба воситаи бандаки изофии «**-и**» алоқаманд мешаванд. Бандаки изофиро, асоссан, муаяншаванда мегирад: олоти сафолӣ [1, 475]< Дар ороиши **олоти сафолӣ** боз дигар воситаҳо низ ба кор бурда мешуданд [1, 475]; сафолпора [1, 191]<Дар бомпӯшӣ **сафолпораҳо** ҳам истифода мешуд [1, 191]; дӯкони кулолон, зарфҳои сафолӣ, зарфҳои сирдор< Нуқтаи олии комёбии санъати кулолии он давра истеҳсоли **зарфҳои сирдор** мебошад. зарфҳои нақшини сирдор, чархи кулолӣ< Аз биринчӣ яроқу аслиҳа, аз ҷумла, шамшер ва пайкон сохта, бо **чархи кулолӣ** олоти сафолии хушсифат, вале бенақшу нигор тайёр мекарданд [1, 67]; сафолоти кошинӣ<Дар асрҳои XI–XII **сафолоти кошинӣ**

тайёр карда мешуд [1, 475]. кӯзаҳои даҳантанг<Аксари ин зарфҳо аз **кӯзаҳои даҳантанги** гуногуншаклу гуногунҳаҷм иборатанд, ки танаи онҳо гоҳ гирд ё мурӯдшакл ва гоҳ мисли фулуз печухамдор мебошанд [1, 475]; санъати кулолӣ [1, 191], дуконҳои кулолӣ [1, 191]< Масалан, аз бисёр ҷойҳо осори **дӯконҳои кулолӣ** падид омаданд [1, 191]; ҳайкалчаҳои сафолӣ [1, 191]<**Ҳайкалчаҳои сафолӣ** ҳам дар ҳамин кӯраву хумдонҳо пухта мешуданд [1, 191], маснуоти кулолӣ [1, 191]<Дар натиҷаи ҳарфиёт маснуоти сафолӣ хеле бисёр дастрас шудааст [191]; ,қолабҳои рехтагарӣ [1, 191], зарфи ангобдуда, нақшҳои ҳандасӣ< **Нақшҳои ҳандасӣ** ва наботӣ, катиба, тасвири ҳайвон, мурғ, моҳӣ, одам ва ҳар гуна махлуқоти хаёлӣ зарфҳои зарифи зеварии онвақтаро зебу оро додаанд [1, 475]; қолабҳои рехтагарӣ<**Қолабҳои рехтагарие** ба даст омаданд, ки ба воситаи онҳо ин асбобу ашё сохта мешуданд [1, 191]; истеҳсоли сафолот< **Истеҳсоли сафолот** дар асрҳои IX-X, дар Осиёи Миёна басо мукаммал ва муфассал тадқиқ шудааст, вале то имрӯз ягон асари ҷамъбасткунандае нест [1, 395].

Дар забони англисӣ бошад, баръакс, ин гурӯҳи истилоҳот дар асоси алоқаи вобастагӣ, яъне ба воситаи пешоянду пайвандакҳо сохта мешаванд. Дар ин навъи алоқа, одатан, ҳол ва пуркунандаҳо ба эзоҳшавандаи худ тобеъ мегарданд: production of cremics [6, 35]<Besides extraction of metals, metallurgy, land cultivation and cattle-breading, **production of ceramics** and stone artifacts on a large scale had also started [6, 35].

Илова бар ин, дар асаре, ки зикраш дар боло рафт, як миқдор ибораистилоҳои дучузъаи англисие мушоҳида гардиданд, ки ба воситаи алоқаи ҳамроҳи сохта шудаанд. Муссалам аст, ки вобаста ба калимаи асосӣ – тобеъкунанда, ибораҳо ба номӣ, феълӣ ва зарфӣ ҷудо мешаванд. Ибораҳои номиро бошанд, дар навбати худ метавон ба исмӣ, сифатӣ, шуморагӣ ва ҷонишиниӣ ҷудо кард. Дар муқоиса бо дигар намуди ибораистилоҳот, дар асари мазкур миқдори зиёди ибораистилоҳоти сифатиро мушоҳида намудем, ба монанди: painted pottery [6, 40]<The inhabitants of Chust settlement were predominantly agricultures. For them **painted pottery** was characterics [6, 40]; ceramic ware [6, 264]<The **ceramic wares** of this period were discovered in a large number during excavations [6, 264]; glazed pottery [6, 205]<**Glazed pottery** (зарфҳои сирдодашуда) occupies a prominent place in production [6, 205]; thin-necked jugs [6, 206]< These are mostly the **thin-necked jugs** (кӯзаҳои даҳантанг) of different forms and sizes with sometimes or pear-like trunk or sometimes with trunk, the curvatures of which created a resemblance with a metal [6, 206]; ceramic kilns [6, 205]< The **ceramic kilns** (кӯраҳои сафолпазӣ) have been been excavated, different molds for ornamentations and instruments for furnace have found [6, 205];

ибораиистилоҳои сеҷузъа. Ин гуна ибораистилоҳот ҳамчун ибораҳои мураккаб маъмуланд, зеро онҳо аз ду ва ё зиёда аз се калимаи мустақил ба вуҷуд омадаанд. Миқдори ин навъи ибораистилоҳот низ, дар асари ёдоваршуда хеле сершумор аст, мисли: истеҳсоли маснуоти кулолӣ< Барои асрҳои XI–XII, қабл аз ҳама, ба дараҷаи хеле зиёд афзудани ҳаҷми **истеҳсоли маснуоти кулолӣ** ва дар айни замон ба худ шаклҳои қолибӣ гирифтани онҳо характернок аст [1, 474]. Зарфҳои «сари дастархон»<Дар истеҳсоли **зарфҳои «сари дастархон»** мавқеи калонро косаву табақҳои бесир, вале пурнақшу нигор ишғол менамуданд, ки ин ҳам ҷиҳати хоси пешаи кулолии онвақта мебошад [1, 475]. ороиши олоти сафолӣ<Дар **ороиши олоти сафолӣ** боз дигар воситаҳо низ ба кор бурда мешуданд [1, 475]; porridge ceramic bowl [6, 206]< In the XI-XIII centures, a **porridge ceramic bowl** was made [6, 206] ва ғ.

ибораиистилоҳоти чорҷузъа. Дар ин навъи ибораистилоҳот чор калимаи мустақилмаъно ба ҳамдигар пайваст шуда, ибораистилоҳ месозанд. Ҷузъҳои ин намуди ибораҳои ҳиссаҳои нутқи гуногун буда метавонан: зарфҳои сафолии тунуки бесир [1, 475]<**Зарфҳои сафолии тунуки бесир** ва пурнақшу нигори асрҳои XI–XII хеле ҳунармандона сохта шудаанд [1, 475]; ceramics with colored decorative design [6, 36] <A characteristic peculiar to the culture of Southern Turkmenistan in Chalcolithic epoch with survived until the end of the Bronze age is its **ceramics with colored decorative design** [6, 36]**;** production of fancy “dinner” cockery [6, 204]<The other characteristic is the large place

occupied in the **production of fancy "dinner" crockery** by unglazed but richly and diversely ornamented vessels [6, 204]; thin-walled, non-glazed ornamented ceramic [6, 206]< The **thin-walled, non-glazed ornamented ceramic** of the XI-XII century is extremely beautiful [6, 206].

Ҳамин тариқ, аз шарҳу тавзеҳ ва таҳлилу баррасии истилоҳоти кулолгарии асари «Тоҷикон» маълум гардид, ки дар муқоисаи бо истилоҳоти содаву сохта ва мураккаб, миқдори зиёди истилоҳоти асари мазкурро ибораистилоҳоти исмии дучузъа ташкил медиҳанд, ки бавоситаи алоқаи изофӣ сохта шудаанд. Гузашта аз ин, дар баробари вожаномаву фарҳангномаҳои соҳавӣ нақши китоби «Тоҷикон» низ дар ташаккулу такомули истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ бағоят калон будааст, зеро ҳар як истилоҳ дар даврахои муайни таърихӣ ба вуҷуд омада, дар сарчашмаҳо сабт гардидаанд. Он истилоҳу ибораистилоҳоти кулолгарие, ки зикри номашон ашон дар боло рафт, дар ҳоли ҳозир ҳам, бо ҳамон шаклу маънӣ дар соҳаи кулолгарӣ истеъмол мешавад.

Адабиёт:

1. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
2. Рустамов, Ш.Р. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1971. – 77 с. с.12.
3. Саймиддинов, Д. Вожашиносии форсии миёна. – Душанбе: Пайванд,.2003. - 310 с.
4. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Душанбе: Дониш, 2004. Аз ҳарфи А–М.– 388 с.
5. Шукуров, М. Ш. Забони мо ҳастии мост. – Душанбе: Маориф, 1991. – 232 с.
6. Ghafurov B. Tajiks. Pre-ancient, ancient and medieval history. Volume 1-2. – Dushanbe: «Irphon», 2011. – 1168 pp.

БОЗТОБИ ИСТИЛОҲОТИ КУЛОЛГАРИИ ТОҶИКӢ ДАР АСАРИ «ТОҶИКОН» -И Б. ҒАФУРОВ ВА МУОДИЛИ АНГЛИСИИ ОНҲО

Дар мақолаи мазкур истилоҳоти кулолгарии тоҷикӣ дар асари «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров ва гунаи англисии онҳо бозтоб мегардад. «Тоҷикон» яке аз асарҳои пуррарзишу мондагор буда, саршор аз истилоҳҳои соҳаҳои мухталиф аст. Истилоҳоти кулолгари, ки таҷассумгари ҳунари дастии мардуми тоҷику англис буда, то ба имрӯз забоншиносону муаррихон аз ҷойгоҳи он дар даврахои муайяни таърихӣ ёдрас мешванд. Илова бар ин, дар мақола хусусияти забонии истилоҳоти кулолии асари зикршуда таҳлилу баррасӣ гардида, муодили англисии онҳо бо мисолҳои мушаххас оварда шудаанд. Нахуст ҳар як истилоҳ аз нигоҳи сохтор ба содаву сохта ва мураккабу таркибӣ гурӯҳбандӣ шуда, ҳамзамон вижагиҳои фарққунанда, умумият ва шабоҳати онҳо муайян карда шуданд.

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, забоншиносии муқоисавӣ, истилоҳ, ибораистилоҳ, истилоҳоти сода, истилоҳоти сохта, истилоҳоти мураккаб, истилоҳоти таркибӣ, пешванд, пасванд, миёнванд.

ОТРАЖЕНИЕ ТАДЖИКСКОЙ ГОНЧАРОНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЕ «ТАДЖИКИ» Б. ГАФУРОВА И ИХ АНАЛОГИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается таджикская гончарная терминология в произведение «Таджики» Бободжона Гафурова и в их английских эквивалентах. «Таджики» – одно из самых ценных и значимых произведений, в котором прослеживается занчительное количество терминов и терминосочетаний разных отраслей науки и техники. Гончарные терминологии, являющиеся отражающими ручные работы таджикского и английского народа, о которых в определенных исторических периодах сегодня вспоминают лингвисты и историки. Кроме того, в статье анализируются языковые особенности керамических терминов указанной

работы, приводятся их английские эквиваленты на конкретных примерах. Вначале каждый термин классифицировался по структуре на простую, производную, сложную и составную, и вместе с этим были определены их отличительные особенности, общие черты и сходства.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, английский язык, сравнительная лингвистика, терминология, фраза, простые термины, производные термины, сложные термины, составные термины, префикс, суффикс, инфикс.

REFLECTIONS OF TAJIK POTTERY TERMINOLOGY IN THE WORK OF "TAJIKS" OF B. GAFUROV AND THEIR ANALOGUES IN ENGLISH

This article is dedicated to Tajik pottery terminology in the work "Tajiks" of Bobojon Gafurov and their English equivalents. "Tajiks" is one of the most valuable and significant works in which observed a significant number of terms and term combinations of different branches of science and technology. Pottery terminology that reflects the handmade work of the Tajik and English people, the places of which in certain historical periods are remembered today by linguists and historians. In addition, the article deals with linguistic features of the ceramic terms of this work, their English equivalents are given on specific examples. Initially, each term was classified by structure into simple, derivative, complex and composite, and at the same time were dentified their distinctive, common and similarities features.

Keywords: language, Tajik language, English, comparative linguistics, terminology, phrase, simple terms, derived terms, complex terms, compound terms, prefix, suffix, infix.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҷаҳонгиров Шамсиддин Ҳотамқулович, докторанти PhD-и ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Тел.: +992 93939 3345

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович, профессори кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Тел.: +992 935281020

Информация об авторах: Джахонгиров Шамсиддин Хотамкулович, доктор PhD-и ТГПУ им. С. Айни. Тел.: +992 93939 3345

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович, профессори кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Тел.: +992 935281020

About the authors: Jahongirov Shamsiddin Hotamqulovich, PhD in TSPU named after S. Aini. Tel.: +992 93939 3345

Jamatov Samiddin Salohiddinovich, Professor in the Department of Linguistics and Comparative Typology of TSPU named after S. Aini. Tel.: +992 935281020

УДК: 378 (2-тадж)
ББК: 74 (2-тадж)
Э - 73

РОЛЬ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Эргашева Ш.К., ассистент
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Одна из важных форм организации учебного процесса является самостоятельная работа обучающихся, так как она играет особую роль в профессиональной подготовке специалистов.

Самостоятельная работа обучающихся развивает познавательную активность студентов. В работе А. И. Зимней: «Самостоятельная работа представляется как целенаправленная, внутренне мотивированная, структурированная самим объектом в совокупности выполняемых действий и корригируемая им по процессу и результату деятельности. Её выполнение требует достаточно высокого уровня самосознания,

рефлексивности, самодисциплины, личной ответственности, доставляет ученику удовлетворение как процесс самосовершенствования и самопознания» [5, с. 384].

Оказавшись не в состоянии найти и переработать необходимую ему информацию, обучающийся, неизбежно попадает в ситуацию информационного выбора. Особое значение в новой парадигме среднего профессионального образования отводится его гуманитаризации, которая актуализирует проблему как трансформации его содержания, так и процесса обучения, в котором главным становится “сотворчество” обучающегося и преподавателя. Гуманитаризация образования направлена на активизацию познавательной самостоятельности обучающихся, на воспитание творческой личности специалиста с высокой профессиональной компетентностью, на развитие его эстетического мировосприятия и этического отношения к действительности.

Довольно полное определение самостоятельной работы дает в своих исследованиях Б. П. Есипов: «Самостоятельная работа учащихся, включаемая в процессе обучения- это такая работа, которая выполняется без непосредственного участия учителя, но по его заданию в специально предоставленное для этого время; при этом учащиеся сознательно стремятся достигнуть поставленной в задании цели, употребляя свои усилия и выражая в той или иной форме результат умственных или физических(или тех и других вместе) действий». Автор также отмечает, что при правильной постановке процесса обучения во всех его звеньях требуется активность обучающихся [3, с.15-16].

Среднее профессиональное образование сегодня должно ориентироваться на овладение обучающимися определенной совокупностью ключевых компетенций (общих и профессиональных), способствующих оптимальному их включению в динамику социокультурного развития.

Целью и задачей выполнения самостоятельных заданий является приобретение умения получать новые *эмпирические,* теоретические *и аксиологические* знания, их систематизировать и концептуализировать; оперировать базовыми понятиями, теоретическими и ценностными конструктами учебного курса; решать познавательные задачи; логично выстраивать устные и письменные тексты.

Основная задача высшего образования заключается в формировании творческой личности специалиста, способного к саморазвитию, самообразованию, инновационной деятельности. Решение этой задачи вряд ли возможно только путем передачи знаний в готовом виде от преподавателя к обучающемуся. Обучающихся необходимо перевести из пассивного потребителя знаний в активного их творца, умеющего сформулировать проблему, проанализировать пути ее решения, найти оптимальный результат и доказать его правильность. Самостоятельная работа студента (СРС) является не просто важной формой образовательного процесса, а должна стать его основой.

Это предполагает ориентацию на активные методы овладения знаниями, развитие творческих способностей студентов, переход от поточного к индивидуализированному обучению с учетом потребностей и возможностей личности. Речь идет не просто об увеличении числа часов на самостоятельную работу. Усиление роли самостоятельной работы студентов означает принципиальный пересмотр организации учебно-воспитательного процесса в, который должен строиться так, чтобы развивать умение учиться, формировать у обучающихся способности к саморазвитию, творческому применению полученных знаний, способам адаптации к профессиональной деятельности в современном мире.

Что же такое самостоятельная работа обучающихся? В общем случае это любая деятельность, связанная с воспитанием мышления будущего профессионала. Любой вид занятий, создающий условия для зарождения самостоятельной мысли, познавательной активности обучающегося связан с самостоятельной работой. В широком смысле под самостоятельной работой следует понимать совокупность всей самостоятельной деятельности обучающихся, как в учебной аудитории, так и вне ее, в контакте с преподавателем и в его отсутствии.

Самостоятельная работа реализуется:

1. Непосредственно в процессе аудиторных занятий - на уроках теоретического и практического циклов, практических занятиях, при выполнении лабораторных работ.

2. В контакте с преподавателем вне рамок расписания - на консультациях по учебным вопросам, в ходе творческих контактов, при ликвидации задолженностей, при выполнении индивидуальных заданий и т.д.

3. В библиотеке, дома, в образовательном учреждении при выполнении учебных и творческих задач.

Границы между этими видами работ достаточно размыты, а сами виды самостоятельной работы пересекаются.

Таким образом, самостоятельная работа может быть как в аудитории, так и вне ее. Тем не менее, рассматривая вопросы самостоятельной работы обучающихся, обычно имеют в виду в основном внеаудиторную работу. Следует отметить, что для активного владения знаниями в процессе аудиторной работы необходимо, по крайней мере, понимание учебного материала, а наиболее оптимально творческое его восприятие. Реально, особенно на младших курсах, сильна тенденция на запоминание изучаемого материала с элементами понимания. Преподаватели часто преувеличивают роль логического начала в преподнесении своих дисциплин и не уделяют внимания проблеме его восприятия. Слабо высвечиваются внутри и междисциплинарные связи, преемственность дисциплин оказывается весьма низкой даже, несмотря на наличие программ непрерывной подготовки. Знания студентов, не закрепленные связями, имеют плохую сохраняемость. Особенно опасно это для дисциплин, обеспечивающих фундаментальную подготовку.

Хотя в образовательных стандартах на внеаудиторную работу отводится почти половина учебного времени, этот норматив во многих случаях не выдерживается. Количество и объем заданий на самостоятельную работу, и число контрольных мероприятий по дисциплине определяется преподавателем во многих случаях исходя из принципа "Чем больше, тем лучше". Не всегда делается даже экспертная, т.е. обоснованная личным опытом преподавателей, оценка сложности задания и времени, требуемого на его подготовку. Не всегда согласованы по времени сроки представления домашних заданий по различным дисциплинам, что приводит к неравномерности распределения самостоятельной работы по времени. Все эти факторы подталкивают студентов к формальному отношению к выполнению работы, к списыванию и, как это не парадоксально, к уменьшению времени, реально затрачиваемого на эту работу. Довольно распространенным стало несамостоятельное выполнение домашних заданий, курсовых проектов и работ (иногда за плату), а так же списывание и шпаргалки на контрольных мероприятиях. Многие учебные задания не настроены на активную работу студентов, их выполнение зачастую может быть осуществлено на уровне ряда формальных действий, без творческого подхода и даже без понимания выполняемых операций.

Активная самостоятельная работа возможна только при наличии серьезной и устойчивой мотивации. Подготовка к дальнейшей эффективной профессиональной деятельности является самым сильным мотивирующим фактором.

Рассмотрим внутренние факторы, способствующие активизации самостоятельной работы. Среди них можно выделить следующие:

- Полезность выполняемой работы. Если студент знает, что результаты его работы будут использованы на уроках, в методическом пособии, в лабораторном практикуме, при подготовке публикации или иным образом, то отношение к выполнению задания существенно меняется в лучшую сторону и качество выполняемой работы возрастает. Важно при этом психологически настроить студента, показать ему, как необходима выполняемая работа.

- Использование фактора полезности, который является активное применение результатов работы в профессиональной подготовке. Так, например, если студент получил задание на квалификационную работу на одном из начальных курсов, он может выполнять самостоятельные задания по ряду дисциплин гуманитарного и

социально-экономического, естественно-научного и общепрофессионального циклов дисциплин, которые затем войдут как разделы в его квалификационную работу.

Цель организации и осуществления самостоятельной работы должна совпадать с целью обучения – подготовкой специалиста с профессиональным образованием и сформированными общими и профессиональными компетенциями.

Задачи:

-систематизация и закрепление полученных теоретических знаний и практических умений;

-углубление и расширение теоретических знаний;

-формирование умений использовать нормативную, правовую, справочную документацию и специальную литературу;

-развитие познавательных способностей и активности о: творческой инициативы, самостоятельности, ответственности и организованности;

-формирование самостоятельности мышления, способностей к саморазвитию, самосовершенствованию и самореализации;

-развитие исследовательских умений.

При разработке рабочих учебных планов образовательным учреждением определяется:

-общий объем времени, отводимый на внеаудиторную самостоятельную работу в целом по теоретическому обучению (как разница между максимальным объемом времени, отведенным на теоретическое обучение в целом и объемами времени, отведенными на обязательную учебную нагрузку, факультативные дисциплины, консультации по теоретическому обучению);

-объем времени, отводимый на внеаудиторную самостоятельную работу по циклам дисциплин с учетом требований к уровню подготовки студентов, сложности и объема изучаемого материала по дисциплинам, входящим в цикл;

-объем времени, отводимый на внеаудиторную самостоятельную работу по учебной дисциплине в зависимости от уровня освоения студентами учебного материала, с учетом требований, к уровню подготовки студентов (иметь представление, знать, владеть умениями).

Преподавателем учебной дисциплины эмпирически определяются затраты времени на самостоятельное выполнение конкретного содержания учебного задания. На основании наблюдений за выполнением аудиторной самостоятельной работы, опроса студентов о затратах времени на то или иное задание, хронометража собственных затрат на решение той или иной задачи с внесением поправочного коэффициента из расчета уровня знаний и умений студентов. По совокупности заданий определяется объем времени на внеаудиторную самостоятельную работу по учебной дисциплине.

При разработке рабочей программы по учебной дисциплине при планировании содержания внеаудиторной самостоятельной работы преподавателем устанавливается содержание и объем теоретической учебной информации и практические задания по каждой теме, которые выносятся на внеаудиторную самостоятельную работу, определяются формы и методы контроля результатов.

Мы говорим о том, что под самостоятельной работой следует понимать совокупность всей самостоятельной деятельности студентов, как в учебной аудитории, так и вне ее, в контакте с преподавателем и в его отсутствии. Таким образом, самостоятельная работа студентов может быть как в аудитории, так и вне ее.

Аудиторная (групповая, индивидуальная)

Внеаудиторная (групповая, индивидуальная)

-для овладения знаниями: чтение текста, составление плана текста, графическое изображение структуры текста, конспектирование текста, работа со словарем, использование аудио- и видеозаписей, компьютера и Интернета;

-для закрепления и систематизации знаний;

-для формирования умений (решение задач, выполнение чертежей, курсовых работ и так далее);

Условно самостоятельную работу студентов по цели можно разделить на базовую и дополнительную.

Базовая самостоятельная работа (БСР) обеспечивает подготовку студентов к текущим аудиторным занятиям и контрольным мероприятиям для всех дисциплин учебного плана. Результаты этой подготовки проявляются в активности студентов на занятиях и в качестве выполненных контрольных работ, тестовых заданий, сделанных докладов и других форм текущего контроля.

Базовая СР может включать следующие виды работ:

-работа с лекционным материалом, предусматривающая проработку конспекта лекций и учебной литературы;

-поиск (подбор) и обзор литературы и электронных источников информации по индивидуально заданной проблеме курса;

-выполнение домашнего задания или домашней контрольной работы, предусматривающих решение задач, выполнение упражнений и выдаваемых на практических занятиях;

-изучение материала, вынесенного на самостоятельную проработку;

-практикум по учебной дисциплине с использованием программного обеспечения;

-подготовка к лабораторным работам, практическим и семинарским занятиям;

-подготовка к контрольной работе и коллоквиуму;

-подготовка к зачету и аттестациям;

-написание реферата (эссе, доклада, научной статьи) по заданной проблеме.

Дополнительная самостоятельная работа (ДСР) направлена на углубление и закрепление знаний, развитие аналитических навыков по проблематике учебной дисциплины.

ДСР может включать следующие виды работ:

-подготовка к экзамену;

-выполнение курсовой работы;

-исследовательская работа и участие в научных конференциях, семинарах и олимпиадах;

-анализ научной публикации по заранее определённой преподавателем теме;

-анализ статистических и фактических материалов по заданной теме, проведение расчетов, составление схем и моделей на основе статистических материалов.

Приступающий к изучению учебной дисциплины, должен получить информацию обо всех видах самостоятельной работы по курсу с выделением *базовой самостоятельной работы (БСР) и дополнительной самостоятельной работы (ДСР),* в том числе по выбору.

Существует множество заданий для самостоятельной работы:

- *для овладения знаниями:* чтение текста (учебника, первоисточника, дополнительной литературы); составление плана текста; графическое изображение структуры текста; конспектирование текста; работа со словарями и справочниками; работа с нормативными документами; учебно-исследовательская работа; использование аудио- и видеозаписей; компьютерной техники, Интернет и др.;

- *для закрепления и систематизации знаний:* работа с конспектом лекции (обработка текста); повторная работа над учебным материалом (учебника, первоисточника, дополнительной литературы, аудио- и видеозаписей); составление плана и тезисов ответа; составление таблиц для систематизации учебного материала; изучение нормативных материалов; ответы на контрольные вопросы; аналитическая обработка текста (аннотирование, рецензирование, реферирование, конспект, анализ и др.); подготовка сообщений к выступлению на семинаре, конференции; подготовка рефератов, докладов; составление библиографии; тестирование и др.;

- *для формирования умений:* решение задач и упражнений по образцу; решение вариантных задач и упражнений; решение ситуационных производственных

(профессиональных) задач; подготовка к деловым играм; проектирование и моделирование разных видов и компонентов профессиональной деятельности; подготовка курсовых и дипломных работ (проектов); экспериментальная работа; рефлексивный анализ профессиональных умений, с использованием аудио- и видеотехники и др.

Самостоятельная работа складывается из:

-самостоятельной работы в учебное время,

-самостоятельной работы во внеурочное время,

-самостоятельной работы в Интернете.

Формы самостоятельной работы:

- текущая работа с лекционным материалом, предусматривающая проработку конспекта урока и учебной литературы;

- поиск и обзор литературы и электронных источников информации по индивидуально заданной проблематике;

-изучение материала, вынесенного на самостоятельную проработку;

-домашнее задание или домашняя контрольная работа, предусматривающее решение задач, выполнение упражнений, тестов для самопроверки и т. д;

-подготовка к лабораторным занятиям;

-подготовка к практическим занятиям;

-практикум по учебной дисциплине с использованием программного обеспечения;

-подготовка к контрольной работе; подготовка к экзамену;

-написание реферата (эссе) по заданной проблеме;

-выполнение расчетно-графической работы;

-выполнение маркетинговых исследований;

-выполнение специальных заданий; выполнение программного продукта;

-подготовка отчетов по практике;

-подготовка тезисов;

-разработка бизнес-плана; выполнение курсовой работы или проекта;

-участие в научных конференциях и семинарах, конкурсах научных работ, олимпиадах;

-подготовка публикаций по результатам исследовательской работы;

-аналитический разбор научной публикации по заранее определенной преподавателем теме;

-работа в кружках;

-подготовка публикаций;

-анализ статистических данных, результатов эксперимента, проведение расчетов, составление схем и моделей на основе статистических материалов;

-подготовка к групповой дискуссии, подготовка к деловой игре;

-письменный анализ конкретной ситуации и пр.

1. *Работа на лекции.* Составление или слежение за планом чтения лекции, проработка конспекта лекции, дополнение конспекта рекомендованной литературой. В лекциях – вопросы для самостоятельной работы студентов, указания на источник ответа в литературе. В ходе лекции возможны так называемые *«вкрапления» – выступления*, сообщения студентов по отдельным вопросам плана. *Опережающие задания* для самостоятельного изучения фрагментов будущих тем занятий, лекций (в статьях, учебниках и др.). Важнейшим средством активизации стремления к самостоятельной деятельности являются *активные технологии обучения.* В этом плане эффективной формой обучения являются *проблемные* лекции. Основная задача преподавателя в этом случае – не столько передать информацию, сколько приобщить обучающихся к объективным противоречиям развития научного знания и способам их разрешения. Функция студента – не только переработать информацию, но и активно включиться в открытие неизвестного для себя знания.

2. *Работа на практических занятиях. Семинар-дискуссия* образуется как процесс диалогического общения участников, в ходе которого происходит формирование

практического опыта совместного участия в обсуждении и разрешении теоретических и практических проблем. Студент учится выражать свои мысли в докладах и выступлениях, активно отстаивать свою точку зрения, аргументированно возражать, опровергать ошибочную позицию сокурсника. Данная форма работы позволяет повысить уровень интеллектуальной и личностной активности, включенности в процесс учебного познания.

«Мозговая атака». Группа делится на «генераторов» и «экспертов». Генераторам предлагается ситуация (творческого характера). За определённое время студенты предлагают различные варианты решения предложенной задачи, фиксируемые на доске. По окончании отведённого времени «в бой» вступают «эксперты». В ходе дискуссии принимаются лучшие предложения и команды меняются ролями. Предоставление студентам на занятии возможности предлагать, дискутировать, обмениваться идеями не только развивает их творческое мышление и повышает степень доверия к преподавателю, но и делает обучение «комфортным».

Игровая форма проведения занятия («Что? Где? Когда?»).

Студенты заранее разделены на три группы, розданы домашние задания, подготовлены номера команд, листы учёта с фамилиями игроков для капитанов. Игра состоит из шести этапов.

1. Вступительное слово преподавателя.
2. Разминка – повторение всех ключевых вопросов темы.
3. Устанавливается время на обдумывание вопроса и количество баллов за ответ.
4. Игра «Что? Где? Когда?».
5. Подведение итогов.
6. Заключительное слово преподавателя.

Деловые игры. Такое занятие удобнее проводить при повторении и обобщении темы. Группа разбивается на команды (2–3). Каждая команда получает задание и затем озвучивает их решение. Проводится обмен задачами.

Круглый стол. Характерной чертой круглого стола является сочетание тематической дискуссии с групповой консультацией. Выбирается ведущий и 5–6 комментаторов по проблемам темы. Выбираются основные направления темы, и преподаватель предлагает студентам вопросы, от решения которых зависит решение всей проблемы. Ведущий продолжает занятие, он даёт слово комментаторам, привлекает к обсуждению всю группу.

Коллективное обсуждение приучает к самостоятельности, активности, чувству сопричастности к событиям. При этом происходит закрепление информации, полученной в результате прослушивания лекций и самостоятельной работы с дополнительным материалом, а также выявление проблем и вопросов для обсуждения.

Анализ конкретных ситуаций – один из наиболее эффективных и распространенных методов организации активной познавательной деятельности студентов. Метод анализа конкретных ситуаций развивает способность к анализу жизненных и профессиональных задач. Сталкиваясь с конкретной ситуацией, студент должен определить: есть ли в ней проблема, в чем она состоит, определить своё отношение к ситуации, предложить варианты решения проблемы.

Метод проектов. Для реализации этого метода важно выбрать тему, взятую из реальной жизни, значимую для студента, для решения которой необходимо приложить имеющиеся у него знания и новые знания, которые еще предстоит получить. Выбор темы преподаватель и студент осуществляют совместно, раскрывают перспективы исследования, вырабатывают план действий, определяют источники информации, способы сбора и анализа информации. В процессе исследования преподаватель опосредованно наблюдает, дает рекомендации, консультирует. После завершения и представления проекта студент участвует в оценке своей деятельности.

5.Самостоятельная работа в Интернете

Новые информационные технологии (НИТ) могут использоваться для:

-поиска информации в сети – использование web-браузеров, баз данных, пользование информационно-поисковыми и информационно-справочными системами, автоматизированными библиотечными системами, электронными журналами;

-организации диалога в сети – использование электронной почты, синхронных и отсроченных телеконференций;

-создания тематических web-страниц и web-квестов – использование html-редакторов, web-браузеров, графических редакторов.

Главное в стратегической линии организации самостоятельной работы заключается не в оптимизации ее отдельных видов, а в создании условий высокой активности, самостоятельности и ответственности студентов.

Простейший путь - уменьшение числа аудиторных занятий в пользу самостоятельной работы - не решает проблемы повышения или даже сохранения на прежнем уровне качества образования, ибо снижение объемов аудиторной работы совсем не обязательно сопровождается реальным увеличением самостоятельной работы, которая может быть реализована в пассивном варианте.

Времени на самостоятельную работу в учебном процессе вполне достаточно, вопрос в том, как эффективно использовать это время.

В общем случае возможны два основных направления построения учебного процесса на основе самостоятельной работы. Первый - это увеличение роли самостоятельной работы в процессе занятий на уроке. Реализация этого пути требует от преподавателей разработки методик и форм организации занятий, способных обеспечить высокий уровень самостоятельности студентов и улучшение качества подготовки.

Второй - повышение активности студентов по всем направлениям самостоятельной работы во внеаудиторное время. Повышение активности студентов при работе во внеаудиторное время связано с рядом трудностей. В первую очередь это неготовность к нему как большинства студентов, так и преподавателей, причем и в профессиональном и в психологическом аспектах.

Основная задача организации самостоятельной работы студентов (СРС) заключается в создании психолого-дидактических условий развития интеллектуальной инициативы и мышления на занятиях любой формы. Основным принципом организации СРС должен стать перевод на индивидуальную работу с переходом от формального выполнения определенных заданий при пассивной роли студентов к познавательной активности с формированием собственного мнения при решении поставленных проблемных вопросов и задач. Цель СРС - научить студентов осмысленно и самостоятельно работать сначала с учебным материалом, затем с научной информацией, заложить основы самоорганизации и самовоспитания с тем, чтобы привить умение в дальнейшем непрерывно повышать свою квалификацию.

Решающая роль в организации СРС принадлежит преподавателю, который должен работать не со студентами “вообще”, а с конкретной личностью, с ее сильными и слабыми сторонами, индивидуальными способностями и наклонностями. Задача преподавателя - увидеть и развить лучшие качества студента как будущего специалиста высокой квалификации.

При изучении каждой дисциплины организация СРС должна представлять единство трех взаимосвязанных форм:

1. Внеаудиторная самостоятельная работа;

2.Аудиторная самостоятельная работа, которая осуществляется под непосредственным руководством преподавателя;

3. Творческая, в том числе научно-исследовательская работа.

Виды внеаудиторной СРС разнообразны:

-подготовка и написание рефератов, докладов, очерков и других письменных работ на заданные темы. Желательно студентам предоставить право выбора темы и даже руководителя работы;

-выполнение домашних заданий разнообразного характера. Это - решение задач; перевод и пересказ текстов; подбор и изучение литературных источников; разработка и составление различных схем; выполнение графических работ; проведение расчетов и др.;

-выполнение индивидуальных заданий, направленных на развитие у студентов самостоятельности и инициативы. Индивидуальное задание может получать как каждый студент, так и часть студентов группы;

-выполнение курсовых проектов и работ;

-подготовка к участию в научных конференциях, смотрах, олимпиадах и др.

Чтобы развить положительное отношение студентов к внеаудиторной работой, следует на каждом ее этапе разъяснять цели работы, контролировать понимание этих целей, постепенно формируя у студентов умение самостоятельной постановки задачи и выбора цели.

Аудиторная самостоятельная работа может реализовываться при проведении практических занятий, семинаров, выполнении лабораторного практикума и во время чтения лекций.

При чтении лекционного курса непосредственно в аудитории необходимо контролировать усвоение материала основной массой путем проведения экспресс - опросов по конкретным темам, тестового контроля знаний, опроса и т.д.

На практических и семинарских занятиях различные виды СРС позволяют сделать процесс обучения более интересным и поднять активность значительной части в группе.

В зависимости от дисциплины или от ее раздела можно использовать два пути:

1. Давать определенное количество задач для самостоятельного решения, равных по трудности, а оценку ставить за количество решенных за определенное время задач.

2. Выдавать задания с задачами разной трудности и оценку ставить за трудность решенной задачи.

По результатам самостоятельного решения задач следует выставлять по каждому занятию оценку. Оценка предварительной подготовки к практическому занятию может быть сделана путем экспресс - тестирования (тестовые задания закрытой формы) в течение 5, максимум - 10 минут.

Таким образом, при интенсивной работе можно на каждом занятии каждому студенту поставить, по крайней мере, две оценки.

По материалам модуля или раздела целесообразно выдавать студентам домашнее задание и на последнем практическом занятии по разделу или модулю подвести итоги его изучения (например, провести контрольную работу в целом по модулю), обсудить оценки каждого, выдать дополнительные задания тем, которые хотят повысить оценку. Результаты выполнения этих заданий повышают оценку уже в конце неделе. Рейтинговая оценка на конец недели учитывает все дополнительные виды работ.

Из различных форм СРС для практических занятий на старших курсах наилучшим образом подходят “деловые игры”. Тематика игры может быть связана с конкретными производственными проблемами или носить прикладной характер, включать задачи ситуационного моделирования по актуальным проблемам и т.д. Цель деловой игры - в имитационных условиях дать студентам возможность разрабатывать и принимать решения.

При проведении семинаров и практических занятий студенты могут выполнять СРС как индивидуально, так и малыми группами (творческими бригадами), каждая из которых разрабатывает свой проект (задачу). Выполненный проект (решение проблемной задачи) затем рецензируется другой бригадой по круговой системе. Публичное обсуждение и защита своего варианта повышают роль СРС и усиливают стремление к ее качественному выполнению. Данная система организации практических занятий позволяет вводить в задачи научно-исследовательские элементы, упрощать или усложнять задания.

Активность работы на обычных практических занятиях может быть усилена введением новой формы СРС, сущность которой состоит в том, что на каждую задачу студент получает свое индивидуальное задание (вариант), при этом условие задачи для всех студентов одинаковое, а исходные данные различны. Перед началом выполнения задачи

преподаватель дает лишь общие методические указания (общий порядок решения, точность и единицы измерения определенных величин, имеющиеся справочные материалы и т.п.). Выполнение СРС на занятиях с проверкой результатов преподавателем приучает студентов грамотно и правильно выполнять технические расчеты, пользоваться вычислительными средствами и справочными данными. Изучаемый материал усваивается более глубоко, у студентов меняется отношение к занятиям, так как без понимания теории предмета, без хорошего конспекта трудно рассчитывать на успех в решении задачи. Это улучшает посещаемость как практических, так и теоретических занятий.

Другая форма СРС на практических занятиях может заключаться в самостоятельном изучении принципиальных схем, макетов, программ и т.п., которые преподаватель раздает студентам вместе с контрольными вопросами, на которые студент должен ответить в течение занятия.

Выполнение лабораторного практикума, как и другие виды учебной деятельности, содержит много возможностей применения активных методов обучения и организации СРС на основе индивидуального подхода.

При проведении лабораторного практикума необходимо создать условия для максимально самостоятельного выполнения лабораторных работ. Поэтому при выполнении работы необходимо:

1. Провести экспресс-опрос (устно или в тестовой форме) по теоретическому материалу, необходимому для выполнения работы (с оценкой).

2. Проверить планы выполнения лабораторных работ, подготовленный студентами дома (с оценкой).

3. Оценить работу студентов в лаборатории и полученные им данные (оценка).

4. Проверить и выставить оценку за отчет.

Любая лабораторная работа должна включать глубокую самостоятельную проработку теоретического материала, изучение методик проведения и планирование эксперимента, освоение измерительных средств, обработку и интерпретацию экспериментальных данных. При этом часть работ может не носить обязательный характер, а выполняться в рамках самостоятельной работы по курсу. В ряд работ целесообразно включить разделы с дополнительными элементами научных исследований, которые потребуют углубленной самостоятельной проработки теоретического материала.

В качестве форм и методов контроля внеаудиторной самостоятельной работы студентов могут быть использованы: семинарские занятия; зачеты; тестирование; самоотчеты; контрольные работы; защита творческих работ и др.

Разработка комплекса методического обеспечения учебного процесса является важнейшим условием эффективности самостоятельной работы студентов. К такому комплексу следует отнести тексты лекций, учебные и методические пособия, лабораторные практикумы и т.п. Это позволит организовать проблемное обучение, в котором студент является равноправным участником учебного процесса.

Результативность самостоятельной работы студентов во многом определяется наличием активных методов ее контроля. Существуют следующие виды контроля:

-входной контроль знаний и умений студентов при начале изучения очередной дисциплины;

-текущий контроль, то есть регулярное отслеживание уровня усвоения материала на лекциях, практических и лабораторных занятиях;

-промежуточный контроль по окончании изучения раздела или модуля курса;

-самоконтроль, осуществляемый студентами в процессе изучения дисциплины при подготовке к контрольным мероприятиям;

-итоговый контроль по дисциплине в виде зачета или экзамена;

-контроль остаточных знаний и умений спустя определенное время после завершения изучения дисциплины.

В последние годы наряду с традиционными формами контроля - зачетами, экзаменами достаточно широко вводятся новые методы. В первую очередь следует отметить

рейтинговую систему контроля. Использование рейтинговой системы позволяет добиться более ритмичной работы, а так же активизирует познавательную деятельность студентов путем стимулирования их творческой активности. Введение рейтинга может вызвать увеличение нагрузки преподавателей за счет дополнительной работы по структурированию содержания дисциплин, разработке заданий разного уровня сложности и т.д. Но такая работа позволяет преподавателю раскрыть свои педагогические возможности и воплотить свои идеи совершенствования учебного процесса.

Весьма полезным может быть тестовый контроль знаний и умений, который отличается объективностью, экономит время преподавателя, в значительной мере освобождает его от рутинной работы и позволяет в большей степени сосредоточиться на творческой части преподавания, обладает высокой степенью дифференциации испытуемых по уровню знаний и умений и очень эффективен при реализации рейтинговых систем, дает возможность в значительной мере индивидуализировать процесс обучения путем подбора индивидуальных заданий для практических занятий, индивидуальной и самостоятельной работы, позволяет прогнозировать темпы и результативность обучения каждого.

Тестирование помогает преподавателю выявить структуру знаний студентов и на этой основе переоценить методические подходы к обучению по дисциплине, индивидуализировать процесс обучения. Весьма эффективно использование тестов непосредственно в процессе обучения, при самостоятельной работе. В этом случае студент сам проверяет свои знания. Не ответив сразу на тестовое задание, студент получает подсказку, разъясняющую логику задания и выполняет его второй раз.

Следует отметить, что все шире проникающие в учебный процесс автоматизированные обучающие и обучающее - контролирующие системы, позволяют самостоятельно изучать ту или иную дисциплину и одновременно контролировать уровень усвоения материала.

В заключение отметим, что конкретные пути и формы организации самостоятельной работы с учетом курса обучения, уровня подготовки и других факторов определяются в процессе творческой деятельности преподавателя, поэтому данные рекомендации не претендуют на универсальность. Их цель - помочь преподавателю сформировать свою творческую систему организации самостоятельной работы.

Литература:

1. Абасов З. Проектирование и организация самостоятельной работы студентов // Высшее образование в России. 2010. № 10. С. 17.

2. Бакушев В.В., Полуденный Н.Н. Рекомендации по подготовке письменных работ. М., 2011.

3. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся на уроке. - М, Учпедгиз, 1961. – С.15-16.

4. Загашев И.О. Критическое мышление: технология развития. СПб., 2009.

5. Зимняя А. И. Педагогическая психология: Учебник для вузов. Изд. Второе, доп., испр. и перераб/ А. И.Зимняя- М.: Лотос, 2001. — 384 с.

6.Карпова О.Л. Педагогическое содействие самообразовательной деятельности студентов // Высшее образование сегодня. 2008. № 7. С. 13

7. Кузнецов И.Н. Рефераты, курсовые и дипломные работы. Методика подготовки и оформления. М., 2008.

8. Мартыненко Т.В. Методические указания по написанию учебно-исследовательских работ: докладов, рефератов, эссе, курсовых работ. Ростов н/Д., 2011.

9. Рогожин М. Как написать курсовую и дипломную работу. СПб., 2010.

10. Соколова И.Б. Основы самостоятельной работы студентов. Армавир, 2010.

11. Сушков И.М., Голубых А.А. Интеллектуальная культура личности. Ростов н/Д., 2008.

12. Федорова М. Модель организации внеаудиторной самостоятельной работы // Высшее образование в России. 2009. № 10.

13.Царев А.И. Организация личного труда студента. Ростов н/Д., 2008.

РОЛЬ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В статье рассматривается роль самостоятельной работы в учебном процессе. Самостоятельная работа в учебном процессе направлена на повышение познавательной самостоятельности студентов, воспитание творческой личности, высококвалифицированного специалиста, формирование эстетического и этического мировоззрения.

Автор видит одну из основных задач высшего образования в формировании творческой личности, специалиста, обладающего способностью развивать самопознание, самообразование и новаторство. Решение этой проблемы возможно только через передачу знаний в готовом виде от преподавателя к студенту.

По мнению автора, необходимо превратить студентов в активных творцов, способных самостоятельно формулировать задачи, анализировать решения, находить оптимальные результаты и доказывать свою правильность.

Автор считает, что повышение роли самостоятельной работы студентов означает полную перестройку организации учебного процесса. Самостоятельная работа должна быть построена таким образом, чтобы у студентов формировался навыки самоуправления, навыки творческого применения полученных знаний, навыки адаптации к профессиональной деятельности в современном мире.

Активная самостоятельная работа студентов возможна только при наличии серьезной и устойчивой мотивации. Сильным мотивирующим фактором является готовность к дальнейшей эффективной профессиональной деятельности.

Автор отмечает, что самостоятельная работа студентов может осуществляться как на занятиях, так и вне их. Основная задача организации самостоятельной работы студентов является создание психологических и дидактических условий для развития инициативности и интеллектуального мышления на занятиях любой формы.

Автор убежден, что основным принципом организации самостоятельной работы студентов должен быть перевод всех студентов к индивидуальной работе, к познавательной деятельности с формированием собственных представлений при решении задач.

Ключевые слова: образование, независимость, знания, процесс, формирование, способность, специалист, развитие, образование, возможность, деятельность, возможность

НАҚШИ КОРИ МУСТАҚИЛОНА ДАР ТАЙЁР КАРДАНИ МУТАХАССИСОНИ КАСБӢ

Мақолаи мазкур ба нақши кори мустақилона дар раванди таълим бахшида шудааст. Кори мустақилона дар раванди таълим ба баланд бардоштани мустақилияти маърифатии донишҷӯён, тарбия намудани шахсияти эҷодкор, мутахассиси дорои салоҳияти баланди касбӣ, ташаккули ҷаҳонбинии эстетикӣ ва ахлоқӣ нигаронида шудааст.

Яке аз вазифаҳои асосии таҳсилоти олиро муаллиф дар ташаккули шахсияти эҷодкор, мутахассиси қобилияти рушди худшиносидошта, худтаълим ва навовар мебинад. Ҳалли ин мушкилот танҳо тавассути интиқоли дониш дар шакли тайёр аз омӯзгор ба донишҷӯ имконпазир аст.

Ба ақидаи муаллиф донишҷӯёнро ба эҷодкори фаъоле табдил додан лозим аст, ки метавонад масъалаҳоро мустақилона мураттаб созад, роҳҳои ҳалли онро таҳлил кунад, натиҷаи оптималиро пайдо кунад ва дурустии онро исбот кунад.

Муаллиф чунин мешуморад, ки баланд бардоштани нақши кори мустақилонаи донишҷӯён маънои аз нав куллан дида баромадани ташкили раванди таълим мегардад. Кори мустақилона бояд тавре сохта шавад, ки қобилияти донишомӯзӣ, ташаккули

қобилиятҳои худидоракунии донишҷӯён, татбиқи эҷодии дониши гирифташуда, роҳҳои мутобиқ шудан ба фаъолияти касбӣ дар ҷаҳони муосир гардад.

Кори мустақилонаи фаъоли донишҷӯён танҳо дар мавриди мавҷуд будани ҳавасмандии ҷиддӣ ва устувор имконпазир аст. Омили пурқуввати ҳавасмандкунӣ омодагӣ ба фаъолияти минбаъдаи самараноки касбӣ мебошад.

Муаллиф қайд менамояд, ки кори мустақилонаи донишҷӯён метавонад ҳам дар синфхона ва ҳам берун аз он ҷараён гирад. Вазифаи асосии ташкили кори мустакилонаи донишҷӯён ин фароҳам овардани шароити психологию дидактики барои инкишофи ташаббус ва тафаккури зеҳнӣ дар дарсҳои ҳама гуна шакл мебошад.

Муаллиф мутмаин аст, ки принсипи асосии ташкили кори мустақилонаи донишҷӯ бояд ба кори инфиродӣ гузаронидани ҳамаи донишҷӯён ба фаъолияти маърифатӣ бо ташаккули андешаи худ ҳангоми ҳалли мушкилот иборат бошад.

Калидвожаҳо: таълим, мустақил, дониш, раванд, ташаккул, қобилият, мутахассис, рушд, тарбия, имконият, фъолият, имконият

THE ROLE OF INDEPENDENT WORK IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

The article discusses the role of independent work in the educational process. Independent work in the educational process is aimed at increasing the cognitive independence of students, fostering a creative personality, a highly qualified specialist, forming an aesthetic and ethical worldview.

The author sees one of the main tasks of higher education in the formation of a creative personality, a specialist with the ability to develop self-knowledge, self-education and innovation. The solution to this problem is possible only through the transfer of knowledge in a finished form from teacher to student.

According to the author, it is necessary to turn students into active creators, capable of independently formulating problems, analyzing solutions, finding optimal results and proving their correctness.

The author believes that increasing the role of students' independent work means a complete restructuring of the organization of the educational process. Independent work should be structured in such a way that students develop self-management skills, skills of creative application of the knowledge gained, skills of adaptation to professional activities in the modern world.

Active independent work of students is possible only if there is serious and stable motivation. A strong motivating factor is the readiness for further effective professional activity.

The author notes that students' independent work can be carried out both in the classroom and outside of them. The main task of organizing independent work of students is to create psychological and didactic conditions for the development of initiative and intellectual thinking in classes of any form.

The author is convinced that the main principle of organizing students' independent work should be the transfer of all students to individual work, to cognitive activity with the formation of their own ideas when solving problems.

Key words: education, independence, knowledge, process, formation, ability, specialist, development, education, opportunity, activity, opportunity

Сведения об авторе: Эргашева Шахноза Кугановна – ассистент общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992)987-27-10-04

Маълумот дар бораи муаллиф: Эргашева Шахноза Кугановна – ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова 16. Тел: (992)987-27-10-04

Information about the author: Ergasheva Shakhnoza Kuganovna - assistant of the interfaculty of the Russian language of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov st. 16. Tel: (992) 987-27-10-04

УДК: 81+811.21/.22 (2тоҷ)

БАҲСИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ПАРТАВИ ҲИФЗИ АСОЛАТИ ЗАБОН

Шодиев Р. А. дотсенти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Зайнуддинзода Н. А., саромӯзгорДонишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ,

Хушбахтона, имрӯзҳо забони деринбунёду тавонманд, сарнавиштсозу боасолат, рукни асосии мавҷудият ва бақои миллати тоҷик – забони форсии тоҷикӣ пуштибони хирадманду таърихафрӯз, боматонату фарҳангсолоре чун Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дорад, ки бо ифтихору сарафрозӣ ва лаҳни шевову гӯшнавоз аз минбарҳои баланди ҷаҳонӣ суханронӣ намуда, ҷомеаи мадании кишварро ҷиҳати ҳифзу тақвияти асосҳои таърихии забон, кашф ва эҷоди системаи мураттаби истилоҳоти илмӣ-техникӣ ва ба ин васила дар асри кунунии иттилооту рақамишавӣ табдил додани он ба забони тавонои илм роҳнамоӣ менамояд.

Ба таъкиди Пешвои фарҳангсолори миллат, забони тоҷикӣ барояшон на танҳо воситаи гуфтугӯю муошират, балки волотар аз он, шиносномаи миллати азиз, рӯҳи поки гузаштагон ва оинаи осори ниёкон ба ҳисоб рафта, Сарвари давлат ба ин забони шевои шоирона сидқан арҷ мегузоранд, бо ҳисси баланди ватандӯстӣ аз минбарҳои баланд бо ин забон сухан гуфта, аз лаҳни шаккарину дилнишини он лаззати фаровони маънавӣ мебаранд, ҳастиашонро бо ҳастии забон пайванд дониста, ин гавҳари хушоб ва дурри ҷаҳонтобро пайваста ситоиш ва тарғиб менамоянд [13, с.6].

Ҷойи дигар бисёр олимона тавзеҳ медиҳанд, ки қонунияти инкишофи забон чунин аст, ки вай, мисли як ҷисми зинда, бояд ба маҷрои зиндагӣ − таҳаввулоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ мутобиқ шуда, имконоти ифодаи мазмунҳои тоза ва талаботи мардумро дошта бошад. Яъне калимаву истилоҳотеро, ки дар олами ихтирооту кашфиёт ва иқтисодиёту техника падид меоянд, дар худ ғунҷонида тавонад ва ҳамзамон асолати миллиашро гум накунад [9, с.157-158].

Мақолаи мазкур маҳз дар пасманзари ҳамин таъкиди Пешвои муаззами миллат таҳия шуда, масоили истилоҳот, хусусиятҳои онҳо, фарқи онҳо аз калимаҳои маъмулии забон, мафҳумҳои мураттабсозӣ, якгунсозї (унификатсия), системабандї ва стандартсозии истилоњот дар он мавриди бознигарӣ ва дар партави андешаҳои олимони саршиноси соҳа ва сиёсати забонии саҳеҳу ояндангаронаи Ҳукумати мамлакат пешниҳодҳои марбут ба танзими масоили истилоҳот, бо назардошти ҳифзи асолат ва ҳамзамон, таъмини ғановати пайвастаи забони тоҷикӣ манзур мешаванд.

Таърихи ҳар қавму миллат, бар ҳаҚ, равшангари роҳи ояндаи ӯст. Имрӯзҳо, бо шарофати Истиқлоли давлатӣ, масъалаи забони илм дар кишвари мо аз аҳамияти бештаре барҳӯрдор аст, зеро давлатдории миллӣ муҳимтарин омили расидан ба ормонҳои ҳазорсолаи ниёи бофазлу донишманд, пешрафти илму фан дар заминаи тафаккури миллӣ маҳсуб мешавад. Мусаллам аст, ки забони илм дар заминаи ташаккулу такомули истилоҳот ба миён меояд.

Ҳарчанд истилоҳшиносӣ яке аз бахшҳои ҷавони илми забоншиносист, аммо чи дар забоншиносии умумӣ ва чи дар забоншиносии тоҷик, оид ба истилоҳ ва масоили марбут ба он як силсила таҳқиқот ба табъ расидаанд. Дар илми истилоҳшиносии тоҷик саҳми забоншиносоне чун Сулаймонов С., Назарзода С., Мирзо Ҳ. С., Муҳаббатов А., Нуров П., Байзоев А. ва дигаронро метавон назаррас арзёбӣ намуд.

Аз рӯйи сарчашмаҳо, имрӯз дар дунё зиёда аз сесад забон мавҷуд буда, ҳамагӣ 6-7-тои он дорои истилоҳоти мукаммалу пешрафтаи илмӣ мебошанд ва хушбахтона, аз ин ҷиҳат забони тоҷикӣ соҳиби захираи нодири луғавӣ ба ҳисоб меравад [2, с.107].

Неру ва тавонмандие, ки забон дар тӯли ҳаёти инсон, дар фазо ва вақт нишон медиҳад, ифодакунандаи назарияи инъикос мебошад. Ҳамин тариқ, воқеият сабабгори пайдоиши мафҳумҳост. Мафҳумҳо, истилоҳот ва дефинитсияҳо вақте шакл мегиранд, ҳуқуқи зиндагӣ пайдо мекунанд, ки ҳастӣ ё ниёзҳои ба он алоқамандро бо таркибҳои овозӣ дар худ таҷассум менамоянд [14, с.5].

Нахустин назарияҳои истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои асри XX пайдо шуданд. Муҳаққиқи рус А. Д. Хаютин қайд мекунад, ки Гриноф (Greenough) ва Китриҷ (Kittrige) истилоҳотро бо формулаи риёзӣ, Э. Жилбер (E. Jilbert) бо формулаи риёзиву кимиёвӣ қиёс мекунанд, яъне чун истилоҳот танҳо барои ифодаи мафҳумҳои мушаххас истифода мешаванд, онҳоро набояд ба таркиби луғавии забон дохил кард [10, с.11-19].

Забоншинос Л. Олшки назарияи «ҳироглифият»-и истилоҳотро пешниҳод мекунад ва моҳияташ аз он иборат аст, ки истилоҳ чун аломати комилан бетарафи маъноӣ – «симоҳои мурда» баррасӣ гардида, танҳо барои ифодаи далелҳои ақлонӣ истифода мешавад. Назарияҳои ба он монандро забоншиносони шинохта О. Есперсен ва Ф. Бруно пешниҳод кардаанд [10, с.12].

Истилоҳоти илмӣ – калимаҳое ҳастанд, ки дар соҳаи илми мазкур дорои аҳамияти махсус буда, сахт муайян мебошанд. Маҷмӯаи истилоҳоти муқарраршудаи ҳар илм истилоҳсозии он илмро ташкил мекунад. Чунин истилоҳотро нахустин бор дар ботаника Линней ва дар маъданшиносӣ (минерология) Вернер муқаррар намуданд [6, с.140].

Донишманди тоҷик, истилоҳшинос Мирзо Ҳасани Султон забони илм ва истилоҳоти илмиро сурати воқеии дараҷаи пешрафти илм ва намоёнгари сатҳи тафаккури ҳар қавму миллат дар фосилаи муайяни таърихӣ дониста, истилоҳро ба ойинае ташбеҳ намудааст, ки натиҷаи тафаккури гӯянда ва муаллифро ҳамчун як фарди ҷомеа инъикос мекунад. Илова бар ин, маҷмӯи истилоҳот барои пайдоиши донишҳои нави умумибашарӣ замина муҳайё мегардонад, забон ва тафаккурро барои пазироии мафҳумҳои нав омода месозад ва дараҷаи рушди забонро ба сатҳи баландтар мебардорад. Аз ин ҷиҳат тавоноиву нотавонии ҳар забон дар баёни матолиби илмӣ зоҳир мегардад ва ин ҷо аён мешавад, ки оё ин забон қодир аст вобаста ба шароити таърихӣ ҷавобгӯи ниёзмандиҳои аҳли ҷомеа бошад, мафҳумҳои муҷарраду мавҳуми илму фанро ифода намояд ва по ба пои он рушду такмил ёбад [3, с.3-4].

Мавсуф оид ба масоили истилоҳот, заминаҳои кашф ва эҷоди онҳо бар асоси осори қадимтарини илмии форсии дарӣ таҳқиқоти арзишманде анҷом дода, таъкид мекунад, ки масъалаи таърихи ташаккулу такомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ бояд аз оғози пайдоиш, аз таълифи осори нахустини илмӣ ба ин забон мавриди таҳқиқ қарор дода шавад ва барору нобарорӣ, тавоноиву нотавонӣ, комёбиву нокомии забони илм дар заминаи ҳамин осор ҳамаҷониба таъйину таҳқиқ гардад ва доираи имконоти забони форсӣ-тоҷикӣ дар баёни матолиби илмӣ ба таври мушаххас муайян карда шавад [3, с.4].

Табдили истилоҳоти арабиасос дар забони тоҷикӣ ба вожаҳои форсии дарӣ, сохтани истилоҳоти нави илмӣ тавассути воситаҳои калимасози забони тоҷикӣ ва аз ҳисоби вожаҳои умумиистеъмоли эрониасл сохтани истилоҳот ҳанӯз дар асри IX-X аз ҷониби олими оламшумул Абӯалӣ ибни Сино, бешубҳа, кӯшише буд бас беназир дар роҳи такмил додани таркиби луғавии забони тоҷикӣ, бахусус, шаклгирии низоми истилоҳоти он, ки акнун ба вуҷуд омада истода буд. Ин равиш аз он ҷиҳат ҷолиб буд, ки дар давоми чанд аср забони тоҷикӣ, асосан, аз иқтибосоти арабӣ, ки соҳаҳои мухталифи илм, аз қабили мантиқ, астрономия, тиб, математика, заминшиносӣ, фалсафа, ҷуғрофия ва ғайраро дар бар мегирифтанд, истифода мекард. Акнун ки дар давраи нав забони тоҷикӣ мақоми устувору давлатӣ пайдо карда, тамоми самтҳои ҳаёти

ҷомеа ва ҳатто соҳаи коргузориро, ки то ин давра хеле заиф буд, фаро гирифт, зарурате пеш омадааст, ки дар бахшҳои гуногуни илм истилоҳоти форсии тоҷикӣ ҷорӣ ва мустаъмал бошанд [11, с.7].

Забони форсии тоҷикӣ муддати мадид барои рушду такомули истилоҳсозии арабӣ истифода шудааст. Ҳақ ба ҷониби Маликушшуаро Баҳор аст, ки дар асари худ «Сабкшиносӣ» менависад: «Луғоте, ки арабҳо барои рафъи ҳоҷоти идорӣ ва адабии худ аз эрониён гирифтаанд, бамаротиб зиёдтар аз он буд, ки ба мардуми Эрон додаанд. Тамоми луғоте, ки дар забони араб дида мешавад ва назири онҳо дар дигар забонҳои сомӣ вуҷуд надорад, аз луғоти ориёӣ ва форсӣ аст…ва бисёр луғоти дигар, ки баъзе дар Қуръон низ омада, ҳама маъхуз аз форсии қабл аз ислом аст. Боре араб дорои ин хосият аст, ки луғоти аҷнабиро аз лиҳози хушунате, ки дар лаҳҷаи ӯ ҳаст ба зудӣ иваз мекунад, мисли ин, ки луғати «ҷанг»- и форсиро гирифта, аввал онро тасҳиф карда ва «шанҷ» сохтааст ва сипас аз ин луғат феъли «ташаннуҷ»- ро сохта ва моли ҳалоли худ қарор додаст» [2, с. 36].

Ба андешаи олимон, то аҳди ислом арабҳо наздики ду ҳазор калимаҳои форсиро (гул, сарза – сол, дин, занҷабил, гавҳар- ҷавҳар, гиребон- ғирибон, попӯш- бобуш, калид- иклид ва ғайра) ҳамчун истилоҳ қабул кардаанд. Мутаассифона то ба имрӯз олимони Ғарб барғалат арабҳоро дар аҳди Эҳё ва оғози асрҳои миёна устодони урупоиҳо дар риштаҳои риёзӣ, нуҷум, тибб, меъморӣ ва дигар соҳаҳои илму фан эътироф мекунанд. Ҳол он ки аксари кулли соҳибони асарҳои илмии ба забони арабӣ таълифшуда аслан ва ирқан тоҷик мебошанд [2, с. 43].

Қонунмандиҳои хос ва тафовутҳои забони илм аз забони адабӣ дар пажӯҳишҳои забоншиносӣ ташхис шуда, аз ҷумла қайд мешавад, ки забони илм ҳамчун забони ифодаи дақиқи матлаби илмӣ, бар хилофи забони адабӣ, доираи камтари истеъмол дорад ва танҳо алоқамандону дастандаркорони мустақими вай метавонанд аз он истифода кунанд. Дигар, масъалаи номдиҳии мафҳумҳои нав, ки воситаи асосии ганову дороиафзоии забон маҳсуб мешавад, агар дар забони адабӣ натиҷаи мушоҳидаву эҳсос бошад, дар забони илм ҳосили таҷрибаву тафаккури илмист. Таркиби луғавии забони илмро дар баробари калимаҳо ё вожагони мустаъмали забони адабӣ, ҳамчунин, истилоҳот (маҷмуи калимаву ибораҳое, ки мафҳумҳои илмиро ифода мекунанд) ва номвожагон (маҷмуи калимаву ибораҳое, ки номҳои ҷуғрофӣ, нуҷумӣ, наботот, ҳайвонот, маодину филизот ва ғ.-ро ифода менамоянд) ташкил медиҳанд [3, с.11-12].

Олими дигари ватанӣ Дӯстмуҳаммади Аҳмад барои ифодаи калимаи «истилоҳ» ҳамчунин, аз баробарвожаи тоҷикии он - «донишвожа» истифода мебарад, ки қобили мулоҳиза аст. Аз рӯйи нигоштаҳои мавсуф, донишвожа мафҳуми дақиқи илмиро ифода мекунад, аз ин лиҳоз он бояд тағйири шакл накунад. Истилоҳот се гунаанд: умумифаннӣ, байнифаннӣ ва махсус. Истилоҳоти умумифаннӣ дар тамоми соҳаҳои илму дониш истифода мешаванд: «система», «барнома», «омил» ва ғайра. Донишвожаҳои байнифаннӣ мафҳумҳои асосии барои якчанд соҳаи илм муштаракро ташкил медиҳанд: умумитехникӣ, умумитиббӣ ва ғайра. Истилоҳоти махсус мафҳумҳои барои бахшҳои ҷудогонаи илм хосанд [2, с.107-108].

Масоили ҳамбастагии калима, мафҳум ва истилоҳ дар асари физикдон ва забоншиноси дигари тоҷик Нуров П.Г. «Истилоҳшиносӣ» [5] хуб инъикос ёфтаанд. Аз рӯйи нигоштаҳои мавсуф, калимаҳои маъмулӣ бори маънавию эҳсосотӣ ва хусусиятҳои сермаъноӣ низ бар дӯш дошта, дар забон, инчунин, калимаҳои махсусе ҳам вуҷуд доранд, ки аз доираи эҳсосот қариб берун буда, на ягон маънӣ, балки мазмунеро ифода мекунанд, яъне номи мафҳуме мебошанд. Калимае, ки ба воситаи он номи мафҳум ифода мешавад, истилоҳ ном гирифтааст. Пайдоиши мафҳум асосан бо фаъолияти тахассусии инсон дар соҳаҳои илм, техника, тиб, ҳарб, истеҳсолот, тиҷорат ва монанди инҳо алоқамандӣ дорад [5, с.53-54].

Забоншиноси рус А.А.Реформатский дар бораи термин менависад: «Терминҳо – вожагони махсуси маҳдуд ба вазифаҳои хоси худ мебошанд; вожагоне, ки ҳамчун

ифодаи дақиқи мафҳумҳо ва номи ашё тамоюл ба якмаъної доранд. Ин дар илм, техника, сиёсат ва дипломатия зарур мебошад» [7, с.110].

Истилоҳ ҳамчун калима ё иборае дар ҳавзаи амалкарди илми муайян маънои хосе дорад ва мафҳуми мушаххасеро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳи як соҳа метавонад дар соҳаи дигар маънои итилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи одӣ ва маъмул истифода шавад [4, с.26].

Дар «Энсиклопедияи Калони Советӣ» «истилоҳ» чунин таъриф шудааст: «Истилоҳ (термин) (лотинии давраи баъдӣ terminus – термин, аз лотинии terminus – ҳудуд, марз): 1) вожа ва ё вожагоне, ки барои баёни дақиқи мафҳум ва таносуби он бо мафҳумҳои дигар дар ҳудуди соҳаи махсус мансуб гардидаанд» [1, с.473-474].

Мафҳуми илмӣ чунин шакли фикр аст, ки дар он мазмуни ин ё он тасаввуроти илмӣ (ҳодисаву фарояндҳои илмӣ, чизи илмӣ ва ғайра) аз рӯйи муҳимтарин ва заруртарин аломаташ ва ё хосияташ инъикос ёфтааст. Пажуҳишгар барои ҳосил кардани мафҳуми илмӣ аз миқдори зиёди хосияту аломатҳои объектҳои мавриди пажуҳиш танҳо муҳимтарин ва заруртаринеро ҷудо мекунад, ки мафҳумро ба пуррагӣ ифода мекунанд. Аломатҳо мушаххассоте мебошанд, ки барои муқоиса кардани тасаввуроти илмӣ истифода мешаванд. Мушаххассот хосиятҳоеанд, ки дар ташаккули мафҳум саҳми асосӣ доранд. Умуман, дар ташаккули мафҳуми нави илмӣ се навъи амали ақлонӣ зарур аст: муқоиса, инъикос ва хулосагирӣ. Зимни муқоиса пажуҳишгар монандӣ ва тафовути тасаввуроти илмиро ҷудо карда, сипас бо роҳи инъикоси ақлона мушаххасотеро ошкор месозад, ки мӯҷиби ин монандӣ ё тафовутанд. Ниҳоят, ӯ натиҷаҳоро хулоса карда, мушаххассоти асосиеро аниқ мекунад, ки дар заминаи онҳо мафҳуми матлуб шакл мегирад [5, с.54].

Барои ифодаи маънои дурусти калима бурҳони қотеъ, шарҳу баёни саҳеҳ ва истилоҳгузинии оқилона, на тарҷумаи ҳарф ба ҳарфи қолабӣ зарур аст. Дар акси ҳол салосати алфоз ва фасоҳати сухан халалдор мегардад. Мавзӯъи асосии истилоҳгузинӣ ҷанбаи таркибӣ - маънои калима маҳсуб мешавад. Маъмулан барои ҳамчун истилоҳ қабул шудани калима он бояд аз системаи луғавӣ- маънои забони адабӣ хориҷ ва ба системаи истилоҳот ворид карда шавад [2, с. 46].

Фарқи асосии мафҳуми илмӣ аз мафҳуми умумӣ дар он ифода мешавад, ки, агар мафҳуми умумӣ аломатҳои умумии чизу ҳодисаҳоро ба таври зоҳирӣ инъикос карда, дар шакли калима ифода гардад, мафҳуми илмӣ муҳимтарину заруртарин аломатҳои чизу ҳодисаҳои илмиро инъикос намуда, бо истилоҳи илмӣ ифода мешавад. Ба сифати истилоҳи илмӣ калимаи махсусе аз захираи луғавии забон, ё тозакалимаву тозаиборахое истифода мешавад, ки дар заминаи қонуниятҳои калимасозиву иборабандии забон сохта шудааст. Калимаи истилоҳшаванда бояд ақаллан яке аз аломат ё хосиятҳои муҳими мазмуни мафҳуми илмиро инъикос карда тавонад [5, с.55].

Нуров П.Г. калима ва истилоҳи илмиро муқоиса карда, аломатҳоеро ифода мекунад, ки миёни онҳо фарқ мегузоранд:

1) на ҳар гуна калима истилоҳи илмии техникӣ буда метавонад: истилоҳи илмии техникӣ калимае дар вазифаи махсус аст, ки онро вожа гуфтан мумкин аст;

2) истилоҳи илмии техникӣ калимаи интихобие аз захираи луғавии забон аст, ё тозакалимаест, ки дар заминаи қонуниятҳои калимасозии забон сохта шудааст;

3) истилоҳи илмии техникӣ якмаънист (яъне мазмуни танҳо як мафҳуми илмии техникиро инъикос мекунад), дар ҳоле ки калимаи маъмулӣ метавонад сермаънӣ бошад;

4) истилоҳи илмии техникӣ ба мафҳум бастагии ногусастанӣ дорад, дар ҳоле, ки на ҳар гуна калимаи оддӣ ба мафҳум алоқаманд аст;

5) истилоҳи илмии техникӣ ду вазифа бар дӯш дорад: номи мафҳуми илмӣ аст ва мазмуни мафҳуми илмиро инъикос мекунад [5, с.55-56].

Мирзо Ҳасан Султон дар рисолаи хеш [3, с.15-23] андешаву назарҳои олимони соҳа Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, А.Д. Хаютин, Э. Литтре, О.Блох, В. Фон Вартбург, П.Робер, Гринаф, Киттрич, Э.Жилбер, Т.Сейвори, Л.Олшки, О.Есперсен, Ф.Бруно, Ж.Вандриес, Логан Смит, А.Ширмер, Ҳ.Эггербехт, Ларс Гурмунд, ОНайбеккен, В.В.

Виноградов, Н.П. Кузкин, В.М. Лейчик, В.П. Даниленко, Г.О. Винокур, Д.С. Лотте, А.А. Реформатскийро оид ба таърифи мафҳуми «термин» ва «истилоҳ», таърихи пайдоиш, тобишҳои маъноӣ ва доираи корбурди онҳо, хусусиятҳо, ҷиҳатҳои сохториву забонӣ ва мафҳумӣ-маъноӣ, назарияҳои таъйини истилоҳ, фарзияи маънои луғавӣ доштани истилоҳот, таносуби байни истилоҳоту номвожагон (номенклатура) ба риштаи таҳлил кашида, ба чунин натиҷа мерасад: «Истилоҳ калимаест (ё ибораест), ки дар ҳавзаи амалкарди як илм мафҳуми комилан мушаххасеро ифода мекунад ва ҳамзамон бо воҳидҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо дар робита қарор дорад, як системи муназзаму томи истилоҳотро ташкил медиҳад» [3, с.25].

Ин натиҷагириро олими истилоҳшинос Назарзода С. дар илми забоншиносии тоҷик нахустин кӯшиши муваффақона ва комили таърифу ташреҳи истилоҳ дониста, меафзояд: «Вале ин таъриф ҳам то андозае ба таҳриру такмил ниёз дорад. Махсусан бахши дуюми он, ки ду нуктаро дар назар дорад. Яке алоқамандии он ба воҳидҳои дигари забонӣ, ки бештар ба калимаҳои умумиистеъмолӣ хос аст ва дигаре ташкили як системаи томи истилоҳӣ, ки он ба низоми истилоҳот бештар бастагӣ дорад, на таърифи худи истилоҳ» [4, с.41].

Бо натиҷагириҳои фавқ Назарзода С. чанд хусусияти хоси истилоҳро ишора мекунад: (1) истилоҳ пеш аз ҳама вожаест, ки дар сохтори истилоҳии як соҳаи муайян ба таври дақиқ ва қатъиву мушаххас як мафҳумро ифода мекунад; (2) истилоҳ дар доираи соҳаи муайян бо ифодаи маънои мушаххаси худ ба ҳамин соҳаи муайян ва соҳаҳои вобастаи он бо якмаъноӣ вобастагии зич дорад; (3) истилоҳ дар баробари вижагии хос доштан дар таркиби сохтори забонӣ мутобиқ бо қоидаҳои дастурӣ амал намуда, дар калимасозӣ ҳамчун воҳиди истилоҳӣ иштирок менамояд; (4) истилоҳ ё воҳиди истилоҳӣ берун аз соҳаи муайян маънои истилоҳии худро аз даст дода, ба сифати калимаи маъмул ва одии забон истифода мешавад; (5) истилоҳ бештар аз як калимаи одӣ, сохта, мураккаб сохта шуда, ибораҳои истилоҳӣ ҳанӯз хусусияти томи як истилоҳро надоранд [4, с.41-42].

Таърифҳои манзурнамудаи Нуров П.Г. роҷеъ ба мафҳумҳои мураттабсозӣ, якгунсозї (унификатсия), системабандї ва стандартсозии истилоҳот ҡобили таваҷҷуҳ мебошанд. Ин андешаҳои олими мазкур, ки асри XXI ҳамчун идомаи инқилоби илмиву техникӣ ва оғози инқилоби технологиву иттилоотӣ боиси ба таври селосо ворид шудани на танҳо истилоҳоти нав, балки баъзан якбора ворид гаштани як системаи истилоҳоти комили ин ё он соҳаи нав ба ҳар як забони миллӣ ва ноҷуриҳо дар истифодаи истилоҳоти мавҷудаву истилоҳоти нави воридшаванда шуда истодааст, қобили ҷонибдорист. Бо ин асос, мавсуф таъкид мекунад, ки имрӯз масъалаҳои мураттаб сохтани системаи истилоҳоти ҳар як соҳаи илму техника ва ҳамгунсозии онҳо дар забони тоҷикӣ, беш аз пеш аҳамияти амалию назарӣ пайдо кардааст [5, с.7].

Мураттабсозии истилоҳот дар ин ё он соҳаи тахассусӣ (масалан илм, техника, маориф, истеҳсолот, ҳарбӣ, иқдисодиёт ва монанди инҳо) фаъолияти якҷояи мутахассисони соҳа, забоншиносон ва мантиқшиносон ҷихати ба тартиб даровардани истилоҳоти ин соҳа фаҳмида мешавад. Аз ҷумла дар забони муосири тоҷикӣ аз масъалаҳои муҳим дар ин роҳ сохтани муодилҳои саҳеҳи тоҷикии истилоҳоти русии илмӣ-техникӣ, шаклҳои дурусти навишти истилоҳоти иқтибосӣ, ислоҳи нуқсонҳои илмӣ ва забонии истилоҳҳо ва низоми ягона додани онҳо аст.

Якгунсозї (унификатсия)-и истилоҳот маънии муайян ва муқаррар намудани принсипу қоида, тарз ва қолабхои ягонаи истилоҳсозӣ, таърифи истилоҳот ва системабандӣ кардани истилоҳотро дар забони миллӣ дорад.

Системабандии истилоҳот маънии онро дорад, ки истилоҳҳои ҳар як соҳаи илм ҷудо ва муқаррар карда шуда, танҳо ба системаи истилоҳоти ҳамин соҳа вобаста карда мешаванд.

Стандартсозии истилоҳот маънии дар системаи як соҳаи илм (масалан, физика, математика, химия ва ғайра) танҳо бо як калима ё ибора ифода кардани номи ҳар як мафҳуми соҳаи мазкурро дорад [5, с.7-8].

Пирмаҳмад Нуров мурратабу ҳамгун ва стандартсозии истилоҳоти илмиро дар забони илмии муосири тоҷикӣ бо ду роҳ имконпазир медонад:

1) истифодаи имкониятҳои дохилии забони тоҷикӣ дар соҳаи истилоҳсозӣ;

2) истифодаи забони илмии русӣ ва принсипҳои ташаккули истилоҳоти илмии русӣ [5, с.9].

Таълифи китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ оид ба назарияи истилоҳшиносии илмии техникӣ; таҳия ва нашри фарҳангҳои дузабонӣ ё якзабонии истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илмию техникӣ; мураттаб, мукаммал ва меъёрисозии истилоҳот дар адабиёти илмӣ-техникии тоҷикӣ, яъне кори муштараки мутахассисони ин ё он соҳаи илм (аз ҷумла, мутахассисон, муаллифон ва мутарҷимони китобҳои дарсӣ ва адабиёти илмии соҳавӣ), мантиқшиносон ва забоншиносон ҷиҳати такмилу таҳрири истилоҳоти нуқсондор, мутобиқат додани истилоҳ ва мафҳум (яъне, дар системаи истилоҳоти як соҳаи илм бо як истилоҳ ифода шудани як мафҳум ва баръакс); муайян кардани принсипҳои сохтани истилоҳоти илмӣ, қоидаҳои истилоҳсозӣ, муқаррар кардани шарту меъёрҳои пазириши истилоҳоти байналмилалӣ дар адабиёти илмии техникии тоҷикӣ; системабандӣ кардани истилоҳоти хар як соҳаи илм ва мафҳумҳои онҳо бо роҳи таҳияи фарҳангҳои тафсирии русӣ ба тоҷикии истилоҳоти илмӣ ва ҳамчунин, зимни тарҷумаву таълифи жанрҳои гуногуни адабиёти илмӣ бо забони тоҷикӣ; стандартсозии истилоҳоти илмии техникӣ дар забони тоҷикӣ; таъсис додани хазина (бонк)-и истилоҳоти илмӣ ва тариқи шабакаи компютерӣ дастраси ҳама доираҳои илмиву тадқиқотӣ, маъмуриву идорӣ, ҷамъиятиву сиёсӣ, фарҳангиву тарбиявӣ намудани онҳо; баргузор кардани конференсияҳои илмӣ ва симпозиумҳо доир ба масъалаҳои назарӣ ва амалии истилоҳу истилоҳшиносӣ аз масъалаҳои кори истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷикӣ дониста шудаанд [5, с.10-11].

Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун ҳомӣ ва пешоҳанги ташаббусҳои марбут ба ҳифзи асолат ва равнақи забони тоҷикӣ дар суханронии хеш дар Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода санаи 27 сентябри соли 2022 ҷиҳати рушди минбаъдаи забони давлатӣ (1) риояи покизагии забон; (2) таҳвияти бештари фаъолияти Кумитаи забон ва истилоҳот, Академияи миллии илмҳо ва дигар вазорату идораҳо дар самти ба вуҷуд овардани захираи рақамии забони тоҷикӣ бо мақсади таъмини мондагории забони тоҷикӣ дар замони ҷаҳонишавӣ ва (3) омӯхтани ҷанбаҳои назариявии забони бостонии тоҷикӣ ва омода кардани мутахассисону муҳаққиқони забонҳои авастоӣ, суғдӣ ва бохтариро, ки сарчашмаи забони ширину шевои мо ба ҳисоб мераванд, тадбирҳои мубрам арзёбӣ намуда, ҷиҳати татбиқи онҳо дастуру супоришҳо доданд. Аз ҷумла таъкид шуд, ки асолат ва покизагии забони худро нигоҳ дошта, аз истифодаи безарурати калимаҳои забонҳои дигар худдорӣ кунем. Дар баробари омӯхтани забонҳои хориҷӣ, ба омӯзиши забони адабии тоҷикӣ таваҷҷуҳи боз ҳам бештар зоҳир намуда, забони адабии тоҷикиро хуб донем ва омӯзиши забонҳои хориҷиро дар заминаи забони модарӣ ва бо истифодаи васеи имкониятҳои он ба роҳ монем. Зарур дониста шуд, ки ба хотири дастрасии ҳар чи бештари алоқамандон нусхаҳои электронии фарҳангҳои муътамад, аз қабили «Луғати фурс», «Бурҳони қотеъ», «Ғиёс-ул-луғот», «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ», «Фарҳанги Рашидӣ», «Баҳори Аҷам», «Фарҳанги Онандроҷ», «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Луғатнома»-и Деҳхудо ва дигар фарҳангу истилоҳномаҳои соҳавӣ бо алифбои имрӯзаи тоҷикӣ ба шабакаҳои иҷтимоиву иттилоърасонӣ ворид карда шаванд [8].

Имрӯз барои забоншиносии тоҷик шароит фароҳам аст, ки таҷрибаву бозёфтҳо ва захираҳои истилоҳоти забони тоҷикӣ, форсӣ ва дариро олимона таҳлилу баррасӣ карда, муносибтарин ва озмудатарини онҳоро баргузинад. Ин кор ҳадди ақал дар ҳавзаи истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ шуданӣ аст. Ҳамгунсозии риштаҳои илму фан ва технология ба далели таъсири забонҳои гуногун ва анъаноти истилоҳсозии асрҳои охир дар замони мо фурсат ва заҳмати бештарро талаб мекунад [2, с.319]

Чунончи донишманди тоҷик М.Шакурӣ олимонаву огоҳона гуфтааст: «Масъалаи истилоҳот фақат ин нест, ки барои ифодаи як мафҳуми илмӣ ё иҷтимоиву сиёсӣ калимае биёбем ва муодиле омода созем, балки масъалаи бузургест, ки ҳалли баъзе масъалаҳои муҳимми тараққии забони миллӣ ба он вобаста аст, яъне ҳастии маънавии миллатро дахл мекунад. Ба истилоҳот аз ҳамин дидгоҳ нигоҳ кардан зарур аст ва бо чунин мақсадҳое барои иҷрои вазифа камар бастан лозим аст» [12, с.267].

Ба назари мо ҷиҳати амалӣ сохтани аҳдофи мазкур ва ба хотири аз байн бурдани ифроту тафрит дар истилоҳшиносӣ як маркази воҳиди истилоҳшиносӣ бо ҷалби теъдоди бештари мутахассисон як амри зарурӣ ва рӯзмарра шудааст. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ, хоса кишварҳои ҳамзабон, аз ҷумла фаъолияти Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ дар Эрон нишон медиҳад, ки дар сурати таҳвият бахшидани фаъолияти Кумитаи забон ва истилоҳот он метавонад ба чунин як маркази муҳимми дорои рисолати таърихӣ табдил шавад.

Адабиёт:

1. Большая Советская Энциклопедия. – Москва, 1973, изд. 3. Т.25.
2. Дӯстмуҳаммади Аҳмад. Донишвожаҳои пизишкӣ чӣ гуна бошанд? // «Садои Шарқ», №10, соли 2021. – С.107-119
3. Мирзо Ҳасани Султон. Ташаккул ва такомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.
4. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо. – Душанбе: Даҳиқӣ, 2013. – 370 с.
5. Нуров П. Истилоҳшиносӣ (воситаи илмии таълимӣ). – Душанбе, 2018. – 134 с.
6. Развитие терминологии на языках союзных республик СССР (Редколлегия: академик Г.В. Степанов, доктора филологических наук, В.П. Даниленко и К.М. Мусаев). – Москва: Наука, 1986. – 377 с.
7. Реформатский А.А. Введение в языкознание. Изд. IV-е. – Москва, 1967. – 562 с.
8. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (манбаи электронӣ). URL: http://president.tj/node/29174 (санаи истифодабарӣ 01.10.2022).
9. Суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ – Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2017. – 464 с.
10. Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура (Учеб.пособие). – Самарканд, 1972. – 129 с.
11. Шафоатов А.Н. Ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти варзиш дар забони тоҷикӣ: дисс... доктори илми филология: 10.02.22 / А.Н.Шафоатов. – Душанбе, 2019. – 318 с.
12. Шукуров М. Хуросон аст ин ҷо. – Душанбе, 1997. – 290 с.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2. – Душанбе, 2020. – 432 с.
14. Ятимов С.С. Масъалаҳои забоншиносии миллӣ дар таълимоти Пешвои миллат // Маҷаллаи академии илмию оммавии «Илм ва Ҷомеа». № 4 (22), 2020. – С.4-60.

БАҲСИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ПАРТАВИ ҲИФЗИ АСОЛАТИ ЗАБОН

Мақолаи мазкур ба баррасии масоили истилоҳот, вижагиҳо, фарқи онҳо аз калимаҳои маъмулии забон, мафҳумҳои мураттабсозӣ, якгунсозӣ (унификатсия), системабандӣ, стандартсозӣ ва аҳамияти истилоҳсозӣ ҷиҳати табдили забони тоҷикӣ ба забони тавонои илм бахшида шудааст.

Зикр мешавад, ки таърихи ҳар қавму миллат, бар ҳаҷ, равшангари роҳи ояндаи ӯст. Имрӯзҳо, бо шарофати Истиқлоли давлатӣ, масъалаи забони илм дар кишвари мо аз аҳамияти бештаре бархӯрдор аст. Мусаллам аст, ки забони илм дар заминаи ташаккулу такомули истилоҳот ба миён меояд.

Муаллифон, бо такя бар андешаҳои олимони саршиноси соҳа ва сиёсати забонии саҳеҳу ояндагиронаи Ҳукумати мамлакат ҷиҳати ҳифзи асолат ва ҳамзамон,

таъмини ғановати пайвастаи забони тоҷикӣ, оид ба танзими масоили истилоҳот пешниҳодҳои судманд манзур менамоянд.

Калидвожаҳо: истилоҳ, истилоҳшиносӣ, истилоҳсозӣ, забони илм, мураттабсозӣ, якгунсозӣ, системабандӣ, стандартсозӣ, асолати забон.

ОБСУЖДЕНИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ В СВЕТЕ ЗАЩИТЫ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЯЗЫКА

Данная статья посвящена обсуждению вопросов терминов, признаков, их отличия от общеупотребительных слов языка, понятий сортировки, унификации, систематизации, стандартизации, а также значения терминологии с точки зрения превращения таджикского языка в мощный язык науки.

Упоминается, что история каждого народа и нации, по сути, освещает его дальнейший путь. Сегодня, благодаря независимости государства, вопрос о языке науки приобретает в нашей стране большее значение. Верно, что язык науки возникает в контексте образования и развития терминов.

Авторы, опираясь на мнения ведущих ученых в данной области и комплексную и дальновидную языковую политику правительства страны в части защиты самобытности и современности, обеспечения неизменного богатства таджикского языка, вносят полезные предложения по регулирование вопросов терминологии.

Ключевые слова: терминология, терминология, терминология, язык науки, сортировка, унификация, систематизация, стандартизация, своеобразие языка.

DISCUSSION OF TERMINOLOGY IN THE LIGHT OF DEFENSE ORIGINS OF THE LANGUAGE

This article is devoted to a discussion of the issues of terms, signs, their difference from the commonly used words of the language, the concepts of sorting, unification, systematization, standardization, as well as the meaning of terminology from the point of view of turning the Tajik language into a powerful language sciences.

It is mentioned that the history of each people and nation, in fact, illuminates its future path. Today, thanks to the independence of the state, the issue of the language of science is becoming more important in our country. It is true that the language of science arises in the context of the formation and development of terms.

The authors, relying on the opinions of leading scientists in this field and the comprehensive and far-sighted language policy of the country's government in terms of protecting originality and modernity, ensuring the continued richness of the Tajik language, make useful suggestions for regulating terminology issues.

Key words: terminology, terminology, terminology, language of science, sorting, unification, systematization, standardization, originality of language.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шодиев Рустамхон Азизуллоевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Эрони факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. Суроғa: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: Shodirys@mail.ru. Тел.: (+992) 919-27-07-91

Зайнуддинзода Низомуддин Аловуддин – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, саромӯзгори кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ. **Суроғa:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16, E-mail: **nzainuddinzoda@gmail.com, тел.: (+992) 900-00-25-27**

Сведение об авторах: Шодиев Рустамхон Азизуллоевич – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры иранской филологии факультета языков Азии и Европы. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: Shodirys@mail.ru. Тел.: (+992) 919-27-07-91

Зайнуддинзода Низомуддин Аловуддин – Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, старший преподаватель обшеуниверситетской кафедры таджикского языка. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафарова, 16, E-mail: **nzainuddinzoda@gmail.com**, **тел.: (+992) 900-00-25-27**

Information about the authors: Shodiev Rustamkhon Azizulloevich – Tajik National University, the candidate of philological sciences, the docent of the department of Iranian philology of the faculty of Asian and European Languages. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: Shodirys@mail.ru. Тел.: (+992) 919-27-07-91

Zainuddinzoda Nizomuddin Alovuddin - Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, Senior Lecturer at the General University Department of the Tajik Language. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarova, 16, E-mail: nzainuddinzoda@gmail.com, tel.: (+992) 900-00-25-27

ПЕДАГОГИКА

УДК – 514(2 тоҷ)
ББК – 517.3 (2 тоҷ)
Д – 11

МАҚСАД, МУНДАРИҶА ВА ОМИЛҲОИ ТАЪРИХӢ - ПЕДАГОГӢ ДАР ТАЪЛИМИ ГЕОМЕТРИЯ

Сироҷиддини Д., н.и.п., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Масъалаи истифодаи донишҳои таърихи математика барои тавсеаи ҷаҳонбинии илмии донишҷӯён яке аз масъалаҳои мубраме ба шумор меравад, ки аҳамияти муҳими амалӣ дорад. Надоштани маълумоти кофии таърихӣ аз математика, бахусус геометрия ва арзёбӣ карда натавонистани асосҳои педагогии он ҳангоми фаъолияти бевоситаи омӯзгорӣ монеаи ҷиддиро ба миён меорад. То ба имрӯз маводҳои зиёди омӯзиши таърихи илми математика рӯи кор омаданд, ки барои пурра роҳандозӣ намудани ин амал мусоидат менамоянд. Рисолаҳои Т.С. Полякова, А.Е. Томилова ва Ю.В. Романов маҳз ба масъалаҳои нақш ва зарурияти омӯзиши маводҳои таърихӣ дар раванди таълими фанҳои сикли математикӣ бахшида шудаанд. Дар таҳқиқотҳои Ю.А. Дробышев Т.А. Иванова, А.Э. Сатторов масъалаҳои методологии истифодаи маълумоти таърихӣ дар ҷараёни таълими математика нишон дода шудаанд.

Омӯзиши маводҳои таърихиро дар чунин ҳолатҳо ба роҳ мондан мумкин аст.

– Ҳангоми гузаронидани машғулиятҳои назарияви ва амалӣ. Онҳоро ҳангоми ҷустуҷӯи усулҳои нави ҳалли масъалаҳо дохил намудан мумкин аст.

Тавассути лаҳзаҳои мондагори ҳаёти олимони соҳа метавон диққати донишҷӯёнро ба корҳои бузурге ки онҳо анҷом додаанд, ҷалб намуда, ҳамзамон онҳоро ба пайравӣ намудан таблиғ намудан лозим аст.

Ингуна муносибат боиси ангезиши завқи эҷодкории онҳо гардида, меҳри илм ва донишро дар замири онҳо қавӣ мегардонад.

– Дар машғулиятҳои беруназаудиторӣ метавон бо интихоби мавзуоти таърихӣ масъалаҳоеро матраҳ сохт, ки ба воситаи онҳо доиншҷӯён бо кашфиёти олимони ҷудогона шиносоӣ пайдо намуда, оиди моҳият ва аҳамияти онҳо маълумоти заруриро дониста мегиранд. Ин ба онҳо имконият фароҳам месозад, ки роҳи худро дуруст муайян намуда, барои пойдории мақсадҳои дар назди худ гузошта кӯшиш намоянд.

– Ташкил намудани мубоҳисаҳои илмӣ дар мавзуоти таърихи илм. Қабл аз ташкил намудани чунин мубоҳисаҳо омӯзгор мавзуи баҳсро муайян сохта, рӯйхати адабиёти лозимиро ба донишҷӯён пешниҳод менамояд. Онҳо ба баҳс омода шуда, дар раванди он бо далелҳои таърихӣ ва илмӣ ҷавобҳои худро асоснок менамоянд. Дар баҳс ғолиб ва мағлуб нест зеро онҳое, ки бартарӣ доранд ба дигарон чизҳои донистаашонро мерасонад ва онҳое, ки ба баҳс нисбатан кам омодагӣ диданд, маводҳои ҷолибро азхуд мекунанд.

– Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои умумӣ дар мавзуоти таърихӣ. Ин корро метавон дар сатҳи факултет бо фарогирии устодон ва донишҷӯён гузаронд. Таъсирбахшии ин чорабинӣ бағоят зиёд мебошад, зеро он бо ҳамбастагии теъдоди бисёри иштирокчиён гузаронида мешавад. Таассурот аз он метавонад ба мутахассиси оянда хотироти некро боқӣ гузорад.

Раванди таълими геометрия дар МТМУ, гимназияю литсейҳо, коллеҷҳо ва муассисаҳои олии касбии ҶТ дар ҳамон маврид дуруст ба роҳ монда мешавад, ки агар дар онҳо бо тарзи системанок ва пайдарпай маълумоти таърихӣ, аз ҳаёти олимони ватанӣ ва хориҷӣ истифода бурда шавад. Самаранокии машғулиятҳо ҳамон вақт муяссар мешавад, ки дар онҳо натанҳо воситаҳо ва усулҳои алоҳида, балки комплекси шакл, усул ва василаҳои мукаммалгардонии таълими геометрия, аз он ҷумла маводҳои таърихӣ истифода бурда шаванд.

Маълумот аз таърихи илм ҷаҳонбинӣ ва фикрронии донишҷӯёнро васеъ гардонида, диалектикаи фанро мутамарказ месозад. Бинобар ин гузаронидани ҳар як дарс бо истифодаи маълумоти таърихии ба он вобаста барои ифтихори миллӣ, худшиносӣ ва эҳтироми аҳли фазлу илм ба мақсад мувофиқ мебошад.

Гузоришҳои таърихӣ аз тарафи омӯзгор сатҳи донишандӯзии донишҷӯёнро баланд бардошта, онро тавсеа мебахшад, ҷаҳонбинии илмӣ, мантиқӣ ва равониашонро вусъат дода, савияи зеҳнияти онҳоро мутаносибан баланд мебардорад. Дар чунин мавридҳо онҳо худро дар мавқеияти ин донишмандон гузошта, масъулиятҳои зиёдеро ба дӯши худ мегузоранд [11, с.15 -25].

Марҳилаи муосир дар баробари комёбиҳои беназир мушкилоти ба худ хосро доро мебошад. Баъзе мушкилотро дар заминаи таълими фанни математика бо назардошти маводҳои таърихӣ баён мекунем:

– маҳдудиятҳо дар барномаи таълимӣ доир ба омӯзиши маводҳои таърихӣ;

– нокифоя будани таваҷҷуҳи муҳассилин ба манбаҳои таърихӣ;

– ба эътибор нагирифтани маводҳои таърихӣ аз ҷониби устодон;

– ҳангоми пешниҳоди корҳои курсӣ, рефератҳо, корҳои озмунӣ ба назар нагирифтани мавзуоти таърихи илми математика;

– камтаваҷҷуҳии муҳаққиқон ба масъалаҳои мубрами таърихӣ;

Геометрия ҳамчун дигар илмҳо дар асоси донишҳои аз қадим ба даст омадашуда сохта шудааст. Бе системанок ва пайдарпай омӯхтани ин маълумот омӯзиши маводҳои нав мушкил аст. Таърихи илм имкон медиҳад, ки тамоми даврахои ташаккули онро омӯхта, барои дар оянда ба сомон расонидани таҳқиқотҳои нав замина фароҳам оварда шавад. Тавассути таълими дурусту бонизоми маводҳои таърихӣ мақсадҳои зерин таъмин мегарданд:

– баланд бардоштани таваҷҷуҳи донишҷӯён ба геометрия, дар онҳо ташаккул додани элементҳои алоҳидаи ҷаҳонбинии илмӣ;

– тарбия намудани ҳисси ватандӯстӣ, ифтихори миллӣ ва падидаҳои ахлоқӣ;

– аниқ намудани принсипҳои асосии интихоби маводи таърихӣ, муайян сохтани шакл ва намудҳои маводи таълимии мазмуни таърихидошта, вобаста ба ҳадафи таълим ҷудо намудани матнҳои мувофиқ.

Геометрия ҳамчун фан таърихи бисёрсола дорад. Мутобиқи далелҳои таърихӣ он аз Миср ва Бобул маншаъ гирифта, тадричан ба Юнон интиқол меёбад, сипас он ба Арабу Аҷам паҳн гардида, тамоми арзи оламро фаро мегирад. Чуноне, ки маълум аст маълумоти таърихии геометрӣ дар таърихи илми математика мавқеи намоёнро ишғол мекунад.

Дар рушди геометрия чор марҳилаи асосиро ҷудо кардан мумкин аст, ки ҳангоми гузариш аз як ба дигаре таҳаввулоти куллӣ ба миён омад.

Марҳилаи аввал – замони тавлидёбии геометрия ҳамчун илми математикӣ дар Мисри Қадим, Бобулистон ва Юнон то асрҳои 5 пеш аз милод ба вуҷуд омадааст. Нахустин маълумоти геометрӣ дар зинаҳои аввали тараққиёти ҷомеаи инсонӣ зуҳур карданд.

Маълумоти геометрии марҳилаи нахустин начандон зиёд буда, аз ҳисобкунии баъзе аз масоҳатҳо ва ҳаҷмҳо иборат буданд. Онҳо дар шакли қоида пешниҳод гардида, характери эмпирикӣ доштаанд.

Мутобиқи санадҳои боэътимоди таърихӣ геометрия дар асри 7 то милод аз Миср ба Юнон интиқол ёфтааст. Дар Юнон геометрия ҳамчун илм ба системаи муайян даровардa шуда, воридсозии донишҳои нав, алоқамандии байни омилҳои гуногуни геометрӣ, коркарди усулҳои исботкунӣ ба амал бароварда шудаанд.

Баъд аз ин марҳилаи дуюми инкишофи геометрия оғоз ёфт. Маҳз дар ҳамин давра осори мукаммали Юнони қадим «Ибтидо» навишта шуда, дар он тамоми донишҳои то ин замон ҷамъбандигардида ҷой дода шудаанд. Муассисаҳои махсуси фанни таъсис шуда, дар он геометрия ҳамчун фанни ҳаётан муҳим таълиму тадрис мегардид. Дар ин замон ба геометрия мафҳумҳои нав ворид гардидаанд. Мафҳуми

пурраи масоҳатҳо ва ҳаҷмҳо (Архимед, асри 3 – и то милод), таълимот оиди буришҳои конусӣ (Апполонии Перги), ба вуҷуд омадани аввалин элементҳои тригонометрия (Гипарх, асри 2 то милод) геометрияи сферики (Менелай асри 1 то милод) ва ғайра. Ин марҳила муддати тӯлонӣ идома ёфт, аммо натиҷаҳои он дар мамолики Шарқ (Хитой, Осиёи Миёна, Ҳиндустон) тавсеа ёфт.

Марҳилаи сеюми рушди геометрия ба асри 17 рост омад. Қадами нахустинро дар ин ҷода олими фаронсавӣ Рене Декарт бо воридсозии системаи координат гузошт. Ҷорисозии ин метод ба он оварда расонд, ки байни илми геометрия, алгебра ва анализи метематикӣ робитаи қавӣ барқарор гардад. Дар ин марҳила геометрияи аналитикӣ ва дифференсиалӣ ба вуҷуд омад. Ба рушд ва инкишофи геометрия дар ин марҳила корҳои Л. Эйлер, Манж, Ж. Дезерг, Б. Паскал, Ж. Панселе мусоидат намуданд [12].

Марҳилаи чорум дар инкишофи математика бо кашфи геометрияи ғайриевклидии Лобочевский оғоз ёфт. Новобаста аз Лобочевский ин геометрияро Я. Боляй низ сохта буд. Ба вуҷуд омадани геометрияи Лобочевский ақидаи тағийнопазирии геометрияи Евклидиро рад намуд.

Дар ақидаҳои Лобочевский се принсип муайян шудааст, ки рушди минъбадаи геометрияро дар назар доранд.

Принсипи нахуст: натанҳо геометрияи евклидӣ, балки «геометрия»- ҳои дигар низ мантиқан ҷой доранд.

(Олимони соҳа мутмаин буданд, ки ба ҷуз геометрияи Евклид ҷой доштани геометрияҳои дигар номумкин аст).

Принсипи дуюм: Ин присип худи сохтори назарияҳои нави геометрӣ бо ёрии шаклдигаркунӣ ва умумикунонии ҳолатҳои асосии геометрияи евклидӣ мебошад.

Принсипи сеюм аз он иборат мебошад, ки ҳаққонияти назарияҳои геометрӣ дар мувофиқати хосиятҳои воқеии фазо собит шавад. Ба воситаи таҳқиқотҳои физикӣ санҷида мешаванд ва мумкин аст, ки чунин таҳқиқот дар ин маъно нодурустии геометрияи евклидиро муайян намесозад ва физикаи муосир инро тасдиқ мекунад.

Геометрия дар масири таърих, алалхусус баъди асри XVII ба қуллаи баланди инкишофи худ расид. Қисматҳои зиёди ин фан рӯи кор омадаанд, ки ҳар яке аз онҳо ҳамчун фанни мустақил мавзуи хешро доранд. Танҳо онҳоро тасниф сохта, ба шарҳи онҳо машғул намешавем.

Геометрияи алгебравӣ. Аналитикӣ, геометрияи барҷаста, ҳисоббарорӣ, геометрияи фазоҳои банахӣ ва гилбертӣ, геометрияи гурӯҳ ва алгебраи Ли, геометрияи системаҳои динамикӣ, геометрияи ададҳо, геометрияи масъалаҳои оптиматсионӣ, геометрияи дискретӣ ва интегралӣ, геометрияи коплексӣ, геометрияи компютерӣ ва моделиронӣ, геометрияи метрикӣ, геометрияи тасвирӣ, геометрияи ғайрикоммутативӣ, геометрияи риман ва финслер, геометрияи симплектикӣ, геометрияи стохастикӣ, геометрияи фронталӣ.

Матлаби мо аз овардани қисматҳои геометрия аз он иборат аст, ки ҳар яки онҳо дар асоси талаботи инсон ба вуҷуд омада, соҳаи татбиқи худро доранд ва барои ҷомеаи инсонӣ хизмат мекунанд. Дар давоми се аср ба вуҷуд омадани ин миқдоре, ки ба дастовардҳои навин соҳиб мегардад, он бевосита ба рушди илми геометрия вобаста аст [12, с. 100 - 120].

Геометрия дар баробари фанни мустақил буданаш бо дигар фанҳо дар иртиботи генетикӣ қарор дорад. Ӯ бо математика, ки яке аз қисматҳои он мебошад, алоқамандии ногусастанӣ дошта, барои рушду нумуи он мусоидат мекунад. Физикаи муосир бо геометрия алоқаи зич дорад. Механикаи классикӣ, забон, методҳо ва натиҷаҳои геометрияи риманӣ ва симплектикиро, оптика ва термодинамика геометрияи симплектикӣ ва алоқавиро истифода мебаранд, дар механикаи квантӣ геометрияи комплексӣ, симплексӣ, геометрияи фазоҳои-гилбертӣ, дар назарияи майдони квантӣ-геометрияи дифференсионалӣ, комплексӣ, алгебравӣ ва симплектикӣ мавриди татбиқ қарор мегиранд.

Фанни ҷуғрофия низ пайваста донишҳои геометриро истифода мебарад. Махсусан ақидаи нақшаи сатҳ бо ёрии хотира ва координатаҳо ин донишҳоро зич алоқаманд намудааст. Геометрияи сферикӣ дар хатсайри киштиҳо ва ҳавопаймоҳо ба таври фаровон истифода бурда мешавад.

Геометрия ба таври густурда дар самти химия ва биологияи молекулавӣ мавриди баҳраёбӣ қарор дорад. Масалан сафедаҳо сохтори бои геометриро соҳиб мебошанд, ки тавассути донистани ин гуна сохтор метавон таҳқиқоти онҳоро ба хуби омӯхт. Дар ин самт геометрияро ҳангоми тасвири хосиятҳои энергетикӣ ва квантии молекулаҳо истифода менамоянд.

Дар техникаи муосир аз методҳо ва натиҷаҳои геометрӣ истифода мебаранд. Геометрияи компютериро ҳангоми сохтани автомобилҳо, ҳавопаймоҳо ва дигар объектҳои техникӣ истифода мебаранд. Дар тиб масъалаи барқарорсозии тасвири узвҳои дарунӣ аз рӯи проексияҳои онҳо тавассути геометрияи интегралӣ ҳаллу фасл месозанд. Инчунин, дар соҳаи тиб модели геометрии қисматҳои гуногуни скелет мавриди татбиқ қарор дорад [1, с. 36- 47].

Омӯзиши маводҳои таърихӣ яке аз масъалаҳои мубраме мебошад, ки ба ташаккули ҷаҳонбинии илмии донишҷӯён таъсири аниқ мегузорад. Алалхусус, омӯзиши асари олимони форсу тоҷик аз нимаи аввали асри IX то нимаи асри X ки фарогири дастовардҳои мукаммали илмӣ мебошад, бениҳоят зарур мебошанд. Онҳо имкон медиҳанд, ки донишҷӯ бо кору фаъолияти олимони ин давр шиносоӣ пайдо намуда, бо осори онҳо иртибот барқарор намуда, аз фидокориҳои онҳо ибрат гиранд.

Барои намуна олимони форсу тоҷикро ба корҳои дар самти математика басомондодаашон пешниҳод мекунем.

Аббос ибни Саъди Ҷавҳарӣ. Ӯ дар нимаи аввали асри IX умр ба сар бурдааст. «Зойдат фил-мақола-ал хомиса мин китоб Уқлидус» асари ӯ буда, дар он сухан оиди китоби панҷуми «Ибтидои Евклид» меравад.

Абӯали Ҳусайн ибни Абдуллоҳ ибни Алӣ ибни Сино. Ин мутафаккири бузурги тоҷик дар баробари муҳаққиқи соҳаи тиб, файласуф, илоҳиётшинос буданаш ба илмҳои дақиқ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, аз худ якчанд осори математики боқӣ гузоштааст. «Китоби наҷот», «Рисола дар ҳандаса» аз зумраи осори математикии ӯ ба шумор рафта, дар он ба масъалаҳои асосии ин илм таваҷҷуҳ зоҳир шудааст.

Абӯ Комили Шуҷоъ ибни Аслан ал- Ҳисоб ал-Миср дар асри IX умр ба сар бурда, ба омӯзиш ва таҳқиқи осори математикӣ машғул гардидааст. Ба масъалаи ҳисобкунии панҷкунҷа ва даҳкунҷа машғул гардида, дар ин самт ба дастовардҳои беназир соҳиб шудааст.

Абдулвафо Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Яҳё ибни Исмоил ибни Аббос Бузҷонии Нишопурӣ. Ба корҳои олимони Юнони Қадим шарҳ навишта, дорои рисолаҳои «Рисолаи қавс кузаҳ», «Китоб дар бораи он ки созишҳои геометрӣ ба косибон чӣ зарур аст» мебошад.

Абӯ Маҳмуд Ҳошим ибни Ҳичрии Хуҷандӣ 600 қабл аз Пейер Ферма оиди теоремаи ӯ фикрҳои худро баён намудааст.

Яъне $x^n + y^n = z^n$ ҳангоми $n > 2$ будан ҳаллҳои бутун надорад.

Абдурайҳон Муҳаммад ибни Аҳмади Берунӣ. Ӯ дар китоби худ «Тавҳим» ба масъалаҳои геометрӣ дахл намуда, дастоварҳои беназири илмиро рӯи кор овардааст.

Абусаҳл Виҷон ибни Рустами Сухии Табаристонӣ. Ӯ дар хеш осори зерини математикӣ: «Дар бораи паргори мукаммал», «Доир ба ёфтани ҳафткунҷа дар давра», «Доир ба тағйироти порабаланд» боқӣ гузоштааст.

Абуҳанифа Аҳмад ибни Довуд ибни Вананди Диновар. Осори математикии ӯ «Китоб доир ба ҳисобкунии давра», «Китоб оиди вақт ва фазо», «Китоб оиди ченакҳои дарозӣ» ба таври мудаввар сохтани шаҳри БаҒдод идеали ӯ мебошад.

Аҳмад ибни Абдуллоҳи Марвазӣ. Ӯ доир ба масъалаҳои ҳолатҳои байниҳамрасӣ ва усулҳои алоқамандии онҳо кор бурда, ба натиҷаҳои назаррас соҳиб шудааст. Ҳамзамон ба масъалаҳои тригонометрияи сферикӣ дахл намудааст.

Абдулаббос ибни Муҳаммад ибни Косири Фарғонӣ. Ӯ асбобе сохт, ки тавассути он ҳаҷми дарёи Нил чен карда мешуд. «Ҳисобкуниҳои ҳафт замин» яке аз рисолаҳои илмии ба математика бахшидашуда мебошад.

Абуфазл Аҳмад ибни Абусаид Ҳиравӣ. «Китоби Мелен оиди ҷисмҳои сферикӣ» осори математикии он буда, дар он таҳқиқотҳои мукаммал баён ёфтааст.

Ҷаъфар ибни Муҳаммад ибни Умар ал-Балхӣ дар «Муқаддимаи астрономия» ӯ татбиқи геометрияро дар омӯзиши коинот роҳандозӣ намудааст.

Бону Мусо «Буришҳои конусӣ», «Китоб доир ба ченкунии ҷисмҳои росткунҷаи сферикӣ» осори олим буда, то андозае ба пешрафти илмҳо дақиқ саҳм гирифтааст[11, с. 110 - 115].

Бону Саббоҳ- Муҳаммад Иброҳим ва Ҳасан, фарзандон ас Сабоҳ «Сохтани соат дар асоси донишҳои геометрӣ», «Китоб оид ба сохтани устурлоб», «Китоб доир ба ҷисмҳо ва андозагирии онҳо» осори пурҳикмати математикии ӯ мебошанд, ки дар амалия мавриди баҳраёбӣ қарор гарирфтаанд.

Абубакри Муҳаммад ибни Закариё ибни Яҳёи Розӣ. Осори илмии ӯ «Китоб оид ба вақт ва фазо», «Китоб доир ба сохтори фазо» андешаҳои илмиро доир ба модулҳои баёншударо дар бар мегирад.

Абӯ-Алӣ Ҳасан ибни ал- Ҳайсам ал-Басрӣ. «Гуфтугӯ оид ба ченкуниҳо», «Ченкуниҳо дар доира» рисолаҳои илмии ӯ буда, дар онҳо таҳқиқи хатҳои гуногун баён шудаанд.

Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Узғул ибни Тархун ал Форобӣ. Осори ӯ ба шарҳи «Ибтидо»-и Евклид бахшида шуда, дар дар онҳо андешаҳои муаллиф баён ёфтаанд [13].

Метавон ин рӯйхатро идома дода, осори мутафаккирони форсу тоҷикро дар бахши илмҳои дақиқ баён намуд. Ба ин восита метавонем, таърихи илмии Ватанро эҳё сохта, нисбати гузаштагон эҳтиром гузорем ва ворисони Ватан будани худро собит созем ва ҷавононро дар рӯҳияи пос доштани хотироти гузаштагонамон тарбия намоем.

Адабиёт:

1. Абдуллина, О. А. Проблемы формирования педагогических умений и навыков у будущих учителей / Проблемы профессиональной подготовки студентов педагогических вузов и университетов [Текст] / О.А. Абдуллина // –М.: 1976, – С.36-47.
2. Архангельский, С. И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе [Текст] / С.И. Архангельский // – М.: Высш. школа, 1976, – 200с.
3. Архангельский, С. И. Лекции по теории изучения в высшей школе. [Текст] / С.И. Архангельский // – М.: Высш. школа, 1974. – 385с.
4. Архангельский, С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы [Текст] / С.И. Архангельский // – М.: Высш. школа, 1980, – 140с.
5. Беспалько, В. П. Основы теории педагогических систем [Текст] / В.П. Беспалько // – Воронеж: ВГУ, 1977, – 305с.
6. Беспалько, В. П. Программированное обучение. Дидактические основы [Текст] / Беспалько В.П. // –М.: Высш. школа, 1970, – 251с.
7. Беспалько, В. П. Системно-методическое обеспечение учебноприподовательного процесса подготовки специалиста [Текст] / В.П. Беспалько, Ю.Г. Татур // –М.: Высш. школа,1989, – 144с.
8. Беспалько, В. П. Слагаемые педагогической технологии [Текст] / В.П. Беспалько // – М.: Педагогика, 1989, – 192с.
9. Богомолов, В. И. Педагогическая технология: эволюция понятия [Текст] / В.И. Богомолов // Советская педагогика. 1991, – №9, – 128с.
10. Гальперин, П. Я. Введение в психологию [Текст] / П.Я. Гальперин // – М.: Проев. 1976.

11. Сатторов, А.Э. Истифодаи маводи таърихӣ ҳангоми таълими геометрия(Монография) [Матн] / А.Э. Сатторов, А.М. Хоҷаев // Душанбе: Ирфон, 2020 – 162с.

12. Сатторов, А.Э. Геометрия дар осори олимони асримиёнагии осиёи марказӣ (Монография) [Матн] / А.Э. Сатторов, С.М. Тиллоева // Бохтар: Ирфон, 2022 – 204с.

13. Сатторов, А.Э. Ситораҳои олами математика (Дастури таълимӣ) [Матн] / А.Э. Сатторов, Б.Н. Муродов // Бохтар: Матбаа, 2022 – 166с.

МАҚСАД, МУНДАРИҶА, ОМИЛҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ПЕДАГОГӢ ДАР ТАЪЛИМИ ГЕОМЕТРИЯ

Дар шароити муосир мақсади омилҳои таърихӣ ва педагогӣ дар таълими геометрия аҳамиятнок ва зарурӣ мебошад. Мавзуи мазкур ҳамзамон, ба эълон гардидани солҳои 2020 – 2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» асоснок карда мешавад.

Муҳаққиқ мушкилоти масъалаи истифодаи донишҳои таърихи матемтика барои тавсеаи ҷаҳонбинии илмии донишҷӯёнро, ки яке аз масъалаҳои мубраме ба шумор меравад, мавриди арзёбӣ қарор додааст. Надоштани маълумоти кофии таърихӣ аз математика, бахусус геометрия ва ошкор карда натавонистани асосҳои педагогии он ҳангоми фаъолияти бевоситаи омӯзгорӣ монеаи ҷиддиро ба миён меорад. То ба имрӯз маводҳои зиёди омӯзиши таърихи илми математика рӯи кор омадаанд, ки барои пурра роҳандозӣ намудани ин амал мусоидат менамоянд. Рисолаҳои Т.С. Полякова, А.Е. Томилова ва Ю.В. Романов маҳз ба масъалаҳои нақш ва зарурияти омӯзиши маводҳои таърихӣ дар раванди таълими фанҳои сикли математикӣ бахшида шудаанд. Дар таҳқиқотҳои Ю.А. Дробышев Т.А. Иванова, А.Э. Сатторов масъалаҳои методологии истифодаи маълумоти таърихӣ дар ҷараёни таълими математика нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: маводҳои назариявию амалӣ, адабиёти таърихию педагогӣ, мафҳуми фаъолият, истифодаи донишҳои таърихи геометрия, роҳҳои баланд бардоштани омодагии касбӣ, аломатҳои фардӣ, худомӯзӣ, худмукаммалсозӣ, маълумоти геометрӣ, алоқамандии фанни геометрия бо дигар фанҳо.

ЦЕЛЬ, СОДЕРЖАНИЕ, ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОМЕТРИИ

В современных условиях назначение историко-педагогических факторов в преподавании геометрии важно и необходимо, это положение также является условием провозглашения 2020-2040 годов «Двадцать лет изучения и развития естественных наук, точности и математики». в области науки и образования».

Действительно, проблема использования знаний по истории математики для расширения научного мировоззрения учащихся является одним из важнейших вопросов, имеющих большое практическое значение. Серьезным препятствием является отсутствие достаточных исторических данных по математике, особенно геометрии, и невозможность оценить ее педагогические основы в ходе непосредственной преподавательской деятельности. На сегодняшний день создано множество материалов для изучения истории математики, которые помогают в полной мере реализовать этот процесс. Тезисы Т.С. Полякова, А.Е. Томилова и Ю.В. Романова посвящены вопросам роли и необходимости изучения исторических материалов в процессе преподавания предметов математического цикла. В исследованиях Ю.А. Дробышева, Т.А. Иванова, А.Е. Сатторова показаны методические вопросы использования исторических данных в процессе обучения математике.

Ключевые слова: теоретические и практические материалы, историко-педагогическая литература, концепция деятельности, использование знаний по истории геометрии, пути совершенствования профессиональной подготовки, индивидуальные особенности, самовоспитание, самосовершенствование, геометрические данные, связь геометрия с другими предметами.

PURPOSE, CONTENT, HISTORICAL - PEDAGOGICAL FACTORS IN TEACHING GEOMETRY

In modern conditions, the appointment of historical and pedagogical factors in the teaching of geometry is important and necessary, this provision is also a condition for the proclamation of 2020-2040 years "Twenty years of study and development of natural sciences, accuracy and mathematics." in the field of science and education".

Indeed, the problem of using knowledge of the history of mathematics to expand the scientific outlook of students is one of the most important issues of great practical importance. A serious obstacle is the lack of sufficient historical data on mathematics, especially geometry, and the inability to assess its pedagogical foundations in the course of direct teaching. To date, many materials have been created for studying the history of mathematics, which help to fully implement this process. Abstracts of T.S. Polyakova, A.E. Tomilova and Yu.V. Romanov are devoted to the role and necessity of studying historical materials in the process of teaching subjects of the mathematical cycle. In the studies of Yu.A. Drobyshev T.A. Ivanova, A.E. Sattorov shows the methodological issues of using historical data in the process of teaching mathematics.

Key words: theoretical and practical materials, historical and pedagogical literature, the concept of activity, the use of knowledge on the history of geometry, ways to improve professional training, individual characteristics, self-education, self-improvement, geometric data, the relationship of geometry with other subjects.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сироҷиддини Давлаталӣ- н.и.п., муаллими калони кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa: 735360, шахри Кулоб, кучаи С. 16. Тел: 988 - 91 - 17 -01.

Сведения об авторе: Сироджиддини Давлатали к.п. н., старший преподаватель кафедры математики и методики ее преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова. 16. Тел : 988 – 91 – 17 -01.

Information about the author: Sirodjiddini Dablatali the k.p.n., to department of mathematics and a technique of her teaching, the Kulob State university of Abuabdullokh Rudaki. Address: 734065, Kulob town , street S. Safarov 16. ph. 988 – 91 – 17 -01.

УДК:574 (2-тоҷ)
ББК:28.5 (2-тоҷ)
А-26

РОҲҲОИ БЕҲТАР ГАРДОНИДАНИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГӢ ДАР ТАШАККУЛИ ЭЪТИҚОДИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОН

Акбарова Б.Р., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Яке аз вазифаҳои асосӣ ва муҳиме, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ва «Консепсияи миллии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян кардаанд, мустаҳкам кардани робитаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва ҳаёт мебошад. Ичрои ин вазифа истифодаи маводи экологиро дар раванди таълими асосҳои илм талаб мекунад.

Истифодаи маводи ҳифзи табиат дар татбиқи принсипҳои башардӯстона созоии моҳияти мазмуни таҳсилот, бартарияти арзишҳои умумибашарии миллӣ, рушди озоди фард, алоқаи таълим бо ҳаёт, дар раванди таълими фанҳои муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, баланд бардоштани сифати таълим, донишҳои химиявӣ, таълими меҳнатӣ, интихоби касб нақши муҳим бозида, онҳоро бо илмҳо шинос менамояд. Фаъолияти

экологӣ ба хонандагон дар истифодаи мустақилона ва азхудкунии дониш аз сарчашмаҳои гуногун кӯмак мекунад ва барои ба даст овардан ва барқарор кардани робитаҳои мутақобила бо омилҳо, зуҳурот ва донишҳои илмӣ кӯмак мекунад. Дар раванди таълими ҳамаҷонибаи низомӣ бо истифода аз маводи ҳифзи табиат дар хонандагон қобилияти мустақилона кор кардан, ҳисси дастаҷамъӣ ташаккул ва рушд меёбанд; тафаккур ва шуурнокии онҳо мустаҳкам мешаванд.

Таҳлили адабиёти илмию методӣ ва амалияи таълими химия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нишон дод, ки дар раванди таълими химия ба истифодаи маводи ҳифзи табиат таваҷҷуҳи зарурӣ зоҳир карда намешавад. Ҳатто агар омӯзгорон маводи экологиро истифода баранд ҳам, онҳо нопурра буда, ҳадафманд нестанд. Ҳолатҳое ҳастанд, ки ҳангоми омӯзиши бисёр мавзуъҳо намунаҳо дар асоси маводи маҳаллӣ, саноат, кишоварзӣ ва ғайра дода намешаванд. Дар синфҳои химия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии деҳот ба маводи мавҷудаи муҳити зист чандон аҳамият намедиҳанд.

Маводи методологии экологӣ ба забони тоҷикӣ хеле кам аст. Инчунин, қариб ки ягон хел дастур оид ба ҳифзи муҳити зист ва маводи иловагӣ ба забони тоҷикӣ мавҷуд нест.

Таҳлили китобҳои дарсӣ ва адабиёти методӣ оид ба химия нишон дод, ки муаллифони китоб маълумоти мухтасар ва умумиро дар ин мавзуъ истифода мебаранд. Дар дарсҳо методологияи мукаммали истифодаи маводи ҳифзи табиат, дар корҳои беруназсинфӣ вуҷуд надорад, нақши маводи ҳифзи табиат дар раванди таълими химия пурра муайян карда нашудааст. Методи интихоб ва таснифот таҳия нашудааст. Дар синфҳои химия тавсияҳои мушаххас оид ба маводи ҳифзи табиат вуҷуд надоранд.

Дуруст аст, ки дар корҳои методии Ю.П. Абашеева В.М. Андрианов, В.С. Костюк, А.С. Барков, У. Зубайдов М. Ҷамолов (П. Давлатов А.В. Даринский Т.Н. Иванов А. Мавлоназаров Б. Мирзоев. С.Г.Маҷидов, В.А. Пологрудов (108, 109), У.С. Умаров (136), Г.М. Чернобелская С. Холназаров, Н.Д. Шербаков ва муаллифони дигар баъзе масъалаҳои истифодаи маводи ҳифзи табиат дар таълими химия ва фанҳои дигар дучор меоянд. Аммо ин масъалаҳо яктарафа баррасӣ шудаанд.

Бо мақсади омӯхтани вазъи масъалаи истифодаи маводи ҳифзи табиат дар раванди таълим, мо усулҳои гуногуни таҳқиқот, аз қабили омӯзиш ва таҳлили назарияи адабиёти педагогӣ ва методӣ; омӯзиши нақшаҳои дарсӣ, мавзуъҳо ва корҳои беруназсинфии омӯзгорон; таҳлили ташрифи омӯзгорон ба дарсҳои химия, мушоҳида, пурсиши омӯзгорон, амалияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва омӯзгорон бо мақсади ошкор кардани донишҳои хонандагонро оид ба ҳифзи табиат мавриди истифода қарор додем.

Натиҷаҳои пурсишҳо ва пурсишномаҳо нишон доданд, ки маводи ҳифзи табиат аҳамияти бузург доранд ва танҳо 15,3% омӯзгорон муҳиммияти онро қайд карданд. Аксарияти онҳо (38%) арзиши тарбиявии маводи ҳифзи табиат 36 % – нақши таълимӣ, тарбиявӣ ва рушддиҳандаи маводи экологиро дар раванди таълим қайд карданд. Ҳангоми гузаронидани пурсишнома вазифаҳои зерин гузошта шуданд:

1. Дар раванди омӯзиши зуҳурот, гузаронидани таҷрибаҳо бо истифодаи маводи ҳифзи табиат муайян карда шавад, ки кадом малакаҳои асосии хонандагон рушд меёбанд;

2. Муайян кардани маҳоратҳои хонандагон дар истифодаи маводи ҳифзи табиат дар раванди омӯзиши зуҳурот ва гузаронидани таҷрибаҳо доир ба химия;

3. Дақиқ кардани кардани сатҳи рушди маҳоратҳо ва малакаҳои хонандагон дар рушди азхудкунии мустақилонаи донишҳо дар раванди истифодаи маводи ҳифзи табиат;

4. Муайян кардани хоҳиши хонандагон ба донистани химия.

Дар боло мо сабаби сатҳи пасти истифодаи маводи экологиро дар дарсҳои химия қайд кардем, бинобар ин зарурати шарҳи ҳар як ҷавобро ба саволи пурсишнома дар алоҳидагӣ намебинем. Ҳама саволҳои пурсишномаро мо ба се гурӯҳ тақсим кардем:

1. Маҳорати истифодаи маводи ҳифзи табиат дар сатҳи фаъолияти такрористеҳсолкунӣ.

2. Маҳорати истифодаи маводи ҳифзи табиат дар сатҳи фаъолияти ҷустуҷӯӣ.

3. Маҳорати истифодаи маводи ҳифзи табиат дар сатҳи фаъолияти эҷодӣ.

Ҳар гурӯҳро дар алоҳидагӣ баррасӣ мекунем.

I. Маҳорати истифодаи маводи ҳифзи табиат дар сатҳи такрористеҳсолкунӣ намудҳои фаъолияти зеринро дар бар мегирад:

а) гӯш кардани тавзеҳоти омӯзгор оид ба ҳифзи муҳити зист;

б) мушоҳидаи баромадҳо ва намоишҳои омӯзгор;

в) тамошои филмҳои таълимӣ оид ба ҳифзи муҳити зист;

г) ҳалли масъалаи экологӣ;

д) иҷрои таҷрибаҳои ҷисмонӣ тавассути маводи ҳифзи табиат.

II.Маҳорати истифодаи маводи ҳифзи табиат дар сатҳи фаъолияти ҷустуҷӯӣ (бо шумули фавқуззикр) намудҳои зерини фаъолиятро дар бар мегирад:

а) кори мустақилона бо китобҳои дарсӣ ва адабиёти иловагӣ барои ба даст овардани донишҳои экологӣ;

б) дарки мазмуни донишҳои экологии гирифташуда;

в) шарҳи зуҳуроти мушоҳидашаванда тавассути маводи ҳифзи табиат.

III. Маҳорати истифодаи маводи ҳифзи табиат дар сатҳи фаъолияти эҷодӣ (ғайр аз маводи дар боло зикршуда) намудҳои зерини фаъолиятро дар бар мегирад:

а) таҳлили маводи ҳифзи табиат, ки аз манбаъҳои мухталиф ба даст оварда шудааст;

б) таҳлили суханронихои рафиқони худ;

в) иҷрои супоришҳо доир ба таснифи маводи ҳифзи табиат;

г) кор бо адабиёти илмӣ-оммавӣ оид ба ҳифзи табиат;

д) навиштани рефератҳо ва мақолаҳо дар бораи ҳифзи табиат.

Тарбияи эҳтиром ба Ватан ҷузъи ҷудонопазири кишваршиносӣ мебошад. Чӣ қадаре ки хонанда сарзамин ва Ватани худро бештар медонад, ҳамон кадар эҳтиром ва муҳаббаташ ба Ватан зиёдтар мешавад.

Кӯмаки хубро дар рушди тафаккур, мустақилият ва фаъолнокӣ, муҳаббат ба Ватан ва азхудкунии малака ва маҳоратҳои зарурӣ, ки ба ватан бахшида шудаанд, озмунҳо оид ба химия, амсиласозӣ, ташкили маҳфилҳои сайёҳони ҷавон, маҳфилҳои ҳифзи табиат ва ғайра мерасонанд. Нақши муҳимро фаъолияти экологӣ дар ташаккул ва баланд бардоштани маънавиёти хонандагон мебозад.

Мо маводи ҳифзи табиат дар таълими экологӣ, политехникӣ ва иқтисодии хонандагон низ аҳамияти бузург доранд.

Мо инчунин он муаллифонро дастгирӣ менамоем, ки ин гуна корҳоро барои ҳифзи табиати ватани худ тавсия медиҳанд, ба монанди сафарҳои саҳроӣ, суҳбатҳо, викторинаҳо, мулоқотҳо бо олимон, механизаторҳо ва навовариҳо ва пешниҳод менамоем, ки ҳар як хонанда дар бораи захираҳои табиии ноҳияи худ, дар бораи истеҳсолот, собиқадорону олимон ва ғайра маълумоти дақиқ ҷамъоварӣ кунад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки ҳамаи муҳаққиқоне, ки дар ин масъала кор мекунанд, қайд мекунанд, ки истифодаи маводи ҷамъоваришуда дар шакли аввалааш ба мақсад мувофиқ нест. Он бояд ба таври методӣ таҳия ва ба гурӯҳҳои мушаххас тақсим карда шавад.

Дар таҳқиқоти худ, бо назардошти хусусиятҳои хоси кишвари мо, усули зерини тақсимро ба гурӯҳҳои маводи ҳифзи табиат тавсия медиҳем:

– зуҳуроти химиявӣ ва равандҳои вобаста ба истеҳсоли пахта ва дигар истеҳсолоти кишоварзӣ;

– зуҳуроти химиявӣ, мафҳумҳо, маълумоти миқдории марбут ба саноати кӯҳӣ;

– зуҳуроти химиявӣ, мафҳумҳо ва маълумоте, ки гузаштагони мо истифода мебурданд (масалан, устохонаи оҳангарӣ, устохонаи заргарӣ, коргоҳи истеҳсоли ороишоти заргарӣ ва ғайра);

– хусусиятҳои хоси табиати кишвар, ки бо зуҳуроти физикӣ ва химиявӣ алоқаманданд;

– захираҳои сӯзишворӣ ва барк;

– зуҳуроти химиявӣ, физикӣ, мафҳумҳо, қонуниятҳо, ки дар асарҳои илмии олимони форсу тоҷик истифода мешуданд;

– мафҳумҳо, қонуниятҳо, зуҳуроти физикӣ ва химиявие, ки нависандагон ва шоирони мо, ҳамватанони мо истифода мебурданд.

Таҳлили назариявӣ ва амалии омӯзиши фаъолияти муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ нишон дод, ки истифодаи маводи ҳифзи табиат дар таълими химия тавассути як қатор методҳо, ба монанди ҳикояҳои омӯзгорон, суҳбатҳо, низомбандӣ ва ҳалли вазифаҳо, намоиши таҷрибаҳо, корҳои озмоишгоҳӣ, корҳои амалӣ ва мустақилонаи хонандагон мувофиқи мақсад аст.

Дар кори илмию таҳқиқотии Г.А. Гришина [1, с. 23]. принсипи низоми истифодаи ҳифзи сарзамин дар таълим барои ташаккули фаъолияти маънавӣ ва эҷодии хонандагон асоснок карда шудааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки: «Аҳамият ва вазифаҳои маводи кишваршиносӣ дар раванди таълим дар асоси ҳадафҳо ва вазифаҳои таълим баррасӣ карда мешаванд. Ба ин вазифаҳо дохил мешаванд: 1) таҳсилотӣ – вобаста ба муҳит; 2) рушддиҳанда – ҳамчун якпорчагии тафаккур ва сухан; 3) тарбиявӣ – ташаккул додани талабот ба ҷустуҷӯи ҳақиқат дар ҳолате, ки фарҳанг ва рафтори мардуми кишвар манбаи асосии фарҳанги хонандагон мегарданд.

Дар таҳқиқоти худ мо ғоя ва андешаҳои Г.А. Гришинаро дар бораи вазифа ва вазифаҳои ҳифзи ватан дастгирӣ мекунем.

Ҳ.Ж. Ғаниев [8, с. 9]. дар рисолаи илмии худ шаклҳои зерини истифодаи маводи ватаниро дар таълими математика пешниҳод мекунад:

– таносуби мавод дар бораи ватан бо вазифаҳои муосири таълиму тарбия;

– истифодаи маводе, ки ба омӯхтан ва шиносоӣ бо табиати ватан, шиносоӣ бо хусусиятҳои хоси равандҳои истеҳсолии корхонаҳо, созмонҳо, кишоварзӣ ва ғайра мусоидат мекунанд.

– назардошти хусусиятҳои синну соли хонандагон. Ҳамаи мавод бояд ба хусусиятҳои синну соли хонанда мувофиқат ва ба рушди манфиатҳои ӯ мусоидат кунанд.

Интихоби маводи ҳифзи табиат бояд ба тавсеаи дониши хонандагон ва рушди ҳамаҷонибаи онҳо мусоидат намояд.

Муаллиф чунин мешуморад, ки ҳар як мавод аз ҷониби методологӣ бояд мақсаднок, мантиқӣ дуруст ва дар низоми дониш муҳим бошад.

О.Г. Ҳасанов [2, с.16]. чунин мешуморад, ки «омӯзиши маводи ватанӣ ҳамчун фанни алоҳида дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ зарурат надорад, зеро ин мавод ба мазмуни қариб ҳамаи фанҳои дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дохил карда шудаанд ва ҳаҷм ва хусусиятҳои рушди онҳо аз имкониятҳои синну сол ва дигар омилҳо вобастаанд.

Мо асосан принсипҳои интихоби маводро дар бораи ватан, ки аз ҷониби Ҳ.Ж. Ғаниев ва О.Г. Ҳасанов пешниҳод шудаанд, дастгирӣ менамоем, аммо ҷониби тарбияи масъала дар таҳқиқоти онҳо пурра инъикос наёфтааст.

Дар корҳои илмӣ-тадқиқотии В.В. Дранишников [3, с. 12–13] меъёрҳои миёнаи умумӣ ба таври зерин нишон дода шудаанд:

1. Мавҷудияти маҷмуии кишваршиносӣ: осорхонаи таърихшиносӣ, утоқи таърих, ҷуғрофия, ки бо маводи кишваршиносӣ муҷаҳҳаз шудаанд, мавҷудияти мавод дар синфхонаҳои дигари муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (утоқҳои биология, химия, адабиёт, физика, математика ва ғайра).

2. Мавҷудияти маҳфили сайёҳон–кишваршиносон.

3.Мавҷудияти факултативҳои кишваршиносӣ, таърихи кишваршиносӣ (барнома, навъи кор, муносибат ба фаъолияти таълиму тарбия, натиҷаҳо).

4. Мавҷудияти низоми банақшагирии дарсҳо ва фаъолиятҳои беруназсинфӣ оид ба таълиму тарбия.

Б. Мирзоев қайд мекунад, ки: [5, с. 67] «Масъалаҳое, ки ба сужаҳои маҳал дахл доранд, ба азхудкунии мантиқии иттилооти экологӣ кӯмак мекунанд»

Ҳатто агар ин кор ба истифодаи маводи ҳифзи табиат дар раванди таълими химия бахшида нашуда бошад ҳам, мо кӯшиш кардем, ки дар низомбандӣ ва ҳалли масъалаҳои таълими химия ин пешниҳодҳоро истифода барем. Дар охири солҳои 60-ум ва 70-уми асри гузашта корҳои методӣ оид ба истифодаи мавод дар бораи ватан дар таълими химия пайдо шуданд. Ин дастурҳоро метавон ба 6 гурӯҳ тақсим кард:

1) дастурҳои таълимӣ, ки масъалаҳои умумии истифодаи мавод дар бораи ватанро дар таълими фанҳо, хусусан химия, инъикос мекунанд;

2) дастурҳои таълимӣ, ки методикаи истифодаи мавод дар бораи ватанро дар тартиб ва ҳалли масъалаҳои химия инъикос мекунанд;

3) дастурҳои таълимӣ дар бораи аҳамияти мавод дар бораи ватан дар таълими химия;

4) дастурҳои таълимӣ, ки аҳамияти маводи тарбияи политехникии хонандагонро дар химия инъикос мекунанд;

5) дастурҳо оид ба методикаи истифодаи мавод дар бораи ватан дар раванди машғулиятҳои беруназсинфӣ оид ба химия;

6) дастурҳои таълимӣ дар бораи роҳҳои ташаккули майлу рағбатҳои хонандагон дар таълими химия бо истифода аз мавод дар бораи ватани худ.

С.Л. Рубинштейн менависад: [7, с. 24-26] «Таваҷҷуҳ тамоми равандҳои равониро дар бар мегирад ва ба рушди тафаккур нигаронида шудааст, он инчунин фаъолияти инсонро фаъол мекунад»

Таълими хонандагон ба ҳавасмандии устувор ба химия, меҳнат ва истифодаи амалии онҳо дар раванди таълими курси химия танҳо дар шароите имконпазир аст, ки мазмуни курс ва ғояи он аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шуда, маводи таълимӣ бо ҳаёт ва истеҳсолот алоқаманд бошанд. Дар сурати нишон додани дастовардҳои илму техника, вазни таҷрибаҳои химиявӣ, яъне намоиш додани таҷрибаҳои озмоишгоҳӣ ва корҳои амалӣ, шинос кардани хонандагон бо он соҳаҳои иқтисодиёт, ки дар он ҷо химия васеъ истифода мешавад, истифодаи методҳо ва усулҳои дидактикӣ фаъолияти маънавии хонандагонро фаъол мекунад ва истифодаи муносибати инфиродӣ ба шогирдон дар раванди таълим ба мақсад мувофиқ аст. Барномаи химияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ то андозае иттилоотро дар бораи химия дар иқтисодиёти миллӣ баррасӣ менамояд, яъне он маълумоти гуногунро дар бораи маҳсулоти химияӣ, шароит ва роҳҳои истеҳсоли он дар заводҳо, асосҳои илмии истеҳсоли химия ва рушди минбаъдаи онро пешниҳод мекунад.

Омӯзгор дар истифодаи маводи ҳифзи табиат нақши асосиро мебозад. Вай хонандагонро бо касбҳои вобаста ба химия ва истеҳсолоти маҳаллии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ шинос мекунад. Дар раванди омӯзиши истеҳсолот хонандагон бояд бо масъалаҳои минбаъдаи он, робитаи он бо илм, техника, равандҳои технологӣ, касбҳои муҳими химиявӣ ва таъйиноти он дар иқтисодиёти миллӣ шинос шаванд.

Яке аз роҳҳои истифодаи маводи ҳифзи табиат дар таълими химия ин ба тартиб даровардан ва ҳалли масъалаҳои химияӣ дар асоси маводи маҳаллӣ мебошад. Далелҳои возеҳ ва фаҳмо, ки ба хонандагон пешниҳод шудаанд, заминаи мазмуни масъаларо ташкил дода, таваҷҷуҳи хонандагонро бедор карда, диққати онҳоро ба масъалаҳои технология ва химия равона мекунанд.

Яке аз вазифаҳои муҳимтарини истифодаи маводи ҳифзи табиат интихоб ва ба тартиб даровардани масъалаҳое мебошад, ки хусусиятҳои истеҳсолоти ватаниро инъикос карда метавонанд.

Яке аз роҳҳои ҳалли ин масъала дарёфт ва интихоби низом оид ба масъалаҳои химия аз ҷониби омӯзгор мебошад, ки бо мазмуни худ ба муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ наздиканд. Аммо, дар китобҳои дарсии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва

китобҳои дарсии химия супоришҳое, ки масъалаҳои ҳифзи муҳити зист ва истеҳсоли Ҷумҳурии Тоҷикистонро инъикос мекунанд, вуҷуд надоранд. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд мустақилона масъалаҳоро дар маводи маҳал таҳия кунад:

а) маълумотҳои масъалаҳоро тағйир диҳад;

б) далелҳои истеҳсолӣ ва технологии объектро тағйир диҳад, тағйироти низомиро ворид кунад ва ғайра.

Ҳангоми ҳалли ин масъала аҳамияти илмӣ, азхудшавандагӣ, робита бо маводи таълимӣ, инъикоси рушди соҳаҳои алоҳидаи хоҷагии халқ, рушди илмию техникӣ ва рушди истеҳсолоти химияро дар кишвар ба назар гирифтан зарур аст. Бояд қайд кард, ки ҳангоми таҳия ва ҳалли масъалаҳо мазмуни таърихи ҳифзи табиат ва истифодаи усулҳои муосири химия, принсипи таърихӣ бояд риоя карда шаванд.

Дар ин ҳолат, раванди гирифтани дониш ҷолибтар гардида, маводи таълимӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ганӣ гардида, дар натиҷа, шавқи маънавии хонандагон ба химия ташаккул меёбад.

Бисёрии муҳаққиқон қайд мекунанд, ки мазмуни муҳити зист дар курси химия аз бисёр ҷиҳат аз ҳадафҳо, низомбандӣ ва ташкили мушаххаси вокунишҳои химиявӣ, ки асоси истеҳсоли маҳаллиро ташкил медиҳанд, вобаста аст. Ин кор ду равандҳои ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад:

– омӯзиши кишвари худ ва ҷамъоварии маълумот дар бораи он;

– истифодаи донишҳои гирифташуда дар таълим ва тарбияи хонандагон.

Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии замонавии муосир бояд шахси эҷодкореро тайёр кунад, ки барои беҳбудии ҷомеа фаъолона кор кунад. Дар ин маврид, таълими политехникии хонандагон аҳамияти калон дорад, ки он иборат аст аз:

– асоснокии илмии моҳият, принсипҳои истеҳсолоти химиявӣ ва маҳсулоти он;

– муайян кардани мафҳумҳои технологӣ;

– шиносоӣ бо истеҳсолоти ватанӣ ва равандҳои химиявии он;

– пешниҳод кардани маълумот дар бораи истифодаи маводи химиявӣ дар ҳаёт ва иқтисодиёти миллӣ;

– ошкор кардани моҳияти химиявии иқтисодиёти миллӣ ва дурнамоҳои он барои оянда, нишон додани робитаи илму истеҳсолот ва ҷомеа;

– ташаккули маҳоратҳо ва малакаҳои ҳалли масъалаҳои марбут ба истеҳсолоти химиявӣ: хониш, банақшагирӣ, графика, корҳои озмоишгоҳӣ ва амалӣ оид ба муайян кардани моддаҳои химиявӣ;

– нишон додани аҳамияти химия дар баланд бардоштани ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳалли масъалаҳои таъмини молҳои истеъмолӣ;

– таблиғи интихоби касб ва маълумот дар бораи касбҳои вобаста ба химия ва тарбияи меҳнатӣ.

Омӯзиши маводи маҳаллӣ дар таълими химия ҷойгоҳи махсусро ишғол намуда, яке аз омилҳои асосии тарбияи меҳнатӣ мебошад.

Тарбияи меҳнатӣ бояд тавассути фаъолияти хонандагон дар дарсҳо ва дар фаъолияти мустақили экологӣ амалӣ карда шавад. Корҳои якҷояи таълимӣ, кӯмак расонидан ба ҳамдигар на танҳо ба раванди меҳнат мусоидат мекунанд, балки эҳтиромӣ меҳнатро низ афзун мегардонанд.

Адабиёт:

1. Гришина Г.А. Краеведческий материал как средство развития познавательной и творческой деятельности школьников: автореф. дис. … канд. пед. наук / Г.А. Гришина. – Челябинск, 1978. -24 с.

2. Гасанов, О.Г. Использование краеведческих материалов как средство нравственного воспитания учащихся: автореф. дис. … канд. пед. наук / О.Г. Гасанов. - Баку, 1992. -17 с

3. Дранишников, В.В. Активизация познавательной деятельности учащихся в процессе краеведческой работы: автореф. дис. … канд. пед. наук / В.В. Дранишников. – М., 1986. -17 с.

4. Занина, Л.В. Основы педагогического мастерства / Л.В. Занина, Н.П. Меншикова. –М., 2003. -285 с.

5. Мирзоев, Б. Значение и место качественных задач в процессе обучения физики в 6-7 классах средней школы: дис. … канд. пед. наук / Б. Мирзоев. - Душанбе, 1978. -206 с .67.

6. Политехническое воспитание учащихся посредством наследия предков / Т. Давлятов, Д. Алишеров, З. Арабова [и др.] // Советская школа (Мактаби Савети)-1990-№8С.37-39.

7. Рубинштейн, С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. –М.: Просвещение, 1970. -124 с.

8. Ганиев, Х.Ж. Методика использования краеведческих и местных материалов при обучении математике: автореф. дис. … канд. пед. наук / Х.Ж. Ганиев. – М., 1980. – 24.

9. Суртаева, Н.Н. Педагогические технологии: технология естественного обучения Химия в школе. - 1998. № 7- С. 13-16.

10. Хусайнова, Т.К. Особенности организации поисково-творческой деятельности студентов в условиях реализации кредитной технологии обучения в вузе: дис. ... канд. пед. Наук: Душанбе, 2010.

11. Холназаров С., Ҳакимав О Асосҳи методикаи таълими химия қисми 1. Дастури методӣ, авесто: Душанбе-2008 191с.

РОҲҲОИ БЕҲТАР ГАРДОНИДАНИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГӢ ДАР ТАШАККУЛИ ЭЪТИҚОДИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОН

Мақолаи мазкур фарогири масъалаҳои маърифати экологии хонандагон буда, дар онҳо ташаккул додани эътиқоди маънавӣ-ахлоқӣ мебошад. Яке аз вазифаҳои асосӣ ва муҳиме, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ва «Консепсияи миллии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян кардаанд, мустаҳкам кардани робитаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва ҳаёт мебошад. Ичрои ин вазифа истифодаи маводи экологиро дар раванди таълими асосҳои илм талаб мекунад. Фаъолияти экологӣ ба хонандагон дар истифодаи мустақилона ва азхудкунии дониш аз сарчашмаҳои гуногун кӯмак мекунад ва барои ба даст овардан ва барқарор кардани робитаҳои мутақобила бо омилҳо, зуҳурот ва донишҳои илмӣ ёрӣ мерасонад.

Кӯмаки хубро дар рушди тафаккур, мустақилият ва фаъолнокӣ, муҳаббат ба Ватан ва азхудкунии малака ва маҳоратҳои зарурӣ, ки ба ватан бахшида шудаанд, озмунҳо оид ба химия, амсиласозӣ, ташкили маҳфилҳои сайёҳони ҷавон, маҳфилҳои ҳифзи табиат ва ғайра мерасонанд. Дар мақолаи мазкур усулҳои беҳтар намудани маърифати экологии хонандагон инъикос гардидааст. Дар ҳолати ба инобат гирифтани нуқтаҳои болозикр мо метавонем ташаккули эътиқоди маънавӣ-ахлоқии хонандагонро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ боз ҳам мукаммал намоем.

Калидвожаҳо: фаъолият, дониш, экология, таълим, сарчашма, омил, маърифат, ташаккул, маънавӣ, ахлоқӣ, этиқод, мавод, мустақилона, далел ,рушд.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ В ФОРМИРОВАНИИ НРАВСТВЕННО-ЭТИЧЕСКИХ УБЕЖДЕНИЙ

Статья охватывет экологическую культуру учащихся в формировании нравственно-этических убеждений. Одним из основных задач в Законе Республики Таджикистан “Об образовании” и “О национальной концепции образовании Республики Таджикистан” отмечается, что мы должны вести совместную работу в сфере нравственно-этических убеждений. Решение этих задач требует основ наук, в котором

определяется экологическая деятельность учащихся опираясь на различные источники для совместной работы школы и различных учебных учруждений.

Хорошую помощь в развитии мышления, самостоятельности и активности, любви к Родине и овладении необходимыми навыками и умениями, посвященными Родине, оказывают соревнования по химии, лепке, организация кружков юных туристов, кружков охраны природы и др. В данной статье показаны методы совершенствования экологических знаний учащихся. Если учесть вышеизложенные моменты, то можно еще больше улучшить формирование нравственно-духовных убеждений учащихся учреждений общего среднего образования.

Ключевые слова: деятельность, знание, экология, образование, источник, фактор, знание, образование. духовное, моральное, вера, материальное, независимое доказательство, развития.

WAYS TO IMPROVE THE ECOLOGICAL CULTURE OF STUDENTS IN THE FORMATION OF MORAL AND ETHICAL BELIEFS

The article covers the ecological culture of students in the formation of moral and ethical beliefs. One of the main tasks in the Law of the Republic of Tajikistan “On Education” and “On the National Concept of Education of the Republic of Tajikistan” states that we must work together in the field of moral and ethical beliefs. The solution of these problems requires the foundations of science, which determines the environmental activities of students based on various sources for the joint work of the school and various educational institutions.

Good help in the development of thinking, independence and activity, love for the Motherland and mastering the necessary skills and abilities dedicated to the Motherland is provided by competitions in chemistry, modeling, organization of circles for young tourists, circles for nature protection, etc. This article shows methods for improving the environmental knowledge of students . If we take into account the above points, then it is possible to further improve the formation of moral and spiritual convictions of students in institutions of general secondary education.

Key words: activity, knowledge, ecology, education, source, factor, knowledge, education. spiritual, moral, faith, material, independent evidence, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Акбарова Бибинисо Раҳматшоевна ассистенти кафедраи химия ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa: 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел. (+992) 908689685

Сведения об авторе: Акбарова Бибинисо Раҳматшоевна ассистент кафедры химии и методики ее преподавания, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адресс:** 735360, г. Куляб ул. С.Сафаров 16. **Тел. (+992)** 908689685

Information about the author: Akbarova Bibiniso Rahmatshoevna, teacher in the Department of Chemistry and Methods of its Teaching, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Kulyab, st. S.Safarov 16. Tel. (+992) 908689685

УДК:00+01+37.0 (2-тоҷ)
ББК:71+72+74 (2-тоҷ)
А-39

ТАТБИҚИ ИНТЕГРАЛ ДАР ҲАЛЛИ БАЪЗЕ МИСОЛҲО

Акбарова М.Н., н.и.п., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар асоси пешниҳоду дастурҳои Пешвои миллат бо ҳар роҳу усул сифати таълимӣ фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзиро дар муассисаҳои таълимии кишвар ба талаботи замон мувофиқ гардониданамон зарур мебошад.

Қабули «Барномаи рушди илмҳои дақиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2005-2008» нахустин қадами ҷиддӣ дар роҳи омӯзиши илмҳои фундаменталӣ буд, инчунин барои ҷалби бештари ҷавонону наврасон дар инкишофи илмҳои табиатшиносӣ ва математика имкониятҳои васеъ фароҳам овард.

Сарвари давлатамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромадҳояшон ба омӯзиши фанҳои риёзӣ, дақиқ, табиӣ ва технологияи иттилоотӣ, забонҳои русию англисӣ таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир менамоянд ва пайваста таъкид менамояд, ки сатҳи омӯзиши фанҳои риёзӣ, дақиқ, табиӣ ва технологияи иттилоотӣ, забонҳои русию англисиро то дараҷаи зарурӣ баланд бардорем. Ба хотири боз ҳам бештар ба роҳ мондани омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон карда шуд.

Барои талаботи бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, риёзӣ, дақиқ дар соҳаи илму маорифро иҷро намудан пеш аз ҳама баланд бардоштани сифати тайёркунии омӯзгорони фанҳои риёзию табиатшиносӣ омили асосӣ ва хеле муҳим аст.

Пайваста болоравии илму техника дар тамоми кишварҳои олам тақозо дорад, ки дар соҳаҳои илмҳои дақиқ ва ҷамъиятӣ кадрҳои баландихтисос рӯйи кор оянд ва онҳо дар ҳаёти рӯзмарра тамоми дастовардҳои илмиро татбиқ созанд, шарҳу эзоҳ диҳанд ва тарғибу ташвиқ намоянд. Пас, ба ин хотир якчанд машқҳоро оид ба татбиқи интеграл дар ҳалли баъзе мисолҳо ҷиҳати рушди тафаккури насли наврас меорем.

Мафҳуми интеграл натанҳо дар алгебра балки дар геометрия, физика, техника, сотсиология ва дигар илмҳо васеъ истифода карда мешавад. Ҳоло ду татбиқи интегралро дида мебароем. $\int_{t_1}^{t_2} \vartheta(t)dx$

1⁰. Масофаи тайкардаи ҷисм: Агар ҷисм ғайримунтазам ба як самт ҳаракат карда, суръаташ вобаста ба вақт тағйир ёбад, яъне $\vartheta = \vartheta(t)$ бошад, онгоҳ масофае, ки ин ҷисм дар муддати вақти аз t_1 то t_2 тай мекунад, $S(t_2)-S(t_1) = \int_{t_1}^{t_2} \vartheta(t)dx$ мебошад.

Ин аз баробарии $S^I(t)= \vartheta(t)$, яъне аз он, ки S(t) барои $\vartheta(t)$ функсияи ибтидоӣ аст ва аз формулаи Нютон Лейбнитс бармеояд.

2⁰. Кори қувваи тағйирёбанда: Чӣ тавре аз курси физика медонем, кори қувваи доимии P бо формулаи A=PS, ки S кӯчиш аст, чен карда мешавад.

Акнун ҳангоми тағйирёбанда будани қувва барои кор формула ҳосил мекунем. Ҳангоми $n \to \infty$, A_n ба A майл мекунад. $A = \int_a^b f(t)dx$

Эзоҳ: Бояд гуфт, ки яке аз муҳимтарин соҳаи татбиқи интеграл ин ҳисоби ҳаҷми ҷисмҳои геометрӣ аст. Ин татбиқ дар курси геометрия муфассалтар омӯхта мешавад.

Акнун ҳалли баъзе мисолҳоро меорем:

Мисоли 1. Суръати ҳаракат (бо м/сония) аз рӯйи қонуни $\vartheta(t) = 2(t)$ тағйир меёбад. Масофаеро, ки ҷисм дар муддати дақиқаи сеюми ҳаракат тай мекунад, ёбед.

Ҳал: $2t=0 \Rightarrow t=0$

$S = \int_0^3 2(t)dt = t^2|_0^3=3^2- 0^2= 9-0=9$. Ҷавоб: 9м.

Мисоли 2. Суръати ҳаракат (бо м/сония) аз рӯйи қонуни $\vartheta(t) = 3t^2+t+1$ тағйир меёбад. Масофаеро, ки ҷисм дар муддати 4 сонияи аввал тай мекунад, ёбед. Хал:

$$S = \int_0^4 (3t^2 + t + 1)dt = (t^3+\frac{t^2}{2}+t)|_0^4= 4^3+\frac{4^2}{2}+4 = 64+8+4 = 76м.$$

Ҷавоб: 76 м.

Мисоли 3. Ҷисм амудӣ бо суръати аввалаи ϑ_0 ба боло партофта шудааст. Баландии калонтарини болобароии ҷисмро ёбед.

Ҳал: $S = \vartheta_0 t - \frac{gt^2}{2} \Rightarrow \vartheta_0 t = \frac{gt^2}{2} = 0 \Rightarrow 2\vartheta_0 t - gt^2=0 \Rightarrow t_1=0;\ t_2= \frac{\vartheta_0}{} \Rightarrow$

$S = \int_0^{\frac{\vartheta_0}{g}} gtdt = \frac{gt^2}{2}\Big|_{g}^{\vartheta_0} = g \cdot \frac{g^{\frac{\vartheta_0^2}{2}}}{2} = g \cdot \frac{\vartheta_0^2}{2 \cdot g^2} = \frac{\vartheta_0^2}{2g}$. *Ҷавоб:* $\frac{\vartheta_0^2}{2g}$ *м.*

Мисоли 4. Қувваи 60 Н кифоя аст, ки фанар ба 2 см ёзонида шавад. Дарозии аввалаи фанар 14 см аст. Барои он, ки фанарро то 20 см ёзонем чӣ қадар корро иҷро кардан лозим аст ?

Ҳал: 20см-14см=6см = 0, 06м.

К= $\frac{60Н}{2см} = \frac{60Н}{0,02м} = 3000\frac{Н}{м}$.

$A = \int_0^{0,06} 3000xdx = 1500x^2 \Big|_0^{0,06} = 1500 \cdot 0,06^2 = 1500 \cdot 0,036 = 15 \cdot 0,36 = 5,4$ ҷ.

Ҷавоб: 5,4Ҷ.

Мисоли 5. Агар қувваи бузургиаш 2Н фанарро ба 1см фишурад, барои 4см фишурдани фанар кадом корро сарф кардан даркор аст?

К= $\frac{2Н}{1см} = \frac{2Н}{0,01м} = \frac{200Н}{1} = 200\frac{Н}{м}$.

$A_1 = \int_0^{0,01} 200xdx = 100x^2 \Big|_0^{0,01} = 100 \cdot 0,01^2 = 100 \cdot 0,0001 = 0,01$ ҷ.

$A_2 = \int_{0,01}^{0,04} 200xdx = 100x^2 \Big|_{0,01}^{0,04} = 100 \cdot 0,05 \cdot 0,03 = 100 \cdot 0,0015 = 0,15$ ҷ.

А = $A_1 + A_2$=0,01+0,15 = 0,16кҶ.

Ҷавоб: 0,16кҶ.

Мисоли 6. Дар зери таъсири қувваи 1,5 $\cdot 10^4$ Н рессор 1см қатъ мешавад. Барои деформатсияи ба 3 см баробари рессор чӣ қадар кор зарур аст?

Ҳал: К= $\frac{1,5 \cdot 10^4 Н}{0,01м} = \frac{1,5 \cdot 1000 Н}{0,01м} = \frac{15000Н}{0,01м} = 1500000$ Ҷ.

$A_1 = \int_0^{0,01} 1500000xdx = 1500000\frac{x^2}{2} \Big|_0^{0,01} = \frac{1500000 \cdot 0,0001}{2} = 75$ ҷ.

$A_2 = \int_{0,01}^{0,03} 1500000xdx = 1500000\frac{x^2}{2} \Big|_{0,01}^{0,03} = \frac{1500000 \cdot 0,0008}{2} = 150 \cdot \frac{8}{2} = 75 \cdot 8.$ ҷ.

А = $A_1 + A_2$=75+75 $\cdot$ 8= 675Ҷ.

Ҷавоб: 675Ҷ.

Мисоли 7. Трапетсияи каҷхатаи бо хатҳои додашуда маҳдудро тасвир намоед ва масоҳати онро ёбед.

y=sin x, y=$\frac{1}{2}$

1) Фигураи бо функсияҳои додашуда маҳдудбударо месозем.

2) Хатҳои буриши функсияҳоро меёбем.

x=$\frac{\pi}{6}$ x=$\frac{5\pi}{6}$

y=$\frac{1}{2}$

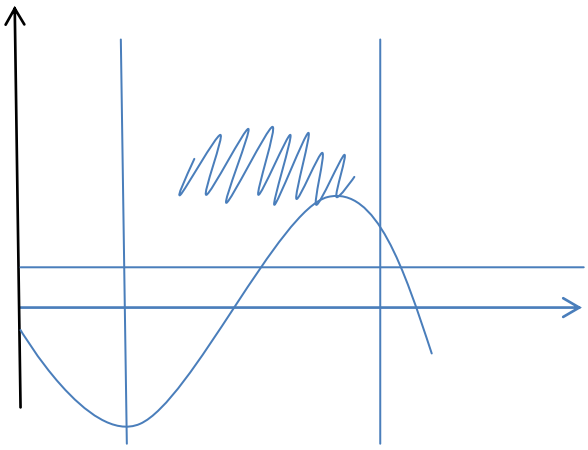

π 0

y=sin x

sin x=$\frac{1}{2}$ $\Rightarrow$ x=$\frac{\pi}{6}$, x=$\frac{5\pi}{6}$

3) Масоҳати матлубро ҳисоб мекунем.

$S = \int_{\frac{\pi}{6}}^{\frac{5\pi}{6}} (\sin x - \frac{1}{2})dx = (-\cos x - \frac{1}{2}x)\Big|_{\frac{\pi}{6}}^{\frac{5\pi}{6}} = \frac{\sqrt{3}}{2} - \frac{\pi}{2} + \frac{\sqrt{3}}{2} + \frac{5\pi}{12} = \sqrt{3} - \frac{\pi}{3}$

Ҷавоб: $\sqrt{3} - \frac{\pi}{3}$.

Мақсади илм кашф намудан ва омӯхтани қонунҳои табиат ва дар минбаъда истифода бурдани онҳо баҳри қонеъ сохтани эҳтиёҷоти ҷамъияти умумибашарӣ

мебошад. Илм дар бораи табиат ҳамеша дар тараққист. Инсон ҳамеша ҳодисаҳои табиатро дарк менамояд ва барои истифодаи амалиашон роҳҳои нав ба нав эҷод мекунад.

Соҳаи риёзикунонӣ дар ҷамъият – хусусияти хоси даврони соҳибистиқлолӣ мебошад. Математика на танҳо дар соҳаҳои анъанавӣ (физика, биология, иқтисодиёт ва ғайра), балки дар соҳаҳои ғайрианъанавӣ (таърих, лингвистика, равоншиносӣ, сотсиология ва ғайра) низ васеъ истифода бурда мешавад.

Маҳз Пешвои миллатамон буд, ки имрӯз илми тоҷик боз ҳам ривоҷу равнақ ёфта истодааст. Дар тамоми муассисаҳои давлатӣ имрӯз бо ташаббуси бевоситаи Пешвои миллат озмунҳо доир гардида истодаанд, ки мақсади асосии Пешвои миллатамон баланд бардоштани сатҳу сифати дониши халқи тоҷик буда, маърифатнокии халқи азизаш барои таҳкими рушду устувории давлати тоҷикон заминаи асосӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Акбарова Маҳрамбӣ, Ҳифзи истиқлолият- ҳифзи миллат аст, Рӯзномаи «Анвори дониш» - №3(216), Кӯлоб-2022.

2. Боймурод Алиев, Алгебра - китоби дарсӣ барои синфи 11, ҶДММ “Бахт LTD”, 2011.

3. Паёмҳои Пешвои миллат, Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон (солҳои 2019, 2020, 2021).

ТАТБИҚИ ИНТЕГРАЛ ДАР ҲАЛЛИ БАЪЗЕ МИСОЛҲО

Муаллиф дар мақолааш атрофи роҳу усул ва сифати таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар муассисаҳои таълимии кишвар сухан ронда, ба талаботи замон мувофиқ гардонидани онҳоро зарур мешуморад.

Мавсуф «Барномаи рушди илмҳои дақиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2005-2008»-ро нахустин қадами ҷиддӣ дар роҳи омӯзиши илмҳои фундаменталӣ ва инчунин бобати ҷалби бештари ҷавонону наврасон дар инкишофи илмҳои табиатшиносӣ ва математика медонад.

Муаллиф дар мақолааш бобати таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намудани Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омӯзиши фанҳои риёзӣ, дақиқ, табиӣ ва технологияи иттилоотӣ, забонҳои русию англисӣ сухан ронда, таъкид менамояд, ки бояд сатҳи омӯзиши фанҳои риёзӣ, дақиқ, табиӣ ва технологияи иттилоотӣ, забонҳои русию англисӣ то дараҷаи зарурӣ баланд бардошта шаванд.

Калидвожаҳо: мақола, роҳ, усул, сифат, таълим, табиатшиносӣ, риёзӣ, мувофиқ, ҷалб, қадам, ҷавонон, инкишоф, зоҳир, таваҷҷуҳ, дараҷа.

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕГРАЛА В РЕШЕНИИ НЕКОТОРЫХ ЗАДАЧ

В своей статье автор рассказывает о методах и качестве преподавания естествознания, математики и естественных наук в учебных заведениях страны и считает необходимым адаптировать их к потребностям времени.

Автор считает «Программу развития точных наук в Республике Таджикистан на 2005-2008 годы» первым серьезным шагом на пути изучения фундаментальных наук, а также вовлечения большего количества молодежи в развитие естественных наук и математики.

В своей статье автор говорит о первоочередном внимании Правительства Республики Таджикистан к изучению математических, точных, естественных и информационных предметов, русского и английского языков, и подчеркивает, что уровень изучения математических, точных, естественных и информационные технологии, русский и английский языки должны быть повышены до необходимого уровня.

Ключевые слова: статья, способ, метод, качество, образование, естествознание, математика, годный, вовлеченность, ступень, юность, развитие, внешний вид, внимание, уровень.

APPLICATION OF THE INTEGRAL IN THE SOLUTION OF SOME PROBLEMS

In his article, the author talks about the methods and quality of teaching natural science, mathematics and natural sciences in the educational institutions of the country and considers it necessary to adapt them to the needs of the time.

The author considers the Program for the Development of Exact Sciences in the Republic of Tajikistan for 2005-2008 as the first serious step towards studying the fundamental sciences, as well as involving more young people in the development of natural sciences and mathematics.

In his article, the author speaks about the priority attention of the Government of the Republic of Tajikistan to the study of mathematical, exact, natural and informational subjects, Russian and English languages, and emphasizes that the level of study of mathematical, exact, natural and informational technologies, Russian and English languages should be raised to required level.

Key words: article, way, method, quality, education, natural science, mathematics, fit, involvement, stage, youth, development, appearance, attention, level.

Маълуот дар бораи муаллиф: Акбарова М.Н., номзади илмҳои педагогӣ, саромӯзгори кафедраи фанҳои табиию риёзӣ ва методикаи таълими онҳои Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон., шаҳри Кӯлоб, кӯч С. Сафаров – 16.

Сведения об авторе: Акбарова М.Н., кандидат педагогических наук, ст. преподаватель кафедры естественных и математических наук и методики их преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16.

Information about the author: Akbarova MN, Candidate of Pedagogical Sciences, Art. Lecturer in the Department of Natural and Mathematical Sciences and Methods of Teaching Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, S. Safarov street - 16.

УДК: 514.7 (2-тоҷ)
ББК: 22.135 (2-тоҷ)
А-57

ТАСНИФИ МЕТОДҲОИ ГЕОМЕТРӢ ВА ТАТБИҚИ ОН ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО

Амирализода Н.Н., унвонҷӯ
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Фанни геометрия бо гуногунмавзуӣ ва пурвусъатии хеш фарогири доираҳои васеъи татбиқ мебошад. Омӯхтани он барои ҳар як фард яке аз омилҳои ташаккули тассавуротҳои айёнӣ ва амалӣ мебошад. Ҳар як мафҳум таърихи пайдоиш, ташаккулёбӣ ва мукаммал шакл гирифтанро соҳиб мебошад. Омӯхтан ва ба як системаи муайн даровардани онҳо, таҳлил, исбот ва татбиқ намуданашон масъалаи асосие мебошад, ки дар амал ҷорӣ намудани онҳо роҳӣ василаҳои гуногунро таҳозо дорад.

Геометрияро бидуни татбиқи методҳо аз худ кардан номумкин аст. Дар таълими геометрия мафҳумҳо омӯзонида шуда, методҳои ба онҳо вобаста шарҳ дода намешаванд. аз ин рӯ муаллиф ба ин масъала таваҷҷуҳ намуда, таснифи мукаммали онҳо ва дар амал татбиқ сохтани онҳоро бо ёрии исбрти теоремаҳо ё ҳалли масъалаҳо пешниҳод намудааст. Масалан, мафҳуми вектор ва амалҳо бо онҳо таълим дода шуда,

дар адабиёти таълимӣ методи векторӣ нишон дода нашудааст. Ингуна муносибат ба омӯзиш ва дарки дурусти мавзуъ имкон намедиҳад. Айнан ба ҳамин монанд координатаҳо дар ҳамворӣ ва фазо омӯхта шуда, методи координатаҳо ва ҳалли масъалаҳо бо ёрии онҳо ҷараён намегирад.

Ҳангоми омӯзиши геометрия методҳои зиёд истифода бурда мешаванд. Татбиқи онҳо дар ҳалли масъалаҳои амалӣ имкон медиҳад, ки мушкилотҳои зид тавассути онҳо ҳаллу фасл карда мешаванд. Таснифи ин методҳоро дар курси планиметрия пешниҳод намуда, баъзе татбиқоти онҳоро нишон медиҳем.

1. Методи векторӣ.

Ҳангоми ҳалли масъалаҳо ва исботи теоремаҳо ба воситаи метод марҳалаҳои зеринро тай мекунем:

а) якум шарти масъала ё теоремаро ба забони алгебраи векторӣ менависем;

б) дуюм тавассути алгебраи векторӣ шарти аввалаи онро чунон табдил медиҳем, ки он барои ҳалли масъала ё исботи теорема дар намуди векторӣ мувофиқ бошад;

в) сеюм муносибатҳои ветории ҳосилшударо бо истилоҳотҳои аввала бар мегардонем [1, с. 100 - 110].

Татбиқи ин методро дар исботи яке аз теоремаҳо нишон медиҳем.

Теорема ҳамаи баландиҳои секунҷа (ё давоми онҳо) дар як нуқта ҳамдигарро мебуранд.

Исбот:

Бигузор ABC- секунҷаи додашуда ва L_A, L_B, L_c – хатҳои рости дарбаргирандаи баландиҳои он бошад.

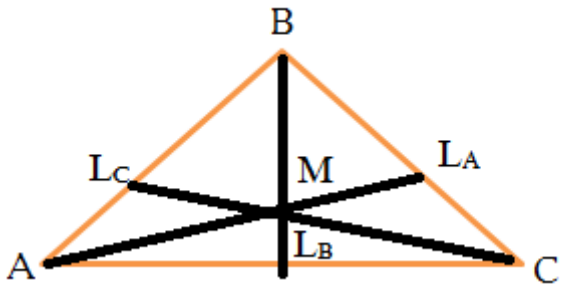

Нуқтаи буриши хатҳои рости L_A ва L_B- ро бо M ишора намуда, исбот мекунем, ки хати рости L_C низ аз ҳамин нуқта мегузарад.

Аз баски MA ⊥ BC ва MB ⊥ AC, пас

$$\overrightarrow{MA} \bullet \overrightarrow{BC} = 0 \quad (1)$$

$$\overrightarrow{MB} \bullet \overrightarrow{AC} = 0 \quad (2)$$

Баробариҳои (1) ва (2) шарти теоремаро дар намуди вакторӣ ифода мекунанд. Мо бояд исбот намоем, ки MC ⊥ AB, яъне

$$\overrightarrow{MC} \bullet \overrightarrow{AB} = 0 \quad (3)$$

Аз формулаҳои (1) ва (2) баробарии (3) – ро ҳосил мекунем. Азбаски $\overrightarrow{BC} = \overrightarrow{MC} - \overrightarrow{MB}$ аст, ин ҳолатро ба баробарии (1) гузошта ҳосил менамоем[3, с.90 -95].

$$(\overrightarrow{MC} - \overrightarrow{MB}) \bullet \overrightarrow{MA} = 0 \qquad ё \qquad \overrightarrow{MC} \bullet \overrightarrow{MA} = \overrightarrow{MB} \bullet \overrightarrow{MA} \qquad (4)$$

Айнан ҳамин тавр дар баробарии (2) қимати $\overrightarrow{AC} = \overrightarrow{MC} - \overrightarrow{MA}$ – ро гузошта соҳиб мешавем.

$$\overrightarrow{MC} \bullet \overrightarrow{MB} = \overrightarrow{MB} \bullet \overrightarrow{MA} \qquad (5)$$

Аз баробариҳои (4) ва (5) бар меояд, ки

$$\overrightarrow{MA} \bullet \overrightarrow{MC} = \overrightarrow{MB} \bullet \overrightarrow{MC} \qquad (6)$$

Пас $(\overrightarrow{MB} - \overrightarrow{MA}) \bullet \overrightarrow{MC} = 0$ мешавад, бинобар ин $\overrightarrow{AB} \bullet \overrightarrow{MC} = 0$ мебошад.

2. Методи координат.

Барои ҳалли масъалаҳо бо ёрии методи координат се марҳилаеро, ки дар методи векторӣ баён намудем, гузоштан лозим аст:

а) шарти масъаларо дар намуди координатӣ менависем;

б) бо истифода аз методҳои алгебравӣ шарти аввали масъаларо чунон табдил медиҳем, ки барои ба таври алгебравӣ ҳал намудани масъала мувофиқ бошад;

в) ҳалли алгебравии ҳосилшударо ба истиллоҳ хати аввалаи геометрӣ бармегардонем.

Яке аз масъалаҳои геометриро бо истифода аз методи координатӣ ҳал менамоем.

Масъала. Маҷмуи нуқтаҳои ҳамвориеро ёбед, ки фарқи квадратҳои масофаҳо аз ду нуқтаи додашуда бузургии доими бошад.

Ҳал:

Бигузор нуқтаҳои А, В ва ягон адади дода шуда бошад. Ёфтани чунин маҷмуи нуқтаҳои М талаб карда мешавад, ки барояшон баробарии зерин ҷой дошта бошад[7].

$$AM^2 - BM^2 = a \quad (1)$$

Марҳилаи якум. Системаи координатиро тавре ворид мекунем, ки тири ох хати рости АВ буда, ибтидои координат ва миёнаҷои порчаи АВ бошад (Расми 2).

Дарозии порчаи АВ – ро бо 2с ифода намуда, самти онро аз А ба В равона месозем. Бо истифода аз шарти додашуда координатаҳои нуқтаҳои А (- С; 0) ва координатаҳои нуқтаҳои В (С; 0) мешавад. Бо истифода аз формулаи

$$|PQ| = \sqrt{(X_Q - X_P)^2 + (Y_Q - Y_P)^2}$$

муодилаи (1) – ро дар намуди координати чунин менависем:

$$(X+C)^2 + Y^2 - (X-C)^2 - Y^2 = a \quad (2)$$

Марҳилаи дуюм. Бо истифода аз амалҳои алгебравӣ муодилаи (2) – ро дар намуди зерин менависем:

$$x = \frac{a}{2C} \quad (3)$$

Марҳилаи сеюм. Муодилаи (3) координатаҳои ҳамаи нуқтаҳоеро қаноат мекунем, ки дар хати рости С ҷойгир буда, ба тири 0х перпендикулер буда, онро дар нуқтаи С $(\frac{a}{2C}; 0)$ мебурад (Расми 3) [12, с.20 -25].

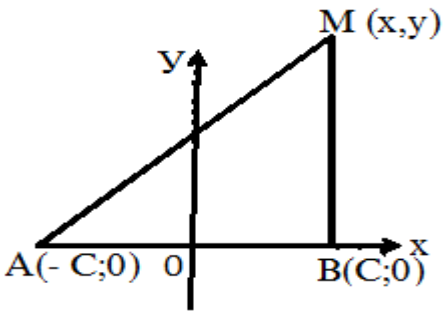

Расми 2

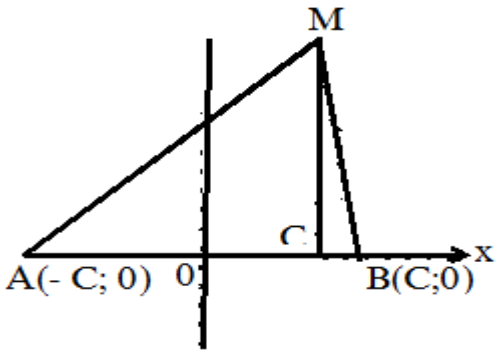

Расми 3

3. Методи параллелкучонӣ.

Ҳар як табдилдиҳии геометрии омӯхтаашонро ҳангоми ҳалли масъалаҳо ё исботи теоремаҳо истифода мебарем. Бо интихоби табдилдиҳии мувофиқ аксар вақт метавонем масъалаи мураккабро ба масъалаи сода баргардонем. Моҳияти методи параллелкучонӣ ҳам аз ҳамин иборат аст. Ин метод имконият медиҳад, ки қимсҳои аз ҳамдигар дур ҷойгиршудаи шаклро наздик оварда, ҳалли масъаларо осон гардонад.

Ҳалли яке аз ин гуна масъалаҳоро бо истифода аз методи параллелкучонӣ нишон медиҳем.

Масъала. Трапетрияро аз рӯи диагоналҳо ва асосҳояш созед?

Ҳал: Масалан, тропетсияи ABCD аз рӯи асосҳо AD=a, BC=в ва диагоналҳо AC=p ва BD=q сохта шуда бошад (Расми 4). дар худи трапетсия порчаи додашуда ягон секунҷаро ташкил намедиҳанд. Аммо агар диагонали BD – ро ба вектори BC кучонем (Расми 5), пас секунҷаи ACE – и тарафҳояш AC=p, CE=q, ва AE-a+в – ро ҳосил мекунем. Баъди он ки секунҷаи ACE аз рӯи се тарафаш сохта мешавад, дар тарафи AE– и он порчаи ED=в – ро гузошта, параллелкучонии порчаи CE – ро ба векторт ED ҳосил намудан мумкин аст[7, с. 150 -160].

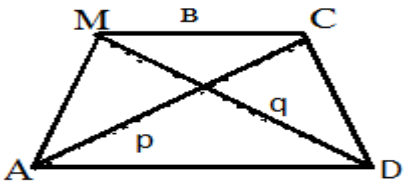

Расми 4

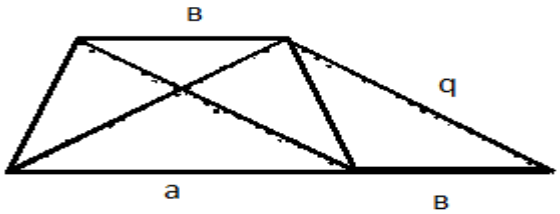

Расмии 5

4. Методи гардиш.

Ин метод ҳангоми ҳалли масъалаҳо доир ба сохтани бисёркунҷаҳои мунтазам, ки қуллаҳояшон дар шакли додашуда ҷойгиранд истифода бурда мешавад.

Масъала. Секунҷаи мунтазамеро созем, ки яке аз куллаҳояш дар нуқтаи A ҷойгир буда, ду қуллаи дигараш дар хатҳои рости p ва q воқеъанд (расми 6).

Ҳал. Агар гардиш бо марказаш дар нуқтаи A таҳти кунҷи 60^0 аз соати AB ба AC амалӣ шавад, пас нуқтаи B бо нуқтаи C хати рости P бо ягон хати рости P_1 – и аз нуқтаи C гузаранда табдил мешавад (Расми 7). Аз ин бар меояд, ки барои ёфтани нуқтаи C кифоя аст, ки хати рости P – ро таҳти кунҷи 60^0 дар атрофи нуқтаи A гардиш дода, нуқтаи буриши хати рости q – ро бо нусхаи хати рости p, ки дар натиҷаи ин гардиш ҳосил шудааст ёбем.

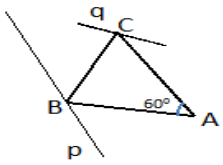

Расми 6

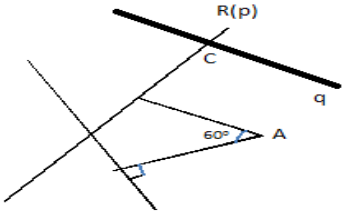

Расми 7

5. Методи симметрияи марказӣ.

Ин метод барои ҳалли масъалаҳое, ки сохтани порчаи дар нуқтаи додашуда ба ду ҳиссаи баробарро талаб мекунад, табдил мешавад.

Масъала. Порчаеро созед, ки охирҳояш дар давраҳои V ҷойгир буда, марказаш нуқтаи додашудаи O бошад.

Ҳал. Барои он ки охири порчаи матлубро дар давраи V ёбед, сохтани давраи W кифоя аст, ки он ба давраи U нисбат ба нуқтаи O симметрӣ бошад, ва баъд нуқтаҳои буриши давраҳои V ва W – ро ёфтан лозим аст.

6.Методии симметрияи тирӣ.

Ин методро ҳангоми ҳалли масъалаҳое истифода мебаранд, ки биссектрисаҳои кунҷ ё порчаҳое ки аз ягон нуқта таҳти ягон кунҷ равонанд, нақши асосиро мебозанд.

Масъала. Ду нуқтаҳои A ва B нисбат ба хати рости L дар як тараф ҷойгиранд. Дар хати рости L чунин нуқтаи C – ро ёфтан лозим аст, ки $< ACA^* = < BCB^*$, ки дар ин ҷо A^* ва B^* - проексияҳои нуқтаҳои A ва B –ро нисбат ба хати рости L инъикос намуда, нуқтаи B^1 –ро месозем, ки ба нуқтаи B нисбат ба хати рости L симметрӣ аст. Нуқтаи C ки дар он порчаи AB^1 хати рости L – ро мебурад нуқтаи матлуб мебошад, ки шарти $< ACA^* = < B^1CB^* = < BCB^*$ - ро қаноат мекунад[1].

Адабиёт:

1. Глаголев, Н. А. Элементарная геометрия [Текст] / Н.А. Глаголев // Планиметрия. - М.: Учпедгиз, 1954 // 236 с.
2. Глейзер, Г. И. История математики в школе част 2 [Текст] / Г.И. Глейзер // М.: Просвещение, 1982. – 321 с.
3. Гусев, В. А. Геометрия дар синфи 7 дастур барои муаллимон [Матн] / В.А. Гусев, Г.Г. Маслова, А.Ф. Семенович, Р.С. Черкасов // Душанбе.: Маориф 1975. – 184 с.
4. Гусев, В. А. Сборник задач по геометрии для 6-8 классов [Текст] / В.А. Гусев, Г.Г. Маслова, З.А. Скопец, Р.С.Черкасов // Москва.: Просвещение 1979. – 221 с.
5. Петров, В. М. Методика-библиографические указания и контрольные работы к курсу «Методика преподование математики» [Текст] / В.М. Петров // М., 1974. – 72 с.
6. Погорелов, А. В. Геометрия китоби дарсӣ барои синфҳои 6-8 мактаби миёна [Матн] / А.В. Погорелов // Душанбе.: Маориф, 1983. – 186 с.
7. Погорелов, А. В. Геометрия. Китоби дарсӣ барои синфҳои 7-11 мактаби миёна [Матн] / А.В. Погорелов // Душанбе.: Маориф, 1991/ – 384 с.
8. Погорелов, А. В. Геометрия: Учебник для 7-9 кл [Текст] / А.В. Погорелов. – М.: Просвещение, 2004. – 224 с.
9. Погорелов, А. В. Элементарная геометрия [Текст] / А.В. Погорелов // М., 1977. – 280 с.
10. Шарифов, Ҷ. Геометрия китоби дарсӣ барои синфҳои 7-9 [Матн] / Ҷ. Шарифов, У. Бурҳонов // Душанбе.: 2000. – 278 с.
11. Шарифов, Ҷ. Асосҳои методикаи таълими геометрия [Матн] / Ҷ. Шарифов, И. Шарифов // Душанбе.: Ирфон, 2016. – 431 с.
12. Шарифо, Ҷ. Татбиқи векторҳо дар исботи теоремаҳо ва ҳалли масъалаҳои геометрӣ (дастури методӣ) [Матн] / Ҷ. Шарифов // Душанбе – 1972. – 60 с.

ТАСНИФИ МЕТОДҲОИ ГЕОМЕТРӢ ВА ТАТБИҚИ ОН ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО

Дар мақода муаллиф шаш методи геометрияро тасниф сохта, моҳияти онҳо ва корбасти онҳоро дар ҳалли масъалаҳои мушаххас нишон дода аст. Ҷолибияти мақола дар он аст, ки масъалаҳои таърихан гузоштаро бо методҳои муосир пайваст намуда, ҳалли онҳоро ки аз тарафи олимон пешниҳод шудаанд рӯи кор овардааст. Яке аз методҳои ба геометрия хос, ки аз қадим боз истифода мешавад ва бо номи «Методи аксиоматикӣ» шинохта шудааст, дар мақола тафсири хешро ёфтааст. Дар қиёс аксиомаҳои Евклид аксиоматикаи муосирро оварда, тағайрпазирии рушди илмро вобаста ба масъалагузориҳои он таъкид сохтааст.

Ин мақола метавонад барои хонандагон, донишҷӯён, мутаххасисони ҷавон, инчунин магистрантону докторнтоне, ки дар бахши геометрия таҳсил менамоянд ва ба масъалаҳои ин соҳа таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд ҳамчун роҳнамо хизмат намояд. Ҳамзамон омӯзгорон метавонанд аз он ба ҳалли масъалаҳо муваффақ шаванд.

Калидвожаҳо: векторҳо, методи векторӣ, радиуси вектор, мафҳумҳои координатӣ, моҳияти методи координатӣ, методи параллелкучонӣ, симметрия, методи гардиш, методи симметрияи марказӣ, табдилдиҳии симметрия, методи симметрияи тирӣ.

КЛАССИФИКАЦИЯ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ МЕТОДОВ И ЕЕ ПРИМЕНЕНИЕ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ

В статье автор классифицировал шесть методов геометрии и показал их сущность и применение при решении конкретных задач. Интерес статьи заключается в том, что она соединила исторические вопросы с современными методами и реализовала их решения, предложенные учеными. В статье объясняется один из специфических для геометрии методов, который использовался с древних времен и известен как «аксиоматический метод». Для сравнения, аксиомы Евклида принесли современную аксиоматику и подчеркнули изменчивость развития науки в зависимости от ее задач.

Данная статья может служить пособием для читателей, студентов, молодых специалистов, а также магистрантов и докторантов, обучающихся в области геометрии и интересующихся проблемами этой области. В то же время учителя могут использовать его для решения задач.

Ключевые слова: векторы, векторный метод, векторный радиус, координатные понятия, сущность координатного метода, метод параллельного переноса, симметрия, метод вращения, метод центральной симметрии, преобразование симметрии, метод осевой симметрии.

CLASSIFICATION OF GEOMETRIC METHODS AND ITS APPLICATION IN PROBLEM SOLVING

In the article, the author classified six methods of geometry and showed their essence and application in solving specific problems. The interest of the article lies in the fact that it connected historical issues with modern methods and implemented their solutions proposed by scientists. The article explains one of the geometry-specific methods that has been used since ancient times and is known as the "axiomatic method". For comparison, Euclid's axioms brought modern axiomatics and emphasized the variability of the development of science depending on its tasks.

This article can serve as a guide for readers, students, young professionals, as well as undergraduates and doctoral students studying in the field of geometry and interested in the problems of this area. At the same time, teachers can use it to solve problems.

Keywords: vectors, vector method, vector radius, coordinate concepts, essence of the coordinate method, parallel translation method, symmetry, rotation method, central symmetry method, symmetry transformation, axial symmetry method.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амирализода Насрулло Неъматулло унвонҷӯи кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa: ҶТ 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16.тел*:(992)* (988-50-17-00)

Сведения об авторе: Амирализода Насрулло Нематулло, соискатель кафедры математики и методики обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллахи Рудаки. Адрес: РТ 735360, ш. Куляб, улица С. Сафарова 16. телефон: (992) (988-50-17-00).

Information about the author: Amiralizoda Nasrullo Nematullo, applicant for the Department of Mathematics and Teaching Methods, Kulyab State University named after Abuabdullahi Rudaki. Address: RT 735360, sh. Kulyab, S. Safarov street 16. phone: (992) (988-50-17-00).

УДК:03+37 (2-тоҷ)
ББК:73/74 (2-тоҷ)
Х-66

ФАЪОЛГАРДОНИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ-КОММУНИКАТСИОНӢ

Холиқов А., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар замони мусоир вобаста ба пешравии илму техника ва технология, низоми информатикунонӣ дар раванди таълим ба яке аз вазифаҳои муҳимтарини таҳсилоти муосир мубадал гардидааст. Он бо рушди заминаи илмии муассисаҳои таҳсилотӣ, бозомӯзии омӯзгорон ва созгории онҳо оид ба низоми навтарини таҳсилот алоқаманд мебошад. Истифодаи технологияҳои муосири компютерӣ воситаи нави таълим ва

василаи пурқудрати маърифат маҳсуб меёбад, ки он баҳри рушд ва беҳдошти сифатии методҳо ва шаклҳои нави таълим саҳм мегузорад.

Дар таълифоти худ Н.В. Внукова [1], таҳлили тадқиқотҳоро аз рӯи масъалаи мазкур ба роҳ монда, чунин воситаҳои фаъолгардонии фаъолияти маърифатии хонандагонро зикр мекунад: истифодаи вазифаю супоришҳои мушкил, эҷодии таълимӣ; ташкили таҳияи мустақилонаи саволу вазифаҳо аз ҷониби худи омӯзандагон, истифодаи вазифаҳое, ки барои истифодаи тафаккури мантиқии хонандагон нигаронида шудаанд; ташкили корҳои ҷанбаи ҷустуҷӯӣ ва амалӣ дошта.

Мувофиқи таъйиноти муҳаққиқ С.Н. Уткина [11] фаъолгардонии фаъолияти маърифатии хонандагон зимни омӯзиш ва баррасии самаранокии истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ зимни таълими фанҳои табиӣ-риёзӣ – ин такмили методҳо ва шаклҳои ташкилии фаъолияти маърифатӣ мебошад, ки фаъолияти мустақилонаи назариявӣ ва амалии хонандагонро дар тамоми зинаҳои таълим таъмин мекунад.

Ба маънии васеъ технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) – ин истифодаи техникаи ҳисоббарор ва воситаҳои телекоммуникатсионӣ барои татбиқи равандҳои иттилоотӣ бо мақсади кори фаврӣ ва самаранок дар асосҳои қонунӣ мебошад.

Дар айни замон, афзоиши таъсироти медиа-технология ва истифодаи васеи он дар инсон мушоҳида карда мешавад. Ҷараёни нерӯмандии иттилооти нав, реклама, истифодаи технологияҳои коммуникатсионӣ дар телевизион, густариши дастгоҳҳои бозӣ, бозиҳои электронӣ ва компютерҳо дар тарбияи кӯдакон ва дарки муҳити атроф ҳарчи бештар таъсири худро расонида истодааст. Қаблан маълумотро оид ба дилхоҳ мавзуъ кӯдакон метавонистанд бо истифода аз роҳу усулҳо, ба мисоли китобҳои таълимӣ, адабиёти маълумотномавӣ, маърӯзаҳои омӯзгорон, конспекти дарсу машғулиятҳо дарёфт намоянд. Имрӯз бо назардошти воқеиятҳои давру замон, омӯзгор бояд ба раванди таълим методҳои навро пешниҳод ва маълумотҳои навро дар ҷараёни таълим ворид намуда, мавриди баррасии умум қарор диҳад. Мағзу мафкураи кӯдак, ки барои дарёфту пазироии маълумот дар шакли барномаҳои фароғатӣ тавассути телевизион омода шудааст, маълумотеро, ки тавассути медиавоситаҳо пешкаш мегардад, саҳлтар қабул менамояд.

Ҳар як кӯдакро зарурат пеш меояд, то ин ки дар муҳлати кӯтоҳ дар фаъолияти амалӣ ҳаҷму андозаи зиёди маълумотро аз худ намуда, коркард ва онро мавриди истифода қарор диҳад. Бисёр муҳим аст, ки раванди таълим бояд тарзе ташкил карда шавад, ки кӯдак дар он фаъол бошад, бо шавқу завқ ва манфиатмандӣ зимни дарсу машғулият кор карда, маҳсули меҳнати худро ошкор ва онро арзёбӣ карда тавонад.

Ба омӯзгор дар ҳалли ин масъалаи муҳим метавонад тавъамгардонии методҳои анъанавӣ ва муосири технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ кӯмак намояд. Истифодаи компютер дар раванди машғулиятҳо имкон фароҳам меорад, ки раванди таълим сайёр, тафриқавӣ ва инфиродӣ баргузор гардад.

Имконияти телевизор, магнитофон, китобҳо ва калкуляторро фаро гирифта, онро ба як навъ бозичаи маҷмуӣ (ҷомеӣ) табдил медиҳад, ки дигар бозичаҳо ва бозиҳои гуногунро иваз карда, компютери муосир ҳамзамон барои кӯдак шарики баробарҳуқуқ гашта, қодиру қобил аст, ки он ба амалу дархостҳои ӯ посух гӯяд. Аз ҷониби дигар, ВИК (ИКТ) ба омӯзгорон низ кӯмак мекунад, то ин ки донишу малакаҳоро арзёбӣ ва онҳоро фаҳму дарк намуда, водор менамояд, ки шаклу шеваҳои наву ғайрианъанавии таълим ҷустуҷӯ карда шавад.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди таълим масъалаи актуалии таҳсилоти муосир гаштааст. Дарс бо истифодаи ВИК – ин айёнӣ, зебоию форамӣ, иттилоотию маълумотӣ, интерактивӣ (фаъолнокии байниҳамдигарӣ) буда, вақту фурсати омӯзгору омӯзандаро сарфа намуда, имкон медиҳад, ки ҷараёни таълим босуръаттар пеш бурда шавад, ҳамчунин ба омӯзгор имкон фароҳам меорад, ки бо омӯзанда (хонанда, муҳассил) ба тариқи тафриқавӣ ва инфиродӣ фаъолият бурда

шавад. Ҳамчунин, замина муҳайё карда мешавад, ки натиҷаи таълимро ба тариқи фаврӣ назорат ва арзёбӣ кунад.

Зимни ташкил ва гузаронидани дарсу машғулият омӯзгорро зарур аст, ки кори бисёреро анҷом диҳад, ба мисоли:

- ✓ гузаронидани пурсишнома;
- ✓ иҷроиши вазифаю супоришҳои хонагиро санҷишу тафтиш кунад;
- ✓ маводи навро коркард ва онро таҳкиму таҚвият бахшад;
- ✓ рушду такомули ҳар якеро дида, вазъи муваффаҚонаро эҷод карда тавонад.

Ин ҷо бидуни ёвари электронӣ маҷмуи амалҳоро ба субут расонидан ғайриимкон аст, зеро барномаҳои компютериро дар дилхоҳ марҳилаи дарсу машғулият истифода намудан мумкин аст: зимни омӯзиши маводи нав, таҳкиму таҚвияти он, дар дарсҳои умумигардонӣ, зимни такрор кардан ба вуҷуд меояд. Дар ин асос вазифаи омӯзгор аз он иборат мебошад, ки шароитҳои азхудкунии амалии фанни таълимиро барои ҳар як хонанда фароҳам оварда, чунин методҳои таълиме интихоб карда шавад, ки ба ҳар як хонанда имкон диҳанд, то фаъолмандию эҷодкорӣ ва созандагии худро нишон диҳанд. Вазифаи омӯзгор дар асоси фаъолгардонии фаъолияти маърифатии хонандагон дар асоси сарчашмаҳои маълумотӣ ба воситаи компютер ва барномаҳои он раванди таълим арзёбӣ мегардад. Технологияҳои муосири педагогӣ, аз ҚабИли таълим дар ҳамкорӣ, методикаи лоиҳавӣ, истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ, интернет ва захираҳои маълумотӣ мусоидат мекунанд, ки бархӯрди шахсиятӣ-тамоюлӣ истифода карда шавад, таълими инфиродию тафриқавӣ бо назардошти ҚобИлиятҳои хонандагон, дараҷаи таълимгардониии онҳо, майлу хоҳишҳо ва шавқу завқи онҳо ба эътибор гирифта, таъмин карда мешаванд.

Омӯзонидани кӯдак барои кор кардан бо маълумотҳо, омӯзондану омӯхтан вазифаи муҳимтарини муассисаи таҳсилотии муосир ба ҳисоб меравад. Афзоиши сифати таҳсилот дар замони муосир бидуни истифодаи технологияҳои наву муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ғайриимкон аст. Аз ин ҷо ҳадафҳои истифодаи ВИК чунин бармеоянд:

- ➢ афзоиши ангезаи (мотиватсияи) таълим;
- ➢ афзоиши самаранокии раванди таълим;
- ➢ мусоидат барои фаъолмандии соҳаи маърифатии омӯзандагон;
- ➢ такмили методикаи ташкил ва гузаронидани дарсу машғулиятҳо;
- ➢ саривакт натиҷаҳои таълим ва тарбияро пайгирӣ намудан;
- ➢ ба нақшагирӣ ва ба низомдарории кори худ;
- ➢ истифода ҳамчун воситаи худомӯзӣ;
- ➢ фавран ва сифатан дарс (чорабинӣ)-ро омода кардан.

Технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ якҷоя бо технологияҳои пешрафтаи педагогӣ (бархӯрдҳои шахсӣ-тамоюлӣ ва технологияҳои таълими проблемавӣ, барномавӣ ва лоиҳавӣ) метавонанд натиҷаҳои хубро ба бор оранд.

Дар дарсҳои информатика навъҳои гуногуни захираҳои электронӣ истифода мегарданд: маводи итиилоотӣ - маълумотномавӣ, воситаҳои барномавии таълим ва назорат (китобҳои таълимии электронӣ, дарсҳои электронӣ, саволномаҳои интерактивӣ ва ғайра).

Зимни омодагӣ ва гузаронидани дарсҳо дар марҳилаҳои гуногуни таълим шаклҳои мухталифи ТИК ба таври васеъ истифода карда мешаванд:

❖ маҳсулоти тайёри электронӣ, ки имкон медиҳанд, фаъолияти омӯзгор ва омӯзанда шиддатнок гардонида шавад, сифати омӯзиши предмет афзоиш дода шавад ва дар амал усули айёнИят татбиқ карда шавад.

❖ рӯнамоҳои мултимедӣ имкон фароҳам меоранд, ки маводи таълимӣ ҳамчун низоми симоҳои барҷастаи такявӣ пешкаш гарданд. Дар ин маврид каналҳои гуногуни дарку фаҳм истифода мегарданд, ки имкони дар хотираю ҳофизаи омӯзандагон вориднамоии маълумот дар шакли фактографӣ ва ҳам ассотсиативӣ фароҳам оварда шавад;

❖ захираҳои шабакаи интернет зарфияту тавонмандии фаровони хадамоти таҳсилотӣ доранд (почтаи электронӣ, конференсияҳои электронӣ, низомҳои ҷустуҷӯӣ, таълими фосилавӣ, озмунҳо) ва қисмати таркибии таҳсилоти муосир гашта мемонанд. Аз шабака маълумоти муҳими таълимиро дастрас карда, муҳассилин ҳадафмандона дарёфт ва ба низомдарории маълумотро аз рӯи аломату нишонаҳои додашуда меомӯзанд; дидани маълумот ба тариқи маҷмуӣ, на ба тариқи ҷузъию қисмӣ, дар маълумоти иттилоотӣ ҷудо намудани бахши муҳимтарин;

❖ истифодаи тахтаи интерактивӣ ва таъминоти барномавии SMART Board ба омӯзгорон ва омӯзандагон имкон медиҳад, ки ба тариқи пурраю мукаммал ва кофию басанда маводи таълимиро омӯзанд.

Гуногунрангии мавзуъҳо, навъҳои фаъолият, зебоӣ, ҷолибияту ҷаззобияти барномаҳои компютерӣ барои муҳассилин шавқу завқи фаровон ба бор меоранд. Дастуру васоити таълимии электронӣ, ки имрӯз мавҷуданд, иттилооту маълумотро дар шакли матн, садо ва тасвир мебароранд. Таълим тавассути компютер имкон фароҳам меорад, ки амалҳои мустақилонаи ҳар як хонанда ташкил карда шаванд.

Зимни омодагӣ нисбати дарсу машғулиятҳо бо истифодаи ВИК омӯзгор набояд фаромӯш кунад, ки ин дарс аст, яъне биноан нақшаи таълимро тартиб медиҳад, ки вобаста ба ҳадафи он бояд бошад; зимни интихоби маводи таълимӣ ӯ бояд усулҳои асосии дидактикиро риоя кунад: низомнокӣ ва пайгирона будан, дастрас будан, бархӯрди тафриқавӣ, илмият ва ғайра. Зимнан компютер наметавонад омӯзгорро иваз кунад, фақат ӯро пурратар мегардонад.

Намунаҳои истифодаи презентатсияҳо дар дарсҳои информатика:

- Фаҳмонидани мавзуи нав тавассути презентатсия;
- Кор бо машқҳои шифоҳӣ;
- Истифодаи презентатсия зимни такрори маводи гузашта;
- Намоиши шартҳо ва ҳалли вазифаю супориш;
- Санҷиши байниҳамдигарии кори мустақилона тавассути ҷавобҳои слайд;
- Гузаронидани пурсишномаҳо;
- Гузаронидани рефлексияҳо;
- Намоиши тасвирҳои олимону муҳаққиқон ва ҳикояю қиссаҳо оид ба кашфиёт ва ихтирооти онҳо;
- Тавассути муҳассилин эҷоди презентатсияҳо нисбати дарси умумигардонӣ ва банизомдарории донишҳо ва воситаҳои фаъолият.

Компютер ҳамчун воситаи афзоиши ангеза (мотиватсия), ташаккул ва такмили малакаҳои амалӣ баррасӣ мегардад. Компютер имкон медиҳад, ки дар омӯзанда 3 хусусияти дарку эҳсос фаъол гарданд: шунавоӣ, биноӣ ва кинестетикӣ, ба ин тариқ афзоиши ҳаҷму андоза ва устувории маводи омӯзишӣ таъмин мегардад, ки мақоми муҳассилин дар раванди таълим рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, фаъолмандии маърифатии муҳассилин афзоиш меёбад ва шавқмандӣ нисбати фанни таълимӣ дастгирӣ меёбад, майдони фаъолияти мустақилонаи муҳассилин тавсеа меёбад. Истифодаи барномаҳои мултимедӣ методҳои анъанавии таълимро мустасно намегардонад, балки ба тариқи мутавозин бо онҳо дар тамоми марҳилаҳои таълим тавъам мегардад.

Истифодаи компютер ва барномаҳои он имкон медиҳад, ки на танҳо самаранокии таълим якчанд маротиба афзоиш дода мешавад, балки муҳассилин нисбати омӯзиши мустақилонаи минбаъдаи фанни таълимӣ шавқманд мегарданд. Чунин дарсҳо ба контенти мултимедии интерактивӣ шомил мегарданд, ки ин дар навбати худ барои васеътар истифода намудани фаъолияти омӯзандагон дар раванди таълим шароит фароҳам меорад, барои афзоиши шавқу завк нисбати предмети омӯхташаванда, азхудкунии беҳтари маводи омӯзишӣ муосидат мекунад. Муҳассилин метавонанд унсурҳои мултимедиро дар вазифаҳои хонагии худ ба таври васеъ истифода намоянд ва онҳоро дар шакли электронӣ ба флеш-дискҳо ва ё тавассути шабакаҳои интернетӣ интиқол диҳанд.

Аз сабабе ки имрӯзҳо замимаҳои мултимедӣ нокифоят мебошанд, ба омӯзгор зарур аст, ки худ унсурҳои нокифояи дарсро фароҳам оварад. Компютер зимнан чунин вазифаҳоро иҷро мекунад:

- ҳамчун дастгоҳ дар раванди ташаккули малакаҳо ва қобилиятҳо;
- ҳамчун воситаи айёнӣ барои ташкили фаъолияти фаъолмандонаи таълимӣ-маърифатӣ;
- ҳамчун сарчашмаи маълумоту иттилооти таълимӣ;
- ҳамчун воситаю василае, ки барои ташкили назорат ва худназорат кӯмак мекунад.

Бояд зикр кард, ки истифодаи ТИК на танҳо зимни машғулияти фанни информатика бамаврид аст, балки пурра аз онҳо метавон дар раванди дилхоҳ дарсу фан ба таври васеъ истифода намуд. Мунтаҳо, истифодаи ТИК дар раванди таълим пешбинӣ мекунад, ки омӯзгори дилхоҳ фан метавонад:

✓ иттилооту маълумоти матнӣ, рақамӣ, имлоӣ ва садоиро зимни мусоидати протсессорҳо ва редакторҳои мутобиқ барои омоданамоии маводи дидактикӣ (вариантҳои вазифаю супоришҳо, ҷадвалҳо, расмҳо, нақшаҳо ва ғайра) коркард намояд;

✓ слайдҳо аз рӯи маводи таълимӣ таҳия намояд, редактори презентатсияи MS Power Point–ро истифода кунад ва дар дарс намоиш диҳад;

✓ маҳсулоти барномавии тайёрро аз рӯи предмети худ истифода намояд;

✓ корро бо китоби таълимии электронӣ дар дарс ташкил намояд;

✓ васоити барномавии таълимӣ (таълимӣ, таҳвиятӣ, назоратӣ)-ро истифода кунад;

✓ ҷустуҷӯ ва ташкили маълумоти заруриро дар интернет дар раванди тайёрӣ ба дарс ва чорабиниҳои ғайридарсӣ ба роҳ монад;

✓ дар дарс бо маводи web-сайтҳо кор карда тавонад;

✓ матнҳоро коркард намояд ва зимнан барнома-муқоваҳо истифода шаванд ва ё мустақилона иҷро намояд ва пурсишҳои компютериро ба роҳ монад.

Ҳамин тариқ, бояд зикр намуд, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди таълим меҳнату заҳматталаб аст, аммо он тамоми сарфу харҷҳоро мепӯшонад, таълимро шавқовартар мегардонад, дарс пурмуҳтавою ҷаззобтар мегардад. Омӯзгор ҳуқуқ дорад, ки технология ва методҳои худро интихоб намояд, аммо ҳар як омӯзгор вазифадор аст, ки барои беҳбудӣ ва рушди хонанда кӯшиш кунад. Усули муҳимтарин – ин усули фаъолият ва фаъолмандӣ ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Внукова, Н.В. Дидактические условия активизации творческой познавательной деятельности учащихся 5-7 классов: На материале преподавания математики: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.В. Внукова. - Липецк, 2001. - С.172
2. Григорьев С.Г., Гриншкун В.В., Краснова Г.А., Роберт И.В., Щенников С.А. и др. Теоретические основы создания образовательных электронных изданий.- Томск: Изд-во Томского университета - 2002. - 86с.
3. Григорьев С.Г., Гриншкун В.В., Макаров С.И. Методико-технологические основы создания электронных средств обучения. - Самара: Издательство Самарской государственной экономической академии, 2002. - 110 с.
4. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: Учебное пособие для студ. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2003. - 192 с.
5. Лапчик М.П. Информатика и информационные технологии в системе общего и педагогического образования. Омск: Изд-во Омского гос. пед. университета. - 1999. - 321 с.
6. Монахов В.М. Технологические основы проектирования и конструирования учебного процесса: Монография. - Волгоград: Перемена, 1995. - 152 с.

7. Мураховский В. И. Компьютерная графика: Популярная энциклопедия / В.И. Мураховский. М.: АСТ-Пресс, 2002. - 156с.
8. Софронова Н.В. Теоретические и технологические основы обеспечения учебного процесса программно-методическими средствами: Дисс. д-ра пед. наук. Чебоксары, 1999. - 332 с.
9. Софронова Н.В. Теория и методика обучения информатике: Учебное пособие // Н.В. Софронова. М.: Высш. шк., 2004. - 223с.
10. Талызина Н.Ф. Педагогическая психология: Учебное пособие для студ. Сред. Пед. Учеб. Заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 1998. - 288 с.
11. Уткина, С.Н. Активизация познавательной деятельности учащихся при обучении математическим дисциплинам: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / С.Н. Уткина. - Екатеринбург, 2007.- с.156-169.
12. Щукина, Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся / Г.И. Щукина. - Москва: Педагогика, 1988. - 208 с. - (Труды действительных членов и членов-корреспондентов АПН СССР).

ФАЪОЛГАРДОНИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ-КОММУНИКАТСИОНӢ

Дар мақола масъалаҳои вобаста ба истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди таълими фанни информатика баррасӣ гаштаанд. Ба андешаи муаллиф, информатизатсияи раванди таълим – яке аз вазифаҳои муҳимтарини таҳсилоти муосир мебошад. Он бо рушди заминаи илмии муассисаҳои таҳсилотӣ, бозомӯзии омӯзгорон ва созгории онҳо нисбати низоми навтарини таҳсилот алоқаманд мебошад. Истифодаи технологияҳои муосиртарини компютерӣ, ки воситаи нави таълим ва василаи пурқудрати маърифат маҳсуб аст, рушд ва беҳбудии сифатии методҳо ва шаклҳои ташкилии таълимро талаб мекунад.

Мулоҳизаҳои худро ҷамъбаст намуда, муаллиф таъйид мекунад, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди таълим меҳнату заҳматталаб аст, аммо он тамоми сарфу харҷҳоро мепӯшонад, таълимро шавқовартар мегардонад, дарс пурмуҳтавою ҷаззобтар мегардад. Омӯзгор ҳуқуқ дорад, ки технология ва методҳои худро интихоб намояд, аммо ҳар як омӯзгор вазифадор аст, ки барои беҳбудӣ ва рушди хонанда кӯшиш кунад. Усули муҳимтарин - усули фаъолият ва фаъолмандӣ мебошад.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, таълим, омӯзгор, усул, фаъолияти маърифатӣ, хонанда, информатизатсия, таҳсилот, воситаи нави таълим, технологияҳои муосири таълим, рушд, муассисаҳои таҳсилотӣ.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧАЩИХСЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ПОСРЕДСТВАМ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ

Статья посвящена рассмотрению вопросов, связанных с использованием информационно-коммуникационных технологий при обучении информатики. По мнению автора статьи, применение ИТК является одной из важных задач современного образования и связано с развитием научных основ образовательных учреждений, переподготовки учителей и их адаптации к новейшей системе образования. Применение новейших компьютерных технологий, считающиеся новым средством обучения и сильным инструментом познания, требует развития и качественного улучшения методов и организационных форм обучения.

Суммируя свои суждения, автор констатирует, что применение ИКТ в процессе обучения требует много усилий, однако оправдывает все затраты и усилия, урок становится более увлекательным и содержательным. Педагог имеет право выбирать свою технологию и методы, однако каждый педагог обязан прилагать усилия для развития учащихся. Важнейший принцип – принцип деятельности и активности.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, образование, педагог, принцип, познавательная деятельность, учащийся, информатизация, обучение, новое средство обучения, современные средства обучения, развитие, образовательные учреждения.

ACTIVITIES OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS THROUGH INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY

The article is devoted to the consideration of issues related to the use of information and communication technologies in the teaching of computer science. In the author's opinion, the use of ITC is one of the important tasks of modern education and is associated with the development of the scientific foundations of educational institutions, the retraining of teachers and their adaptation to the newest education system. The use of newest computer technologies, considered a new means of learning and a strong instrument of cognition, requires the development and qualitative improvement of methods and organizational forms of instruction.

Summing up his judgments, the author states that the use of ICT in the learning process requires a lot of effort, but justifies all the costs and efforts, the lesson becomes more engaging and informative. The teacher has the right to choose his own technology and methods, but every teacher is obliged to make efforts for the development of students. The most important principle is the principle of activity and activity.

Key words: information and communication technologies, education, teacher, principle, cognitive activity, student, informatization, training, new means of education, modern teaching aids, development, educational institutions.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холиқов Амонулло – ассистенти кафедраи методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. Суроғa:735360,ҶТ. ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 988833449. E-mail: amon.kh-92@mail.ru

Сведения об авторе: Холиков Амонулло – ассистент кафедры методики преподавания информатики Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова-16.Тел.: Тел.: 988833449. E-mail: amon.kh-92@mail.ru

Information about the author: Kholikov Amonullo - assistent of the computer science teaching methodology of Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Phone: Тел.: 988833449. E-mail: amon.kh-92@mail.ru

УДК:530.1 (2-тоҷ)
ББК:22.3 (2-тоҷ)
А-47

ИСТИФОДА НАМУДАНИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИ-ИРТИБОТӢ ҲАНГОМИ ОМӮЗИШИ ФИЗИКАИ УМУМӢ

Аламова Х.Т., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Тадрис дар муассисаи таҳсилоти олӣ фаъолияти махсусро дар самти баэътиборгирии хусусиятҳои фардӣ ва гурӯҳии психологии донишҷӯён, риоя намудани принсипҳо ва раҳёфтҳои асосии дидактикиро дар раванди таълим пешбинӣ менамояд. Истифодаи ТИИ-и муосир дар раванди таълим ҳангоми омӯзиши физикаи умумӣ ба принсипҳои классикии таълим баъзе ислоҳот ворид месозад, ки ин аз омӯзгор маҳорати муайяни касбӣ ва ҳамқадами замон буданро талаб мекунад.

Ворид намудани ТИИ ба раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон бояд аз ҳисоби саривақт ва ҳамаҷониба таъмин намудани онҳо бо иттилооти зарурӣ, баланд бардоштани маромнокӣ ва шавқу рағбати онҳо дар шароити ҳамгиро намудани барномаҳои заминавӣ ва иловагии таълимӣ ба ташаккули салоҳиятҳои калидии донишҷӯён мусоидат намояд.

Л.А. Арзамасова масъалаи тарбияи фарҳанги иттилоотиро дар назария ва амалияи педагогӣ таҳлил намуда истода, оид ба таҷдиди низоми таҳсилот ва ба вуҷуд омадани парадигмаи нави таълим – «раҳёфтҳои иттилоотӣ-лоиҳавӣ» сухан меронад. Дар асоси он чор принсипи заминавӣ мехобанд: дастрасии умум ба иттилоот, озодии ибрози андеша, эхтироми гуногунфарҳангӣ ва дастрасии баробар ба таҳсилоти босифат. Парадигмаи мазкур рушди маҳоратҳои таълимиро, ки хусусияти амалӣ доранд, аз қабили маҳорати омӯзиш, ҷустуҷӯи иттилоот, маҳорати истифодаи эҷодии донишҳои бадастовардашуда дар амалия, маҳорати дастаҷамъона кор кардан, маҳоратҳои ташкилӣ ва ғ. пешбинӣ менамояд [1; с. 98].

Таҳсилоти олии муосир бояд на ба гирифтани маҷмуи донишҳои фаннӣ аз ҷониби донишҷӯён равона гардад, балки бояд рушди мустақилият, масъулияти шахсӣ, қобилиятҳо ва сифатҳои шахсии созанда, аз ҷумла маҳорати кор бо манбаи иттилоот, маҳсулнок меҳнат кардан дар ҷомеаи рақамии муосирро пешаи худ қарор диҳад.

Раванди таълимро дар муассисаи таҳсилоти олӣ ҳамчун раванди ҳамгиро, ки дар он тамоми парадигмаҳои болозикр дар мувофиқа истифода мегарданд, баррасӣ намудан мувофиқи мақсад аст. Ба парадигмаи андрагогии таълим дар муассисаи таҳсилоти олӣ такя намуда, оид ба маҷмуи системаноки қонуниятҳои асосии дидактикӣ, ки дар фаъолияти таълимгирандагон ва таълимдиҳандагон зоҳир мегарданд, сухан гуфтан мумкин аст. Қонуниятҳои ишорашудаи дидактикӣ дар намуди вобастагиҳои иҷтимоӣ-маданӣ ва сохторӣ-фаъолиятӣ зоҳир гардида, ҷузъҳои системаофари таҳсилоти муассисаҳои олиро муайян менамоянд [1].

Дар чаҳорчӯбаи парадигмаҳои андрагогӣ, акмеологӣ ва иртиботӣ мазмуни муҳими амалиро нақши пешбар доштани таълимгиранда дар раванди таҳсилоти худ касб мекунад, ки саъй ба худтатбиқнамоӣ, мустақилият, худназорат менамояд. Фаъолияти таълимии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олӣ бо омилҳои вақт, фазо, рӯзмарра, касбӣ, иҷтимоӣ вобастаанд, ки ба раванди таълим ё монеа мегарданд, ё мусоидат мекунанд. Раванди таълим дар муассисаи таҳсилоти олӣ бояд дар намуди фаъолияти якҷояи таълимгирандагон ва таълимдиҳандагон дар ҳамаи марҳилаҳои он (ташхис, банақшагирӣ, татбиқ, арзёбӣ, ислоҳнамоӣ) ташкил карда шавад. Вазифаи омӯзгор бедор намудан ва нигоҳ доштани фаъолнокии маърифати донишҷӯ мебошад. Ин давомотро аз фанни физика ба маротиб беҳтар мекунад, ба худидоранамоии нишондиҳандаҳои таълим ва ҷустуҷӯи иттилоот, баҳогузорӣ ба таҷрибаи донишҷӯ мусоидат мекунад. Дар баробари ин, шаклҳои мувофиқи машғулиятҳо аз қабили баҳсҳо, озмоишҳои лабораторӣ, халли гурӯҳии супоришҳои амалӣ, бозиҳои корӣ ва амсоли ин, ба сифати асосӣ баромад мекунанд.

Раҳёфти мазкур эхтироми шахсияти донишҷӯ, эътироф намудани ҳуқуқҳои ӯ, ба эътибор гирифтани андешаҳои ӯ, баробариро дар муҳити касбӣ, озодии интихоби барномаҳои таълимӣ дар назар дорад. Ба педагог дар ин ҳолат маҷмуи талабот, аз қабили равияи эҷодии шахсият, омодагӣ ба ҳамкории баробар бо донишҷӯён ва ҳамкорон, пешниҳод мегардад. Фаъолияти илмӣ-педагогӣ ва таълимӣ дар доираи раҳёфти шахсиятӣ ё шахсӣ-фаъолиятӣ бо як қатор хусусиятҳои амалӣ тавсиф мегардад:

– шарҳи эҷодии донишҳои амалӣ, ки бо омодагии заминавии назариявӣ ва ҷаҳонбинии васеъ дар омӯзиши фанни физикаи умумӣ таҳким меёбад;

– мавҷуд набудани ягон шакли фишор ба донишҷӯ дар раванди машғулиятҳои таълимӣ аз фанни физикаи умумӣ;

– зоҳиргардии принсипҳои демократӣ дар муошират дар якҷоягӣ бо усулҳои муаллифии фаъолгардонии фаъолияти маърифатӣ;

– хусусияти яклухту том доштани фаъолияти омӯзгор: алоқамандӣ ва хотимаи мантиқӣ доштани тамоми намуди машғулиятҳо ва рағбатҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар машғулиятҳо аз фанни физикаи умумӣ.

Дар нисбати шаклҳои фосилавии таълим асоси шахсӣ-фаъолиятии сохтори раванди дидактикӣ имконият медиҳад:

- ба донишҷӯ имконияти интихоби озоди он соҳаи физика дода шавад, ки дар доираи он ӯ метавонад худро босамар татбиқ намояд;
- талабот ба ташкили фаъолияти таълимӣ дар доираи соҳаи фании интихобгардида ба таври чандир тафриқа гарданд;
- заминаи маърифатии барои татбиқи ин ё он намуди фаъолияти таълимӣ зарурӣ муайян гардад [4, с. 189].

Раҳёфти шахсиятӣ-фаъолиятӣ яке аз вазифаҳои асосии таълими иҷтимоӣ – ошкор намудан ва ташаккул додани шахсияти нотакрори инсонӣ, коркарди услуби фардии фаъолияти касбии мутахассисро инъикос менамояд.

То миёнаҳои асри бистум, ҳангоме, ки ҳаҷми иттилооти дар муассисаи таҳсилоти олӣ азхудшаванда нисбатан кам ва тӯли даҳсолаҳо бетағйир буд, дидактикаи классики гурӯҳӣ расидан ба ҳадафҳои гузошташудаи таълимро то андозае таъмин менамуд. Маҳдудият дар истифодаи он эҳсос намегардид. Вале бо афзоиши рӯзафзуни донишҳо ва технологияҳо дар нимаи дуввуми асри XX зарурияти зиёд намудани ҳаҷми иттилооти азхудшаванда дар ҳама зинаҳои таҳсилот ба вуҷуд омад. Физикаи умумӣ низ аз ин раванд дар канор намонд. Талабот ба сифати омодасозии хатмкунандагон баландтар шуд. Дидактикаи классикии гурӯҳӣ дар таъмини дастовардҳои ҳадафҳои муосири таҳсилот оҷиз монд, зеро ин ҳадафҳо ба шароитҳои татбиқи дидактикаи мазкур мухолиф буданд.

Истифодаи муттасили ТИИ дар омӯзиши физикаи умумӣ боиси дур гаштан аз мавқеи асосии дидактикаи классики гурӯҳӣ гардид, яъне зарурияти гурӯҳи таълимие, ки дар он омӯзгор дар раванди алоқаи бевосита бо аудория қарор дорад, аз миён меравад. Дарачаи рушди технологияҳо, таҷрибаи андухташуда дар самти истифодаи онҳо дар амалияи таълимӣ имкон медиҳад масъалаи офаридани дидактикаи наве ба миён гузошта шавад, ки асоси системавии онро ТИИ ташкил медиҳад [5, с. 123].

Қайд намудан зарур аст, ки дидактикаи нави «иттилоотӣ» дар омӯзиши фанни физикаи умумӣ дидактикаи классикиро сарфи назар намекунад, балки танҳо истифодабарии онро маҳдуд месозад. Дар муассисаи таҳсилоти олӣ вазифаи муҳимтарини омӯзиши фанни физикаи умумӣ – ин ташаккули маҳоратҳои барои мустақилона амалинамоии фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ зарурӣ маҳсуб меёбад.

Дар адабиёти илмӣ, ки ба масъалаи иттилоотикунонии таҳсилоти олӣ марбутанд, ба шарҳи гуногун ва баъзан мухолифи якдигари принсипҳои дидактикии таълим дучор гаштан мумкин аст. Аксарияти муҳаққиқон системаи махсуси принсипҳои омӯзиши фанни физикаи умумиро таҳия мекунанд, ки махсусияти таълими компютериро инъикос мекунад ё худ принсипҳои хусусии истифодаи воситаҳои алоҳидаи иттилоотиро дар раванди таълим коркард мекунанд. Арзёбии ҳамаҷонибаи раҳёфтҳои мазкур дурустии равияи додашударо зери шубҳа мегузорад, зеро теъдоди чунин принсипҳо аз даҳҳо адад бештар гашт. Айни замон, дар аксари ҳолатҳо принсипҳои пешниҳодгашта моҳиятан нав набуда, балки то андозае принсипҳои дидактикаи анъанавиро дақик, мегардонанд, пурра мекунанд, мушаххас менамоянд ё рушд медиҳанд [3].

Дар умумият далели мазкурро ҳамчун зуҳуроти мусбат баҳогузорӣ намудан мумкин аст. Вале роҳи интихобнамуда сарбаста аст. Зеро имкон надорад, ки ҳангоми омӯзиши физикаи умумӣ зери ҳар як воситаи ба тозагӣ таҳиягаштаи таълим принсипҳои худро таҳия намуд. Ин ҳам дар ҳолест, ки солҳои охир теъдоди чунин воситаҳо босуръат афзоиш меёбанд. Хулоса намудан мумкин аст, ки дар давраи кунунии рушди педагогикаи таҳсилоти олӣ ҳангоми муайян намудани талаботи методологӣ ба истифодаи ТИИ дар раванди таълим сухан бояд дар бораи

пуррагардонии мазмуни принсипҳои анъанавии дидактикӣ бо муҳтавои нав равад, то дар шароитҳои тағйирёбанда имкони истифодаи самаранок ва созандаи онҳо фароҳам ояд [1].

Бо вуҷуди ин, барои бархе аз муҳаққиқон баромадани ҳудуди ҷустуҷӯи илмии масъалаи гузошташуда аз чаҳорчӯбаи дидактикаи классикӣ дар омӯзиши фанни физикаи умумӣ муҳим шумурда мешавад. Аз ҳалли масъалаи истифодашавандагии схемаҳои анъанавии омӯзиши фанни физикаи умумӣ (на такмил додани онҳо) болоравии воқеии сифати таҳсилот, ба талаботи ҷомеаи муосири иттилоотӣ мувофиқ кунонидани онро дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ чашмдор шудан мумкин аст.

Азнавсозии раванди таълимӣ дар муассисаи таҳсилоти олӣ метавонад бисёр масъалаҳои омодагии касбии мутахассисони оянда, дар онҳо ташаккул додани салоҳиятҳои махсус ва иттилоотиро ҳал намояд. Дар муассисаи таҳсилоти олӣ ва ҷомеаи муосир мутахассиси аз лиҳози иттилоотӣ босавод ва бомаданият заруранд. Таълиме, ки танҳо ба захиранамоии маҷмуи донишу маҳорат ва малакаҳо равона гардидааст, имрӯзҳо қобили қабул нест [7]. Аз ин рӯ, омоданамоии донишҷӯёни муассисаҳои олӣ ва омӯзгорон ба истифодаи самараноки ТИИ дар фаъолияти касбияшон, ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ, яке аз вазифаҳои муҳими иттилоотикунонии таҳсилоти Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

Бо вуҷуди ин, тасаввуроти асосиро ҷиҳати омӯзиши соҳаи муайяни илм дар маводи адабиёти дастраси соҳаи физикаи умумӣ дида мебароем.

Ба андешаи М. Барак, таълим раванди мураккабест, ки он дар доираи як назария баррасӣ намудан имкон надорад. Ӯ амсилаи МФИР (мундариҷа-фаъолӣ-иҷтимоият-рефлексивият)-ро пешниҳод мекунад, то асоси консептуалии истифодаи ТИИ-ро дар раванди таҳсилот гузорад. Принсипҳои ибтидоии амсила инҳоянд [8]:

1. **Таълимро мундариҷа муайян месозад.** Аз ибтидои асри бистум чунин шумурда мешавад, ки барномаҳои таълим ва методикаҳои тадрис бо таҷриба ва рағбатҳои таълимгиранда ва ҳамчунин бо мундариҷаи ҷисмонӣ (физикӣ) ва иҷтимоие, ки дар он таълим сурат мегирад, алоқаманд аст. Ба андешаи назариячиёни маърифати вазъиятии солҳои 80-90-уми асри XX дониш аз мундариҷа ва чорабиниҳое, ки дар чаҳорчӯбаи онҳо ба даст меояд, ҷудонопазир аст. Омӯзиш танҳо дар сурате имконпазир мегардад, ки хонанда иттилоот ё дониши навро дар чаҳорчӯбаи олами ботинии ёддоштҳо, таассурот ва аксуламалҳояш аз худ намояд. Технологияи додашуда воситаҳои муқтадирро ҷиҳати татбиқи мафҳумҳои таълимӣ тавассути тақлиди вазъиятҳои воқеии ҳаётӣ ё тавассути дар гурӯҳи таълимӣ робитаро бо олами беруна барқарор намудан пешиҳод мекунад. Масалан, таъсис додани иттиҳодияҳои корӣ, практикаҳо дар соҳаи илм ва техника.

2. **Таълим – раванди фаъол аст.** Ҷонибдорони назарияи маърифатӣ (когнитивӣ) андешаи пештар маъруфро оиди он, ки тафаккур нисбат ба фаъолият муҳимтар аст, зери шубҳа қарор доданд. Онҳо нишон доданд, ки фаъолияти марбути омӯзиш аз маърифат ҷудонопазир аст (Джонсон ва Арагон, 2002). Одамон нисбат ба идроки пассиви иттилоот, ки аз ҷониби дигарон тавассути воситаҳои техникӣ пешниҳод мегарданд, дар таҷрибаи шахсӣ беҳтар меомӯзанд. Пас, педагогҳо бояд ТИИ-ро ҳамчун воситаи ҷустуҷӯ ва табодули дониш истифода баранд, на барои интиқол ва идроки пассиви донишҳо. Таҷрибаи ҷисмонӣ (физикӣ) барои омӯзиш муҳим аст, вале «дастони машғул» бояд «андешаи машғул»-ро дар назар дошта бошанд. Перкинс (1992) таъкид мекунад, ки маҳсули офаридаи хонандагон, ба монанди амсилаи физикӣ, эссе, презентатсияҳои электронӣ ё сомона, бояд ба сатҳи онҳо мувофиқ бошанд. Инчунин, бояд фаъолиятеро, ки банақшагирӣ, коркард, пешниҳод ва муҳокимаи маводи омӯхтаи онҳоро фаро мегирад, ташвиқ намуд. Мусоидат намудан ба омӯзиши фаъол дар муҳити интерактивӣ тавассути ташкили таълим бо ёрии эҷодиёт, қабули қарор ва ҳалли проблемаҳо пешниҳод мегардад. Чунин чорабиниҳо дар худ, масалан, таълими кушод, таълими лоиҳавӣ, таълими проблемавӣ ва амсоли инро фаро мегирад.

3. **Таълим – ин раванди иҷтимоист. Ба андешаи** В.Я. Виленская, таълим бо муошират миёни хонанда ва дигар одамон – омӯзгорон, ҳамкорон, аъзоёни оила ва ошноҳои тасодуфӣ зич алоқаманд аст. ТИИ барои фикрронии якҷоя ва ташаккули донишҳо тавассути алоқаҳои шахсӣ бо дигар одамон дар раванди кор дар лоиҳаи якҷоя имконият фароҳам меорад [2].

4. **Рефлексия дар раванди таълим нақши марказиро мебозад.** Барои таълими самаранок зимни таҷрибаи шахсӣ муҳокимаронихои фардӣ ва гурӯҳиро оид ба таҷрибаи мазкур ташвиқ намудан зарур аст. Барои мусоидат намудан ба рефлексия дар раванди таълим, барои андешаронӣ асоснокии педагогии дақиқан тасвиятгашта зарур аст, ба хонандагон имконият додан лозим аст, то фаҳмиши худро дар бораи раванди рефлексия дақиқ намоянд, барои ин вақт чудо намуда, онро ҳамчун фаъолияти дуруст баррасӣ кардан мувофиқи мақсад аст.

Таркиб (синтез)-и ин чаҳор принсип асоси дидактикиро барои ташвиқи таълим тавассути ТИИ ба вуҷуд меорад (ҷадвали 1). Ин амсила ҳаҷми бузурги сарчашмаҳои назариявиро ҷамъбаст менамояд ва андешаеро таъкид месозад, ки мувофиқи он технологияҳои компютерӣ танҳо дар сурати аз ҷониби хонандагон офарида шудани донишҳои нав, муоширати онҳо бо якдигар, ҳамкорӣ намудани онҳо ва тафтиш намудани натиҷаҳои ҳамдигарӣ боиси омӯзишу таълими созанда (конструктивӣ) мегардад [2].

Таълими мундариҷавӣ (контекстӣ)	Таълими фаъол
Таълими рефлексивӣ	Таълими иҷтимоӣ

Ҷадвали 1. *Амсилаи принсипҳои таълим барои истифодаи ТИИ.*

Ҳамин тариқ, татбиқи талаботҳои болозикр ба истифодаи ТИИ дар раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ҳангоми омӯзиши фанни физикаи умумӣ ба баланд гаштани сифати омоданамоии мутахассисон мусоидат мекунад. Бо дарназардошти ин, онҳоро дар алоқамандии байниҳамӣ бо методҳои амалии ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-иртиботии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олӣ дар партави ҳадафҳои таҳсилоти муосир ва амалияи фаъолияти таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намудан зарур аст.

Адабиёт:

1. Арзамасова Л.А. Проблема воспитания информационной культуры в педагогической теории и практике обучения. // Вестник Центра международного образования Московского государственного университета. Филология. Культурология. Педагогика. Методика. - 2011. - Т. 1. - С. 95-100.
2. Виленская В.Я., Образцов П.И., Уман А.И. Технологии профессионально-ориентированного обучения в высшей школе. –М.: Пед.об- во России, 2005. – 192 с.
3. Кодиров К.Б. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе /К.Б.Кодиров, А.Мирзоев. - Душанбе, 2006. -138 с.
4. Курин А.Ю. Дидактические основы формирования профессиональной компетентности специалиста в процессе дистанционного обучения в вузе // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. - 2007. - № 12-1. - С. 186-191.
5. Современные информационно-коммуникационные технологии в дополнительном образовании сельских школьников: Сборник научных и методических работ. — Арзамас: АГПИ, 2007. — 324 с.
6. Стариченко Б.Е. Настало ли время новой дидактики? // Образование и наука. - 2008. - № 4. - С. 117-126.
7. Темербекова А.А. Формирование профессиональных компетенций будущего педагога с помощью информационно-коммуникационных технологий в обучении / А.А. Темербекова // Новые информационные технологии в науке и образовании. – 2005. – № 3.

8. Barak M. Instructional principles for fostering learning with ICT: teachers' perspectives as learners and instructors // Education and Information Technologies. - 2006. - №11. - pp. 121-135.

ИСТИФОДА НАМУДАНИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИ-ИРТИБОТӢ ҲАНГОМИ ОМӮЗИШИ ФИЗИКАИ УМУМӢ

Дар мақола масъалаҳои истифода намудани технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ ҳангоми омӯзиши физикаи умумӣ баррасӣ гардидааст. Истифодаи муттасили ТИИ дар омӯзиши физикаи умумӣ боиси дур гаштан аз мавқеи асосии дидактикаи классики гурӯҳӣ гардид, яъне зарурияти гурӯҳи таълимие, ки дар он омӯзгор дар раванди алоқаи бевосита бо аудория қарор дорад, аз миён меравад.

Дараҷаи рушди технологияҳо, таҷрибаи андӯхташуда дар самти истифодаи онҳо дар амалияи таълимӣ имкон медиҳад масъалаи офаридани дидактикаи наве ба миён гузошта шавад, ки асоси системавии онро ТИИ ташкил медиҳад, омухта мешавад.

Калидвожаҳо: Таҳсилоти олӣ, Тоҷикистон, ТИИ, физикаи умумӣ, принсип, илмӣ-педагогӣ, таълим.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ОБЩЕЙ ФИЗИКИ

Аннотация: В статье рассмотрен вопрос использования информационных и коммуникационных технологий при изучении общей физики. Непрерывное использование ИКТ в обучении общей физике привело к отходу от основного положения классической групповой дидактики, то есть отпадает необходимость учебной группы, в которой преподаватель находится в процессе непосредственного общения с аудиторией. Уровень развития технологий, накопленный опыт в направлении их использования в образовательной практике позволяет поставить вопрос о создании новой дидактики, системной основой которой является ИКТ.

Ключевые слова: Высшее образование, Таджикистан, ИКТ, общая физика, принцип, научно-педагогический, образование

THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE STUDY OF GENERAL PHYSICS

Abstract: The chapter deals with the issue of using information and communication technologies in the study of general physics. The continuous use of ICT in teaching general physics has led to a departure from the main position of classical group didactics, that is, there is no need for a study group in which the teacher is in the process of direct communication with the audience. The level of technology development, the accumulated experience in the direction of their use in educational practice allows us to raise the question of creating a new didactics, the system basis of which is ICT.

Key words: Higher education , Tajikistan, ICT, general physics, principle, scientific and pedagogical, education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аламова Хатича Туйчибошиевна ассистенти кафедраи физикаи умумӣ ва назариявии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи. С. Сафаров - 16. Тел.: 988943155

Сведения об авторе: Аламова Хатича Туйчибошиевна, ассистент кафедры общей и теоретической физики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: 988943155

Information about the author: Alamova Khatich Tuychiboshievna, Assistant of the Department of General and Theoretical Physics, Kulyab State University named after

Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarova - 16. Tel.: 988943155

УДК:03+511.1 (2-тоҷ)
ББК:22+3+74 (2- тоҷ)

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР РАВАНДИ ОМОДАСОЗИИ WEB-ДИЗАЙНЕРҲОИ ОЯНДА

Ғуломов С.Р., докторанти PhD,
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Вобаста ба он ки дар ҷаҳони муосир ҳаҷми иттилоот зиёд гардида, илму техника бо суръати хело ҳам баланд рушд ёфта истодааст, истифодаи имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди омодасозии мутахассисони оянда низ ногузир гардидааст. Пеш аз оне, ки ба масъалаи истифодаи имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди таълим таваҷҷуҳ намоем, сараввал шарҳ додани мафҳумҳои асосии онро лозим медонем.

Технологияҳои иттилоотӣ (IT, инчунин – технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ) – равандҳое, ки маҷмуи воситаҳо, усулҳои ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли додаҳо (информатсияи аввалия)-ро барои ба даст овардани иттилооти дорои сифатан нав дар бораи ҳолати объект, раванд, падида, маҳсулоти иттилоотӣ, инчунин паҳн кардани иттилоот ва усулҳои татбиқи ин равандҳоро фаҳмидан мумкин аст [3].

Таърифҳои дигар:

- роҳҳо, воситаҳо ва усулҳои истифодаи технологияи компютерӣ барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, интиқол ва истифодаи маълумот [4];
- захираҳое, ки барои ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва паҳнкунии иттилоот заруранд [9].

ТИК қабл аз оне, ки ба "катализатор"-и раванди муосири омӯзиш ва таълим табдил ёбад чанд марҳилаи рушдро паси сар кардааст [6, с. 22].

Дар охири асри XX рушди технологияи информатсионӣ як ҷаҳиши навро дар пешрафти илмию техникӣ ворид намуда, доираи имкониятҳои зеҳнии инсонро хеле васеъ намуд. Компютерҳои муосир хеле самаранок, боэътимод, аз ҷиҳати истифода хело сода, қулай ва нисбатан арзон гардидаанд, ки тамоми тарзи ҳаёти инсонро дар тамаддуни пас аз индустриалӣ ба куллӣ тағйир додаанд. Рушди технологияи информатсионӣ ба самти тарҳрезӣ (дизайнерӣ) бе таъсир монда наметавонад.

Падидаи пас аз индустриалӣ дар зебосозӣ боиси тарҳрезӣ ва истеҳсоли объектҳои берун дар самти саноатӣ гардид. То солҳои 60-ум дар тарҳрезӣ, самт аз ҷониби оммавӣ гардидани усулҳо муқаррар карда мешуд. Бо мурури замон ба бозори ғарб молҳо бештар ворид шуда, ба истеҳсоли оммавӣ майл накард. Хоҳиши қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти фардии шахс беш аз пеш зоҳир гардид. Дар маҷмуъ як пайрави хусусияти оммавӣ боқӣ монда, тарҳрезӣ бештар ба шахсият нигаронида мешавад.

Истилоҳи «постиндустриализм» (пас аз индустриалӣ -ро файласуфи ҳиндустонӣ А.Кумарасвами ба муомилоти илмӣ ворид карда аст. Дар соли 1958 сотсиологи америкоӣ Д. Рисман дурнамои инкишофи фаъолияти мехнатиро таҳлил намуда, бори аввал истилоҳи «ҷамъияти постиндустриалӣ»-ро истифода бурд. Таҳқиқотчиён дар зуҳури асри технологияи компютерӣ табдили ҷомеаи индустриалӣ ба ҷомеаи иттилоотиро пешгӯӣ карда, боварӣ доштанд, ки ин гузариш табиати инсонро тағйир дода, ӯро аз Homo Sapiens (одами боақл, дурандеш, хирадманд) ба Homo Intelligens (пурдон, доно, воқиф) табдил медиҳад ва одами тамаддуни нав тараққиёти навро ба роҳ мемонад [8].

Касби дизайнер дар иқтисоди бозорӣ яке аз ҷойҳои асосиро ишғол намуда, дар соҳаи тарроҳӣ ҷариб тамоми ҷаҳони истеҳсол: дизайни саноатӣ, графика ва бастабандӣ, бофандагӣ, ороиши муд дар либос, тарҳрезии нақшаи генералии шаҳру деҳот, дизайни дохилӣ ва рекламаро фаро мегирад.

Калимаҳои «дизайн» ва «дизайнер» дар муҳити илмии собиқ Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сосиалистӣ (ИҶШС), ки Тоҷикистон як узви он буд, на он қадар пеш расман пайдо шуда аст. Рӯзи ташкил ёфтани Иттифоқи конструкторони СССР 3 апрели соли 1987 ба ҳисоб меравад. Чорабинии мазкур ба туфайли саъю кӯшиши директори Институти таҳқиқоти илмии эстетикаи техникии умумироссиягӣ Ю.Б Соловьев барпо гардид. То ин замон истифодаи истилоҳоте, ки дар тамоми ҷаҳон мавҷуд буданд, дар кишвар манъ карда шуда буд. Барои мисол, ба ҷойи калимаи "дизайн" солҳои зиёд ибораҳои «эстетикаи техникӣ» ва «банақшагирии бадеӣ» истифода мегардиданд. Омӯзиши ин нозукиҳои истилоҳотӣ дар доираи фанҳои бунёдии таълими дизайн бояд ба роҳ монда шаванд. Аз сабаби он, ки дар собиқ ИҶШС ин илм амалан вуҷуд надошт, китобҳои дарсии муосир низ вуҷуд надоштанд. Дар аввал масъалаи таълим ва рушди соҳа ба мушкилӣ рӯ ба рӯ мегардид. Китобҳое, ки аз замони Шӯравӣ мерос монда, дар байни донишҷӯён дар муомилот мебошанд, мафҳумҳои дар онҳо истифодагардида, имрӯзҳо истифода намешаванд [5].

Дар давоми 20 соли охир, дизайн ба таври назаррас рушд карда, маънои нав пайдо кард. Дар яке аз мусоҳибаҳои худ Майкл Петерс, раис ва директори эҷодии The Identica нафаре, ки дар таҳияи тарҳи BBC, Nike, British Airways, Aeroflot ва бисёр дигарон саҳм дорад гуфта буд: «...агар шумо фикр кунед, ки масъалаҳои экологӣ, афзоиши терроризм, пандемия, нобоварӣ ба ҳукуматҳо ва пиршавии ҷаҳон - ин ҳама "на дар бораи шумо" аст, на дар бораи тарроҳон, пас шумо сахт хато мекунед ... Ногуфта намонад, ки барои рафъи мушкилоти соҳа маблағҳои зиёде сармоягузорӣ карда шуда, ақли беҳтарин ҷалб карда мешаванд. Мусаллам аст, ки инсонҳои зебоифаҳм ва зебоипараст, яъне дизайнерҳо дар замони муосир лозиманд [1].

Web – дизайн аз калимаҳои англисии “web design” гирифта шуда маъноянш ороиш додани шабакаҳо мебошад. Web – саҳифаҳо дар браузер, сохтани сомонаҳои омӯзишӣ, ахборотӣ, тиҷоратӣ ва ғайраҳо дар муҳити ягон барнома инъикос мегарданд. Имрӯзҳо мафҳумҳои мазкурро дар саросари ҷаҳон, меомӯзанд ва истифода мебаранд. Барои сохтани сомонаҳои шабакаи глобалии интернет, аз Web - дизайн истифода бурда мешавад. Дизайн яке аз критерияҳои асосии сомона ба ҳисоб меравад.

Ҳар як истифодабарандаи технологияҳои компютерӣ ва интернет, орзуи сохтани сомонаи худро дорад. Аввалин қадамҳои сохтани Web-саҳифаҳо аз Web – дизайн оғоз меёбад, яъне ороиш додани саҳифаҳо. Барои сохтани Web – саҳифа аввал аз барномае, оғоз кардан лозим, ки меҳнату заҳмати зиёдро талаб накунад. Дуюм, мақсади сохтани web – саҳифаро муайян кардан зарур аст. Таърихи пайдоиши тарроҳии Web – дизайн аз солҳои 90-уми асри гузашта сарчашма гирифта, татбиқаш аз соли 1991 оғоз ёфта то имрӯз босуръат рушд карда истодааст.

Web-дизайнер шахсест, ки ба намуди зоҳирии Web-сомона кор мекунад. Интихоби унсурҳо дар саҳифа, бо кадом тартиб дар мониторҳои корбарон намоиш додани мавод, ранг, интихоб ба ҷобаҷогузории расмҳо ба маҳорати дизайнер вобастагӣ дорад. Баръакси ороишгари мӯд, кори Web-дизайнерро ҷисман ламс кардан мумкин нест, он танҳо дар шабакаи интернет мавҷуд аст. Агар дизайнери мебел ба матоъ, ранг ва маводе, ки аз онҳо ашё сохта шудааст, таваҷҷуҳ кунад, Web-дизайнер дар бораи рангҳо, таркиб ва осонии истифодаи сомона барои корбар фикр мекунад.

Тарҳрезии Web бо паҳншавии интернет, вақте ки одамон ба сомонаҳо фаъолона ташриф меоранд, пайдо шуд. Маъруфияти ин касб дар соли 2007 дар баробари паҳншавии смартфонҳо афзоиш ёфт. Дар ин давра ширкатҳо кӯшиш ба харҷ доданд, ки сомонаҳои онҳо ҳам аз компютер ва ҳам аз экрани телефон намоиш дода шаванд. Барои рушди соҳа одамоне лозим аст, ки дар бораи сохтори нав фикр карда, истифодаи

сомонаро барои ҳама одамон, новобаста аз он, ки онҳо аз кадом дастгоҳ маълумотро дастрас мекунанд, сода ва осон намоянд. Ҳоло ба Web-дизайнерҳо дар ҳама соҳаҳои тиҷорат талабот мавҷуд аст, зеро сомонаҳо воқеан ба чеҳраи асосии ширкат дар интернет табдил ёфта истодаанд.

Мутахассисони Web-дизайнер барои намуди зоҳирӣ ва тарҳбандии сомона масъуланд. Кори онҳо метавонад ё саҳифаи комилан наве бошад, ки аз сифр сохта шудааст, ё азнавсозии порталӣ қаблан мавҷудбуда. Дизайнерҳо қарор медиҳанд, ки қисмҳои гуногуни сомона чӣ гуна ба ҳам мувофиқат мекунанд ва кадом мантиқ байни онҳо кор хоҳад кард. Баръакси таҳиягарони Web, ки бо барномасозӣ ва навиштани кодҳо машғуланд, Web-дизайнер ба визуалӣ таваҷҷуҳи бештар медиҳад. Аммо дар баъзе мавридҳо ин касбҳо метавонанд ба ҳам оянд.

Пеш аз ҳама, вазифаи Web-дизайнер ин аст, ки порталро зебо ва таваҷҷуҳи бештари корбаронро соҳиб шавад. Дар ин ҷо маҳорати бадеӣ ва ҳисси завқ низ муҳим аст. Дар баробари ин, агар дар ибтидои пайдоиши касб ҳадафи асосӣ эҷод кардани тасвири зебо бошад, ҳоло ба ин вазифа роҳат низ зам шудааст. Дизайнер бояд боварӣ ҳосил кунад, ки ҳангоми боздиди аввал корбар ошуфта нашавад ва дарҳол бахши мавриди таваҷҷуҳи худро пайдо кунад. Маълум мешавад, ки дизайнер мувозинатро миёни намоиши берунии сомона ва бароҳатии истифодаи он нигоҳ медорад.

Вазифаҳо ва уҳдадориҳои асосии Web- дизайнер аз бандҳои зерин иборат аст:

- ✓ эҷод ё навсозии намуди зоҳирии портал (аз ҷумла саҳифаҳои алоҳида);
- ✓ тарҳрезии мантиқи он;
- ✓ эҷоди тарҳҳои Web-и сомонаи оянда;
- ✓ таҳияи намуди зоҳирии саҳифаҳо барои дастгоҳҳои гуногун;
- ✓ кор бо забонҳои асосии барномасозӣ;
- ✓ истифодаи муҳаррири графикии асосӣ;
- ✓ вохӯриҳо бо муштариён барои муҳокима;
- ✓ донистани принсипҳои тарҳрезӣ;
- ✓ дониши матбаа ва малакаи кор бо ҳуруфҳо;
- ✓ фаҳмидани қоидаҳои таркиб бо мақсади ташаккули ҳамоҳангии визуалӣ;
- ✓ шиносоӣ бо мафҳуми ранг ва фаҳмидани он ки чӣ тавр рангҳои гуногун якҷоя кор мекунанд;
- ✓ қобилияти истифодаи барномаҳои тарроҳӣ ба монанди Adobe Illustrator, Photoshop, Figma ва ғайраҳо;
- ✓ қобилияти кор кардан дар барномаҳои тарроҳии мутобиқшаванда, ки имкон медиҳад саҳифаҳо аз дастгоҳҳои гуногун тафтиш кардан шаванд;
- ✓ малакаҳои тарроҳии графикӣ, ки ба беҳтар кардани кор ва васеъ кардани корфармоёни эҳтимолӣ мусоидат мекунанд;
- ✓ фаҳмиши стратегияҳои тиҷорат.

Барои чунин мутахассис шудан доираи васеи малакаҳо лозим аст. Муҳим он аст, ки на танҳо шахс эҷодкор, балки маҳорати кор бо як қатор барномаҳо ва дорои дониши заминавӣ бошад. Ба дизайнер доштани малакаҳои кор бо барномаҳо хеле муҳим аст. Кори Web-дизайнер ба муошират бо мизоҷон зиҷ алоқаманд аст.

Дарк кардан муҳим аст, ки тарҳ чӣ гуна метавонад ба ҳадафҳои муштарӣ кӯмак расонад. Баъзан ҳангоми тарҳрезии сомона, тағйир додани чанд танзимот барои ҷалби меҳмонон кифоя аст.

Ҳамзамон барои дизайнер доштани малакаҳои зерин лозим аст:

- ✓ малакаҳои муошират ва қобилияти гуфтушунид бо муштарӣ;
- ✓ суботкорӣ: дизайнер бояд вақти зиёдеро дар назди компютер сарф кунад;
- ✓ худидоракунӣ: махсусан барои фрилансерҳо (шахсоне, ки мувофиқи табъ ва вақти худ кор мекунанд), ки ҷадвали худро таҳия мекунанд, муҳим аст;

✓ хоҳиши мунтазами омӯзиш, бозомӯзӣ ва такмили тахассус: барои рӯз аз рӯз босифаттар иҷро кардани кор ба таври доимӣ тамоюлҳои навтарини касбро назорат кардан лозим аст;

✓ таваҷҷуҳ ба тафсилот, зеро ҳама чиз дар тарҳрезии Web муҳим аст.

Масъалаи ҷолибтар гардониди раванди таълим бо истифодаи ТИК ва таъсири мусбии он ҷиҳати баланд бардоштани сифати таҳсилот баҳсро талаб намекунад. Мушкилот дар таъмини дастрасӣ ва истифодаи самараноки ТИК аз ҷониби масъулин мебошад.

Бо назардошти фаъолияти маърифатии донишҷӯён дар омӯзиш М.В. Кригин [4]. таснифоти зерини ТИК-ро пешниҳод менамояд:

✓ ҷустуҷӯи сарчашмаҳои дониш бо истифода аз интернет;

✓ истифодаи воситаҳои аудиовизуалӣ дар таълим;

✓ ташкили пойгоҳи додаҳо;

✓ истифодаи имкониятҳои телекоммуникатсия, почтаи электронӣ.

Истифодаи ТИК дар раванди таълим ҷиҳати баланд бардоштани сифати таълим, яъне ҳалли яке аз мушкилоти асосии ҷомеаи муосир мусоидат менамояд [6 саҳ. 41].

То як андоза барои Web-дизайнер шудан, хатми донишгоҳ ва гирифтани дараҷа муҳим набуда, диплом дар ин касб ба мисли маҷмуи малакаҳое, ки мутахассис дорад, муҳим нест. Шумо метавонед мустақилона таҳсил кунед, аммо курсҳои махсус, барномаи бештар сохторӣ ва мукаммалро пешкаш мекунанд ва ба шумо кӯмак мекунанд, ки ҷузъиёти муҳимро дар омӯзиш аз даст надиҳед.

Маҳсулоти ниҳоии кори Web-дизайнер тарҳрезии тарроҳӣ мебошад: расме, ки намуди ояндаи саҳифаҳои сомонаро ифода мекунад. Ин расм бисёрқабата аст, ки дар он бо салоҳдиди дизайнер қариб ҳар як ҷузъиёт як қабати алоҳидаест, ки ба қабатҳои дигари расм пайваст карда шуда, ба туфайли он такмил, иваз, аз нав танзим ва дигар вазифаҳоро ба осонӣ иҷро кардан мумкин аст. Вобаста аз идея ва ҳадафҳо, тарҳ метавонад суратҳо, сохтори мураккаб, тасвирҳо, қабатҳои матнӣ, нишонаҳои беназирро дар бар гирад. Барои саҳифаи асосӣ ва саҳифаҳои дохилӣ баъзан тарҳҳои алоҳида бо иловаҳо ё тағйирот мувофиқи мавзуи саҳифа кашида мешаванд.

Имрӯз Кореяи Ҷанубӣ яке аз марказҳои асосии рушди санъат ва фарҳанги Осиё мебошад. Мусиқӣ, рассомӣ, филмҳо ва тарроҳии кореягӣ ҳатто берун аз ҳудуди кишвар маъмуланд. Тарзи зиндагӣ ва тамоюлҳои мӯди Корея низ ба одамони тамоми сайёра таъсири калон мерасонанд. Кореяи Ҷанубӣ инчунин ба як макони муҳими ҷаҳонии таълими эҷодӣ табдил ёфтааст. Рассомон ва тарроҳони муосири Корея ба мавзуъҳои ҷорӣ, аз қабили танқиди ҷомеаи истеъмолӣ, ҷаҳонишавӣ, экология ва нажодпарастӣ муроҷиат мекунанд. Омезиши барномаҳои байнисоҳавӣ, таҳқиқот ва робитаҳои глобалӣ дурнамои байналмилалии донишҷӯёни эҷодкори донишгоҳҳои Кореяро мекушояд. Дар Кореяи Ҷанубӣ барои омӯзиши санъат ва дизайн муассисаҳои гуногун мавҷуданд, ки аз ин миён 5 мактаби беҳтарини эҷодӣ дар ин кишвар шуҳрати ҷаҳонӣ касб кардаанд.

Донишкадаи санъати тасвирии Донишгоҳи миллии Сеул соли 1946 таъсис ёфтааст ва аз он замон то имрӯз пешсаф дар соҳаи санъат ва тарроҳии Корея мебошад. Вазифаи донишкада муттаҳид сохтани донишҷӯёни эҷодкор ва ба онҳо додани таҳсилоти босифат ва мувофиқ мебошад. Донишкада аз шуъбаҳои дизайн, нақкошии шарқ, ҳайкалтарошӣ, санъати тасвирӣ ва ҳунарҳои мардумӣ иборат аст. Мактаби мазкур дар шаҳраки Гванак дар пойтахти Кореяи Ҷанубӣ ҷойгир буда, донишкада дорои беҳтарин иншооти кишвар барои омӯзиши эҷодӣ, кор ва таҳқиқот мебошад. Дар ин ҷо шогирдон мунтазири устохонаҳо, галереяҳо ва синфхонаҳои замонавӣ мебошанд, ки бо техникаи навтарин ҷиҳозонида шудаанд.

Донишгоҳи Ҳонгик ҳамчун яке аз марказҳои барҷастаи меъморӣ ва санъат дар Корея шинохта шудааст ва рақиби доимии Донишгоҳи миллии Сеул дар соҳаи таълими

эҷодӣ мебошад. Ин донишгоҳ ба санъати гуманитарӣ ва таълими эҷодӣ таваҷҷуҳи зиёд дода, ба донишҷӯён доираи васеи барномаҳои омӯзиши эҷодиро пешниҳод мекунад.

Аз ҷумла, донишгоҳ Мактаби олии байналмилалии дизайн, Донишкадаи таҳсилоти иловагӣ дар соҳаи фарҳанг ва санъат, инчунин Маркази тадқиқоти ранг ва дизайн ва Маркази тадқиқоти сафолиро дар бар мегирад. Ҳамин тариқ, донишҷӯёни донишгоҳҳо ба барномаҳои омӯзиши амиқ, курсҳои байнисоҳавӣ, таҷрибаомӯзии байналмилалӣ ва ҳамкорӣ, дастрасӣ пайдо мекунанд.

Донишгоҳи миллии санъати Корея (K-ARTS) донишгоҳи махсусгардонидашуда мебошад. Соли 1990 дар Кореяи Ҷанубӣ барномаи 10-солаи миллии рушди маданият кабул карда шуд. Дар асоси ин барнома ифтитоҳи як муассисаи махсуси таълимӣ дар соҳаи санъат дар кишвар буд. K-ARTS соли 1993 таъсис ёфта, аввалин ва ягона донишгоҳи эҷодӣ дар Корея гардид. Қабл аз ин дар ин мамлакат ҷои таҳсили босифат дар ин самт вуҷуд надошт, ки боиси хуруҷи пайвастаи ҷавонони эҷодкор ба хориҷӣ кишвар мешуд. K-ARTS то имрӯз муассисаи пешрафтаи санъати Корея дорои ихтисоси баланд боқӣ мемонад. Муассисаи таълимӣ аз мактабҳои мусиқӣ, санъати драмавӣ, кинематография, телевизион ва мултимедиявӣ, рақс, санъати тасвирӣ, санъати анъанавии Корея, инчунин факултети санъат ва гуманитарӣ иборат аст.

Ҳамин тариқ, Донишгоҳи миллии санъати Корея доираи васеи фанҳои эҷодиро дар бар гирифта, яке аз марказҳои асосии рушди истеъдодҳои ҷавон ва ҳифзи фарҳанги анъанавии Кореяи Ҷанубӣ мебошад. Донишгоҳ дар Сеул ду кампуси муосирро ишғол мекунад, аз шумораи зиёди хатмкунандагони муваффақ ва ҳамкориҳои фаъоли байналмилалӣ ифтихор мекунад. Хамаи ин ба он мусоидат мекунад, ки донишҷуён аз таҷрибаи истеҳсолӣ ва таҷрибаомӯзии махсус мегузаранд.

Технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди таълим ҳафт вазифаи асосии дидактикиро иҷро мекунад: таълим, инкишоф, тарбиявӣ, маърифатӣ, ҳавасмандкунӣ, ташкилӣ ва назорат. Вазифаи таълимии ТИК аз омӯхтан, аз худ кардан ва муттаҳид кардани маводи омӯхташуда, гузаронидани корҳои лабораторӣ ва семинарҳо, асбобҳои аёнӣ, худомӯзӣ, тадқиқоти инфиродии таълимӣ ва фаъолияти мустақилонаи ҷустуҷӯии донишҷӯён иборат аст. Татбиқи вазифаи инкишофдиҳандаи ТИК аз ташаккули чунин амалиётҳои равонӣ, ба монанди таҳлил, синтез, таҳияи усулҳои фаъолияти равонӣ, эҷодӣ ва ҷустуҷӯии хонандагон мебошад. Вазифаи тарбиявии ТИК аз тарбияи сифатҳои гуногуни шахсӣ, аз қабили сифатҳои ахлоқии шахс, ҳисси зебоӣ ва ғайра иборат аст. Вазифаи ҳавасмандгардонии ТИК ба ташаккули кунҷковӣ, шавқу ҳавас ва фароғат дар рушди фаъолияти таълимии хонандагон дар омӯзиши ин ё он маводи назариявӣ нигаронида шудааст. Вазифаи маърифатии ТИК барои шиносоии донишҷӯён бо нуқтаи назари гуногун ё мушкилоти мушаххаси мавриди омӯзиш қарор дорад, ки амалӣ гардондани кори якҷоя бо муаллимон, инчунин ба роҳ мондани алоқа ва гирифтани маълумот дар бораи комёбиҳои навтарин воситаҳои техникии таълимро дар бар мегирад. Вазифаи ташкилии ТИК ба алоқаи донишҷӯён бо омӯзгор, иҷрои фаъолияти синфӣ ва беруназсинфии онҳо дар интихоби самтҳо, инчунин татбиқи мавзуъҳои интихобшуда, оптимизатсияи вазифаҳои муваққатии таълими фанҳо мебошад [6, с.35-36]

Ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК), ҳам дар раванди таълиму тарбияи кадрҳои касбии оянда ва ҳам дар чорабиниҳои марбут ба назорати идоракунии сифати системаи таҳсилоти олии касбӣ зарурати эътирофшуда буд, вақте ки барои азхудкунии малакаҳои нав дар соҳаи технологияҳои муосир ва илмию касбӣ, истифодаи ҳамон технологияҳои пешрафта ё баробар талаб карда мешавад. Истифодаи пурсамари ТИК барои рушди кулли системаи маориф имкониятҳо ва дурнамои нави иловагиро мекушояд [7, саҳ.4].

Истифодаи босамари ТИК барои рушди кулли системаи маориф имконият ва дурнамои нави иловагиро мекушояд [2, саҳ. 3].

Омӯзиши масъала нишон дод, ки истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди омодасозии Web-дизайнерҳои оянда зарур ва ҷустуҷӯи роҳҳои самараноки татбиқи он вобаста ба вазъ, макон ва сину соли муҳассилин масъалаи мубрам арзёбӣ мегардад.

Адабиёт:

1. Веб-дизайнер: кто это, чем занимается и как им стать. Подробнее на РБК:https://trends.rbc.ru/trends/education/60f17c219a794716ed5e633b (дата обращения: 12.04.2022 г.)
2. Давлатов Р.М. Управление качеством образования в вузе на основе информационно-коммуникационных технологий (на примере вузов Таджикистана). Дисс. ... к.п.н.: 13.00.08 /Р.М. Давлатов. –Душанбе, 2020. – 186 с.
3. Информационные технологии [электронный ресурс]. https://ru.wikipedia.org/... (дата обращения: 30.05.2022 г).
4. Крыгина М.В. Новые информационно-коммуникационные технологии как фактор совершенствования образовательного процесса/https://cyberleninka.ru/article/-n/rol-informatsionno-kommunikatsionnyh-tehnologiy-kak-innovatsionnogo-aspekta-v-realizatsii-fgos-do (дата обращения: 14.04.2022 г.)
5. Михеева М.М. Введение в дизайн-проектирование: по курсу «Введение в профессию» М.:МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2013 г.- 49 с.
6. Рафиев С.А. Комплексный подход к внедрению информационно-коммуникационных технологий обучения математике в вузах Таджикистана. Дисс. ... к.п.н.: 13.00.08 /С.А. Рафиев. –Душанбе, 2017. – 170 с.
7. Сафаров С.С. Особенности содержания и информационно-коммуникационных технологий обучения в формировании профессиональных компетентностей студентов вузов Республики Таджикистан. Дисс. ... к.п.н.: 13.00.08 /С.С. Сафаров. –Душанбе, 2020. – 151 с.
8. Филл Ш., Филл П. История дизайна. М.: КоЛибри, 2014.
9. Шарипов Ф.Ф. Системный подход к информатизации педагогического процесса в вузе – доминанта формирования профессиональных компетентностей студентов. Дисс. ... д.п.н.: 13.00.01 / Ф.Ф. Шарипов. – Душанбе, 2013. – 409 с.
10. Шарифзода Ф., Миралиев А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ / Ф. Шарифзода, А.М. Миралиев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 562 с.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР РАВАНДИ ОМОДАСОЗИИ WEB-ДИЗАЙНЕРҲОИ ОЯНДА

Дар ҷаҳони муосир ҳаҷми иттилоот зиёд гардида, илму техника бо суръати хело ҳам баланд рушд ёфта истодааст. Вобаста ба зарурати замон истифодаи имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди омодасозии мутахассисони оянда низ ногузир гардидааст. Дар охири асри XX рушди технологияи информатсионӣ як ҷаҳиши навро дар пешрафти илмию техникӣ ворид намуда, доираи имкониятҳои зеҳнии инсонро хеле васеъ намуд. Компютерҳои муосир хеле самаранок, боэътимод, аз ҷиҳати истифода хело сода, қуллай ва нисбатан арзон гардидаанд, ки тамоми тарзи ҳаёти инсонро дар тамаддуни пас аз индустриалӣ ба куллӣ тағйир додаанд. Рушди технологияи информатсионӣ ба самти тарҳрезӣ (дизайнерӣ) бе таъсир намондааст.

Дар мақолаи мазкур давраҳои рушди дизайни компютерӣ, мушкилот ва дурнамои он баррасӣ гардидааст. Ҳар як истифодабарандаи технологияҳои компютерӣ ва интернет, орзуи сохтани сомонаи худро дорад. Аввалин қадамҳои сохтани Web-саҳифаҳо аз Web – дизайн оғоз меёбад, яъне ороиш додани саҳифаҳо. Барои сохтани Web – саҳифа, аввал аз барномае оғоз кардан лозим, ки меҳнату заҳмати зиёдро талаб накунад. Дуюм, мақсади сохтани web – саҳифаро муайян кардан зарур аст. Таърихи пайдоиш тарроҳии Web аз солҳои 90-уми асри гузашта сарчашма гирифта, татбиқаш аз соли 1991 оғоз ёфта то имрӯз босуръат рушд карда истодааст.

Омӯзиши масъала нишон дод, ки истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди омодасозии Web-дизайнерҳои оянда зарур ва ҷустуҷӯи роҳҳои самараноки татбиқи он вобаста ба вазъ, макон ва сину соли муҳассилин масъалаи мубрам арзёбӣ мегардад.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ВЕБ-ДИЗАЙНЕРОВ

В современном мире увеличился объем информации, а наука и техника развиваются с очень высоким темпом. В зависимости от потребностей времени использование информационных и коммуникационных технологий в процессе подготовки будущих специалистов стало неизбежным. В конце XX века развитие информационных технологий совершило новый скачок в научно-техническом прогрессе и значительно расширило рамки интеллектуальных возможностей человека. Современные компьютеры стали очень эффективными, надежными, простыми в использовании, продвинутыми и относительно дешевыми, что полностью изменило весь образ жизни людей постиндустриальной цивилизации. Развитие информационных технологий не обошло стороной и направление дизайна.

В данной статье рассматриваются периоды развития компьютерного дизайна, его проблемы и перспективы. Каждый пользователь компьютерных и интернет-технологий мечтает создать свой сайт. Первые шаги в создании веб-страниц начинаются с веб-дизайна, то есть с оформления страниц. Чтобы создать веб-страницу, нужно начать с программы, которая не требует много работы. Во-вторых, необходимо определить цель создания веб-страницы. История веб-дизайна берет свое начало с 90-х годов прошлого века, а его внедрение началось в 1991 году и продолжает стремительно развиваться.

Изучение проблемы показало, что использование информационных и коммуникационных технологий необходимо в процессе подготовки будущих веб-дизайнеров, а поиск эффективных способов его реализации в зависимости от ситуации, местонахождения и возраста обучающихся является актуалным вопросом.

USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF PREPARATION OF FUTURE WEB DESIGNERS

In the modern world, the amount of information has increased, and science and technology are developing at a very high pace. Depending on the needs of the time, the use of information and communication technologies in the process of training future specialists has become inevitable. At the end of the 20th century, the development of information technology made a new leap in scientific and technological progress and significantly expanded the scope of human intellectual capabilities. Modern computers have become very efficient, reliable, easy to use, advanced and relatively cheap, which has completely changed the whole way of life of people in the post-industrial civilization. The development of information technology has not bypassed the direction of design.

This article discusses the periods of development of computer design, its problems and prospects. Every user of computer and Internet technologies dreams of creating their own website. The first steps in creating web pages start with web design, i.e. page design. To create a web page, you need to start with a program that does not require much work. Secondly, you need to determine the purpose of creating a web page. The history of web design dates back to the 90s of the last century, and its implementation began in 1991 and continues to grow rapidly.

The study of the problem showed that the use of information and communication technologies is necessary in the process of training future web designers, and the search for effective ways to implement it, depending on the situation, location and age of students, is an urgent issue.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ғуломов Сухроб Рустамович**,** докторанти PhD-и ихтисоси информатикаи кафедраи илмҳои компютерии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa: 735360,ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров -16. Тел.: 918172141

Сведения об авторе: Гуломов Сухроб Рустамович, докторант (PhD) по специальности информатики кафедры компютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360 РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова -16.. Тел.: 918172141

Information about the author: Gulomov Suhrob Rustamovich – PhD student of the specialty of computer science of the Departament of computer science of, Kulob state university named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarova St -16. tel: 918172141.

УДК: 37.0+377(2-тоҷ)
ББК: 73/74 (2-тоҷ)
Д-14

КОРИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШҶӮЁН ВА НАҚШИ ОН ДАР ОМӮЗИШИ ФАНҲОИ ТАЪЛИМӢ БО ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ

Давлатов Р.Ҷ., Донишгоҳи байналмилалалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон
Алламуродов Б.Н., Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Мушикилот дар таълими фанҳои иқтисодӣ басе зиёд ба назар мерасанд. Дар ҳоле, ки таҳсилоти илмӣ аз сабаби динамикӣ будани ҳаёти иҷтимоӣ каме тағйир меёбад, аксарияти илмҳои табиӣ-риёзӣ ба мушкилоти рушди иҷтимоӣ бештар ҷавоб медиҳанд. Ин ба андозаи зиёд ба таълими фанҳои иқтисодӣ низ дахл дорад.

Пӯшида нест, ки самаранокии раванди таълимро бештар методикаи таълим муайян мекунад. Истифодаи васеи усулҳои ягона ва гузаштан ба танҳо назорати хаттии азхудкунии фанҳои таълимӣ аз ҷониби донишҷӯён ба таври расмӣ нақши омӯзгорро дар раванди он коҳиш медиҳад. Дар ин раванд таҳким бахшидани сатҳи ҳамкории пайванди омӯзгор ва донишҷӯ басе муҳим аст.

Дар раванди таълим ҳарду ҷониб бояд нақши эҷодӣ бозанд. Муҳим аст, ки раванди омӯзиш аз шакли қолабӣ ба шакли хос, ки он ба рушд додани потенсиалӣ зеҳнӣ, мустақилона азхуд кардани дониш, ҳамзамон, ташкили фаъолияти иттилоотию таҳқиқотӣ низ гузаштан мусоидат намояд. Донишҷӯ бояд на танҳо фаҳмиши амсиласозӣ, балки равандҳои воқеии иқтисодиро низ омӯзад. Салоҳиятнок гардидани донишҷӯёни равияи иқтисодӣ аз фанҳои омӯзишӣ яке аз ҳадафҳои калидии таълим ба ҳисоб меравад.

О.Ю. Шубкина ташкили салоҳиятнокиро ҳамчун «бисёромила, иерархӣ ва раванди вақти дарозмуддат, раванди ташаккули сифатҳои шахсӣ, соҳиб гардидани боварӣ ва қодир будан ба мустақилона фаъолият намудан дар вазъияти нав» [7, с. 61] муайян намудааст.

Ба андешаи Ш.Ш. Туев «Дар айни ҳол, хусусияти курси «Технологияи иттилоотӣ» на танҳо малакаҳои хуби кор бо воситаҳои ТИИ-ро, балки ба таври амалӣ истифода намудани онҳоро талаб мекунад. Аз ин рӯ, таъмини соатҳои зиёди амалӣ ва корҳои инфиродии мустақилона барои донишҷӯён лозим мебошад, ки мавҷуд будани воситаҳои муосири барономавию техникиро дар назар дорад» [6, с. 14].

Ба андешаи мо «Тибқи талаботи низоми мазкур донишҷӯ бояд бо тамоми маводи зарурии таълимӣ, аз ҷумла силлабус (барномаи корӣ), китобҳои дарсӣ, матни лексияҳо, *мавзуъҳои корҳои мустақилона* ва ғайра таъмин бошад, ки ҳалли ин масъалаҳо бидуни истифодаи ТИ, барномаҳои махсусгардонидашудаи компютерӣ ва шабакаи Интернет хеле душвор аст» [4, с. 66].

Намудҳои асосии кори мустақилонаи донишҷӯён инҳоянд: конспект ва амалияи лексияҳо, омӯхтан ва қайд кардани адабиёт ва сарчашмаҳо, омодагӣ ба семинарҳо, дарсҳои амалӣ, омодагӣ ба санҷишу имтиҳонҳо, омода кардани корҳои назоратӣ, курсӣ, корҳои хатмкунӣ ва дипломӣ.

Нақши омӯзгор дар ташкил ва роҳнамоии кори мустақилона аз инҳо иборат аст:

1) дар рафти лексияҳо, машғулиятҳо, семинарҳо, гузаронидани машваратҳо барои мустақилона кор карданро ёд гирифтани донишҷӯён;

2) роҳбарӣ ба кори мустақилона: тартиб додан ва иҷро намудани супоришҳои кори мустақилона, ёрӣ расондан ба баланд бардоштани самара ва сифати кор;

3) назорат аз болои кори мустақилона: ҳам бевосита ва ҳам бавосита тавассути фаъолияти назорат ва тафтиш;

4) ислоҳи кори мустақилона: гурӯҳӣ ва инфиродӣ.

К.Д.Ушинский моҳияти педагогии кори мустақилонаро дар ҷараёни таълим таъкид намуда, чунин қайд кардааст: «Зарур аст, ки шунавандагон агар имкон бошад, мустақилона таҳсил намоянд ва омӯзгор бояд ин кори мустақилонаро идора карда, барои он мавод таъмин намояд» [1].

Ҳамин тавр, бояд зикр намуд танҳо якҷо намудани ҷидду ҷаҳди методӣ ва ташкилотчигии омӯзгор, ғамхорию эҳтиёҷоти доимии коллективона ва инфиродӣ кори самарабахшу хушсифати мустақилонаи донишҷӯён алалхусус, донишҷӯёни равияи иқтисодиро таъмин намуда метавонад.

Ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён аз рӯи фанҳои иқтисодӣ ба кор карда баромадани системаи тадбирҳои таълиму тарбия, ки таълими иқтисодӣ ва тафаккури мустақилонаи донишҷӯёнро ташаккул медиҳанд, нигаронида шудааст.

Ин тамоюлро ба усулҳои фаъоли азхудкунии дониш, рушди қобилиятҳои эҷодии донишҷӯён, гузаштан ба таълими инфиродӣ бо назардошти талабот ва имкониятҳои шахс дар назар дорад. Гап на танҳо дар бораи зиёд кардани соатҳои кори мустақилона, балки дар баланд бардоштани нақши кори мустақилонаи донишҷӯён маънои аз нав дида баромадани ташкили раванди таълимро дорад, ки он бояд тавре ташкил карда шавад, ки қобилияти донишомӯзӣ, ташаккули қобилияти худидоракунии донишҷӯ, эҷодкорона татбиқ намудани маводи бадастовардаи дониш, роҳҳои мутобиқ шудан ба фаъолияти касбӣ дар ҷаҳони муосирро фарогир бошад.

Пеш аз хама бояд аниқ муайян кард, ки кори мустақилонаи донишҷӯён чист. Умуман, ин ҳама гуна фаъолиятест, ки бо тарбияи тафаккури мутахассиси оянда алоқаманд аст.

Кори мустақилона – *шакли ташкили фаъолияти таълимии донишҷӯёну хонандагон мебошад, ки дар он онҳо фаъолияти берунӣ ва дохилии худро ба таври максималӣ нишон медиҳанд.*

Ҳар намуди машғулият ва фаъолият, ки барои пайдоиши тафаккури мустақилона, фаъолияти маърифатии донишҷӯён шароит фароҳам меорад, бо кори мустақилона (КМ) алоқаманд аст. Ба маънои васеъ, кори мустақилонаро маҷмуи тамоми фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён чи дар синфхона ва чи дар берун аз он, дар робита бо омӯзгор ва дар ғоибии ӯ фаҳмидан мумкин аст.

Корҳои мустақилона дар кадом маврид амалӣ карда мешаванд:

1. Бевосита дар рафти машғулиятҳои аудиторӣ — дар лексияҳо, машғулиятҳои амалӣ ва семинарӣ, ҳангоми иҷрои корҳои лабораторӣ.

2. Дар робита бо омӯзгор берун аз нақша – ҳангоми машварат оид ба масъалаҳои таълимӣ-тарбиявӣ, дар рафти алоқаҳои эҷодӣ, дар иҷрои супоришҳои инфиродӣ ва ғайра.

3. Дар китобхона, дар хона, хобгоҳ, вақте ки донишҷӯ вазифаҳои тарбиявию эҷодиро иҷро мекунад.

Сарҳадҳои байни ин намуди корҳо хеле норавшан буда, худи навъҳои кори мустақилонаро бо ҳам мепайвандад.

Омилҳои дохилиро, ки ба фаъол шудани кори мустақилона мусоидат мекунанд, баррасӣ менамоем ва дар байни онҳо муҳим инҳоянд:

1. *Фоиданок будани кори иҷрошуда.* Агар донишҷӯ донад, ки натиҷаи кори ӯ дар курси лексионӣ, дастури методӣ, дар озмоишгоҳҳои лабораторӣ, дар тайёр кардани нашр ва ё ба таври дигар истифода мешавад, он гоҳ муносибат ба иҷрои супориш ба куллӣ тағйир меёбад ва сифати кори иҷрошуда меафзояд. Дар баробари ин фаъолияти донишҷӯёнро аз ҷиҳати равонӣ ба роҳ монда, ба вай то чи андоза зарур будани корро нишон додан муҳим аст.

2. *Иштироки донишҷӯён дар фаъолияти эҷодӣ.* Ин чиз метавонад иштирок дар корҳои тадқиқотӣ, методӣ, лоиҳаҳои эҷодӣ ва ғ. бошад.

3. *Омили муҳими ҳавасмандкунанда педагогикаи интенсивӣ мебошад.* Он ба раванди таълим ҷорӣ намудани усулҳои фаъол, пеш аз ҳама омӯзиши бозиро дар бар мегирад, ки ба бозиҳои инноватсионӣ ва ташкилӣ-фаъолӣ асос ёфтааст. Дар чунин бозиҳо гузариш аз донишҳои яктарафаи мушаххас ба донишҳои бисёрҷониба дар бораи объект, амсиласозии он бо муайян кардани монеаҳо, на танҳо бо ба даст овардани малакаҳои қабули қарорҳо ба амал меояд. Қадами аввал дар ин равиш шаклҳои тиҷорӣ ё вазъияти омӯзишист.

4. *Иштирок дар олимпиадаҳо аз рӯи фанҳои таълимӣ, озмунҳо барои тадқиқоти илмӣ ё амалӣ ва ғайра.*

5. *Истифодаи омилҳои ҳавасмандкунанда барои назорати дониш (баҳои ҷамъбастӣ, рейтинг, тестҳо).* Ин омилҳо дар шароити муайян метавонанд хоҳиши рақобатпазириро ба вуҷуд оранд, ки худ як омили қавии ҳавасмандгардонии худшиносии донишҷӯён мебошад.

6. *Ҳавасмандгардонии донишҷӯён барои муваффақиятҳо дар таҳсил ва фаъолияти эҷодӣ ва чораҳо барои таҳсили суст.* Масалан, барои коре, ки пеш аз муҳлат супурда шудааст, шумо метавонед баҳои баланд гузоред ва дар акси ҳол онро камтар намоед.

7. *Инфиродикунонии вазифаҳои чи дар синф ва чи берун аз он иҷрошаванда, мунтазам нав кардани онҳо.*

8. *Омили ҳавасмандгардонии кори пуршиддати тарбиявӣ ва пеш аз ҳама кори мустақилона ин худи омӯзгор мебошад.* Омӯзгор метавонад барои шогирд ҳамчун мутахассис, ҳамчун шахси эҷодкор намуна бошад. Омӯзгор метавонад ба шогирд дар ошкор намудани нерӯи эҷодии ӯ, муайян кардан ва рушди инкишофи ботинии ӯ ёрӣ расонад.

Дар сурати умумӣ ду самти асосии дар асоси кори мустақилонаи донишҷӯён барпо намудани раванди таълим мавҷуд аст.

Якум, баланд бардоштани нақши кори мустакилона дар аудитория. Татбиқи ин роҳ аз омӯзгорон талаб мекунад, ки усулу шаклҳои ташкили дарсҳоро кор карда бароянд, ки онҳо дараҷаи баланди мустақилияти донишҷӯёнро таъмин намуда, сифати таълимро баланд бардоранд.

Дуюм, баланд бардоштани фаъолияти донишҷӯён дар иҷрои тамоми корҳои мустақилона дар вақтҳои беруназсинфӣ. Баланд бардоштани фаъолияти донишҷӯён дар вақти кори берун аз синф бо як қатор душвориҳо вобаста аст. Ин пеш аз ҳама ба он тайёр набудани ҳам аксарияти донишҷӯён ва чи аз ҷихати касбӣ ва равонӣ мебошад. Илова бар ин, таъминоти иттилоотии мавҷудаи раванди таълим барои ташкили самараноки кори мустақилона кифоя нест.

Яке аз намудҳои асосии кори мустақилона маҳорати кор бо матнҳо мебошад. Биёед ба худ савол диҳем, ки чӣ гуна мақолаҳо, китобҳоро хонем, то ҳадди аксар фоида ба даст орем? Матн бо барномаи таълимӣ, усулҳои таълим чӣ гуна алоқаманд аст? Усули кор бо матн як қатор ҳолатҳоро дар бар мегирад:

1) азхудкунии бошууронаи чизи хондашуда, ки дарки матн ва таъкид кардани ғояҳо ва муқаррароти асосиро дар бар мегирад;

2) тавзеҳоти номаълум – истилоҳот, калимаҳо, мафҳумҳо, шахсиятҳо;

3) таваҷҷуҳ ба он масъалаҳое, ки дар ҷаласаҳои омӯзишӣ баррасӣ мешаванд.

Сатҳи саволҳо аз рӯи ҳадафҳои таълимӣ муайян карда мешавад. Агар саволҳо ба омӯзиши далелҳо, рақамҳо, ғояҳо нигаронида шуда бошанд, пас дарс такрори иттилооти махсус, истифодаи охирин барои ҳалли мушкилот, ҳамчун далел ҳангоми муҳокима истифода мешавад. Агар фаъолияти пешбинишуда ба таҳлили танқидии мавод, татбиқ дар таҷрибаи шахсӣ, таҳияи муҳокимаи арзишӣ нигаронида шуда бошад, пас ҳалли масъалаҳои таълимии сатҳи баланди маърифатӣ дар назар аст.

Як қатор усулҳоеро номбар мекунем, ки барои кори мустақилона бо матни иқтисодӣ истифода бурдан мумкин аст.

1. Хулосаи мухтасар бо вокуниш ба чизи хондашуда, супориши хаттии пешниҳодкардаи омӯзгорро дар бар мегирад. Масалан, се идеяи асосии матнро интихоб кунед, ки шумо бо онҳо розӣ ҳастед ё баръакс, барои пешниҳоди тартиби марҳила ба марҳила барои таҳлили раванд, падидаи мушаххас розӣ нестед.

Мулоҳизаҳои муаллифро мухтасар баён кунед.

2. Бе азхуд намудани дастгоҳи консептуалӣ амалӣ гардидани ягон мақсади маърифатиро тасаввур кардан мумкин нест. Аз системаи мафҳумҳо назарияҳо, мафҳумҳои дигар ба вуҷуд меоянд, донишҳои амалӣ ба амали мушаххас табдил меёбанд. Донишҷӯён ба таври инфиродӣ ё дар гурӯҳҳои хурд даъват карда мешаванд, ки ғояҳои асосӣ ва робитаҳои назаррас ва вобастагии мутақобиларо дар шакли харита, амсила инъикос кунанд. Барои пурра ва дуруст кушодани мазмуни ҳодиса ё предмети омӯхташаванда қисмҳои алоҳидаи матн бо ҳам алоқаманд карда мешаванд.

3. Барои кор бо маводи иқтисодӣ, шумо метавонед муҳокимаи танқидро истифода баред, вақте донишҷӯён ба муқаррароти муаллиф савол медиҳанд. Инҳоянд чанд савол барои роҳнамоии муҳокима:

а) Муаллиф кадом нуқтаҳои асосиро пешниҳод мекунад ва дар ҳимояи худ кадом далелҳоро истифода мебарад?

б) Кадом шубҳаҳо дар бораи аҳамияти натиҷаҳои бадастомада пайдо мешаванд?

в) Дар ҳимояи мавқеи муаллиф чиро пешниҳод кардан мумкин аст?

г) Ҷиҳатҳои қувваи муқобил дар чист?

4. Усули «калимаи охиринро ба ман гузоред» ҷолиб ба назар мерасад. Донишҷӯён даъват карда мешаванд, ки порчаи муҳимтаринро аз сарчашмаи мавзуи таълимӣ интихоб кунанд ва дар як тарафи варақ бинависанд ва дар тарафи дигар дар бораи интихоби худ шарҳ диҳанд.

Ҳангоми муҳокимаи матн, донишҷӯён ба навбат даъват карда мешаванд, ки порчаҳои онҳоро мутолиа кунанд, сипас шарҳҳо ва арзёбии арзишҳо.

5. Усули «Қайд кардан» тарҳи хаттии сарчашмаро дар бар мегирад. Шаклҳои бақайдгирӣ метавонанд аз ҷониби омӯзгор пешниҳод карда шаванд. Ин метавонад нақшае бошад, ки дар он рӯйхати саволҳои асосӣ пешниҳод карда мешавад, ки мундариҷаи манбаъро ошкор мекунад. Изҳороти рисола таҳияи мухтасари муқаррароти асосии манбаъро бидуни ифшои муфассали мундариҷа дар бар мегирад.

Ҳангоми омӯзиши ҳар як фан ташкили КМД бояд ягонагии се шакли ба ҳам алоқамандро ифода намояд:

1. Корҳои мустақилонаи беруназсинфӣ;

2. Кори мустақилонаи синфӣ, ки таҳти роҳбарии бевоситаи омӯзгор сурат мегирад;

3. Эҷодӣ, аз ҷумла корҳои илмӣ-тадқиқотӣ.

Намудҳои КМД дар омӯзиши фанҳои иқтисодӣ гуногунанд: омода кардан ва навиштани реферат, маърӯза ва дигар корҳои хаттӣ аз рӯи мавзуъҳои додашуда. Ба донишҷӯ ҳуқуқи интихоби мавзуъ дода шавад; супоришҳои вазифаҳои хонагӣ аз намудҳои гуногун. Ин ҳалли мушкилот аст; интихоб ва омӯзиши сарчашмаҳои илмию-таълимӣ; таҳия ва тартиб додани нақшаҳои гуногун; иҷрои корҳои графикӣ; ҳисоб кардан ва ғайра; иҷрои супоришҳои инфиродӣ, ки ба инкишофи мустақилият ва

ташаббуси донишҷӯён нигаронида шудаанд. Супориши инфиродӣ метавонад аз ҷониби ҳар як донишҷӯ ва як қисми донишҷӯёни гурӯҳ қабул карда шавад.

Барои ташаккул додани муносибати мусбати донишҷӯён ба корҳои беруназсинфӣ дар ҳар як марҳила ҳадафҳои кор фаҳмонда, фаҳмиши ин ҳадафҳо аз ҷониби донишҷӯён назорат карда шуда, тадричан қобилияти мустақилона гузоштани вазифа ва интихоби ҳадафро ташаккул медиҳанд. Корҳои мустақили аудиторӣ ҳангоми дарсҳои амалӣ, семинарҳо ва дар рафти лексияҳо амалӣ карда мешаванд.

Ҳангоми мутолиаи курси лексия бевосита дар синфхона азхудкунии мавод аз ҷониби қисми зиёди донишҷӯён тавассути гузаронидани пурсишҳои кӯтоҳ аз рӯи мавзуъҳои мушаххас, назорати тестии дониш ва пурсиш аз донишҷӯён дар шакли бозии «Чӣ? Дар кӯҷо? Кай?" ва ғайра мустаҳкам карда мешавад. Дар дарсҳои амалӣ ва семинарӣ намудҳои гуногуни КМ раванди таълимро шавқовар гардонида, фаъолияти қисми зиёди донишҷӯёнро дар гурӯҳ баланд мебардоранд.

Дар семинарҳои оид ба фанҳои сикли «Иқтисодиёт» тез-тез муаммоҳои иқтисодиро истифода бурдан зарур аст.

Барои таҳияи муаммои иқтисодӣ мушкилот муайян ва бо роҳҳои гуногун пешниҳод карда мешавад. Масалан, бисёриҳо розӣ мешаванд, ки молҳои зарурӣ бояд сарфи назар аз даромад истеъмол ва ба даст оварда шаванд. Биёед ба ин изҳорот аз тарафи дигар наздик шавем: «Дар ҷое, ки молҳои зарурӣ ройгон дода мешаванд, барои гирифтани онҳо навбатҳои тӯлонӣ пайдо мешаванд».

Барои омӯзиши ин масъала мо принсипҳои тафаккури иқтисодиро истифода мебарем:

1. Одамон чиро интихоб мекунанд.
2. Интихоби одамон ногузир бо хароҷот алоқаманд аст.
3. Одамон ба ангезандаҳо бо тарзҳои пешбинишаванда вокуниш нишон медиҳанд.
4. Одамон системаҳои иқтисодиро эҷод мекунанд, ки ба интихобҳо ва ангезаҳои инфиродӣ таъсир мерасонанд.
5. Одамон аз мубодилаи ихтиёрӣ манфиат мегиранд.
6. Интихоби одамон боиси оқибатҳое мегардад, ки дар оянда зуҳур мекунанд.

Инсон дар ҷаҳони захираҳои маҳдуд зиндагӣ мекунад. Онҳо аз рӯи эҳтиёҷоти мардум маҳдуд мешаванд. Тарзи тақсимоти захираҳо аз системаи иқтисодӣ вобаста аст, ки ба интихоби инфиродӣ ва ҳавасмандкунӣ таъсир мерасонад. Нархи бозор талабот ва пешниҳодро ба захираҳо ва молҳо баробар мекунад. Дар он ҷое, ки фоидаи иқтисодӣ бепул тақсим карда мешавад, онро пеш аз ҳама онҳое мегиранд, ки ба тақсимоти онҳо наздиканд. Ин ду изҳорот қонунӣ ва боварибахш ба назар мерасанд. Гуногунии падидаҳо донишҷӯро водор мекунад, ки далелҳо барои тавзеҳ, ба низом даровардан, таҳлил ва арзёбии маводи иқтисодие, ки ба ӯ тааллуқ доранд, ҷустуҷӯ кунанд.

Дар семинари гурӯҳҳои хурд таклиф карда мешавад, ки як муаммои иқтисодиро кор карда, ба гурӯҳҳои дигар барои таҳқиқот пешниҳод кунанд. Дар охири машгулият барои беҳтарин муаммои иқтисодӣ конкурс гузаронда шавад.

Татбиқи корҳои амалӣ мисли дигар намудҳои фаъолияти таълимӣ барои истифодаи усулҳои фаъоли таълим ва ташкили КМД дар асоси муносибати инфиродӣ имкониятҳои зиёд дорад.

Дар вақти ба амал баровардани онҳо барои бештар мустақилона ба амал баровардани кори амалӣ шароит фароҳам овардан лозим аст. Бинобар ин, ҳангоми иҷрои кор, шумо бояд:

1. Гузаронидани пурсиши экспрессӣ (кӯтоҳи зудпешниҳодшаванда, даҳонӣ ё дар шакли тестӣ) аз рӯи маводи назариявӣ, ки барои анҷом додани кор заруранд (бо баҳодиҳӣ).
2. Ба кори донишҷӯ дар аудитория баҳо диҳед.
3. Корро тафтиш кунед ва баҳо диҳед. Ҳар як кори амалӣ бояд мустақилона амиқ омӯхтани маводи назариявӣ, кор карда баромадан ва шарҳ додани маълумотҳои

таҷрибавиро дар бар гирад. Як қатор асарҳо сексияҳои дорои элементҳои иловагии тадқиқотӣ-илмӣ мебошанд, ки онҳо мустақилона чуқур омӯхтани маводи назариявиро талаб мекунанд.

Солҳои охир дар баробари шаклҳои анъанавии назорат – тестҳо, имтиҳонҳо усулҳои нав ба таври васеъ ҷорӣ карда мешаванд, яъне ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосири таълимӣ амалӣ карда мешавад.

Назорати тестии донишу малакаи донишҷӯён хеле муфид аст, ки бо объективона будан фарқ мекунад, вакти омӯзгорро сарфа мекунад, ӯро аз кори муқаррари бештар озод мекунад ва ба ӯ имкон медиҳад, ки бештар ба қисми эҷодии таълим таваҷҷуҳ намояд.

Дар замони муосир истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) дар ҳалли муаммоҳои зиёде дар таълим нақши муассир бозид. Чи тавре дар боло қайд гардид, КМД дар муҳити аудиторӣ, хона, озмоишгоҳ иҷро карда мешавад. Дар ин замина ТИК дастрасии фазои иттилоотиро барои донишҷӯён хуб фароҳам оварда, имкон медиҳад масъалаи дар назди ӯ гузошташуда ҳалли худро ёбад. Бешубҳа гуфтан ба маврид аст, ки китоб манбаи дониш ва сарчашмаи асосии ҳамаи донишҳост. Истифодаи маводҳои электронӣ то ҳадди зарурӣ метавонанд мушкилоти дастрасии маводҳои таълимиро пурра аз байн баранд. Ҳамзамон, ҷаҳони илмиро бо дастрас намудани маъхазҳои калони китоб ба донишҷӯ-хонанда таъмин намояд. Замимаҳои компютерӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, ки заминаи он ҳисобу китобҳои молиявӣ ва амсоли инҳоро ташкил медиҳад ба донишҷӯён роҳҳои оптималӣ ва осон намудани кори онҳоро дар иҷрои ин гуна масъалаҳо таъмин менамояд.

Дар асоси таҳқиқоти зерин мо баъзе аз тафовути иҷрои КМД-ро бо истифодаи ТИК ва бе истифодаи он пешниҳод менамоем.

Ҷадвали 1. Тафовути иҷрои КМД бо истифода ва бе истифодаи ТИК
Таблица 1. Разница в показателях КМД с применением ИКТ и без него
Table 1. The difference in the performance of independent work of students with and without the use of ICT

Иҷрои корҳои мустақилона бе истифодаи ТИК	**Иҷрои корҳои мустақилона бо истифодаи ТИК**
Мавҷудияти маводҳои чопӣ ва дастурҳои ёрирасон, ки дар раванди иҷрои КМД зарур аст талаб карда мешавад	Таъминоти донишҷӯён бо маводҳои электронӣ фазои дастрасии маводҳои таълимию илмии ёрирасонро ба донишҷӯён ниҳоят зиёд мегардонад.
Донишҷӯ бештари корҳоро бо иштирок намудан дар муҳити омӯзиш (корхона, истеҳсолот, бонк, ширкатҳо, кумитаҳо ва ғ.) дарк ва азхуд намуда метавонад.	Донишҷӯ метавонад дар реҷаи маҷозӣ, видеоӣ ва амсоли инҳо аз муҳити омӯзишӣ ошноӣ намояд.
Муҳити мубодилаи КМД дар фазои ҳамсабақон маҳдудтар аст.	Муҳити мубодилаи КМД дар фазои ҳамсабақон озод аст, ки ҳатто дар ин раванд он метавонад ба фаъолгардонии аҳли гурӯҳ боис гардад.
Дар мавриди санҷиши дониши донишҷӯён (тест) хароҷоти моддӣ талаб менамояд.	Ҳангоми гузаронидани санҷишҳои дониши донишҷӯён ягон хароҷоти зиёдатӣ зарур нест.

Сарчашма: таҳия аз ҷониби муаллифон

Чи тавре аз ҷадвал бармеояд истифодаи ТИК дар мавриди иҷрои КМД комилан муҳит ва шароити хубтареро фароҳам меорад. Аммо, он дар баробари ин хусусиятҳо аз донишҷӯ маҳорати хуби истифодаи технологияҳои компютериро бо дониши касбӣ-тахассусӣ талаб менамояд.

Дар ҷамъбасти мақола барои беҳтар намудани сатҳи иҷрои КМД бо истифодаи ТИК чунин пешниҳод менамоем:

– Корҳои мустақилона бо алоқаманд намудани мавзуи пешниҳодшаванда бо касби ояндаи донишҷӯ пешниҳод карда шавад;

– Омӯзиши замимаҳои компютерӣ, фанни технологияҳои иттилоотӣ (ТИ) ва дигар фанҳои сикли информатика бо назардошти касбияти ояндаи донишҷӯён ба роҳ монда шавад;

– Истифодаи китобхонаи электронӣ дар омӯзиши ҳамаи фанҳои таълимӣ бо пешниҳод намудани супоришҳои инфиродии фаннӣ ба роҳ монда шавад;

– Барои беҳтар иҷро намудани КМД бо донишҷӯёне, ки аз истифодаи ТИК хуб бархурдор нестанд корҳои инфиродӣ ташкил карда шавад;

– Донишҷӯён бо маводҳои электронӣ ва сарчашмаҳои электронӣ аз тарафи омӯзгорон таъмин карда шаванд.

Дар ҳолати мазкур мо дар иҷрои самараноки КМД, ки минбаъд ба омодасозии онҳо мусоидат менамояд муваффақ хоҳем шуд.

Адабиёт

1. Выступление «Самостоятельная работа учащихся на уроке». [Интернет ресурс] www.infourok.ru/vistuplenie-samostoyatelnaya-rabota-uchaschihs ya-na-uroke-1317053.html#:~:text=Ещё%20К.%20Д.% 20 Ушинский %20 говорил % 3А,в%20сфере%20самостоятельной%20 познавательной %20 деятельности [Дата обращения: 18.09.2022]
2. Давлатов, Р. Ҷ. Методикаи ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ бо ёрии барномаҳои компютерӣ / Р. Ҷ. Давлатов, М. Абдусамад // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2021. – No 3(40). – P. 137-142. – EDN HHILVL.
3. Давлатов, Р. Ҷ. Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ - заминаи асосии иқтисодиёти рақамӣ / Р. Ҷ. Давлатов, С. Расулов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – 2021. – No 3(35). – P. 190-194. – EDN PUYPMM.
4. Комилиён, Ф. С. Методикаи татбиқи босамари технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар омодасозии иқтисодчиёни оянда : Монографияи илмӣ / Ф. С. Комилиен, Р. Д. Давлатов. – Душанбе : Бахманруд, 2022. – 164 p. – ISBN 978998554825. – EDN FTPTFH.
5. Красавина, Ю.В. Организация самостоятельной работы студентов-будущих бакалавров профессионального обучения на основе метода междисциплинарных электронных проектов : специальность 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» : диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Красавина Юлия Витальевна ; Ижевский государственный технический университет имени М. Т. Калашникова. – Ижевск, 2017. – 218 с. – Место защиты: Казан. нац. исслед. технол. ун-т. – Текст : непосредственный.
6. Туев Ш.Ш. Хусусиятҳои методии ташаккули донишҳои иттилоотию иртиботии донишҷӯён зимни омӯзиши фанни технологияи иттилоотӣ/ Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои педагогӣ 13.00.02 – назария ва методикаи омӯзишу парвариш (методикаи таълими информатика). Душанбе. – 167 с.
7. Шубкина, О. Ю. Формирование коммуникативной компетентности студентов технических направлений подготовки : специальность 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» : диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Шубкина Ольга Юрьевна; Красноярский государственный педагогический университет им. В. П. Астафьева – Красноярск, 2016. – 266 с. – Текст: непосредственный.
8. Сатторов, А. Э. Нақши технологияҳои муосир дар баландбардории завқи худомӯзии хонандагон ҳангоми иҷрои корҳои беруназсинфӣ аз информатика / А. Э. Сатторов, Н. С. Рачабова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. – No 10. – P. 374-379.

9. Сатторов, А. Э. Педагогические условия развития творческих умений у студентов вуза при обучении прикладному искусству / А. Э. Сатторов, А. А. Азизов // Вестник Таджикского национального университета. – 2019. – № 7. – С. 193-198.

10. Комилиен, Ф. С. Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ : ВОСИТАИ ТАЪЛИМӢ ВА ХУДОМӮЗӢ / Ф. С. Комилиен ; Вазорати маорифва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия кардааст. – Душанбе: Душанбе принт, 2016. – 480 с. – ISBN 978-99975-853-2-4.

11. Компютер ва иттилоот / Ф. С. Комилиен, З. Ф. Рахмонзода, Р. Ҷ. Давлатов, Б. Файзализода. – Душанбе : Маориф, 2015. – 136 с. – EDN SWCBHW.

12. Назаров, А. П. Объективный контроль знаний учащихся при решении экономических задач в электронных таблицах с применением метода пулат / А. П. Назаров // Дистанционное обучение в высшем образовании: опыт, проблемы и перспективы развития: Материалы XV Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Санкт-Петербург, 20 апреля 2022 года. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский Гуманитарный университет профсоюзов, 2022. – С. 43-47.

13. Назаров, А. П. Компьютерная программа для проверки письменных контрольных работ по математике / А. П. Назаров // Школьные технологии. – 2020. – № 1. – С. 92-98.

14. Саидзода, И. М. Амсиласозии компютерии масъалаҳои иқтисодӣ / И. М. Саидзода, Ф. Т. Шамсов. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 93 с.

15. Применение игровых технологий в проблемной форме обучения и усовершенствования педагогических технологий / Ф. С. Комилов, Ш. Х. Тагоев, Ф. Р. Файзуллоев [и др.] // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – № 2. – С. 296-305.

КОРИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШҶӮЁН ВА НАҚШИ ОН ДАР ОМӮЗИШИ ФАНҲОИ ТАЪЛИМӢ БО ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ

Дар мақолаи мазкур моҳияти иҷрои корҳои мустақилона дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ баррасӣ гардидааст. Ҳамзамон, дар мақолаи мазкур омилҳои асосии истифодаи корҳои мустақилона дар рушди минбаъдаи касбияти донишҷӯён мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Инчунин, он дар раванди салоҳиятнок гардидани донишҷӯён дар фанҳои иқтисодӣ таҳқиқ гардида, дар мақола таваҷҷуҳи асосӣ ба нақши технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар иҷрои корҳои мустақилона нигаронида шудааст. Дар ҷамъбасти мақола барои беҳтар намудани сатҳи иҷрои КМД бо истифодаи ТИК чунин пешниҳодҳо таклиф гардид: корҳои мустақилона бо алоқаманд намудани мавзуи пешниҳодшаванда бо касби ояндаи донишҷӯ пешниҳод карда шавад, омӯзиши замимаҳои компютерӣ, фанни технологияҳои иттилоотӣ ва дигар фанҳои сикли информатика бо назардошти касбияти ояндаи донишҷӯён ба роҳ монда шавад, истифодаи китобхонаи электронӣ дар омӯзиши ҳамаи фанҳои таълимӣ бо пешниҳод намудани супоришҳои инфиродии фаннӣ ба роҳ монда шавад, барои беҳтар иҷро намудани КМД бо донишҷӯёне, ки аз истифодаи ТИК хуб бархурдор нестанд корҳои инфиродӣ ташкил карда шавад, донишҷӯён бо маводҳои электронӣ ва сарчашмаҳои электронӣ аз тарафи омӯзгорон таъмин карда шаванд.

Калидвожаҳо: корҳои мустақилонаи донишҷӯён, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, иқтисодиёт, касбияти оянда, маводҳои электронӣ, фаъолияти таълимӣ, омӯзиш, маҳорат

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ И ЕЕ РОЛЬ В ИЗУЧЕНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРЕДМЕТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье рассматривается сущность самостоятельной работы в высших учебных заведениях. При этом в данной статье исследуются основные факторы

использования самостоятельной работы в дальнейшем профессиональном развитии студентов. Также исследуется процесс становления студентов экономическими предметами, и основное внимание в статье сосредоточено на роли информационных и коммуникационных технологий в выполнении самостоятельной работы. В аннотации статьи были высказаны следующие предложения по повышению уровня выполнения ИКТ с помощью ИКТ: предложить самостоятельную работу, связав предложенную тему с будущей профессиональной деятельностью студента, изучение компьютерных приложений, предмет информации технологии и другим предметам цикла информатики с учетом будущей профессиональной деятельности обучающихся.Использование электронной библиотеки при изучении всех учебных предметов должно быть установлено путем предъявления индивидуальных предметных заданий; для более качественного выполнения СРС со студентами, которые не получают удовольствия от использования ИКТ, должна быть организована индивидуальная работа, учащимся электронные материалы и источники предоставляются учителями в электронном виде.

Ключевые слова: самостоятельная работа студентов, информационно-коммуникационные технологии, экономика, будущая профессия, электронные материалы, учебная деятельность, обучение, навыки.

INDEPENDENT WORK OF STUDENTS AND ITS ROLE IN STUDYING EDUCATIONAL SUBJECTS USING INFORMATION TECHNOLOGIES

This article discusses the essence of independent work in higher educational institutions. At the same time, this article explores the main factors of using independent work in the further professional development of students. The process of becoming students of economic subjects is also explored, and the focus of the article is on the role of information and communication technologies in the performance of independent work. In the abstract of the article, the following proposals were made to improve the level of ICT performance with the help of ICT: to offer independent work, linking the proposed topic with the student's future professional activity, the study of computer applications, the subject of information technology and other subjects of the computer science cycle, taking into account the future professional activities of students. The use of electronic libraries in the study of all academic subjects should be established by presenting individual subject assignments; for better performance of KMD with students who do not enjoy the use of ICT, individual work should be organized, students should be provided with electronic materials and sources by teachers in electronic form.

Keywords: independent work of students, information and communication technologies, economics, future profession, electronic materials, learning activities, learning, skills.

Маълумот дар бораи муаллифон: Давлатов Раҳматулло Ҷурабекович – Донишгоҳи байналмилалалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, н.и.п., дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ. **Суроғa**: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад,48/5. E-mail: **davlatov_r@mail.ru.** Телефон: **(+992) 555-55-25-77.**

Алламуродов Боймуҳаммад Носирович, номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи методикаи таълими технологияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав,. **Суроғa:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи С.Айнӣ, 67. E-mail: **ballamurodov83@mail.ru** Телефон: (+992) 905-03-51-23

Сведения об авторах: Давлатов Рахматулло Джурабекович - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, к.п.н., доцент кафедры информационных технологий. **Адрес**: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5. E-mail: **davlatov_r@mail.ru.** Телефон: **(+992) 555-55-25-77**

Алламуродов Боймухаммад Носирович**,** кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой методики преподавания технологии Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрав. Адрес:735140, Республика

Таджикистан, город Бохтар, улица С.Айни, **67.** E-mail: **ballamurodov83@mail.ru** Телефон: (+992) 905-03-51-23

Information about the authors: Davlatov Rahmatullo Dzhurabekovich - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of information technologies. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad 48/5. E-mail: **davlatov_r@mail.ru.** Phone: **(+992) 555-55-25-77.**

Allamurodov Boymukhammad Nosirovich, candidate of pedagogical Sciences, Head of the Department of Technology Retraining Methodology Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Address: 67 S.Aini Street, Bokhtar city, 735140, Republic of Tajikistan. E-mail: ballamurodov83@mail.ru Phone: (+992) 905-03-51-23

УДК:373+374 (2-тоҷ)
ББК:73.23 (2- тоҷ)
Ҷ-38

ДИАЛЕКТИКАИ АНЪАНА ВА ИННОВАТСИЯҲО ДАР ФАРҲАНГ ВА МАОРИФ

Зулфияи Ҷ., докторанти PhD
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар асоси мавзуе, ки мавриди таҳқиқ қарор мегирад, мафҳуми калидии «фарҳанг» ҳамчун зуҳуроти фавқ уттабиӣ қарор дошта, бо фаъолияти одамон муайян шудааст, ки таҷрибаи мавҷударо таҷдид карда, таҷрибаи навро эҷод мекунанд, ки натиҷаи он тағйироти чизи табиӣ (натуралӣ) ва фарҳангӣ (моҳир) мебошанд. Ин фаҳмиш боиси ба вуҷуд омадани таърифоти зиёди фарҳанг гардид, ки баъзан хилофи якдигар мебошанд. Ҳамин тавр, С.И. Гессен фарҳангро «аз ҳама умумӣ ва номуайян», «яке аз ҳама сермаъно» номидааст. Дар баррасии масъалаи таърифи фарҳанг ҳамчун мафҳуми таърихӣ истода нагузашта, мо дар таҳқиқоти худ кӯшиш мекунем, ки чизи “беҳтарин”, “дурусттарин”-ро пайдо карда, ба тамоюлҳои рушди падидаи мазкури фавқуттабиӣ тамаркуз кунем. Таҳлили онҳо имкон медиҳад, ки маъноҳои онтологӣ, гносеологӣ ва аксиологии рушди ҷомеа ва фарҳанг, инсон ва фарҳанг, шахсиятро ҳамчун ҳомили фарҳанг, ки дорои зуҳуроти берунаи иҷтимоӣ ва дохилии инфиродӣ доранд, бифаҳмем.

Барои таҳқиқоти мо баррасии фарҳанг аз нуқтаи назари фалсафа самарабахш аст, вақте ки мафҳум на дар мантиқи таърифҳо, балки дар муқаррарсозии таҳаввулоти шаклҳо, ки инсон барои ҳифз ва таҷдиди ҳаёти иҷтимоӣ ва муҳимтар аз ҳама, дар тавсифоти мушаххаси шаклҳои таҷдид ва навсозӣ, таносуби онҳо истифода мебарад, ошкор карда мешавад. Он гоҳ ҳар як фарҳанги мушаххас таносуби муайяни шаклҳои таҷдид ва навсозии ҳаёти иҷтимоӣ ба назар мерасад. Ҳамин тавр, бо ин маънӣ гуфтан мумкин аст, ки масъалаи асосии фарҳанг – ин масъалаи таносуби таҷдид ва дигаргунӣ, навсозии ҳастии инсон мебошад. Маҳз ҳамин тавр мо ба масъалаи пайдоиш ва пешагирии инноватсияҳо, ки дар таърихи инсоният буданд, ҳастанд ва хоҳанд буд. Ҳамзамон, дар марҳилаҳои аввали рушди ҷомеа анъанае бартарӣ дошт, ки нигоҳдории ташкили иҷтимоиро дар шакли бетағйир таъмин мекард. Сипас амали муштараки анъанаҳо ва инноватсияҳои мухталиф беш аз пеш афзоиш ёфта, дар даҳсолаҳои охир пайдоиши босуръат ва тасдиқи охириҳо сурат гирифта истодааст. Дар маҷмуъ бошад, ин боиси тағйироти парадигмаи арзишии рушд мегардад, ки ин ё он навъи тамаддунро муайян мекунад.

Робитаи зичи фарҳанг ва тамаддунро муқаррар намуда, таъсири мутақобила ва пурракунии мутақобилаи онҳоро ёфта, мо ба таври муфассалтар дар бораи мафҳуми «тамаддун», ки он низ таърифи якмаъноро надорад, истода мегузарем (ниг. расми 1). Он

ба илм дар охири асри XVIII дар Аврупои Ғарбӣ ворид гардида, ба як усули худайниятдиҳии арзишии инсонияти муосир дар муносибат он ба табиат, ҷомеа ва фарҳанг табдил ёфтааст [1 с. 1007].

Тибқи луғатномаи муосири фалсафӣ, фарқи байни тамаддун ва фарҳангро ё ба ҳадди аксар таърихӣ ё ҳамин қадар ба ҳадди аксар онтологӣ фаҳмидан мумкин аст [1, с. 1007]. Таърихан фарҳанг ҳамчун як шакли умумии фаъолияти ҳаётии инсонӣ, хосияти ҳаёти ҷинс баррасӣ мешавад, ки аз ибтидо хоси он буда, то даме ки инсонят дар рӯи замин зиндагӣ мекунад, вуҷуд дорад. Тамаддун бошад, як роҳи ҳаёти ҷинсист, ки пас аз ибтидоӣ омада, на танҳо дар ибтидои худ, балки дар охир низ муайян шудааст. Аз ҷиҳати онтологӣ фарқияти онҳо на бо вақт, балки бо фазои имкониятҳо алоқаманд аст. Дар ҳасти воқеии одамон ду навъ имкониятҳо вуҷуд доранд – баъзеи онҳо ба таҷдиди таҷрибаи наслҳои гузашта, ба мерос, ки бидуни азхудкунии он ягон фарди нав таваллуд ёфта инсон шуда наметавонад, мансубанд. Аз ин нуқтаи назар, фарҳанг ҳамеша маҳсули идеалии фаъолияти ҳаётии одамон, ҳамон натиҷаи маҷмуӣ ва «махзан»-и имкониятҳое боқӣ мемонад, ки маҳз ҳамонҳо аз ҷониби ҳар як насли нав то қадри манфиатҳо ва талаботҳои воқеии он азхуд карда мешаванд. Аммо имкониятҳои дигаре низ ҳастанд, ки аз ҷониби насли фаъол тавлид шуда, онҳо акнун на бо хотира, балки бо интизорӣ, бо ғамхорӣ, бо тарҳрезии худ ба оянда алоқаманданд.

Бӯҳрони тамаддун ва баҳодиҳии аз меъёр зиёди арзишҳо дарку дарёфти куллии ҳам муносибатҳои инфиродӣ, ҳам ҷинсиро ба оянда талаб мекунанд. Дар сатҳи инфиродӣ чунин муносибат «маъно» мешавад, ки фаҳмиши ҳама гуна роҳи дигари тафаккурро дар сатҳи ҷинсии «умумиҷаҳоният» пешбинӣ мекунад, ки метавонад ба асоси рафтори умумиҷаҳонии одамон табдил ёбад, ки тақсимотро ба «мо» ва «онҳо», ба «худиҳо» ва «бегонагон», «иттифоқчиён» ва «душманон» истисно мекунад.

Ба чунин уфуқ фарҳанги инноватсионӣ, ки фарҳанги педагогиро низ дар бар мегирад, мебарад. Дар ин ҳаракат “роҳи воқеӣ аз фарҳанги муфидӣ ба фарҳанги шаъну шараф» боз мешавад. Психолог А.Г. Асмолов онро ҳанӯз ҳамчун «роҳи тайнашуда» мешуморад. Ба таври шартӣ “мозаикаи фарҳангҳоро дар рафти таърихи инсонӣ” муаллиф дар ду қутб – қутби муфидӣ ва қутби шаъну шараф қарор дода, ҳар кадоми онҳоро тавсиф карда, ба онҳо тавсифоти мухтасар, вале ғунҷоишдор медиҳад. «Фарҳанге, ки ба муфидӣ нигаронида шудааст, ҳамеша ба мувозинат, ба худҳифзкунӣ ҳаракат карда, ҳамеша дар андешаи он аст, ки зинда монад, на зиндагӣ кунад», ҳамин тавр он худро таҷдид мекунад [2, с. 589]. «Масъалаи дигар, – менависад муҳаққиқ, – фарҳангест, ки ба шаъну шараф нигаронида шудааст. Дар чунин фарҳанг арзиши пешбар арзиши шахсияти шахс аст, новобаста аз он, ки оё аз ин шахсият ягон чиз барои ичрои ин ё он кор гирифтан мумкин аст ё не» [2, с. 589]. Ҳамин тариқ, маҳз шаъну шараф вектори арзишии ғояҳо ва лоиҳаҳои гуногун мебошад, зеро он маънои такомулии ҳаракати шахс ва ҷомеаро ба фарҳанги шаъну шараф муайян мекунад.

Мо чунин мешуморем, ки масъалаи робитаи байни маориф ва фарҳанг хусусияти ҷудонашаванда, байнифаннӣ дорад. Дар назария ва амалияи муосири таҳсилоти олӣ ҷустуҷӯи воситаҳо ва мазмуни рушди шахсияти ҳомилони фарҳанги инноватсионӣ, аз ҷумла донишҷӯён сурат гирифта истодааст (В. А. Сластенин, В. И. Долгова, Л. С. Подимова). Мо боварӣ дорем, ки амсилаи аз ҷониби мо таҳияшудаи мубрамсозии шахсияти донишҷӯён ҳамчун ҳомилони фарҳанги инноватсионӣ, ки принсипи фарҳангмувофиқиро дар педагогика ва таҳсилот татбиқ менамояд, дар рушди он саҳми муайян мегузорад. Ҳамчун принсипи бунёдии фарҳангмувофиқӣ, ки бо принсипи табиатмувофиқӣ алоқаманд буда, аз ҷониби А.Дистервег (1835) асос гузошта шудааст, тибқи он ҳар як шахс дар вақти таваллуди худ дар зинаи муайяни рушди фарҳанг зиндагӣ карда, тарбия меёбад. Ва ӯ «маҳсули замони худ» буда, «онро бояд эҷод карда, рушд диҳад, зеро он аллакай вуҷуд дорад». Педагоги олмонӣ даъват

мекард, ки бояд принсипи фарҳангмувофиқиро роҳнамо гиранд, то ки «ё ба хаёлпарастон, ё ба золимон ва мустабидон табдил наёбанд».

Бо ин ғояҳо асари олими рус К.Д. Ушинский (1868) ҳамсон аст, ки антропологияи педагогиро омӯхта, собит мекард, ки дар назди тарбия вазифаи додани қоидаҳои универсалӣ, ки барои ҳама ҳолатҳои ҳаёт мувофиқанд, «дастурҳои тарбиявӣ» наистодааст. Балки дар он аст, то ки омӯзгорон донишҳоро дар бораи қонуниятҳои психофизикӣ ва психикии рушди инсон азхуд кунанд. Дар чунин ҳолат онҳо метавонанд дар ҳар як ҳолати мушахха сқарорҳои дахлдори педагогиро мувофиқи қонунҳои марбут ба рушди синну солии «табиати тарбиягирандагон», ки дар фарҳанги мушаххаси халқ таваллуд шудаанд, қабул кунанд [3, с. 36].

Таҳияи минбаъдаи принсипҳои табиатмувофиқӣ ва фарҳангмувофиқӣ ҳамчун асосиҳо дар педагогика ва таҳсилот боиси ба вуҷуд омадани вазъияти таҳаввулоти босуръати иҷтимоӣ–фарҳангӣ, асоснокшавӣ ва татбиқи муносибати фарҳангӣ гардид. Хусусияти он бо мавқеи башардӯстона вобаста аст, ки мувофиқи он шахс субъекти фарҳанг, шахси асосии амалкунанда буда, метавонад диалектикаи фарҳанги анъанавӣ ва инноватсиониро дарку дарёфт кунад.

Муҳаққиқон В.А. Сластенин ва Л.С. Подимова як далелро қайд мекунанд, ки барои педагогика ва таҳсилот аҳамияти хоса дорад: фарҳанг тавассути инноватсия амалӣ мешавад, «ҷараёни доимии инноватсия дар фарҳанг» дар ягонагии зиддиятноки фарҳанг ҳамчун якпорчагӣ ва фарҳанги шахсиятӣ пайдо мекунад. «Ҳар як шахсият ҳамчун ҳомили фарҳанги шахсиятӣ амал мекунад», менависанд муаллифони сарвати фарҳангии шахсият, ки дар натиҷаи таърихи пешинаи ҷомеа ташаккул ёфтааст [4, с.28].

Натиҷаҳои таҳқиқоти мо тасдиқ мекунанд, ки татбиқи принсипи фарҳангмувофиқӣ дар таҳсилоти олӣ ба мубрамсозии чунин хислатҳои шахсияти донишҷӯён, ҳомилони фарҳанги инноватсионӣ, ба монанди: ҳассосияти фарҳангӣ, кушода будан ба инноватсия, эҷодкорӣ, боварибахшӣ, таҳаммулпазирӣ, рефлексивӣ будан, худмубрамсозӣ ва масъулият мусоидат мекунад.

Баррасии минбаъдаи масъалаи мазкур нисбатдиҳии мафҳумҳои «инноватсияҳо» ва «анъанаҳо»-ро талаб мекунад. Истилоҳи «инноватсия» (лотинии қадима – innovation, англисӣ –innovation – навоварӣ), ки ҳанӯз дар солҳои 1930 дар заминаи донишҳои ҷомеашиносӣ ба гардиш ворид гардид, ғояи паҳншавии падидаҳои фарҳангиро дар бар мегирифт (Г. Гадамер, П.С. Гуревич, Э. Гуссерл, М.С. Каган, Т. Кун, Б. Малиновский, Э.С. Маркарян, П.А. Сорокин, Э. Тайлор, Э.И. Файнбург, Ҷ. Фрэзер).Дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва маърифат, аз ҷумла ҷомеашиносӣ, педагогика, таҳсилот муносибатҳои дигар ба таърифи инноватсия пайдо мешаванд.

Дар ҷомеашиносии маориф равандҳои инноватсионӣ аз солҳои 60–ум сар карда бо истифода аз василаҳои консептуалӣ ва методологии антропологияи фарҳангӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтанд. Зери инноватсия ҳар гуна методи нав ё лоиҳаи нав, ғояи наве, ки қасдан ба низоми таҳсилоти анъанавӣ бо мақсади ба даст овардани сифати нав бо воситаҳои дигар ворид карда мешавад, фаҳмида мешавад.

Бояд қайд кард, ки дар ҷомеашиносии маориф инноватсияҳо бар муқобили анъанаҳо қарор дода мешуданд. «Инноватсияҳо» ва «анъанаҳо» – чунин аст муносибати дутарафа, ки бар он зимни таҳлили дигаргуниҳо дар фарҳанг, низоми таҳсилот ва мазмуни он, технологияҳо ва ғайра асос меёбанд. Вале чунин муқобилгузорӣ боиси дарки номуносиби чизи суратгиранда дар таҳсилот мегардад: чизи анъанавӣ рад ё идеализатсия карда шуда, чизи инноватсионӣ бошад, дастгирӣ карда шуда, мутлақ гардонида мешавад.

Ба ақидаи В.В. Аверянов, дар назарияи муосири фарҳанг нуқтаи назари дуалистӣ оид ба динамикаи иҷтимоӣ – фарҳангӣ пешниҳод шудааст [5, с. 5], ки мувофиқи он ихтилофи асосӣ дар байни ҷомеаи анъанавӣ ва чизи инноватсионӣ пайдо мешавад. Нуқтаи назари дигар оид ба таносуби мабдаъҳои анъанавӣ ва инноватсионӣ дар фарҳанг аз ҷониби Э.С. Маркарян пешниҳод гардидааст: «Анъанаи фарҳангӣ яке аз

воситаҳои фарҳанг аст. Аммо ин як воситаи махсус, хеле мушаххасест, ки тамоми низоми фарҳангро фаро гирифта, аслан ба тамоми сӯрохиҳои он дохил мешавад. Анъанаи фарҳангӣ, ки аз ин нуқтаи назарбаррасӣ шудааст, як механизми махсуси фарҳангро ташаккул медиҳад, ки махсус барои ташаккули таҷрибаи махсуси зиндагӣ тавассути стереотиписозии «мутатсияҳои фарҳангӣ» (навовариҳо) таҳия шудааст.

Мафҳуми «мутатсияи фарҳангӣ», ки дар асари В. Аверянов пешниҳод шудааст, ҳамчун тазоди диалектикии анъанаҳои фарҳангӣ баррасӣ мешавад. Мутатсияҳои фарҳангӣ, ки дар сатҳҳои гуногун зуҳур мекунанд, метавонанд боиси вайроншавии ҳастаҳои варосати иҷтимоӣ – фарҳангӣ гарданд, кодҳои гении онро дар бар мегиранд. Мутатсияҳои фарҳангӣ боиси бозтавлиди тарзи анъанавии ҳаёт, тағйири ҳувият, тағйиротҳои парадигмалии анъана, таназзули он бо назардошти меъёрҳои бозтавлиди низомҳои иҷтимоӣ – фарҳангӣ мегарданд [2, с. 13].

Анъана ҳамчун система инноватсияро қабул ва азхуд менамояд, дар ҳоле ки анъана низомест, ки инноватсияро мутобиқ мекунад на баръакс. Консепсияи ҷомеаи инноватсиониро метавон ҳамчун тавсифи амсилаҳои ҳамкории иҷтимоӣ – фарҳангӣ баррасӣ намуд, ки дар онҳо ҷараёни фаъоли инноватсияҳо ба анъанаҳои ғайрифаъолтар таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, В.В. Аверянов чунин мешуморад, масъаласозии инноватсияҳои ҳамоҳангзарур аст [5, с. 16].

Хусусияти ташаккули анъана –низом, ки дар он ҳар се ченаки дохилии он кор мекунанд, дар он аст, ки сигналҳои нобаробарвазн аз берун барои нигоҳ доштани таҷрибаи такроршаванда, мустаҳкам кардани «тасвири ҷаҳони» аллакай мавҷуда (чизи нав ҳамчун кӯҳнаи фаромӯшшуда), дар ҳоле ки омили таҳрикдиҳандаи навсозӣ ва дигаргуниҳо эҳсоси рушди дохилии худи субъекти анъана, қадамҳои нави вай дар роҳ ба “апрактори”фавқутташкилотӣ мебошад. Тасдиқи ин хулосаҳоро дар осори муҳаққиқони гуногун, масалан, дар консепсияи стереотипҳои этникии рафтори Л.И. Гумилёв, назарияи фарҳангисозии М.Д. Херсковитс пайдо кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, фарҳанги инноватсионӣ дар асоси анъанаҳо ташаккул меёбад. Тамоми таърихи фарҳанги инсоният тавассути алоқаи миёни наслҳо, интиқоли таҷрибаи фарҳангӣ, донишҳо ва арзишҳои фарҳангӣ инкишоф меёбад. Масалан, ин бо таҳқиқи таъсири фарҳанги миллӣ ба рушди ҷомеашиносӣ, психология, педагогика ва идоракунии одамон тасдиқ мешавад.

Таҳлил нишон дод, ки муҳаққиқи муосир С.III. Аязбекова дар бораи ду роҳи ташаккули «фарҳанги инноватсионӣ» – экзогенӣ ва эндогенӣ сухан меронад. Як қисми фарҳанг, ки ҳамчун инноватсионӣ тасниф шудааст, метавонад ҳам дар ҷараёни рушди шахсии худ, вақте ки омилҳои беруна ба сохтори дохилии фарҳанг таъсир намерасонанд, ҳам дар натиҷаи амали муштараки фарҳангҳо пайдо шавад. Ҳамзамон, С.Ш.Аязбекова ду намуди инноватсионӣ: эндогенӣ (анъанаҳои давомдор) ва экзогенӣ (аз берун овардашуда)-ро баррасӣ мекунад. Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки байни онҳо тақсимоти возеҳе гузаронидан номумкин аст. Ҷудокунии онҳо бар асоси омили робитаҳои ҳамаҷояи даврии халқҳо ва фарҳангҳо дар такомули таърихии инсон метавонад хеле шартӣ бошад. Таносуби анъанаҳо ва инноватсияҳо дар ҳар фарҳанг метавонад гуногун бошанд.

Адабиёт:

1. Современный философский словарь / Под общей ред. д-ра филос. наук, проф., В. Е. Кемерова. 2-е изд., исир. и доп. - Лондон; Франкфурт-на- Майне; Париж; Люксембург; Москва; Минск: ПАНПРИНТ. 1998. - 1064 с

2. Асмолов А. Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров. - М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. - 768 с.

3. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский. Педагогические сочинения: в 6 т. Т. 5 / Сост. С. Ф. Егоров. М.: Педагогика, 1990. - 528 с.

4. Ситковская О. Д. Аффект: криминалъно-психологическое исследование. - М.: Юрлитинформ, 2001. - 240 с.

5. Аверьянов В. В. Традиция кате методологическая проблема в отечественной культурологии XX века // Автореферат дисс. на соискание уч. ст. докт. филос. наук. - М., 2011. - С. 5. // сайт Диссертации по гуманитарным наукам - http://cheloveknauka.com Araditsiya-kak-metodologicheskaya-problema- v-otechestvennoy-kulturologii-xx-veka ixzz 3xRBTmWLE (Дата обращения: 15 ноября 2014 г.).

6. Сухомлинский В. А. Как восгпггать настоящего человека. - М.: Педагогика, 1990. - 288 с.

7. Современный философский словарь / Под общей ред. д-ра филос. наук, проф., В. Е. Кемерова. 2-е изд., исир. и доп. - Лондон; Франкфурт-на- Майне; Париж; Люксембург; Москва; Минск: ПАНПРИНТ. 1998. - 1064 с.

ДИАЛЕКТИКАИ АНЪАНА ВА ИННОВАТСИЯҲО ДАР ФАРҲАНГ ВА МАОРИФ

Муаллиф дар мақолааш паҳлуҳои гуногуни анъана ва инноватсияҳоро дар самти маориф ва фарҳанг мавриди баррасӣ қарор додааст. Ӯ аз ҷумла қайд мекунад, ки барои таҳқиқоти мо баррасии фарҳанг аз нуқтаи назари фалсафа самарабахш аст, вақте ки мафҳум на дар мантиқи таърифҳо, балки дар муқаррарсозии таҳаввулоти шаклҳо, ки инсон барои ҳифз ва таҷдиди ҳаёти иҷтимоӣ ва муҳимтар аз ҳама, дар тавсифоти мушаххаси шаклҳои таҷдид ва навсозӣ, таносуби онҳо истифода мебарад, ошкор карда мешавад. Он гоҳ ҳар як фарҳанги мушаххас таносуби муайяни шаклҳои таҷдид ва навсозии ҳаёти иҷтимоӣ ба назар мерасад.

Ҳамин тавр, бо ин маънӣ гуфтан мумкин аст, ки масъалаи асосии фарҳанг – ин масъалаи таносуби таҷдид ва дигаргунӣ, навсозии ҳастии инсон мебошад. Ҳамзамон, дар марҳилаҳои аввали рушди ҷомеа анъанае бартарӣ дошт, ки нигоҳдории ташкили иҷтимоиро дар шакли бетағйир таъмин мекард. Сипас амали муштараки анъанаҳо ва инноватсияҳои мухталиф беш аз пеш афзоиш ёфта, дар даҳсолаҳои охир пайдоиши босуръат ва тасдиқи охириҳо сурат гирифта истодааст.

Калидвожаҳо: паҳлу, гуногун, анъана, мантиқ, фарҳанг, мушаххас, муҳим, самара, шакл, ҳаёт, маънӣ, суръат, афзоиш, даҳсола

ДИАЛЕКТИКА ТРАДИЦИЙ И ИННОВАЦИЙ В КУЛЬТУРЕ И ОБРАЗОВАНИЕ

В своей статье автор рассматривает различные аспекты традиции и инновации в сфере образования и культуры. Среди прочего он отмечает, что для нашего исследования эффективно рассматривать культуру с точки зрения философии, когда понятие находится не в логике определений, а в установлении эволюции форм, которыми пользуется человек. для сохранения и обновления общественной жизни, а главное, в конкретном описании форм обновления и раскрывает их соотношение. Тогда каждая конкретная культура имеет определенное соотношение форм обновления и обновления общественной жизни.

Таким образом, в этом смысле можно сказать, что основным вопросом культуры является вопрос о соотношении обновления и изменения, обновления человеческого существования. В то же время на ранних этапах развития общества господствовала традиция, обеспечивающая сохранение социальной организации в неизменном виде. Тогда как никогда возрастает совместное действие различных традиций и новшеств, а в последние десятилетия происходит бурное появление и подтверждение последних.

Ключевые слова: вид, разнообразие, традиция, логика, культура, специфическое, важное, эффект, форма, жизнь, смысл, скорость, рост, десятилетие.

DIALECTICS OF TRADITIONS AND INNOVATIONS IN CULTURE AND EDUCATION

In his article, the author considers various aspects of tradition and innovation in the field of education and culture. Among other things, he notes that for our study it is effective to consider culture from the point of view of philosophy, when the concept is not in the logic of definitions, but in establishing the evolution of forms that a person uses. to preserve and update social life, and most importantly, in a specific description of the forms of renewal and renewal, their relationship is revealed. Then each specific culture has a certain ratio of forms of renewal and renewal of social life.

Thus, in this sense, we can say that the main issue of culture is the question of the relationship between renewal and change, the renewal of human existence. At the same time, in the early stages of the development of society, tradition dominated, ensuring the preservation of the social organization in an unchanged form. Whereas, as never before, the joint action of various traditions and innovations is increasing, and in recent decades there has been a rapid emergence and confirmation of the latter.

Key words: species, diversity, tradition, logic, culture, specific, important, effect, form, life, meaning, speed, growth, decade.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зулфия Ҷиёнзода - докторанти курси сеюми PhD аз рӯи ихтисоси 6D010200 – педагогика ва методикаи таълими ибтидоии кафедраи таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Суроғa: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16.

Сведения об авторе: Зульфия Джиёнзода - аспирант третьего курса специализации 6D010200 - педагогика и методика начального образования кафедры начального образования Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафаров - 16.

Information about the author: Zulfiya Jiyonzoda - graduate student of the third year of specialization 6D010200 - Pedagogy and Methods of Primary Education of the Department of Primary Education of the Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarov - 16.

УДК-001+321 (2-тоҷ)
ББК-66+66.01 (2-тоҷ)
М-13

САЛОҲИЯТНОКИИ КАСБӢ ДОНИШҶӮЁНИ КОЛЛЕҶҲОИ ТИББӢ ДАР ҶАРАЁНИ БАРГУЗОРИИ ЧОРАБИНИҲОИ ТАЪЛИМӢ-ТАРБИЯВӢ

Маҳмудзода Қ.Н., унвонҷӯ
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар шароити кунунӣ фаъолиятҳои ба ҳалли проблемаҳои ҷанбаи методологидошта нигаронидашуда, ҳам дар соҳаи донишҳои умумиилмӣ ва ҳам, аз ҷумла дар педагогика, ба таври назаррас фаъол гардидаанд. Нуқтаи дар боло зикргардида сабаби мавриди таваҷҷуҳи муаллифони таҳқиқоти мазкур нисбат ба равишҳои методологии имрӯз мавҷудбуда гардидааст, ки дар асоси муайянкунии самтҳои стратегии такмилдиҳии назария ва амалияи педагогика қарор доранд. Равишҳои мазкур дар ҳоли ҳозир вазифаи самтҳои калидиро дар соҳаи омӯзиши тайёркунии касбии омӯзгорон ичро мекунанд. Дар ин робита мо дар назди худ мақсади зеринро гузоштаем: маълумоти равишҳои методологиро аз лиҳози ояндадории онҳо омӯхта, таҳкурсии методологӣ ва назариявии ташаккулёбии касбии шахсияти омӯзгори оянда муайян карда шавад.

Истилоҳи «равиши методологӣ» дар илми муосир ба қадри кофӣ дар миқёси густурда истифода мешавад, дар зимн пажӯҳишгарон дар мавриди мавқеи он дар миёни дигар таърифҳои илмӣ, инчунин муайянкунии муҳтавои он аз тавофуқ ва иттифоқи назар ҳанӯз хеле дур мебошанд.

Баррасии мафҳуми мазкурро мо аз таҳқиқи ҷузъҳои асосии он, яъне аз мафҳумҳои «методология» ва «равиш» оғоз намудаем.

Дар марҳилаҳои аввалияи инкишофи тамаддун нақши методология дар робитаҳои байни одамон ва олами атроф чандон муайяну мушаххас набуд. Аммо ҳамзамон, бо тадричан ба фаъолияти меҳнатии инсон ворид гардидани амалиёти ҷанбаи зеҳнидошта, замоне, ки инсон самтҳои муносибро барои расидан ба ҳадаф таҳия мекард, дар натиҷа ҷудошавии методология ба шакли алоҳидаи маърифати ақлонӣ ба вуқуъ омад. Пешрафти техника, илм, истеҳсолот ва умуман фарҳанги инсонӣ ба он боис гардид, ки методология мавриди таваҷҷуҳи афкори фалсафӣ қарор гирифт. Принсипҳои ба таври объективӣ ташаккулёфта ба меъёрҳо ва шаклҳои гуногуни методҳои мантиқан санҷидашудаи дарёфт намудани натиҷаҳои маҷҳул таҳаввул ёфтанд [1, с. 20 - 34].

Ҳамин тавр, мо метавонем иброз намоем, ки равиши ягона дар илми муосир нисбат ба таърифи моҳияти методология вуҷуд надорад. Чунин сершумории равишҳои пешниҳодшаванда аз мо наметавонад тамоюлеро пинҳон дорад, ки тибқи он равишҳои таърифи моҳияти методология аз бисёр ҷиҳат бо ақида дар бораи самти илмӣ ҳамчун методи бо диалектика ва назарияи маърифат ва фалсафа робитаи наздикдошта маҳдуд мегардад. Э.Г. Юдин амсилаи сохтории дониши методологиро баррасӣ намуда, пешниҳод мекунад, ки дар он чор савияи зерин ҷудо карда шавад: технологӣ, илмии мушаххас, умумиилмӣ ва фалсафӣ. Ба он нукта таваҷҷуҳ кардан зарур аст, ки функсияи асосии методология як навъ нишона ё дастурамал будан аст.

Унсурҳои антропологӣ чунинанд:

1. Афзалиятнок эътироф кардани арзишҳои антропологӣ.
2. Дуруст дарк намудани он нукта, ки дар назди тарбия танҳо ҳадафҳои гуманистӣ қарор доранд.
3. Муносибат бо бемор аз мавқеи ҳам объект ва ҳам субъекти ташаккули салоҳиятҳои касбӣ.
4. Дидгоҳ ба тарбия, ҳамчун яке аз унсурҳои калидии салоҳиятнокии касбӣ, инчунин ҳамчун ба муносибатҳои байниҳамдигарии субъект ва объект.
5. Идроки далели он ки ташаккули самараноки салоҳиятнокии касбӣ зарурати равиши муштараки субъект ва объектро дар бораи инсон, ҷараёни беморию ӯ пешбинӣ менамояд.
6. Дидгоҳ нисбат ба ҳар як бемор, ҳамчун ба шахсияти дорои ҳуқуқҳои ҷудонопазир ва дорои арзиши бузург.

Агар равиши антропологӣ дар қаринаи масъалаҳои методологӣ баррасӣ гардад, он гоҳ онро бояд ба методологияи ҷанбаи умумиилмидошта мансуб донист, зеро мо ба мавқеи ҷаҳонбинӣ сару кор дорем ва чунки он фарогири дидгоҳи маъмулии инсон ба сохти ҷаҳони атроф, сохтори иҷтимоӣ ва худи инсон мебошад.

Равиши антропологӣ дар қаринаи парадигмаи гуманитарии таҳсилот, умуман маърифати илм, мубрамии вижа касб менамояд, чунки фанҳои гуманитарӣ ба ҷаҳони маънавии фард, маънии зиндагии ӯ ва нишонаҳои арзишии шахсияти ӯ нигаронида шудаанд. Арзиши равиши антропологӣ дар тиб мусаллам ва бебаҳс аст, зеро самтгирии ин намуди фаъолият бо шумули ҷузъҳои илмию амалии он ба инсон бо ҷаҳони маънавии ӯ, солимии ҷисмонию равонии ӯ нигаронида шудааст [10, с. 19].

Мо равиши антропологиро ҳамчун падидаи мансуббуда ба таҳсилоти тиббӣ ва педагогика, ки иборат аз маҷмуи равишҳои ба ҳифзи солимии одамон нигаронидашуда мебошад, баррасӣ менамоем.

Парадигмаи гуманитариро омӯхта, мо наметавонем танҳо ба таҳлил ва баррасии масъалаҳои дахлдошта ба ҳолати корҳо дар илм таваққуф дошта бошем. Ин гуна сохтор бояд ба афзалияти арзишҳои дар маҷмуи худ ташаккулдиҳандаи том дар

шахсияти фард асос ёфта бошад. Дар ин робита С. В. Кулневич ва Е. В. Бондаревская моро ба мавҷудияти тамоюлоти зерин дар рушди таҳқиқоти тамомияти шахсияти инсон, ки бо тиб алоқаи бевосита дорад, мутаваҷҷеҳ месозанд [5, с. 120 - 125]:

- аломатҳои ҷанбаи равандию муҳтавоидошта, бо шумули натиҷа, воситаҳо, муҳтаво, объект, субъект, раванд, шароит ва шакл;
- аломатҳои ҷанбаи маъноидошта: маҳоратҳо, донишҳо, эҷодиёт, арзишҳо, раванди таълиму тарбия, ормонҳо;
- аломатҳои ҷанбаи илмию таҳсилотидошта: технология, назария, консепсия, методология, парадигма, идеология ва ғайра;
- аломатҳои ҷанбаи таҳсилотидошта: касб, иҷтимоишавӣ, худташкилдиҳӣ, зеҳният, илм, фарҳанг, таҷриба ва ғайра.

Баррасии таҳсилоти гуманитарӣ аз мавқеи равиши антропологӣ, ки С.В. Белов пешниҳод мекунад, дидгоҳи ӯро ҳамчун низом ва ягонагии раванди ташаккулёбии фарди иҷрокунандаи нақши субъекти созанда, нақши шахс дар муносибат бо шахси дигар, ҳамчун фарди беҳамторо дар назар дорад [11, с. 44-46].

Дар миёни олимони барҷастае, ки дар инкишофи антропология саҳми бузург гузоштаанд, номҳои М. Бубер, Х. Плесенер, А. Гелен, М. Шелерро номбар намуд, ки дар таълифоти онҳо миқёси густурдаи равишҳои шарҳу тафсири мафҳуми инсонро мушоҳида менамоем [13, с. 27].

Салоҳиятнокии касбии корманди соҳаи тиббӣ бояд ба рушди ӯ ҳамчун мутахассиси касбӣ бо шумули ҷузъҳои шахсиятӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ ва ҷисмонӣ мусоидат намояд.

Тавре ки маълум аст, дар барномаи таълимии коллеҷҳои тиббӣ асосан, ба тиб ва биология ҳамчун илмҳои асосӣ дар бораи одам таъкид карда мешавад. Чунончи, М.Фуко тибро «ҳамшираи калонии ҳамаи илмҳои самти гуманитарӣ» номида буд, аммо фанҳои гуманитарии бо антропология алоқамандбуда, дар зимн, ба ташаккулёбии салоҳиятнокии касбӣ дар донишомӯзони муассисаҳои таълимии тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбат доранд [3, с. 65 -70].

Маҳз фанҳои гуманитарӣ, ки дар раванди таълим корманди ояндаи тиббӣ онҳоро фаро мегирад, ба ӯ азхудкунии донишҳои ҳамгирошударо, умуман, дар бораи табиат, оид ба одам, сохти ҷисмонию рӯҳонии ӯ ва беморихо имконпазир месозад. Савияи касбияти корманди соҳаи тиб дар шароити кунунӣ аз бисёр ҷиҳат бо қобилияти ӯ ба худтаҳлил, савияи фарҳанги технологӣ ва таҳқиқотии ӯ муайян карда мешавад.

Тавре ки натиҷаҳои мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ҷанбаи гуманитарии равиши антропологӣ нисбат ба ташаккулёбии салоҳиятнокии касбӣ дар донишомӯзони коллеҷҳои тиббӣ дар робитаи мутақобилаи миёни корманди соҳаи тиб ва бемор, ҳамчунин умуман бо олами атроф зоҳир мегардад.

Мо, дар ин ҳол, таҳти мафҳуми субъективият (зеҳнияти) сифати ботинии ташаккулдиҳандаи воқеияти субъективӣ, муҳтаво ва самтгириеро мефаҳмем, ки боиси пайдоиши рафтори инсон ва фаъолияти ӯ мегардад [8, с. 15].

Ҷанбаи антропологии фаъолияти инсон ба пайдошавии мафҳуме ба монанди «бемории тамаддун»дар илми тиб мусоидат намуд, ки тавассути он ҷузъи ҷаҳонбинӣ дар раванди ташаккулёбии салоҳиятнокии касбӣ дар донишомӯзони коллеҷҳои тиббӣ мубрам мегардад.

Гуфтаҳои боло ба мо имкони тахмин кардани онро фароҳам месозанд, ки бемории баррасишаванда ҳамчун ихтилоли равандҳои психологӣ ва биологӣ дар инсонро сарфи назар аз мавқеи фарҳанг нисбат ба ин падида бояд ба ҳолатҳои ҷанбаи патологидошта мансуб донист.

Мо бо он муаллифон ба он андеша ҳамфикрем, ки беморӣ иборат аз таҷрибаи ҷанбаи психоиҷтимоӣ буда, дар зимн, бояд он нуктаро ба назар гирифт, ки ихтилоли ҷараёни муъҳадили равандҳои иттилоотӣ дар организм заминаи ҷиддии беморӣ мебошад. Барои пешгирии бемориро омӯхтан ва он ҳадафи асосии тиб мебошад, донишомӯзони коллеҷҳои тиббӣ дар раванди таълим ба ҳалли масъалаҳое омода

мешаванд, ки дар худ ҷанбаҳои рӯҳонию ҷисмонӣ ва психологию отифавии табиати вуҷуди инсонро ҳамроҳ таҷассум мекунанд. Ҳамин тавр, корманди соҳаи тиб рӯҳонии ҷисмонӣ мегардад ва ба ҷойи наҷот сухан дар бораи ҳифзи саломатӣ меравад [9].

Бо нуқтаи назари низоми ягонаи том будани организми инсон мувофиқа карда, метавонем ба савол дар бораи чигунагии хусусиятҳои муштараки мавҷуда миёни равияҳои гуногуни илми тиб ва ғояҳои антропогенӣ имкони посух доданро пайдо намоем. Ба ақидаи И.Г.Фомичева худи принсипҳои инсонмарказӣ посухро ба саволи матраҳгардида ва маҳз: принсипҳои инфиродисозӣ, мубодилаи озодонаи афкор, раванди табиии такмилёбии донишҷӯёни коллеҷи тиббӣ дар ростои захираи билқувваи ақлонӣ ва эҷодии ӯро инъикос мекунанд [12, с. 65 - 70].

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, баррасӣ намудани амсилаи таҳиянамудаи худро ҷиҳати дар донишомӯзони коллеҷҳои тиббӣ ташаккулдиҳии салоҳиятнокии касбӣ пешниҳод менамоям:

1.Принсипи ҳамшарикӣ, амалисозии захираи билқувваи эҷодии донишомӯз;

2. Такмилдиҳии ҷаҳонбинӣ ва худамалисозӣ;

3. Унсури тақлид дар раванди таълим, равиши чандирӣ ба амалисозии барномаҳои таълимӣ;

4. Рушди соҳаи отифавию ангезишӣ. Сифати ҷанбаи ҷаҳонбинӣ ва эҷодидошта;

5. Рушди ҷузъи гуманистӣ дар салоҳиятнокии касбии донишомӯзони коллеҷҳои тиббӣ.

Амалия мубрамияти афзояндаи коркарди амсилаи ташаккулдиҳии салоҳиятнокии касбӣ дар мутахассисони соҳаи тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар асоси амсилаи таҳсилоти инсонмарказӣ нишон медиҳад. Дар асоси чунин амсила бояд принсипҳои зерин қарор дошта бошанд: худтаъйидӣ, озодӣ, инкишоф, ҳифозат, худифодакунӣ ва ғайра.

Татбиқи чунин равиш бояд унсури муҳими амсилаи инсонмарказӣ дар таҳсилоти тиббӣ бошад. Дар ин ҳол ҷанбаи оммавии касби тиббӣ, имкон намедиҳад, ки сад дар сад танҳо донишомӯзони фавқулода боистеъдод, фидоиёни касби худро тарбия намоем. Бо ёрии равиши антропологӣ метавон ҳадди аксар ба ташаккулёбии ормонии салоҳиятнокии касбӣ наздик омад.

Ба ақидаи А.П.Валитская донише, ки ба ҷанбаҳои арзишӣ нигаронида шудаанд, ҷаҳонбиниро тарбия мекунанд, онҳо бо ғояҳои манзараи кушодаи томи олами атроф муттаҳид шудаанд ва ҷойгоҳ ва нақши инсонро дар ин ҷаҳон нишон медиҳанд. Идроки равандҳои мазкур, ки аз дидгоҳи сифатӣ ба ихтирооти назариявию амалии тиббӣ тағйири шакл намудаанд, равиши созандаро ба истифодаи донишҳои фалсафӣ ва методҳо дар соҳаҳои гуногуни антропологияи тиббӣ дар назар доранд [6, с. 10-15].

Принсипҳои асосии инсонмарказии корманди соҳаи тиббӣ инҳо мебошанд: падидаи инсон бо арзишҳо ва мушкилоти ӯ ба мавқеи афзалиятнок гузошта мешавад, инсон арзиши асосӣ аст ва вазифаи ахлоқии корманди тиббӣ он аст, ки ҳама чизро барои офияти инсон анҷом диҳад.

Мубрам будани арзишҳои инсонмарказӣ бо чунин омилҳои ҷанбаи иҷтимоию фарҳангидошта вобаста мебошад [2, с. 5-10]:

- пешрафти донишҳои илмӣ дар бораи одам, падид омадани навтарин самтҳои илмӣ дар бораи вижагии фаъолнокии маърифатии инсон дар тамоми муддати ҳаёти ӯ;
- ҷиддишавии талабот нисбат ба савияи таҳсилотии мутахассиси муосир, ислоҳоти ногузири ҷузъи муҳтавоии таҳсилоти кунуниро ба дунбол хоҳад дошт;
- пешрафти илмию техникӣ, рушди босуръати саноат ва технологияҳои рақамӣ.

Дар замони мо шуури инсонмарказӣ аксарияти соҳаҳои тиб ва умуман тандурустиро фаро мегирад. Ҳангоми таҳия ва қабули санадҳои қонунгузорӣ, пеш аз ҳама, манфиати одамон ба ҳисоб гирифта мешавад, ҳамаи меъёрҳои зарурӣ, тавре қабул карда мешаванд, ки онҳо ба ҳар як инсон, ҳам ба бемор ё корманди соҳаи тиббӣ мувофиқат дошта бошанд, дар ин ҳол наметавонад ҳолате ба миён ояд, ки гурӯҳи

одамоне пайдо мешаванд, ки ба онҳо ҳама гуна «меъёрҳои ниҳоят муҷозбуда» мувофиқ намеоянд.

Дар қаринаи вижагиҳои корбурди равиши антропологӣ дар ташаккулёбии салоҳиятнокии касбӣ дар донишомӯзони муассисаҳои таълимии миёнаи тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аз рағбати кӯшиши дар ин раванд корбурди методҳои акмеология мебошад, ки бояд ба ҳадди ақали кашфи захираи билқувваи эҷодӣ ва ақлонии корманди тиббӣ, расидани ӯ ба қуллаи касби худ мусоидат намояд. Тавассути эҷодиёт корманди соҳаи тиббӣ маҳорати касбии худро ташаккул дода, сифатҳои шахсиятии худро инкишоф медиҳад ва ҷойгоҳи худро дар олами атроф дарк менамояд [13].

Мутахассиси соҳаи тиб бояд дорои қобилиятҳои гӯш фаро додан ба бемор, зоҳир намудани меҳрубонӣ ва ҳамдардиро дошта бошад. Ӯ аз лаҳзаи бо бемор гуфтугӯ намудан ба раванди муолиҷа оғоз менамояд. Муошират унсури ҷудонашавандаи он мебошад. Масалан, В.М. Бехтеров он мутахассисеро, ки ҳангоми суҳбат бо бемор натавонист ҳолати ӯро сабук намояд, корманди тиббӣ ҳисоб намекард [4, с. 40 - 45].

Агар бемор ба корманди тиббӣ эътимод надошта бошад, агар ӯ дар табиб талоши сабук кардани ранҷҳои ахлоқии худро набинад, агар корманди тиббӣ ба методҳои равондармонӣ рӯ наоварад, чунин мутахассис ҳаҚ надорад, ки одамонро муолиҷа намояд. Маълум аст, ки отифаи инсон метавонад ба амалкарди узвҳои гуногуни инсон таъсири мусоид ё манфӣ расонад. Корманди тиббӣ бояд саъй намояд, ки на танҳо отифаҳои манфии беморро бартараф намояд, балки тавонад, ки отифаҳои мусбатро ба вуҷуд оварад, ба ҳар роҳ ба пайдошавии онҳо мусоидат кунад ва ба онҳо ҷанбаи бардавомӣ бахшад.

Корманди тиббии дорои салоҳиятнокии баланди касбӣ, бояд талаботро барои ба одамон ба вуҷуд овардани некхоҳӣ ва эҳсосоти некро ҳис намояд. Ҳамин тавр, таъсиррасонии бошуурона ба ҳолати равонии бемор, муносибати дилсӯзона ба ҳолати психологии ӯ, бешубҳа ба беҳшавии натиҷаҳои муолиҷа мусоидат мекунад. Муносибати расмӣ ба ранҷҳои шахсии бемор, муносибати беэҳтиётона ба ҳолати психологии ӯ метавонад ба ҷараёнии умумии муолиҷа, вазъи умумии бемор таъсири манфӣ расонад. Аз корманди тиббӣ талаб карда мешавад, ки беморро ба худаш мутаваҷҷеҳ карда тавонад, дар ӯ ҳиссиёти мусбатро ба вуҷуд оварда тавонад ва ниҳоят самимӣ бошад.

Дар натиҷаи чунин таъсироти мутақобил самтҳои байнифаннии иртиботдошта бо тиб аз қабили биохимия, биоинформатика, биомеханика ва ғайра арзи вуҷуд намуданд. Дар зимн, чунин хавфҳо дар мавриди он, ки корбурди методологияҳои фанҳои дигар бо кадом роҳе қодир ба тағйир додани мафҳум дар бораи объекти асосии таҳқиқот мебошанд, бебунёданд. Чунончи, агар физика аз рӯйи қиёс ба тавсифи кори низоми хунгардӣ ёрӣ расонад, ин маънои онро надорад, ки табиб ё биолог ба инсони аз моддаи зинда, узвҳо, бофтаҳо ва ҳуҷайраҳо ташаккулёфта ба таври дигар нигоҳ кунанд.

Дар зимн, сабабҳо ва натиҷаҳои тағйирот дар ҷаҳонбинии корманди соҳаи тиббӣ дар низоми арзишҳои ӯ, фаҳмиши тамоми аҳаммияти касби тиббӣ аз тарафи ӯ, нақши худ дар он ва масъулият дар назди одамони мушаххас ва умуман ҷомеа ифода меёбад.

Таърих гувоҳӣ медиҳад, ки мавзуи асосии афкори башарӣ мавзуи инсон будааст. Дар зимн, тафриқасозии донишҳои илмӣ дар давраи навтарини таърих, боиси он гардид, ки фанҳои махсусгардидаи маҳдуди баррасикунандаи «пораҳои» алоҳидаи табиати инсонӣ арзи вуҷуд намуданд, ки пайомади он дегуманизатсияи илм дар бораи одам, аз ҷумла тиб гардид. Бояд дар хотир дошт, ки инсон низоми нотамом ва кашфгардида, дар навбати аввал, объекти омӯзиши маҳз фанҳои гуманитарӣ мебошад. Ба ин проблема, ба ғайр аз фалсафа боз бисёр соҳаҳои фарҳанг ва маърифати олам, бо шумули дин, санъат, адабиёт, тиб ва дигар соҳаҳои маърифати гуманитарӣ машғул шудаанд. Агар ҷисми инсонро физиология омӯзад, он гоҳ моҳияти иҷтимоии ӯро сотсиология, рӯҳи ӯро бошад, психология меомӯзанд. Дар ҳамин ҳол то рӯзҳои мо ҳам

тасаввури ягона дар бораи ҳамаи ҷанбаҳои моҳияти инсон дар шакли ҳамгирошудаи онҳо коркард нашудааст [7, с. 35-45].

Тавре ки пажӯҳишҳо нишон медиҳанд, решаҳои ғояҳои инсонмарказӣ ба гузаштаи дур рафта мерасанд. Бо мурури асрҳо ғояҳои мазкур ба тағйироти сершумор дучор омадаанд, ҳарчанд ки нуктаҳои калидии онҳо, амалан бетағйир мондаанд. Пеш аз ҳама, сухан дар бораи такрорнашавандагӣ ва арзиши бешакку шубҳаи ҳар як мавҷуди инсонӣ меравад [3, с. 20 -25].

Ҳамин тавр, нақши равиши антропологӣ нисбат ба раванди дар донишомӯзони муассисахои таълимии миёнаи тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккулёбии салоҳиятнокии касбӣ дар он аст, ки кормандони соҳаи тиб дар бораи инсон ҳамчун маҷмуи тамоми ҷанбаҳои ӯ, ки баррасии ҷузъиёти ҷисмонӣ, психологӣ ва иҷтимоии ӯро имконпазир месозад, тасаввурот дошта бошанд. Азбаски салоҳиятнокии касбӣ шомили на танҳо тавсифоти касбӣ, балки тавсифномаи шахсиятии мутахассис ҳам мебошад, пас корбурди равиши антропологӣ дар таҳқиқоти мо, ки ба ташаккулёбии салоҳиятнокии касбӣ дар кормандони соҳаи тиббии оянда бахшида шудааст, қонунмандона аст.

Бояд қайд намуд, ки дар мавриди равиши антропологӣ сухан гуфта, набояд ба дидгоҳҳои ҷанбаи гуманистидоштаи кормандони соҳаи тиббии оянда маҳдуд гардид. Он на камтар нисбат ба саломатии худ, ба фаҳмиши худ дар талоши худтакмилдиҳӣ, ҳадди аксари амалисозии захираи билқувваи ақлонӣ ва эҷодии худ аҳамиятнок аст. Дар қаринаи мазкур мо дар таҳқиқоти худ масъалаҳои вобаста ба ҷанбаҳои субъективӣ ва объективии ҷаҳонбинии кормандони соҳаи тиббии ояндаро баррасӣ мекунем.

Тавсифномаи асосии раванди таълимиро оид ба ташаккулёбии салоҳиятнокии касбӣ дар кормандони тиббии оянда баррасӣ менамоем:

- омӯзгор ва донишомӯз ҳамроҳ масъалаҳои дорои ҷанбаҳои касбӣ, иҷтимоӣ, ҷаҳонбинӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ғайраро муҳокима мекунанд;
- дар миёни иштирокдорони ҳамкориҳои педагогӣ муносибатҳои ошкорои боэътимод ташаккул меёбанд, ки ба донишомӯзон ҷиҳати ифодаи ҷаҳонбиниашон ҳадди аксар мусоидат менамояд;
- муошират ва рафтори омӯзгор бо ошкор будан ва муносибаташ бо донишомӯз ҳамчун ҳамшарики баробар фарқ мекунад.

Мо ошкор намудем, ки чи гуна дар ҷараёни дар донишомӯзони коллеҷҳои тиббӣ ташаккулёбии салоҳиятнокии касбӣ ба субъект аз тарафи омилҳои сершумори дохилӣ ва берунӣ таъсир расонида мешавад.

Табиби оянда малакаҳои касби тиббиро дар чаҳорчӯби ҳолатҳои мушаххас азхуд намуда, муқаррароти ҷаҳонбинии худро амалӣ намуда, онҳоро дар таҷриба месанҷад, имкон дорад, ки дидгоҳҳои худро нисбат ба касби худ тағйир диҳад.

Одатан, таҷрибаомӯзии тиббӣ дар заминаи кафедраҳои клиникии муассисаҳои таълимии миёнаи тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад. Донишомӯзон ба нигоҳубини беморон машғул мешаванд, таърихи бемории беморонро ба расмият медароранд, таҳти роҳбарии роҳбарони таҷрибаомӯзӣ амалҳои тиббиро анҷом медиҳанд. Чунин таҷрибаомӯзӣ дар муассисаҳои муолиҷавию профилактикӣ, ки бо онҳо коллеҷ шартнома дорад ва муассисаҳое, ки дорои захираи билқувваи илмию техникӣ мебошанд, роҳандозӣ мегардад.

Таҷрибаомӯзии таълимӣ ва истеҳсолӣ муҳимтарин ҷузъиёти дар донишомӯзони коллеҷҳои тиббӣ ташаккулёбии салоҳиятнокии касбӣ мебошад, ки дар ҷараёни он донишомӯзон таҷрибаи фаъолияти муолиҷавиро азхуд мекунанд.

Мақолаи мазкурро, ки ба ташаккулёбии салоҳиятнокии касбии донишомӯзони муассисаҳои таълимии миёнаи тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст, ҷамъбаст ва натиҷагириҳои зерин намудем:

- мушорикат додани мутахассиси оянда ба арзишҳои ҷаҳонбинии касбии табиб имкон медиҳад, ки дар донишомӯз намунаи рафтори ҷамъиятии ба инсони равшанфикр хосбуда ташаккул ёбад;

- салоҳиятнокиҳои касбии ташаккулёбанда дар донишомӯз ва омӯзгор муносибатҳои байниҳамдигарии инсонгароёнаро на танҳо дар байни онҳо дар ҷараёни ҳамкориҳои педагогӣ, балки ба ҳамин гуна муносибатҳо дар оянда дар миёни мутахассиси ҷавон ва бемори ӯро дар назар дорад;

- яке аз омилҳои асосии ҳавасмандкунандаи технологияҳои таълимии ҷанбаи интерактивидошта ва муколамаҳои таълимӣ ба мавқеи ҷаҳонбинии донишомӯз табдил меёбад;

- дар донишомӯзи коллеҷи тиббӣ ташаккулёбии салоҳиятнокии касбӣ тавассути равиши фарофаннӣ ба омӯзиши фанҳои илмии табиӣ, гуманитарӣ ва ҷамъиятӣ амалӣ мегардад.

Маҳз ҳамин гуна равишҳое, ки таҳкурсии методологии таҳқиқоти барои баррасӣ пешниҳодгардидаро ташкил додаанд, дар асоси худ нуктаҳои афзалиятноки сохтаҳои назариявии марбутаро доранд ва бояд вазифаи амалисозии ҳар чизи беҳтарро дар ин самт иҷро намоянд.

Адабиёт:

1. Абаев Ю.К. Особенности и противоречия клинического мышления врача / Ю.К. Абаев // Медицинские новости. - 2008. - № 16. – С. 613.
2. Абдулгалимов Р.М. Абдулгалимова Г.Н. Картины мира в ментальном компоненте профессиональной компетентности врача // nauka-rastudent.ru. - 2014 - № 7(07). – С. 56.
3. Абдулгалимов Р.М. Актуализация антропологического подхода к процессу формирования профессиональной компетентности будущего врача // Мир науки, культуры, образования. - Горно-Алтайск: АлтГПУ, «Концепт» 2018. - № 5(72). – С. 74.
4. Бим-Бад Б.М. Педагогический энциклопедический словарь. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2008. – С. 70.
5. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания: учебное пособие. - Ростов -на-Дону, 1999. – С. 210.
6. Валицкая А.П. Философские основания современной парадигмы образования // Педагогика. - 1997. - №3. – С. 19.
7. Кафаров Т.Э. К вопросу о роли гуманитарных дисциплин в медицинском вузе//Вестник Дагестанской государственной медицинской академии. Махачкала: Изд. ДГМУ, 2013. - 4(9) – С. 73.
8. Коваленко, Е.И. Методологические подходы, модели обучения и формы развития социальной ответственности ординаторов / Е.И. Коваленко, Л.А. Коваленко // Электронный научно-образовательный Вестник «Здоровье и образование в XXI веке». – 2018. – Т. 20. – № 5. – С. 69.
9. Современные концепции профессионального образования студенческой молодежи: коллективная научная монография (Система формирования профессиональной деятельности личности врача С. 151-164) / отв. ред А.Ю. Нагорнова. - Ульяновск: SIM-JET, 2015. – С. 63.
10. Фирсова А.Е. Сущностные характеристики антропологического подхода в педагогике / А.Е. Фирсова // Известия Волгоградского Государственного педагогического университета. Серия «Педагогические науки» №7(71), 2012. – С. 19.
11. Фомичева И. Г. Педагогика и психология/Учебно-методический комплекс. Тюменский государственный ун-та, 2005. – С. 27.
12. Фомичева И. Г. Философия образования: некоторые подходы к проблеме. - Новосибирск: изд-во СО РАН, 2004. – С. 74.
13. Шарифзода Ф. Масоили мубрами таҳқиқоти педагогикаи муосир /Шарифзода Ф. Душанбе: Ирфон, 2016. 61 с.

САЛОҲИЯТНОКИИ КАСБИИ ДОНИШҶӮЁНИ КОЛЛЕҶҲОИ ТИББӢ ДАР ҶАРАЁНИ БАРГУЗОРИИ ЧОРАБИНИҲОИ ТАЪЛИМӢ-ТАРБИЯВӢ

унвонҷӯ дар мақолаи таҳиянамудаи худ тавонистааст, ки ба таъсиррасонии салоҳиятнокии касбии донишомӯзони коллеҷҳои тиббӣ ба салоҳиятнокии ҷаҳонбинии онҳо дар чаҳорчӯби амсилаи раванди таълимӣ бахшида шудааст, ки сохтори амсилаи ташаккулёбии салоҳиятнокии касбии донишомӯзони муассисаҳои таълимии миёнаи тиббии ҷумҳурии тоҷикистон ҷудо намудани сифати психологии фард, ҷаҳонбинии касбии ӯ, қобилияташро ба амалисозии касбии уҳдадориҳои ӯ мақсаднок ҳисоб мекунем. ба сифати таҳкурсии идеологӣ мо принсипҳои интерактивӣ ва инсонгароёнаро, ки раванди таълим ба онҳо асос ёфта ва имкон медиҳанд, ки ҷаҳонбинии касбии кормандони ояндаи соҳаи тиббӣ бо самаранокии ҳадди аксар ташаккул ёбанд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

муаллиф бар он ақида аст, ки барои таҳиясозии бомуваффақияти амсилаи пешниҳодгардидаи таълими кормандони ояндаи соҳаи тиб, зарур аст, ки фанҳои тахассусӣ, табиӣ- илмӣ ва гуманитарӣ дар заминаи ҷаҳонбинӣ муттаҳид карда шаванд, зеро донишомӯзи коллеҷи тиббӣ қодир аст, аҳаммияти касби тиббии худ ва нақши худро дар он дарк намуда, тарзҳои гуногуни рафтори кормандони соҳаи тиб, муносибатҳои инсонгароёнаро азхуд карда, асосҳои ҷаҳонбинии худро ташаккул диҳад.

Калидвожаҳо: Таҳияи барномаҳо, салоҳиятнокии касбӣ, моделсозии компютерӣ, корҳои мустақилона, супориш, ҷараён, интерактивӣ, тараққиёт, иттилоотсозӣ, антропологияи тиббӣ, принсипи ҳамшарикӣ.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ

В подготовленной им статье соискателю удалось повлиять на профессиональную компетентность студентов медицинских колледжей на их мировоззренческую компетентность в рамках образовательного процесса, что является структурой формирования профессиональной компетентности студентов средних медицинских учебных заведений Республики Таджикистан, разделяя психологические качества личности, ее профессиональное мировоззрение, мы рассматриваем ее способность профессионально выполнять свои обязанности. В качестве мировоззренческой основы мы рассматриваем интерактивные и гуманистические принципы, на которых строится образовательный процесс и которые позволяют максимально эффективно формировать профессиональное мировоззрение будущих медицинских работников.

Автор придерживается мнения, что для успешного освоения предложенной модели обучения будущих медицинских работников необходимо сочетание профильных, естественнонаучных и гуманитарных дисциплин в мировоззренческом контексте, ведь студент медицинского колледжа способен понять значение своей врачебной профессии и роль, понять себя в ней, научиться различным способам поведения медицинских работников, гуманным отношениям, сформировать основы своего мировоззрения.

Ключевые слова: разработка программ, профессиональная компетентность, компьютерное моделирование, самостоятельная работа, задание, процесс, интерактив, разработка, создание информации, медицинская антропология, принцип партнерства.

PROFESSIONAL COMPETENCE OF MEDICAL COLLEGE STUDENTS IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL EVENTS

In the article prepared by him, the applicant managed to influence the professional competence of students of medical colleges on their worldview competence within the educational process, which is the structure of the formation of professional competence of students of secondary medical schools of the Republic of Tajikistan, sharing the psychological qualities of a person, her professional worldview, we consider her ability to professionally

fulfill their duties. As a worldview basis, we consider iterative and humanistic principles on which the educational process is built and which allow the most effective formation of the professional worldview of future medical workers.

The author is of the opinion that in order to successfully master the proposed model of training future medical workers, it is necessary to combine profile, natural science and humanitarian disciplines in an ideological context, because a student of a medical college is able to understand the meaning of his medical profession and role, understand himself in it, learn different ways of behavior of medical workers , humane relations, to form the foundations of their worldview.

Key words: software development, professional competence, computer modeling, independent work, task, process, interactive, development, information creation, medical anthropology, partnership principle.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмудзода Қумринисо Нуралӣ – унвонҷӯи кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa:735360,ҶТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16.Тел.: 918-55-44-85.

Сведения об авторе: Махмудзода Кумринисо Нурали - соискатель кафедры общеуниверситетской педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафаров-16. Телефон: 918-55-44-85.

Information about the author: Mahmudzoda Kumriniso Nurali - Head of the Department of Pedagogy, Kulyab State University named after Abuabdullahi Rudaki. Address: 735360, RT, sh. Kulob, K. S. Safarov-16. Phone: 918-55-44-85.

УДК: 37+621 (2-Тоҷ)
ББК: 72+73+74 (2-Тоҷ)
М-38

ИМКОНИЯТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ КОММУНИКАТСИОНӢ (ТИК) БАРОИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ ВА ОЛӢ

Маҳсиддинов Б.С., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Технологияи иттилоотӣ ҳамчун воситаи омӯзиши забон дар солҳои охир аз ҷониби бисёре аз омӯзгорон эътироф шудааст. Истифодаи технологияи итилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои омӯзиши забон на танҳо ҷолиб, балки барои бисёре аз муаллимон ва омӯзандагони забонҳо мусбат ва ҳавасмандкунанда арзёбӣ гардидааст. Мавзуи мазкур кӯшиш мекунад, ки таъсири технологияи иттилоотӣ дар соҳаи омӯзиши забонҳои хориҷӣ нишон дода шудааст. Пеш аз ҳама, бартариҳои хоси истифодаи технологияи иттилоотӣ барои омӯзиши забонҳо баррасӣ мешаванд. Сониян, омодагии техникӣ ва талаботи омӯзгорони забон ва омӯзандагон ба истифодаи компютерҳо пешниҳод карда мешавад. Ва ниҳоят, истифодаи компютерҳо дар рушди малакаҳои чор забон таҳлил карда мешавад. Мо имкониятҳои компютериро барои дастгирии фаъолиятҳои гуногуни синфхонаҳо, кори гурӯҳӣ ва кори ҷуфтӣ нишон медиҳем; кори мустақилона; ҳавасмандгардонии омӯзишӣ ба талаба нигаронидашуда ва фардикунонии омӯзиши забон мебошад.

Дар амал омӯзиши технологияҳои иттилоотӣ ба ҳама технологияҳое дахл дорад, ки воситаҳои махсуси техникии иттилоотиро истифода мебаранд. Вақте ки компютерҳо дар соҳаи маориф васеъ истифода мешаванд, истилоҳи «технологияи нави

иттилоотии таълим» пайдо шуд. Ҳар як технологияи педагогӣ технологияи иттилоотӣ мебошад, зеро асоси раванди технологии таълим иттилоот ва ҳаракати он мебошад.

Дар корҳои олимон Майкл Г.Мур, У.Макинтош, Л.Блэк истифодаи шаклҳои визуалӣ, ки натанҳо иттилооти шифоҳиро пурра мекунанд, балки ҳамчун барандаи иттилоот амал мекунанд, бояд барои баланд шудани фаъолияти равонии хонандагон мусоидат намоянд.

Технологияҳои компютерӣ ғояҳои таълими барномарезиро инкишоф дода, имконоти комилан нави технологияҳои ҳанӯз омӯхтанашударо барои омӯзиш мекушоянд, ки бо имкониятҳои беназири компютерҳо ва телекоммуникатсионӣ алоқаманданд. Технологияҳои таълими компютерӣ ин равандҳои тайёр ва интиқоли иттилоот ба донишҷӯ буда, воситаи амалисозии он компютер мебошад. Самаранокии истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди таълим, махсусан васоити таълимии тасвирӣ, татбиқи имкониятҳои дидактикии онҳо, бешубҳа, талаботи муҳимтарин мебошад.

Ба ақидаи Бендова Л.В. унсурҳои таркибии маводи таълимии чопӣ ва электронӣ ҷадвалҳо, графикҳо, диаграммаҳо, аудиовизуалҳо ва ғайра, дар рушди фаъолияти зеҳнӣ ва маърифатии хонандагон нақши муҳим доранд [2, с. 22-26].

Технологияҳои компютерӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки аз намудҳои фаъолияти таълимӣ, ки ба таълими анъанавӣ хос аст, даст кашанд ва ба ӯ имконият фароҳам оранд, ки шаклҳои зеҳнии меҳнатро истифода баранд. Истифодаи технологияи нав ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки на танҳо мавзуъро хубтар омӯзад, балки малакаҳои ҳосилшударо низ аз худ кунад.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарини таълими забони хориҷӣ таълими нутқи шифоҳӣ мебошад, ки барои кушодани вазифаи коммуникатсионии забон шароит фароҳам оварда, имкон медиҳад, ки раванди таълим ба шароити омӯзиши воқеӣ наздик карда шавад, ки ин боиси баланд шудани сатҳи омӯзиши забон мегардад. Шавқу ҳаваси омӯхтани забони хориҷӣ ба муошират дахонӣ ҷалб намудани талабагон дар ҷараёни фаъолияти бозӣ бомуваффақият ба амал бароварда мешавад.

Масъалаи дар ташаккули малака ва маҳорат, азхудкунии забони хориҷӣ кори мустақилона аст, зеро омӯзиши забони хориҷӣ пеш аз ҳама кори мустақилонаи донишҷӯ мебошад. Ба таври истисно хоҳиши ӯ барои бомуваффақият азхудкунии забони хориҷӣ оварда мерасонад. Самаранокии кори мустақилона ба чор ҷузъи ҳамкории самарабахши омӯзгор ва хонанда, технологияҳои педагогии истифодашаванда, самаранокии маводи методии таҳияшуда ва усулҳои ташаккули онҳо, сифати вобаста аст. Татбиқи кори мустақилонаи донишҷӯён дар ташкилот ба ташаккули шахсияти дорои тафаккури ҷаҳонӣ бо тамоми пуррагии гуногунҷабҳаи инкишофи зеҳнӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва иҷтимоӣ, ташаккули худмуайянкунии ҳаёти шахс мусоидат мекунад. Барои ташкили оптималии ҷараёни таълим, пеш аз ҳама, амиқ донистани мотивҳои таълими талаба, дуюм, қобилияти дуруст муайян намудани онҳо ва оқилона идора кардани онҳо муҳим аст.

Ҷанбаи ҳавасмандгардонӣ низ барои фаъол кардани тамоми равандҳои равонӣ – тафаккур, дарк ва азхудкунии маводи забони хориҷӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад. Барои ин дараҷаи ҳавасмандгардониро баланд бардошта, ба рушди маърифат ва фаъолияти зеҳнии хонандагон мусоидат намудан, дар ниҳояти кор барои баланд бардоштани самаранокии раванди таълим кӯшиш кардан лозим аст. Идоракунии ҳавасмандгардонии омӯзиши забонҳои хориҷӣ яке аз масъалаҳои марказии усулҳои таълим дар мактаб ё донишгоҳ мебошад. Забони хориҷӣ ҳамчун фан як қатор хусусиятҳои хос дорад, ки яке аз онҳо азхуд кардани забонҳои хориҷӣ тавассути таълими қобилияти муошират бо забони хориҷӣ мебошад. Мутаассифона, дар айни замон таълими забонҳои хориҷӣ асосан аз сабаби мавҷуд набудани зарурати табиии муошират бо забони хориҷӣ хусусияти сунъии тарбиявӣ дорад.

Фикру хаёли одамӣ ба фикри воқеӣ мубаддал мешавад, ки бо овози бегона ифода ёфтааст, яъне ба таври аҷибе, ки дар як калима шуур ифода ёфтааст, ин тамоси шуури овозҳо идея пайдо мешавад ва зиндагӣ мекунад. Аз рӯи таҳрибаи таҳқиқотҳои Дмитриева Е.И. омӯзгорон вазифадор мебошанд, ки дар раванди таълими забон фазои муошират нутқи забони хориҷӣ ба қадри имкон ба шароити табиӣ наздиктар шаванд. [3, с. 24]

Муҳимтарин омили ҳавасмандгардонии раванди муошират нутқи забони хориҷӣ бояд баррасӣ карда шавад. Муваффақияти азхудкунии забони хориҷӣ дар вазифаи маърифатии он ба ташаккули забонӣ мусоидат мекунад, қонеъ гардонидани мотивҳои маърифатӣ ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ ҳавасмандии устуворро барои кори доимӣ бо он ташкил медиҳад; истифодаи забони хориҷӣ барои гирифтани маълумоти муайян, (мутолиаи маҷаллаҳо, рӯзномаҳо, луғатҳои тафсирӣ ва ғ.) ин забонро дар фаъолияти маърифатии донишҷӯ ногузир мегардонад, дар баробари ин, худи забони хориҷӣ фаъолияти умумӣ, маърифатӣ, ҳавасмандию донишомӯзии хонандагонро баланд мебардорад. Аз нигоҳи назариявӣ тадқиқоти муосир собит кардааст, ки таълими муосири забони хориҷӣ бидуни ҷобаҷогузории фарҳанги забони хориҷӣ ба донишҷӯён ғайриимкон аст. Аксари методистон вазъи кунунии назария ва амалияи таълими забони хориҷиро бо тамоюли барҷастаи коммуникативӣ, ки ба рушди ҳамаҷонибаи шахсият, ташаккули арзишҳои маънавии хонандагон мусоидат мекунад, афзалият медиҳанд.

Ин ва дигар проблемаҳои омӯзиши забони хориҷӣ тамоюли коҳиш додани шавқу ҳаваси хонандагонро ба дарсҳои забони хориҷӣ ба вуҷуд меоварад. Дар асри технологияҳои иттилоотӣ талаботҳои баланд бардоштан барои таълими донишҳои амалии забони хориҷӣ дар муошират ҳамарӯза ва дар соҳаи фаъолияти касбӣ зиёд мешаванд. Ҳаҷми маводи таълимӣ меафзояд ва усулҳои анъанавии интиқол ва таълими он аксар вақт бесамар мебошанд. Дар айни замон, масъалаи истифодаи самараноки технологияҳои нави иттилоотӣ дар мактабҳои русӣ ҳарчи бештар мавриди баррасӣ қарор дорад. Ба инҳо на танҳо воситаҳои нави техникӣ, балки шаклу усулҳои нави таълим, муносибати нав ба протсесси таълим низ дохил мешаванд.

Мақсади асосии таълими забонҳои хориҷӣ ташаккул ва рушди салоҳияти коммуникатсионии донишҷӯён, таълими амалии азхудкунии забони хориҷӣ мебошад. Вазифаи муаллими забони хориҷӣ аз он иборат аст, ки барои ҳар як донишҷӯ шароити инфиродӣ барои азхудкунии амалии забон зарурӣ фароҳам оварда, усулҳои мувофиқи таълимро интихоб кунад, ки фаъолияти маърифатии донишҷӯро дар дарси забони хориҷӣ ҳавасманд кунад. Самтҳои афзалиятноки таълими забонҳои хориҷӣ муошират, аслият, интерактивӣ, омӯзиши забон дар заминаи фарҳангӣ ва рушди салоҳияти байнифарҳангӣ мебошанд. Ҳадафи ниҳоии таълими забонҳои хориҷӣ ориентатсияи озод дар муҳити забони хориҷӣ мебошад ва ба ин асосан навовариҳои нави мултимедиявӣ, ки ҳамчун технологияҳои иттилоотии таълимӣ муайян шудаанд, ки иттилооти аудиовизуалии ҳама гуна шаклро муттаҳид мекунанд, муколамаи интерактивии байни корбарро амалӣ мекунанд, мусоидат ба омӯзиши забони хориҷӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ бештар маъмул мегарданд. Истифодаи фаъолонаи онҳо дар таълими забони хориҷӣ ҳамчун фишанги баланд бардоштани ҳавасмандӣ ва фаъолияти маърифатии донишҷӯён ва васеъ намудани ҷаҳонбинии онҳо хизмат мекунад. Илова бар ин, дар раванди таълими забони хориҷӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ таваҷҷуҳи омӯзгор ба фанни таълимшаванда меафзояд.

Ба андешаи Раҳимова А.Э технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ метавонанд ҳам ҳамчун воситаи пешниҳоди маводи таълимӣ ва ҳам воситаи мониторинги дониш амал кунанд. [6. с. 56-59]

Технологияҳои муосири компютерӣ нисбат ба усулҳои анъанавии таълим як қатор афзалиятҳо доранд. Истифодаи технологияи муосири таълими забони хориҷӣ дар

назди омӯзгор имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Масалан, онҳо имкон медиҳанд, ки намудҳои гуногуни фаъолияти нутқ кор карда шаванд ва онҳоро дар таркиби гуногун муттаҳид кунанд. Илова бар ин, технологияҳои компютерӣ ба ташаккули малакаҳои забонӣ, ташкили ҳолатҳои коммуникативӣ, ба автоматизатсия овардани амалҳои забонӣ ва нутқӣ, инчунин ба амал баровардани равиши индивидуалӣ ва пурзӯр гардидани кори мустақилонаи студент кафолат дода, ба замми ин онхо дар рафъи монеаи психологӣ дар истифодаи амалии забон хамчун воситаи муошират кӯмак карда метавонанд.

Истифодаи васеи дониш ва қобилияти интиқол додани он аз як ҳолат ба вазъ на танҳо фаҳмиши возеҳ ва азхудкунии қавии донишро дар назар дорад, балки мавҷудияти эътиқод ба тағйиротро дар назар дорад; қобилияти ба дониш додани ин арзиши амалӣ; моликияти дониш эҷодӣ мекунад. Аз гуфтаҳои Нелунов А.И. чунин бармеояд, ки ҳангоми кор бо технологияи компютерӣ нақши омӯзгор тағйир меёбад, ки вазифаи асосии он дастгирӣ ва роҳнамоии ташаккули шахсияти хонандагон, чустуҷӯи эҷодии онҳо мебошад.[4, с. 31-33]

Муносибатҳо бо студентон дар асоси принсипҳои ҳамкорӣ ва эҷодиёти якҷоя барпо карда мешаванд. Якчанд вазифаҳои асосии методологӣ мавҷуданд, ки бо истифода аз технологияҳои компютерӣ амалӣ карда мешаванд:

1) иттилооти - бартарии асосии компютер қобилияти нигоҳдорӣ ва коркарди миқдори зиёди информатсия мебошад, ки дар натиҷа компютер дар дарси забони хориҷӣ фаъолона истифода мешавад;

2) вазифаи таълим истифода бурдани компютер бо мақсади таълим, кор карда баромадани амалҳои умумии универсалии хонандагон дар раванди таълими забони хориҷӣ. Дар баъзе мавридҳо компютер нисбат ба муаллим як қатор бартариҳо дорад, масалан, ҳангоми таълим ва мустаҳкам намудани маводи таълимӣ. Инро бо он маънидод кардан мумкин аст, ки донишҷӯ дар вақти кор бо компютер бемаҳдуд аст, инчунин ба компютер бо баҳодиҳии объективии кори донишҷӯ ва сабри бепоён хос аст;

3) барои мониторинги ҷорӣ ва ниҳоии натиҷаҳои фаъолияти таълимӣ функсияи назорат ва ислоҳи дониши хонандагон бо истифода аз технологияи компютерӣ истифода мешавад. Истифодаи технологияҳои компютерӣ ба имкони татбиқи равишҳои инфиродӣ ва дифференсиалӣ дар рафти назорати фронталӣ таъсири мусбат мерасонад; татбиқи алоқаи қатъӣ, баҳодиҳии максималии объективии натиҷаҳо, ки ба омӯзгор имкон медиҳад, ки вақти назоратро ба ҳадди ақал кам кунад ва омӯзгорро ҳангоми коркарди натиҷаҳои тестӣ аз кори серталаб сарфа намояд.

4) коммуникативӣ, ин функсия қобилияти муошират дар Интернети ҷаҳониро дорад;

5) вазифаи ташкилию ҳавасмандкунанда ба таври зерин амалӣ карда мешавад: ҷавоби донишҷӯ тавассути компютер ба таври худкор қабул карда мешавад ва он эътироф карда мешавад, баъд ҷавоб таҳлил карда мешавад ва дуруст будани ҷавоб муайян карда мешавад, натиҷа дар хотир нигоҳ дошта мешавад ва ба донишҷӯ хабар дода мешавад.

Аз ин бармеояд, ки компютер дар раванди таълими забони хориҷӣ имкон медиҳад, ки ҳар як донишҷӯ иштирокчии фаъоли раванди педагогӣ шавад. Масалан, ҳангоми таълими гӯшкунӣ, ҳар як донишҷӯ имкон дорад, ки нутқи аслии забони хориҷиро бишнавад, ҳангоми таълими гуфтугӯ ё машқ кардани малакаҳои фонетикӣ барномаҳои таълимӣ истифода мешаванд, ки кор бо микрофонро дар бар мегиранд. Пас аз шунидани калимаҳо ё ибораҳои донишҷӯ дар забони хориҷӣ, ба вай таклиф карда мешавад, ки ин ибораҳоро худаш талаффуз кунад, пас аз ин ӯ метавонад бо муқоисаи нутқи худ бо нутқи гӯянда то чӣ андоза наздик будани талаффузи ин ибораҳо ва интонатсияи онхо ба талаффузи забони модарӣ, яъне гӯяндаро фаҳмад. талаба метавонад дар талаффузи худ носаҳеҳӣ дида, баъдан ислоҳ кардани онҳоро кор кунад, то маҳорати талаффузи худро такмил диҳад. Камбудии ин намуди кор дар он аст, ки

чунин кор аз муаллим вақти зиёдеро талаб мекунад, вале агар чанд дақиқаи дарс ба ин кор бахшида шавад, самараи худро медиҳад.

Ҳангоми таълими малакаҳои грамматикӣ - ҳар як хонанда ва донишҷӯ имкон дорад, ки машқҳои грамматикиро иҷро кунад, хатогиҳои худро баён кунад ва ба ҷавобҳои дуруст ноил шавад. Аз ҷумла Полипова Т.А. чунин қайд менамояд, ки маҳорату малака, майлу рағбат ва қобилияти хонандагон ва донишҷӯёнро бедор намояд.[5, с. 11-16]

Илова бар ин, компютер метавонад дар дарс ҳангоми шиносоӣ бо маводи нави лексикӣ ё грамматикӣ, ҳангоми таълими нутқи диалогӣ, хониш ва навиштан, инчунин ҳангоми имтиҳон ёрирасон бошад. Агар дар синф танҳо муаллим компютер дошта бошад, он метавонад ҳамчун компютери намоишӣ барои муқаддима ва муттаҳидсозии фронталии лексика истифода шавад. Ҳамчун воситаи ёрирасони таълими забони хориҷӣ технологияи компютерӣ бартариҳои худро дорад. Масалан, ҳар як хонанда, ҳатто ғайрифаъолтарин, имкон дорад, ки маҳорату қобилияти худро бо роҳи рақобат бо шогирдони дигар нишон диҳад, ки ин дар онҳо майлу рағбат барои ноил шудан ба натиҷаҳои баландро бедор мекунад.

Муаллим бо ёрии технологияи компютерӣ метавонад нақшаҳои таълимиро бо назардошти имконият ва шавқу ҳаваси тамоми хонандагон сари вақт ислоҳ намояд. Дар навбати худ, аз унсурҳои мултимедиявӣ донишҷӯён метавонанд дар корҳои хонагӣ истифода баранд, ки онҳо метавонанд дар шакли электронӣ ба муаллим ирсол намоянд. Ва берун аз соатҳои дарсӣ ё дар хона, бо компютер ва барномаҳои мувофиқ, донишҷӯ метавонад, бар асоси имконот ва хоҳиши худ, ба қадри зарурӣ машқ кунад.

Дар даҳсолаҳои охир назария ва амалияи таълими забон бо захираҳои интернетӣ хеле ғанӣ гаштааст. Бояд қайд кард, ки захираҳои шабакаи ҷаҳонӣ барои лингводидактика нақши бузург доранд, зеро онҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки бо забони модарӣ дар вақти воқеӣ бо забонҳои омӯхташаванда муошират кунед, дастрасӣ ба маводи аслӣ ва миқдори зиёди захираҳои таълимиро таъмин кунед. Тавре Юнусов Ш. таъкид мекунад: «Аз ин рӯ, барои фаҳмидани баъзеҳо далелҳо ва падидаҳо дар шароити муосири таълими технологияи компютерӣ дар мактаб, шумо бояд системаи таълими онҳоро пайгирӣ кунед ва решаҳои онро дарёбед, гузаштаро нисбатан дур таҳлил намоед» [9, с. 155].

Бо рушди мултимедиявӣ ва паҳншавии интернет метавонад муносибати дигарро барои эҷоди муҳити омӯзиши забони компютерӣ талаб кунад. Ин равиш истифодаи маҷмуии маводи аслӣ ва таълимиро барои мақсадҳои мушаххаси омӯзиш бодиққат интихобшударо таъмин мекунад. Ҳамин тариқ, Интернети ҷаҳонӣ метавонад ҳам барои донишҷӯён ва ҳам барои омӯзгорон дар гирифтани маълумоти зарурӣ муфид бошад. Он метавонад маводи кишваршиносӣ ва хабарҳо аз ҳаёти ҷавонон, мақолаҳои гуногуни ҷамъиятию сиёсӣ ва ғайра бошад. Донишҷӯён метавонанд онлайн дар санҷишҳои гуногун, олимпиадаҳо ва мусобиқаҳои умумирусиягӣ ва байналмилалӣ иштирок кунанд, дар чатҳо, форумҳо бо ҳамсолони дигар кишварҳо мубодила кунанд. Дар доираи татбиқи омӯзиши мушкилот, донишҷӯён метавонанд дар бораи мушкилоте, ки ҳоло дар доираи лоиҳа кор мекунанд, маълумот гиранд. Ин метавонад кори муштараки мактаббачагони рус ва ҳамсолони хориҷии онҳо аз як ё якчанд кишвар бошад.

Ҳангоми ҷорӣ ва истифодаи бомуваффақияти шаклҳои инноватсионии таълим дар раванди педагогӣ ба муаллим вазифаи ёрдамчии фаъоле гузошта мешавад, ки фаъолияти таълимии хонандагонро ташкил, роҳбарӣ ва ҳавасмандгардонӣ мекунад. Аз ин бармеояд, ки технологияҳои муосири интернетӣ дар ташаккули салоҳияти коммуникатсионии забони хориҷӣ нақши муҳим доранд, зеро омӯзиши самараноки забони хориҷӣ ба кор бо аудио, видео ва маводи чопии аслӣ асос ёфтааст.

Принсипҳои рушди таҳсилот дар асарҳои Комилов Ф.С. чунин қайд гардидааст. «Таъмини ҳавасмандӣ, огоҳӣ, тамомият воқеият ва самарабахшии донишҳои ташаккулёфтаи хонандагон ва донишҷӯён мебошад» [7, с. 368].

Компютерҳо як дастгирии хеле муассир барои омӯзиш дар мактаб буда, онҳоро ҳамчун абзори маърифатӣ барои инъикоси он чизе, ки хонандагон омӯхта ва медонанд, истифода мебаранд. Ба ҷои истифодаи қудрати технологияи компютерӣ барои паҳн кардани иттилоот, компютерҳо бояд дар ҳама соҳаҳои дониш ҳамчун асбоб истифода шаванд. ба донишҷӯён кӯмак мекунад, ки дар бораи мафҳумҳои омӯхтаашон бодиққат ва интиқодӣ фикр кунанд. Истифодаи компютер ҳамчун воситаи таълим тавассути истифодаи барномаҳои амалӣ ҳамчун формализми муаррифии дониш ба зудтар ва пурратар азхудкунии мавод нисбат ба истифодаи ҳама барномаҳои компютерии таълимии ҳозира мавҷудбуда мусоидат мекунад.

Дар ҷараёни омӯзиши курси технологияи компютерӣ яке аз шаклҳои таълим, ки доираи дониши хонандагон ва донишҷӯёнро васеъ гардонида, маҳорат ва малакаҳои онҳоро оид ба иҷрои амалии корҳо пайдо мекунад ва барои баланд бардоштани завқу шавқи хонандагон ва донишҷӯён кӯмак менамояд, ин яке аз методҳои ба даст овардаи онҳо аст. Вобаста ба доираи вазифаҳое, ки бояд ҳал карда шаванд, бояд компютер ва дастгоҳҳои иловагӣ (ба монанди сканер, принтер, модем, гӯшмонакҳо, микрофон ва ғайра) интихоб карда шаванд. Корро чунон ташкил кардан лозим аст, ки хонандагон ва донишҷӯён ҳангоми фаъолият тамоми қувваи худро сафарбар намоянд, барои ин пеш аз ҳама шавқу ҳаваси маърифатии онҳоро бедор кардан лозим аст. Доираи вазифаҳо мавзуеро, ки дар он компютер истифода мешавад, муайян мекунад. Масалан: барои кор кардан дар дарси санъати тасвирӣ ё расмкашӣ ба шумо компютери пуриқтидортаре лозим аст.

Вақте ки технологияҳои иттилоотӣ ба раванди омӯзиши фан дохил карда мешаванд, савол дар бораи насби нармафзор ва насби таҷҳизот ба миён меояд. На ҳар як омӯзгор дорои малакаҳои зарурӣ барои нигоҳубини ҳамаҷонибаи техникаи компютерӣ ё мустақилона коркарди воситаҳои таълим мебошад. Дар ин шароит, ба назари коршиносон, технологияҳои муосири иттилоотӣ метавонанд, ҳамчун воситаи муассири дидактикӣ хидмат кунанд. Проблемаҳои истифодаи воситаҳои компютерӣ дар раванди таълим бештар ба омодагии муаллими муосир барои қабули компютери фардӣ ҳамчун воситаи дидактикӣ алоқаманданд. Дар рафти назорат ба ҳар як хонанда ва донишҷӯ оромонаву боэҳтиром муносибат кардани муаллим аҳамияти калон дорад. Дар вақти иҷрои кор сахт эрод гирифтан барои хатои содиршуда, бо каҳр гап задан ва ё шитобкорона хулоса баровардан мутлақо номумкин аст. Дар ин ҷода, албатта, мувофиқи мақсад аз адабиёти илмию педагогии солҳои охир васеъ истифода бурда мунтазам ҷорӣ намудани технологияи нави педагогии дахлдор ба ҷараёни тарбия тавсия карда мешавад.

Адабиёт:

1. Майкл Г.Мур, У.Макинтош, Л.Блэк Информационные и коммуникационные технологии в дистанционном обучении: Специальный учебный курс / пер. с англ. М.: Издат. дом «Обучение-Сервис», 2006.

2. Бендова Л.В. Педагогическая деятельность тьютора в сети открытого дистанционного образования: автореф. дис. канд.пед.наук. М., 2006. С 22-26

3.Дмитриева Е.И. Дидактические возможности компьютерных телекоммуникационных сетей для обучения иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2007. – №4. – С. 24.

4. Нелунов А.И. Личностно-ориентированное обучение иностранному языку на основе информационных технологий // Информатика и образование. – 2008. – №9. – С. 31 – 33.

5. Полипова Т.А. Внедрение компьютерных технологий в преподавание иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 2009. – №10. – С.11 – 16.

6. Рахимова А.Э. Преимущества применения компьютерных технологий при обучении иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2012. – №10. – С. 56 – 59.

7. Комилов Ф.С., Шарапов Д.С. «Информатикаи татбиқӣ». – Душанбе, 2009. – 368с.
8. Қосимов И., Одинаев Р., Мирзоев С. «Асосҳои информатика ва технологияи компютерӣ». Васоити таълимӣ. – Душанбе, 2006.
9. Юнусов Ш. «Машғулиятҳо аз фанни информатика». Васоити таълимӣ. – душанбе, 2014. – 155с.

ИМКОНИЯТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ КОММУНИКАТСИОНӢ (ТИК) БАРОИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ ВА ОЛӢ

Дар педагогикаи муосир зери мафҳуми методҳои таълим ин усулҳои фаҳмондадиҳии маводи таълимӣ дар фаъолияти омӯзгор ва хонанда барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда фаҳмида мешавад, аз ин хотир методикаи таълими фанҳои гуногун бештар вазифаҳои бедоркунанда, омӯзанда, фаъолияткунанда ва тарбиякунандаро иҷро менамоянд. Истифодаи компютер ҳамчун воситаи таълим тавассути истифодаи барномаҳои амалӣ ҳамчун формализми муаррифии дониш ба зудтар ва пурратар азхудкунии мавод нисбат ба истифодаи ҳама барномаҳои компютерии таълимии ҳозира мавҷудбуда мусоидат мекунад.

Вобаста ба ин муаллиф дар мақолаи худ кӯшиш намудааст, ки роҳҳои гуногуни фаҳмондадиҳӣ, муаррифӣ, омӯзонидан ва такмили маводҳои таълимиро ба донишҷӯён ва хонандагон дар раванди таълими фанни информатика бо таҳлили андешаҳои педагогҳои машҳури замони муосир баррасӣ менамоянд. Компютерҳо як дастгирии хеле муассир барои омӯзиш дар мактаб буда, онҳоро ҳамчун абзори маърифатӣ барои инъикоси ончизе, ки хонандагон ва донишҷӯён омӯхта истифода мебаранд. Дар натиҷаи омӯзиши таҷрибаи олимон Майкл Г. Мур, У. Макинтош, Л.Блэк ва дигарон муаллифон қайд менамоянд, ки дар ҳама намуди фаъолияти таълимӣ омӯзгорро мебояд маҳорат, малака, сатҳи дониш ва қобилияти иҷрои амалии хонандагонро ба назар гирифта, се марҳилаи раванди таълим: нишондиҳанда, иҷроиш ва назоратро ба роҳ монанд.

Калидвожаҳо: Сканер, модем, универсалӣ, компютер, аудиовизуалӣ, мултимедиявӣ, ориентатсия, интерактивӣ, диаграмма, иттилоот, график, амалисозӣ, телекоммуникатсия.

ВОЗМОЖНОСТИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (ИКТ) ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В СРЕДНИХ И ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В современной педагогике под понятием методов обучения понимаются способы объяснения учебного материала в деятельности учителя и ученика по достижению поставленных целей, поэтому методы обучения различных предметов выполняют задачи пробуждения, обучения, деятельность и образование. Использование компьютера как средства обучения за счет использования практических программ как формализма представления знаний способствует более быстрому и полному усвоению материала, чем использование всех имеющихся в настоящее время учебных компьютерных программ.

Исходя из этого, автор попытался в своей статье рассмотреть различные способы объяснения, подачи, преподавания и совершенствования учебных материалов учащимся и читателям в процессе обучения информатике, проанализировав мнения известных современных педагогов. Компьютеры являются очень эффективной поддержкой обучения в школах и они используются в качестве когнитивных инструментов для отражения того, что учащиеся изучили. В результате изучения опыта ученых Майкла Г. Мур, У. Макинтош, Л. Блэк и другие авторы отмечают, что во всех видах учебной деятельности преподаватель должен учитывать умения, знания, уровень знаний и практическую деятельность учащихся и осуществлять три этапа учебного процесса: индикацию, реализацию и контроль.

Ключевые слова: Сканер, модем, универсальный, компьютер, аудиовизуальный, мултимедиа, ориентация, интерактив, схема, информация, графика, реализация, телекоммуникация.

POSSIBILITIES OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES (ICT) FOR STUDYING FOREIGN LANGUAGES IN SECONDARY AND HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In modern pedagogy, the concept of teaching methods is understood as ways of explaining the educational material in the activities of the teacher and student to achieve the goals, therefore, the methods of teaching various subjects fulfill the tasks of awakening, learning, activity and education. The use of a computer as a learning tool through the use of practical programs as a formalism of knowledge representation contributes to a faster and more complete assimilation of the material than the use of all currently available educational computer programs.

Based on this, the author tried in his article to consider various ways of explaining, presenting, teaching and improving educational materials to students and readers in the process of teaching computer science, analyzing the opinions of famous modern teachers. Computers are a very effective support for learning in schools and they are used as cognitive tools to reflect what students have learned. As a result of studying the experience of scientists Michael G. Moore, W. Mackintosh, L. Black and other authors note that in all types of educational activities, the teacher must take into account the skills, knowledge, level of knowledge and practical activities of students and carry out three stages of the educational process: indication, implementation and control.

Key words: Scanner, modem, universal, computer, audiovisual, multimedia, orientation, interactive, scheme, information, graphics, implementation, telecommunications.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳсиддинов Бахтовар Садриддинович – ассистенти кафедраи методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Суроғa: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров — 16.Тел: [+992] 918156458

Сведения об авторе: Махсиддинов Бахтовар Садриддинович - ассистент кафедры информатики и методики обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел: [+992] 918156458

Information about the author: Makhsiddinov Bakhtovar Sadriddinovich - Assistant of the Department of Informatics and Teaching Methods of the Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, sh. Kulyab, S. Safarov street - 16. Tel: [+992] 918156458

УДК: 37.0 (2-тоҷ)
ББК: 74.212 (2-тоҷ)
М-65

ОМӮХТАН ВА ТАҲЛИЛ КАРДАНИ МУШКИЛОТИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ ДАР НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМ

Мирзоева М., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Категорияҳои калидӣ дар дидактика омӯзиш ва маълумот мебошад. Таҳсилоти фосилавӣ ва маълумотгирии фосилавӣ падидаҳои нав дар педагогика мебошад. Таъриф додани мундариҷаи ин мафҳумҳо хеле муҳим мебошад. Дар шароити муосир шарҳи ягонаи ин мафҳумҳо мавҷуд нест. Ин аз он вобастагӣ дорад, ки байни анъанаҳо дар

фаъолияти таълимии таълими фосилавӣ ва мундаричаи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ – ҳуқуқии он то андозае зиддият ҷой дорад. Коркард намудани назарияи асосӣ дар ин соҳа ба он оварда мерасонад, ки зарурияти ворид намудани таҳлилоти қатъӣ на танҳо дар масъалаҳои додашуда, балки дар таърифи категорияҳои омӯзишӣ ва маълумотӣ нағз ба миён ояд.

Дар адабиёт шарҳҳои гуногуннавъи таҳсилот пешниҳод шудааст. Масалан олими рус В.И. Вдовюк таҳсилро ҳамчун раванди мақсадноки педагогии ташкил ва танзими фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ донишҷӯён ва шунавандагон барои соҳиб шудан бо донишҳои илмӣ ва амалӣ, маҳорат ва малакаҳо, инкишофи тафаккур, қобилиятҳои эҷодӣ, сифатҳои шахсият барои амалӣ намудани машғулиятҳои касбӣ арзёбӣ намудааст [1, с. 10 – 12]. Таҳсил – менависад Н.А. Давыдов – раванди мақсадноки идораи фаъолияти таълимӣ – маърифатии донишҷӯён барои соҳиб шудан ба донишҳои касбӣ, малакаҳо, инкишофи қобилиятҳои эҷодӣ, ташаккули ҷаҳонбинӣ ва сифатҳои шахсият, мебошад, ки барои мустақилона азхуд намудани касб нигаронида шудааст. Ба ақидаи Гейн Н.А. таҳсилот дар худ раванди баҳам алоқаманди фаъолияти омӯзгор ва донишҷӯро таҷассум менамояд, ки он дар чаҳорчӯбаи системаи педагогӣ ба амал бароварда мешавад [2, с. 95 - 100].

М.Г. Гарунов таҳсилотро ҳамчун раванди дуҷониба байниҳамтаъсири таълимгиранда ва таълимдиҳанда мешуморад, ки дар равиши он маълумотгирӣ мутобиқи нақша мақсаднок амалӣ карда мешавад. Инчунин ӯ меафзояд, ки тарбия ва инкишофи маънавиёти инсон ҳамчун фаъолияти якҷояи омӯзгор ва субъекти таълим мебошад, ки дар натиҷаи маълумотгиранда ташаккули донишҳо, қобилиятҳо, элементҳои ҷаҳонбинӣ, фаъолияти таълимӣ ва касбии ояндаи онҳо шакл мегирад [4].

Дар таърифҳои овардашуда се мафҳуми калидиро ҷудо кардан мумкин аст: байниҳамтаъсиррасонӣ (идоракунӣ), раванд ва системаи педагогии мунтазам дучоршаванда. Норасоии асосии шореҳони категорияи «таҳсилот» дар он зоҳир мегардад, ки система дар чаҳорчӯбае, ки раванд ва байниҳамтаъсиррасонӣ мегузарад, муайян карда нашудаст.

Аксари муаллифон, ки бо ин низом алоқамандӣ доранд, таҳсилоти фосилавиро ҳамчун маҷмуи интиқолдиҳандаи донишҳо тавассути ҳаҷми асосии маводи таълимиро таъмин карда байниҳамалоқамандии фаъоли омӯзгор ва омӯзандаро дар раванди таъмин ташкил намуда, ба донишҷӯ имконоти ичрои корҳои мустақилонаро аз рӯи барномаи таълимӣ фароҳам меоварад.

Аз ин хулоса аён мешавад, ки дар таҳсилоти фосилавӣ ба сифати элементи ташкилдиҳандаи системавии мундаричаи мафҳуми таҳсилоти фосилавӣ системаи дидактикӣ пайваст мешавад. Системаи дидактикии пешниҳодгардида ки дар низоми таҳсилоти фосилавӣ амалӣ карда мешавад аз 12 элемент (зерсистемаҳо) иборатанд.

1) мақсад; 2) мундаричa; 3) маълумотгиранда; 4) маълумотдиҳанда; 5) методҳои таълим; 6) зерсистемаҳои иттилоотӣ – маълумотрасонӣ (воситаҳои таълим); 7) шаклҳои таълим; 8) базаи моддӣ – техникӣ; 9) базаи молӣ – иқтисодӣ; 10) зерсистемаҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ; 11) системаҳои назоратӣ; 12) системаи маркетингӣ.

Аз ин ҷо аён мегардад, ки таърифи «Таҳсилоти фосилавӣ» дар гузоришҳои фавқ аз муқаддимаи мафҳуми калидии системаҳои дидактикӣ фарқ мекунад.

<u>Дефинитсияи</u> таҳсилоти фосилавиро дида мебароем.

Бо падидаи ғайричамдошт дучор меоем: ғанӣ будани захираҳои луғавии забони тоҷикӣ душвориҳоро пеш меорад. Дар назария ва амалия чунин ибораҳо мавҷуданд: маълумоти иқтисодӣ, маълумоти баҳрӣ, маълумоти ҳарбӣ, маълумоти ибтидоӣ, маълумоти касбӣ ва ғайра. Ин таснифот доир ба ҷанбаҳои мундаричавии донишҳои гирифташаванда ахборот медиҳанд. Дар баъзе мавридҳои дигар ибораҳои маълумоти бехтарин, маълумоти марказӣ ва дар хотима маълумоти фосилавӣ дучор меоянд. Дар дараҷаи муқаррарӣ маълумоти марказӣ – ин маълумоте фаҳмида мешавад, ки он дар пойтахт (масалан, дар шаҳри Душанбе) ҳосил мешавад. Аммо дарвоқеъ бошад, метавон

маълумотҳои беҳтаринро дар дигар мавзеъҳо (масалан, дигар шаҳрҳои ҷумҳурӣ) ҳосил намуд.

Ба саволи такрорёфтаи маълумоти фосилавӣ чист? Бар мегардем.

Гурӯҳи сеюми муаллифон таҳсилоти фосилавиро дар намуди дараҷаи навъи таҳсилоти ғоибонае таъриф медиҳанд, ки дар он татбиқи технологияҳои иттилоотӣ, истифодабарии компютерҳои фардӣ, видео ва аудиотехникаҳо, техника ва технологияҳои кайҳонӣ имкон дорад. Таъриферо, ки мутахассисони Ассосиатсияи таҳсилоти фосилавии Иёлоти Муттаҳидаи Америка баён намудаанд пешниҳод менамоем. Таҳсилоти фосилавӣ фарогирии донишҳо ва малакаҳо тавассути иттилоот ва маълумотҳое ки бо ёрии технологияҳои муосир дар масофаҳои гуногун интиқол мешаванд, ташкил ва гузаронида мешавад.

Аз тамоми таърифҳои овардашуда маълум мегардад, ки тавсифот асосан ба навишти як қисми системаҳои дидактикӣ такя мекунанд (махсусияти воситаҳои омӯзишӣ ва шаклҳои ташкили машғулиятҳо).

Дар ҳамаи таърифҳо як ё якчанд ҷанбаи ин падидаи бисёрсоҳа баён мегарданд. Чунин ба назар мерасад, ки дар ин навъи омӯзиш технологияҳои иттилоотии анъанавӣ (маводҳои чопӣ) истифода бурда намешаванд ва ҳангоми таҳсил алоқаи байни омӯзгор ва шунаванда тамоман мавҷуд нест. Дар асл бошад, бисёр воқеъ мешавад, ки иштироккунандагони раванди таълим ҷиҳати ҷойгиршавӣ дар масофаҳои начандон зиёд ҷойгиранд (дар як шаҳр ё ноҳия зист доранд), аммо онҳо наметавонанд ҳангоми таҳсил босабаби наомадани графикҳо ё равиши кор ё фаъолияти ҳаётӣ таъсироти байниҳамдигарӣ дошта бошанд.

Аз теъдоди таърифҳои овардашуда бармеояд, ки таҳсилоти фосилавӣ ҳамчун раванди мақсадноки фаъоли байниҳамалоқаманди омӯзанда ва омӯзишдиҳанда бо воситаҳои таълимӣ вобаста ба ҷойгиршавии онҳо дар вақт ва фазо ки бо системаҳои дидактикии махсусгардонидашуда алоқаманд карда шудаанд, амалӣ карда мешавад.

Ҳам дар қонун ва ҳам дар таърифҳои баёнкардаи муаллифони алоҳида ҳангоми таснифи категорияи маълумот ҷанбаи тарбиявии он таъкид карда шудааст.

Таснифоти яке аз педагогҳои рус Ю.Г. Фокинро пешниҳод менамоем: Ба ақидаи ӯ «Маълумот – ин системаи омӯзишии иҷтимоӣ инкишофдиҳандае мебошад, ки ба ҳифзи системаи фардии элементҳои таҷрибаҳои объективии инсоният, ки ба амали намудани фаъолияти муваффақона дар соҳаи интихобшудаи таҷрибаи ҷамъиятӣ вобастагӣ дошта, аз тарафи ҷомеа ба сифати сатҳи муайяни инкишофи фард эътироф карда мешавад» [8, с 20 -25]. Муаллиф зери мафҳуми иҷтимоикунонӣ тағйирёбии сифатӣ ва миқдории системаҳои арзёбӣ, арзишҳо, идеяҳо сифатҳои ахлоқии шахсиятро, ки барои муваффақ гардидан дар ҷомеаи муайян ҳатмӣ мебошанд, мефаҳмад.

Мо маълумотро ҳамчун категорияи алоқаманд ба системаҳо, арзишҳо ва натиҷа меҳисобем

Таснифоти арзишӣ таърифи се блоки байниҳамалоқаманди зеринро дар назар дорад: маълумот ҳамчун арзишҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва шахсият. Маълумот ҳамчун раванди муҳаррик бо мақсади додашудаи омӯзиш бо амалҳои субъективӣ – объективии омӯзгор ва донишҷӯ тавсиф карда мешавад.

Ва дар ниҳоят, маълумотро ҳамчун натиҷаи азхудкунии давлатӣ, ҷамъиятӣ ва шахсии ҳамаи навъи технологияҳо ва арзишҳо, ки дар раванди фаъолияти маълумотгирӣ ба вуҷуд омадааанду барои вазъиятҳои иқтисодӣ, ахлоқӣ ва зеҳнии ҳамаи бахрабардорони нигаронидашуда, арзёбӣ намудан мумкин аст [3, 120 - 130].

Аввалан, ба шарҳи мафҳуми «маълумот» муроҷиат мекунем. Дар ин бора низ ақидаи ягона вуҷуд надорад. Таҳқиқи проблемаҳои ташаккул ва инкишофи мундариҷавии ин категория дар Институти илмӣ – таҳқиқотии маълумоти олии Федератсияи Русия гузаронида шуд. Он муҳимият ва ҳамзамон мураккабии ин мушкилотро дар сатҳи «аз ҳам ҷудо будани» омӯзиш ва маълумот нишон дод.

Маълумот ҳамчун истилоҳи (архаистии) мондагори педагогӣ аз тарафи асосгузори назарияи таълим Иоганн. Генрих. Песталотси соли 1780 ворид карда

шудааст. Дар забони русӣ бо ҳамин маъно ин истилоҳ аз тарафи Н.И. Новиков истифода бурда шудааст. Аз нимаи дуюми асри XIX мафҳуми маълумот бо маънои васеи натиҷаи ҳамагуна таъсироти педагогӣ дар ниҳоди инсон муоина карда мешуд.

Дар воситаҳои илмӣ – педагогӣ тадриҷан ақидаҳое ба миён омаданд, ки маълумот – ин натанҳо ҳолат (маълумотдор), балки маҷмуи корҳои педагогие мебошад, ки тавассути он маълумот дастрас карда мешавад.

То солҳои 50 – уми асри XX мафҳуми маълумот дар педагогикаи шӯравӣ ҳамчун маҷмуи донишҳо, малакаҳо, маҳоратҳое дида баромада мешуд, ки барои фаъолиятҳои амалӣ зарур ҳисобида мешуданд, солҳои 60 – ум бошад, аллакай он ҳамчун раванд ва натиҷаи ин фаъолият арзёбӣ мешуд. Чунин тарҳи маонии мафҳуми маълумот дар конференсияи генералии 20 – уми ЮНЕСКО соли 1978 қабул карда шуд: маълумот- ин раванд ва натиҷаи такмилдиҳии қобилиятҳо ва ахлоқи шахсият мебошад, агар он камолот ва ташаккули фардро таъмин созад.

Ин таъриф дар худ ду мафҳуми асосӣ – раванд ва натиҷаро ҷой додааст. Ҳамин тавр, дар қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.05.2017, №7/35 «Таҳсилоти фосилавӣ» чунин шарҳ оварда шудааст: Таҳсилоти фосилавӣ ба мантиқи рушди низоми соҳаи маориф ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба таври мақсаднок мувофиқат мекунад.

Гирифтани маълумот – муваффақ гардидан ба он мебошад, ки ба воситаи ҳуҷҷатҳои мутобиқатӣ тасдиқ карда мешавад.

Махсусияти таҳсилоти фосилавӣ натанҳо дар он зоҳир карда мешавад, ки пешниҳод ва табодули иттилооти таълимӣ танҳо ба воситаҳои технологияҳои навини иттилоотӣ (компютер, телекоммуникатсия) ба амал бароварда мешавад, балки дар он низ таҷассум меёбад, ки таҳсилоти фосилавӣ мазмуни ҳамаи элементҳои системаҳои дидактикиро иваз мекунад.

Ҳамин тавр, маълумоти фосилавиро ҳамчун системае ҳисобидан мумкин аст, ки дар он раванди таҳсилоти фосилавӣ амалӣ гардида, дастовардҳои фардӣ ва тасдиқоти қарордодҳои маълумотгирӣ роҳандозӣ карда мешавад.

Дар тафсири мафҳуми таҳсилоти фосилавӣ норавшании баъзе истилоҳот ба назар мерасанд: таҳсилоти фосилавӣ ва таҳсилоти дистантӣ. Онҳо тарҷумаҳои таҳтуллафзии англисӣ ба русӣ калимаҳои distance ва distant мебошанд. Онҳо баробармазмун мебошанд, аммо дар амалия бештар мафҳуми фосилавӣ (distance) истифода бурда мешавад.

Оиди ин масъала боз як нуқтаи дигарро хотиррасон менамоем. Ба ақидаи мо истифодабарии истилоҳи «шакли таълим» чандон мувофиқ нест. Махсусан, истифодаи он дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ, масалан дар қонуни ҶТ«Дар бораи маълумоти олӣ ва баъди олии маълумоти касбӣ», низомномаҳои муассисаҳои таълимӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои расмӣ. Масалан, дар онҳо гуфта мешавад, ки «Барномаҳои асосии таълимии маълумоти олии касбӣ дар шаклҳои гуногун дар вобастагӣ аз ҳаҷми машғулиятҳои заминавӣ кормандони омӯзгории маълумоти олӣ: рӯзона, рӯзона – ғоибона (шабона), ғоибона, экстернат азхуд карда мешаванд. Дар дидактика зери мафҳуми шаклҳои ташкили таълим одатан намудҳои машғулиятҳо: назариявӣ, семинарҳо, машваратҳо, имтиҳонҳо ва ғайраҳо фаҳмида мешавад.

Дар алоқамандӣ ба ин мо наметавонем категорияи маълумоти фосилавиро, ки дар «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, №643)» таъриф дода шудааст, мутлақ арзёбӣ намоем, зеро дар он қолибҳои такроршаванда ва нусхабардоришуда ҷой доранд. Маълумоти фосилавӣ – ин комплексҳои хизматрасониҳои маълумотдиҳандае, мебошад, ки барои қишри васеи аҳолӣ дар ҷумҳурӣ ва хориҷа ба воситаҳои махсусгардонидашудаи иттилоотӣ – омӯзишӣ дар базаи василаҳои интиқоли иттилооти таълимӣ дар масофаҳои гуногун (телевизиони радифӣ, радио, мақаҳои компютерӣ) пешбинӣ карда шудааст.

Боз як таърифи дигарро, ки аз сохтани системаҳои маълумоти фосилавии Федератсияи Русия гирифта шудааст, меорем: «Маълумоти фосилавӣ – ин шакли маълумоте мебошад, ки истифодабарии воситаҳои техникӣ ва технологияҳои иттилоотиро барои расонидани маълумоти таълимӣ ва иттилоотӣ новобаста аз мавқеи зисти истифодабаранда, таъмин мекунад».

Меъёрӣ – ҳуқуқӣ ибораи «шаклҳои маълумотгирӣ» (рӯзона, фосилавӣ) на шакли таълим истифода бурда мешавад.

Ҳамин тавр таҳсилоти фосилавӣ шакли махсуси гирифтани маълумот мебошад, ки он дар баробари дигар шаклҳои таълим ба таври самарабахш дар системаи таҳсилоти касбии бефосила истифода бурда мешавад.

Дар марҳилаи муосир дар сайёра таҷрибаҳои зиёди ба амал баровардани системаҳои фосилавии маълумотрасон мавҷуд аст. Муассисаҳои таълимии таҳсилоти фосилавиро шартан дар миқёси олам ба 9 қисм ҷудо мекунанд: 1 – Шарқи наздик, 2 – Америкаи марказӣ, 3 – Америкаи лотинӣ, 4 – Австралия, 5 – Осиё, 6 – Россия, 7 – Африка, 8 – Америкаи Шимолӣ, 9 – Европа.

Технологияҳои таълими фосилавӣ ҳам дар қисмати маълумоти ҳарбӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Қисмати зиёд ба бахши маълумоти шаҳрвандӣ рост меояд.

Масалан, дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар ин бахш аз миллион фаро гирифта шудаанд. Ҳатто солҳои 90 – уми асри гузашта 1100 донишҷӯро бо ин низоми таҳсилот дар зинаи магистрӣ омода намуда буданд. Айни замон, дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка зиёда аз нисфи донишгоҳҳо технологияҳои таълими фосилавӣ истифода бурда мешаванд [11, с. 48 – 54]. Барномаи таълими калонсолон дар соҳаҳои илм, тиҷорат, идоракунӣ бо ин низом роҳандозӣ шудааст. Зиёда аз 30 сол мешавад, ки дар Испания Донишгоҳи Миллии маълумоти фосилавӣ амал мекунад. Он аз тарафи Парламенти ин давлат сохта шудааст. Он бо мақсади ба роҳ мондани маълумоти олии касбӣ барои калонсолони дараҷаҳои бакалаврият, магистратура ва таҳсили мутаассил фаъолият менамояд. Он дар дохили давлат ва 9 – давлати хориҷа дорои марказҳои таълимӣ мебошад ва бевосита тобеи котиби давлати оид ба маълумоти олӣ мебошад. Таваҷҷуҳи асосӣ барои баландбардории ихтисос ва омодасозии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ равона карда шудааст. Дар ҳамин давра теъдоди донишҷӯён ба 124000 баробар буд ва айни замон дар ҳоли афзоиш аст.

Маркази миллии таҳсилоти фосилавӣ дар Франсия 35000 истифодабарандагонро дар 120 давлатҳои дунё ба худ ҷалб намудааст.

Дар РФГ аз соли 1976 Донишгоҳи ғоибонаи Хаген ҳамчун муассисаи таълимии давлатӣ амал мекунад. Ин донишгоҳ ҳатто дараҷаи докторони илмро тайёр мекунад. Донишгоҳи таълими фосилавӣ дар шаҳри Тюбинген (Олмон) барномаҳоро барои истифодабарии техника ва технологияҳои муосир коркард менамояд. Барои омодагӣ ба 2500 курсҳои таълимӣ 5000 омӯзгорон ҷалб карда мешаванд.

Донишгоҳи Балтика дар Шветсия 50 донишгоҳҳои минтақаҳои Балтикаро муттаҳид намудааст. Тавассути истифодабарии таҳсилоти фосилавӣ таҳсилро метавон дар донишгоҳҳои шаҳрҳои Упсала, Лунд, Гетерборг, Умео, Линчепинг гузаронид. Ҳамаи супоришҳои таълимӣ берун аз донишгоҳҳо дар асоси маводҳои таълимии махсус коркардшуда ва донишгоҳҳо дар асоси маводҳои таълимии махсус коркардшуда ва машвараҳои омӯзгорон иҷро карда мешаванд. Раванди гузаронидани имтиҳонот дар МО амалӣ мешавад [17].

Солҳои 70 – ум дар Финландия дар назди 10 донишгоҳҳо марказҳои таҳсилоти фосилавӣ сохта шудаанд. Ингуна донишгоҳҳои тобистона таъсис карда шуд, ки дар онҳо 30000 донишҷӯ фаро гирифта мешуданд.

Дар Туркия аз соли 1974 Донишгоҳи кушода ба фаъолият шуруъ намуд, ки мақсади он ёрӣ расонидан ба сокинони маҳалли зисташон аз марказҳо дур буд. Ҳамаи шунавандагон бастаҳои маводҳои таълимиро дастрас менамуданд.

Муассисаҳои таълимии ба инҳо монанд, ки бо низоми таҳсилоти фосилавӣ дар Австралия амал мекунанд дар ҳолати ташаккул мебошанд.

Барномаи сохтани системаҳои таҳсилоти фосилавӣ ҳатто дар мамлакатҳои ниҳоят хурд ба монанди Андорра мавҷуд аст.

Таҳсилоти фосилавӣ дар дигар минтақаҳои дунё дар ҳоли афзоиш мебошад. Ба сифати мисол инҳоро номбар кардан мумкин аст, донишгоҳи телевизонии Хитой, донишгоҳи кушодаи миллии ба номи И. Ганди (Ҳиндустон), Донишгоҳи Пайнаи Ноор (Ирон), донишгоҳи кушодаи миллии Корея, донишгоҳи Африкаи ҷанубӣ, донишгоҳи кушодаи Сукотай Таипариат (Таиланд) [12, с. 45].

Дар Япония аз оғози солҳои 80 – уми асри ХХ «Донишгоҳ дар Эфир» ба фаъолият шуруъ намудааст. Ин муассисаи давлатӣ аз тарафи буҷа маблаґгузорӣ шуда, зери назорати вазорати маориф қарор дорад. Он дорои якчанд факултаҳои гуманитарӣ ва табиатшиносӣ мебошад. Дар соатҳои муайян ба воситаи телевизон ва радио барои шунавандагон лексияҳоро баррасӣ менамоянд. Аз рӯи ҳар як фанни интихобгардида шунаванда бояд дар як ҳафта ду маротиба лексияро гӯш кунад. Машваратҳо дар марказҳои таълимии махсус, ки дар ҳар як шаҳрҳо сохта шудаанд, гузаронида шудаанд. Қисми асосии шунавандаҳо 5 – сол бо ин усул таълим гирифта, баъди супоридани имтиҳон соҳиби дипломи бакалавр мегарданд.

Меъёрҳои санҷишии Донишгоҳи кушода бо воҳидҳои санҷишии дигар донишгоҳҳо баробар карда мешавад [6, с. 15 -18].

Дар мамлакатҳои Шарқи наздик ва Америкаи Марказӣ сатҳи маълумотнокии аҳолӣ хеле паст ва таъминоти техникии раванди омӯзиши нокифоя аст, технологияҳои маълумотгирии фосилавӣ низ чандон дар ҳоли афзоиш нестанд.

Таҳсилоти фосилавӣ натанҳо дар доираи системаи миллии таълим татбиқ ёфтааст. Ин технологияи ба таълими корпоративӣ низ хос мебошад. Барномаҳои таълимии ширкатҳои тиҷоратии алоҳида, ки ба омода намудани мутахассисон дар соҳаи тиҷорат нигаронида шудаанд, аз чор як ҳиссаи барномаҳои миллии маълумоти олиро дар бар мегиранд.

Шабакаҳои корпоративии таълимии хуазсӣ чунин ширкатҳоро ба монанди *IDM, General Motors, Ford* таъсис намудаанд. Суръати инкишофи ин системаҳои маълумотрасон нисбат ба системаҳое, ки дар донишгоҳҳои алоҳида сохта шудаанд, баландтар мебошад.

Айни замон, аксар ширкатҳо дар сохторҳои худ мавқеи қисматҳои таълимиашонро аз нав дида мебароянд. Роҳбарони муассисаҳо инвеститсияро дар таълим мусовӣ бо инвеститсияҳо коркардҳои илмӣ – тадқиқотӣ ба роҳ мемонанд [15].

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба маълумоти олӣ ва баъди олии касбӣ» сохтори системаҳои маълумоти олӣ баъди олии касбӣ» ба таври зерин нишон дода шудаанд.

- ✓ Стандартҳои давлатии маълумот ва барномаҳои омӯзишии муассисаҳои олӣ ва баъди олии касбӣ;
- ✓ Соҳиб будан ба литсензияи мутобиқатӣ оид ба маълумоти олӣ новобаста ба шаклҳои ташкилӣ – ҳуқуқӣ;
- ✓ Илмӣ, лоиҳавӣ, истеҳсолӣ, клиникӣ, тиббӣ – санаторӣ, муассисаҳои маданӣ – равшаннамоӣ, муассиса ва ташкилотҳое, ки корҳои илмӣ татқиқотиро роҳбарӣ намуда, инкишофи маълумоти олӣ ва баъди олии касбиро таъмин менамоянд;
- ✓ Органҳои идоракунии маълумоти олӣ ва баъди олии касбӣ ва муассисаҳои зертобеи онҳо, муассиса ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои давлатӣ – ҷамъиятӣ (иттифоқҳои эҷодӣ, ассотсиатсияҳои иттифоқҳои касаба, шуроҳои илмӣ – методӣ ва дигар иттиҳодияҳо).

Таҳсилоти фосилавӣ ба таври табиӣ дар радифи маълумоти бефосила ҷойгир буда, ба принсипи гуманистӣ ҷавобгӯ мебошад. Дар асоси ин принсип ягон шаҳрванд бо сабабҳои камбизоатӣ, ҷойгир будан дар муҳосираҳои ҷуғрофӣ, ҳимояи иҷтимоӣ

надоштан, машғул будан ба кор ё ҳаёти шахсӣ аз ҳуқуқи таҳсил маҳрум гардонида намешавад.

Рӯйхати истифодабарандагони таҳсилоти фосилавӣ ба тариқи зерин аст:

- ✓ шахсиятҳои синну соли гуногундошта, сокини минтақаҳои навбунёди аз марказҳо дур ҷойгиршуда;
- ✓ муттахассисоне, ки дорои маълумот буда, хоҳиши баланбардории тахассуси худро доранд, мехоҳанд, донишҳои иловагӣ ё маълумоти дуюм гиранд;
- ✓ доираи васеи истифодабарандагони хизматрасониҳои маълумотҳое, ки барои дохилшавӣ ба МО омодагӣ мебинанд;
- ✓ шахсиятҳое, ки имконоти гирифтани хизматрасониҳои омӯзиширо дар системаи анъанавӣ бо сабаби маҳдудиятҳои он надоштанд (сокинони маҳалҳо, коргарони мавсимӣ ва ғ);
- ✓ шахсиятҳое, ки ба тарзи шартномавӣ дар сафи қувваҳои мусаллаҳ хизмат мекунанд, афсарҳои эҳтиётӣ (аъзоҳои оилаи онҳо);
- ✓ шахсиятҳое, ки бо сабаби маҳдудияти саломатӣ барои гирифтани маълумоти муназзам дастрасӣ надоранд (ба гирифтани маълумот дар хона эҳтиёҷ доранд)
- ✓ субъект ва объектҳои системаҳои тенитенсионӣ (маҳбусон ва хизматчиёни давлатӣ);
- ✓ шахсоне, ки дар хориҷи кишвар хоҳиши гирифтани маълумот доранд;
- ✓ шаҳрвандони хориҷӣ, ки хоҳиши таҳсилро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доранд ва имконоти бевосита омадан надоранд;
- ✓ шахсони бекор ва муҳоҷироне, ки дар хизматрасониҳои федералӣ ва марказҳои мунитсипалии шуғл сабт шудаанд [28, 29, 30, 41, 47].

Технологияҳои маълумотгирии фосилавӣ ба ин ё он дараҷа дар шаклҳои таҳсили рӯзона, рӯзона – ғоибона, ғоибона ва экстернат истифода бурда мешаванд. Махсусан, ҳангоми гузаронидани корҳои мустақилона дар ин шакл таълимҳо ин технологияҳоро татбиқ намуда ба мақсад мувофиқ аст, шакли таълими ғоибона ба таҳсилоти фосилавӣ монанд мебошанд.

Адабиёт:

1. Барсуков В.Н. Дистанционное.... Да! Но...../ Проблемы информатизации высшей школы. 1995. Вып.3 с.10-12.
2. Гейн Н.А. Содержание и методы дистанционного обучения по информатике. Дисс... к. пед. наук, 1994 г.
3. Давыдова Л.П. Организация самостоятельной работы студентов заочников. М., 1985, 212 с.
4. Зановьев С.И. Дистанционное образование // Проблемы информатизации высшей школы. Бюллетень, 1995 г., № 3. Каким должны быть учебно-методические пособия для заочников // Вестн. высш. школы, 1965, № 6.
5. Домрачев В.Г. Дистанционное обучение: возможности и перспективы // Высш. образ. в России, № 3, 1994.
6. Жафяров А.Ж. Дистанционные системы образования. Новосибирск. 1995 г. 18 с.
7. Зайцев А.Н., Мызгин Е.А. Радиолюбительская пакетная связь в сб. Глобальные телекоммуникации в образовании. М.: ИНТ. 1996 г.
8. Концепция дистанционного образования // Бюллетень АРВ, спец. выпуск, июнь, 1995 г.
9. Концепция создания и развитие системы дистанционного образования в России, - М.: Госкомвуз, 1995 г.
10. Концепция создания и развития единой системы дистанционного образования в России // Проблемы информатизации ВШ. Вып. 3, 1995 г.

11. Леонов В.Г. Концептуальная модель дистанционного образования // Триместр - 1996 г., № 1 с. 36-41. Ланге П., Барон А. Мультимедия как зеркало будущего информационного общества // СРЕДА, 1996 г., № 5-6 с 48-54.

12. О создании центра информационно-аналитического обеспечения системы дистанционного обучения: Приказ Госкомвуза от 17 июня 1996 г., № 1062 // Бюлл. Госкомвуза, 1996 г., № 8, с. 45.

13. Полат Е.С. Дистанционное обучение: организационные и педагогические аспекты: ИНФО, 1996 г. № 3.

14. Поляков А.А. Системы дистанционного обучения // Новые знания, 1996 г., № 3, с. 34-35.

15. Разработка средств дистанционного обучения, компьютерных сетей и баз данных: Отчет о НИР // НИИ Микроэлектроники и информационной измерительной техники, Рук. Моисеев С.Х., 1995 г.

16. Романчук М.Н. Формирование региональной сети дистанционного образования // Дистанционное образование, 1996, № 1.

17. Тихонов А.Н., Иванников А.Д. технологии дистанционного обучения // Высш. образование в России - 1994 г., № 3.

18. Шамсутдинова И.Г. Теоретические основы высшего заочного образования. Дисс... д. пед. наук, 1993 г.

ОМӮХТАН ВА ТАҲЛИЛ КАРДАНИ МУШКИЛОТИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ ДАР НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМ

Унвонҷӯ дар мақолаи таҳиянамудаи худ тавонистааст, ки роҳу усулҳои нави амалишавии раванди таълимро тариқи низоми фосилавӣ, ки донишҷӯёни таълими ғоибона бевосита тавассути он ба таълим фаро гирифта мешаванд, бо истифода аз технологияи нав пешниҳод намояд. Раванди омӯзиш ва аз бар намудани нақша, барномаҳои таълимӣ ва силаббусҳо, инчунин иртиботи донишҷӯ бо омӯзгор тавассути истифода аз технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ амалӣ мегардад. Таҳсил дар низоми мазкур тавассути барномаи «Moodle», ки он бевосита дар сомонаи махсуси таҳсили низоми фосилавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар мамлакат роҳандозӣ гардидааст, бо истифода аз шабакаи ҷаҳонии интернет мавриди истифода қарор дода мешавад.

Муаллиф бар ақида аст, ки таҳсил дар низоми фосилавӣ, яке аз самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи маориф дар замони муосир ба шумор рафта, баҳри тайёр намудани мутахассисони талаботи ҷавобгӯй ба бозори меҳнат дар самтҳои мухталифи хоҷагии мамлакат нақши муфид мебозад.

Калидвожаҳо: таълими фосилавӣ, лоиҳавӣ, технологияҳои маълумотгирии фосилавӣ, корҳои мустақилона, супориш, ҷараён, бефосила, тараққиёт, нақша, барнома.

ИЗУЧЕНИЕ И АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ МЕТОДОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

В своей статье соискатель смог предложить новые пути и методы реализации образовательного процесса через дистанционную систему, посредством которой студенты заочной формы обучения непосредственно зачисляются на обучение, используя новые технологии. Процесс обучения и реализация планов, образовательных программ и учебных планов, а также общение студент-преподаватель реализуется посредством использования информационно-коммуникационных технологий. Обучение в этой системе осуществляется через программу «Moodle», которая реализуется непосредственно на специальном сайте дистанционного образования в учреждениях высшего профессионального образования страны, используя глобальную сеть Интернет.

Автор считает, что дистанционное обучение является одним из приоритетных направлений развития образования в современное время и играет огромню роль в подготовке специалистов для удовлетворения потребностей рынка труда в различных сферах экономики страны.

Ключевые слова: дистанционное образование, проект, дистанционные информационные технологии, самостоятельная работа, задание, поток, непрерывный, разработка, план, программа.

STUDY AND ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF DISTANCE EDUCATION IN THE THEORY AND PRACTICE OF LEARNING METHODOLOGY

In the article, the applicant could suggest new ways and methods for implementing the educational process through a distance system, through which students of part-time education are directly enrolled in training using new technologies. The process of learning and implementation of plans, educational programs and curricula, as well as student-teacher communication is implemented through the use of information and communication technologies. Education in this system is carried out through the Moodle program, which is implemented directly on a special website of distance education in institutions of higher professional education in the country, using the global Internet.

The author believes that distance learning is one of the priority areas for the development of education in modern times and plays a huge role in training specialists to meet the needs of the labor market in various sectors of the country's economy.

Key words: distance education, project, distance information technologies, independent work, task, flow, continuous, development, plan, program.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоева Малоҳат – ассистенти кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. Суроғa:735360,ҶТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 918 97-29-91. E-mail:mirzoeva.1988@bk.ru.

Сведения об авторе: Мирзоева Малохат – ассистент кафедры математики и методики её преподавания Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова-16. Тел.: 918 97-29-91. E-mail:mirzoeva.1988@bk.ru.

Information about the author: Mirzoeva Malohat - lecturer of the Kulob State University named after A.Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Phone: 918 97-29-91. E-mail:mirzoeva.1988@bk.ru.

УДК:03+530,1 (2-тоҷ)
ББК:22+3+73 (2-тоҷ)
Н-98

ТАҲИЯИ БАРНОМАҲО АЗ ФАННИ ФИЗИКА БО АМСИЛАСОЗӢ КОМПЮТЕРӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ АСОСӢ

Назаров А.М., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва асосӣ ҳангоми омӯзиши фанни физика бо моделсозӣ – компютерӣ дорои донишҳои амиқи физика малакаҳои ибтидоии истифодаи технологияи компютерӣ ва барномасозӣ, инчунин қобилияти кор кардан бо системаҳо, шабакаҳои электронӣ ва телекоммуникатсиониро бояд хуб донанд.

Дар баробари фаъолияти педагогӣ соҳаи фаъолияти касбии хонандагони МТМУ – и асосӣ метавонад соҳаҳои илм, ташкилоту муассисаҳо ва корхонаҳое, ки ба

тадқиқоти соҳаи физика ва техника, аз ҷумла, телекоммуникатсия алоқаманданд, бошанд. Технология, амсиласозии компютерии протсессҳо ва таҳияи нармафзор барои корхонаҳои саноатӣ, ширкатҳои нармафзор ва базаи маълумотҳо муҳайё бошад.

Дар айни замон, барои хонандагон омӯзиши амсиласозии компютерии фанни физика басо муҳим аст, зеро ҳолати кунунии рушди илм, техника ва технология аксар вақт қобилияти пешгӯӣ, таҳлил ва арзёбии зарурат ва самаранокии хароҷоти муайянро (аз ҷумла молиявиро) ҳангоми ҷорӣ кардани технологияҳои нав талаб мекунад. Пешрафт дар ҳама гуна соҳа, қобилияти тақлид кардани ин ё он протсесси физикӣ ё дигари технологӣ бо истифода аз компютер роҳи ягонаи ёфтани ҷавоб ба саволи ба мақсад мувофиқ будани гузаронидани таҷрибаҳо ё озмоишҳо дар соҳаи муайян мегардад [1, с. 70 - 74].

Омӯзиши стандарт ва барномаи таълими фанни физика барои синфҳои 7-11-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. Душанбе: - 2021, ба мо ҷиҳати татбиқи амсиласозии компютерӣ ёрии амалӣ мерасонад.

Мақсад ва вазифаҳои барномаи таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии асосӣ. Мақсади барномаи таълимӣ омода намудани хонандагони серталаб, рақобатпазир ва баландихтисос, ки бо усулҳои муосири таълим, технологияҳои муосир, қобилияти баҳогузорӣ ва таҳлили вазъи кунуниро медонанд, мебошад. Соҳаи саноат дорои ҳама гуна салоҳиятҳо барои бозори меҳнат дар соҳаи маориф мебошад [2, с. 37-39].

Вазифаҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии асосӣ:

1. Муайян намудани шароит барои аз худ намудани сухани босавод ва инкишофёфта, донистани забонҳои модарӣ ва хориҷӣ, дониш дар соҳаи технологияи коммуникатсионӣ, стратегияҳои муошират, малака ва маҳорати муколамаи созанда, муошират дар ҷомеаи гуногунфарҳангӣ, гуногунмиллат.

2. Доштани донишҳои ибтидоӣ оид ба фанҳои фундаменталии риёзӣ, табиатшиносӣ ва техникӣ, ки ба ташаккули шахсияти дорои маълумоти олӣ, ҷаҳонбинӣ ва фарҳанги тафаккури васеъ мусоидат мекунанд, қобилияти муайян ва дарк кардани нақши физика дар ҷаҳонро доранд. Мулоҳизаҳои асосноки риёзӣ баёнкунандаи фанни физика барои эҳтиёҷот, ки ба хонандагони эҷодкор, шавқманд ва тафаккури баланддошта, истифода баранд; фаҳмидани нақши протсессхои физикӣ дар табиат ва техника, имкониятҳои техникӣ ва перспективаҳои истифодаи технологияи информатсионӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон.

3. Қонунҳо ва принсипҳои асосии физикаро донанд, ин донишҳоро дар таълим истифода баранд, усулҳои нави таълими физикаро азхуд кунанд. Қобилияти татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар фаъолияти ҳаррӯза, азхуд кардани технологияҳои шабакавӣ ва мултимедиявӣ барои банақшагирӣ ва ташкили фаъолияти лоиҳавии муаллимони физика барои ташкили форуму семинарҳои онлайн, муҳити виртуалии таълим; истифодаи ТИК, тахтаҳои электронӣ ва проекторҳои мултимедиявӣ барои дастгирии техникии омӯзиши фаъол; малакаи коркарди намудҳои гуногуни иттилоот, аз ҷумла: қабул, истихроҷ ва ба низом даровардани иттилооти рақамӣ, матнӣ, графикӣ ва визуалӣ, гипермедиявӣ ва пойгоҳи додаҳо; истифодаи захираҳои мултимедиявӣ; соҳиби усулҳои ҷустуҷӯи иттилоот дар Интернет ва пойгоҳи додаҳо: дарёфт, интихоб ва коркарди маълумот аз манбаъҳои рақамӣ ва интернетӣ; қобилияти истифода бурдани моделҳо ва иҷрои амсиласозӣ объектҳо ва равандҳои физикӣ, азхуд кардани усулҳои эҷоди рӯнамоҳо (презентатсия) – и мултимедиявӣ; соҳиби малакаҳои барномасозӣ бо истифода аз воситаҳои муосир, рушди тафаккури алгоритмӣ ва амалиётӣ, қобилиятҳои мантиқӣ, зеҳнӣ ва эҷодии хонандагон тавассути технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ.

Доштани дониши ибтидоии технологияҳои электронӣ ва телекоммуникатсионӣ.

4. Донистани системаи донишҳои фаннӣ, психологӣ, педагогӣ, методӣ, малака ва маҳорати татбиқи донишҳои назариявӣ дар омӯзиши фанни физика бо назардошти шароити мушаххаси иҷтимоию педагогӣ, донистани усулҳои ташкили фаъолияти

навоварона дар курси таълими физика; донистани дониш дар соҳаи назарияи ҳамгироии педагогӣ, инноватсияи педагогӣ, технологияҳои педагогӣ, қобилияти ҳамгироии донишҳо аз фанҳои гуногун дар ҳалли масъалаҳои физикӣ; доштани усулҳои банақшагирӣ ва гузаронидани баҳодиҳии меъёрӣ дар дарсҳои физика; малакаи банақшагирии машғулиятҳои таълимӣ дар доираи таҳсилоти фарогир; доштани дониш, малака ва маҳорати ибтидоии хонандагон барои кор бо технологияҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои истифодаи самараноки онҳо дар шароити мундариҷаи навшудаи таълим дар бар мегирад. Хонандагон бо ду забон (русӣ ва англисӣ), қобилияти ташкили ҳамкории педагогӣ (омӯзгор-шогирд, омӯзгор – падару модар), аз ҷумла дар шароити таҳкими донишҳои назариявӣ давра ба давра таҷрибаи тарбиявию педагогӣ.

5. Идеяи арзишҳои ахлоқӣ, маънавӣ ва фарҳангӣ, шаклҳои асосии танзими рафтори иҷтимоӣ, равишҳои сотсиологӣ ба шахсият, анъана ва фарҳанги Тоҷикистонро донанд, тамоюлҳои рушди ҷомеаро донанд; дар вазъиятҳои гуногуни иҷтимоӣ ба таври кофӣ пайраҳа карда тавонистан, эҷодкорона фикр карда тавонистан, нисбат ба урфу одат, маданияти дигар халқҳои ҷаҳон оштинопазир будан, мавқеи фаъолонаи ҳаётӣ доштан [3, с. 80-91].

Талабот барои арзёбии натиҷаҳои омӯзиши барномаи таълимӣ*:*

Шаклҳои зерини имтиҳонҳо ҳамчун арзёбии натиҷаҳои таълим истифода мешаванд: санҷиши компютерӣ, имтиҳони хаттӣ (ҷавобҳо дар варақаҳо), имтиҳони шифоҳӣ, лоиҳа, амалӣ (саволҳои кушод дар компютер, ҳалли масъалаҳо дар компютер), мураккаб (санҷиш / хаттӣ / шифоҳӣ + дигарон). Мутобиқи ҷадвали 1 таносуби зерини варақаҳои имтиҳон тавсия дода мешавад:

Ҷадвали 1:

№	Шакли имтиҳонҳо	Холҳои тавсияшаванда %
	Санҷиши компютерӣ	20%
	Навишта шудааст	10%
	Даҳонӣ	5%
	Лоиҳа	30%
	Амалӣ	30%
6	Муфассал	5%

Иттилоотсозии ҷомеаи муосир дар назди системаи маориф вазифа мегузорад, ки дар байни хонандагон фарҳанги умумии иттилоотӣ ташаккул ёбад. Шарти муҳими ҳаёт ва нишондиҳандаи таркибии тахассуси мутахассиси муосир дар ҳама гуна соҳаи дониш саводнокии компютерӣ мебошад. Ин, пеш аз ҳама, фаҳмидани он аст, ки компютер чӣ гуна кор мекунад, моҳияти равандҳои алгоритмизатсия ва барномасозии вазифаҳо чист? Истифодаи компютер чӣ гуна имкониятҳоро фароҳам меорад? Қобилияти кор кардан бо вазифаҳои асосии умумӣ бастаҳои нармафзор [4, с. 152 - 156].

Муваффақияти азхудкунии миқдори зарурии иттилоот аз ҷониби хонандагон бо вақт маҳдуд аст ва аз ин рӯ, зарур аст, имкониятҳои оптимизатсияи раванди таълим дар муассиасаҳои таҳсилоти умумии асосӣ пайдо ва татбиқ карда шаванд: ҳамгироии фанҳо, истифодаи усулҳои нави таълим, ки қобилияти маърифатиро фаъол мекунанд. Фаъолияти хонандагон ва инкишоф додани қобилияти зехнии онҳо, ки барои бомуваффақият азхуд кардани донишу малака заруранд.

Ҳамаи гуфтаҳои боло зарурати истифодаи компютерро на танҳо дар дарси информатика дар муассисаҳои таҳсилоти умумии асосӣ, балки дар дарси фанҳои гуногун ва пеш аз ҳама дар дарсҳои физика ба миён меорад.

Донистани қонунҳо ва принсипҳои асосии физика, дар таълим татбиқ намудани ин донишҳо, азхуд намудани методикаи таълим ва таълими физика. Қобилияти татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) дар фаъолияти касбии омӯзгор ва омӯзгори фанҳои ҷисмонӣ, азхуд кардани технологияҳои шабакавӣ ва мултимедиявӣ

барои банақшагирӣ ва ташкили фаъолияти лоиҳавии муаллимони физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии асосӣ барои ташкили форумҳо ва семинарҳои онлайнӣ, виртуалӣ муҳити таълим; истифодаи ТИК, тахтаҳои электронӣ ва проекторҳои мултимедиявӣ барои дастгирии техникии омӯзиши фаъол; малакаи коркарди намудҳои гуногуни иттилоот, аз ҷумла: қабул, истихроҷ ва ба низом даровардани иттилооти рақамӣ, матнӣ, графикӣ ва визуалӣ, гипермедиявӣ ва пойгоҳи додаҳо; истифодаи захираҳои мултимедиявӣ ва донистани тарзи ҷустуҷӯи маълумот дар Интернет ва базаҳои маълумот: дарёфт, интихоб ва коркарди маълумот аз манбаъҳои рақамӣ ва интернетӣ; қобилияти истифода бурдани моделҳо ва иҷрои амсиласозӣ объектҳо ва равандҳои физикӣ, азхуд кардани усулҳои эҷоди рунамоҳо (презентатсия) – и мултимедиявӣ; соҳиби малакаҳои барномасозӣ бо истифода аз воситаҳои муосир, рушди тафаккури алгоритмӣ ва амалиётӣ, қобилиятҳои мантиқӣ, зеҳнӣ ва эҷодии хонандагон тавассути технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ. Доштани дониши ибтидоии технологияҳои электронӣ ва телекоммуникатсионӣ [5, с.225 - 231].

Объектҳои фаъолияти касбии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии асосӣ инҳо мебошанд: муассисаҳои таълимии маблаггузории давлатӣ ва ғайридавлатӣ, мактабҳо, литсейҳо, гимназияҳо, ташкилотҳои идоракунӣ: шуъбаҳои маориф.

Намудҳои фаъолияти касбии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии асосӣ инҳоянд: ҷамъиятию педагогӣ, таълимӣ, илмӣ-тадқиқотӣ, ташкилию методӣ, фарҳангию тарбиявӣ, истеҳсолию технологӣ, ташкилию идоракунӣ.

Ҷиҳати гуфтаҳои боло як қатор муҳаққиқон: П.А. Абросимова, Л. Анциферова, Г. Бордовский, В.Бласиак, В.А.Извозчиков, В.А. Кондратьева, В.В. Лаптева, А.Б. Смирнов, А.М.Слуцкий, О.Б. Медведева, А. Ревунова ва ғайра кор бурдаанд [6, с. 98 - 104].

Консепсияи омӯзиши компютер, чунон ки шумо медонед, хеле пурқувват аст. Ин ба хонандагон тарзи сохтани алгоритмҳо, барномасозӣ, кор бо компютерҳо ва истифодаи самараноки онро меомӯзонад. Дар он амсиласозии компютерӣ бо истифода аз амсиласозӣ таълимии компютерӣ, ки муҳити омӯзиши нармафзор ва сахтафзор мебошад, ки ба хонанда имкон медиҳад, ки ба объекти омӯхташаванда таъсири интерактивӣ расонад ва дар бораи натиҷаҳои ин таъсир маълумот гирад, нақши муҳим дорад.

Дар вақтҳои охир миқдори зиёди асарҳое пайдо шуданд, ки истифодаи асбобҳои компютериро дар таълими физика таҳқиқ мекунанд. Муаллифони онҳо О.Б. Гук, Р.С. Дроздов, А. Ездов, А.Б. Ельцов, В.П. Коновалов, П.М. Малюк, Е. Манина, М.М. Нуркаева, А.М. Слуцкий, О.Г. Смолянинова, Н.Н. Гомулина ва дигарон. Дар ин асарҳо ба соҳаҳои алоҳидаи методикаи таълими физика бо истифода аз воситаҳои технологияи нави информатсионӣ дахл мекунанд. Аммо ҳамаи муаллифон қайд мекунанд, ки танҳо қадамҳои аввалини тадқиқот дар ин самт гузошта шудаанд [7, с. 63 - 67].

Оид ба мушкилоти истифода бурдани кадрҳои педагогӣ дар таълими физика дар муассисаҳо як қатор тадқиқотҳо мавҷуданд. Асарҳои М.В. Додонова, А. Кондратьева, С.Л. Светлицкий, Р.Ю. Шукюрова, А.О. Чефранова, Е. Манина, О.Е. Макарова ва дигарон бисёр асарҳо ба истифода бурдани асбобҳои ҳисоббарор барои иҷрои корҳои лабораторияи ҳисоббарорӣ ва намоиши компютерӣ бахшида шудаанд. Ин асарҳо - В.И. Селдяева, И.У Билолова, А. Ездова, В.В. Клевицкий, Г.Н. Юнусова, А. Немцева, П.П. Сулаймонова, Н.Ю. Королева ва дигарон [8, с. 237 - 242].

Дар баробари ин дар таълим, аз ҷумла фанни физика на ҳамаи имкониятҳои технологияҳои нави иттилоотӣ истифода мешаванд. Махсусан, имкониятҳои компютер дар ташкили машқҳои хонандагон аз фанни физика омӯхта нашудаанд.

Аз рӯи анъана таълими физика ба хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти умумии асосӣ ба онҳо ёд додани маҳорати ҳалли масъалаҳои гуногунро дар назар дорад. Дар хонандагон қобилияти истифода бурдани донишро барои ҳалли масъалаҳо дар протсесси иҷрои машқҳо ташаккул додан мумкин аст.

Машқҳо вазифаҳое мебошанд, ки барои аз нав анҷом додани баъзе фаъолиятҳо мувофиқи намуна ва усулҳои маълуми амал, ки ба такмил додани дониш ва малакаҳои мавҷудаи хонандагон бо мақсади ниҳоят мустаҳкам кардан ё беҳтар кардани сифати онҳо нигаронида шудаанд.

Машқҳо дар омӯзиш мавқеи муҳимро ишғол мекунанд, зеро онҳо асоси азхудкунии ягон кори муайян, аз худ намудани малакаҳои муайянро ташкил медиҳанд. Самаранокии машқҳо бештар ба усули ташкили онҳо вобаста аст.

Натиҷаҳои мусбӣ ба даст овардан мумкин аст, агар машқҳо ба таври муайян ташкил карда шаванд яъне, комплекси муайянро ташкил диҳанд.

Комплексҳои машқҳои физикаро дар асоси истифодаи воситаҳои гуногуни таълим сохтан мумкин аст. Тадқиқотҳое ҳастанд, ки принсипҳои сохтанро муайян намуда, самаранокии комплексҳои машқиро, ки дар асоси сарчашмаҳои матнии иттилоот сохта шудаанд, дар асоси таҷрибаи намоишӣ собит мекунанд (Пулатов Ю., Мамбетуканов Е., Черкасов В.А., Черняева Н.Д.) [9, с. 78 - 81].

Аммо, ягон тадқиқоте вуҷуд надорад, ки ба эҷоди маҷмуи машқҳо дар асоси таҷрибаи амсиласозии компютерӣ бахшида шудааст. Дар баробари ин, амсиласозии компютерӣ ба хонанда имкон медиҳад, ки тасвирҳои визуалии объектҳои омӯхташавандаро эҷод кунад, хусусиятҳои физикии онҳоро муқаррар кунад ва объектро чанд вақт пайгирӣ кунад. Бо истифода аз амсиласозии компютерӣ хонандагон масъаларо беҳтар мефаҳманд, маънои физикии онро меомӯзанд, тасвири пурраи физикии масъалаи ҳалшавандаро ба даст меоранд [10, с. 21 - 25].

Ҳамин тавр, аҳамияти мақолаи мазкур аз инҳо иборат аст: зиддияти байни вазифаҳои ташаккул додани маҳорати хонандагон дар ҳалли масъалаҳо ва имкониятҳое, ки истифодаи компютер дар таълими физика барои ҳалли он, аз як ҷониб ба вуҷуд меорад ва аз як ҷониби дигар методологияи эҷод кардан ва ба кор бурдани маҷмуи машқҳое, ки ба ташаккули чунин малакаҳо бо воситаи амсиласозии компютерӣ нигаронида шудаанд, аз тарафи дигар раванди таълим додани хонандагон дар ҳалли масъалаҳои физика дар муассисаҳои таҳсилоти умумии асосӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Анциферов ЛИ. Использование управляющей функции ЭВМ в физическом эксперименте. Использование физического эксперимента и ЭВТ в учебном процессе: Сб. научных статей.- Свердловск.: 1987. 112с.
2. Одияк Б.П. Программное обеспечение физики в школе // Физика в школе. 1984. - №6. - С. 37-39.
3. Разумовский В.Г. Проблемы общего образования школьников и качество обучения физике // Педагогика. 2000 №8, с. 12-16.
4. Смирнов А.В. Средства новых информационных технологий в обучении физике. -М.: Прометей, 196 с.
5. Смирнов А.В. Теория и методика применения средств новых информационных технологий в обучении физике. Дис.докт. пед. наук. -М.1996,- 439 с.
6. Теория и методика обучения физике в школе: Общие вопросы: Учебное пособие для студентов пед. вузов по спец. 032200 физика / С.Е. Каменецкий, Н.С. Пурышева, Н.Е. Важеевская и др. Под ред С.Е. Ка-менецкого, Н.С. Пурышевой. - М.: Академия. 2000 - 368 с.
7. Умарова Л.Х. Комплексы упражнений на основе компьютерных программ по физике в основной школе // Преподавание физики в высшей школе. Научно-методический журнал. № 29. - М.: МПГУ, 2004. - С.78-81., - 0,2 п.л.
8. Умарова Ч.Х. Комплексы упражнений на основе компьютерных программ по физике в основной школе // Преподавание физики в высшей школе. Научно-методический журнал. № 29. — М.: МПГУ, 2004.1. С.78-81.
9. Чефранова А.О. Методика применения компьютерных средств в курсе физики основной школы. Дис.канд. пед. наук. М.: 1997.-236с

10. Шадыев Т. Использование моделирования в обучении решению физических задач. Автореф. дис.канд. пед. наук. Душанбе, 1982 - 17 с.

ТАҲИЯИ БАРНОМАҲО АЗ ФАННИ ФИЗИКА БО АМСИЛАСОЗӢ КОМПЮТЕРӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ АСОСӢ

Унвонҷӯ дар мақолаи таҳиянамудаи худ тавонистааст, ки зиддияти байни вазифаҳои ташаккул додани маҳорати хонандагон дар ҳалли масъалаҳо ва имкониятҳое, ки истифодаи компютер дар таълими физика барои ҳалли он, аз як ҷониб ба вуҷуд меорад ва аз ҷониби дигар методологияи эҷод кардан ва ба кор бурдани маҷмуи машқҳое, ки ба ташаккули чунин малакаҳо бо воситаи амсиласозӣ компютерӣ нигаронида шудаанд, аз тарафи дигар раванди таълим додани хонандагон дар ҳалли масъалаҳои физика дар муассисаҳои таҳсилоти умумии асосӣ мебошад. Комплексҳои машқҳои физикаро дар асоси истифодаи воситаҳои гуногуни таълим сохтан мумкин аст.

Муаллиф бар он ақида аст, ки таҳсил аз фанни физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо амсиласозии компютерӣ яке аз самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи маориф дар замони муосир ба шумор рафта, баҳри баланд бардоштани донишҳои физикии ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯй дар самтҳои мухталифи хоҷагии мамлакат нақши муфид мебозад.

Калидвожаҳо: Таҳияи барномаҳо, лоиҳаҳо, амсиласозӣ компютерӣ, корҳои мустақилона, супориш, ҷараён, бефосила, тараққиёт, иттилоотсозӣ, таҳияи нармафзор, шабакаҳои электронӣ.

РАЗРАБОТКА ПРОГРАММ ПО ФИЗИКЕ С КОМПЬЮТЕРНЫМ МОДЕЛИРОВАНИЕМ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В своей статье соискателью удалось выявить противоречие между задачами развития у учащихся навыков решения задач и теми возможностями, которые создают для их решения использование компьютеров в обучении физике, с одной стороны, и методикой создания и использования комплекса методов, с другой стороны, упражнений, направленных на формирование таких умений с помощью компьютерного моделирования, с другой стороны, представляют собой процесс обучения школьников решению задач по физике в учреждениях общего базового образования. Комплексы физических упражнений могут быть созданы на основе использования различных средств обучения.

Автор придерживается мнения, что изучение физики в общеобразовательных учреждениях с помощью компьютерного моделирования является одним из приоритетных направлений развития сферы образования в современное время и играет роль в повышении физических знаний для удовлетворения требований рынка труда играет полезную роль в различных сферах экономики страны.

Ключевые слова: Разработка программ, проекты, компьютерное моделирование, самостоятельная работа, задание, потоковая, непрерывная, разработка, создание информации, разработка программного обеспечения, электронные сети.

DEVELOPMENT OF PHYSICS PROGRAMS WITH COMPUTER MODELLING IN GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In his article, the applicant managed to identify the contradiction between the tasks of developing students' problem-solving skills and the opportunities that the use of computers in teaching physics creates for their solution, on the one hand, and the methodology for creating and using a set of methods, on the other hand, exercises aimed at the formation of such skills with the help of computer simulation, on the other hand, is a process of teaching schoolchildren to solve problems in physics in institutions of general basic education. Complexes of physical exercises can be created based on the use of various teaching aids.

The author is of the opinion that the study of physics in educational institutions with the help of computer simulation is one of the priority areas for the development of education in modern times and plays a role in improving physical knowledge to meet the requirements of the labor market in various sectors of the country's economy plays a useful role.

Key words: Software development, projects, computer simulation, self-study, task, streaming, continuous, development, information creation, software development, electronic networks.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров Абдуқодир Мудинович – ассистенти кафедраи методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa:735360,ҶТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 988 37 80 83.

Сведения об авторе: Назаров Абдукодир Мудинович - ассистент кафедры информатики и методики обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Кулоб, ул. С. Сафаров-16. Тел.: 988-37-80 83.

Information about the author: Nazarov Abdukodir Mudinovich - Lecturer at the Department of Informatics and Teaching Methods of Kulyab State University named after Abuabdullokh Rudaki. Address: 735360, RT, st. Kulob, к. S. Safarov-16. Tel.: 988-37-80 83.

УДК:00+01+37.0 (2-тоҷ)
ББК:71+72.74 (2-тоҷ)
Н-91

ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ МАҚСАДНОКИ ИДОРАКУНИИ ФАЪОЛИ ТАЪЛИМ ВА ТАШАККУЛИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДАИ ФАННИ БИОЛОГИЯ

Назаров Т.Х., ассистент
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ташаккули маҳорат ва малакаҳои ҳадафнок дар ташкили корҳои беруназсинфӣ бо мақсади вусъати маърифати экологӣ яке аз самтҳои афзалнок ва пурарзиши омодасозии касбии омӯзгорони ояндаи биологияро таъмин месозад. Дарки амиқ ва бошууронаи донишҳои экологӣ асоси ташаккули маҳорати педагогӣ дар ташкили таълими экологии хонандагон маҳсуб меёбад.

Маҳорату малакаҳои педагогӣ яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини таснифот ва ташаккули касби омӯзгор, вазифаи асосии камолоти касбӣ-педагогии ӯ ба шумор меравад. Масъалаи маҳорати педагогӣ муҳим арзёбӣ шуда, он дар осори сершумори муҳаққиқони зиёд, амсоли П.Я. Галперин, А.Н. Леонтев, С.Л. Рубинштейн, Б.Ф. Ломов, А.В. Петровский, Б.А. Пономарёв, У. Зубайдов, М. Лутфуллоев, К. Қодиров ва дигарон, ки таҳқиқотҳои хешро ба масъалаҳои назарияи фаъолият бахшидаанд, ба мушоҳида мерасад. Корҳои олимон Н.Ф. Тализина, Д.Б. Элконин ба назарияи ташаккули даврагии фаъолияти фикрӣ бахшида шудаанд; олимон Е.Н. Кабаков-Меллер, Н.А, Личинский назарияи қобилият ва малакаҳоро мавриди тадқиқ қарор додаанд; дар осори илмии Н. В. Кузмина, В. А. Сластенин, А. И. Шербаков [5, с. 76 -80] моҳият ва сохти фаъолияти педагогӣ таҳқиқ ёфтааст. Масъалаи маҳорати педагоги-экологӣ ҳарчанд пурра таҳқиқ нашуда бошад ҳам, вале дар ин самт дастовардҳои мусбӣ дида мешаванд. Муҳаққиқон О. А. Абдулина, Л. В. Панфилов, С. Холназаров ва дигарон дар аниқсозии мазмун ва методикаи таҳқиқоти илмӣ доир ба проблемаҳои экологӣ андешаҳои ҷолиби диққат пешниҳод кардаанд.

Сарфи назар аз миқдори муайяни таҳқиқот дар ин самт, таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки то ҳол сатҳи методологӣ-бунёдии масъала ковишҳои амиқ мехоҳад. Махсусан, дар ҷумҳурии мо асарҳои хусусияти монографидошта хеле кам ба ичро расидаанд. Аксари олимон методҳои кори омӯзгоронро бо дарназардошти робитаҳои

байниҳамдигарӣ баррасӣ намекунанд, хусусияти дидактикии онҳоро дар ҷараёни ташаккули қобилияту малакаҳои педагогӣ, шартҳои корбурди ин ё он метод ба пуррагӣ кушода намедиҳанд.

Ба ташаккули шуури экологӣ, табиист, ки донишҳои экологӣ ва таҳлили амиқи онҳо таъсир расонида метавонанд. Дар асоси шуури экологӣ ташаккули муносибати масъулиятнок ба муҳити атроф рӯй медиҳад. Инро зимни омодасозии омӯзгорони ояндаи биология ба нақша гирифтан зарур аст.

Ҷараёни ташаккули салоҳияти экологии омӯзгори фанни биология вақти зиёдро дар бар мегирад ва онро ба якчанд давра ё сатҳи шуури экологӣ тақсим кардан мумкин аст:

1. Сатҳи тасаввуроти эмпирикӣ зимни ташаккули маҳорат ва малакаҳо оид ба масъалаҳои муҳити атроф;
2. Сатҳи маҷмуи донишу малакаҳо доир ба ҳифзи муҳити атроф, пешниҳоди низоми устувори ақидаҳои илмӣ-экологӣ, муносибати дурусту фарҳангӣ ба табиат;
3. Сатҳи дастовардҳои калони бошуурона доир ба масоили ҳифзи табиат, фаъолмандӣ ва муносибати холисона ба воқеияти экологӣ- ҳифзи муҳити зист ва табиат.

Тавре мушоҳида мешавад, шуури инсонҳои рӯйи замин аз хурд то калон таҷаддуд ва таҳаввул меёбад, аз мафҳуми муносибати мусбӣ ба иттилооти экологӣ то боварии устувор дар ҷомеа ва ғояҳои шахсии экологӣ табдил меёбад.

Муносибати масъул ва нигоҳи оқил ба табиат ба рафтор, муносибат ва хислатҳои шахс вобастагии қавӣ дорад. Он аз дарки қонунҳои табиат бармеояд, ҳаёти инсонро ғанӣ ва пойдор мегардонад, бобати риояи принсипҳои ахлоқӣ, асосҳои ҳифзи табиат ва муҳити зисту атроф тавассути фаъолияти бошуурона дар партави омӯзиши принсипҳои умдаи экологӣ, татбиқи ғояҳои воло дар ин самт, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, муборизa бо ҳаракатҳои хунукназарона ба масъала, истифодаи одилонаи боигариҳои табиат муайян мегардад.

Ҳадафҳои таълим ва ташаккули маърифати экологӣ зимни ҳалли якҷояи вазифаҳои муҳимми зерин ба даст оварда мешавад:

– таъмини маҷмуи дониш ва маълумот доир ба масъалаҳои муосири экологӣ ва ҳалли самараноки онҳо;
– роҳандозии талабот ва низоми рафтору амалҳои экологӣ, тарғиби тарзи ҳаёти солим;
– рушди қобилият ва қудрати афкори экологӣ, таҳлили вазъи кунунӣ дар робита ба масъалаи ҳифзи муҳити зист, атроф ва табиат;
– эҳсоси муҳаббат ва муносибат ба табиат ҳамчун бозёфт ва арзиши умумиинсонӣ;
– ташаккули хислатҳои масъулиятнокӣ ва таҳаммулпазирӣ нисбат ба муҳити зист ва ҳиссиёти экологӣ.

Воситаи муҳимми таълим ва тарбия экологисозии ҷараёни таълим мебошад. Ба ифодаи дигар тамоми фанҳои таълимии мактабӣ, на танҳо биология, балки дигар фанҳо низ, амсоли химия, ҷуғрофия, математика, адабиёт бояд маълумотҳои экологиро дар бар гиранд. Инро тавассути тасаввуроту донишҳои экологӣ татбиқ намудан мумкин аст. Аммо асоси омодасозии экологии хонандагонро бояд фанни биология ташкил диҳад. Дар ин вазъ масъулият ва шарафмандии омӯзгори фанни биология ба маротиб меафзояд ва баланд мебошад.

Дар ҳар дарси биология имконияти таълиму тарбияи экологӣ фароҳам меояд, талаботу принсипҳои экологӣ ба иҷро мерасад. Ба тарзи дигар гӯем, кулли нишонаҳо ва моҳияту мазмуни рукнҳои экология дар раванди таълиму тадрис саҳеҳ ва равшан роҳандозӣ мегардад.

Саҳеҳтар гӯем:

1) дар татбиқи ҳадафҳои таълим чун унсури ногусастаи дониш ва маълумоти азхудшудаи экологӣ хизмат мерасонад;

2) чун маҷмуи маҳорат ва малакаҳо тавассути татбиқи амал ёфтани донишҳои гирифтаи экологӣ зуҳур мекунад;

3) бо ҳадафҳои тарбиявӣ ҳамчун маҷмуи дониш, маҳорат, малака зимни талабот бобати ҳифзи оқилонаи табиат ва муҳити атроф ба кор меравад.

Машғулиятҳои таълимӣ дар мавриди ҳалли масоили экологӣ дар асоси талаботи зерин ба роҳ монда мешавад:

– талаботи маҷмуӣ, яъне ҳар як дарси оянда дарси гузаштаро бояд пурра созад, саҳеҳият, мустақилиятнокӣ, фаъолнокии рафторро доир ба ҳифзи муҳити атроф баланд бардорад;

– талабот дар мавриди таъмини робитаи байнифаннӣ;

– таъмини муттасилият;

– таъмини маҷмуи муносибатҳо дар ташаккули маърифати экологӣ;

– ҷамъбасти тавсия ва хулосаҳо оид ба ҳифзи муҳити зист ва атроф.

Тазаккур медиҳем, ки масъалаҳои хусусияти экологидошта дар аксари барномаҳои таълимӣ нақши дуюмдараҷа дорад. Инро донишҷӯён-омӯзгорони оянда хуб медонанд ва мефаҳманд. Бинобар ин, ба мундариҷаи дарсҳо тағйирот ворид кардан ва асосҳои донишҳои экологиро ба нақшаи таълим даровардан зарур аст. Масалан, зимни баррасии фоиданокии бактерияҳо ва растаниҳо дар табиат дар як вақт нақши онҳоро дар барқароршавии хок, нобудшавии намудҳои гуногуни набототу ҳайвонот бояд дида баромад. Сабабҳои нобудшавии онҳоро муайян сохтан, соатҳои машғулиятҳои озмоиширо доир ба омӯзиши вижагиҳои хоси растаниҳои гурӯҳи экологӣ, мушкилоти экологии минтақаҳо ва таъсири онҳо ба намудҳои гуногуни растаниҳо зиёд кардан, роҳҳои имконпазири ҳалли ин масъалаҳоро ошкор намудан, нақши хонандагонро дар ин ҷараён махсус қайд кардан аз вазифаҳои аввалиндараҷа ба шумор меравад.

Ҳангоми омӯзиши сохту аҳамияти организмҳои зинда масъалаҳои экологии инсон, мазмуни омилҳое, ки ба одамон таъсир мерасонанд, васеъшавии онҳо, тарзи ҳаёти солим ва оқибатҳои он бояд мавриди омӯзиш қарор ёбанд.

Зимни баррасии алоқаи байни организми зинда ва муҳити атроф ба хонандагон маълумоти минтақавӣ-ноҳиявӣ пешниҳод мегардад. Ба нақшаи дарс илова кардани маълумот дар бораи шаҳр, ноҳия, ҷойи зист, маълумоти нав аз матбуоти даврӣ - рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, радио, телевизион зарур аст. Ҳамин тариқ, равона сохтани мазмуну мундариҷаи дарсҳо ба ташаккули маърифати экологӣ, илова намудани маълумот доир ба масоили экологияи инсон, маълумотҳо дар бораи кишвари худ, ҳифзи табиат, доир ба ҳифзи саломатӣ ба ташаккули шуури экологии хонандагон кумак мерасонад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки на танҳо донишҳои назариявӣ асоси рушди ҷомеаи устувор мебошанд. Омӯзгорони ояндаро тавре бояд тайёр кард, ки онҳо ба шогирдони мактабхон дарки зебоиҳои табиат, тарбияи ҳисси тараҳҳум ба табиатро таъмин карда тавонанд. Омӯзгорони оянда бояд донанд: донишҳое, ки тавассути ҳиссиёти гарм, эҳсоси муҳаббат ва эҳтиром нисбат ба табиат ва муҳити зист ҳосил намешаванд, барои рафтори мувофиқ ва ҷаҳонбинии комил мадад намекунанд.

Донишҷӯёнро бояд тавре омӯзонд, ки онҳо дар раванди фаъолият дар МТМУ хусусиятҳои синнусолии хонандагон, намудҳо, методҳо, тарзҳо ва воситаҳои гуногуни таъсиррасониҳои ҳиссиёт ба табиатро ба ҳисоб гиранд, ба шогирдон рафтори намунавии муносибати экологиро тавассути эҳтиром ташаккул дода тавонанд. Дар татбиқи гуфтаҳои зерин аз навъҳо ва роҳу равиши зерини дарс истифода бурдан мумкин аст: дарс-суҳбат (мубоҳиса), дарси маърузавӣ, дарси семинарӣ, дарс-ҳамоиш, дарс-

экскурсия, дарси муштарак дар асоси бозӣ, дарсҳои таҳқиқотӣ, дарсҳои ҳамгиро, дарсҳои проблемавӣ ва ғайра.

Дарс-суҳбат омили асосии рушди фаъолияти таълимӣ буда, муносибатҳои шахсии хонандаро ба масоили экологӣ муайян месозад, ӯро ба ҳаёт ва шароити маҳал шинос менамояд, ба ҷустуҷӯи ҳалли масъалаҳои экологӣ равона менамояд. Масалан, ҳангоми дарс-суҳбат дар мавзуи «*Ақли инсон метавонад сайёраи моро наҷот ё барбод диҳад»* суҳбати калони экологӣ-иттилоотӣ гузаронида мешавад ва дар он хонандагон донишу қобилиятҳои худро нишон дода метавонанд.

Дарс-бозӣ аз рӯйи принсипи бозии нақшӣ ба бозӣ-викторина, бозӣ-мусобиқа (волейболи биологӣ) монанд буда, дар он малакаҳои фикрӣ фаъол гардонида мешавад. Нақши бозӣ дар тарбияи экологӣ дар он аст, ки он дониши кӯдаконро дар бораи табиат васеъ менамояд, тасаввуроти ахлоқиро ташаккул медиҳад, талаботи таъсири мусбатро ба табиат васеъ мекунад, қобилиятҳои пешгӯисозии сабабу оқибатҳои ҳодисоти экологиро рушд медиҳад [11, с. 124-130].

Дар синфҳои болоӣ аксар дарс-семинар ба роҳ монда мешавад. Мақсади он банизомдарорӣ ва ҷамъбасти маводи таълимӣ, маҳорати таълими маърузавӣ, амалӣ ва таҷрибавии хонандагон мебошад. Чунин навъи дарс метавонад фаъолияти ҷустуҷӯӣ, суҳбатро дар мавзуоти биология дар бар гирад, хонандагон нуқтаи назари худро доир ба масъалаи мушаххас, масалан, «Нафаскашӣ ва шаҳри муосир» асоснок намоянд. Зимни омодасозӣ ба ин семинар омӯзгор метавонад ба гурӯҳҳои хурди хонандагон супоришҳои таҳқиқотӣ диҳад. ***Якум гурӯҳ*** доир ба мавзуи – *«Автомобилҳои боркаш»* суҳбат мекунад, ***гурӯҳи дуюм*** доир ба мавзуи – *«Таъсири воситаҳои муосири маишӣ ба нафаскашии инсон»*, ***гурӯҳи сеюм*** – дар мавзуи *«Таъсири бактерияҳо ба растаниҳои хонагӣ»*, ***гурӯҳи чорум*** - *«Сигоркашӣ зарар дорад»* андешаҳои хешро иброз медоранд.

Дар ҷараёни ташаккули салоҳият ва маърифати экологӣ гузаронидани ҳамоиши матбуотӣ имкон дорад. Он яке аз намудҳои ҳамоиши таълимӣ буда, чун бозии расмӣ гузаронида мешавад. Дар ин ҳолат донишҳои хусусияти байнифаннидошта мавриди истифода қарор мегиранд.

Дар дарсҳои биология аз методу тарзҳои гуногун истифода мебаранд: тестҳои мазмуни экологидошта, афсонаҳои экологӣ, чистонҳо, шеърҳову ҳикояҳои дидактикӣ, саволҳои экологӣ, намудҳои анъанавӣ ва навъи кор, ҳамоишҳо, суҳбатҳо ва ғайра.

Тарбия дар самти ташаккули маърифати экологӣ самтҳои зерини фаъолиятро метавонад дар бар гирад:

1. Дарсҳои синфии ҳармоҳа. **Мавзуъҳои намунавии дарсҳои синфии экологӣ дар давоми соли таҳсил чунин буда метавонанд:**

Сентябр: Тартиб аз даромадгоҳ оғоз меёбад.

Октябр: Табиати зеборо дӯст медорам.

Ноябр: Саломатӣ – боигарии беарзиш.

Декабр: Арча-арча чи хел ту зебоӣ (дар бораи интихоби дарахтҳои сунъӣ ва табиӣ).

Январ: Ба парандагон дар фасли зимистон гандум диҳед.

Феврал: Гармшавии ҷаҳонӣ чист?

Март: Парандаҳо фоида меоранд? (ба шарафи «Рӯзи парандаҳо»).

Апрел: Тозагии замин аз тозагии ҳавлӣ оғоз меёбад.

Май: Омӯзиши табиат – омӯзиши Ватан.

2. Чорабиниҳои беруназсинфии ҳармоҳа. **Корҳои тарбиявиро ба навъҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:**

– машғулиятҳои инфиродӣ;
– машғулиятҳои номуайян;
– машғулиятҳо дар маҳфилҳои тематикӣ;
– чорабиниҳои умумӣ.

3. Кор бо волидайн.

А. Гузаронидани маҷлиси падару модарон доир ба масъалаҳо ва мавзуъҳои экологӣ:

– нақши хонавода дар тарбияи экологии кӯдакон;
– садамаи экологӣ ва масъулияти мо дар рафъи он;
– тарбияи шуури экологӣ дар худ ва кӯдакон;
– ҳаёт бе маводи мухаддир;
– муносибати дуруст ба табиат аз оила оғоз меёбад.

Б. Гузаронидани суҳбатҳои инфиродӣ бо волидайн.

В. Гузаронидани мизи мудаввар доир ба масоили экологии минтақа, ноҳия ва маҳалла.

4. Кор бо омӯзгорони фаннӣ чорабиниҳои зеринро дар бар мегирад:

– муайянсозии таъсири байниҳамдигарии фанҳои гуногун дар соҳаи экология (коркарди масъалаҳо, ҳикояҳои экологӣ, ҳамгиросозии донишҳои экологӣ дар ҷараёни таълим);
– гузаронидани чорабиниҳои ҳамгиросозанда, соатҳои тарбиявии синфӣ;
– аз тарафи роҳбарони синфҳо гузаронидани корҳои гуногуни экологӣ бо хонандагони синфи худ;
– гузаронидани чорабиниҳо ба шарафи *«Рӯзи парандагон», «Рӯзи умумиҷаҳонии об»* бо иштироки ҳатмии кормандони китобхонаи мактаб, бо истифода аз китобҳо барои мактабиён.

Тарбия дар самти ташаккули маърифати экологӣ имкон медиҳад:

– ба рушди низоме, ки ба шахсият нигаронида шудааст ва имкониятҳои табиии ӯро ошкор менамояд;
– ба ташкили бонки мактабии маълумотҳои экологӣ, ки тарафҳои гуногуни ин корро равшан ва саҳеҳ месозад;
– ба омодасозии омӯзгорон, мураббиён доир ба гузаронидани чорабиниҳо дар ин самт;
– ба баланд бардоштани маълумоти экологии хонандагон бо кумаки волидайн;
– ба расонидани кумак ба мураббиён, насли нави наврас дар дарки рушди ҳамаи тарафҳои ҳаёти муосири ҷамъият.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ба кӯдакон дарсҳо бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникативӣ, воситаҳои нави техникӣ маъқул аст. Хонандагони синфҳои 5-7 озмуну бозиҳои мазмуни экологидошта, намоишгоҳҳои *«Ҷаҳон аз назари кӯдакон», «Ҳоло ки дер нашудааст, оламро наҷот медиҳем»* ва ғайраро мусбат қабул мекунанд.

Аммо ҳалли вазифаҳои ташаккули шуури экологӣ танҳо бо доир кардани машғулиятҳо имконнопазир нест, чунки дар нақшаи таълимии МТМУ ба фанни биология соат кам дода шудааст. Сарфи назар аз ин маҳдудиятҳо ба хонандагон додани маҷмуи донишҳо, ахборот, мафҳумҳои экологӣ зарур дониста мешавад. Дар баъзе дарсҳо хонанда бояд то 20 истилоҳро ба хотир гирад, сохти масъалаҳоро бинад, аҳамияти амалии онҳоро фаҳмаду ба хотир гирад.

Илова бар ин, хонандагон, пеш аз он ки омӯзгор ба нақли мавзуи нав шуруъ кунад, бояд ба такрори мавзуи гузашта дар синф диққат диҳанд, зеро ки ҳамаи мавзуъҳо бо ҳам зич алоқаманданд. Ба мактабиён такрор ва идомаи суҳбати дарси пешина ҳамеша муфид аст. Аз ин сабаб, он донишҳоеро, ки омӯзгор дар дарс доир ба ташаккули шуури экологӣ ба хонандагон медиҳад, дар фаъолияти беруназсинфӣ, ки саривақтӣ ва муфид аст, амиқу мустаҳкам намудан зарур мебошад.

Яке аз намудҳои муҳимми таълими экологии хонандагон иштироки амалии онҳо дар фаъолияти экологӣ мебошад. Дар баробари кори анъанавии экологӣ ҳоло мушоҳидаи мунтазам ва доимӣ аз болои муҳити атроф аҳамияти калон пайдо мекунад.

Ҳоло чунин намуди нави кор бо хонандагон, мисли фаъолияти лоиҳавӣ гузаронида мешавад. Он ба рушди майлу хоҳиш ва рағбати хонандагон ба корҳои мустақилона, касби донишҳо, интихоби фазои иттилоотӣ мусоидат менамояд.

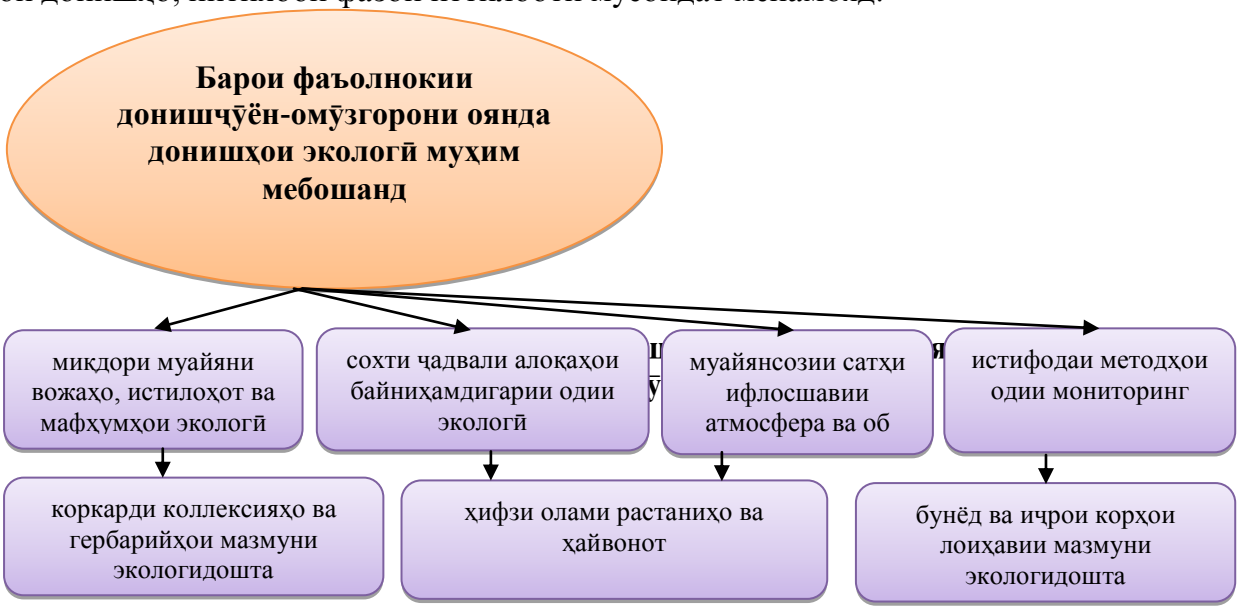

Солҳои охир дар мамлакат миқдори чорабиниҳо дар сатҳи ноҳияҳо, шаҳрҳо, вилоятҳо ва ҷумҳурӣ хеле афзудааст. Ин чорабиниҳо, ки дар онҳо хонандагон иштирок мекунанд, доир ба ҳифзи табиат ва муҳити атроф хусусияти кишваршиносӣ доранд.

Яке аз тарафҳои муҳимми донишҳои амалӣ оид ба экология қобилиятҳои омӯзгор дар коркарди нақшаҳои курсҳои махсуси иловагӣ, муайянсозии тарафҳои бунёдӣ-назариявии он мебошад. Чунончи муайян ва собит шудааст, ки фаъолияти педагогӣ бояд дар ду самт татбиқ ёбад: эмпирикӣ ва шуурона.

Сатҳи эмпирикӣ маънои баррасии тарафҳои берунаи фаъолиятро дарбар мегирад. Он дар асоси мантиқи амалии фаъолияти донишҷӯён рӯйнамо мегардад. Аммо мантиқи фаъолияти амалӣ алоқаи ҳақиқии ҷараёни педагогиро кушода дода наметавонад. Тавре ки таҳқиқот ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, донишҷӯён фаҳмонда наметавонанд, ки барои чи онҳо маҳз ин намуди фаъолиятро интихоб кардаанд. Онҳо асосан ба нишондодҳои методии омӯзгор тақлид мекунанду халос.

Сатҳи бошуурона фаъолиятро доир ба татбиқи дарки мақсаду вазифаҳои фаъолият, натиҷаҳо, амалиётҳо ва шартҳои иҷрои онҳо дар назар дорад. С. А. Рубинштейн дуруст қайд кардааст: *«Баробарии мақсаду шартҳо вазифаҳоеро муайян мекунад, ки он фаъолиятро равшан месозад»* [8, с. 85 - 90]. Фаъолияти бошууронаро М. Лутфуллоев ба таври зайл муайян менамояд: *«Ҷараёни мувофиқсозии мақсадҳо ва шуурнокӣ ба натиҷаҳои пешбинишуда оварда мерасонад»* [6, с. 149-150].

Ба ақидаи мо, қобилияти педагогиро чун миқдори муайяни фаъолияти мақсаднок, ки пайдарпай иҷро мегардад, баррасӣ кардан мумкин аст. Агар мазмуни фаъолияти педагогӣ устувор бошад, иҷрои амали омӯзгор дар таҷриба аз шартҳои мушаххас вобаста буда, дар доираи сатҳ ва дараҷаи муайян хусусияти эҷодӣ касб мекунад.

Фаъолияти бошуурона ба дарки мақсад, тарзи иҷро ва принсипҳои ҳалли масъала нигаронида мешавад. Асоси фаъолияти педагогиро фаъолияти мақсадноки бошуурона ташкил медиҳад.

Дар адабиёти илмии равоншиносию-педагогӣ тақсимоти гурӯҳҳои асосии қобилияту малакаҳои педагогӣ дар асос ва бо назардошти принсипҳои зерин амалӣ мегардад:

– қобилияти дидактикӣ доир ба ташкили ҷараёни таълим дар идоракунии фаъолияти ахлоқии хонандагон;

– қобилияти гузаронидани корҳои тарбиявии беруназсинфӣ бо хонандагон ва роҳбарӣ дар рафти ичрои супоришҳо;

– ташаккули маҳорату малака доир ба гузаронидани корҳои тарбиявӣ дар самти ташаккули маърифати экологии хонандагон бо волидайн ва ҷомеа;

– рушди қобилияти методӣ доир ба омӯзиш, таҳлили таҷрибаи пешқадам, ҷамъбаст ва хулосаҳо аз таҷрибаҳои умумӣ ва шахсӣ;

– рушди маҳорат ва малакаи кор дар самти худомӯзӣ.

Кулли унсурҳои зикршуда бо ҳам дар робитаи зич қарор доранд ва ба вижагиҳои хос ноиланд.

Барои муайян кардани сатҳ ва дараҷаи ташаккули маҳорати омӯзгорони ояндаи фанни биология дар мавриди банақшагирӣ ва беҳтар гузаронидани чорабиниҳо доир ба маърифати экологии шогирдони мактабхон меъёрҳои асосӣ муқаррар шуданд.

Сатҳи баланди ташаккули маҳорату малакаҳо – баҳои «5», ки реферати омодасохтаи донишҷӯ-омӯзгори ояндаро бо мазмуни пурраи мавзуи интихобшуда, иловаҳо ва нақшаи гузаронидани дарс, воридсозии тезисҳо дар бар мегирад. Нақшаи экскурсия дар лоиҳаи интихобшуда дар асоси мақсаду вазифаҳо муайян мегардад. Донишҷӯ мефаҳмад, ки экскурсияро чи тавр ташкил ва гузаронидан мумкин аст. Ҳамчунин нақшаи гузаронидани *«Рӯзи муҳити атроф»* бо дарназардошти ҳолати муҳити атрофи маҳал таҳия ва роҳандозӣ мегардад.

Сатҳи миёнаи ташаккули маҳоратҳо – баҳои «3» буда, он мундариҷаи реферати пешниҳодшударо танҳо дар як қисми масъалаҳои мавзуи интихобгашта бе иловаҳои муайян инъикос мекунад. Лозим ба зикру шарҳ аст, ки соҳиби баҳои «3» барои гузаронидани машғулиятҳои амалии синфӣ дар тарбияи экологии хонандагон омода набуда, машғулиятҳои синфиро бидуни тезисҳо ба нақша гирифтааст, тарзи ташкил ва гузаронидани экскурсияро пурра тасаввур карда наметавонад. Нақшаи гузаронидани *«Рӯзи муҳити атроф»* ноқис таҳия ёфта, масъалаҳои муҳим ба ҳисоб гирифта нашудааст.

Сатҳи пасти ташаккули маҳорату малака – баҳои «2» аз он гувоҳӣ медиҳад, ки мундариҷаи реферат тамоми масъалаҳои муҳимми мавзуи интихобшударо дар бар намегирад, донишҷӯ дар корҳои тарбиявӣ аз он истифода бурда наметавонад; дар нақшаи дарси синфӣ пайдарпайӣ мавҷуд нест, мақсаду вазифаҳои дарси синфӣ муайян нашудаанд; нақшаи барбо кардани экскурсия мушаххас нест, тарафҳои объективии экскурсия ба ҳисоб гирифта нашудааст; нақшаи доир кардани «Рӯзи муҳити атроф» ба талабот мувофиқат намекунад.

Чорабиниҳо назариявӣ доир ба ҳифзи табиат шавқовару муҳим мебошад. Масъалаҳои назариявӣ, ки муҳиму саривактӣ ҳисоб меёбанд, инҳоянд: *«Организм чун системаи мукаммали ҳаёт ва таъсири байниҳамдигарии инсон ва табиат», «Сарчашмаҳои табии ифлосшавии атмосфера», «Оқибатҳои экологии ифлосшавии ҷаҳонии атмосфера», «Сарчашмаҳои асосии ифлосшавии атмосфера», «Таъсири омилҳои ичтимоӣ ва экологӣ ба саломатии инсон»* ва ғайра. Корҳои дипломии хатмкунандагони факултети химия ва биологияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав аз рӯйи мавзуъҳои зерин қайд шудаанд: *«Сарчашмаҳои ифлосшавии атмосфераи вилояти Хатлон», «Сарчашмаҳои ифлосшавии заминҳои водии Вахш», «Сарчашмаҳои ифлосшавии обҳои Тоҷикистон»* ва ғайра.

Навиштани корҳои курсӣ ва дипломӣ аз ҷониби донишҷӯён онҳоро бо донишҳои мушаххас доир ба кишваршиносӣ, ки дар татбиқи таълиму тарбияи экологӣ хеле муҳим аст, мусаллаҳ месозад. Ҳамин тариқ, дар асоси принсипҳои технология дар ҷараёни ташкили қобилияту малакаҳо ҳангоми таълими экологӣ-педагогӣ алоқаи ҳамаи аломатҳо ва гурӯҳҳои донишҳо амалӣ мегардад, системанокӣ ва пайдарпайӣ дар касби донишҳо малакаҳо ва қобилиятҳои экологӣ, қобилиятҳои педагогӣ ва методӣ ва он

арзишҳое, ки дар мазмуни таълими экологӣ-педагогӣ дар асоси муносибатҳои системавӣ инъикос аст, пешниҳод карда мешавад:

– таълими экологӣ – педагогӣ чун системаи объективӣ-амалии ташкилот, ки сохти мураккаб дорад, илмҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва педагогиро якҷоя месозад;

– муносибатҳо, ҳам дар алоҳидагӣ, ҳам дар алоқаи объективияти умумиилмӣ ва умумимаданӣ мундариҷаи таълими экологӣ-педагогӣ ва алоқаи байни қисмҳои он, алоқаи омодасозии методӣ ва педагогии донишҷӯён, сохт, функсияҳои экологиро инъикос мекунанд;

– натиҷаҳои миёнаи таълими экологӣ-педагогӣ дар алоқа бо аломатҳои система ва мақсадҳои омодасозии касбӣ-педагогӣ ва методӣ;

– сатҳи омодасозии донишҷӯён ба таълими экологии хонандагон, мазмун, ташкил ва роҳбарӣ ба ҷараёни таълими экологӣ-педагогӣ дар натиҷаҳои таълим инъикос меёбанд.

Таҳқиқоти мо собит кард, ки муҳиммияти методологии ҳалли масъалаҳои ташаккули маърифати экологии омӯзгорони ояндаи макотиби олии самти педагогӣ дар ягонагии иҷтимоӣ, экологӣ ва касбии шахсияти ӯ мунъакис мегардад [7, С. 142 - 147].

Дар ҷараёни ташкили таълим ва тарбияи экологии омӯзгорони оянда принсипҳои зерин ба ҳисоб гирифта шуд:

– мунтазамӣ ва пайдарпайӣ;

– принсипи ҳамгироии таълим, тобеияти иҷтимоӣ;

– мутобиқшавии экологӣ, интихоби касби экологӣ [10, С. 103 - 106].

Натиҷаи мушоҳидаҳои педагогӣ, ҷавобҳои донишҷӯён ба саволҳои анкета, сабабҳои шавқу рағбат ба проблемаҳои экология чун шохаи махсуси илм ва фанни таълимӣ муайян кард, ки аксари донишҷӯён (ихтисосҳои биология, биология-химия, химия-экология, биология-экология ва ғайра) ба фанни экология майлу рағбати хоса зоҳир мекунанд. Маълум шуд, ки сабаби асосии чунин майлу рағбат дарки аҳамият ва муҳиммияти иҷтимоӣ-педагогии фанни экология, асосҳои илмии фаъолияти инсон дар табиат, истифодаи донишҳои экологӣ дар ҳаёти ҳамарӯза ва фаъолияти касбӣ-педагогӣ мебошад.

Афзоиши таваҷҷуҳи майлу рағбати донишҷӯён - омӯзгорони оянда ба маърифати экологӣ нишон дод, ки он метавонад дар сатҳи баланди омӯзиши касбӣ ва татбиқи амал қарор ёбад.

Як мавриди ҳангоми мусоҳиба ва муошират бо омӯзгорони оянда ба миён омад: агар як қисми донишҷӯён зебоии табиатро дарк ва эътироф кунанд, қисми дигаре аз гуруҳи озмоишӣ чунин меҳисобанд, ки табиат чандон ва комилан зебо нест, танҳо манфиатбардорӣ аз муҳити атроф вуҷуд дораду дар ҳалли ҳадафҳои ҷамъияту давлат мадад мекунад. Қазияи дуюмро ба ихтиёри тарафдоронаш ҳавола мекунем ва бори дигар назди табиат ва муҷизаҳои он сари таъзим фуруд меорем.

Адабиёт:

1. *Абдулина, О.А.* Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Учебное пособие [Текст] / О.А. Абдулина – Москва: «Просвещение», 1984. – 206 с.

2. *Беспалько, В.П.* Педагогика и прогрессивные технологии обучения: Учебное пособие [Текст] / В. П. Беспалько – Москва: 1995. – 336 с.

3. *Беспалько, В.П.* Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов: Учебное пособие [Текст] / В. П. Беспалько, Ю. Г. Татур – Москва: «Высшая школа», 1989. – 144 с.

4. *Бобоев, С.О.* Экология: Воситаи таълимӣ [Матн] / С. О. Бобоев, М. Б. Самиев, Ш. Р. Салиҳов – Душанбе: «Ирфон», 2010. – 220 с.

5. *Кузьмина, Н В.* Профессионализм педагогической деятельности: Учебное пособие [Текст] / Н.В. Кузьмина, А.Л. Реан – СПб, 1993. – 105 с.

6. *Лутфуллоев, М.* Дидактикаи муосир: Воситаи таълимӣ [Матн] / М. Лутфуллоев – Душанбе, 2001. – 285 с.

7. Назаров, Т.Х. Асосҳои назариявию консептуалии методҳои таълими биология [Матн] / Т.Х. Назаров, С. Холназаров, М.А. Болтаев // Паёми Донишгоҳи давлатии Қӯрғонтеппа ба номи Носири Хусрав. – 2017. – №1/3 (47). – С. 142-147. – ISSN 2663-5534.

8. *Рубинштейн, С.Л.* Основы общей психологии: Учебное пособие [Текст] / С.Л. Рубинштейн – СПб, Москва, 1973. – 152 с.

9. *Холназаров, С.* Асосҳои методикаи таълими химия: Воситаи таълимӣ [Матн] / С. Холназаров, О. Хакимов – Душанбе: «Авесто», 2010. – 191с.

10. *Холназаров, С.* Технология экологического обучения и дидактические принципы их эффективного применения [Матн] / С. Холназаров // Вопросы психологии и педагогики. – Курган-Тюбе, 2010. – №5. – С.100-103.

11. *Шукуров, Т.А.* Педагогическая система игровых форм познавательной деятельности школьников: дис. … д-ра пед. наук: [Текст] / Т.А. Шукуров. – Душанбе, 1999. – 130 с.

ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ МАҚСАДНОКИ ИДОРАКУНИИ ФАЪОЛИ ТАЪЛИМ ВА ТАШАККУЛИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДАИ ФАННИ БИОЛОГИЯ

Сатҳи кунунии рушди иқтисодӣ-ҷамъиятӣ ва шароити экологии мамлакат зарурат ба омодасозии мутахассисонро дар сатҳи баланди касбӣ, мутахассисони варзидаю пурмасъули дорои ҷаҳонбинии васеи фарҳангӣ-ахлоқӣ таҳозо мекунад. Аз ин лиҳоз такмили мунтазами касбии экологии омӯзгорони ояндаи фанни биология зарур шуморида мешавад.Ҷанбаҳои иҷтимоии ташаккули маърифати экологии донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар МТОК ба донишу маҳорат ва малакаҳои баланди касбӣ такя мекунад.

Таҳлили вазъи кунунии омодагии экологии донишҷӯён-омӯзгорони оянда нишон медиҳад, ки ташкили курсҳои махсуси хусусияти экологидошта ба баланд бардоштани донишу маълумот доир ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист ва атроф, ҳифзи табиат, ба омодасозии донишҷӯёни факултетҳои экологӣ-биологӣ ва факултетҳои дигари ғайрибиологӣ мусоидат менамояд. Маромҳои асосии таълими экологии донишҷӯёни факултетҳои химия ва биология ахлоқӣ ва фарҳангӣ мебошад.

Натиҷаҳои омӯзиши вазъи донишҳои экологии донишҷӯёни соли аввал ва хатмкунандагони МТОК нишон дод, ки зимни ташаккули маърифати экологӣ хусусиятҳои барҷастаи ин фан пеши назар меояд.

Калидвожа: Ташаккули маҳорат, корҳои беруназсинфӣ, тарбияи экологӣ, мунтазамӣ ва пайдарпайӣ, ташаккули маърифати экологӣ, ташаккули шуури экологӣ, мустақилиятнокӣ, машғулиятҳои инфиродӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕЛЕВЫХ НАВЫКОВ АКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЕМ И РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ

Современный уровень социально-экономического развития и экологические условия страны требуют подготовки специалистов высокого профессионального уровня, грамотных и ответственных специалистов с широким культурным и нравственным кругозором. С этой точки зрения представляется необходимым совершенствовать профессиональную экологию будущих учителей предмета биология. Социальные аспекты формирования экологических знаний будущих студентов-педагогов МТОК опираются на высокие профессиональные знания и умения.

Анализ современного состояния экологической подготовки будущих студентов-педагогов показывает, что организация спецкурсов экологического характера способствует повышению уровня знаний и информации по вопросам охраны окружающей среды, охраны природы, подготовке студентов экологических специальностей. -биологические факультеты и другие небиологические факультеты.

Основными целями экологического образования студентов химико-биологических факультетов являются нравственно-культурные.

Результаты исследования состояния экологических знаний студентов 1 курса и выпускников МТОК показали, что в процессе формирования экологических знаний проявляются выдающиеся черты данного предмета.

Ключевые слова: развитие умений, внеурочная деятельность, экологическое воспитание, регулярность и последовательность, формирование экологических знаний, формирование экологического сознания, самостоятельность, индивидуальная деятельность.

FORMING TARGETED SKILLS OF ACTIVE EDUCATIONAL MANAGEMENT AND DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL KNOWLEDGE OF FUTURE TEACHERS OF BIOLOGY

The current level of socio-economic development and the environmental conditions of the country require the training of specialists of a high professional level, competent and responsible specialists with a broad cultural and moral outlook. From this point of view, it seems necessary to improve the professional ecology of future biology teachers.

An analysis of the current state of ecological training of future student teachers shows that the organization of special courses of an ecological nature contributes to an increase in the level of knowledge and information on environmental and environmental protection, nature conservation, and the training of students in environmental specialties. -biological faculties and other non-biological faculties.

The main goals of environmental education for students of chemical and biological faculties are moral and cultural.

The results of the study of the state of ecological knowledge of 1st year students and graduates of MTOK showed that in the process of formation of ecological knowledge, outstanding features of this subject are manifested.

Key words: development of skills, extracurricular activities, ecological education, regularity and consistency, formation of ecological knowledge, formation of ecological consciousness, independence, individual activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров Тоҳирҷон Холмуминович – омӯзгори кафедаи биологияи умумӣ факултети химия ва биологияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел: 883-889-889

Сведения об авторе: Назаров Тахиржон Холмуминович - преподаватель кафедры общей биологии химико-биологического факультета Бахтарского государственного университета им. Насири Хусрава. Телефон: 883-889-889

Information about the author: Nazarov Takhirjon Kholmuminovich - Lecturer, Department of General Biology, Faculty of Chemistry and Biology, Bakhtar State University. Nasiri Khusrava. Phone: 883-889-889

УДК: 512 (2-тоҷ)
ББК: 22.1 (2-тоҷ)
Н-56

МУОДИЛАҲОИ АЛГЕБРАВӢ ВА МЕТОДҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО

Ниёзов Ҷ.М., н.и.п., дотсент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Мафҳуми муодила яке аз мафҳумҳои асосии фанни математика ба шумор рафта, омӯзиши он аз марҳилаҳои аввали таҳсил оғоз меёбад. Ин мафҳум дар тамоми зинаҳои таҳсил вобаста ба объектҳои нави омӯзишӣ тавсеа меёбад. Таҳлил ва омӯзиши мукаммали мавзуъ яке аз омилҳои муҳимтарини ҳаллу фасли он ба шумор меравад. Дар асоси омӯзиш, таҳлил, муқоиса ва баррасии мавзуъ дар адабиёти таълимӣ, методӣ, педагогӣ ва илмӣ ба ҷанбаҳои характерноки он дастрасӣ пайдо намуда, онҳоро дар маҷмуъ мавриди тадқиқ қарор медиҳем.

Ҳангоми баррасии мафҳуми тадқиқшаванда мафҳуми дигари ба он алоқаманд айният – пешниҳод мегардад ва он ҳамчун ҳолати умумии муодила тавсиф меёбад.

Таъриф: Баробариеро, ки дар ҳама гуна қиматҳои равои дилхоҳи ҳарфҳояш ҳарду қисми он қиматҳои якхелаи ададиро қабул мекунад, айният меноманд. [1, с. 5]

Якчанд баробариҳоро дар асоси таъриф мавриди арзёбӣ қарор медиҳем:

$a+4=5$ (1)

$a^2+1=-3$ (2)

$1+\sqrt{a}=a$ (3)

$(a^2-1)=(a+1)(a-1)$ (4)

$\frac{1}{a^2-1}=\frac{1}{a+1}\cdot\frac{1}{a-1}$ (5)

$\frac{a^2-b^2}{a-b}=a+b$ (6)

Дар асоси таъриф муқаррар кардан мумкин аст, ки баробариҳои 4, 5, 6 айният буда, баробариҳои 1,2, 3 айният нестанд.

Дар китоби дарсии Алгебраи синфи 7 дар мавзуи «Ифодаҳои айниятӣ», айният чунин таъриф дода шудааст: «Баробариеро, ки он дар ҳамаи қиматҳои тағйирёбандаҳояш дуруст аст, айният меномем». [2, с. 18]

Ифодаҳои $3x+y+6$ ва $3(x+2)+y$, $x-y+7$ ва $x+(7-y)$, $4ab+8$ ва $4(ab+2)$ ва ғайра мисолҳои ифодаҳои айниятӣ мебошанд.

Дар асоси мафҳуми айният муодила дар курси алгебра омӯзонда мешавад. Дар адабиёти дар боло зикршуда муодила чунин таъриф дода шудааст:

Таъриф: Баробариеро, ки он ададҳои номаълуми бо ҳарфҳо ишоратшуда дорад, муодила меномем.

Дар баррасии мавзуъ таърифи решаҳои муодила ва ҳал кардани муодила тавсиф шудаанд.

Дар китоби «Элементарная алгебра» [3, с. 147] мафҳуми муодила дар асоси мафҳуми айният ба таври мукаммал таъриф дода шудааст.

Таъриф. Баробарии айниятбудаи ҳадди аққал иборат аз як ҳарфро, ки номаълумро ифода мекунад муодила номида мешавад.

Масалан, баробарии $2a+1=a+7$ муодила мебошад. Он на дар ҳамаи қиматҳои *a* ба баробарии дуруст табдил меёбад, балки танҳо ҳангоми $a=b$ будан дуруст аст.

Дар ин адабиёт таснифи муодилаҳо ба таври зерин оварда шудааст:

- аз рӯи миқдори номаълумҳо;
- аз рӯи коэффитсиентҳои ададӣ ва ҳарфӣ;
- муодилаи ратсионалӣ;
- муодилаи бутун;

– муодилаи касрӣ.

Таъриф ва таснифоти муодилаҳои бутуни яктағйирёбандаи дараҷагӣ ба таври зерин арзёбӣ гардидаанд:

Таъриф: Дараҷаи калонтарини номаълум дар муодилаи дараҷаи муодиларо муайян мекунад. [3, с. 151]

Муодилаҳои якномаълумаро дар намуди умумӣ чунин навиштан мумкин аст:

$ax + b = 0$ – муодилаи дараҷаи якум;

$ax^2 + bx + c = 0$ – муодилаи дараҷаи дуюм ё квадратӣ;

$ax^3 + bx^2 + cx + d = 0$ – муодилаи дараҷаи сеюм ё кубӣ;

$ax^4 + bx^3 + cx^2 + dx + f$ – муодилаи дараҷаи чорум;

$ax^5 + bx^4 + cx^3 + dx^2 + fx + c$ – муодилаи дараҷаи панҷум ва ғайра.

Яке аз элементҳои муайянкунандаи баробарқуввагии муодилаҳо эквивалент будани онҳо мебошад. Ин мафҳум дар маҷмуъ ин тавр таъриф дода мешавад:

Таъриф: Ду муодила эквивалент мебошанд, агар маҷмуи ҳалҳои онҳо якхела бошанд. [4, с. 111]

Мавридҳое, низ имкон дорад, ки як муодила ба ду ё зиёда муодилаҳо эквивалент мебошад. Ин дар намуди таъриф чунин баён меёбад:

Таъриф: Муодилаи $F = 0$ ба ду муодилаи $F_1 = 0$ ва $F_2 = 0$ (ё ба якчанд муодила) эквивалент мебошад, агар маҷмуи ҳалҳои муодилаи $F = 0$ бо якҷояи маҷмуи ҳалҳои муодилаҳои $F_1 = 0$, $F_2 = 0$ якхела бошанд.

Барои хонанда донистани баъзе муодилаҳои эквивалент ба мақсад мувофиқ мебошанд. Якчандтои онҳоро пешниҳод менамоем:

1) Муодилаи $F + C_H = C_1$ ба муодилаи дар маҷмуи қиматҳои имконпазири муодилаи ибтидоӣ муоинашавандаи $F = 0$ эквивалент аст.

2) Муодилаи $\frac{F}{C_1} = 0$ ба муодилаи дар маҷмуи қиматҳои имконпазири муодилаи ибтидоӣ муоинашавандаи $F = 0$ эквивалент аст.

3) Муодилаи $F \cdot C_1 = 0$ ба ду муодилаи $F = 0$ ва $C_1 = 0$ эквивалент аст.

4) Муодилаи $F^n = 0$ ба муодилаи $F = 0$ эквивалент аст.

5) Муодилаи $F^n = C_1^n$ ҳангоми тоқ будани *n* ба муодилаи $F = C_1$ ва ҳангоми ҷуфт будани *n* ба ду муодилаҳои $F = C_1$ ва $F = -C_1$ эквивалент аст.

Мафҳуми муодила ва решаҳои он дар адабиёти [5, с. 23] аз гузориши масъала оғоз ёфта, сипас бо таърифи муодила ва характеристикаҳои он ҷамъбаст ёфтааст.

Масъала. Дар рафи поёнӣ миқдори китобҳо назар ба рафи боло 4 маротиба зиёд аст. Агар аз рафи поёнӣ 15 китобро ба рафи болоӣ гузаронем, миқдори китобҳои ҳарду раф баробар мешаванд. Дар рафи болоӣ чанд китоб аст?

Ҳал:

Миқдори китобҳоро дар рафи болоӣ бо *x* ишора мекунем. Пас, миқдори китобҳои рафи поён ба $4x$ баробар мешавад. Агар аз рафи поёнӣ 15 китобро ба рафи боло гузаронем, миқдори китобҳои рафи боло ба $x + 15$ ва миқдори китобҳои рафи поён ба $4x - 15$ баробар мешавад. Аз рӯи шарти масъала миқдори китобҳои ҳарду раф баробар мешаванд, яъне $4x - 15 = x + 15$.

Барои он ки миқдори китобҳоро ёбем, мо баробариеро тартиб додем, ки номаълум дорад. Ингуна баробариро муодилаи якномаълума ё яктағйирёбанда меноманд.

Барои мо ёфтани ададе лозим мешавад, ки ҳангоми онро ба ҷои x гузоштан баробарии дуруст ҳосил шавад. Ин ададро ҳал ё решаи муодила меноманд.

Таъриф: Решаи муодила гуфта, қимати тағйирёбандаро меноманд, ки онро ба баробарии дуруст табдил медиҳад.

Таъриф: Ҳал намудани муодила маънои ёфтани решаҳои он ё исбот намудани он ки муодила реша надорад, мебошад.

Дар адабиёти [6, с. 151, 153, 154] мафҳуми муодила ба таври зерин шарҳ дода шудааст: Баробарии $f_1(x) = f_2(x)$ дода шудааст. Тарафҳои чап ва рости он ифодаҳои алгебравие мебошанд, ки тағйирёбандаи x – ро дарбар мегиранд. Ёфтани ҳамаи қиматҳои тағйирёбандаи x талаб карда мешавад, ки баробарии додашударо қаноат кунад. Дар ин маврид баробариро муодила бо як номаълуми x меноманд. Маҷмуи қиматҳои x – ро, ки дар он ҳарду тарафи муодила муайян аст, соҳаи қиматҳои имконпазир меноманд. Ҳар як қимати x, ки баробарии $f_1(x) = f_2(x)$ – ро қаноат мекунад, реша ё ҳалли муодила меноманд. Ду хосияти асосии муодилаҳоро ба воситаи теоремаҳо пешниҳод мекунем.

Теоремаи 1. Агар ба ҳарду тарафи баробарӣ ифода (функсияе) – ро ҷамъ намоем, ки дар ҳамаи қиматҳои имконпазири муодилаи додашуда маъно дошта бошад, пас муодилае ҳосил мешавад, ки ба муодилаи аввала баробарқувва мебошад.

Ба ибораи дигар, агар муодилаи $f_1(x) = f_2(x)$ дода шуда бошад, пас муодилаи

$$f_1(x) + \varphi(x) = f_2(x) + \varphi(x)$$

ки дар ин ҷо $\varphi(x)$ – ифодае мебошад, ки дар соҳаи имконпазири муодила маъно дорад, ба муодилаи аввала баробарқувва мебошад.

Теоремаи 2. Агар ба ҳарду тарафи муодила ҳамон як ададе аз 0 фарққунанда ё ифодаи $\varphi(x)$ – ро, ки дар ҳамаи қиматҳои имконпазири муодила маъно дорад, зарб намоем, муодилаи ба муодилаи аввала баробарқувваро ҳосил мекунем.

$$af_1(x) = af_2(x)$$

$$\varphi(x) \cdot f_1(x) = \varphi(x) \cdot f_2(x)$$

Дар адабиёти [7, с. 179] таснифоти муодилаҳои элементарӣ оварда шудааст, ки барои ҳар як хонанда он хеле муҳим мебошад. Ин таснифот дар шакли мисолҳо ворид шудаанд:

1. $x^2 + 3x + 1 = 0,\ \ x^2 - 2xy + 1 = x^3 - y^3$ – муодилаҳои алгебравӣ;
2. $\frac{x-1}{x+1} = 1 - x,\ \ \frac{x+y+z}{x^2+y^2+z^2} = \frac{x}{y} - 1$ – муодилаҳои касрӣ;
3. $2 + \sqrt{x^2 - 1} = x,\ \ \sqrt{\frac{x-y}{x+1}} = x + \sqrt[3]{x^2 - y^2}$ – муодилаҳои ирратсионалӣ;
4. $2^{\frac{x}{y}} - x = 0,\ \sin x = x + 1,\ \ arctgx - arctgy = x + y$ – муодилаи транссендентӣ.

Дар маҷмуи тестҳо барои хатмкунандагони мактаби асосӣ намудҳои гуногуни муодилаҳои алгебравӣ пешниҳод шудаанд. [8, с. 71-73]. Якчанд намунаи онҳоро пешниҳод менамоем.

1. Муодиларо ҳал намоед: $x - 5(x - 4) = 6x + 5$

Ҷавоб: _____

2. Кадоме аз муодилаҳо маҷмуи беохири решаҳоро доро мебошанд?

1) $0 \cdot x = 0$; 2) $0 \cdot x = 1$; 3) $0 + x = 0$; 4) $0 - x = 0$.

3. Решаҳои муодиларо ёбед: $4n - 10{,}5 = 5n - 3(2n - 1{,}5)$.

4. Муодиларо ҳал кунед: $\frac{y-7}{(y-7)(y+9)} = 0$.

Ҷавоб: _____

5. Миқдори решаҳои муодиларо нишон диҳед:

$$\frac{x^2 - 8}{x - 2} = \frac{2x}{2 - x}$$

Дар номгӯи тестҳое, ки дар мавзуи «муодила» барои синфҳои 6 пешниҳод шудаанд, чунин супоришҳоро дучор меоем: [9, с. 123, 124]

1. Кадоме аз ададҳои 13, -13, 3, -2 ҳалли муодилаи $4x - 5 = 8 + 3x$ мешаванд?

2.Оё адади 0 решаи муодилаи $15 + 2x = x + 15$ мешавад: 1) ҳа; 2) не.

3. Дар кадом қимати *a* баробарии $a + 8a - 5a = 2{,}4$ дуруст аст?

1) 6; 2) -3; 3) 2; 4) 0.

4. Дар муодилаи $-k = 7k$ қимати *к* ба чанд баробар аст?

1) 1; 2) -1; 3) 2; 4) 0.

5. Кадоме аз муодилаҳои додашуда реша надорад?

1) $0{,}25x = 5$; 3) $\left(0{,}25 - \frac{1}{4}\right)x = 5$;

2) $\frac{1}{4}x = 10$; 4) $\left(0{,}25 + \frac{1}{4}\right)x = 5$

Ҳангоми омӯзиши муодилаҳои алгебравӣ дар курси математикаи МТМУ аслан ду методи асосии ҳалли онҳо нишон дода мешавад. Мо дар асоси теоремаҳо ва мисолҳои мушаххас доир ба ин методҳо маълумотҳои асосиро пешниҳод мекунем. [10, с. 66 – 68]

Теоремаи 1. Бигузор $P(x) = P_1(x) \dots . P_n(x)$ буда, $P_k(x)$ $(1 \le k \le n)$ дар маҷмуи X муайян бошад. Пас, маҷмуи ҳалҳои муодилаи $P(x) = 0$ $(x \in X)$ маҷмуи ҳалҳои муодилаи $P(x) = 0$ ба шумор меравад.

Мисоли 1. Муодилаи $(2x - 6)(8 - 4x)(3x + 5) = 0$ – ро ҳал кунед.

Ҳал. Решаҳои ин муодила ададе мебошад, ки қаноат мекунад. Решаи муодилаи якум $x = 3$, решаи муодилаи дуюм $x = 2$ ва решаи муодилаи сеюм $x = -\frac{5}{3}$ мебошад.

Аз ин бармеояд, ки решаи муодила маҷмуи $\left(3; 2; -\frac{5}{3}\right)$ ба ҳисоб меравад. Инчунин, ҷавобро ба таври зерин низ навиштан мумкин аст: $x_1 = 3,\ x_2 = 2,\ x + 3 = -\frac{5}{3}$.

Теоремаи 2. Агар α – яке аз решаҳои муодилаи $f(z) = 0$ ва β яке аз решаҳои муодилаи $g(x) = \alpha$ бошад, пас β яке аз решаҳои муодилаи $f[g(x)] = 0$ мешавад. Ва баръакс, агар β решаи муодилаи $f[g(x)] = 0$ бошад, пас $\alpha = g(\beta)$ яке аз решаҳои муодилаи $f(z) = 0$ мешавад.

Мисоли 2. Муодиларо ҳал кунед.

$$6x^4 - 5x^3 - 38x^2 - 5x + 6 = 0$$

Ҳал: Ҳарду қисми муодиларо ба x^2 тақсим намуда, гузориши $z = x + \frac{1}{x}$ – ро дохил намуда, муодилаи $6(z^2 - 2) - 5z - 38$ ё $6z^2 - 5z - 50 = 0$ – ро ҳосил

мекунем. Ин муодила дорои решаҳои $\frac{10}{3}$ ва $-\frac{5}{2}$ мешавад. Ин қиматҳоро дар гузориши $z = x + \frac{1}{x}$ гузошта, муодилаҳои $x + \frac{1}{x} = \frac{10}{3}$ ва $x + \frac{1}{x} = -\frac{5}{2}$- ро соҳиб мешавем. Онҳоро ҳал намуда, маҷмуи зерини решаҳои муодилаи аввала $\left(3; \frac{1}{3};\ -2;\ -\frac{1}{2}\right)$ – ро меёбем.

Ҳамин тавр, мафҳуми муодила ва методҳои асосии ҳалли онҳоро ба таври мухтасар дида баромада, тасаввуротҳои амиқро доири ин мавзуи хеле муҳим рӯи кор овардем. Тавассути ин пажӯҳиш бо таърифҳои гуногуни муодила, таснифоти онҳо, навъҳои он, роҳҳои ҳалли онҳо маълумотҳои тавсеаёфтаро пайдо намудем.

Адабиёт:

1. Е.С. Кочетков, Е.С. Кочеткова. Алгебра ва функсияҳои элементарӣ. Душанбе, «Маориф», 1976. [қисми 1];
2. Н. Қодиров. Алгебра, китоби дарсӣ барои синфи 7, Душанбе, 2005;
3. С.И. Туманов. Элементарная алгебра (Пособие для самообразование), Просвещение, 1970;
4. А.Г. Цыпкин. Маълумотнома аз математика, Душанбе, Маориф, 1989;
5. Ю.Н. Макарычев, Н.Г. Миндюк, К.И. Нешков, С.Б. Суворова. Алгебра: учеб, для 7 кл. общ. Учреждений, «Просвещение», 2006;
6. В.В. Зайцев, В.В. Рыжков, М.И. Сканови. Элементарная математика, Москва, Наука, 1974;
7. С.И. Новоселов. Специальный курс элементарной алгебры, Москва, 1965;
8. В.В. Кочагин, М.Н. Кочагина. Сборник заданий, Москва, 2020;
9. В.Н. Рудницкая. Тесты по математике для 6 класс, Москва, 2015;
10. Н.Я. Виленкин, О.С. Ивашев – Мусатов, С.И. Шварцбурд, Алгебра и математический анализ для 10 класса, Москва, 1999.

МУОДИЛАҲОИ АЛГЕБРАВӢ ВА МЕТОДҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО

Барои омӯзиши ҳар як илм донистани мафҳумҳои асоситарин омили муҳим мебошад. дар математика муодила яке аз мафҳумҳои асосие мебошад, ки тавассути он масъалаҳои хеле зиёд ҳаллу фасл мегарданд. Омӯзиши ин мавзӯъ дар адабиётҳои бо тарзҳо ва сатҳҳои гуногун пешниҳод шудаанд. Омӯзиши мукаммал ва мураттаби он барои хонандаи имрӯза дорои аҳамияти амалӣ мебошад. Муаллиф дар мақола ба ин масъала дахл намуда, дар асоси таҳлил ва муқоисаи гузориши он дар адабиётҳои таълимӣ, методӣ ва педагогӣ ҷамъбандиҳои хеле ҷолибро рӯи кор овардааст. Ҷиҳати фарқкунандаи гузориш аз он иборат аст, ки мақсади гузошташуда хеле густурда ифода ёфта, паҳлӯҳои мухталифи мавзӯъ бар заминаи илмӣ роҳандозӣ шудааст. Дар мақола мафҳуми айният ҳамчун яке аз мафҳумҳои такягоҳӣ барои омӯзиши муодила баён ёфта, ифодаҳои айниятӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифтаанд. Мафҳумҳои муодила, решаҳо ва ҳалҳои он, таснифоти онҳо бо тарзҳои зиёд нишон дода шудааст. Гузоришҳо бар бунёди заминаҳои илмӣ ба муаллиф имкон додааст, ки масъалаи дар назди худ гузошташударо ба таври мукаммал таҳқиқ намояд.

Хосиятҳои асосӣ дар шакли теорема (бе исбот) пешниҳод шуда, бо мисолҳои мушаххас асоснок шудаанд. Муодилаҳои дараҷагӣ ҳамчун ҳолати хусусии муодилаҳои алгебравӣ дар гузориш тасниф ёфтааст, ки он барои хонанда хеле муҳим мебошад. Ду методи асосии ҳалли муодилаҳои алгебравӣ: ба зарбкунандаҳо ҷудокунӣ ва дохил намудани тағйирёбандаи нав мавриди тадқиқ қарор ёфтаанд. Ин методҳо низ тавассути теоремаҳо баён ёфта, бо овардани мисолҳо шарҳ ёфтаанд. Мақола фарогири мавзуи муодилаҳои алгебравӣ ва методҳои ҳалли онҳо дар маҷмуъ буда, дар он паҳлӯҳои мухталифи мавзуъ дар муқоисаи далелҳои адабиётҳои мавҷуда таҳқиқ шудааст. Он метавонад ҳамчун як дастури методӣ барои мутахассисони соҳа ёрии амалӣ расонад.

Калидвожаҳо: айният, муодила, решаҳои муодила, таснифоти муодилаҳо, муодилаҳои алгебравӣ, муодилаҳои баробарқувва, шарти эквивалент будани муодилаҳо, усулҳои асосии ҳалли муодилаҳо.

АЛГЕБРИЧЕСКИЕ УРАВНЕНИЯ И МЕТОДЫ ИХ РЕШЕНИЯ

Знание самых основных понятий является важным фактором для изучения любой науки. в математике уравнение является одним из основных понятий, с помощью которого решаются многие задачи. Изучение данной темы представлено в литературе по-разному и на разных уровнях. Ее полное и систематическое изучение имеет практическое значение для современного читателя. Автор коснулся этого вопроса в статье и на основе анализа и сопоставления его сообщений в учебной, методической и педагогической литературе сделал очень интересные выводы. Отличительной особенностью доклада является то, что поставленная цель выражена очень широко, а различные аспекты темы представлены на научной основе. В статье понятие намерения выражено как одно из основных понятий для изучения уравнения, и дана оценка выражениям намерения. Представлены понятия уравнения, его корней и решений, их классификация. Отчеты о создании научных основ позволили автору всесторонне исследовать стоявший перед ним вопрос.

Основные свойства представлены в виде теоремы (без доказательства) и обоснованы конкретными примерами. Уравнения размерностей в докладе отнесены к частному случаю алгебраических уравнений, что очень важно для читателя. Исследованы два основных метода решения алгебраических уравнений: деление на множители и включение новой переменной. Эти методы также выражаются через теоремы и поясняются на примерах. В статье рассматривается тема алгебраических уравнений и методов их решения в комплексе, а различные аспекты темы изучаются в сравнении с данными существующей литературы. Он может оказать практическую помощь в качестве методического руководства для специалистов в данной области.

Ключевые слова: объект, уравнение, корни уравнения, классификация уравнений, алгебраические уравнения, уравнения равной мощности, условие эквивалентности уравнений, основные методы решения уравнений.

ALGEBRIC EQUATIONS AND METHODS FOR THEIR SOLUTION

Knowing the most basic concepts is an important factor for learning any science. In mathematics, an equation is one of the basic concepts with which many problems are solved. The study of this topic is presented in the literature in different ways and at different levels. Its full and systematic study is of practical importance for the modern reader. The author touched upon this issue in the article and, based on the analysis and comparison of his messages in the educational, methodological and pedagogical literature, made very interesting conclusions. A distinctive feature of the report is that the goal is expressed very broadly, and various aspects of the topic are presented on a scientific basis. In the article, the concept of intention is expressed as one of the basic concepts for studying the equation, and an assessment is given to expressions of intention. The concepts of an equation, its roots and solutions, their classification are presented. Reports on the creation of scientific foundations allowed the author to comprehensively investigate the issue before him.

The main properties are presented in the form of a theorem (without proof) and substantiated by specific examples. Dimension equations in the report are referred to a special case of algebraic equations, which is very important for the reader. Two main methods for solving algebraic equations are investigated: division by factors and inclusion of a new variable. These methods are also expressed through theorems and illustrated with examples. The article deals with the topic of algebraic equations and methods for their solution in a complex, and various aspects of the topic are studied in comparison with the data of the existing literature. It can provide practical assistance as a methodological guide for specialists in this field.

Keywords: object, equation, equation roots, classification of equations, algebraic equations, equations of equal power, equivalence condition for equations, basic methods for solving equations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ниёзов Ҷонмахмад Муродович, н.и.п., и.в. дотсент, мудири кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгои давлатии Кӯлоб, ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, суроға 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров-16. Тел.: 985544970

Сведения об авторе: Ниязов Джонмахмад Муродович, н.и.п., и.в. доцент, заведующий кафедрой математики и методики обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки, адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. Сафаров-16. Телефон: 985544970

Information about the author: Niyazov Dzhonmakhmad Murodovich Associate Professor, Head of the Department of Mathematics and Teaching Methods of the Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki, address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. Safarov-16. Phone: 985544970

УДК:00+01+37.0 (2-тоҷ)
ББК:71+72.+74 (2-тоҷ)
Н-91

МОҲИЯТ ВА СОХТИ ФАРҲАНГИ ЭТНИКИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДА

Нурова О. Б. муаллими калони ДДК ба номи А. Рӯдакӣ
Холиқзода А. н.и.ф., дотсенти ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Фарҳанги этникӣ маҷмуи ғояҳои педагогӣ ва таҷрибаҳои таърихӣ буда, роҷеъ ба масъалҳои тарбиявӣ, арзишҳои ахлоқӣ, андешаҳо, дастурҳои таълиму тарбия насли наврас баҳс мекунад, ки онҳо арзишҳои волотарини зиндагӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар «энсиклопедияи фалсафӣ», мафҳуми «фарҳанг» ҳамчун дастовардҳои ҷомеа маҳсуб ёфта, он аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ ба пешрафти минбаъдаи башарият хизмат мекунад.

Дар луғати нави фалсафӣ дарҷ гардидааст, ки … «Дигаргуниҳои куллии ичтимоӣ бе дигаргуниҳои фарҳангӣ имконнопазир аст».[10, с. 839]

Инсон ҳамчун як фарди иҷтимоӣ офаридаи фарҳанг аст. Зеро бо туфайли фарҳанг таҷрибаҳои зиндагиро аз худ намуда, ҳамчун шахсият ташаккул меёбад. Раванди чунин азхудкунӣ тавассути иҷтимоишавии таълим ва тарбия амалӣ мегардад [8, с. 529].

Тибқи таърифи В.В. Кочетков, фарҳанги этникӣ як тарзи симои хоси андешаҳо ва амалҳо, тарзи аз ҷиҳати маънавӣ азхуд кардани воқеият дар асоси муайян кардани арзишҳое, ки намунаҳои фаъолият таҷассум ёфтанду дар ҷараёни иҷтимоишавиаш аз як насл ба насли дигар мегузарад, маънидод шудааст. [5, с. 269]

В.С. Кукушкин ва Д.Л. Столяренко фарҳангро чунин шаҳр додаанд: «Фарҳанг – ин системаи арзишҳо тасаввуротҳои ҳаётӣ, намунаҳо, рафтор, меъёрҳо, маҷмуи роҳҳо ва воситаҳои фаъолияти инсон, ки аз насл ба насл мегузаранд, тавсиф дода шудааст». [4, с. 70].

Р.Х. Шоймардонов дар зери фарҳангии этникии инсон, донистани забони модарӣ, таърихи пайдоиш, инкишофи миллат, урфу одат, расму оин, анъанаҳо, ҷашнҳо, робита бо халқҳо ва ғайраро меҳисобад [11, с. 364].

Маданияти педагогӣ дар асари Волков «Педагогикаи халқии чуваш» чунин маънидод ёфтааст: «Маданияти педагогӣ ин муҳити маданияти моддию маънавии халқи оддие мебошад, ки бевосита ба тарбияи фарзандон алоқаманд аст» [3, с 376].

Е. В. Бондаревская фарҳанги педагогиро як ҷузъи фарҳанги умумибашарӣ шарҳ додааст, ки дар он арзишҳои моддӣ ва маънавии таълиму тарбия хеле возеҳ ифода ёфтаанд [2, с 80].

Дар зери мафҳуми фарҳанги этникӣ мо маҷмуи унсурҳои фарҳангиеро дар назар дорем, ки дорои хусусиятҳои хос ва иҷрокунандаи вазифаи фарқкунандаи этникӣ мебошад.

Ҳаммонандсозии этникӣ (идентификатсия) ин ҳамбастагии худ ба ягон гурӯҳи одамони миллати муайян мебошад, ки он дар пайравӣ ба урфу одатҳои этникӣ ҳамчун ҷузъҳои таркибҳои равонии гурӯҳҳои этникӣ зуҳур намуда, таассуроти субъективии одамонро дар бораи майлҳои рафтор, ки аз насл ба насл мегузаранд, объективӣ мушаххас менамояд. Мутобиқшавии мукаммали этникӣ бошад, дар раванди табаддулот бо муносибати эмотсионалии ҷомеаи этникии вобаста ба манфиатҳо тақвият меёбад.

Масалан, сохти фарҳанги этникӣ аз рӯи нишондоди ҷадвали №2 бо чунин вазифаҳо муайян карда мешавад.

Шиносномаи этникӣ (идентификатсияи)
Урфуодатҳои этникӣ
Эҳсосоти этникӣ
Императви (афзалияти) этникӣ – рафторӣ
Шуури этникӣ ва худшиносӣ (стреотипи этникӣ, характер, мизоҷ, этносентризм)

Афзалияти (императивии) этникии рафтор, ҳамчун нуқтаи ибтидоӣ ин муносибати як гурӯҳи этникӣ ба фард мебошад.

Худшиносии этникӣ дарки мансубияти шахси алоҳида ба ҷомеаи муайяни этникӣ мебошад.

Шуури этникӣ – ин маҷмуи таассуротҳои равонии этникии ҷомеа дар бораи ҷойгоҳи хеш ба олам, аз ҷумла ҳадафҳои иҷтимоӣ – психологӣ ва стреотилҳо мебошад.

Характери этникӣ ҳамчун сохтори яклухте, хусусияти таърихӣ дошта, ташаккулдиҳандаи ҳиссиёти рӯҳии инсон мебошад, ки бо мизоҷ, муошират, нутқ, имову ишора, фосила ва ғайра аз дигарон фарқ мекунад.

Ҷамъбасти адабиёти психологияи этникӣ имкон медиҳад, ки “психологияи халқ” дар худ хусусиятҳои хоси одамон, хислат, худшиносӣ, эҳсосот, хусусияти гуфтор ва муоширати ғайришифоҳӣ, одат ва ғайраро дар бар мегирад. Психологияи мардум дар урфу одат расму оинҳо хеле равшан зоҳир мегардад .

Хислати халқ ягонагии бештари сохтории устувори хусусиятҳои рафтор ва психология мебошад, ки ба аксарияти намояндагони ин ё он халқ хос аст. Он дар вижагиҳои хоси рафтори фардӣ ва маънавӣ кайфият, муносибат ва роҳҳои азхудкунии олам, меъёрҳои анъанвии мавҷудият, муносибат ва муошират ифода ёфта, ягонагии омилҳои таърихӣ, иҷтимоӣ – фарҳангӣ ва биологиро, ки ба ҳаёт ва мутассилии наслҳо таъсир мерасонад, таҷассум мегардад. Маркази худсарфаҳмравии этносро фарҳанги ӯ ташкил медиҳад, зеро маҳз дар фарҳанг назар ба дигар паҳлуҳои ҳаёт (иқтисод, сиёсат) бештар ифода меёбад. Инро Н. А. Бердяев рӯҳи халқ номида буд. Характери халқ асоси мавзунии психологии он мебошад [1, с. 211].

Худшиносии мардум фаҳмиши мансубияти ба як ҷомеаи этникиро ифода мекунад, ки натиҷаи он аз худ кардани фарҳанг, анъана ва расму оинҳо мебошад. Худшиносии халқ ин симои умумии худ ҳамчун ҷамъият муайян ва устувор мебошад.

Дар худшиносии одамон фикру ақидаҳо, муносибатҳо, қолабҳо, тамоюлҳои арзишӣ, худбаҳодиҳӣ ва баҳодиҳии халқҳои дигар шомил мешаванд. Инчунин, дар ин раванд дар худшиносии халқ мувофиқ гардонидани тасаввурот дар бораи умумияти хоси типпикӣ хосиятҳои он ҳамчун ғояи гузоштаи таърихии халқ, доир ба умумияти минтақавӣ (замини модарӣ) муносибат ба сарватҳои моддию маънавӣ қайд карда мешавад. Дар хислат ва худшиносӣ хурофотҳои гуногун, беписандӣ нисбат ба урфу

одат, забон, либоси халқҳои дигар, суруд, рақс, ранги пӯсти онҳо ҷой дошта метавонанд.

Анъана ва расму оинҳои мардумӣ меъёру қоидаҳои рафторанд, ки аз насл ба насл мегузаранд ва вазифаи асосии онҳо воситаи такрористеҳсол ва устувории муносибатҳои байни одамон, ҳифз ва нигоҳ доштани ҳаёти онҳо мебошад. Урфу одатҳо аз анъана бо тавсифи муфассали амалҳо дар ҳолатҳои мушаххас фарқ мекунанд. Онҳо меъёри рафторро муайян карда, механизми интиқоли фарҳанг ва давомдиҳандаи наслҳо ҳисоб мешаванд.

Самарноктарини ҷанба русум шакли маромии он мебошад. Маросим ба масъалаҳои хотирмони муҳими ҳаёти инсон рост меояд. Масалан, таввалуди кӯдак, ба мактаб дохил шудан, ба шавҳар баромадан, фарорасии баҳор ва ғайра алоқаманд аст.

Дар ҷараёни таҷассумёбии эҳсосот ва фикрҳо ба амалҳои беруна, ташаккул ва инкишофи аҳамияти умумидоштаи зуҳурот, муносибат ба воқеият ба вуҷуд меояд. Бесабаб нест, ки ӯ ба таври васеъ динро барои ташаккули ҳиссиёт ва ақидаҳои динӣ истифода мебарад.

Ба туфайли анъанаҳо таҷрибаи муошират, муносибатҳо, фарҳанг ва таъминоти зиндагӣ барқарор мегардад. Анъанаҳо сафарбар ва ба ҳамоҳангии мардум ё миллат мусоидат мекунанд, мутаасилии ахлоқӣ – этникиро таъмин месозанд. Масалан, анъанаи садоқат ба расму оинҳои миллӣ, муносибат ба таърихи халқи худ, эҳтиром ба таҷрибаи наслҳои гузашта мебошад. Ин ҳама дониш, малакаҳо ва одатҳои муайянеро дар бар мегирад ва ба мо имкон медиҳад, ки урфу одатҳоро риоя кунем ва ба онҳо унсурҳои нав ворид созем.

Омилҳои ташкилкунандаи этникӣ, асосан ба психологияи халқ вобастагӣ дошта, дар адабиёти илмӣ рушди таърихӣ ва иқтисодии онҳо муҳити ҷуғрофӣ, сарҳади умумӣ, фарҳанг ва забони он дониста мешаванд. Махсусияти психологияи этникии мардум дар асоси фаъолияти меҳнатӣ ва ҷамъиятии наслҳои оянда пай дар пай ивазшаванда ташаккул меёбад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ҷомеаҳои этникӣ қодиранд унсурҳои фарҳанги бегонаро дарк кунанд, анъанаҳои нав, дастовардҳои ҷадиди умумифарҳангиро аз худ намоянд ва қабати фарҳангии этносро амиқтар гардонанд.

Аз ҷиҳати педагогӣ барои мо се омил аҳамияти аввалиндараҷа доранд:

– Бойигарии этнос дар робитаи мутақобилияти он бо халқҳои дигар;

– Тарбияи фарҳанги этникӣ, моҳият, мазмуни он дар омехтаи маданият будан, шиносоӣ бо миллатҳои гуногун, ки алалхусус дар ҷумҳурии мо ниҳоят муҳим аст;

– Ба имконияти гузаронидани чунин кор шубҳае нест, зеро мумкин аст бо иштироки намояндагони миллатҳои гуногуни ҳам муаллимон ва ҳам байни донишҷӯён таъмин гардад.

Масалан, имрӯз дар мактабҳои мо клуб, ҳаракатҳои этникӣ амалан арзи ҳастӣ надоранд, рӯзҳои миллӣ, ҳафтаҳо ва ғайра вуҷуд надоранд.

Зуҳуроти инфиродии этникӣ гуногун мешаванд. Баъзеи онҳо ҳувияти этникии худро аз даст медиҳанд, қисме аз онҳо бегонапараст мешаванд, қисми дигар бошад ба пояи баланди муносибати байнифарҳангӣ мебароянд, зиндагии хешро бо дониш ва дарки маданияти ғайр ғанӣ гардонида, ҳамзамон паҳлуҳои мусбӣ ва устувори мардуми худро нигоҳ медорад.

Дар асоси гуфтаҳои боло шуури этникии шахсиятро ба таври зайл ҷудо намудем:

– Тарзи фаҳмидани одам аз тарафи одам (ибтидоӣ гуманистӣ);

– Дарки мансубияти худ ҳамчун намояндаи муайяни фарҳанг, забони халқ, анъанаҳо, урфу оинҳо (идентифкатсияи этникӣ);

– Огоҳӣ аз механизмҳои рушди фарҳанг дар асоси инъикос ва худтаъминкунӣ (худтарбиякунии этникӣ),.

Ҳамин тариқ, фарҳанги этникӣ аз унсурҳои зикршуда таркиб ёфта, метавонад ҳамчун як сифати мураккаби бонизоми равияи гуманистидошта муайян карда шаванд, ки меҳвари он аз идентификатсияи этникӣ ва худшиносии этникӣ иборат мебошад.

Мафҳуми «педагогикаи этникӣ» аз ҷониби профессор Г.В.Волков ба низоми илмҳои педагогӣ ворид карда шуда, алоқамандӣ ва фарқияти мафҳумҳои «педагогикаи халқӣ» ва «педагогикаи этникӣ» мавриди таҳқиқ қарор гирифт. Агар педагогикаи халқӣ ба таҷрибаи тарбиявии халқ дар соҳаи маориф алоқаманд бошад, педагогикаи этникӣ соҳаи назариявӣ, соҳаи илмиест, ки ин таҷрибаро меомӯзад ва шарҳ медиҳад. [3, с. 374].

Таҳқиқоти этнос ҳамчун сохтори махсус, ки моҳиятан дар забон, анъана, расму оин ва дар маҷмуъ маданият ва хусусиятҳои худшиносӣ таҷассум ёфтааст, барои баҳодиҳии хусусиятҳои этнос шароит фароҳам меорад ва дар ҳалли масъалаҳои этнопедагогӣ саҳми хоса дошта бошад.

Ҳамин тариқ, педагогикаи этникӣ соҳаи афкори назариявӣ ва илм дар бораи таҷрибаи омма дар тарбия ва ташаккули насли наврас, илми педагогикаи рӯзгор, педагогикаи оила, авлод, қабила ва миллат мебошад. Предмети омӯзиши педагогикаи халқӣ-маҷмуи донишҳои педагогӣ ва таҷрибаи тарбиявии халқ мебошад.

Ба андешаи Г.Н.Волков «Педагогикаи халқӣ маҷмуи иттилооти педагогӣ ва таҷрибаи тарбиявӣ то ҳол эҷодиёти даҳонии халқ, расму оин, бозиҳо ва бозичаҳои бачагона маҳфуз мондааст». Мавқеи В.Т.Криско дар ин масъала хеле нозук аҳамиятнок аст. Зеро ӯ педагогикаи этникиро бешубҳа ҳамчун илми махсус дар бораи педагогикаи халқӣ шарҳ дода, онро аз ҷиҳати назариявӣ мушаххас намудааст.

Маданияти этникӣ (фарҳанги этнос) ба устоворшавии доираи фаъолияти зиндагии халқ маҳсуб буда, характери миллатро ҳамчун меҳвар ташаккул медиҳад.

Архетипҳои этникӣ дар чунин падидаҳои душвор нигоҳдоранда, чун аксуламали ҳиссӣ, таъб ва афзалиятҳо, ормонҳо, ақидаҳо, ҳиссиёт, яъне дар хислати миллӣ, ки маҷмуи устувори хусусиятҳои психологии ба ҳар халқ хосбударо метавонем ҷудо намоем:

– -заминаи ҳавасмандгардонӣ (ангезаи ҳаётан муҳим, ҷанбаҳои ҳавасмандии муносибат ва фаъолияти муайян);

– -зеҳни-маърифатӣ (хусусиятҳои хотира, диққат, дониш дар бораи олами атроф, ҳассосияти маърифатӣ, ҳувиятӣ);

– -эмотсионалӣ-иродавӣ (ифоданокии эҳсосотӣ ва ҳиссиёт, сифатҳои иродавӣ ва ғайра);

– -иртиботӣ – рафторӣ.

Аз ҷиҳати педагогӣ гуфтаҳои боло чунин маъно доранд, ки ишораҳои мазкур бояд мазмуни корҳо бо донишҷӯёну мактаббачагон дар мавриди шиносоӣ бо фарҳанг, характери миллии худ ва ҳам бомаданияту характери миллатҳои дигар ташкил кунад.

Омодагии психологии этникӣ ҳамчун тайёрии шахс ба дарки ин ё он падидаҳои ҳаёти миллӣ ва муносибати байни миллатҳо ва мувофиқи чунин дарк ба таври фаврӣ амал карданро мефаҳмонад. Омодагии психологии этникӣ дар худ боварию ихлос, ақидаҳо, андешаҳои одамонро нисбат ба таърих ва илми муосир, ҷомеаи этникӣ ва муносибатҳои онҳо бо халқҳои дигар, намояндагони миллатҳои дигар акс ёфтааст. Қалбҳо бошанд ҳамчун симои содакардашуда, схематикӣ, аз ҷиҳати эмотсионалӣ рангоранг ва ниҳоят устувори гурӯҳҳо ё ҷомеаҳои этникӣ бе душворӣ паҳншавандаи ба кулли намояндагони онҳо, ки як барнома схематикӣ рафтори хоси намояндагони гурӯҳи этникӣ сабт ёфтаанд.

Илова бар ин, мазмуни стереотипҳои этникӣ метавонанд ҳамчун иштирок ва дастури амал барои муносибати одамон нисбати дигар миллати мазкур баромад кунанд. Вазифаи педагогӣ дар ин ҷо ташаккули муносибати устувори мусбат (баробар, дӯстона, бенизоъ) дар бораи як гурӯҳи дигар ва ақидаҳои мушаххаси он тавассути донистани муносибатҳои этникӣ ва қолабҳои этникӣ мебошад.

Фаҳмидани бунёди рӯоварӣ ба арзишҳо моро ба падидаи фарҳанг мебарад. Мо тамоман ба ақидаи файласуф Н.А. Бердяев розием, ки мегӯяд дар ҳаёти ҷамъиятӣ

афзалияти маънавӣ ба фарҳанг дода мешавад, на дар сиёсату иқтисодиёт, зеро фарҳанг ҳадафи ҷомеаро амалӣ менамояд. Фарҳанг ин парастиши ниёгон, гиромидошти манзилгоҳ ва ёдгориҳо пайвандии писарон ва падарон аст. Он ба анъанаи муқаддас асос ёфтааст. [1, с. 210].

Фарҳанги этникӣ ду ибтидо дорад-консервативӣ, руҷуъ ба гузашта ва созандае, ки арзишҳои навро эҷод мекунад. Инсон ва маданият яке аз падидаи душвори педагогӣ маҳсуб мешаванд. Маҳз фарҳанг як майдони муҳими ташаккули инсон аст. Дар ташаккул ва инкишофи он, қонуниятҳои табиӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба ҳам таъсир мерасонанд. Инсон ҳам субъекти амалӣ гардидани онҳо ва ҳам объекти ҳамкорӣ буда, рукнҳои маънавии ҳаётро меофарад.

Фарҳанг-ба таври дигар шакли мавҷудияти инсон аст. «Фарҳанг мавзуи системаҳои аз ҷиҳати таърихӣ хоси аломатӣ-рамзиро дар бар мегирад, ки таҷрибаи мавҷудияти инсонӣ ва азхудкунии оламро дар шакли идрок, тафаккур, таҷриба, таҷриба ва амал, инчунин усул ва меъёрҳои баҳодиҳӣ, ҳадафҳо ва рамзҳое, ки таҷрибаи фаъолияти маънавиро дар тафаккури ҷамъиятӣ ва шахсӣ, нигоҳдорӣ ва таҷдиди назар мекунад». Аз ин рӯ, маданият на танҳо натиҷа, балки муайянкунандаи системаи ҷамъиятӣ ҳам мебошад.

Дар фарҳанг имон, умед, ишқ, хирад ва ёрии ҳамдигарии одамон дар рӯзҳои душвор пайдо мешаванд. Инсон табиатан дорои маданияти гуногун аст, гарчанде дар ягон намуди мушаххаси маданият тарбия ва инкишоф ёфта бошад. Вай на танҳо метавонад амал кунад, балки роҳҳои ҳаёти худро аз рӯи арзишҳои интихобкардааш дар асоси таҷрибаи худ ва дигарон ташкил карда метавонад.

Фарҳанги инсон серпаҳлу аст. Ин системаи дониш дар бораи амал ва низоми арзишҳо, меъёрҳо, натиҷаи фаъолияти инсон ва ҷаҳони ботинии шахс, қобилиятҳои субъективии ӯ мебошад. Ҷамъият бе одам, бе ҷаҳони ботинӣ ва кифоя набудани талабу қобилиятҳо ба «қабристони маънавӣ» табдил меёбад. Онро танҳо шахс ҳамчун субъекти фарҳангӣ эҳё карда метавонад. Аз ин лиҳоз, инсон-эҷодкор-созанда, истеъмолкунанда ва нигоҳдорандаи фарҳанг ба шумор меравад.

Мавзуи марбут ба педагогикаи этникӣ таваҷҷуҳи умумии таҳқиқотчиёнро ба вуҷуд овард. Такя ба ҳама чизи оқилона, ки аз ҷониби як қатор таҳқиқотчиён ифода карда шудаанд. Моҳияти мафҳуми «педагогикаи халқро А.Е. Измайлов чунин навиштааст: «…Педагогикаи халқӣ маҷмуи дониш, маълумот, маҳорат ва малакаҳои тарбиявиест, ки бо амали ҷамъкарда ва санҷида шуда, аз насл ба насл, асосан ба таври шифоҳӣ ҳамчун маҳсули тарбияи таърихию иҷтимоии омма мегузарад.

Ёдгориҳои педагогикаи халқӣ аз ҷониби мардум дар афсонаҳо, ривоятҳо, эпосҳо, мақолҳо ва зарбулмасалҳои эҷодкардаи онҳо маҳфуз монда, аз призмаи урфу одатҳои миллии халқҳои гуногун инъикос ёфта, дар ниҳоят ҳадафи таълиму тарбияи насли наврас дар бораи ормонҳои беҳтарини омма» қарор гирифт. Ба ин илова кардан мумкин аст, ки педагогикаи халқӣ дар гавҳораи педагогикаи илмӣ меистад. Вай имрӯз ҳам ба эҷодиёти олимон, шоирон ва нависандагон ғизо дода, муттаҳидиро таҷассум менамояд, замони имрӯзаро бо маданияти қадимаи педагогикаи даврони гузашта пайваст мекунад.

Хотираи таърихӣ, анъанаҳои оилавӣ омилҳои муҳими тарбия мебошанд, зеро онҳо таҷрибаи оилавӣ ва арзишҳои оилавиро ба таври мутамарказ ифода мекунанд. Дар таҷрибаи оилавии тарбия анъанаҳои миллӣ, ки боигарии маданияти педагогии мамлакатро ташкил медиҳанд, аҳамияти худро нигоҳ медоранд. Барои таҳвияти фикри боло ба «Авесто» назар мекунем.

Дар ин китоби муқаддас дар ҳалли ин масъала аз маъракаи кутибандӣ ё камарбандӣ сухан меравад. Чунин анъана буд, ки писар ба балоғат расид, аз санҷиши маъракаи мазкур бояд мегузашт. Агар соҳиби миёнбанд мешуд, ҳуқуқи шаҳрвандӣ пайдо карда, иҷозати оиладор шудан, хизмати Ватанро адо кардан ва дигар имтиёзҳои шаҳрвандиро пайдо мекард, ва ба қатори шаҳрвандони комилҳуқуқ шомил мешуд.. Пеш аз ҳама гурӯҳе аз файласуфон, донишмандони соҳаҳои гуногуни замона ҷамъшуда

аз писар доир ба масъалаҳои марбут ба табиат, ҷамъият ва тафаккури инсонӣ имтиҳон қабул мекарданд, сипас, аз оббозӣ, тирпаронӣ, аспсаворӣ ва дигар намудҳои варзиш бояд омодагии худро нишон медоданд. Ба ғайр аз ин сифатҳои мухталифи инсонии ӯ мавриди санҷиши ҷиддӣ қарор мегирифт.

Ҳамин гуна санҷишҳо байни духтарон низ гузаронида мешуд. Як гурӯҳ аз занҳои босавод ва таҷрибаи оилавӣ ва зиндагидошта бидуни огоҳ кардан ба хонаи духтар омада аз саҳар то бегоҳ ба тамоми ҷанбаҳои зиндагии духтар: тарзи муносибати ӯ бо падару модар, хоҳарону бародарон ва хешу таборон, тарзи хӯроктайёркунӣ, омодагии вай ба ҳаёти оилавӣ ва дигар паҳлуҳои зиндагӣ зери санҷиш қарор мегирифт. Агар писар ё духтар ба талаботи барномавии онҳо ҷавобгӯ набуданд, ҳуқуқи шаҳрванд буданро аз даст медоданд. Писар аз ҳуқуқи хизмати Ватан, духтар бошад ҳуқуқӣ ба шавҳар баромадан ва аз дигар имтиёзҳо низ маҳрум мешуданд. Чунин тарзи ташкили кор масъулияти баландро аз волидайн талаб мекард, ҳеҷ падару модар намехост, ки омода набудани фарзандонашон онҳоро дар назди атрофиён шарманда созад, зеро натиҷаи санҷиш дарҳол дастраси умум, яъне писар сазовори миёнбанд гашта, духтар аз санҷиш гузашт ё не. Чунин мисолҳо дар ривоятҳо, анъанаҳо ва расму русум дар педагогикаи халқӣ бениҳоят зиёданд, ки истифодаи онҳо бо баъзе тағйирот аз фоида холӣ нест.

Саҳми К. Пиршевро дар омӯзиши масъалаҳои педагогикаи халқӣ қайд кардан лозим аст, ки асари сеҷилдаи ӯ оид ба педагогикаи этникии мардуми туркман муҳимтарин сарчашмаи омӯзиши назари мардумӣ оид ба маорифи на танҳо туркманҳо балки дигар халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон мебошад.

Муаллиф ба таври васеъ омилҳои ба ташаккули инсон таъсиркунанда, ақидаи меҳнатдӯстии халқ, тарбияи ахлоқӣ, эстетикиро ба назар гирифта, аз ҳама муҳимаш роҳҳои истифода бурдани анъанаҳои халқии тарбияро дар шароити муосир дар оила ва муассисаҳои таълимӣ мавриди таҳлил қарор додааст.

К.Д.Ушинский системаҳои маорифи Олмон, Фаронса, Англия ва Америкаи Шимолиро таҳлил карда, ба чунин хулоса омада буд: барои ҳамаи халқҳо системаи таҳсилот вуҷуд дошта наметавонад, низоми маорифро аз як халқи дигар гирифтан мумкин нест, маорифи халқ дар зери таъсири кулли ҳаёти мамлакат ва афкори ҷамъиятӣ такмил меёбад. Ӯ муътақид буд, ки «маориф ва ҳаёти халқ чунин алоқаи серҷабҳа ва табиӣ дорад, ки шаклҳои озмудашудаи он аз як сар (калла) баромада наметавонанд….». [9, с. 528].

Аммо қариб тамоми асарҳои «педагогикаи этникӣ»-и ватанӣ ва русӣ хусусияти тасвирӣ (баёнӣ) дошта, азбаски дар онҳо таҳқиқотҳои муқоисавӣ кам ба чашм мерасад, педагогикаи халқҳои гуногун, агар якхела набошад ҳам, хеле ба ҳам монанд менамоянд. Бисёр муаллифон, махсусан маорифпарварон ормонҳои иҷтмимоию ахлоқӣ, ақидаҳои арзишӣ-меъёрии халқ ва амалияи ҳақиқии тарбиявӣ ва натиҷаҳои онро, ки ҳаргиз ва дар ҳеҷ кучо ба ҳам мувофиқ нестанд, ба таври кифоя фарқ намекунанд. Таҳти сотсиологии маводҳои бадастомада на ҳамеша ба қадри зарурӣ амиқанд: ин ё он урфу одат вобаста ба мансубияти синфии оила, муҳити зист, ҷинси кӯдак, тақсимоти гендерию синнусоли меҳнат дар оила ва ҳаёти ҷамъиятӣ чӣ тавр фарқ карда мешавад ва ғайра.

Файласуфи барҷаста П. Флоренский боре гуфта буд: «Агар ормони Ғарб некӯаҳволии моддӣ бошад, пас ормони Рус дигаргунии рӯҳ аст». Бинобар ин, на танҳо муаллими рус, балки омӯзгорони тоҷик ҳам вазифадоранд шогирдонро ормонҳои фарҳангии ҳазорсолаи тоҷик табдили рӯҳ дар хизмати Ватан ва орзуҳои арзишҳои маданияти миллӣ шинос намояд.

Яке аз равандҳои муҳиме, ки ҷомеаи тоҷик аз сар мегузаронад, раванди бозёфту бозшинохтии фарҳанги асили миллӣ мебошад. Гарчи, аз як сӯ, бо ба даст овардани истиқлолият ба давлати миллӣ соҳиб шудани мардуми тоҷик монеаҳои зиёд дар ин роҳ паси сар шуда бошанд, ҳам вале аз сӯи дигар, муддати тӯлонии зиндагӣ дар фазои арзишҳои ғайримиллӣ ва бегона боис гаштааст, ки ин раванди сарнавиштсоз бо

мушкилоте ҳам рӯ ба рӯ бошад. Ин аст, ки ҷараёни ташаккулёбии шинохти фарҳанги миллии мо дар як шароити печидаву пурбаҳс ва зери таъсири силсилаи омилҳои аҚливу зеҳнӣ идома ёфта истодааст.

Аз ин рӯ, масоили меҳварии раванди тарбияи фарҳанги миллиро дар ҷомеаи Тоҷикистон рушди ҳамаҷонибаи илм ва низоми маориф ташкил медиҳад. Вале барқарор кардани пайванди қавии табиӣ байни гузаштаи фарҳангӣ ва имрӯза худ ба худ ва ба осонӣ ба даст намеояд. Албатта имрӯз, дар сатҳи Ҳукумат ва чи дар зеҳни зиёиён ва бахше аз мардуми оддӣ дарки зарурати барқарории ин пайвандҳо ҳосил шудааст. Лекин аз сабаби заиф шудани риштаҳои табиии пайванд, хоса маҳрумият аз алифбои ниёгон, дастрас набудани таълимоти воқеии миллӣ, аз он ҷумла, бетарафӣ аз ислом ва ба расму оин, анъанаҳо дар солҳои пешин ва дигарон афкор, андеша, ва ифтихори миллии моро ба андозае заиф кардааст. Ба замми ин, фазои сохтаи плюрализми миллӣ, набудани назари ягона дар бораи ғояи миллӣ дар ҷумҳурӣ дар мавриди холигии фарҳангӣ ва марҳилаи бефаъолиятӣ дар ин самт сабаби дар зеҳни мардум ҷой гирифтани фарҳанги миллӣ ва коҳиш ёфтани худогоҳӣ, худшиносӣ ва ифтихори миллӣ гаштааст. Бартараф сохтани омилҳои манфӣ яке аз вазифаҳои муҳими аҳли ҷомеа, муҳаққиқони соҳаи ҷудогонаи илм ва пеш аз ҳама педагогикаи муосири тоҷик ва фаъолияти самараноки муаллим мебошад.

Имрӯзҳо истиқлолияти давлатӣ ва фарҳанги миллии тоҷикон бо шарофати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ –Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушду нумуъ ёфта, барои тараққии минбаъдаи он кӯшиш намуда истодааст, ки омӯзгорони оянда ва насли наврас дар рӯҳияи пос доштани фарҳанги миллӣ ба воя расанд.

Адабиёт

1. Бердяев Н.А. Филасофия неравенства, письмо XII, О культуре [Текст] / Н.А. Бердяев //. – М., 1985 с 211.
2. Бондаревская Е.В., Бермус Д.А. теория и пратика личьносно ориентрированного оброзаваня [Текст] / Е.В. Боидаревская, Д.А. Бермус // Педагогика – 1996. – с 72 – 80.
3. Волков Г.Н. Чувашская народная педагогика. [Текст]/ Г.Н Волков. – Чебоксары, 1974 – 376с.
4. Вундг В. Психология народов. [Текст] / В. Вундг. – СПБ., 1902. 86с
5. Кочетков В.В. Психология межкультурных различий / В.В. Кочетков // М: Изд – во ПЭРСЭ, 2000 – 269.
6. Кукушкин В.С. Формирование межнациональных отношений педагогической вузе[Текст] / В.С. Кукушкин // Формы и методы работы в вузе. – Казань: Изд – во КГПУ, 2001 – с.69 – 70
7. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи аҷам. [Матн] / М.Лутфуллоев.- Душанбе: Дониш, 1997.- 149с.
8. Новейший философкий словарь. Изд – во «Книжный дом» - Минск, 2001. с. 527 – 529.
9. Ущинский, К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропология. [Текст] / К.Д. Ушинский.-М., Педагогика, 1990.-528.с.
10. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л. Ф. Ильичев и др.- М: советская энциклопедия, 1983 – 839с
11. Шоймардонов Р.Х. Теория и технология интенсивного развития профессиональной личности учителя в вузе. [Текст] / Р.Х. Шоймардонов // Дисс… доктора пед. Наук. Казань: КГПУ, 1998 – 364.
12. Шукуров, М. Истиқлолият ва худшиносии миллӣ. [Матн] / М. Шукуров, Душанбе., 2002.-48с.

МОҲИЯТ ВА СОХТИ ФАРҲАНГИ ЭТНИКИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДА

Меҳварии раванди тарбияи фарҳанги миллиро дар ҷомеаи мутамаддин рушди ҳамаҷонибаи илм ва низоми соҳаҳои маориф ташкил медиҳад. Пос доштани фарҳанги этникӣ вазифаи аввалиндараҷаи омӯзгорон ва хонандагон мебошад. Зеро танҳо ҳисси худшиносӣ ва ватандӯстии ҳар як ҳалқ метавонад асолати миллии як давлатро нигоҳ дорад. Ҳар як насли наврас бояд огоҳ бошад ки фарҳанги миллӣ ба осонӣ ба даст наомадааст.

Фарҳанги этникӣ маҷмуи ғояҳои педагогӣ ва таҷрибаҳои таърихӣ буда, рочеъ ба масъалҳои тарбиявӣ, арзишҳои ахлоқӣ, андешаҳо, дастурҳои таълиму тарбияи насли наврас баҳс мекунад, ки онҳо арзишҳои волотарини зиндагӣ ба ҳисоб мераванд

Дар «энсиклопедияи фалсафӣ», мафҳуми «фарҳанг» ҳамчун дастовадрҳои ҷомеа маҳсуб ёфта, он аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ ба пешрафти минбаъдаи башарият хизмат мекунад.

Имрӯзҳо истиқлолияти давлатӣ ва фарҳанги миллии тоҷикон бо шарофати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ –Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушду нумуъ ёфта, барои тараққии минбаъдаи он кӯшиш намуда истодааст, ки омӯзгорони оянда ва насли наврас дар рӯҳияи пос доштани фарҳанги миллӣ ба воя расанд.

Калидвожаҳо: фарҳанг, фарҳанги этникӣ, ташаккул, моҳият, мазмун, сохтор, раванди таълим, худшиносӣ, расму оин, психология.

СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА ЭТНИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Ось процесса воспитания национальной культуры в цивилизованном обществе образует всестороннее развитие науки и системы образования. Сохранение этнической культуры является первоочередной задачей преподавателей и студентов, ведь только чувство самопознания и патриотизма каждого народа может сохранить национальную идентичность государства. Каждое молодое поколение должно осознавать, что национальная культура не усваивается легко.

Этническая культура представляет собой совокупность педагогических идей и исторического опыта, связанных с вопросами воспитания, нравственными ценностями, мнениями, воспитательными ориентирами, и молодое поколение утверждает, что они считаются высшими ценностями жизни.

В «философской энциклопедии» понятие «культура» признается как достижение общества, и оно служит дальнейшему прогрессу человечества с материальной и духовной точки зрения.

Сегодня государственная независимость и национальная культура таджиков развивается и развивается благодаря основоположнику мира и национального единства – Лидеру нации, Президенту Республики Таджикистан Эмомали Рахмону, и для ее дальнейшего развития он старается воспитывать будущих учителей и подрастающее поколение в духе сохранения национальной культуры.

Ключевые слова: культура, этническая культура, формирование, сущность, содержание, структура, воспитательный процесс, самосознание, ритуалы, психология.

SUBSTANCE AND STRUCTURE OF ETHNIC CULTURE OF BUDUSCHIH UCHITELEY

This is the process of raising national culture in a civilized society and forming a comprehensive development of science and educational system. The preservation of ethnic culture is the primary task of teachers and students, because only the sense of self-knowledge and patriotism of each nation can preserve the national identity of the state. Every young generation must realize that national culture is not easily assimilated.

Ethnic culture is a set of pedagogical ideas and historical experiences related to issues of education, moral values, opinions, educational orientations, and the young generation claims that they are considered the highest values of life.

In the "philosophical encyclopedia" the concept of "culture" is recognized as an achievement of society, and it serves further progress and humanity from a material and spiritual point of view.

Today, the state independence and national culture of the Tajiks is developing and developing thanks to the founder of peace and national unity - National Leader, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, and for its further development it is trying to educate future teachers and the younger generation in order to preserve the national culture.

Key words: culture, ethnic culture, formation, essence, content, structure, educational process, self-awareness, rituals, psychology

Маълумот дар бораи муаллифон: Нурова Озодамо Бобоҷоновна – муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроғa**: 735340, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16. **Тел**: (+992)989561212.

Холиқзода Айниддин – н.и.ф., дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроғa**: 735340, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16. **Тел**: (+992)918780047

Сведения об авторах: Нурова Озодамо Бободжоновна - старший преподаватель кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. **Адрес:** 735340, Республика Таджикистан, город Куляб, ул. С. Сафарова 16. **Тел.**: (+992)989561212.

Холикзода Айниддин – к.ф.н., доцент кафедры методики преподавания иностранных языков Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. **Адрес:** 735340, Республика Таджикистан, город Куляб, ул. С. Сафарова 16.**Тел.**: (+992)918780047

Information about the authors: Nurova Ozodamo Bobozhonovna - senior lecturer of department foreign languages, Kulob State University named after A. Rudaki. **Address:** 735340, Republic of Tajikistan, Kulob city, street S. Safarova 16.Phone: (+992)989561212.

Kholikzoda Ayniddin – candidate of philological Sciences, assistant professor department of method of teaching foreign languages, Kulob State University named after A. Rudaki. **Address:** 735340, Republic of Tajikistan, Kulob city, street S. Safarova 16. **Phone:** (+992) 918780047

УДК: 378+51 (2-тоҷ)
ББК: 22.1 (2-тоҷ)
С-34

ВАЗЪИ ТАЪЛИМИ КУРСИ МАТЕМАТИКА, ОМИЛҲО ВА САБАБХОИ МАНФӢ ДАР ТАЙЁРИИ КАСБИИ ДОНИШҶӮЁНИ САМТИ МАТЕМАТИКА

Сатторов Қ. А., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Мавриди зикр аст, ки ҳанӯз дар миёнаи солҳои 70-ум дар Иттиҳоди Шӯравии собиқ, аллакай зарурати муосирсозии низоми маълумоти олӣ дарк шуда буд. Соли 1979 дар давраи роҳбарии А.Н.Косигин Ҳукумат дар доираи ислоҳоти иқтисодӣ «Дар бораи рушди минбаъдаи мактаби олӣ ва баланд бардоштани сифати тайёр намудани мутахассисон» қарор қабул карда буд. Вале мавҷи норозигиҳо ва рӯҳияи ислоҳотхоҳӣ нисбат ба низоми маориф ба нимаи дувуми солҳои 1980- ум, ба давраи ба номи «бозсозӣ» рост меомад. Дар соли 1987 чанд ҳуҷҷати дигар оид ба самтҳои асосии бозсозии таълимоти олӣ ва миёнаи махсус дар кишвар, қарорҳои ҳизбӣ- ҳукуматӣ доир ба мактаби олӣ ва ғайраҳо дар сатҳи давлатӣ қабул карда шуданд. Дар солҳои 1989-1990 тарҳрезии Барномаи давлатии рушди маълумоти олӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ оғоз

гардид, вале вобаста ба ҳодисаҳои фоҷеабори сиёсии минбаъд рухдода ин барнома ба анҷом расонида нашуд [1, с.135].

Маориф ва таълиму тарбия чун яке аз рукнҳои муҳими давлатдорӣ ва манбаи асосии ташаккули захираҳои инсонӣ дар кишвар мавриди таваҷҷуҳи доимӣ қарор дорад. Роҳбари давлат зимни паёму суханрониҳояшон дар иртибот бо соҳаи морифи кишвар ҳамеша дастуру супоришҳои судманду мушаххас дода, рушди пайгиронаи онро дар сиёсати кунунии давлату ҳукумат ҳамчун масъалаи аввалиндараҷа арзёбӣ менамояд.

Бояд зикр намуд, ки бо барҳам хӯрдани низоми давраи шӯравӣ ва фаро расидани истиқлолият дар баробари соҳаҳои дигар, соҳаи маориф низ ба марҳилаи нав ва мураккабу масъулиятнок ворид гардид. Таҳлилҳо собит менамоянд, ки маорифи тоҷик чун ҷузъи маорифи шӯравӣ дар тӯли мавҷудияти худ дар сатҳи баланди рушд қарор дошт ва ба натиҷаҳои назаррас ноил гардида буд. Дар ин давра соҳаи маориф дар заминаи арзишҳои маънавии миллӣ ва умумибашарӣ ташаккул ёфт ва арзи ҳастӣ намуд. Дар охири солҳои 80-ум ва ибтидои 90-ум дар сифати таълиму тарбия ва дигар омилҳои ташаккули маърифатию тафаккури инсонии соҳаи маориф, мушкилоти ҳалталаб ҷой дошт. Дар баробари дигаргуниҳои иқтисодӣ ва иҷтимоию сиёсӣ, ки ҷомеаро фаро гирифта буданд дар тафаккури мардум низ муносибат ба арзишҳо тағйир ёфтанд. Аз ин рӯ, маорифи тоҷик ба марҳилаи нав ворид гардида, дар фазои нави иҷтимоӣ- сиёсӣ ва ҳаёти иқтисодӣ ба мушкилоти вазнин рӯ ба рӯ гардид. Ҳадафи мо низ ин ҷо мавриди таҳлил қарор додани вазъи таълими курси математика дар тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ ва татбиқи нақшаву барномаҳои таҳсилотию давлатӣ мебошад.

Дар шароити кунунӣ вазъи таълими курси математика дар низоми кредитии таҳсилот пурра ба роҳ монда шудааст. Донишҷӯён тибқи талаботи низоми кредитии таҳсилот, ки аз низоми анъанавӣ фарқ мекунад таълим дода мешаванд. Яке аз талаботи ин низом меҳнатталабии донишҷӯёнро нисбат ба омӯхтани донишҳои математикӣ зиёд мекунад. Масалан, супоридани корҳои мустақилона вобаста ба ҳар як мавзуи лексионӣ, корҳои мустақилона бо ҳамроҳии омӯзгор, қабули фосилаҳои якум ва дуюм дар ҳар як нимсола ва супоридани имтиҳонҳои ҷорӣ тариқи маркази тестии назди донишгоҳ. Ин раванд барои шаффоф қабул намудани фосилаи якум ва дуюми фанҳои математика ва қабули имтиҳонҳо мебошанд.

Ёдовар бояд шуд, ки муддати зиёда аз 8-10 сол мешавад, ки донишҷӯёни самти математика имтиҳонҳои ҷориро дар маркази тестии назди донишгоҳҳо месупоранд. Ин ҳолат боиси поин рафтани сатҳу сифати таҳсилот дар байни донишҷӯён гардид. Дар ин замина аз соли таҳсили 2021-2022 нимсолаи дуюм тибқи дархости ВМИҶТ қабули имтиҳонҳои ҷории ихтисосҳои равияи илмҳои дақиқ, риёзӣ ва табиӣ тариқи суҳбат қабул карда мешаванд. Ин ҳолат ҳам дар мавриди омӯзиш қарор дорад.

Мувофиқи барномаҳои таҳсилотӣ ва нақшаву барномаҳои таълимии тасдиқшуда, аз тарафи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар МТОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон фанҳои равияи математикӣ аз ҷумла, фанни математикаи олӣ, математикаи элементарӣ, эконометрика ва назарияи эҳтимолият барои ихтисосҳои самти иқтисодӣ, химия ва биология мувофиқ ба миқдори соатҳои муайян таълим дода мешаванд. Ин равобит барои баланд бардоштани донишҳои метаматикӣ, ки ҷомеа бе онҳо пеш рафта наметавонад, нақши муҳим мебозад. Маърифати математикии донишҷӯён барои қабули қарорҳои босаводона мусоидат намуда, бехатарии молиявию иқтисодии ҷомеаро баланд мебардорад. Дараҷаи касбии саводнокии математикӣ ва дуруст сарфаҳм нарафтан ба ҳолати молиявии шахсии худ ҷомеаро ба муфлисшавӣ, қарзҳои бисёр, инчунин муаммоҳои иҷтимоӣ ва дигар муаммоҳои ҷомеа меоварад.

Имрӯз ҳаёт аз мо ба тағйироти нав омода буданро талаб мекунад. Рушди босуръати тамаддун, пайдоиши технологияи нав аз мо чунин андешаи дурустро тақозо мекунад, ки ба арзишҳои асосёфта ҳаёти моро аз дирӯза дида имрӯз беҳтар гардонда тавонад.

Назорат ва идоракунии тайёрии касбии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёна дар сатҳи зарурӣ такмил ва омӯзонида намешавад. Доираи ин дар дохили оила низ суханрониҳои пай дар пай шунида намешавад ва ҳамин тавр аз насл ба насл давом меёбад. Агар волидон саводи математикӣ надошта бошанд, пас фарзандон низ аз ҳеҷ кучо саводи заруриро барои самаранок идоракунии донишҳои математикии шахсӣ пайдо карда наметавонад, ки ин доираи маҳдудро нишон медиҳад. Ин муамморо бо роҳҳои гуногун бартараф кардан мумкин аст. Яъне мунтазам, мақсаднок ва аз хурдсолӣ саводнокии математикии ҷомеаро баланд бардоштан мебошад. Дар ин роҳ набояд бо гузаронидани як-ду чорабиниҳои алоҳида ва таҷҳизот қаноат кард, балки як иқдоми пурраи баланд бардоштани саводнокии математикиро ташкил дод.

Дар шароити кунунии рушди иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва бо суръати тез инкишоф ёфтани техникаю технологияи муосир ва шабакаи иҷтимоӣ талаботи ҷомеа барои беҳтар намудани фаъолияти мактабҳои олӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Маориф, ки самти афзалиятноки ҷомеа эълон гардидааст, барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия, махсусан муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон меҳвари асосии он ба шумор меравад. Инчунин, кулли қарору Қонунҳои қабулнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз ба ҳамин самт зиёдтар равона гардидааст.

Рушди таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамроҳшавӣ ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ муайян мегардад. Тибқи Консепсияи рушди таҳсилоти олии касбии

Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли таҳсили 2015-2016 гузариши пайдарпайи омодасозии мутахассисон дар низоми кредитии таҳсилот ба охир расид [2, с. 14].

Бо сабаби ба низоми кредитӣ гузаштани муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар роҳбарони ин муассисаҳоро зарур аст, ки меъёрҳои дар сатҳи байналмилалӣ эътирофшударо пурра татбиқ намоянд ва доир ба масъалаи омӯзиши технологияҳои инноватсионӣ, ворид намудани таҷҳизоти ҳозиразамон ва ба ин восита самаранок гардонидани сифати таълим тадбирҳои ҷиддӣ андешида, ба забономӯзии донишҷӯён ва ба ҷойи кор ҳозир шудани хатмкунандагон диққати махсус диҳанд [11].

Вазъи таълими курси математика ва тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ тибқи талаботи низоми кредитии таҳсилот ба роҳ монда шудааст.

Пайдост, ки ба мактаби олӣ ҷавононе дохил мешаванд, ки дар онҳо аллакай нисбат ба кору зиндагӣ ва давом додани таҳсил таҷрибаи зарурӣ ва эътиқоди комил ташаккул ёфтааст. Дар давоми таҳсил кардан дар мактаби миёна онҳо ба санҷишҳои ҳаррӯза, меъёри баҳо ва супоришу талабҳои муаллимон одат кардаанд. Ҷараёни ташакулёбии ҷавононро ба ҳамин тамомшуда гумон кардан хатост [12, с.8].

Тадқиқотҳои психологӣ – педагогӣ муайян намуданд, ки азнавсозӣ, пеш аз ҳама, бояд аз таълими ибтидоии математика оғоз ёбад [5, с. 10].

Мақсади асосии курси математика дар омода намудани омӯзгорони баландихтисоси сатҳи зарурӣ ва самти дахлдор ба бозори меҳнат рақобатпазир, салоҳиятнок, масъулиятшинос, донандаи донишҳои математикӣ ва дунявӣ ба касбӣ омӯзгорӣ нигаронидашуда, аз рӯи ихтисоси худ ва самаранок кор карда тавонистан мебошад.

Курси математика фанни махсуси таълимие мебошад, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ омӯхта мешавад, он барои омӯзиши дигар фанҳои таълимии умумӣ ва махсус ҳамчун замина хизмат мекунад. Дар ташаккул ва инкишофи ҷаҳонбинии илмии донишҷӯён, тарбияи ҳамаҷонибаи онҳо, такмили қобилиятҳои ақлӣ ба ӯ нақши махсус дода мешавад. Ҷустуҷӯи усулҳои самарабахши таълими курси математика яке аз соҳаҳои муҳимтарини кории омӯзгорони мактабҳои олӣ мебошад.

Системаи таҳсилоти олӣ нисбат ба сифати тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика талаботи нав гузошта, вазифаи аз нав дида баромадани ҷанбаҳои педагогӣ-психологӣ, методологӣ ва бунёдии назарияҳои нави омӯзиши мавзуъҳои анъанавии

курси математикаи мактабӣ мегузорад. Воқеан, донишҷӯёни донишгоҳҳои омӯзгорӣ дар омӯзиши математика бо усулҳои нави таълимӣ шинос мешаванд.

Тағйир додани низоми таҳсилот ва ба талаботи рӯз мутобиқ намудани он амри воқеист. Доштани дониш оид ба соҳаҳои гуногуни илм барои маълумотнок гаштан кифоя набуда, татбиқи амалии донишҳо, истифодаи технологияҳои муосир ва эҷодкорӣ муҳим аст, ки ба баланд шудани некӯаҳволии мардум ва пешрафти ҷомеа мусоидат менамояд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои зиёдеро барои самаранок гардондани раванди таълим андешида истодааст. Яке аз тадбирҳои басо муҳим гузариш ба низоми нави таълим – низоми таълими салоҳиятнокӣ мебошад. Ба мақсади таъмин намудани шароити мувофиқ барои гузариши самаранок Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи Барномаи ҳамкории глобалӣ дар соҳаи маориф, силсилаи модулҳои таълимиро таҳия намуда, омӯзгоронро тавассути курсҳои такмили ихтисос ба татбиқи низоми нави таълим омода мекунад. Модули мазкур яке аз ин силсиламодулҳо буда, ба мақсади муайян намудани зарурати гузариш ба низоми нав, баррасии принсип ва назарияҳои заминавии низоми таълими салоҳиятнокӣ пешниҳод мегардад [10, с. 4].

Вазъи таълими курси математика барои донишҷӯёни самти математика мушкилоти мубрами рӯз буда, доимо муҳокима карда мешавад. Ихтисосҳои самти математика аз ҷониби мутахассисон ва олимону муҳаққиқони илмӣ ҳамчун яке аз ихтисосҳои асосӣ ва зарурӣ зери таваҷҷуҳ қарор дода шудааст. Раванди таълим ва донишазхудкунии донишҷӯёни самти математикаи муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси барномаҳи таҳсилотӣ ва нақшаву барномаҳои таълимӣ ба роҳ монда шудааст. Инчунин, раванди таълим пурра ба низоми кредитии таҳсилот амал мекунад.

Вобаста ба низоми таълими кредитӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон олимон ва муҳаққиқони ватанӣ ҷиҳати беҳтар шудани сатҳу сифати таълим ва бартарии он нисбат ба таълими низоми қаблӣ дар корҳои илмияшон баён намудаанд.

Мирализода А.М. «Дар замони муосир нуфузи таҳсилоти олии касбӣ афзоиш меёбад, ки ин дар зиёд гардидани теъдоди муассисаҳои олии таълимӣ ва мутаносибан, афзудани хоҳишмандони гирифтани чунин таҳсилот, воқеъ ва шаъну эътибори он ифода меёбад. Бояд зикр намуд, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ дар баробари соҳаҳои дигари ҳаёти иҷтимоию фарҳангӣ соҳаи маориф, аз ҷумла мактабҳои олиро низ фаро гирифтааст. Дар ин замина, имрӯз масъалаи гузариши мактабҳои олии касбии ҷумҳурӣ ба низоми нав- қабули санҷишу имтиҳонот аз тариқи тест, чун яке аз мавзуъҳои муҳим ва ҷиддии баҳсу суҳбатҳои аҳли ҷомеа, бахусус кормандони соҳаи мазкур қарор гирифтааст» [7, с. 8].

Имрӯзҳо вазъи таълими курси математика дар тамоми донишгоҳҳои омӯзгорӣ ба тарзи дуруст ба роҳ монда нашудааст. Ду нуқтаро зикр менамоям, ки барои дар сатҳи зарурӣ тайёр намудани мутахассисон ба бозори меҳнат бояд муттасилии таълими курси математика риоя карда шавад. Мисол, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ хонандагон пурра бо барномаҳои таълимии салоҳиятнокӣ ба таълим фаро гирифта мешаванд. Аммо, вақте, ки ба муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ қабул мешаванд, онҳо таълимро пурра дар низоми кредитии таҳсилот идома медиҳанд. Дар ин ҳолат донишҷӯ барои мутобиқ гардонидани донишҳои заминавиаш ба низоми кредитии таҳсилот вақти зиёдро талаб менамояд. Маълум аст, ки хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ баъди хатмашон ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои ба кор таъмин шудан ирсол карда мешаванд. Аммо, онҳо баъди ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ рафтан ба низоми салоҳиятнокӣ ё тафриқакунонӣ шинос нестанд, ки барои базаи донишҳои математикии хонандагон таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, барои аз байн бурдани ин ҳолат зарур аст, ки дар давраи таҳсили миёнаи умумӣ ба миқдори соатҳо зарурии фан барои омодагии тайёрии таълимӣ ба низоми кредитии таҳсилот муайян карда шавад. Инчунин, дар муассисаҳои таҳсилоти олии

омӯзгорӣ низоми салоҳиятнокӣ ва низоми тафриқакунонӣ ба дараҷаи зарурӣ роҳандозӣ карда шаванд.

Вазорати маориф ва илм низоми нави таълимро барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар амал татбиқ намуд, ки он ба ташаккули салоҳиятнокии донишҷӯён дар истифодаи амалии дониш, малака ва маҳорат мусоидат хоҳад кард.

Натиҷаҳои салоҳиятнокии донишҷӯён тавассути низоми миллии арзёбӣ санҷида шуда, натиҷаҳои он барои дуруст ва самаранок ба роҳ мондани раванди таълим истифода мешавад. Дар ин замина зикр намуд, ки низоми салоҳиятнокӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ вобаста ба вазъи ҳозира қонеъкунанда нест. Чунки аксарияти омӯзгорони дарсдиҳанда дар донишгоҳҳо аз мақсаду мундариҷаи низоми салоҳиятнокӣ огоҳ нестанд. Инчунин, низоми тафриқакунонӣ дар мактабҳои миёна дар сатҳи зарурӣ амал мекунад, аммо дар донишгоҳҳо дар сатҳи зарурӣ амал намекунанд. Ин ҳам бошад, ба тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика таъсири манфӣ мерасонад.

Имрӯзҳо дар низоми таълим мушкилоти донишҳои бунёдӣ вуҷуд дорад, ки бе он донишҷӯ наметавонад ба сатҳи баланди таълимот ноил гардад. Маҳз донишҳои бунёдӣ асоси стандарти таълимот ба шумор рафта, аз ҷиҳати мазмуну моҳият тамоми низоми таълимотро ба як шакли том алоқаманд месозад.

Дар ҷумҳурӣ барои ҳар як зинаи маълумот стандартҳои махсус қабул шуда бошад ҳам, вале амалан система фаъолияти дуруст надорад [6, с. 13].

Тибқи таҳлилҳо сарфи назар аз корҳои баанҷомрасида, дар ин самт ҳанӯз мушкилоти муайян вуҷуд доранд. Пеш аз ҳама бояд зикр намуд, ки вазъи таълими илмҳои дақиқ чавобгӯйи талаботи замони муосир нест, зеро, аввалин, пояи моддӣ – техникии муассисаҳои таълими миёнаю олӣ ва муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ аз талаботи рӯз қафо мемонад. Агар гӯем, ки дар баробари таъмини таҷҳизоти замонавӣ ба омӯзишгоҳҳои таълимӣ, боз ҳам таҷҳизоти озмоишгоҳҳои таълимӣ дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти миёна, касбӣ ва олии омӯзгорӣ аз замони шӯравӣ буда, муҳлати муқарраргардидаи истифодаи онҳо кайҳо сипарӣ шудааст. Инчунин, кабинетҳои фаннии самти математика ба талаботи шароити имрӯза ҷавобгӯ намебошанд. Дар ин замина, вазъи таълими курси математика ва тарбияи кадрҳо ва таъмини макотиби таҳсилоти миёна бо омӯзгорони дорои дониши баланди назариявӣ ва амалӣ оид ба фанҳои равияи математика ғайриимкон аст.

Бинобар ин, сатҳу сифати таълими курси математика дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ ба дастгирӣ ниёз дорад, зеро бе кадрҳои дорои унвон ва дараҷаи илмӣ, кабинетҳои фаннӣ, адабиёти таълимӣ ва таҷҳизоти замонавӣ, тарбияи мутахассисони чавобгӯйи талаботи замони муосир аз имкон берун аст. Ин аст, ки теъдоди муайяни донишҷӯёни Тоҷикистон, ки дар кишварҳои хориҷа таҳсил мекунанд, ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Борҳо намояндагони сафаратхонаҳои Тоҷикистон дар давлатҳои хориҷа, ки бо муҳассилини Тоҷикистон иртиботи доимӣ доранд, зимни вохӯриҳо зикр намудаанд, ки устодони макотиби олии онҳо аз дониши суст ва номуккамали донишҷӯёни мо оид ба самти математика изҳори нигаронӣ менамоянд. Албатта, бо чунин муносибати рушди илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ, тарбия намудани мутахассисони варзида дар ин соҳаи ҷумҳурӣ зери суол қарор мегирад.

Донишҷӯёни самти математика сарфи назар аз раванди таълим, барои омӯзгор шудан, бояд дараҷаи муайяни илмҳои табиӣ, риёзӣ, иқтисодӣ, фалсафӣ, педагогӣ ва қобилияти омӯзиш ва таълим доданро дошта бошанд. Донишҷӯёне, ки фанҳои тахассусиро пурра аз худ кардаанд, бояд дар соҳаи илмии худ донишҳои зарурӣ дошта бошанд, инчунин аз усулҳои таълими ин ё он фанҳои тахассусӣ маълумот дошта бошанд. Муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ ва Вазорати маориф ва илм бояд барномаҳои таҳсилотӣ, таълимӣ ва нақшаҳои таълимиро тавре таҳия кунанд, ки барои

ноил шудан ба самаранокии тайёрии касбии донишҷӯён ва гирифтани донишҳои замонавӣ ва тахассусӣ мусоидат кунанд.

Таълими курси математика дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ дар асоси барномаҳои таҳсилотӣ ва нақшаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз тарафи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муассисаҳои таълимӣ тасдиқ шудааст, вобаста ба курсҳо мавриди истифода қарор доранд. Бояд зикр намуд, ки барномаҳои таҳсилотӣ ва нақшаҳои таълимӣ барои ҳама курсҳо ягона набуда, вобаста ба талаботи замон ва барномаву стратегияҳои давлатӣ мавриди таҳрир қарор мегиранд. Таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ аз рӯи 3 навъи барномаҳои таҳсилотӣ ва нақшаҳои таълимӣ ба роҳ монда шудааст.

1. Барномаҳои таҳсилотӣ ва нақшаҳои таълимии соли тасдиқашон 2022 барои донишҷӯёни курсҳои 1-ум;

2. Барномаҳои таҳсилотӣ ва нақшаҳои таълимии соли тасдиқашон 2021 барои донишҷӯёни курсҳои 2-ум;

3. Барномаҳои таҳсилотӣ ва нақшаҳои таълимии соли тасдиқашон 2018 барои донишҷӯёни курсҳои 3, 4 ва 5-ум;

Барномаҳои таҳсилотӣ ва нақшаҳои таълимӣ аз рӯи ҷойгиршавии модулҳо, миқдори кредитҳо ва талаботҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Ивазшавии барномаҳои таҳсилотӣ ва нақшаҳои таълимӣ дар асоси талаботи замон ба бозори меҳнати дохилию байналмилалӣ ва қабули барномаву стандартҳои давлатӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар омӯзиши курси математика ҷанбаҳои математикӣ ва педагогӣ, ки аз методҳо ва дидактика иборат аст омӯзонида мешавад.

Дар айни замон, системаи таҳсилоти олӣ нисбат ба сифати тайёрии касбиии донишҷӯён ва тайёр кардани муаллимони математика талаботи нав гузошта, вазифаи аз нав дида баромадани ҷанбаҳои методологӣ ва бунёди назарияҳои нави омӯзиши мавзуъҳои курси математикаи мактабӣ мегузорад.

Яке аз мушкилоти муҳимтарини муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгории ҷумҳурӣ имрӯзҳо рӯ овардан ба шумораи донишҷӯён, фарқи байни дараҷаи зарурии ҷамъиятӣ ва воқеии тайёр кардани мутахассисон мебошад. Ҷустуҷӯи роҳҳои нави баланд бардоштани сифати тайёр кардани мутахассисон, такмили мазмуни таълим, инчунин усулҳо ва шаклҳои ташкилии таълим дар баробари комёбиҳои навтарини математикӣ дар замони хозира аҳамияти махсус дорад. Татбиқи раванди таълим муташаккилона ва назоратшаванда, фароҳам овардани тадбиру шароити махсус, инчунин истифодаи воситаҳо, шаклу усулҳои гуногуни таълимро талаб мекунад.

Дониши касбии математикӣ дар донишгоҳҳои олии омӯзгорӣ дар роҳи муваффақият аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Дар робита ба ин, аҳамияти таълими курси математика дар самти тайёрии касбии донишҷӯён, ки ба андозаи муайян муносибатҳои умумӣ ва касбиро дар таълим ва рушди донишҳои математикӣ танзим мекунад. Дар донишгоҳҳои олии омӯзгории ҷумҳурӣ ба таври васеъ истифода шуда, дар айни замон, суст истифода мешавад.

Ҳамаи гуфтаҳои боло ба такмили тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика пурра дахл доранд. Таълими курси математика дар донишгоҳҳои омӯзгории ҷумҳурӣ дорои хусусиятҳои хос аст ва бояд аз таҳсил дар донишгоҳҳои классикӣ ба таври куллӣ фарқ кунад. Бояд ба омӯзиши сохторҳои математикӣ, ки аз нуқтаи назари тамоюли касбӣ муҳимтар аст, нақши махсус гузошта шавад. Омӯзгори ояндаи математика ба тайёрии фундаменталии математикӣ эҳтиёҷ дорад, ки он ба ӯ дар доираи аз курси математикаи мактабӣ донишҳои самарабахши математикӣ ва универсалии азхудкунии фанҳои гуногуни математика дар мактаб медиҳад. Аммо ин асоснокӣ роҳи ҳал шуда наметавонад, балки воситаи тайёр кардани омӯзгор аст, аз ин рӯ, бояд ба талаботи касби азхудшуда мувофиқ бошад.

Дар ин робита бояд гуфт, ки таълими курси математика вобаста ба самти интихобнамудаи донишҷӯ дар барномаҳои таҳсилотӣ ва таълимӣ пурра баррасӣ ва корбарӣ карда шаванд. Қобили зикр аст, ки фанни математикаи олӣ дар ихтисосҳои

самти илмҳои дақиқ, табиӣ, риёзӣ ва иқтисодӣ таълим дода мешаванд. Дар ин замина, мақсад ва мавзуъҳои мундариҷаи фанни математика вобаста ба мақсад, вазифа ва мундариҷаи ихтисосҳо таҳия карда шавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил шудан ба МТОК дар ихтисосҳои самти математика тариқи Маркази милли тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст. Интихоби ихтисосҳои дар боло зикр шуда, дар кластери якум гузошта шудааст. Тибқи интихоби довталабон дар Маркази милли тестӣ барои ихтисосҳои самти математика таваҷҷуҳи камтар аз теъдоди довталабон ба назар мерасад, чунки ихтисосҳои самти зикршуда маҳорат ва заҳмати зиёдро талаб мекунад.

Кластери якум ҳамеша дар даврҳои дуюм ва сеюм пур карда мешаванд. Гувоҳӣ аз он медиҳад, ки тайёрии касбии довталабон нисбат ба ихтисосҳои самти математика сусттар мебошад.

Омилҳои манфии зиёде дар тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика ба назар мерасад, ки дар давраи талабагиашон ба онҳо омӯзгороне дарс медоданд, ки худ алҳол донишҷӯ мебошанд, донишгоҳро ғоибона хатм кардаанд, донишҳои математикӣ надоштаанд, ба донишҷӯён мақсади дарсро дуруст фаҳмонида наметавонистаанд, донишҷӯёнро барои озмуну олимпиадаҳо тайёр намекардаанд. Донишҷӯён дар вақти холигиашон ба корҳои хоҷагӣ, варзиш, тиҷорат банд мешудаанд, инчунин шароити дарси иловагиро гирифтанро надоштаанд. Падару модарашон донишҳои математикӣ надоштаанд.

Қабули довталабон тариқи Маркази милли тестӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасмими саривақтӣ ва зарурӣ мебошад, ки дар қабули довталабон ба муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ шафофият ичро карда мешавад. Дар давраи мактабӣ аз тарафи омӯзгорон дар байни хатмкунандагон пурсишнома оиди интихоби касб гузаронида мешавад. Қисми зиёди донишҷӯён, ки айни ҳол дар ихтисоси математика таҳсил доранд ба касби математика завқ надоранд.

Дар ин баробар онҳо мехоҳанд, ки баъди хатми мактаби миёна ба касбҳои зерин сазовор гарданд.

- ✓ Мутахассиси соҳаи сайёҳӣ;
- ✓ Мутахассиси соҳаи тиб;
- ✓ Мутахассиси соҳаи дӯзандагӣ;
- ✓ Омӯзгори фанни забони русӣ;
- ✓ Мутахассиси соҳаи варзиш (варзишгар, футболбоз, ва гуштингир);
- ✓ Ҳуқуқшинос шудан;
- ✓ Мутахассиси соҳаи муҳандисӣ;
- ✓ Омӯзгори фанни биология;
- ✓ Омӯзгорӣ фанни экология;
- ✓ Мутахассиси соҳаи қаннодӣ;
- ✓ Мутахассиси соҳаи ҳарбӣ;
- ✓ Омӯзгори фанни информатика;
- ✓ Мутахассиси соҳаи дизайнерӣ;
- ✓ Мутахассиси соҳаи кафшергарӣ;
- ✓ Омӯзгори фанни тарбияи ҷисмонӣ;
- ✓ Мутахассиси соҳаи рӯзноманигорӣ;
- ✓ Омӯзгори фанни химия;
- ✓ Ронандагӣ;
- ✓ Мутахассиси соҳаи бухгалтерӣ;
- ✓ Мутахассиси соҳаи маркетолог;
- ✓ Мутахассиси соҳаи дуредгарӣ;
- ✓ Мутахассиси соҳаи тарҷумонӣ ва ғайраҳо.

Дар ин замина гуфтан зарур аст, ки аз чунин натиҷаҳо ва ҳолатҳои муайяншуда, мутахассиси самти математикаро интизор шудан ғайриимкон мебошад.

Дар ин ҷо савол ба миён меояд, ки чаро онҳо омӯзгори фанни математика шудан намехостанд, аммо ба ихтисоси математика дохил шудаанд. Дар ин ҳолат, сабабҳо ва омилҳоеро, ки ба ин ҳолат оварда расонидани дониши донишҷӯён шудааст маълум кардан зарур аст.

Муддати солҳои охир аст, ки қабули донишҷӯён ба донишгоҳҳо тариқи Маркази миллии тестӣ ва тариқи суҳбат ба роҳ монда мешавад. Маълум аст, ки тариқи суҳбат қабул намудани донишҷӯён ба донишгоҳҳо баъди гузаронидани 3 давр дар Маркази миллии тестӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар ин баробар гуфтан лозим аст, ки яке аз масъалаҳои аз ҳама муҳим ин масъулияти падару модар мебошад, ки бояд дар таълиму тарбияи фарзанди худ бетараф набошанд. Вобаста ба ин масъала дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонун “Дар бораи

масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” фаъолият мекунад, ки ин қонун 2-уми августи соли 2011 таҳти №762 қабул карда шудааст [9].

Қисме аз донишҷӯёнро падару модарашон дар дарсҳои онҳо ва маҷлиси падару модарон иштирок намекунанд, ки омилҳои онҳо чунинанд.

- ✓ Бемасъулиятии падару модарон;
- ✓ Аз ноҳияҳои дурдаст буданашон;
- ✓ Шароит надоштан;
- ✓ Бемор будани падар ва модар;
- ✓ Дар ягон муассиса ва корхона кор карданашон;
- ✓ Дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор доштани онҳо;
- ✓ Ба корҳои зиндагӣ банд буданашон;

Мушкилоти асосии дигар дар байни донишҷӯён он мебошад, ки аксарияти онҳо дониш надоранд, инчунин дар ягон озмуну олимпиадаҳо, семинарҳои назди кафедраҳои тахассусӣ ва ба дарсҳои иловагӣ ҷалб нашудаанд, мехоҳанд омӯзгори фанни математика шаванд. Қисме аз донишҷӯён мехоҳанд идомаи таҳсилашонро дар дигар ихтисосҳо гузаронанд, ки хоҳиши хонданро дар ихтисоси математика надоранд.

Аз ҳама ташвишовар омилҳо ин аст, ки ба сатҳи дониши донишҷӯён таъсири манфӣ мерасонад, аз ҷумла:

- ➢ Мустақилона интихоб накардани ихтисоси ба худашон писанд;
- ➢ Шароити пасти иқтисодӣ;
- ➢ Надоштани ҷойи истиқомат;
- ➢ Надоштани шароити таълимӣ дар ҷойи истиқомат;
- ➢ Надоштани донишҳои иттилоотию коммуникатсионӣ;
- ➢ Беназоратии падару модарон;
- ➢ Ба китобхонаи донишгоҳ нарафтани донишҷӯён;
- ➢ Надоштани китобҳои тахассусӣ;
- ➢ Иштирок накардан дар маҳфилҳои фаннӣ;
- ➢ Набудани ҳамкории донишҷӯ бо омӯзгор дар дарсҳои КМД;
- ➢ Кам будани омӯзгорони дорои дараҷа ва унвони илмидошта аз рӯи тахассус;
- ➢ Ҷалб шудан ба корҳои ғайритаълимӣ (хоҷагӣ, тиҷорат, варзиш, истифодаи телефони мобилӣ ва мардикорӣ) барои беҳтар намудани шароити иқтисодӣ;
- ➢ Дарсшиканӣ намудан;

Вобаста ба таҳлилҳои дар боло овардашуда, бояд зикр намуд, ки соҳаи маориф аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки рушди мамлакат эътироф гардида, дар ин самт ҳамасола тадбирҳои зиёд андешида мешаванд. Илова ба бунёди муассисаҳои нави таълимӣ, таҷдиди инфрасохтор, инчунин ба сифат, мазмуну самарабахши мундарича ва ҷараёни таълим низ таваҷҷуҳ зоҳир мегардад. Стандарт ва барномаҳои нави таълимӣ метавонад сатҳу сифати таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олиро баланд бардорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат соли 2015 роҷеъ ба нақши муассир доштани омӯзгорон дар татбиқи сиёсати давлат дар соҳаи маориф ба таври зерин таъкид намуда буданд: “... калиди ҳама гуна дастоварду пешравӣ ва истиқлолияти фикрӣ, омӯзгор ва хазинаи маънавию илмии ӯ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, самаранок ба роҳ мондани корҳои таълиму тарбия аз ҷониби омӯзгор имкон фароҳам меорад, ки сатҳи мафкура ва донишу ҷаҳонбинии толибилмон боло равад ва онҳо ҳамқадами замон гарданд”.

Ҷавонон, ки пешбарандаи самтҳои гуногуни фаъолияти ҷомеа дар шароити кунунӣ мебошанд, дар ҳама идораву сохторҳои давлатӣ ё муассисаҳои таҳсилоти миёна, асосӣ ва олии омӯзгорӣ кору фаъолият мекунанд. Дар ҳама марҳилаҳои рушди ҷомеа таваҷҷуҳи махсус ба сиёсати ҷавонон чун самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад, зоҳир карда мешавад. Ба синну соли ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавонони синну соли 14 то 30 сола дохил мешавад, ки дар онҳо давраи аз ҳама муҳим, ҳассос ва душвор мебошад.

Дар ҷаҳони муосири зудтағйирёбанда ва пур аз тазодҳо донишҷӯён бояд сифатҳои ташаббускорӣ, навоварӣ, амалигардонӣ, тағйирпазирӣ, уҳдабароӣ, масъулиятшиносӣ ва созандагию бунёдкорӣ дошта бошанд. Онҳо бояд шахсони бомаърифати аз ҷиҳати маънавӣ-ахлоқӣ устувор ва кордоне бошанд, ки роҳҳои дастрас кардани ахбор (маълумот), донишҳои математикиро тавассути воситаҳои гуногун интихоб намуда, онро таҳлилу таркиб ва арзёбӣ карда, масъалаҳои мураккаби математикиро дарк кунанд, масъалаҳои гуногуни математикӣ ва геометриро пешгӯйӣ ва ҳал карда тавонанд. Дар назди ҷомеа ва кишвар масъулият дошта бошанд. Тавре маълум аст, ташаккули ин сифатҳо маҳз аз зинаи таҳсилоти ибтидоӣ шуруъ мегардад.

Бо татбиқи стандартҳои нав на танҳо малакаву маҳорати касбии омӯзгор, балки натиҷаи таълимии донишҷӯён низ ҳамчун нишондиҳандаи самаранокии раванди таълим шинохта мешавад. Дар низоми нави таълим масъулиятнокии омӯзгорон барои беҳтар гаштани натиҷаҳои таълимии донишҷӯён ба маротиб зиёд мегардад.

Дар ҷараёни татбиқи маҷмуи стандартҳо ва барномаҳои фаннӣ омӯзгор шахси калидӣ аст. Аз ин рӯ, самаранокии татбиқи стандартҳои нав ва ҷараёнҳои ислоҳот маҳз ба дарки масъулият, ташаббусу эҷодкорӣ ва маҳорату малакаи омӯзгорон вобаста аст. Масъулияти омӯзгор дар ин ҷараён хеле зиёд буда, ҷанбаҳои зеринро фарогир аст:

- Омода намудани муттахассисони соҳаи математика, ки ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ бошанд;
- Омода намудани донишҷӯён ба озмуну олимпиадаҳои дохили ҷумҳурӣ ва берун аз он;
- Таълим дар асоси стандартҳо ва барномаи нави фаннӣ;
- Муҳокимаи масъалаҳои умдатарини татбиқи ислоҳот бо ҳамкорон;
- Муҳокимаи мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳо дар ҳамкорӣ бо роҳбарияти муассисаи таълимӣ ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Таҳияи маводи иловагии таълимӣ ва истифодаи онҳо дар раванди таълим бо ҳамкорон;
- Таҳияи маводҳои электронӣ;
- Таҳияи рунамоҳо вобаста ба мавзуъҳои дарсӣ;
- Таҳияи дастурҳои таълимӣ;
- Таҳияи монографияҳо;
- Таҳияи маводҳои тестӣ барои кори мустақилона;
- Таҳияи васоити таълимӣ;
- Таҳияи нақша ва дурнамои таълимӣ вобаста ба фаннӣ таълимӣ;
- Таҳияи китобҳои дарсӣ.

Ин ҳама масъулият айни ҳол бар дӯши омӯзгорони дарсдиҳанда мебошанд, ки барои беҳтар намудани тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика ва дар сатҳи зарурӣ қарор додани донишҳои математикии онҳо нақши асосӣ мебозанд.

Дар ҳама муассиса ва корхонаву сохторҳои идоракунии равияи омӯзгорӣ, хатмкардагони ихтисосҳои самти математика кору фаъолият карда метавонанд, ки ин ҳама ба тайёрии касбии донишҳои математикии онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ вобастагӣ дорад. Чунки онҳо дар мактабҳои миёна фанҳои математика, физика, геометрия ва ғайра омӯзонида мешаванд, чун дар ҳама ҳисоботҳои математикӣ методу усулҳои математикӣ истифода мешавад.

Вобаста ба ин зикр менамоям, ки саводнокии математикӣ ин маҷмуи лаёқатҳоест, ки бо вуҷуди дар раванди маълумотҳои мактабӣ ва донишгоҳӣ ба даст оварда шаванд, ҳам дар таҷрибаҳои зиндагонӣ аз худ карда ва санҷида мешавад.

Саводнокии математикӣ ин мафҳуми мураккаб ва бисёрҷабҳа буда, талабот ба таълимоти математикӣ бо шиддати баланд вусъат ёфта истодааст. Саводнокии математикӣ ба ҷавонони ҷомеа барои тағйир додани муносибаташон ба идоракунӣ ва фикрронии онҳо кӯмак мерасонад. Онҳоро ба фикр кардани ояндаи худ, ба нақшагирии талаботашон дар марҳилаҳои ҳаёт водор сохта аз харҷи беҳуда эмин медорад.

Барои хуб шудани вазъи таълим бояд ҳамкории дуҷонибаи омӯзгори дарсдиҳанда ва донишҷӯён дуруст ба роҳ монда шавад. Дар ин баробар бояд таълим сатҳу сифаташ дигар мегардад, агар корҳои зерин иҷро карда шавад.

✓ Донишҷӯён дар заминаи дониш ва малакаи базавиашон таълим дода шаванд;

✓ Донишҷӯён мақсаду вазифаҳои таълимии гузошташударо дарк кунанд ва онҳоро ичро карда тавонанд;

✓ Раванди азхудкунии маводи таълимӣ барои донишҷӯён шавқовар ва ҷолиб бошад;

✓ Барои азхудкунии маводи нави таълим ё малакаи нав ба донишҷӯён имконияти мувофиқи машқ кардан дода шавад;

✓ Ҳам омӯзгор ва ҳам донишҷӯ барои таълим масъулият дарк кунанд;

✓ Омӯзгорон усулҳои гуногуни таълимро ба мақсади таҳким ва мустаҳкам гардонидани донишу малакаи нав истифода баранд;

✓ Ба донишҷӯён ҳангоми ҳалли масъалаҳои математикӣ ва ташаккули малака имконияти ҳамкорӣ дода шавад;

✓ Раванди таълим ба “чӣ тавр фикр кардан” равона гардад, на ба “оид ба чӣ фикр кардан”;

✓ Ҳама оид ба ҷиҳатҳои суст ва қавии донишу малакаашон ростқавл бошанд;

✓ Нокомӣ дар ҷараёни таълим ҳамчун қисми таркибии он шинохта шавад;

✓ Аз технологияҳои нави таълимӣ ба монанди рӯнамоҳо ва доскаҳои электронӣ истифода баранд;

✓ Ба китобхонаҳои шаҳрӣ, вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ аъзо шуда, маводҳои заруриро дастрас намоянд;

✓ Мустақилона маводҳои таълимиро аз худ намудан ва ғайраҳо.

Инчунин, барои баланд бардоштани донишҳои математикии донишҷӯён бояд корҳои зарурӣ анҷом дода шаванд.

✓ Ҷалби омӯзгорони дорои дараҷа ва унвони илмидошта;

✓ Ҷалби омӯзгорони дорои дараҷа ва унвони илмидошта ба дарсҳои аудиторӣ, махсусан докторони илм ва профессорон;

✓ Ташкили муҳити илмӣ дар дарсҳои омӯзгорон;

✓ Ташкили маҳфилҳои фаннӣ ва семинарҳои махсус;

✓ Истифодаи технологияи нави иттилоотӣ дар раванди таълим;

✓ Таъмини донишҷӯён ба китобҳои тахассусӣ;

✓ Ҷалби донишҷӯён ба китобхонаҳо;

✓ Ҷалби донишҷӯён дар таҳияи мақолаҳои илмӣ;

✓ Истифодаи методҳои ҳавасмандгардонӣ дар маҳфилҳои фаннӣ ва раванди дарс;

Тибқи нақшаҳои таълимии ихтисоси равияи математика дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ таҷрибаомӯзии таълимӣ дар курси дуюм ва сеюм, таҷрибаомӯзии пешаздипломӣ дар курсҳои чорум муқаррар карда шудааст. Зикр бояд намуд, ки таҷрибомӯзӣ ин яке аз ҷанбаҳои асосии тайёрии касбии донишҷӯён мебошад, ки натиҷаи дарсҳои назариявӣ ва амалии худ дар байни гурӯҳҳо татбиқ карда мешавад. Инчунин, заминаи асосии донишҳои математикии омӯзгорон дар ин марҳила дида мешаванд. Дар ин равобит, таҷрибаомӯзии таълимӣ барои курсҳои дуюм ва сеюм дар ду ҳафта ба нимсолаи дуюм рост меояд ва таҷрибаомӯзии пешаздипломӣ дар нимсолаи дуюм муқаррар шудааст.

Раванди таҷрибаи омӯзгорӣ ҳамасола дар асоси Низомномаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҷрибаомӯзии педагогӣ (қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.01.2017, №1/16» ва фармоиши ректори донишгоҳ сурат мегирад. Дар ин баробар таҷрибаомӯзии донишҷӯёни самти математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ сурат мегирад. Таҷрибаомӯзии таълимӣ дар назди кафедраҳои тахассусӣ ва методӣ ба муҳлати 2 ҳафта ва таҷрибаомӯзии педагогӣ ба миқдори 6 ҳафтаи таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ сурат мегирад.

Мушкилоти асосӣ дар он аст, ки таҷрибаомӯзии педагогӣ тибқи нақшаҳои таълимӣ аз 06.10 то 16.11 сурат мегирад. Тибқи талаботи мактаби миёна хонандагон аз

01.11 ба муҳлати 10 рӯз ба таътил фаро гирифта мешаванд, ки ин ба раванди таҷрибаомӯзии донишҷӯён халал мерасонад.

Ин ҳама камбудиву ҳолатҳои зикршуда, доир ба вазъи таълими курси математика ва тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика мушкилоти мубрами рӯз буда, аз тарафи кормандони соҳаи маориф корҳои илмӣ ва тадқиқотиро таҳозо мекунад.

Адабиёт

1. А. Қурбонов Таҳаввули низоми маориф дар Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ), Душанбе: Ирфон, 2019, саҳ 135.
2. Бобоева Г. Ш. Технологияи ташаккули салоҳияти иттилоотии донишҷӯёни макотиби олӣ зимни таълими силсилаи фанҳои педагогӣ дар шароити татбиқи низоми кредитии таҳсилот, Бохтар-2021, саҳ 14.
3. И. Ғуломов, Методикаи таълими математика, Душанбе, «Промэкспо», 2019, саҳифаи 8.
4. И. Ғуломов, Тарбия ва тайёр намудани муаллимони математика дар мактабҳои олии омӯзгории Тоҷикистон дар шароити имрӯза, Кӯлоб “Сада”-2009, 188 саҳ.
5. И. Ғуломов, Методикаи таълими математика, Роҳнамои методӣ (курси лексияҳо), Душанбе: «Промэкспо», 2019, саҳ.10.
6. Қурбонов А. Вазъи маориф ва илм дар шароити истиқлолияти давлатӣ, Душанбе: Аржанг, соли 2021, саҳ 13.
7. Қурбонов А. Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи конференсияи илмӣ-амалӣ, «Маориф дар шароити истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ш.Душанбе, 2 майи соли 2014.
8. Ҷ. Шарифов, Асосҳои дидактикии ташаккули малакаҳои кори мустақилонаи донишҷӯён дар ҷараёни таълим, Душанбе: «Ирфон», 2014, саҳ. 8.
9. М. Нугмонов, Дарси муосири математика. [Текст] // М. Нугмонов /Душанбе: «Сифат», 2019, - 276с.
10. Манбаи электронӣ-https://mihdasht.tj/qonuni-jt-dar-borai-masuliyati-padaru-modar-dar-talimu-tarbiyai-farzand-6-sol-dar-amal/.
11. Ниёзов Ф., Зиёев М., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ., Низоми таълими салоҳиятнокӣ, Душанбе-2016, саҳ. 4.
12. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23.01.2015, 12:37, шаҳри Душанбе, http://www.prezident.tj/node/8136.

ВАЗЪИ ТАЪЛИМИ КУРСИ МАТЕМАТИКА, ОМИЛҲО ВА САБАБҲОИ МАНФӢ ДАР ТАЙЁРИИ КАСБИИ ДОНИШҶӮЁНИ САМТИ МАТЕМАТИКА

Дар мақолаи мазкур мушкилоти вазъи соҳаи маориф дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ ва баъди барҳам худрани он баррасӣ гардидааст. Дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ низоми маорифи халқи тоҷик ба марҳилаи нави рушди худ ворид гардид, дар ин замина дар фазои нави иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ҳаёти иқтисодӣ ба мушкилоти вазнин рӯ ба рӯ гардид. Ҳадафи муаллиф низ ин ҷо мавриди таҳлил қарор додани вазъи таълими курси математика дар тайёрии касбии донишҷуёни самти математика дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ ва татбиқи нақшаву барномаҳои таҳсилотию давлатӣ мебошад. Инчунин, муаллиф дар шароити кунунӣ таълими курси математикаро, ки тибқи низоми кредитии таҳсилот пурра ба роҳ монда шудааст, баррасӣ намудааст. Дар ин замина, тайёрии касбии донишҷӯён дар давраи таҳсили мактаби миёна ва олӣ буданашон мавриди таҳлил қарор гирифта шудааст. Омилҳои муваффақ нашудани донишҷӯён яъне омӯзгорони ояндаи соҳаи математика муайян карда шуда, вобаста ба онҳо пешниҳодҳои зарурӣ ва саривақтӣ баён шудааст, ки дар тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика кумаки методӣ мерасонад.

Калидвожаҳо: омодагии касбии донишҷӯён, стандартҳои давлатӣ, нақшаҳои таълимӣ, барномаи давлатӣ, методи салоҳиятнокӣ, методҳои тафриқакунонӣ,

донишҳои метаматикӣ, маърифати математикӣ, назорат ва идоракунии тайёрии касбӣ, низоми кредитии таҳсилот, донишҳои математикӣ ва дунявӣ, стратегияҳои давлатӣ, кластер, таҷрибаомӯзии таълимӣ, таҷрибаомӯзии пешаздипломӣ.

СОСТОЯНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ КУРСА МАТЕМАТИКИ, НЕГАТИВНЫЕ ФАКТОРЫ И ПРИЧИНЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ-МАТЕМАТИКОВ

В данной статье рассматривается основные проблемы положения системы образования в эпоху Советского Союза и после его распада. При Советском союзе система образования таджикского народа выступила на новый период своего развития, на этой основе в новом социально-политическом пространстве и экономической жизни сталкивалась с тяжелыми задачами. Цель автора статьи заключается в рассмотрении положения обучения курса математики в профессиональной подготовке студентов-математиков в высших педагогических образовательных учреждениях и реализации государственных учебных планов и программ. А также, автор рассматривает нынешнее положение обучения курса математики в условиях кредитной системы образования. На этой основе, анализируется профессиональная подготовка студентов в период обучения средних общеобразовательных школ и вузах. Выявлены факторы, препятствующие успешной профессиональной подготовке студентов, то есть будущих учителей математиков, также автор выдвигает важные и своевременные предложения, которые представляют собой как методическая помощь в профессиональной подготовке студентов-математиков.

Ключевые слова: профессиональная подготовка студентов, государственные стандарты, учебные планы, государственные программы, метод компетенции, методы дифференциации, математические знания, математическое познание, контроль и управление профессиональной подготовки, кредитная система обучения, математические и светские знания, государственные стратегии, кластер, учебная практика, преддипломная практика.

THE STATE OF TEACHING THE COURSE OF MATHEMATICS, NEGATIVE FACTORS AND REASONS IN PROFESSIONAL TRAINING OF MATHEMATICS STUDENTS

In this article discusses the main problems of the state of the education system in the era of the Soviet Union and after its dissolution. Under the Soviet Union, the education system of the Tajik people entered a new period of its development, on this basis, in the new socio-political space and economic life, it faced difficult tasks. The purpose of the author of the article is to consider the position of teaching a mathematics course in the professional training of mathematics students in higher pedagogical educational institutions and the implementation of state curricula and programs. And also, the author considers the current state of teaching the course of mathematics in the conditions of the credit system of education. On this basis, the professional training of students during the period of study in secondary schools and universities is analyzed. The factors hindering the successful professional training of students are identified, that is, future teachers of mathematicians, and the author also puts forward important and timely proposals that represent methodological assistance in the professional training of mathematics students.

Keywords: professional training of students, state standards, curricula, state programs, competence method, methods of differentiation, mathematical knowledge, mathematical knowledge, control and management of professional training, credit system of education, mathematical and secular knowledge, state strategies, cluster, educational practice , undergraduate practice.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сатторов Қобилҷон Абдулҳакимович- ассистенти кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии

Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, телефон 981001264, qobiljon_21101992@mail.ru, 735360, ш. Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16.

Сведения об авторе: Сатторов Кобилджон Абдулхакимович - ассистент кафедры математики и методики ее преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки Адрес: 735360, г. Куляб, ул. С. Сафаров 16. Тел: 981001264, qobiljon_21101992@mail.ru,

Information about the author: Sattorov Qobiljon Abdulhakimovich – assistant of the mathematic and its methods chair of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, phone 981001264, qobiljon_21101992@mail.ru, 735360, Kulob town, S.Safarov str/16.

УДК: 796/799 (2-тоҷ)
ББК: 75 (2-тоҷ)
С-90

РИОЯИ ҚОИДАҲОИ БЕҲДОШТӢ АЗ ҶОНИБИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

Султонов И.С., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Рӯпӯшҳои алафӣ бояд ба чунин талабот ҷавобгӯ бошанд: ба сардию сармо муқовимат кунанд, кӯтоҳ ва анбӯҳ буда, ба поймолшавӣ муқовим ва ба кӯтоҳкунии мунтазам, инчунин ба обу ҳавои хушк ё боронӣ мувофиқ бошанд. Ҳангоми мураттаб намудани рӯпӯши табиӣ бояд нишебиҳои таъминкунандаи ҷоришавии об пешбинӣ шуда бошад. Дар бораи сабабҳои асосии осеббинӣ ҳангоми машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ иттилоотро дар ихтиёр дошта, мо метавонем дар бораи тадбирҳои самараноки пешгирӣ ба ҳадди ақалрасонии онҳо иқдом намоем.

Риоя гардидани қоидаҳои беҳдоштӣ яке аз муҳимтарин шароити ҳамкориҳои самараноки хонандагони синфҳои болоӣ ҳангоми машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ мебошад. Пайравӣ намудан ба қоидаҳои мазкур ҳадафҳои умумитаҳсилотии тарбияи ҷисмониро имконпазир менамояд, ки он иборат аз таҳким ва ҳифзи саломатии хонандагон, ноилшавии рушди ҷисмонии на танҳо хонандагони синфҳои болоӣ, балки худи омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ низ мебошад.

Талаботи махсус ба шароити баргузории машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ дар иншооти варзишӣ иборат аз ҷанбаҳои сершумор мебошад, ки дар миёни онҳо, масалан, зарурати равшании табиӣ, агар зарурат бошад, истифодаи равшании сунъии таъминкунандаи равшании парокандаро қайд кардан лозим аст. Иншооти варзишӣ бояд бо нуқтаҳои хизматрасонии тиббӣ таъмин бошанд, ки роҳи расидан ба онҳо ҳадди аксар осон ва бо нишондиҳандаҳои махсус ишора гардида бошад.

Васоити варзишӣ ва таҷҳизоти толорҳои варзишӣ бояд ҳатман коршоям ва аз рӯйи ҳамаи ченакҳо ба стандартҳои мавҷуда ва талаботи беҳдоштӣ ва бехатарӣ ҷавобгӯ бошанд. Талаботи мазкур ба таъмини ченакҳои лозимии ҳаво дар дохили бино, пешгирикунандаи осеббинӣ ҳангоми тамринҳо ва умуман таъмини бехатарии раванди таълим ҳангоми машғул шудан ба варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ нигаронида шудаанд. Таъмини покизагии бояду шояд дар дохили биноҳое, ки машғулият ба варзиш дар он ҷо роҳандозӣ мегардад, яке аз муҳимтарин қоидаҳо мебошад.

Талаботи алоҳида ба сифати рӯпӯшҳо дар ҷойҳои баргузории тамринот ва машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ мавҷуд мебошанд. Талаботи мазкур ба вижагиҳои худи объекти варзишӣ ва навъи рӯпӯшҳо вобастагӣ дорад.

Чунончи, майдончаҳои варзишии навъи рӯкушода бояд бо рӯпӯши ҳамворе таъмин бошанд, ки лағжанда набошад ва аз маводи дорои сифати баланд таҳия шуда бошад. Ин гуна рӯпӯш набояд ҳеҷ гуна иловаҳое дошта бошад, ки ба тамринкунандагон осебҳо ва зарарҳо ба вуҷуд оварад.

Рӯпӯшҳои алафӣ бояд ба чунин талабот ҷавобгӯ бошанд: ба сардию сармо муқовимат кунанд, кӯтоҳ ва анбӯҳ буда, ба поймолшавӣ муқовим ва ба кӯтоҳкунии мунтазам, инчунин ба обу ҳавои хушк ё боронӣ мувофиқ бошанд. Ҳангоми мураттаб намудани рӯпӯши табиӣ бояд нишебиҳои таъминкунандаи ҷоришавии об пешбинӣ шуда бошанд. Равшании майдонҳо бояд муназзам ва барои баргузории тамринҳо кофӣ бошанд. Ба либоси тамринӣ низ таваҷҷуҳ карда шавад, ки он ба шароити обу ҳаво мувофиқат дошта бошад.

Бояд қайд намуд, ки тибқи маълумоти оморӣ савияи осеббинӣ ҳангоми машғулият ба варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар муқоиса бо дигар намудҳои фаъолият, масалан, кишоварзӣ, саноат ё соҳаи маишӣ хеле камтар аст ва миқдори умумии он аз 3% болотар нест. Дар бораи сабабҳои асосии осеббинӣ ҳангоми машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ иттилоотро дар ихтиёр дошта, мо метавонем дар бораи тадбирҳои самараноки пешгирии ба ҳадди ақалрасонии онҳо иқдом намоем. Бо такя ба таҳлили таҳқиқот дар соҳаи тибби варзишӣ баррасии сабабҳои асосии пайдоиши осебҳоро ҳангоми машғул шудан ба варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ пешниҳод менамоем:

1) иштибоҳҳо дар интихоби методикаи тамринҳо;

2) ташкили номатлуби мусобиқаҳо ва тамринҳо;

3) камбудиҳо дар таъминоти моддию техникии объектҳои варзишӣ, риоя нагардидани талаботи беҳдоштӣ ҳангоми тамринҳо ва мусобиқаҳо, инчунин баргузор намудани онҳо дар шароити номувофиқи обу ҳаво;

4) интизоми пасти иштирокдорони тамринот ва мусобиқаҳо;

5) риоя нашудани талаботи назорати тиббӣ.

Барои пешгирии осеббинии варзишӣ тадбирҳои махсус коркард шудаанд, ки шомили методикаи самараноки баргузории машғулиятҳои тамринӣ, мувофиқати маҳалли машғулиятҳо ба талаботи махсус ба шароити равшанидиҳӣ, ҳолати воситаҳо ва таҷҳизоти варзишӣ, либос ва пойафзоли варзишӣ, иҷрошавии талаботи беҳдоштӣ ва баргузории назорати мунтазами тиббӣ мебошанд. Яке аз муҳимтарин тадбирҳои пешгирии осеббинӣ ҳангоми машғулият ба варзиш тамрини пешакии дуруст роҳандозишуда ба ҳисоб меравад.

Баргузории он ҳатмӣ аст ва ба шароити обу ҳаво ва дигар омилҳо вобастагӣ надорад. Тамрини пешакӣ, на танҳо мушакҳоро пеш аз сарбориҳои минбаъдаи хеле зиёд ба истилоҳ «гарм мекунад», балки марказҳои асабҳоро ҳам омода сохта, хунгардиш ва нафаскаширо таҳвия мекунад. Баргузории тамрини пешакӣ ба фароҳамшавии заминаи кории умумӣ ва омодагӣ ба машғулияти минбаъда мусоидат мекунад, ки ба туфайли он машғулиятҳо ба таври ҳадди аксар самаранок ҷараён гирифта, ба организм манфиати хеле зиёд меоварад. Боз яке аз омили муҳим пешгирии бемориҳо ва осебҳо ҳангоми машғулиятҳои машқҳои ҷисмонӣ обутобёбии организм мебошад.

Мушоҳидаҳои тиббию педагогӣ иборат аз маҷмуи чорабиниҳое мебошад, ки дар миёни онҳо таваҷҷуҳи асосӣ бояд ба назорати беҳдоштию беҳзистӣ аз болоии иншооти варзишӣ дода шавад. Дар ин ҳол арзёбии реҷаи ҳароратӣ, ҳолати беҳдоштии биноҳо, равшании онҳо, ҳолат ва ҷойгиршавии воситаҳо ва таҷҳизоти варзишӣ мебошад [1, с. 32].

Натиҷаҳои таҳқиқот шаҳодат медиҳанд, ки дар миёни омилҳои номусоиде, ки бештар дар иншооти варзишии мо ба назар мерасанд, метавон аз реҷаи ҳароратӣ ном бурд, ки метавонад хеле сард бошад ва ё аз ҳад зиёд гарм бошад, дараҷаи ғайриқаноатбахши равшанӣ, савияи пасти беҳдоштӣ ҳам дар толорҳои варзишӣ ва ҳам дар биноҳои фаръии ёрирасон, ҳолати ғайриқаноатбахши рӯпӯшҳо, таъмини ғайрикофӣ бо об, воситаҳо ва таҷҳизоти корношоям. Ҳамин гуна камбудиҳо метавонанд ба афзудани савияи осеббинии хонандагон, инчунин зиёдшавии бемориҳои сироятӣ мусоидат намоянд.

Дар як силсила пажӯҳишҳо савияи ғайрикофии ҳолати беҳдоштию беҳзистии майдончаҳои варзишии рӯпӯшида қайд карда шудааст [2, с. 50-53]. Масалан, А.Н.Холзер қайд мекунад, ки риоянашавии реҷаи ҳароратӣ дар фаслҳои гуногуни сол

хеле маъмул мебошад. Чунончи, дар давраҳои гармӣ реҷаи зарурии ҳароратӣ дар 60% ҳолатҳо риоя намегардад, дар фасли зимистон бошад, ин рақам ба 90% мерасад. Ин боиси хеле табоҳшавии ҳолати гармии хонандагони ва чун пайомад ба коҳишёбии самаранокии раванди тамрин боис мегардад [3, с. 8-81]. Дар ин робита Г.Н.Быкова ва Б.А.Землянская таҷҳиз намудани толорҳои варзиширо бо низоми танзимшавандаи гармидиҳӣ пешниҳод мекунанд, ки имкони дар дохили бино ба вуҷуд овардани «микроиқлими динамикӣ»- ро фароҳам меоварад ва имкон медиҳад дараҷаи тағйирёбандагии муассирии сарбориҳои хонандагон ба назар гирифта шавад.

Ҳамчунин, вайронкунии реҷаи равшании биноҳои варзишӣ ҳам маъмул мебошад. Чунончи, тибқи маълумоти пешниҳоднамудаи А.Н.Холзер дар бештар аз нисфи объектҳои варзишӣ реҷаи равшанидиҳӣ ба меъёрҳои беҳдоштӣ ҷавобгӯ нест. Дар ин ҳол яке аз сабабҳои асосии (74% ҳолатҳо) чунин ҳолат таҷҳизоти кӯҳнашуда ва бо чангу хок олуда будани рӯпӯшҳои чароғҳо мебошад. Нокифоягии равшанидиҳӣ ҳангоми машғулиятҳои варзишӣ ба хирашавии бошиддати чашмҳо боис гардида, хасташавиро афзоиш медиҳад ва яке аз омилҳои асосии осеббиниҳо ба ҳисоб меравад.

Аҳамияти калони зарурати дар хонандагон нигоҳдории реҷаи нӯшидани моеъҳоро ҳангоми тамринҳо бояд хотирнишон намуд, ки дар онҳо нигоҳдории коршоямии ҳадди аксарро имконпазир месозад. Ҷолиб он аст, ки тайи чанд даҳсолаҳои охир андешаҳо дар мавриди истеъмоли об дар раванди тамринҳо хеле дигаргун шудааст. Чунончи, ҳанӯз дар солҳои 80-уми қарни гузашта ақидаи авлавиятдошта зарурати маҳдудсозии истеъмоли об дар ҷараёни тамринот буд, зеро он боиси коҳишёбии коршоямӣ мегардид [4, с. 6-8]. Имрӯз бошад, дастрасии озод ба истеъмоли об ҳам дар раванди тамринот ва ҳам баъди он талаботи ҳатмӣ мебошад. Муҳаққиқони муосир муътақиданд, ки вайронкунии реҷаи обнӯшӣ боиси табоҳшавии ҳолати ҷисмонии варзишгарон мегардад, зеро таркиби хун ихтилол меёбад [5, с. 48-51].

Дар асоси таҳлили гузаронидаи мо дар адабиёти соҳавии ба масъалаҳои ҳолати беҳдоштию беҳзистии муассисаҳои таълим бахшидашуда, метавонем тасдиқ намоем, ки масъалагузории мазкур ҳанӯз ба дараҷаи бояду шояд мавриди омӯзиш қарор дода нашудааст. Ҳамон гуна, ки маводи интишорёфта дар нашрияҳои махсус шаҳодат медиҳанд, миқдори вайронкунии меъёрҳои беҳдоштии ошкоргардида дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, боиси ташвиши ҷиддӣ гардидааст, чунки онҳо барои саломатии хонандагон воқеан хатарнок мебошанд.

Таҷрибаи чандинсола аз он шаҳодат медиҳад, ки бо камоли диққат иҷро намудани ҳамаи тадбирҳои профилактикии ба пешгирии осеббинии варзишӣ нигаронидашуда, иҷрои ҷиддии дастурҳои ҷанбаи ташкилию методидошта, кори босамари тарбиявӣ ва назорати тиббӣ хатари осеббиниро ҳангоми тамринҳо ба таври назаррас коҳиш медиҳанд.

Барои бисёр мутахассисон дар соҳаи тибби варзишӣ он нукта ошкор аст, ки проблемаи саломатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ на аз лиҳози машғулият ба варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, балки дар натиҷаи вайронкуниҳои усули ташкили тамринҳо ба миён меоянд, вақте ки раванди тамринӣ беасос ихтисор мешавад, давраҳои биологии рушди ҷавонон ба назар гирифта намешавад ё ки талаботи беҳдоштию беҳзистӣ дар мавриди шароити машғулиятҳои тамринӣ риоя карда намешавад [6, с. 49].

Дар қаринаи мазкур таҳқиқоти В.К. Балсевич, ки ба корбурди технологияҳои саломатинигоҳдоранда нигаронид ашуда дар доираи раванди тамринӣ, пеш аз ҳама ба ангезаҳо ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва таҳкими саломатии хонандагон бахшида шудааст, аз аҳамияти махсус барҳӯрдор аст [7, с. 24-28].

Гуфтаҳои болоиро хулоса карда, қайд менамоем, ки миқдори қобили мулоҳизаи таҳқиқоти баргузоргардидаи бахшидашуда, ба саломатии хонандагони синфҳои болоӣ имкон намедиҳанд, ки хулосаҳои қатъию ниҳоӣ дар бораи динамика, сохтор ва савияи беморшавӣ бароварда шавад. Бо дараҷаи баробар натиҷаҳои онҳо ҳам дар бораи манфиати машғулият ба варзиш ва ҳам дар бораи хатари билқувваи аз чунин машғулиятҳо сарзананда барои саломатии хонандагон шаҳодат медиҳанд. Эҳтимоли он тасаввур мешавад, ки чунин тафовутҳо ба методҳои гуногуни ташкили таҳқиқот,

вижагиҳои гурӯҳҳои таҳқиқшавандаи хонандагон, инчунин вазифаҳои гуногуне ки дар назди муаллифони мушаххас матраҳ шудаанд, вобаста мебошанд.

Адабиёт:

1. Аристова Л. В. Методические рекомендации по модернизации физкультурно оздоровительных и спортивных сооружений: методические рекомендации / Л.В. Аристова, В. М. Крылова, М. В. Винодарова. - Москва, 2006. - 54 с
2. Бальсевич В. К. Теория и технология спортивно ориентированного массового физического воспитания в общеобразовательной школе / В. К. Бальсевич, Л. И. Лубышева // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. - 2005. - № 5. - С. 50-53.
3. Землянская, А. С. Особенности тренировок в спортивных залах с различным микроклиматом / А. С. Землянская, И. А. Пономарева //Психолого-педагогические и физиологические аспекты построения физкультурно-оздоровительных программ и обеспечения их безопасности: сб. матер. научно-практ. конф., посвящ. дням Российской науки и старту XXII зимних Олимпийских игр в г. Сочи (Ростов-на-Дону, 8 февраля 2014 г.). - Ростов-на-Дону, 2014. - С. 78-81.
4. Курашвили, В. А. Гидратация юных спортсменов / В. А. Курашвили // Вестник спортивных инноваций. - 2014. - № 47. - С. 6-8.
5. Рылова, Н. В. Юные спортсмены и оценка нутритивного статуса / Н. В. Рылова, А. В. Жолинский // Медицинский альманах. - 2018. - Т. 54, № 3. - С. 48.
6. Холзер, А. Н. Технология формирования условий проведения занятий и повышение их оздоровительной эффективности в крытых физкультурно-спортивных сооружениях: специальность 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культурой», 14.00.51 «Восстановительная медицина, лечебная физкультура и спортивная медицина, курортология и спортивная медицина»: автореферат дис.. докт. пед. наук / Холзер Анна Николаевна; Российский государственный университет физической культуры, спорта и туризма. - Москва, 2009. - 49 с.
7. Шафранская, А.И. Микроклимат спортивных залов и тепловой комфорт занимающихся / А. И. Шафранская // Теория и практика физической культуры. - 2007. - № 4. - С. 24-28.

РИОЯИ ҚОИДАҲОИ БЕҲДОШТӢ АЗ ҶОНИБИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

Дар мақола масъалаи риоя гардидани қоидаҳои беҳдоштӣ яке аз муҳимтарин шароити ҳамкориҳои самараноки хонандагони синфҳои болоӣ ҳангоми машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Талаботи махсус ба шароити баргузории машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ дар иншооти варзишӣ иборат аз ҷанбаҳои сершумор мебошад, ки дар миёни онҳо, зарурати равшании табиӣ (агар зарурат бошад), истифодаи равшании сунъии таъминкунандаи равшании парокандаро қайд кардан лозим аст.

Васоити варзишӣ ва таҷҳизоти толорҳои варзишӣ бояд ҳатман коршоям ва аз рӯйи ҳамаи ченакҳо ба стандартҳои мавҷуда ва талаботи беҳдоштӣ ва бехатарӣ ҷавобгӯ бошанд. Талаботи мазкур ба таъмини ченакҳои лозимаи ҳаво дар дохили бино, пешгирикунандаи осеббинӣ ҳангоми тамринҳо ва умуман таъмини бехатарии раванди таълим ҳангоми машғул шудан ба варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ нигаронида шудаанд. Чунончӣ, майдончаҳои варзишии навъи рӯкушода бояд бо рӯпӯши ҳамворе таъмин бошанд, ки лағжанда набошад ва аз маводи дорои сифати баланд таҳия шуда бошад.

Калидвожаҳо: қоидаҳои беҳдоштӣ, ҳифзи саломатӣ, васоити варзишӣ, майдончаҳо ва толорҳои варзишӣ, тамринҳо, осеббинӣ, ченакҳои лозимаи ҳаво, равшании табиӣ, пешгирӣ, фаслҳои гуногуни сол.

СОБЛЮДЕНИЕ ПРАВ ЗДОРОВЬЯ СТУДЕНТАМИ СТАРШИХ КЛАССОВ НА ЗАНЯТИЯХ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

В статье проанализирован и обсужден вопрос соблюдения санитарных правил, одного из важнейших условий эффективного сотрудничества старшеклассников на уроках физической культуры. Специальные требования к условиям проведения занятий по физической культуре в спортивных сооружениях состоят из многих аспектов, среди которых следует отметить необходимость естественного освещения (при необходимости), использование искусственного освещения, обеспечивающего рассеянное освещение.

Спортивные сооружения и оборудование спортивных залов должны быть функциональными и соответствовать действующим нормам и требованиям охраны труда по всем параметрам. Эти требования направлены на обеспечение необходимых замеров воздуха внутри здания, предупреждение травматизма при занятиях и в целом обеспечение безопасности учебного процесса при занятиях спортом и физической культурой. Например, открытые спортивные площадки должны иметь гладкую нескользкую поверхность из качественных материалов.

Ключевые слова: правила гигиены, охрана здоровья, спортивные средства, спортивные площадки и залы, тренировки, травмы, необходимые измерения воздуха, естественное освещение, профилактика, разные сезоны года.

OBSERVANCE OF HEALTH RIGHTS BY STUDENTS OF THE HIGHEST CLASSES IN PHYSICAL EDUCATION CLASSES

The article analyzes and discusses the issue of compliance with sanitary rules, one of the most important conditions for effective cooperation of high school students in physical education lessons. Special requirements for the conditions for conducting physical education classes in sports facilities consist of many aspects, among which the need for natural lighting (if necessary), the use of artificial lighting that provides diffused lighting should be noted.

Sports facilities and equipment of sports halls must be functional and comply with applicable standards and labor protection requirements in all respects. These requirements are aimed at ensuring the necessary measurements of the air inside the building, preventing injuries during classes and, in general, ensuring the safety of the educational process during sports and physical education. For example, outdoor sports grounds should have a smooth, non-slip surface made of quality materials.

Key words: hygiene rules, health protection, sports facilities, sports grounds and gyms, training, injuries, necessary air measurements, natural lighting, prevention, different seasons of the year.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султонов Исмоил Сафаралиевич – ассистенти кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва методикаи таълими Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ, суроғa: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров, 16; Тел:. (992) 988.48.88.87. E.mail: Ahmadaliev9898@gmail.com

Сведения об авторе: Султонов Исмаил Сафаралиевич - ассистент кафедры физического воспитания и методики обучения Кулябского государственного университета им. А. Рудаки, адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица Сангака Сафарова, 16; Телефон: (992) 988.48.88.87. Электронная почта: Ahmadaliev9898@gmail.com

Information about the author: Sultonov Ismail Safaralievich - Assistant of the Department of Physical Education and Teaching Methods of the Kulyab State University named after. A. Rudaki, address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, Sangak Safarov street, 16; Phone: (992) 988.48.88.87. Email: Ahmadaliev9898@gmail.com

УДК: 37,0
ББК: 73+74
С – 94

ТАРТИБ ВА АЗНАВСОЗИИ БАРНОМАҲОИ ТАЪЛИМИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ, ДАР КУРСИ ИНФОРМАТИКА

Суфиев Х.Л., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Маҳорати коркардабарории программаҳои компютерӣ барои ҳалли масъала, истифода бурдани компютерҳо дар протсесси таълим аз хонанда доштани як дараҷаи муайяни маданияти алгоритмиро дар назар дорад. Дар даҳсолаи охир фанҳои табиӣ-математикии мактабӣ барои баланд бардоштани маданияти алгоритмии хонандагон қадамҳои муайян гузошта шудаанд. Зери маданияти алгоритмӣ маҷмуи ба худ хоси тасаввурот, қобилият ва маҳоратҳое, ки ба ҳалли масъала ва ба амал баровардани амалиёти самтнок, ки дар давраи ҳозираи тараққиёти ҷамъият бояд қисми умумии маданияти ҳар як шахсро ташкил диҳад ва ҳамин тариқ компоненти зарури маълумоти умумии мактабиро муайян мекунад, мефаҳманд. Маданияти алгоритмӣ он қисми маданияти математикӣ мебошад, ки ташаккул ва тараққӣ додани тасаввурот ва маҳоратҳо, ки бо фаҳмиши моҳияти алгоритм ва хосияти он алоқаманд аст, шароит фароҳам меоварад.

Дар ҷараёни зиндагӣ ҳар як шахс аз рӯзи таваллуд то охири умраш бо масъалаҳои гуногун вохӯрда барои ҳал намудани он муаммоҳо ҳама вақт ҳаракат мекунад, ки роҳи дурусту аниқ ва фаҳмою самаранокро истифода барад.

Дуруст аст, ки инсон роҳи ҳалли саҳеҳи бисёр масъалаҳоро бо тарзи назорат аз табиат меомӯзад, лекин баъзе масъалаҳое низ мавҷуданд, ки барои ҳалли он дастурамали махсус бояд бошад. Яъне, нишондодҳои батартиб навишташудае, ки барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ ҳатман риоя карда шуда, аз реҷаи он бояд амал кард. Ин намуд навиштаҷоти батартиб овардашударо мо дар оянда алгоритми ҳалли масъалаи гузошташуда гуфта қабул мекунем.

Фарқияти асосии пешрафти ҷомеаи имрӯза – ин қабули ҳаматарафа ва ҷойгузории методҳову нигоҳдорӣ, коркард ва интиқоли иттилооти ҳаҷман калон дар истифодабарии таҷҳизоти микропротсессорӣ ва инчунин автоматикунониву роботсозии ҳамаи самтҳои хоҷагии халқ – яъне гузариш ба раванди иттилоотонӣ мебошад.

Ахборотикунонӣ ба васеъ ҷорӣ намудани компютерҳо дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон асос ёфтааст, аз ин рӯ, омода намудани инсон ба ҳаёт дар ҷомеаи иттилоотӣ яке аз вазифаҳои муҳим дар назди системаи маориф ба шумор меравад.

Марҳилаи аввали ҳалли масъалаи овардашуда, ин таъмини саводнокии компютерии тамоми шаҳрвандони ҷомеа мебошад.

Дараҷаи халли ин масъала аз рӯи «ҳолат ва перспективаҳои ҳалли курси нави мактабӣ» муайян карда мешавад.

Ҳамзамон, мактаб бояд шохаи асосӣ дар раванди азхудкунии пояҳои умумии иттилоотонӣ бошад. Он бояд фарҳанги истифодабарии компютерӣ ва заминаи асосии азхуднамоии технологияи иттилоотӣ барои хатмкунандагони муассисаҳои миёна ва дар оянда ҳамчун соҳибкасб фаъолиятнамоии онҳо нақшгузор бошад.

Қисмати асосии азхудкунии фанни технологияи итиилоотӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёна дар он намудор мегардад, ки дар замони ҳозира ва ояндаи наздик ҳамаи воситаҳои истифодабарии ашёи рӯзғор маҳз ба воситаи технологияи микропротсессорӣ равона карда мешавад.

Таҳлили истифодаи компютер дар раванди таълим дар МТМУ – набудани барномаи ба раванди ягонаи таълим равонашуда, гуногунии нақшаи таълимӣ ва китоби дарсӣ, кӯҳнашавии барномаҳои дарсӣ ва дигар сабабҳо, боиси он гаштааст, ки раванди иттилоотикунонӣ аз давраи мактабӣ коста мегардад. Ҳатто ба он нигоҳ

накарда, ки ҳамасола Вазорати маориф ва илм кӯшиш мекунад, то барномаҳои наву лозима барои муассисаҳо баррасӣ намояд. Қисмати барномаҳои мактабӣ (то забонҳои барномасозӣ) муҳлати кайҳо гузашта дораду, боқимонда фазои носозгор ва ё дар бозори меҳнат талабнопазиранд.

Дар аксар муассисаҳои таълимӣ роҳу воситаҳо ва методикаҳои махсуси азхудкунии компютер ва барномаҳои он дар фазои ватанӣ коркард шуда истодаанд. Ширкатҳои ватаниву хоричӣ низ барои ин саъю кӯшишҳо карда истодаанд. [3]

Китобҳои гуногун барои азхудкунии методҳои иттилоотӣ, графика ва дизайн, барномасозӣ ва монанди инҳо чоп шуда истодаанд. [4]

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мавзуъҳои кӯҳнашуда ба типи нав иваз карда шаванд. Барои мисол: дар барномаи синфҳои 8 – дарси забони барномасозии QBasic – ворид карда шудааст[1]. Гарчанде ин барнома кайҳо кӯҳна шудааасту ба омӯзиши типи ҳозиразамони он ниёзманд аст, аммо то ҳол ин барнома дар муассисаҳо тадрис мешавад [2]

Бо ёрии забонҳои барномасозӣ аз рӯи мавзуъҳо, бахшҳо санҷидани дониш мувофиқи мақсад аст: дар муддати кӯтоҳ азхудкунии маводро аз ҷониби ҳамаи донишҷӯён тафтиш кардан мумкин аст. Истифодаи барномасозӣ шаклҳои назоратро гуногун мегардонад, мунтазамии онро тақвият медиҳад ва ин донишҷӯёнро ба омӯзиши мустақилонаи доимӣ, аз худ кардани маводи пешниҳодшуда ташвиқ мекунад. Натиҷаи ин мустаҳкам кардани дониш аст. Кор тибқи дастури барномасозӣ ба тартибу интизоми донишҷӯён мусоидат менамояд, зеро он аниқии дониш, возеҳии ҷавобро талаб мекунад ва фаъолияти шадидро дар бар мегирад [2, с. 213].

Таҷрибаи истифодаи намудҳо, шаклҳо ва роҳҳои гуногуни дохил намудани унсурҳои таълими забонҳои барномасозӣ дар раванди таълимии донишгоҳҳо нишон медиҳад, ки татбиқи он ба рушди системаи тафаккури донишҷӯён, фарҳанги мантиқӣ, ташаккули тафаккури умумӣ мусоидат намуда, ба таҳкими дониши онҳо равона шудааст. Чунин ба назар мерасад, ки таълими забонҳои барномасозӣ сазовори паҳнкунии васеи барномаҳо дар таълими донишҷӯён аст. Мо на танҳо муҳтавои маводи барномасозӣ ва ҳадафҳои ниҳоии таълим, балки рушди малакаҳои таҳқиқотиро низ дар назар дорем.

Хуб мешуд дар курси мактаби миёнаи умумӣ барои бедор кардани шавқу ҳаваси хонандагон, ташаккули донишу фаҳмиши шогирдон, инкишофи малакаю маҳорати худфаъолиятии онҳо дар самти таълим, тайёр намудани кадрҳо, инчунин иттилоотонии ҷомеаи шаҳрвандӣ барномаи мултипликатсионӣ ба монанди Scratch – ки ҳам намуди графикии диққатталаб дорад, барои хонандагон кор дар ин барнома нисбатан осон эҳсос мегардад, бояд дар нақшаи таълимӣ ворид карда шавад.

Таълими забонҳои барномасозӣ диққати тамоми намояндагони илмро ба омӯзиши масъалаҳои автоматикунонии таълим, қонуниятҳои он, роҳҳои идоракунии ин раванд ҷалб намуд. Дар асарҳои педагогӣ дуруст қайд карда шудааст, ки ғояи барномасозӣ, ки диққати муаллимон, равоншиносон ва дигар мутахассисонро ба худ ҷалб кард, боиси омӯзиши фаъоли ҷанбаҳои кӯҳна ва нави педагогика, методологӣ, психологӣ гардид, масалан, ба омӯзиши вазифаҳои таълиму тарбия, чен кардани ҳосилнокӣ ва тамоми раванди таълим дар дар маҷмуъ, ҷустуҷӯи шаклҳои таълими фардии фаъол ва ғайра

Барнома Скретч (аз анг. Scratch) – барномаи визуалӣ – блоксозӣ, ки муҳити барномасозӣ дорад, барои кӯдакону наврасон сохта шудааст. Ин барнома ҳамчун намунаи маъруфи бозии Лего (ба воситаи блокҳои чоркунҷашакл сохтани ашёҳо) – дар забони Squake навишта шудааст [5].

Версияи охирони барнома, ки номи Scratch 3 – ро гирифтааст, ба воситаи барномаҳои ҳаракатдиҳандаи WebGL – омода карда шудааст ва имкон медиҳад, ки лоиҳаҳо таҳия карда шуда, ба воситаи ин барнома дар телефонҳо ва планшетҳо насб карда шавад. Барнома аз тарафи гурӯҳи барномасозони Донишгоҳи технологии Массачусетс (6) – таҳия гардидааст. Версияи охирини ин барнома дар соли 2019 сохта дода шуда ва мавриди истифода қарор дорад.

Интерфейси барнома аз рангҳои гуногун иборат мебошад, ки ҳар кадоми он менюҳои барномаро бо таври зайл нишон медиҳанд [7]

№	Ранг	Номи ранг	Шарҳи ранги меню
		Ранги кабуд	(Motion) – ҷунбишҳо
		Ранги бунафш	(Looks) – шаклҳо
		Ранги гулобӣ	(Sounds) – овозҳо
		Ранги зард	(Event) – ҷузъҳо
		Ранги норинҷӣ	(Control) – идоракунӣ
		Ранги осмонӣ	(Sensing) – сенсорҳо
		Ранги сабз	(Operators) – операторҳо
		Ранги сурх ва норинҷӣ	(Variables) – тағйирйбандаҳо
		Ранги норинҷии равшан	(My blocks) – дигар блок
		Ранги сабзи серанг	(Extensions) – пайвастагиҳо

1. Идоракунии спрайт ва пасманзари он;
2. Идоракунии намуди зоҳирии спрайт;
3. Идоракунии овози спрайт;
4. Санҷиши ҷузъҳо, паёмак ва ғайра дар спрайт;
5. Идоракунии пайвандҳо ва тартибдиҳии онҳо;
6. Дохилкунии вақт ва ном дар спрайт;
7. Амалиёти арифметикиву мантиқӣ;
8. Барои идоракунии тағйирёбандаҳо ва рӯйхатҳо;
9. Гурӯҳи блокҳоро ба як шакли умумӣ табдил медиҳад;
10. Имкониятҳои Scratch – ро васеъ мегардонад.

Спрайт – ин қаҳрамони асосии барномаи номгиршуда ба ҳисоб меравад, ки мо онро бо шаклҳои гуногун иваз намуда, идора мекунем. Дар аввал ба таври автоматӣ – қаҳрамони мо ба таври автоматӣ гурбачаи скретч оварда шудааст. [4], [8].

Дарккунии имкониятҳои ҳисоббарорӣ ва интеллектуалии барномасозӣ васеъ истифода бурдани ин имкониятҳо дар амалиёти маърифатнокии хонанда ӯро бо дониши қонунияту ҳодисаҳои табиат ва роҳҳои табдилдиҳии он мусаллаҳ менамояд.

Малакаи программасозие, ки хонандагон дар курси информатика ҳосил мекунанд барои хулосабарориҳои ҷамъиятӣ ва васеи математикии онҳо замина мегузорад ва ба тараққиёти истеъдоди математикию эҷодияшон ёрӣ расонида, қобилияти фикрии мактаббачагонро фаъол мекунад.

Адабиёт:

1. Creating from Scratch: New software from the MIT Media Lab unleashes kids creativity online. 14 ноябри 2010
2. Goodnaightbors.tj
3. Lifelong Kindergarten Group
4. Super Scratch Programming Adventure! Learn to Program. — No Starch Press, 2012. — 160 p. — ISBN 978-1-59327-409-2, 978-1-59327-531-0.
5. Wikipedia.org/История создания QBasic
6. Андреев В.И. Эвристическое программирование учебно – исследовательской деятельности [в обучении естественным предметам]. – Казань, 1983. - С. 67-123.
7. Барномаи дарсии МТМУ. Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2022
8. Голиков Д. В., Голиков А. Д. Книга юных программистов на Scratch. — SmashWords, 2013. — ISBN 978-1310227554.
9. Журавлёв А.П., Павлюк Н.Д. Язык и компьютер. М.: Просвещение, 1989. - 160 с.

10. Каймин В. А. и др. Основы информатики и вычислительной техники. М.: Просвещение, 1989-106 с.
11. Китоби дарсӣ. Scratch барои навомӯзон. Ҷонмаҳмадов И., Суфиев Х.

ТАРТИБ ВА АЗНАВСОЗИИ БАРНОМАҲОИ ТАЪЛИМИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ, ДАР КУРСИ ИНФОРМАТИКА

Дар мақолаи мазкур мақсад ва вазифаҳои тадқиқи масъалаи «Тартиб ва азнавсозии барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, дар курси информатика» дуруст муайян гардидааст. Ҳангоми кор карда баромадани мақола аз адабиёти илмӣ, методӣ ва таълимӣ васеъ истифода намуда, омӯзиши барномаҳои таълимиро ба воситаи барномаҳои замонавӣ бо мисолҳо ва графикаҳо мушаххас нишон додаам. Дар иҷрои кор фаъолияти мустақилонаи омӯхтани адабиёти илмиро дохил намуда, ҳамзамон роҳҳои баланд бардоштани таълим ва маҳорати донишҷӯёнро низ қайд намудаам. Дар мақола таҳлили маводҳои илмӣ – методӣ оид ба роҳҳои гуногуни татбиқшавии барномаҳои компютерӣ баррасӣ шуда, махсусан барномаи Scratch – ҳамчун барномаи тавсиявӣ бо мисолҳо ва аёниятҳо оварда шудааст.

Калидвожаҳо: алгоритм, барномаи таълимӣ, забони барномасозӣ, Скретч, интерфейс, рангҳо, спрайт, эҷоднокӣ, техкикаи навтарин, барномаи дарсӣ, информатсия

РЕГУЛИРОВАНИЕ И ОБНОВЛЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ ИНФОРМАТИКИ

В данной статье правильно определены цель и задачи исследования по проблеме «Регулирование и обновление образовательных программ общеобразовательных учреждений в процессе информатики». При подготовке статьи я широко использовал научную, методическую и учебную литературу, показал изучение образовательных программ через современные программы с примерами и графикой. В выполнение работы я включил самостоятельную деятельность по изучению научной литературы, при этом также отметил пути повышения образованности и навыков учащихся. В статье рассматривается анализ научно-методических материалов по различным способам реализации программ для ЭВМ, в частности программы Scratch как рекомендуемой программы с примерами и иллюстрациями.

Ключевые слова: алгоритм, учебная программа, язык программирования, Scratch, интерфейс, цвета, спрайт, творчество, новейшие технологии, учебная программа, информация

REGULATION AND RENOVATION OF EDUCATIONAL PROGRAMS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS, IN THE COURSE OF INFORMATICS

In this article, the purpose and tasks of the research on the issue of "Organization and renovation of educational programs of general secondary education institutions in the course of informatics" are correctly defined. While working out the article, I made extensive use of scientific, methodical and educational literature, and showed the study of educational programs through modern programs with examples and graphics. In the performance of the work, I included the independent activity of studying scientific literature, and at the same time, I also noted the ways to improve the education and skills of students. The article discusses the analysis of scientific-methodical materials on various ways of implementing computer programs, especially the Scratch program as a recommended program with examples and illustrations.

Keywords: algorithm, curriculum, programming language, Scratch, interface, colors, sprite, creativity, latest technology, curriculum, information

Маълумот дар бораи муаллиф: Суфиев Хайриддин Латифович, ассистенти кафедраи методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa: 735360, ҶТ. ш. Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров – 16. Тел.: 985451613, сур. электронӣ: khayriddin_sufie@mail.ru

Информация об авторе: Суфиев Хайриддин Латифович, ассистент кафедры методика обучение информатики, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ. г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: 985451613, Электронная почта: khayriddin_sufie@mail.ru

Information about the author: Sufiev Khayriddin Latifovich, of department methodology for studying informatics, Kulob State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT. Kulob, str. S. Safarov - 16. Tel.: 985451613, Post. e-mail: khayriddin_sufie@mail.ru

УДК:00+01+36.1 (2-тоҷ)
ББК:70+71+73 (2-тоҷ)
Т-83

ХОНИШ ВА ТАЪЛИМИ МАТНҲОИ АХЛОҚӢ ДАР НАЗАРИЯИ МУОШИРАТ ВА ФАЪОЛИЯТИ СУХАНВАРИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 5

Тоҳириён Ш.А., н.и.ф., дотсент, Атоева Ш. Б., унвонҷӯ
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ

Дар шароити кунунии баҳамназдикшавии фарҳангҳо масъалаи тарбияи ахлоқии наварасону ҷавонон мушкилтар мегардад. Ин сабабҳо ва омилҳои зиёде дорад. Аввалан, имрӯз дастрасии ҳамагонӣ ба интернет ва гаджетҳо (компютер, телефонҳои ҳушманд, планшетҳо), ҳузур дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва мессенҷерҳои гуногун, муҳити беруна ба рафтори маънавӣ ва ахлоқии наврасон таъсири хеле амиқ дорад. Маҳз ҳамин таъсир тарбияи ахлоқии наврасонро дар заминаи арзишҳои миллию фарҳангӣ мушкил мегардонад.

Тарбияи матнҳои ахлоқӣ ба маънои васеи илми педагогӣ, равоншиносӣ як раванди бисёрҷанбаест, ки ба ташаккули шахсият оварда мерасонад, рафтори ахлоқии шахсро танзим мекунад. Ташаккули аъмоли ахлоқӣ одатҳо, эҳсосот, дониш, ақида, эътиқод, идеалҳоро дар бар мегирад. Дониши ахлоқӣ қодир аст, ки фаъолияти одамро дар сатхи шуур танзим намояд.Тарбияи ахлоқии инсон раванди пайваста ба арзишҳои олии мавҷудияти он мебошад.

Фаъолиятҳои коммуникативӣ бо муомила иртибот доранд. Хонандагон дар мактаб на танҳо дониш, балки байни худ якҷоя амал карданро ёд гиранд, ба манфиати ҷомеа хоҳад буд.

Хонандагон омӯзанд, ки андешаҳои худро баён карда тавонанд, барои бовар кунонидан далелҳои боэътимод оранд, бо ҳарифи худ созиш карда тавонанд. Онҳо бо ҳамсинфон муносибати хайрхоҳонаро ба роҳ монда, ихтилофоти рухдодаро ҳал намуда, ҳамкориро амалӣ созанд, ҳамчунин, донишро самаранок фаро гирифта, маҳорати даркориро ба даст оранд.

Ба фаъолияти таълим омилҳои зеринро мансуб медонанд:

- ба роҳ мондани муколама;
- баён ё нақл кардани ақидаҳо ва нуқтаи назари худ;
- дифоъ кардан аз нуқтаи назари худ;
- шунидани андешаҳои дигарон;
- ҳалли ихтилофот.

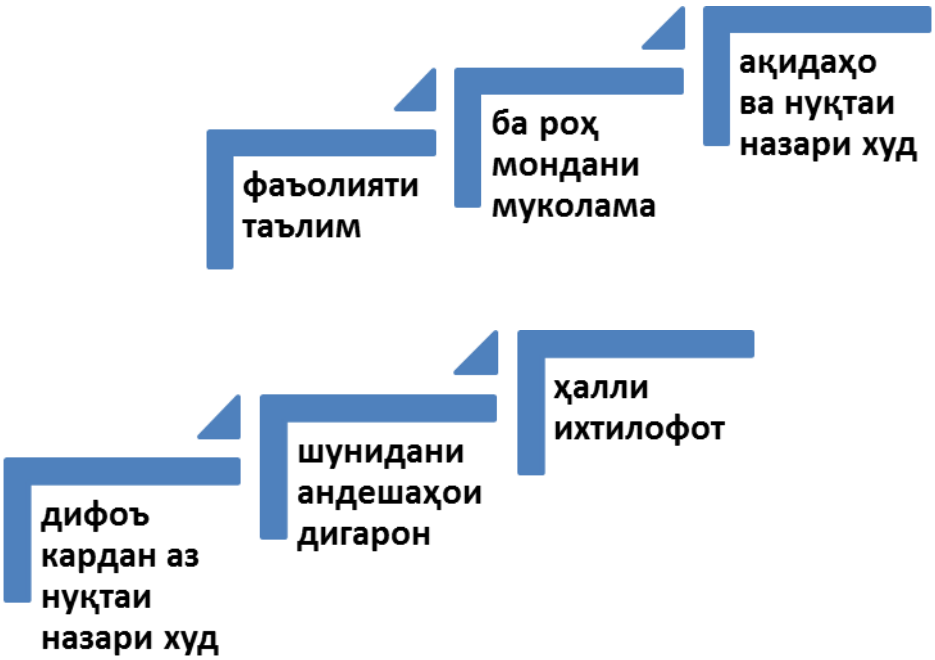

Дар салоҳиятҳои коммуникативӣ матнҳо (хоҳ хурд бошанд, хоҳ калон), дар ҳаҷми як роман нақши муҳим доранд. Оид ба ҳаҷми матн то ҳол олимон ба як андешаи воҳид наомадаанд. Иддае ҳар чизи навиштаро, ҳатто як ҷумларо матн мегӯянд. Мо таърифи матнро ин тавр гуфтем:

Саволгузорӣ	Таъриф
Матн чист?	Ду ва зиёда ҷумлаҳое, ки аз рӯйи маъно ва грамматика бо ҳам алоқаманд шуда, як маъноро ифода мекунанду мавзуи асосӣ, охир ва анҷом доранд, матн ном доранд. Дар ташкилёбии матн воҳидҳои гуногуни забонӣ ширкат мекунанд.

Бояд таъкид кард, ки аз синфҳои ибтидоӣ омӯзиши унсурҳои одии матн оғоз меёбад. Тамоми матнҳо ба се навъ ҷудо мешаванд: ҳикоягӣ, тавсифӣ, муҳокимавӣ, ки ҳаҷман гуногунанд. Баъзан чунин мешавад, ки матни ҳикоягӣ унсурҳои навъи муҳокимавӣ ва ё тавсифиро фаро мегирад.

Ҳама гуна матн ахбореро фаро мегирад. Таҳиягари матн ҳавасманд аст, ки ин ахбор барои хонанда фаҳмою дастрас бошад. Барои он ки матн фаҳмо шавад, он бояд ба чанд талабот: алоқамандии ҷумлаҳо сарҳатҳо, мантиқан дурустӣ, мураттабию пайдарпайии ҷумлаҳо ва ғайра таъмин бошад. Барои он ки матн таъсиргузор бошад, дар он воситаҳои гуногуни тасвир истифода мешаванд. Матн хусусиятҳои гуногун дорад. Таҳиягари матн бояд як қатор шароитҳоро ба ҳисоб гирад: матн бо чӣ мақсад таҳия мешавад, адресати он кист, дар кадом услуб навишта хоҳад шуд ва монанди инҳо.

Тарбияи ахлоқии наврасон ҳадафи баҳснашаванда ва муҳимтарини ҳар ҷомеа мебошад. Камбудию норасоиҳо дар тарбияи ахлоқӣ ба ҷамъият зарари ниҳоят вазнини маънавӣ мерасонад.

Дигаргуниҳое, ки дар тӯли солҳои зиёд дар ҷомеаи кишвари мо ба амал омадаанд, зарурати аз ҷиҳати назариявӣ аз нав дида баромадани низоми арзишҳоро ба миён оварданд. Ҳамин давраи гузариш ба ахлоқи ҷавонони имрӯза таъсири амиқ гузошт, ки дар натиҷа мо дар ҷавонон нодида гирифтани таҷрибаи наслҳои пешин, андешаҳои калонсолон, нобоварӣ ба идеалҳо, афзалият додан ба арзишҳои моддӣ дар муқоиса бо арзишҳои маънавӣ, худпарастӣ ва монанди инҳоро мушоҳида мекунем. Аз ин рӯ, тарбияи ахлоқии хонандагон ҳамчун омили асосии солимии ҷисмонӣ имрӯз аз додани донишу маҳорат аҳамияти камтар надорад. Гузаштагони мо хеле бамаврид гуфтаанд, ки “Кӯдак азиз аст, аммо одобаш аз он ҳам азизтар”. Ба ташаккули шахсияти ахлоқӣ шароитҳои ичтимоӣ ва омилҳои биологӣ таъсир мерасонанд, аммо омилҳои

педагогӣ аз ҳама муҳимтаранд, зеро онҳо дар муқоиса бо ҳамаи навъҳои дигари тарбия идорашаванда мебошанд, ки ба инкишоф додани як навъ муносибат нигаронида шудаанд.

Дар педагогика роҳу воситаҳои гуногуни тарбия вуҷуд дорад, аммо яке аз роҳҳои ниҳоят самараноки тарбия истифодаи матнҳои таълимӣ ва адабиёти бадеӣ мебошанд.

Адабиёти бадеӣ воситаи тавонои тарбияи идеявию сиёсӣ ва ахлоқии хонандагони синфи 5 дар роҳи ташаккули шахсияти онҳо мебошад. Санъати каломи бадеӣ одамонро баҳри ноил шудан ба максадҳои умумӣ ба ҳам наздик мекунад, ба онҳо фароғати хониш мебахшад, ҳиссиёти начибонаро инкишоф медиҳад, меҳру муҳаббат ва кӯшиш ба зебоӣ, муносибати эҷодӣ ба ҳаётро тарбия мекунад. Аҳамияти тарбиявии адабиёт бевосита ба нақши маърифатии он вобаста аст. Мазмуни адабиёти бадеӣ ва умуман матнҳои таълимие, ки интихоб мешаванд, ба хонандагони синфи 5 барои мушоҳида ва мулоҳиза имкониятҳои фаровон медиҳанд. Образҳои бадеӣ ба таври механикӣ инъикос намеёбанд: нависанда ҳодисаҳои характернокро интихоб карда, онхоро дар тахайюли эҷодии худ умумӣ, типӣ мегардонад, коркард менамояд, кӯшиш мекунад, ки ҳаётро дар ҳаракат, инкишофи он инъикос намояд, намунаҳои онро ошкор намояд ва муносибати худро тасвиршуда ифода намояд. Нависанда ба ҳодисаҳои ҳаёти тасвиркардааш аз рӯйи идеалҳои ахлоқӣ, ҷамъиятию сиёсӣ ва эстетикии худ баҳо медиҳад.

Интихоби матнҳои тарбиявӣ ҳангоми таълим имкон медиҳанд, ки хонандагони синфи 5 дар хусуси ҳаёти ояндаи худ фикр карда, дар такя ба ғояҳои асосии матн, адабиёти бадеӣ, бояд ба сӯйи ҳадафҳои баланди иҷтимоӣ майл пайдо мекунанд. Ба замми ин муҳим аст, ки чунин матнҳо дар хонандагон малакаҳои барои зиндагии оянда муҳимтаринро низ тарбия намоянд. “Ба андешаи ин ҷониб, матнро аввал хондан ва баъд навиштан лозим аст. Матн аз ҷиҳати маъно бисёр ҷолиб аст. Бо ин матн ҳам шифоҳӣ ва ҳам хаттӣ корҳоеро анҷом додан мумкин аст. Ва беҳтар аст, ки баъди хондан маънои онро хонандагон шарҳ диҳанд. Шояд дар аввал ба он чандон сарфаҳм нараванд, зеро дар матн маъно бо лутфи танзомез омехта баён гаштааст” [2, с. 25]. Таваҷҷуҳ накардан ба тарбияи хонандагон боиси ба вуҷуд омадани проблемаҳои гуногун дар ояндаи онҳо мегардад. “Дараҷаи пасти тарбияи ахлоқӣ аксаран натиҷаи инфантилизми онҳо, набудани меъёрҳои баҳодиҳии аниқ, мавқеи фаъоли зиндагӣ, ташаккул наёфтани натиҷаҳои рафтори онҳоро пешбинӣ карда натавонистани натиҷаҳои рафтори онҳо, сабукфикрӣ, нарасидани маънавият мебошад [10, с. 25].

Тарбияи ахлоқӣ ин ташаккули мақсадноки системаи муносибатҳои ахлоқии байни хонандагон: ба одамон, ҷомеа, Ватан, худ ва меҳнат ҳамчун муносибати моддӣ ба шахс мебошад. Инкишофи маданият на танҳо ғанӣ шудани дониш дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт ва муносибатҳои одамон, такмили афкору ҳиссиётро пешбинӣ мекунад, балки чизи асосӣ дар шахс инкишоф додани хусусиятҳои ҷамъиятӣ, дуруст дарк намудани маънои олии он аст.

Аз нуқтаи назари А. Леонтев, «Тарбия аз он вақт сар мешавад, ки мо, калонсолон бо якҷоягии хонандагон ягон масъаларо ошкор карда, роҳҳои ҳалли онро ҷустуҷӯ мекунем» [7, с. 25]. Татбиқи принсипи мушкилотнокӣ бо механизми боваркунонӣ алоқаманд аст, ки он ҳамчун таъсири зеҳнӣ ва эмотсионалӣ ба кӯдак фаҳмида мешавад, ки дар асоси мантиқ, далелҳо, мусоидат ба ташаккули ақидаҳо ва эътиқодҳои ахлоқӣ мебошад.

Ҳангоми омӯхтани осори классикони адабиёти тоҷик, вобаста ба мавзуъҳои гуногуни ахлоқӣ матнҳои осори онҳоро истифода намудан мумкин аст. Масалан, ахлоқи волои инсонӣ, ҷавонмардӣ, ҳимматбаландӣ, хоксорӣ дар осори Рӯдакӣ, ватандӯстиву қаҳрамонӣ, осори Фирдавсӣ, тарғиби дониш, ифтихори миллӣ осори Ибни Сино, адолат ва сахо осори Низомӣ, Мавлавӣ, Ҷомӣ ва монанди инҳо.

Аслан осори классикони адабиёти мо пурмуҳтавотарин дастури ахлоқию тарбиявӣ ҳастанд. Ҳамин гуна масъалаҳои гуногуни ахлоқиро аз осори адибони муосир гирифтан мукин аст. аз ҳама хуб дар ин маврид муносибатест, ки хонанда тавассути

супоришҳо ба пайдо кардани унсурҳои ахлоқ роҳнамоӣ карда шавад. Имрӯз бо шиор партофтан дар бораи эҳтироми калонсолон, саховатмандӣ, ватандӯстӣ наврасонро тарбия кардан номумкин аст, балки лозим аст, ки тавассути мисолҳо аз осори адибон, матнҳои матбуотӣ ва сомонаҳо хонандагонро бо мушкилот ва масъалаҳо рӯ ба рӯ сохт, муносибати хонандагонро тавассути саволгузорӣ ва муҳокима баррасӣ намуд ва онҳоро бо ин роҳ ба инсонгароӣ, ватандӯстӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои миллию умумибашарӣ роҳнамоӣ кард.

Бар асоси гуфтаҳои боло тарбияи ахлоқӣ ба воситаи матнҳо фароҳам овардани шароит барои тарбияи шахсе мебошад, ки кӯшиш мекунад, ки бо виҷдонаш созгор зиндагӣ кунад. Дар ҷомеаи муосир ҷойивазкунии одамон аз як минтақа ба минтақаи дигар, аз як кишвар ба кишвари дигар хеле афзоиш меёбад, ин моро водор мекунад, ки хонандагонро ба чунин як шароити нав, талаботи нав омода намоем. Ин аз омӯзгорон интихоби ниҳоят нуктасанҷонаи матнҳоро талаб мекунад, ки лозим мешавад, на танҳо матнҳоро аз адабиёти тоҷик, инчунин аз адабиёти халқу миллатҳои гуногун интихоб намоянд.

Адабиёт:

1. Аверинцев С. С. Поэтика ранне византийской литературы. - М., 1977.
2. Аминов С. Методика обучения текстообразованию на уроках таджикского языка. 13.00.02 - методика обучения родного языка: Дисс…. канд. пед. наук. – Душанбе, 1995. -164 с.
3. Богданова О. Ю. Методика преподавания литературы: учеб. Для студ. пед. Вузов / О. Ю. Богданова, С. А. Леонов, В. Ф. Чертов; под ред. О. Ю. Богдановой. – 2 – е изд. - М.: Издат. Центр «Академия», 2002.
4. Галимова Л. М. Без доброты и сострадания нет человека // Литература в школе. - 2003. - №7. - С. 44 - 45.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. - М.: Изд-во
6. «Русский язык», 1999г.
7. Леонтев А. Педагогическое общение / А. Леонтев, – Москва: Знание, 1979. – 48 с.
8. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – 4 изд. - М.: 2002.
9. Словарь русского языка: в 4-х т. - М.: Изд-во «Русский язык», 1984.
10. Соловцова И.А. Законы духовной жизни человека как основа духовного воспитания / Сост. И.А. Соловцова; под ред. Н.М. Борытко // Проблемы духовного воспитания. Гуманитарно-целостный подход: матер. «круглого стола», 20 октября 2005г. - Волгоград: ТЦ «ОПТИМ», 2006.
11. Сухомлинский В. А. Овоспитании. - М.: Изд-во «Политическая литература», 1973.
12. Щуркова Н. Нравственное воспитание школьников // Воспитание школьников. - 1990. - №1. - С. 13 - 15.

ЧТЕНИЕ И ПРЕПОДАВАНИЕ НРАВОУЧИТЕЛЬНЫХ ТЕКСТОВ В ТЕОРИИ ОБЩЕНИЯ И РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ 5-Х КЛАССОВ

Воспитание нравственных текстов в широком смысле педагогической науки, психологии представляет собой многогранный процесс, который ведет к формированию личности, регулирует нравственное поведение человека. В формирование нравственных поступков входят привычки, чувства, знания, идеи, убеждения, идеалы. Нравственное знание способно регулировать деятельность человека на уровне сознания Нравственное воспитание человека есть непрерывный процесс к высшим ценностям его существования.

Коммуникативная деятельность связана с взаимодействием. В интересах общества, чтобы учащиеся получали не только знания, но и сотрудничество между собой.

В статье описаны методы внедрения способов и средств воспитания нравственности в преподавание таджикской литературы. Использование этих методов

дает навыки и умения самостоятельно изучать, усваивать и реализовывать предметы таджикской литературы. Внедрение таких нововведений в виде конкретных примеров и их анализ представлен в статье как гипотеза.

Ключевые слова: текст, преподавание, учебник, таджикская литература, образование, учитель, читатель.

READING AND TEACHING MORALIZING TEXTS IN THE THEORY OF COMMUNICATION AND SPEECH ACTIVITY OF 5TH GRADE STUDENTS

Education of moral texts in the broad sense of pedagogical science, psychology is a multifaceted process that leads to the formation of personality, regulates the moral behavior of a person. The formation of moral deeds includes habits, feelings, knowledge, ideas, beliefs, ideals. Moral knowledge is able to regulate human activity at the level of consciousness. The moral education of a person is a continuous process towards the highest values of his existence.

Communicative activity is connected with interaction. It is in the interests of society that students receive not only knowledge, but also cooperation among themselves.

The article describes the methods of introducing methods and means of moral education in the teaching of Tajik literature. The use of these methods gives the skills and abilities to independently study, assimilate and implement the subjects of Tajik literature. The introduction of such innovations in the form of specific examples and their analysis is presented in the article as a hypothesis.

Key words: text, teaching, textbook, Tajik literature, education, teacher, reader.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шаҳлои Абдуализодаи Тоҳириён – номзади илмҳои филология. Мудири шуъбаи фанҳои филологияи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Тел.: + 992 884 088 123, e-mail: Shahlo_vak @mail.ru.

Атоева Шукрона Бозоралиевна – унвонҷӯйи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 16 – и ноҳияи Шоҳмансури шаҳри Душанбе.

Сведения об авторах: Шахлои Абдуализодаи Тохириён – кандидат филологических наук, заведующий отделом филологических дисциплин Института развития образования имени Абдурахман Джами Академии образования Таджикистана. Тел.: + 992 884 088 123, e-mail: Shahlo_vak @mail.ru.

Атоева Шукрона Бозоралиевна - соискатель Института развития образования им. Абдуррахмана Джамии Академия образования Таджикистана, учитель общеобразовательного учреждения №16 Шохмансурского района города Душанбе.

Information about the authors: Shakhloi Abdualisodai Tokhiriyon – Candidate of Philological Sciences. Head of the Philology Department of the Institute of Educational Development named after Abdurakhman Jomi of the Academy of Education of Tajikistan. Phone: + 992 884 088 123, e-mail: Shahlo_vak @mail.ru.

Atoeva Shukrona Bozoralievna - applicant for the Institute for the Development of Education. Abdurrahman Jamiya Academy of Education of Tajikistan, teacher of the general education institution No. 16 of the Shokhmansur district of Dushanbe.

УДК:74.+71.1 (2-тоҷ)
ББК:01+00.1 (2-тоҷ)
Ҳ-67

ТАШКИЛИ КОРИ МУСТАҚИЛОНАИ ХОНАНДАГОН ДОИР БА МАВЗУИ «ФИГУРАҲОИ ГЕОМЕТРӢ ОДДИТАРИН ВА ХОСИЯТҲОИ ОНҲО»

Ҳакимзода Н., докторанти PhD
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Маълум аст, ки солҳои охир ба ҷойи дарсҳои якранги қолабӣ аз геометрия шаклу методҳои нави таълим ба амал омадаанд, ки дар ин кор ҳисса ё саҳми омӯзгорони навовару эҷодкори ҷавон бениҳояд калон аст.

Омӯзгорони ботаҷриба аз дарсҳои анъанавии то ҳанӯз давом карда истода, ҳамчун дарсҳои ба талаботи ҳозира ҷавоб дода наметавонистагӣ даст кашида истодаанд. Онҳо ҷараёни ҳар як дарси геометрияро раванди ягонаи ташаккул ёфтани донишҳои нав, санҷиши дониш, маҳорат ва малакаҳои амалии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дониста, шаклу намудҳои гуногуни корҳои мустақилонаи хонандагонро бо истифода аз таълими салоҳиятнок самаранок истифода мебаранд.

Масъалаи мазмун ва ташкили корҳои мустақилонаи хонандагон дар адабиётҳои педагогӣ-психологӣ ва таҳқиқотҳои методӣ ниҳоят кам татқиқ ёфтааст. Аз ин рӯ, ин масъала масъалаи мубрами ин замон маҳсуб меёбад.

Дар хонандагон ташаккул додани маҳорати мустақилона аз бар намудани донишҳои нав ва истифодабарии онҳо дар амал, яке аз мушкилотҳои ҳозиразамони методикаи таълими геометрия ба ҳисоб меравад.

Масъалаи мазкур дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ масъалаи умумӣ буда, дар тадриси фанни геометрия тарафҳои гуногуни ин масъала мавриди тадбиқ қарор ёфтааст[10, с. 7].

Асоси ташкили кори мустақилона аз худи хонандагон вобаста мебошад. Ба таври дигар гӯем, агар мо то ҳаёти талаба, хусусиятҳои рӯҳониву ҷисмонӣ, шароити зиндагӣ ва муҳити онро наомӯзем, пешрафти онҳоро дар таълим дуруст ба роҳ монда наметавонем. Ин орзӯи деринаи олимони равоншинос, педагогика ва методистон мебошад. Чӣ олимони Шарқ ва чӣ Ғарб дар таҳқиқотҳои худ таъкид намудаанд, ки аввал бояд хонандаро омӯхт, донист ва баъд мувофиқи имконияташ шароити таълимро муҳайё намуд[6].

Ба ҳамин маънӣ, Абӯалӣ ибни Сино ба масъалаҳои омӯзиш машғул шуда, таъкид менамуд, ки “илмомӯзӣ мувофиқи қобилияту истеъдоди кӯдак ба роҳ монда шавад”[12, с. 8 – 11]. Гузориши муосири мақсади таълим талаб мекунад, ки методҳои таълимӣ мукаммал гардонида шуда дар мавриди истифодаи амалии онҳо дар мактаб бояд барои ҳамаҷониба инкишоф ёфтани қобилияти эҷодии таълимӣ ва касбии хонанда мусоидат намояд, талаботро ба худомӯзӣ, худмукаммалсозӣ ба вуҷуд орад ва барои минбаъд ташаккулёбии онҳо ёрӣ расонад.

Ин тадқиқот барои донишҳои геометрӣ низ ҷой доранд. Вале омӯзиши барномавии курси геометрия дар мактаби миёна бо мушкилиҳои зиёд ба хонандагон ба даст меояд. Ин бошад, аз сабаби характери абстрактӣ доштани худи ин фан вобаста аст. Геометрия ҳамчун фанни абстрактӣ аз дигар донишҳое, ки дар мактаби миёна таълим дода мешаванд бо он фарқ мекунад, ки предмети омӯзиши он ашёҳоеанд, ки дар олами моро иҳотакунанда амиқ мавҷуданд; онҳо шаклҳои фазоӣ ва муносибатҳои миқдории ин ашёҳоро ташкил медиҳанд[10, с. 18].

Вазифаи ҳар як илм ба ихтиёри одам додани методҳоест, ки бо ёрии онҳо гузаштани ин ё он ҳодисаро пешакӣ донистан имконпазир аст. Ба таври дигар гӯем, илм

бояд одамро дар маънидоди гузашта ва пешгӯии оянда ёрӣ расонад. Танҳо дар ҳамин сурат ҳодисаҳои табиатро бар нафъи инсон истифода кардан мумкин аст [6].

Дар ин ҷо мо оиди ташкили кори мустақилонаи хонандагон дар мавзуи “Фигураҳои геометрӣ оддитарин ва хосиятҳои онҳо” муфассалтар истода мегузарем.

Геометрия илм дар бораи хосиятҳои фигураҳои геометрӣ мебошад. Калимаи «геометрия» калимаи юнони буда, маъноояш «заминчекунӣ» аст. Чунин ном бо татбиқи геометрия ба ченкуниҳо дар маҳал алоқаманд аст.

Мисолҳои фигураҳои геометрӣ: секунҷа, квадрат, давра ва ғайра мебошад.Фигураҳои геометрӣ гуногуншакл мебошанд. Як қисми фигураи геометрии дилхоҳ фигураи геометрӣ мебошад. Ҷамъи чандин фигураҳои геометрӣ боз фигураи геомерӣ мебошанд.

Геометрия дар амалия татбиқи васеъ дорад. Ҳам коргар, ҳам инженер, ҳам меъмор ва ҳам расом геометрияро донистанашон лозим аст. Хулоса ҳама геометрияро донистан лозим аст. Геометияе, ки дар мактаби миёна меомӯзем геометрияи евклидӣ ном дорад. Ин ном башарафи олими Юнони қадим (асри ||| то давраи мо), ки доир ба математика китоби аҷоиби «Ибтидо» - ро навиштааст гузошта шудааст. Дар муддати вақти дуру дароз геометрия аз ин китоб омӯхта мешавад.

Геометрия ба ду қисм ҷуддо мешавад. Плниметрия ва стереометрия. Мо геометрияро аз планиомерия саркарда меомезем. Плнометрия як фасли геометрие мебошад, ки фигураҳои ҳамвориро меомӯзад. Фигураҳои асосӣ содатарини геометрия инҳо мебошанд: секунҷа, чоркунҷа, давра ва ғайра.

Нуқта - он аст, ки ҳеҷ қисм надорад.

Хати рост – дарозии бе бар аст.

Нуқтаҳоро бо ҳарфҳои калони лотини A,B,C,D… ва ғайраҳо ишора мекунанд. Хатҳои ротсро бошад бо ҳарфҳои хурди лотинӣ a,b,c,d… ва ҳоказо ишора мекунанд.

Хосиятҳои асосии тааллуқияти нуқтаҳо ва хатҳои рост

1⁰) Хати рост чихелеки бошанд, нуқтаҳое мавҷуданд, ки ба ин хатирост тааллуқ доранд, ва нуқтаҳое мавҷуданд, ки ба ин хати рост тааллуқ надоранд.

2⁰) Аз ду нуқтаи дилхоҳ хати рост гузаронидан мумкин аст ва фақат якто. Ду хатҳои рости гуногун ё якдигарро намебуранд ё якдигарро фақат дар як нуқта мебуранд.

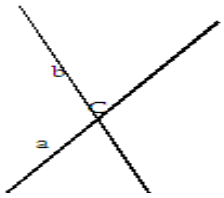

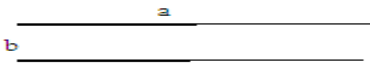

Хосиятҳои асосии мавқеъи байни якдигарии нуқтаҳо дар хати рост ва дар ҳамворӣ.

Қисми хати росте, ки аз ҳаммаи нуқтаҳои ин хати рост ташкил ёфтааст порча номида мешавад. Ин нуқтаҳои додашуда нуғҳои порча номида мешаванд. Порча бо нишони нуғҳои он ишорат карда мешаванд. Вақтеки «порчаи AB» мегӯем ё менависем порчаеро дар назар дорем, ки нуғҳояш дар нуқтаҳои AB мебошад.

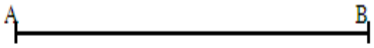

Агар нуғҳои ягон порча ба як нимҳамворӣ тааллуқ дошта бошад, онгоҳ порча хатиростро намебурад. Агар нуғҳои порча ба ду нимҳмворӣ тааллуқ дошта бошад онгоҳ порча хатиростро мебурад.

1⁰) Аз се нуқтаи хати рост фақат яктоаш дар байни дутои дигараш воқеъ

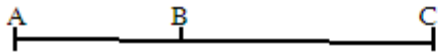

мебошад.

2⁰) Хати рост ҳамвориро ба ду нимҳамворӣ ҷудо мекунад.

Нимхати рост

Бигузор а хати рост ва А нуқтаи он бошад, аз нуқтаи А хати рости b – ро, ки аз хати рости а тафовут дорад, мегузаронем. Хати рости b ҳамвориро ба ду нимҳамвориҳо тақсим мекунад. Қисми хати ростести а ки аз ҳаммаи нуқтаҳои ин хати рости мутааллиқи як нимҳамворӣ ташкил ёфтааст, нимхати рост ё нур номида мешаванд. Нуқтаи А нуқтаи ибтидои нимхатирост номида мешавад. Хати рости b хати рости а ро ба ду нимхатҳои рост тақсим мекунад. Ин нимхатҳои рост нимхатҳои рости пуркунанда номида мешавад. Нимхатҳои ростро бо ҳарфҳои лотини хурд ишорат карда мешаванд. Нимхатҳои ростро бо ду нуқта ҳам ишорат кардан мумкин аст.

Хосиятҳои ченкардани порчаҳо ва кунҷҳо

Барои ченкардани порчаҳо асбобҳои ченкунандаи гуногун истифода карда мешавад. Асбоби соддатарин хаткашаки тақсимотдор мебошад. Дарозии порча ба суммаи дарозиҳои қисмҳои он баробар аст.

1⁰) Ҳар як порча дарозии муайян аз сифр калон дорад. Дарозии порча ба ҳосили ҷамъи дарозии қисмҳое, ки нуқтаи дилхоҳи он ҷудо карда аст, баробар мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки агар дар порчаи АВ нуқтаи дилхоҳои С нишона карда шавад, онгоҳ дарозии порчаи АВ ба ҳосили ҷамъи дарозии порхаҳои АС ва ВС баробар мешавад. Дарозии порчаи АВ масофаи байни нуқтаҳои А ва В номида мешавад.

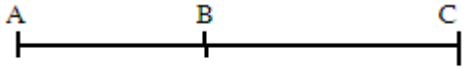

2⁰) Ҳар як кунҷ ченаки градусии муайяни аз сифр калон дорад. Куни кушод ба 180^0 баробар аст. Ченаки градусии кунҷ ба ҳосили ҷамъи ченакҳои градусии кунҷҳое, ки нури дилхоҳи аз байни тарафҳои он гузаштагӣ ташкил додаст, баробар мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки агар нури с аз байни тарафҳои кунҷи (ab) гузарад, онгоҳ кунҷи (ab) ба ҳосили ҷамъи кунҷҳои (ac) ва (bc) баробар аст[7, С. 5 - 20].

Хосиятҳои асосии кашидани порчаҳо ва кунҷҳо

1⁰) Дар нимхати рости дилхоҳ аз нуқтаи ибтидоаш порчаи дарозиаш маълум кашидан мумкин аст, ва фақат якто.

2⁰) Аз нимхати хости дар нимҳамвории додашуда кунҷи ченаки градусиаш маълум аз 180^0 хурд кашидан мумкин аст, ва фақат якто.

БО ИН МАҚСАД МАСЪАЛАҲОИ ЗЕРИНРО ҲАЛ МЕКУНЕМ:

1. Дарозии порчаи ишорашударо ёбед.

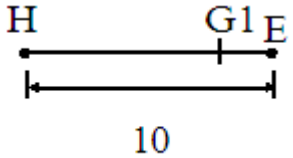

Д.Ш.аст.
HE = 10см
GE = 1см
HG = ?

Ҳал: Аз рӯи расм дарозии порчаи HG – ро меёбем.
HE = GE + HG;
HG =HE – GE =10см–1см =9см.

Ҷавоб: 9см.

Масъалаҳои зеринро барои кори мустақилона пешниҳод менамоем:

1. Порчаи KL-ро ёбед.

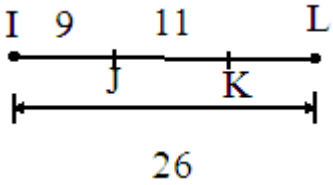

Ҷавоб:

2. Порчаи EC ёфта шава.

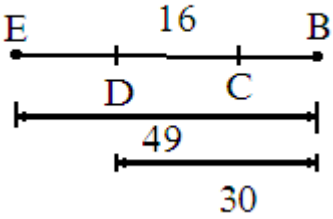

Ҷавоб:

3. X-ро ёбед.

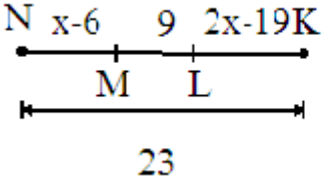

Ҷавоб:

4. Порчаи CF-ро ёбед.

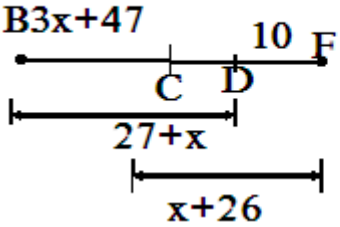

Ҷавоб:

5. Порчаи EG-ро ёбед.

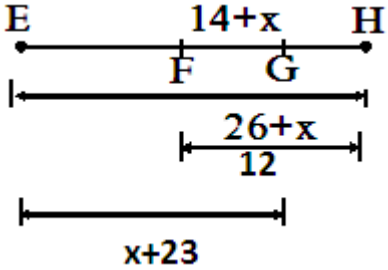

Ҷавоб:

Масъалаҳои тестиро барои мустақилона пешниҳод менамоем.

1. Дар порчаи AB-и дарозиаш 15м нуқтаи C нишона карда шудааст. Дарозии порчаҳои AC ва BC чун 2:3 нисбат доранд, дарозии порчаҳои AC ва BC-ро ёбед.

A) 6 ва 9; B) 6 ва 10; C) 6 ва 7; D) 6 ва 5.

2. Дар порчаи дарозиаш 18м нуқтаи C нишона карда шудааст. Агар порчаи AC аз порчаи BC ду маротиба дарозтар бошад, дарозии порчаҳои AC ва BC-ро ёбед.

A) 6 ва 12; B) 7 ва 10; C) 5 ва 6; D) 1 ва 2.

3. Дарозии порчаи AB-и дарозиаш 16м нуқтаи C ишора карда шудааст. Агар нуқтаи C миёнаҷои порчаи AB бошад, дарозии порчаҳои AC ва BC-ро ёбед.

A) AB = BC =8м; B) AB = BC =10м; C) AB = BC =6м; D) AB = BC =7м.

4. Нури а аз байни тарафҳои кунҷи (cd) мегузарад. Агар <(ac)=35^0 , <(ad)=75^0 бошад, кунҷи (cd)-ро ёбед.

A) 110^0; B) 100^0; C) 120^0; D) 90^0.

5. Нури в аз байни тарафҳои кунҷи (cd) мегузарад. Агар <(вс)=57^0, <(вd)=62^0 бошад, кунҷи (cd)-ро ёбед.

A) 119^0; B) 109^0; C) 129^0; D) 120^0.

6. Нури с аз байни тарафҳои кунҷи (ав) мегузарад. Агар <(ас)=78^0, <(св)=80^0 бошад, кунҷи (ав)-ро ёбед.

A) 158^0; B) 159^0; C) 168^0; D) 157^0.

7. Оё нури с аз байни тарафҳои кунҷ(ав) мегузарад, агар кунҷи <(ас)=30^0, <(св)=80^0 , <(ав)=50^0 бошад.

A) Нури с аз байни тарафҳои кунҷи (ав) намегузарад; B) Нури с аз байни тарафҳои кунҷи (ав) мегузарад; C) Нури а аз байни тарафҳои кунҷи (ас) намегузарад; D) Нури а аз байни тарафҳои кунҷи (ас) мегузарад.

8. Аз байни тарафҳои кунҷи (ав), ки ба 60^0 баробар аст, нури с мегузарад. Агар ченакҳои градусии кунҷҳои (ас) ва (вс) чун 2:3 нисбат дошта бошад, кунҷҳои (ас) ва (вс)-ро ёбед.

A) <(ас)=24^0 ва <(вс)=36^0; B) <(ас)=34^0 ва <(вс)=48^0; C) <(ас)=30^0 ва <(вс)=30^0; D) <(ас)=23^0 ва <(вс)=37^0.

Адабиёт:

1. *Маҳкамов, М.* Математика. Тестҳо барои дохилшавандагон (дастури методӣ) [Матн] / М. Маҳкамов // Душанбе.: 2015. – 207 с.

2. *Маҳкамов, М.* Роҳнамои математика [Матн] / М. Маҳкамов, Қ.У. Осимӣ // Душанбе.: 2011. – 327 с.

3. *Маҳмудов, Т.* Геометрия «Машқ ва масъалаҳо барои синфҳои 1-7» [Матн] / Т. Маҳмудов, **Д. Сирочиддини,** Ш. Шарипов, Ҷ.М. Ниёзов // Душанбе., 2016. – 160 с.

4. *Маҳмудов, Т.* Математикаро меомӯзем [Матн] / Т. Маҳмудов, И. Ғуломов, Ш. Шарипов // Душанбе.: 2004. – 120 с.

5. *Норов, Қ.* Дастури таълимӣ: Нишондод ва ҳалли масъалаҳою машқҳо аз геометрия дар ҳамворӣ [Матн] / Қ. Норов, Р. Норов // Душанбе., 2010. – 69 с.

6. *Парвинаи У.С.* Асосҳои педагогии ташаккули малакаи кори мустақилонаи хонандагон дар таълими фанни физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ [Матн] / У.С. Парвина // Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯйи ихтисос. Кӯлоб, 2020, 187с.

7. *Погорелов, А. В.* Геометрия китоби дарсӣ барои синфҳои 6-8 мактаби миёна [Матн] / А.В. Погорелов // Душанбе.: Маориф, 1983. – 186 с.

8. *Погорелов, А. В.* Геометрия. Китоби дарсӣ барои синфҳои 7-11 мактаби миёна [Матн] / А.В. Погорелов // Душанбе.: Маориф, 1991/ – 384 с.

9. *Сирочиддини, Д.* Методикаи омӯзиши дарозӣ дар курси геометрияи мактабӣ [Матн] / **Д. Сирочиддин** // Маҷалаи мактаб. – 2020. - №12. – С. 17-19.

10. Усова А. В., Вологодская З. А. Самостоятельная работа учашихся по физике в средней школе. – // Усова А. В., В ологодская З. А. М.\\ Просвещение, 1881. – 158с. ил. – (Б – ка учитея физики).

11. ШарифовҶ. Асосҳои дидактикии ташаккули корҳои мустақилонаи хонандагон дар ҷараёни таълим.// ШарифовҶ. Кӯлоб: «Сада» сол. 1996 – 162с.

12. ШарифовҶ. Асосҳои дидактикии ташаккули малакаҳои корҳои мустақилонаи донишҷӯён дар ҷараёни таълим.// ШарифовҶ. Душанбе: «Ирфон» сол. 2014 – 240с.

ТАШКИЛИ КОРИ МУСТАҚИЛОНАИ ХОНАНДАГОН ДОИР БА МАВЗУИ «ФИГУРАҲОИ ГЕОМЕТРӢ ОДДИТАРИН ВА ХОСИЯТҲОИ ОНҲО»

Ташкили кори мустақилоннаи хонандагон дар геометрия мавқеи муҳим дорад. Баёни мавзуъ дар адабиётҳои таълимӣ ва методӣ бо тарзҳои гуногун оварда шудааст. Аз назари муҳаққиқ фигураҳои геометрӣ оддитарин ва хосиятҳои онҳо ба воситаи таълими мустақилона овардашуда дар ҳеҷ як адабиёти муоинашуда мукаммал оварда нашудааст. Маълумотҳои асосӣ дар мақола пурра ҷамъоварӣ шуда, бо назари нав тадқиқ шудааст. Истифодаи хосиятҳои фигураҳои одитарин имкон медиҳад, ки масъалаҳои бо мундариҷаи гуногун додашуда бея гон монеа ҳал шаванд. Ҳангоми супоришҳои мустақилона маълумотҳои умумӣ, ҷамъ оварда шуда ба ҳамдигар вобаста шудаанд. Дар асоси пайдарҳамии баёни мавзуъ ҳалли масъалаҳои геометрӣ оид ба мафҳум, ки онро месозад бо ҳалҳояшон оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: инвидуалӣ**,** шакли сода, фигураҳои одитарин, порча, нимхати рост, тааллуқияти нуқтаҳо ва хатҳои рост, секунҷа, доира, айёнӣ.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ПО ТЕМЕ «ПРОСТЫЕ ГЕОМЕТРИЧЕСКИЕ ФИГУРЫ И ИХ СВОЙСТВА»

Важное место занимает организация самостоятельной работы студентов по геометрии. Изложение темы представлено в учебно-методической литературе по-разному. С точки зрения исследователя, простейшие геометрические фигуры и их свойства не представлены в полной мере ни в одной из рассмотренных литератур. Основная информация в статье полностью собрана и проанализирована с новой точки зрения. Использование свойств простейших фигур позволяет без каких-либо препятствий решать задачи различного содержания. В случае независимых заданий собирается общая информация и связывается друг с другом. Исходя из последовательности изложения темы, представлены решения геометрических задач по образующему ее понятию с их решениями.

Ключевые слова: индивидуальность, простая форма, простейшие фигуры, кусок, полупрямая, соединение точек и прямых, треугольник, круг, перспектива.

ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS ON THE TOPIC "SIMPLE GEOMETRIC SHAPES AND THEIR PROPERTIES"

An important place is occupied by the organization of independent work of students in geometry. The presentation of the topic is presented in the educational and methodological literature in different ways. From the researcher's point of view, the simplest geometric shapes and their properties are not fully represented in any of the literature reviewed. The main information in the article is fully collected and analyzed from a new point of view. Using the properties of the simplest shapes allows you to solve problems of various contents without any obstacles. In the case of independent tasks, general information is collected and linked to each other. Based on the sequence of the presentation of the topic, the solutions of geometric problems according to the concept forming it with their solutions are presented.

Keywords: individuality, simple form, simplest shapes, piece, semi-straight, connection of points and straight lines, triangle, circle, perspective.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳакимзода Ниёлбӣ докторанти PhD – и кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa: ҶТ 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. тел : (992) (985-45-27-09).

Сведения об авторе: Хакимзода Ниёлби докторант PhD кафедры математики и методики обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: РТ 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. телефон: (992) (985-45-27-09).

Information about the author: Hakimzoda Niyolbi is a graduate student of the Department of Mathematics and Teaching Methods of the Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: RT 735360, Kulyab sh., S. Safarova street 16. phone: (992) (985-45-27-09).

УДК:352/53 (2-тоҷ)
ББК:62.1 (2-торҷ)
Ҳ-62

ТАСНИФОТИ ПСИХОЛОГӢ - ПЕДАГОГИИ КӮДАКОНИ НУҚСОНИ НУТҚИДОШТА ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ ТОМАКТАБӢ

Ҳақназаров Т.М., унвонҷӯ
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Давраи барвақти бачагӣ дар инкишоф ёфтани нутқ давраи мусоид ба ҳисоб меравад, ки онро « давраи сензитивии инкишофи нутқ» меноманд, зеро дар ин синнусол раванди инкишофи нутқ нисбат ба дигар равандҳо дар марказ меистад. 1

Инкишофи нутқи кӯдак пеш аз ҳама аз муносибати калонсол вобаста аст, зеро муошираті калонсол ба инкишофи нутқи кӯдак таъсир мерасонад. То яксолагӣ дар кӯдак нутқи ғайрифаъол пайдо гардида, бо имою ишора зоҳир мегардад. Масалан: кӯдак бо даст ва ё ангушт ба ашёи дар атроф буда ишора мекунад, ки ин ишораро танҳо модар ва шахсони наздик мефаҳманд. Нутқи ғайрифаъол то 1 - 1,5 - солагӣ давом мекунад ва баъдтар ба ҷои он нутқи автономӣ пайдо мешавад. Нутқи автономӣ аз ибораҳое иборат аст, ки дар нутқи калонсол истифода намешаванд, яъне чунин намуди нутқ бо калима, ҳиҷоҳое ифода меёбад, ки кӯдак дар аввали нутқронияш аз онҳо истифода мебарад (мисол: ка - ка, ти - ти, ба - ба, ҷиза, ло-ло, па-па, кха ва ғайра).

Бо мурури вақт нутқи кӯдак бо калимаҳои фаҳмо пурра мегардад, ки талаффузи онҳо барои кӯдак осон аст. Нутқи пайдошуда ба вазъият нигаронида шудааст - кӯдак ашёеро мебинад ва ба он ишора намуда «те», «гир» мегӯяд, яъне ишора калимаро пурра мекунад. Талаффузи ин калимаҳо барои кӯдак фаҳмову осонтар аст ва чунин намуди нутқ аз калимаҳои сода иборат аст. Минбаъд давраи дукалимагӣ (аз рӯи ақидаҳои Штерн) ба вуҷуд меояд, ки он аз ду калима иборат аст, масалан, «об те», «дада омад» ва ғ.

Дар сесолагӣ бошад, муошираті пайдо мешавад, ки аз якчанд калимаҳо иборат аст, дар ин давра кӯдак метавонад ҳикояҳои кӯтоҳро нақл кунад, асосҳои имлоии нутқро аз худ карда, бо забони модараш гап занад. Дар сесолагӣ дар кӯдакон нутқи алоқанок пайдо мешавад, яъне нақл кардан бо истифодаи бисёр калимаҳое, ки бо ҳам алоқаманданд. Бояд қайд намуд, ки нутқи алоқанок аз нутқе, ки ба вазъият нигаронида шудааст, фарқ мекунад. Қаблан, ки кӯдак ашёи атрофро аз назар гузаронида дар бораи он гап мезад, минбаъд ашёро нодида дар бораи он нақл мекунад. Ин раванд бо инкишофи тафаккури аёнӣ - амалӣ (ашёро мебинад ва онро мегирад), аёнӣ- образӣ ва хотири образӣ (образи ашёро дар хотир нигоҳ дошта, пас аз рӯи образ гап мезанад) алоқаманд аст. Масалан, кӯдак қандро дида « ба ман деҳ» мегӯяд, минбаъд образи қанд дар хотир нигоҳ дошта мешавад - « ба ман қанд деҳ» мегӯяд. Дар ин давраи синнусолӣ овози фонематикӣ ва артикулятсионӣ ҳоло ба қадри кифоя инкишоф наёфтааст. Ба моҳияти инкишофи нутқи кӯдакон сарфаҳм нарафтани аксарияти падару модарон сабаби нодуруст инкишоф ёфтани нутқи кӯдак мегардад. Муносибат кардан бо лафзи кӯдакӣ ё худ бо лафзи ширин бо кӯдак, сабабгори минбаъдаи нодуруст талаффуз кардани аксарияти овозҳо мегардад (мисол: р, к, г, д, т, ч, ш).

Дар охири 3 - солагӣ нутқи кӯдак пурра инкишоф ёфта, захираи луғавӣ мавҷуд аст ва нутқ аз ҷиҳати грамматикӣ дуруст сохта шудааст.

Дар давраи томактабӣ хусусияти нутқ чунин сохтор дорад: 3

Нутқи алоқаноки монологӣ: ин нутқ пурра, муфассал ва мустақил буда, дар инкишофи психикии кӯдакони ин давра мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Нутқи кӯдак дар аввал аз аёнят ва амалҳои кӯдак бо ашё вобаста буда, баъдтар ин вобастагӣ канда мешавад. Нутқ дар шакли шартӣ - хаёлӣ сохта мешавад, ки амалҳои фикриро талаб мекунад. Дар инкишофи нутқ як қатор дигаргуниҳо ба вуҷуд меоянд: нутқ аз вазъияти аёнӣ ҷудо мешавад; дар нутқ банақшагирӣ пайдо мешавад ва нутқи ботинӣ ба вуҷуд меояд. Дар

охири 5 - солагӣ вазифаи дигари нутқ пайдо мешавад: сараввал он чун воситаи муошират истифода гардида, вазифаи муоширатиро иҷро менамояд, минбаъд вазифаи банақшагирии нутқ пайдо мешавад (кӯдак пешакӣ чӣ гуфтанашро ба нақша мегирад).

Жан Пиаже ҳангоми гузаронидани таҷриба намуди дигари аҷиби нутқи кӯдаконро мушоҳида кард: гарчанде кӯдакон ҳангоми расмкашӣ дар бораи расми кашидаи худ байни ҳамдигар муошират кунанд ҳам, вале диққати онҳо ба якдигар равона нагардида буд. Ин гуна нутқро Пиаже «нутқи эгосентрикӣ» номид, ки маънои нутқи ба худ мутамарказонидашударо дорад, барои нутқи мутамарказонидашуда ҳатман ҳамсуҳбат ва шунаванда лозим аст (ин намуди нутқ дар калонсолон низ мавҷуд аст).4

Дар синни сесолагӣ вақте кӯдак пурра нутқро азхуд мекунад, ҷаҳиш дар инкишофи кӯдак ба мушоҳида мерасад: шакли калимагии тафаккур ва хотир пайдо мешавад. Дар ин давра таълим шакли асосии азхуд намудани муносибати фарҳангӣ ва маънавӣ ба ҳисоб меравад, яъне таълим чӣ гуна пешниҳод шуда бошад, инкишоф низ чунин мешавад. Ба ақидаи Л.С. Виготский на ҳама шакли таълим пешбарандаи инкишоф аст, яъне танҳо ҳамон таълим метавонад пешбарандаи инкишоф бошад, агар дар он кӯдак барои худ чизи наверо, ки рафтор ва амали ӯро дар оянда тағйир диҳад, гирифта бошад.5 Масалан, калонсол афсона мехонад, кӯдак онро мувофиқи дарки худ бо иловаҳо нақл мекунад.

Дар 5 - солагӣ нутқ вазифаи банақшагириро иҷро мекунад, нутқи дохилӣ инкишоф меёбад, ки хусусияти хосро дорад: кӯдак ҳангоми банақшагирӣ бо овози баланд гап мезанад, онро ба шахси дигар равона месозад ва худ ба худ гап мезанад, ин намуди нутқро «нутқи ботинӣ» мегӯянд, ки барои он шунаванда лозим нест. Ба воситаи чунин нутқ кӯдак на танҳо муошират мекунад, балки фаъолияти худро низ ба нақша мегирад.

Ҳар як давраи синнусолӣ дар кӯдак навовариҳо ба вуҷуд омада, ӯ аз рӯи хислат ва андоза тағйир меёбад, яъне мувофиқи таълимоти Л.С.Виготский ҳар як синнусоли минбаъда аз пештара бо навгониҳои ба худ хос фарқ мекунад.6

Дар ҳар як давраи инкишофи синнусолӣ фаъолнокии кӯдак бо амалҳои ӯ вобастагӣ дошта ва он зина ба зина такмил меёбад. Масалан, ҳаракатҳои дасту пой, рефлексҳо, роҳгардӣ, аз худ кардани нутқ, мустақилона иҷро кардани амалҳои худхизматрасонӣ, якҷоя бозӣ кардан, ба муоширати нутқӣ дохил шудан, дар машғулиятҳо иштирок кардан ва ғайраҳо.

Ҳамин тавр, дар инкишофи психикаи кӯдак омилҳои биологӣ, муҳити табиию иҷтимоӣ, таълиму тарбия ва фаъолнокии кӯдак нақши назаррас дошта, қонунҳои асосии икишофи психика ба онҳо вобастагӣ дорад.

Инкишофи психикии кӯдакони вайроншавии нутқидошта тарзи муайяни инкишоф мебошад, ки дар шароитҳои махсуси байниҳамдигарӣ бо олами атроф ба амал меояд. Ин намуди норасоии аввалиндараҷаи вайроншавии марказҳои нутқронӣ метавонад ба инкишоф наёфтани функсияҳое, ки бо ҳам зич алоқаманданд оварда расонад, инчунин, суръати инкишофи дигар функсияҳои бо нутқ алоқамандро суст мегардонад. Вайроншавии инкишофи функсияҳои хусусии психикӣ дар навбати худ ба боздории инкишофи психикии кӯдакони нуқсони нутқидошта оварда мерасонад.

Инкишофи психикии кӯдакони вайроншавии нутқидошта ва инкишофи психикии кӯдакони муқаррарӣ ба қонунҳои муайян тобеъ мешаванд, ки ин қонунҳо аз рӯи нишонаҳои биологӣ ва иҷтимоӣ тавсиф дода мешаванд.

Қонуни якум. Дар илми логопсихология ба ҳисоб гирифтани таносуби омилҳои биологӣ ва иҷтимоӣ дар ҷараёни инкишофи психикии кӯдак хеле муҳим дониста мешавад. Ба омилҳои биологӣ хусусиятҳои инкишофи системаи асаб, ки типи мизоҷро муайян менамояд; заминаҳои қобилиятнокӣ - умумӣ ва махсус тааллуқ доранд. Ба ҳаёти минбаъдаи кӯдак шароитҳои давраи дохилибатнӣ - нуқсони инкишофи мағзи сар, ки дар натиҷаи тағйирёбии генҳо ба вуҷуд меояд, вайроншавии дохилибатнии инкишоф, осебҳо ва захмҳо ҳангоми таваллуд низ таъсир мерасонанд.

Омилҳои иҷтимоӣ дар якҷоягӣ хусусияти сиёсати давлатдорӣ, анъанаҳои фарҳангӣ, дин, дараҷаҳои инкишофи илму санъат ва муносибатҳои ҷамъиятро, ки дар он кӯдак ба воя мерасад, дар бар мегирад. Муҳити иҷтимоӣ ва табиате, ки инсон онро тағйир додааст, ҳамчун сарчашмаи инкишоф буда, низоми таълим ва тарбияи ҷамъиятро муайян

менамояд. Омӯхтани таҷрибаи иҷтимоӣ дар ҳамаи намудҳои фаъолият муошират, бозӣ, таълим, меҳнат ба роҳ монда мешавад. Кӯдакон ин таҷрибаро на мустақилона, балки бо ёрии калонсолон аз худ менамоянд.

Дар ҷараёни инкишоф ягонагӣ ва таъсири мутақобилаи омилҳои биологӣ ва иҷтимоӣ нақши муҳим мебозад, ки Л.С.Виготский ин ягонагиро бо ду хусусияташ тавсиф додааст.

Якум, ҳар як омил дар ташаккули функсияҳои мураккаби психика нақши муайянро иҷро менамояд. Дар ташаккули функсияҳои на он қадар мураккаб (мисол эҳсосот) нақши омилҳои биологӣ ва ирсият назаррас аст. Дар инкишофи функсияҳои олии психика (мисол хотири ихтиёрӣ, тафаккури абстрактӣ ва аёнӣ) мавқеи муҳимро омилҳои иҷтимоӣ ишғол менамояд. Ҳар қадаре, ки функсияҳо мураккаб бошанд, ҳамон қадар вақти зиёд барои ташаккули он талаб карда мешавад ва таъсири омилҳои иҷтимоӣ, шароити таълиму тарбия зиёд мегардад.

Дуюм, ягонагӣ ва таъсири мутақобилаи омилҳои биологӣ ва иҷтимоӣ дар ҷараёни инкишоф тағйир меёбанд, яъне вобаста аз даврахои синнусолӣ. Нақши ҳар як омилҳо дар инкишофи ҳамон як функсия гуногун аст.6

Вайроншавии нутқӣ зери таъсири биологӣ, ба монанди ирсият, патология ҳангоми таваллуд, вайроншавии марказҳои нутқронии мағзи сар ва ғайра ба вуҷуд меояд. Донистан ва ба назар гирифтани вақти пайдоиши нуқсон аҳамияти калон дорад, зеро ҳамон як сабаб, дар давраи гуногуни онтогенезӣ амал намуда, ба оқибатҳои гуногун оварда мерасонад. Хусусияти асосии давраи кӯдакӣ нисбат ба калонсолӣ иборат аст аз: нопурра инкишоф ёфтани сохтори мағзи сар, ҷузъиётҳои алоҳидаи ташаккулнаёфтаи психика, чандирии системаи асаб ва имкониятҳои барқароршавии он. Барои барқароршавии вайроншавиҳои нутқӣ омилҳои иҷтимоӣ - шароити тарбияи оилавӣ, таҷрибаи эмотсионалии кӯдак дар даврахои аввали онтогенезӣ, дараҷаи маълумотнокии волидайн, саривақт муроҷиат кардан ба мутахассис ва дараҷаи иштирок дар корҳои ислоҳӣ аз аҳамияти холӣ нест.

Қонуни дуюм. Қонуни умумие, ки дар инкишофи психикии кӯдакон ифода мегардад, аз ташкили мураккаби муҳлати он аз тартиби муайяни дар ҳар як давраи синну солӣ тағйир ёбанда, мундариҷаи муайяни аз хусусиятҳои ташаккули организм вобаста буда, аз шароитҳои ҳаёт ва таълиму тарбияи кӯдак иборат аст. Ҷараёни гузариш аз як зина ба дигар зинаи инкишофи психика дигаргуниҳои тамоми сохтори ҷузъиётҳои психикаро ба вуҷуд меорад, яъне синнусоли психологӣ ин зинаи муайян ва сифатан ба худ хоси онтогенезӣ мебошад.

Қонуни сеюм. Нобаробарии инкишофи психикаи кӯдакон аз инкишофи фаъоли мағзи сар дар давраи муайяни ҳаёт ва ташаккули функсияи психика дар асоси дигар функсия вобаста аст. Ҳангоми гузариш аз як давра ба давраи дигари синну солӣ алоқаҳои байнифункционалии мураккаб зиёд мешаванд, аз ин ҷост, ки ҳар як давраи синну солӣ бо таъсирпазирии баланд нисбат ба таъсироти педагогӣ тавсиф дода мешавад, (чунин даврахоро даврахои сензитивӣ меноманд). Дар ҳар як давраи синну солӣ азнавсозии робитаҳо ва таъсироти мутақобилаи функсияҳои психика ва тағйиротҳои таносубӣ байни онҳо ба вуҷуд меоянд. Хусусиятҳои давраи сензитивиро бо таъсири бештари таълим ба функсияҳои психикии ташаккулёбанда муайян кардан мумкин аст, зеро дар ин давра функсияҳо чандир, қаиш ва ёзандаанд. Ба ҳисоб гирифтани давраи сензитивӣ дар инкишофи психика аз 1 то 3 - солагӣ ҳангоми ташкили корҳои ислоҳии инкишофи психикаи кӯдакони нуқсонҳои нутқидошта хеле зарур аст.

Қонуни чорум доир ба тағйирёбии инкишофи кӯдак. Психикаи кӯдак дар ҳар як давраи синну солӣ хусусияти ба худ хос дорад, ки ин натиҷаи азнавсозии муносибатҳои мутақобилаи байнифункционалӣ, равандҳои интегратсионие, ки дар инкишофи кӯдак ба вуҷуд меояд, мебошад. Мувофиқати ҷараёни эволютсионӣ ва инволютсионӣ дар давраи нави инкишоф сабаби азхуд кардан, ба вуҷуд омадани навовариҳо ё ҳатто аз байн рафтан, нест шудани он чизе, ки дар давраи қаблӣ ташаккул ёфтааст, шуда метавонад.

Қонуни панҷум инкишофи функсияҳои олии психикӣ мебошад, ки дар аввал ҳамчун шакли дастаҷамъонаи рафтор, ҳамкорӣ намудан бо дигар одамон, хусусан бо калонсолон ба вуҷуд омада, минбаъд ба функсияи ботинии худи кӯдак табдил меёбад.

Функсияҳои олии психика - таъсиси бонизом, мураккаб ва аз рӯи пайдоишаш иҷтимоӣ мебошад; ки дар натиҷаи аз худ кардани олотҳои иҷтимоӣ, воситаҳое, ки дар ҷараёни инкишофи таърихии ҷамъиятӣ ба вуҷуд омадаанд, ташаккул ёфтаанд. Сохтори пештараи функсияҳои психикии « натуралӣ» ба «фарҳангӣ» табдил ёфта, дорои хусусиятҳои шуурнокӣ, ихтиёрӣ ва бевосита мегардад.6

Инкишофи психикии кӯдакони вайроншавии нутқидошта ба ҳамон қонуниятҳое, ки ба инкишофи кӯдакони вайроншавиҳои гуногуни психикӣ доранд хос аст, тобеъ мешаванд. Кӯдаконе, ки дар инкишофи худ вайроншавиҳои гуногун доранд, дар муносибат бо муҳити атроф ба мушкилӣ дучор мешаванд, дар онҳо хусусиятҳои хос дар инкишофи шахсият ва худшиносӣ ба назар мерасад. Таҳлили хусусиятҳои инкишофи психикаи кӯдакони вайроншавиҳои гуногундоштаро бо мафҳуми нуқсон ифода менамоянд, ки ин мафҳумро нисбат ба чунин кӯдакон Л.С.Виготский муайян кардааст. Ноқисии дуюмдараҷаи аз меъёр зиёд, хусусияти бонизом дорад, тамоми сохтори дохилифункционалиии муносибати мутақобиларо тағйир медиҳад, хусусан агар нуқсони дуюмдараҷаи аз меъёр зиёд ба нуқсони якумдараҷа наздик бошад, ислоҳ намудани он низ душвортар мегардад.

Масалан, аз меъёр зиёд будани талаффузи нутқи кӯдакони нуқсони нутқидошта бо вайроншавии шунавоӣ зич вобаста аст, аз ин сабаб ислоҳи он душвор аст. Инкишофи дигар паҳлӯҳои нутқ дар як сатҳ бо вайроншавии шунавоӣ қарор надорад, аз ин сабаб ислоҳи он осонтар аст (мисол захираи луғавӣ на танҳо дар асоси муоширати шифоҳӣ, балки бо туфайли хондану навиштан низ ғанӣ мегардад).

Аз меъёр зиёд будани нуқсони дуюмдараҷа асоси ислоҳкунии инкишофи педагогӣ - психологиро дар ҳолати вайрон шудани нутқ ташкил медиҳад. Зарурати ислоҳи барвақтии вайроншавиҳои дуюмдараҷа бо хусусиятҳои инкишофи психикии кӯдак вобаста аст. Агар кӯдаки нуқсони нутқидошта сари вақт ба таълиму тарбия фаро гирифта нашавад, муайян ва барқарор кардани нуқсон мураккаб гардида, корҳои махсуси бартарафнамоии вайроншавиҳоро талаб менамояд. Дар ҷараёни инкишофи психика муносибатҳои тартибот байни вайроншавиҳои аввалиндараҷа ва дуюминдараҷа тағйир меёбанд. Нуқсонҳои аввалиндараҷа монеаи асосии ба таълиму тарбия фаро гирифтани кӯдак мегарданд. Дар даврахои минбаъдаи ба вуҷуд омадани вайроншавиҳои дуюмдараҷа, инкишофи психика нақши пешбарандаро иҷро менамояд ва ба мутобиқшавии иҷтимоии кӯдак монеа ба вуҷуд меорад.

В.В.Лебединский натиҷаи таҳқиқотҳои психолог, дефектолог ва психиаторҳоро ҷамъбаст карда, чунин намуди вайроншавиҳои инкишофи психикиро пешниҳод кардааст:

-пурра инкишоф наёфтан;
-боздории инкишоф;
-инкишофи номувофиқ;
-ғалат дар инкишоф;
-осеб дар инкишоф;
-норасоӣ дар инкишоф.8

Мураккабии гурӯҳбандии вайроншавиҳои нутқӣ дар он зоҳир мегардад, ки ин вайроншавиҳо ба кадом намуди дизонтогенез тааллуқ доранд. Дизонтогенез - организми инкишофнаёфта ва ё дар инкишофи организм ба вуҷуд омадани нуқсон аст. Онро аз рӯи этиология ба ирсӣ, пайдошуда, органикӣ ва функционалӣ; аз ҷиҳати мураккабии вайроншавии сохтор ва механизмҳо ба оддӣ ва мураккаб ҷудо мекунанд.

Масалан, агар лакнатзабонӣ бо сабаби ирсият пайдо шуда бошад, ба боздории инкишоф оварда мерасонад, агар лакнатзабонӣ ҳамчун вайроншавии функционалӣ бошад, осебҳоро дар инкишоф ба вуҷуд меорад.

Шаклҳои омехтаи нуқсонҳо вазъиятро боз мураккабтар гардонида, ташхиси психологии иловагиро талаб менамоянд.

Ҳар як нуқсони нутқӣ метавонад ба намудҳои гуногуни дизонтогенез тааллуқ дошта бошад. Мувофиқи ақидаи И.А.Чистоградова (2002) аксари кӯдакони дорои нуқсони ҷоғу рӯй (ба меъёр мувофиқат накардани сохти ҷоғи поёнӣ, ҷоғи болоӣ, ком, дандонҳо, бинӣ ва ғ.) бештар ба намуди нуқсони нутқии ринолалия гирифторанд ва дар инкишофи

психикии онҳо як қатор ҳолатҳои осеби психологӣ дида мешавад, ки он натанҳо бо ҷароҳат (тарс, дард), инчунин бо нуқсонҳои намуди зоҳирӣ алоқаманд аст.9

Маҳорати муайян карда тавонистани хусусиятҳои дизонтогенезӣ ҳангоми вайроншавиҳои гуногуни нутқӣ ба логопед лозим меояд, ки ҷойи вайроншавиро дар сохтори нуқсон ва механизми ташаккул ёфтани онро муайян карда тавонад. Дар инкишофи психикии кӯдакони вайроншавиҳои гуногундошта қонунҳои махсусро ҷудо кардан мумкин аст (В.И.Лубовский).10

Дар ҳама гуна намуди вайроншавиҳо паст будани қобилияти қабул, коркард намудан, дар хотир нигоҳ доштан ва истифода бурдани ахбор мушоҳида мешавад, ки чунин пастравӣ танҳо ба давраи муайяни онтогенезӣ хос аст. Масалан, дар кӯдакони вайроншавии сабуки нутқидошта дар давраи томактабӣ ва хурди мактабӣ (аз 6 то 11 - сола) суст шудани суръати коркарди ахбор ҳангоми идроки биноӣ, айнан ва дурудароз дар хотир нигоҳ доштани маводҳои аёнӣ (образҳои ашёҳои ба кӯдакон шинос) мушоҳида карда мешавад. Дар давраҳои минбаъдаи онтогенезӣ кӯдакони вайроншавии нутқидошта аз кӯдакони муқаррарӣ қафо намемонанд, яъне дар коркарди ахбор ба онҳо баробаранд.

Дигар қонуне, ки дар кӯдакони аномалӣ (ғайримаъмулӣ) мушоҳида мешавад, мушкилоти баёни ғайримустақили муоширатӣ аст. Дар кӯдакони вайроншавии нутқидошта ин қонун метавонад характери гузаранда дошта бошад, яъне дар мавриди ташкили дурусти шароити таълим баробарвазнии бахотиргирии бавосита ва бевосита тағйир меёбад, дар натиҷа бахотиргирии бевосита ба вуҷуд меояд. Кӯдакон усулҳои бошуурона ба хотир гирифтанро нисбат ба маводҳои аёнӣ ва шифоҳӣ меомӯзанд.

Дар кӯдакони дар инкишоф нуқсон дошта, ҷараёни ташаккул ёфтани идрок суст аст, дар кӯдакони вайроншавиҳои нутқидошта бошад, ин қонуният хусусияти муваққатӣ ва сохторӣ дорад.

Мутахассисон муайян кардаанд, ки дар давраи ташаккул ва инкишоф ёфтани нутқ бо сабабҳои гуногун зери таъсири омилҳои гуногун вайроншавиҳои нутқӣ ба вуҷуд меояд, зеро дар ин давраи синну солӣ овози фонематикӣ ва артикулятсионӣ ҳоло ба қадри кифоя инкишоф наёфтааст.

Вайроншавиҳои нутқӣ дорои хусусияти физиологӣ ва психологӣ буда, дар фаъолият ва рафтори кӯдак инъикос мегарданд. Кӯдакони дорои нуқсонҳои нутқӣ аз лаҳазае, ки нуқсони худро мефаҳманд камгап, шармгин ва мардумгурез мешаванд, худро дар канор мегиранд. Аз ин рӯ, бояд ба инкишофи нутқи кӯдак сари вақт аҳамият дода, ба тозагӣ ва дурустии он диққат диҳем.

Вайроншавии нутқ - ҳамчун қафомонӣ аз меъёри нутқӣ фаҳмида шуда, пурра ва ё қисман монеаҳоро дар муоширати нутқӣ ба миён меорад ва имконияти мутобиқшавии иҷтимоии кӯдакро маҳдуд мегардонад. Вайроншавии нутқ ҷавобгӯи меъёрҳои синнусолӣ набуда, ба қафомонии психофизиологии сохтори нутқ алоқаманд аст, яъне он мустақилона бартараф карда намешавад ва метавонад ба инкишофи психикӣ таъсир расонад.

Дар ин замина П.Брок (анатом ва ҷарроҳи фаронсавӣ) ва К.Вернике (психоневропотологи олмонӣ) дар бораи вайроншавии нутқ маълумот додаанд. П.Брок нишон додааст, ки вазифаҳои муҳаррикии нутқ дар қисмати сеюми раҳҳои пешонаи нимкураи чапи (дигарон, аслан бо тарафи рост менависанду мехонанд) майнаи сар паҳн мешавад.11

Расми 1.

К.Вернике бошад, қисмати маркази сенсории нутқро нишон додааст, ки он дар қафои қисмати сеюми раҳҳои чакаи майнаи сар ҷойгир аст.11

Ин кашфиёт ба мубоҳисаю андешаҳои бо кадом қисмати майнаи сар алоқаманд будани системаи нутқронӣ, ки даҳсолаҳо кашол ёфта буд, хотима гузошт.

Ба андешаи як гуруҳи олимон функсияҳои нутқронӣ бо марказҳои муайян алоқаманданд, гуруҳи дигар бошанд таъкид менамуданд, ки ба функсияи нутқ майнаи сар ба пуррагӣ ҷавобгар аст. Ҳангоми омӯзиши механизмҳои нутқии майнаи сар олимон дар бораи як қатор вайроншавиҳо, ноқисиҳои нутқ маълумот ба даст овардаанд, лингвистҳо (забоншиносон) бошанд, оид ба вайроншавии нутқ тадқиқотҳо гузаронида, исбот намудааанд, ки омӯзиш ва тадқиқи нуқсонҳои нутқӣ дониши моро дар бораи сохтор ва ташкили раванди нутқронии инсон такмил медиҳад.

Миёни сабабҳое, ки боиси вайроншавии нутқ мегарданд, омилҳои биологӣ ва иҷтимоиро фарқ мекунанд. Омилҳои биологии инкишофи вайроншавии нутқ омилҳои касалиоваре мебошанд, ки асосан мавриди дар батни модар будан, ҳангоми таваллуд (ҷароҳат бардоштан дар вақти таваллуд ва г.) ва дар моҳҳои аввали ҳаёт (сироятёбии асаб, ҷароҳатбардорӣ ва г.) таъсир мерасонанд.

Аз ин рӯ, вайроншавии нутқии патологӣ ва аз меъёр қафомонии нутқиро, ки бо хусусиятҳои синнусолии ташаккули нутқ ва шароитҳои муҳити беруна (омилҳои иҷтимоӣ-психологӣ) пайдо шудааанд, фарқ бояд кард.

Омилҳои иҷтимоӣ - психологӣ асосан дар мавриди ба кӯдак дар як вақт якчанд забонро омӯзонидан, аз ҳад зиёд нумуъ додани инкишофи нутқӣ, бе назорати педагогӣ гузоштан, яъне диққати кифоя надодан ба муоширати кӯдак бо дигарон рух медиҳад. Ба ин аз меъёр берун баромадани инкишофи нутқ ва дар аксарияти мавридҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ – педагогӣ ба ҳоли худ гузоштани кӯдак сабаб мешавад, ба монанди ба эътибор нагирифтани ҷараёни фикрӣ ва боздории инкишофи психикӣ. Хусусиятҳои хоси инкишофи психикии бачагони дорои шакли вазнини нутқи халалдоргардидаро пурра ташаккул наёфтани соҳаҳои эҳсосотӣ-иродавӣ (эҳсосоти васеъ фарогиранда ва тез ба ҳаяҷон омадан), паст будани қобилияти корӣ ва баъзан боздории ҳаракатдиҳандаҳо ташкил медиҳанд.

Дар натиҷаи таъсири манфии ин сабабҳо дар кӯдак вайроншавии инкишофи ҷабҳаҳои гуногуни нутқ мушоҳида мегардад.

Мутахассисони соҳаи логопедия, психология, педагогика, нейропсихология, психолингвистика проблемаҳои вайроншавии нутқро омӯхта, сабабҳои вайроншавии органикӣ, функсионалӣ ва аломатҳои тавсифдиҳандаи онро муайян кардаанд.

Ин муносибат дар таснифоти тиббӣ, психологӣ - педагогии зерин ба таври зайл дарҷ гардидааст:

Ба гурӯҳи якум вайроншавии нутқи шифоҳӣ: *афония, дисфония, брадилалия*, *тахилалия, лакнатзабонӣ*, *дислалия*, *ринолалия ва* анартрия мутааллиқанд.

Ба гурӯҳи дуюм вайроншавии тартибдиҳии сохторӣ - семантикии (маънои калима ва ибора) фикри баёншуда: *алалия,* афазия дохил мешаванд.

Ба гурӯҳи сеюм бошад вайроншавии нутқи хаттӣ: *дислексия, алексия, дисграфия ва* аграфия дохил мешаванд.

Намудҳои вайроншавии нутқ ба фаъолияти нутқронии инсон таъсир мерасонад. Кӯдакони нуқсони нутқидоштаро нутқи устувори бе низом алоқаманд мекунад, ки дар натиҷаи зарар дидани паҳлуҳои нутқ, ба монанди нутқи фонетикӣ-фонематикӣ, луғавӣ ва имлоӣ ба вуҷуд омадааст, ки он дар азхуд намудани дониш, ташаккули малакаҳои хондан ва навиштани кӯдак душвориҳои зиёдро ба миён меорад. Ба ин зарари таркибӣ дидани сарҳади нутқии қишри нимкураи калони майнаи сар дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи онтогенезӣ сабаб шудааст. Ва аз ҳама нуқсони ҷиддии фаъолияти психикӣ, ки дар натиҷаи ин ва ё он нуқсонҳои фикрӣ ба вуҷуд меояд, ба охири синни томактабӣ рост меояд. Таснифоти тиббӣ, психологӣ-педагогӣ аз он иборат аст, ки он дар асоси аломатҳои ниҳоии диференсионалӣ намудҳои вайроншавии нутқӣ сохта шуда, ба мутахассис имконият медиҳад, ки дар асоси муносибати дастаҷамъӣ нуқсонҳои нутқиро дар шаклҳои гуногуни ғайримуқаррарӣ муайян намояд ва таъсири логопедиро бо баҳисобгирии хусусиятҳои инфиродии кӯдак ба роҳ монад.

Агар дар кӯдак шунавоӣ ва ақлу ҳуш ба таври кофӣ ташаккул ёфта бошад, вале вайроншавии начандон ҷузъии нутқӣ, ки ба ташаккули шуури кӯдак бетаъсир намемонад, мушоҳида гардад, пас ӯро ба гуруҳи кӯдакони нуқсони нутқидошта дохил кардан мумкин аст.

Нуқсонҳои нутқӣ ба зуҳуроти асабоният ва психикӣ - психопатологӣ вобастаанд, ки нишонаҳои боздории ташаккули пурраи системаи марказии системаи асаб ва зарари норавшан дидани баъзе қисми сохти майнаи сар ҳисоб меёбанд. Он дар натиҷаи бештар хароб гардидани асаб – психика, ба фаъолияти гуногун зуд банд шудан, паст будани қобилияти корӣ, зудранҷӣ, тундмизоҷӣ, боздории муҳаррикҳо, ноустувор будани эҳсосот, халалдор гардидани функсияи диққат, хотира ва ғайра пайдо мешавад. Дар чунин кӯдакон хусусиятҳои ба худ хос, ба монанди: нокифоя будани фаъолнокии психикӣ ва муоширатӣ, суст будани сафарбаркунандагӣ, мустаҳкамии боздорӣ, майл доштан ба негативизм ва ғайраҳо мушоҳида мешаванд. Аксар вақт чунин кӯдакон аз ичрои супоришҳои ҷиддии фикрӣ саркашӣ менамоянд, ин кӯдаконро аз гуруҳи дигари кӯдакони нуқсондошта бо шунавоии муътадили биологӣ, биноӣ ва заминаи мукаммали инкишофи зеҳнӣ фарқ мекунанд. Гурӯҳбандии ин нишонаҳо барои муайян кардани ҳудуди нуқсонҳои нутқии кӯдакони ақлан-қафомонда, нобино ва биноияшон суст, кӯдакони гирифтори аутизми барвақтӣ зарур мебошад.

Дар инкишоф додани психикаи кӯдакони шакли вазнини нуқсони нутқидошта хусусиятҳои хоси пурра ташаккул наёфтани соҳаҳои эҳсосотӣ - иродавӣ, яъне эҳсосоти васеъфарогиранда, тез ба ҳаяҷон омадан, паст будани қобилияти корӣ ва баъзан боздории ҳаракатдиҳандаҳо ба назар мерасанд.

Дар кӯдакони хурдсол захираи луғавӣ, тасаввурот дар бораи муҳити атроф маҳдуд буда, дар нутқи онҳо калимаҳои ба мавзуъҳои ҳаррӯзаи маишӣ бахшидашуда бештар истифода бурда мешавад. Аз нуқтаи назари психологӣ дар хурдсолон тафаккури аёнӣ - амалӣ ва аёнӣ - образӣ нисбат ба тафаккури мантиқӣ хеле бартарӣ дорад. Аз ин лиҳоз, ҳар қадар кӯдак хурд бошад, ҳамон қадар дар ӯ бештар тасаввуроти фикрӣ нигоҳ дошта мешавад, ноқиси фикрияш зери нуқсонҳои нутқӣ пинҳон мемонад.

Аз гуфтаҳои боло муайян кардан мумкин аст, ки нуқсонҳои нутқӣ характери гуногун дошта, аз дараҷаи ҷои зарба, вақти зарба хӯрдан ва аз нишонаҳои дуюмдараҷа вобаста аст, ки зери таъсироти нуқсони асосӣ пайдо мешаванд.

Бояд қайд кард, ки нуқсонҳои нутқии зери таъсири ягон омили сирояткунанда ба вуҷуд омада, худ аз худ бартараф намешаванд ва бе корҳои махсуси ислоҳӣ - логопедӣ метавонанд ба инкишофи минбаъдаи кӯдак таъсири манфӣ расонанд.

Адабиёт:

1. Нарзуллоева М. Психологияи бачагона. Қисми 1./М.Нарзуллоева [Матн] Душанбе, 2007, 180 с
2. Чистович Л.А., Кожевникова В.А. Речь. Артикуляция и восприятие./Л.А.Чистович [Текст] - М.: Наука, 1965.-241 с.
3. Нарзуллоева М. Баъзе хусусиятҳои инкишофи психологии бачагони синни томактабӣ./М.Нарзуллоева [Матн]: Кулоб, 1995 – с.120
4. Жан Пиаже. Речь и мышление./ Ж.Пиаже [Текст] Москва., 2008 – с. 448
5. Выготский Л.С. Мышление и речь./Л.С.Выготский [Текст] Изд: Питер, 2018, с.431
6. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии./ Л.С.Выготский [Текст] Изд:Перспектива, 2020, - с.224
7. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии./ Л.С.Выготский [Текст] -М.: Просвещение, 1995. - 525 с
8. Психология аномального развития ребенка: Хрестоматия в 2 т / Под редакцией В. В. Лебединского и Ы. К. Бардышевской. Т. I. - М: ЧеРо: Высш. шк. [Текст]: Изд-во МГУ, 2002. — 744 с.

9. Чистоградова И.А.. Особенности формирования эмоциональной и мнестической сфер у детей с врожденной расщелиной губы и неба /Дефектология : научно-методический журнал: [Текст] 2008. – №1– с. 7-14.

10. Специальная психология: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. И. Лубовский, Т. В. Розанова, Л. И. Солнцева и др.; Под ред. В. И. Лубовского. — 2-е изд., испр. [Текст] — М. : Изд. центр « Академия»,2005. — 464 с.

11. Шишковская Т.А. Нейроанатомия речи: от Брока и Вернике к фонологии и семантике. http://pro-audiologia.ru/item/364-neuroanatomy

ТАСНИФОТИ ПСИХОЛОГӢ - ПЕДАГОГИИ КӮДАКОНИ НУҚСОНИ НУТҚИДОШТА ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ ТОМАКТАБӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи кӯдакони нуқсони нутқи дошта ва роҳу усулҳои бартараф намудани нуқсонҳои онҳо дар ҷараёни таълим меравад. Дар рафти таҳлил мо нуқсонҳои нутқии кудаконро аз қабили -ташаккул наёфтани таркиби овозии нутқ; -пурра ташаккул наёфтани ҷараёнҳои фонематикӣ; -омода набудан ба таҳлили овозию ҳарфӣ ва ҷамъбасти таркиби овозии нутқ; - истифода бурда натавонистани усулҳои гуногуни калимасозӣ; -ташаккул наёфтани сохти имлоии нутқ ошкор намудем. Барои ҳали ин мушкилотҳо як қатор роҳу усулҳоеро мо дар мақола овардаем, ки иҷрои онҳо метавонанд ба беҳбуд намудани нуқсонҳои нутқии дар кӯдакон буда, кӯмаке расонанду барои коршиносони ин соҳа машғулиятҳои натиҷабахше бошанд. Илова барин дар ин мақола мо як чанд хусусиятҳои фарққунандаи кӯдакони нӯксони нутқи доштаро нисбат ба кудакони мушкилоти нутқи надоштаро овардаем, ки омӯзгорон метавонанд аз рӯи ин хусусиятҳояшон чунин кӯдакҳоро дар ҳол аз миёни дигар кӯдакон фарқ карда бо онҳо машғулиятҳои махсусе гузаронанд.

Калидвожа: тафаккур, нуқсони нутқӣ, лакнатзабон, ташаккул, ирода, бурро, мушоҳида, талаффуз, маҳорат, худбаҳодиҳӣ.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ДЕТЕЙ С ДЕФЕКТАМИ РЕЧИ В ПРОЦЕССЕ ВОСПИТАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В этой статье обсуждаются дети с дефектами речи и способы их решения в процессе обучения. В ходе анализа были выявлены дефекты речи у детей, такие как: - отсутствие вокального строения речи; - неполное формирование фонематических процессов; - неподготовленность к фонетическому анализу и обобщению фонетической структуры речи; - неумение использовать разные способы словообразования; - отсутствие орфографической структуры речи. Для решения этих проблем мы представили в статье ряд способов, реализация которых может помочь исправить дефекты речи у детей и стать эффективным тренингом для специалистов в этой области. Кроме того, в этой статье мы представляем некоторые отличительные черты детей с нарушениями речи по сравнению с детьми с проблемами речи, которые позволяют учителям отличать таких детей от других детей и проводить с ними специальные занятия

Ключевые слова: мышление, дефект речи, невнятная речь, формирование, воля, смекалка, наблюдательность, произношение, умение, чувство собственного достоинства.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CLASSIFICATION OF CHILDREN WITH SPEECH DEFECTS IN THE PROCESS OF EDUCATION AND EDUCATION IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article discusses children with speech impediments and ways to address them in the learning process. In the course of the analysis, we identified speech defects in children, such as - lack of vocal structure of speech; - incomplete formation of phonemic processes; - unpreparedness for the phonetic analysis and summarizing the phonetic structure of speech; -

inability to use different methods of word formation; - lack of spelling structure of speech. In order to solve these problems, we have presented in the article a number of ways, the implementation of which can help to improve the speech defects in children and be an effective training for experts in this field. In addition, in this article, we present some of the distinguishing features of children with speech disorders compared to children with speech problems, which allow teachers to differentiate such children from other children and conduct special classes with them.

Keywords: thinking, speech impediment, slurred speech, formation, will, sharpness, observation, pronunciation, skill, self-esteem.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳақназаров Толибҷон Меҳриддинович-унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, ш.Кӯлоб кӯч. С.Сафаров 16, 735360, Тел: (+992)918989798, E-Mail: thaknazarov@inbox.ru

Информация об авторе: Хакназаров Толибжон Мехриддинович - соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки, ул. С.Сафарова 16, 735360, тел: (+992) 918989798, электронная почта: thaknazarov@inbox.ru

Information about the author: Haknazarov Tolibjon Mehriddinovich - a graduate of Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki, Kulyab str. S.Safarov 16, 735360, Tel: (+992) 918989798, E-Mail: thaknazarov@inbox.ru

УДК: 37.0+371.671(2-тоҷ)
ББК: 74.00+74.03 (2-тоҷ)
Ҳ-12

ТАСМАЧАҲОИ СЕҚИСМА (СЕРАНГА) ВА ВАЗИФАҲОИ ОН ДАР ҲАЛЛИ МАСОИЛИ МАТЕМАТИКӢ

Ҳамидова Д.Ҳ., докторанти PhD
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Таъмин намудани самаранокии таълим яке аз вазифаҳои муҳими фаъолияти педагогии омӯзгор мебошад. Ӯ вазифадор аст, ки дар ҳамаи марҳилаҳои раванди таълим қобилияти баланди дарккунии хонандагонро таъмин намояд. Барои амалӣ намудани ин мақсад айёнят ёрии калон мерасонад ва имконият медиҳад, ки алоқаи мафҳумҳо бо мушоҳидаи зинда таъмин карда шавад, дар шуури хонандагон инъикоси дурусти ҳақиқат ба вуҷуд ояд ва маводи таълимӣ пурра азхуд карда шавад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷараёни омӯзиши масъала ва тарзи ҳалли он азхуд намудани сохти масъалаҳо аҳамияти калон дорад. Дар аксари ҳол хонандагон аз ӯҳдаи ҳал намудани масъалаҳо баромада наметавонанд. Дар раванди таълими ҳалли масъалаҳои сода ва машқҳои минбаъда истифода кардани айёнят имконият медиҳад, ки хонандагон сохти масъалаҳои содаро бошуурона азхуд карда ва масъалаҳои амалиро ба осонӣ ҳал намоянд [1, с. 44-45].

Махсусан дар рӯзҳои аввали таълими ҳалли масъалаҳо аз айёнят истифода кардан зарур аст, чунки хонандагон ба мафҳумҳои «масъала», «шарти масъала», «саволи масъала», «ҳалли масъала» ва «ҷавоби масъала», сарфаҳм раванд. Барои бошуурона азхуд намудану ташаккул додани дониш оид ба сохти масъалаҳои сода истифодаи тасмаҳои серанга ёрӣ мерасонанд.

Бо истифодаи тасмаҳои серанга се гурӯҳи машқҳоро ҳал кардан мумкин аст:

- ✓ Машқҳо оид ба азхудкунии сохти масъала;
- ✓ Машқҳо оид ба пурра намудани матни масъала;
- ✓ Машқҳо оид ба тартиб додани масъалаҳо;

Ҳамаи хелҳои тасмаҳои серангаро ҳангоми омӯзонидани методикаи нав, мустаҳкамкунӣ ва такрор истифода бурдан мумкин аст. Барои осонии кор омӯзгор

чунин тасмаҳои серангаро ҳамчун воситаи айёнийат дар қоғазҳои калон кашида, истифода карда метавонад [2, с. 17-21].

Дар мақолаи мазкур ҳолатҳои зерини истифодабарии тасмаҳои серанга ҳангоми таълими ҳалли масъалаҳои матнии сода дида баромада мешавад:

- дар тасмаҳои серанга ҷойгир намудани матни масъала;
- ҷудо кардани тасмаҳои додашуда ва саволи масъала;
- навиштани ҳалли масъала;
- пурра кардани матни масъала;
- тартиб додани масъалаҳо (аз рӯӣ расми предметҳо, аз рӯӣ қиматҳои додашуда);
- тартиб додани матни пурраи масъала;

Таҳлил ва омӯзиши ҳаматарафаи фаъолияти омӯзгории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷиҳати истифода бурдани тасмаҳои серанга дар раванди таълими ҳалли масъалаҳои сода нишон медиҳад, ки онҳо дар мавриди иҷрои машқҳо оид ба азхудкунии сохти масъала: оид ба пурра намудани матни масъала ва оид ба тартиб додани масъалаҳо тасмаҳои серанга истифода карда наметавонанд ва омӯзгорон дар ин маврид ба кӯмаки амалӣ ниёз доранд [3, 4 с. 15-17; с. 28-29].

Усулҳои умумии ҳалли масъалаҳо бояд барои ҳар як хонанда дастрас бошанд. Дар баробари ин дар онҳо қобилиятҳои индивидуалии худро дар ҳалли масъала истифода бурдан, ҳалли онро боз ҳам осонтар кардан лозим аст.

Муаллим ҳангоми ҳалли масъалаи муайян бо хонандагон бояд барои расидан ба ду мақсад кӯшиш намояд.

Якум ин аст, ки ба хонандагон дар ҳалли ин масъалаи мушаххас ёрӣ расонад, ба ӯ омӯзонад, ки масъалаҳоеро, ки ба масъалаи баррасишаванда монанд ё баръакс, бидуни бор кардани алгоритми ҳалли худаш бор карда бошад;

Дуюм ин, ки қобилияти хонандагонро тавре инкишоф диҳад, ки вай дар оянда ҳар як масъалаи курси мактабро мустақилона ҳал кунад. Ин ду ҳадаф, албатта, бо ҳам алоқаманданд, зеро хонанда бо коре, ки барои ӯ хеле душвор аст, қобилияти худро дар ҳалли мушкилот инкишоф медиҳад [5, с. 56-57].

Масъалаи математикӣ як ҳикояи мухтасари алоқаманд аст, ки дар он арзишҳои баъзе миқдорҳо ворид карда мешаванд ва пешниҳод карда мешавад, ки дигар арзишҳои номаълуми миқдоре, ки аз маълумот вобастаанд ва бо онҳо бо муносибатҳои муайяни дар шарт зикршуда алоқаманданд. Ҳар як масъалаи матнӣ аз ду қисм иборат аст: шарт ва савол. Шарт дорои маълумот дар бораи объектҳо ва баъзе миқдорҳое, ки ин объектҳоро тавсиф мекунанд, дар бораи арзишҳои маълум ва номаълуми ин миқдорҳо, дар бораи муносибатҳои байни онҳо. Саволи масъала нишон медиҳад, ки чӣ бояд ёфт.

Усули ҳалли масъала маҷмуи воситаҳои математикӣ ё дигар воситаҳоест, ки дар ҳалли масъала истифода мешаванд.

Дар методологияи муосири таълими ҳалли масъалаҳои матнӣ усулҳои асосии ҳалли онҳо истифода мешаванд:

Амалӣ;

Арифметикӣ;

Ҷадвалӣ;

Сарчашмаҳои гуногун шумораи гуногуни ҳалли онҳоро номбар мекунанд. Барои ман ин гуна низомсозӣ бештар қобили қабул аст.

Дар усули амалӣ воситаи асосии ҳалли он амалҳои амалӣ бо объектҳои дар масъала мавриди баррасӣ қарордошта мебошад [6, с. 86].

Ба тарзи арифметикӣ ҳалли масъала маънои иҷрои амалҳои арифметикӣ бо маълумоти ададӣ аз ҳолати масъала, тартиб додани ифодаи ададӣ ва навиштани натиҷаи ниҳоии ҳисобҳо - ҷавоб ба саволи масъаларо дорад.

Аксар вақт мафҳумҳои усули ҳалли масъала ва шакли навиштани ҳалли масъала ошуфта мешаванд. Дар синфҳои ибтидоӣ шаклҳои гуногуни сабти ҳалли масъалаҳо истифода мешаванд:

бо амалҳо бидуни шарҳ;

оид ба амалҳо бо тавзеҳот;
оид ба амалҳо бо саволҳо;
сохтани ифодаи ададӣ.

Аммо инҳо танҳо шаклҳои гуногуни навиштани усули арифметикӣ мебошанд.

Ҳалли масъалаҳо дар шакли ҷадвал метавонад вақти сарфшударо барои бақайдгирӣ ва шарҳи амалҳо хеле сарфа кунад, хусусан аз он ки бисёр вазифаҳоро метавон «бе тарк» аз ҷадвал ҳал кард. Бартарии асосии ин усул намоён аст.

Усули ҳалли масъала мазмуни муносибати байни маълумот ва матлуб, ки асоси ҳалли масъаларо ташкил медиҳад ва пайдарпайии истифодаи онҳо мебошад [7, 8 с. 40-41; с. 102-104].

Роҳҳои анъанавии ҳалли масъалаҳо арифметикӣ мебошанд, боқимондаҳо камтар маълуманд ва дар мактаб хеле кам истифода мешаванд.

Дар ин ҳолат тасмаҳо ба мақсади ташаккул додан ва мустаҳкам намудани дониши бачаҳо оид ба сохти масъалаҳои сода истифода бурда мешавад.

Тартиби кор чунин шуда метавонад. Аввал худи муаллим масъаларо мехонад: «Азим 6 саҳифа китоб хонд. Салим 4 саҳифа китоб хонд. Азим чанд саҳифа китоб зиёдтар хондааст?» Баъд як-ду нафар хонанда масъаларо такрор менамояд. Пас, муаллим диққати бачаҳоро ба тасмаи серангае, ки матни масъала дар он ҷойгир карда шудааст, ҷалб намуда, мегӯяд, ки қимати якуми додашуда (Азим 6 саҳифа китоб хонд.) дар қисми якуми тасма (рагаш сафед), қимати дуюми додашуда (Салим 4 саҳифа китоб хонд) дар қисми дуюми тасма (рангаш сабз) ва саволи масъала (Азим чанд саҳифа китоб зиёдтар хонд?) дар қисми сеюми тасма (рангаш сурх) навишта шудааст [9, 10 с. 23-32; с. 28-36].

Азим 6 саҳифа китоб хонд.	Салим 4 саҳифа китоб хонд.	Азим нисбат ба Салим чанд саҳифа китоб хонд?

Сонӣ диққати бачаҳо ба тасмаи дуюм ҷалб карда мешавад, ки дар қисми якум он (рангаш сафед) «Қимати якуми додашуда», дар қисми дуюми он (рангаш сабз) «Қимати дуюми додашуда» ва дар қисми сеюми он (рангаш сурх) «Савол (қимати номаълум)» навишта шудааст.

Қимати якуми додашуда	Қимати дуюми додашуда	Савол (қимати номаълум)

Аз ин намуди тасмаҳои сеқисма (серанга)-и масъалаҳои сода дар таълими масъала истифода карда шавад, он гоҳ фаҳмиши хонандагон нисбати масъалаҳалкунӣ боз ҳам мукаммалтар хоҳад шуд.

Ин ҳалли якуми истифодабарии тасмачаҳои сеқисма (серанга) дар таълими ҳалли масъалаҳои сода аз математика мебошад. (идома дорад).

Адабиёт:

1. Ғуломов И. Таърих ва методологияи математика. Душанбе. 2015.
2. Изатуллоев К. Методика обучения косвенных задач в начальной школе. Автор. канд.дис. М:.1983.
3. Пирназаров А. Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии корҳои мустақилона ҳангоми таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ. Душанбе, 2009. 120с.
4. Математикаи синфи 2. О.Шуайбова, Э. Шарипов, М. Худойдодова, Қ. Нуров, Ғ. Ҳалимов, Х. Ҳақназаров, Б.Бурҳонов. Душанбе, «Собириён», 2012.
5. Изатуллоев К., Ибодов Н., Ҳалимов Ғ., Пирназаров А. Математика. Душанбе, 2006. 360с.
6. Мирзо Бадеи Девон. Маҷмаъ ул-арқом. Душанбе: Дониш, 2015. – 416 с.
7. Юшкевич А.П. История математики в средние века. М., 1961. – 448 с
8. Г.П. Матвиевская. Учение о числе на средневековом Ближнем и Среднем Востоке. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 344 с.

9. Гулматов М. Д. Международный научный журнал «Научные горизонты» № 9(61) | 2022 «Развитие логического мышления при обучении математике в рукописе «Маджма-ал-аркам» Мирза Бадии Диван» стр.(23-32).

10. Гулматов М. Д. Международны научный журнал «Научные Горизонты» №9 (49)2021 в теме «Математика на Ближнем и Среднем Востоке». 30.09.2021, стр 28-36.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРЕХМЕРНЫХ (ТРЁХЦВЕТНЫХ) ПОЛОСОК ПРИ ОБУЧЕНИИ РЕШЕНИЮ ПРОСТЫХ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАЧ ПО МАТЕМАТИКЕ

В своей статье автор рассмотрел подготовку трехмерных и трёхцветных примеров в математическом образовании.

При заполнении текста задачи с помощью трехмерных и трёхцветных полосок или составлении полного текста простых задач и их решении дети лучше усваивают функциональную связь между разными величинами. Полоски из трех частей являются хорошим средством для закрепления знаний учащихся о строительстве и решении простых задач. В результате регулярного использования таких трехмерных и трёхцветных полосок учащиеся учатся выражать жизненные отношения в абстрактных математических понятиях и приобретают навыки математической абстракции и синтеза.

Ключевые слова: трехмерных и трёхцветных, трехмерных полоски, простая задача, дети, величины, функционал, первое значение, второе значение, третье значение, результаты.

THE USE OF THREE-DIMENSIONAL (THREE-COLOR) STRIPES IN TEACHING TO SOLVE SIMPLE WORD PROBLEMS IN MATHEMATICS

In his article, the author considered the preparation of three-part and multi-colored examples in mathematical education.

When filling out the text of a problem using three-part strips or compiling a full text of simple problems and solving them, children better learn the functional relationship between different quantities. Three-piece strips are a good way to reinforce students' knowledge of building and solving simple problems. As a result of the regular use of such three-dimensional strips, students learn to express life relationships in abstract mathematical terms and acquire skills in mathematical abstraction and synthesis.

Key words: three-dimensional and three-color, three-dimensional stripes, simple task, children, values, functional, first value, second value, third value, results.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамидова Дилрабо Ҳамидовна, докторанти PHD-и ихтисоси информатикаи факултети физика ва математикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Тел.:981050643

Сведения об авторе: Хамидова Дилрабо Хамидовна, докторант PHD-и по специальности информатики, физико-математический факультет, Кулябский государственный университет имени Абуабдуллах Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. Сафарова - 16. Тел.: 981050643

Information about the author: Khamidova Dilrabo Khamidovna, doctoral student of PHD-and in computer science, Faculty of Physics and Mathematics, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. Safarov - 16. Tel.: 981050643

УДК: 004.43+37 (2-тоҷ)
ББК: 73 (2-тоҷ)
С-27

МОҲИЯТ ВА МАХСУСИЯТИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ PYTHON

Самариддинова З.Н., н.и.п., дотсент, Аввалов Б., магистрант
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар инкишофи ҷомеаи муосир нақш ва мақоми илмҳои табиӣ, дақиқ, риёзӣ, техникӣ, бахусус, технологияи информатисонӣ назаррас мебошад.

Вазифаи асосии таълими технологияи информатсионӣ дар донишҷӯён инкишоф додани маҳорату малака ва қобилияти эҷодии онҳо ба ҳисоб меравад. Омӯзгори фанни информатика бояд донишҳо ва маҳорати кор кардан ба компютерро ба донишҷӯён диҳад, шавқу завқи хонандагонро ба омӯхтани фанни мазкур тибқи талаботи замони муосир бедор намояд.

Таҳқиқоти психологӣ - педагогӣ оид ба мушкилоти сохтани барнома дар забонҳои барномасозӣ нишон медиҳанд, ки яке аз сабабҳои асосии дар хонандагон ташаккул наёфтани маҳорат, малака ва қобилияти барномасозӣ аз он иборат аст, ки ба донишҷӯён донишҳои зурурирo оид ба моҳияти забони барномасозӣ ва таҳияи барнома намедиҳанд. Бинобар ин, онҳо забонҳои барномасозиро омӯхта, фаъолияти асосии худро ба қадри кофӣ дарк карда наметавонанд [3, с. 97].

Дар айни замон, дар рушду такомули низоми маориф иттилоотикунонии маориф ва таъмини саводнокии умумии компютерӣ барои инкишоф додани шавқи эҷодии хонандагон ва баланд бардоштани сифати таълим аҳамияти хоса дорад. Ин таҳияи усулҳои самараноки таълими информатика, ҷорӣ намудани технологияҳои компютерии таълим дар асоси таълими фанни барномасозиро дар назар дорад. Дар ҳалли ин масъала фаъолияти таълимӣ ва эҷодии донишҷӯён нақши муҳим мебозад, ки имконияти онҳо дар раванди таълим ба таври кофӣ истифода намешаванд.

Мушкилоти иттилоотикунонии низоми маориф дар соҳаи технология на он қадар зиёданд. Муҳимтар аз ҳама мавҷудияти воситаҳои хуби нармафзор аст. Аммо ҳатто пурра бо компютерҳои пуриқтидори замонавии дорои нармафзори қулай таъмин намудани системаи маориф маънои ба таври худкор ҳал шудани мушкилоти иттилоотонии маорифро надорад. Дараҷаи омодагии психологӣ ва эҳтиёҷоти омӯзгорон барои аз нав дида баромадани воситаю усулҳои фаъолияти худ вобаста ба истифодаи компютер нақши муҳим мебозад.

Таълими забонҳои барномасозӣ дар реҷаи визуалӣ дар ҳаҷми зарурӣ барои таҳсил дар курси асосии информатикаи мактабӣ ва (ё) дар шаклҳои факултативӣ ва дигар шаклҳои иловагии дарсҳо дар мактабҳо, литсейҳо ва дигар муассисаҳои таълимӣ; методикаи таълими информатика аввалин фанни сиклӣ-методии бо компютер алоқаманд буда, дар умум дар компютеркунонии маориф нақши ислоҳкунанда мебозад [2, с. 213].

Яке аз мушкилоти асосии информатика ин таълими фанни барномасозӣ дар муассисаҳои таълимӣ ба ҳисоб рафта, таҳияи мақолаи мазкур таҳлилу баррасии моҳият ва махсусияти забонҳои барномасозӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро фарогир аст. Дар замони муосир забонҳои барномасозии зиёде мавҷуданд, аммо масъалаи методикаи таълими онҳо чандон дуруст ба роҳ монда нашудааст.

Қайд кардан ҷойиз аст, ки васоити таълимии ин ё он забони барномасозӣ, ки дар асоси онҳо таълим ба роҳ монда мешаванд, дар сатҳи зарурӣ (бо забонҳо русӣ ва тоҷикӣ) дастраси ҳаводори забонҳои барномасозӣ ҳастанд, аммо дар барномаи насбшуда ҷавоби дуруст гирифтан имконнопазир аст. Ин ҳам бошад, мувофиқат накардани барномаи насбшуда бо версияҳои забонҳои барномасозӣ ба назар мерасад.

Таълиму тадриси ин забонҳои барномасозӣ яке аз масъалаҳои асосии методикаи таълими фанни информатика ба ҳисоб меравад.

Пайдоиши забонҳои барномасозии Microsoft Visual Basic.NET, Borland, C#, Delphi.NET,C, C++, Python ва ғайраҳо барои дар ҳаёт амалӣ намудани мақсадҳои инсонӣ имконияти пурра фароҳам оварданд.

Дар системаи таълим ворид шудани забонҳои барномасозӣ дар ҷаҳони имрӯза ба самаранокии раванди таълим, тарбия ва ташаккули малакаи хонандагону донишҷӯён таъсири мусбӣ доранд. Мавриди омӯзиши фанни технологияи иттилоотӣ хонандагон ба сохтани барнома бо истифодаи компютер бо фаъолияти мустақилона машғул мешаванд, ки ин ҷараён ба самаранокии кори таълим оварда мерасонад.

Яке аз забони машҳуру маъмул ин забони барномасозии Python ба ҳисоб меравад. Забони барномасозӣ Python як парадигмаест, ки асосан барномасозии ба объект нигаронидашуда, барномасозии равандӣ ва барномасозии функсионалиро амалӣ мекунад. Қобилияти самти объекти Python ба барномасоз имкон медиҳад, ки истифода ва эҷод кардани синфҳо, сохтани объектҳо бо истифода аз онҳоро иҷозат диҳад [5, с. 145].

Ҷараёни омӯзиши забони барномасозии Python аз шиносоӣ бо алифбо ва рамзҳои он ибтидо мегирад.

Python забони тарҷумонӣ ба ҳисоб рафта, тарҷумон ҳар як хати баёниро мувофиқи сатр мехонад. Он хусусияти интерактивӣ дорад, зеро барномасоз бо истифодаи сатри командаҳои Python фармон дода метавонад.

Муҳити кории забони барномасозии Python нисбат ба забонҳои дигари барномасозӣ содатар аст. Барои осон намудани фаъолияти амалиии хонандагон, бедор намудани маҳорату малакаи барномсозии онҳо ва рӯ овардан ба илмҳои табиӣ, риёзӣ ва техникӣ мусоидат хоҳад намуд.

Забонҳои барномасозӣ ҳамчун унсури муҳимми технологияи информатсионӣ на танҳо объекти омӯзиши онҳо барномаҳо мебошад, балки баъзе масъалаҳо аз нуқтаи назари математикӣ, аз он ҷумла ҳалли он омӯхта мешавад.

Забонҳои барномасозӣ ҳамчун воситаи асосии муколамаи инсон ва компютер, ки имрӯз хеле такмил ёфтаанд ва дастраси доираи васеи мутахассисони ҳам касбӣ ва ҳам ғайрикасбӣ гаштанд, бояд дар назар гирад, ки ин ҷиҳати масъала нозукиҳои зиёде дорад.

Барои осон гардидани барномасозӣ аз сохтани алгоритмҳои гуногуни истифода бурда мешавад ва он замон ин принсипро ҳангоми тайёр кардани барномасозӣ дар ин забонҳо, ҳангоми сохтани барномаҳои ҳалли мисолу масъалаҳои математикӣ истифода бурдан мумкин аст. Дар он вақт ҳар як шахс метавонад худаш сатҳу савияи тайёриашро бисанҷад. Барои омӯзиши самараноки забони Python зарур шуморидем, ки намуд ва сохтори барномаро дар забони барномасозии Python, ки тарзу усулҳои сохтани барномаҳои ҳалли масъалаҳои мухталифро муайян мекунад, нишон диҳем.

Аслан, дар забони барномасозии Python барои чор амали математикӣ дар версия 3.6. (32 байт) метавонем бе сохтани барнома мисолҳоро ҳал карда бароем. Фақат тариқи истифодаи рамзҳо тарзи дурусти амалҳо иҷро карда мешавад.

Воситаҳои барномасозии Python қобилияти кор дар низоми тарҷумонро дорад, ки дар он фармонҳо ва амалиёт фавран пас аз ворид шуданашон иҷро карда мешаванд. Ба тарҷумон (интерпретатор) муроҷиат намудан Python бо роҳи навиштани фармони Python дар сатри фармон анҷом дода мешавад [6, с. 121].

Яке аз хусусиятҳои ҷолиби синтаксисии забон ҷудо кардани блокҳои код бо истифодаи фосила (фосилаҳо ё ҷадвалбандиҳо) begin/end, мебошад, аз ин рӯ дар Python қавсҳои операторӣ / хотима, ба монанди Паскал, ё қавсҳои фигуравӣ, ба монанди C мавҷуд нестанд. Ин "амалиёт" ба шумо имкон медиҳад, ки шумораи сатрҳо ва аломатҳои барномаро коҳиш диҳед ва ба шумо услуби "хуби" барномасозиро меомӯзонад. Аз тарафи дигар, кор ва ҳатто дурустии барнома метавонад ба ҷойҳои пешрафтаи матн вобаста бошад.

Сатрҳо дар Python бо нохунакҳои дугона «"» ё «'» ҷудо карда мешаванд. Дохили нохунакҳои дугона метавонанд нохунаки яктога (аппостроф) дошта бошанд ё

баръакс. Агар ба шумо якчанд сатрҳо истифода кардан лозим ояд, пас ин сатр бояд бо се нохунаки дугона «"""» оғоз ва хотима ёбад [4, с. 121].

Дар забони барномасозии Python тағйирёбандаҳо чоп карда намешавад, азбаски хотира ба таври динамикӣ интихоб карда мешавад, ба ҳамон як тағйирёбанда якчанд категорияи мафҳумҳо таъйин намудан мумкин аст, инчунин онҳоро муайян кардан лозим аст. Ғайр аз он, дар ҳар як тағйирёбанда якчанд категорияи арзишро таъйин кардан мумкин аст. Ғайр аз он, ҳар як тағйирёбанда инчунин метавонад дар як функсия намудҳои гуногуни қиматро дошта бошад. Намудҳои асосии қиматҳо рақамҳоро дар бар мегиранд – бутун (Int), рақамҳои нуқтаи ҳаракаткунанда, рақамҳои мураккаб, сатрҳо (pfdlock), аҳамияти мантиқӣ (бурд), рақамҳои калон (дароз), дар якҷоягӣ бо дигар намудҳои мураккабтари додашудаҳо [6, с. 123].

Дар ин ҷо мо сохтани барномаи ҳалли мисолу масъалаҳои математикиро дар забони барномасозии Python нишон медиҳем. Дар китоби М.Э.Абрамян як зумра масъалаҳое, пешниҳод гардидаанд, ки мо дар ин ҷо тарзи сохтани барномаи якчанд мисолҳоро дида мебароем.

Мисоли 1. Барномае нависед, ки 100 адади пайдарпайии Фибоначчиро барорад. (Пайдарпайии Фибоначчи ин пайдарпайиест, ки ҳар як адади оянда суммаи ду адади пешина мебошад) [1, с. 36].

Барои сохтани барномаи мазкур мо аз қадамҳои зерин истифода мекунем:

Сатри якум ва дуюми барнома бо эълон додани тағйирбанда амалӣ мегардад. Дар ҳалли мисоли мо се тағйирёбанда ҷой доранд. Дар сатри сеюм ва чоруми барнома бошад, ичрои ба тағйирёбандаҳо қимати аввалаи пайдарпайиро бахшидан омада ва дар сатри панҷум бошад, барои иттератсия (қадамгузорӣ) давр пешбинӣ шудааст.

Баъди ишора кардани тағйирёбандаҳо ду қиммати аввали пайдарпайиро чоп мекунем.

Дар сатри ҳаштум давр ташкил дода, дар ҳар давр дар сатрҳои нуҳум ва даҳум ду қиммати пайдарпайиро ёфта, дар сатрҳои ёздаҳум ва дувоздаҳум чоп карда, дар сатри сенздаҳум иттератор (қадам) – ро як қиммат зиёд мекунем.

```
a = float
b = float # Эълон намудани
b = 1 # тағйирёбанда
a = 1 # ва пур кардани аввали пайдарпайӣ
n = 0
print(a) # чоп кардани аввали пайдарпайӣ
print(b)
while n<=100: # ташкили давр
b = a + b # ёфтани адади навбатии пайдарпайи
a = a + b
print(b) # чоп кардани адади ёфташуда
print(a)
n+=1 # зиёд кардани иттератор
```

2. Адади бутуни N дода шуда аст, барномае созед, маълум намоед, ки N ба пайдарпайии Фибоначчи дохил мешавад ё не. Агар дохил шавад, True чоп намояд, вагарна False. [1, с. 24]

Барои сохтани барномаи мазкур чунин корҳоро анҷом хоҳем дод:

Сатри якум барои эълон ва дохил намудани адад аз консол, сатри дуюм ва сеюм бошад, барои эълон кардани тағйирёбанда ва бахшидан ба онҳо ду қиммати аввали пайдарпайии Фибоначчи пешбини шуда аст.

Дар сатри чорум давр ташкил дода то *n* пайдарпайии Фибоначчиро меёбем. Аз сабабе, ки мо дар як давр ду қимати пайдарпайиро меёбем, дар даври охирон қимати *f1 аз адади n* калон мешавад, барои ҳамин дар сатри ҳафтум ин амалро истифода мебарем *f1 = f1 - f2.*

Дар сатрҳои ҳаштум ва нуҳум қиматҳои охирини пайдарпайиро бо *n* муқоиса карда, натиҷаи муқоисаро ба консол чоп мекунем.

```
n = int(input(""))
f1 = 1 # Эълон намудани тағйирёбанда
f2 = 1 # ва пур кардани бо аввали қатор
while (f1 or f2) <= n: # ташкили давр
f2 = f1 + f2 # ёфтани адади навбатии пайдарпайӣ
f1 = f1 + f2
f1 = f1 - f2
if (f1 == n) or (f2 == n): print(True) # муқоиса
else: print(False) # ва чопи натиҷа
```

3. Сол дода шуда аст. Барномае нависед, ки маълум намояд ин сол кабиса аст ё не. (Соли кабиса гуфта солеро меноманд, ки дар он 366 рӯз ва дар моҳи феврал 29 рӯз аст) [1, с. 23].

Барои сохтани барномаи мазкур мо аз қадамҳои зерин истифода мекунем:

Соли кабиса дар чор сол як маротиба омада, дар ин сол 366 рӯз мавҷуд аст. Барои ҳамин агар соли воридшуда ба 100 ва ба 400 ва ба 4 бе бақия тақсим шавад, соли воридшуда соли кабиса мебошад, вагарна соли одӣ. Аз ин гуфтаҳо истифода бурда, ин тавр ҳал кардем.

Дар сатри аввал тағйирёбанда эълон карда шуда ва ба он аз консол қиммат (сол) ворид мекунем.

Дар сатри дуюм, сеюм ва чорум адад (сол) – и дохил шударо муқоиса карда, натиҷаро чоп менамоем.

```
a = int(input("Солро дохил намоед! ")
if a%100==0 and a % 400 != 0: print("Соли оддӣ")
elif a%4==0: print("Соли кабиса")
else: print("Соли оддӣ")
```

4. Координатаи X ва *Y, ки дар тири OX ва OY* намехобад, дода шуда аст. Маълум намоед, ки ҳамин координата дар кадом чоряк ҷой гирифта аст [1, 18].

Барои сохтани барномаи мазкур мо аз қадамҳои зерин истифода мекунем:

Агар x ва $y > 0$ бошад, он гоҳ нуқта дар чоряки якум мехобад. Агар $x > 0$ ва $y < 0$ бошад, нуқта дар чоряки дуюм мехобад. Агар $x < 0$ ва $y < 0$ бошад, нуқта дар чоряки сеюм мехобад. Агар $x < 0$ ва $y > 0$ бошад, он гоҳ нуқта дар чоряки чорум мехобад.

Аз гуфтаҳои боло истифода бурда, дар сатри якум ва дуюм ду тағйирёбанда эълон карда шуда, ба онҳо аз консол қимат ворид мекунем.

Дар сатрҳои сеюм, чорум ва панҷум шарт гузошта, натиҷаро ба консол чоп мекунем.

```
x = int(input("X = ")) # Дохил кардани координатаи x
y = int(input("Y = ")) # Дохил кардани координатаи y

if x > 0 and y > 0: print("Чоряки якум")
elif x > 0 and y<0: print("Чоряки дуюм")
elif x < 0 and y<0: print("Чоряки сеюм")
else: print("Чоряки чорум")
```

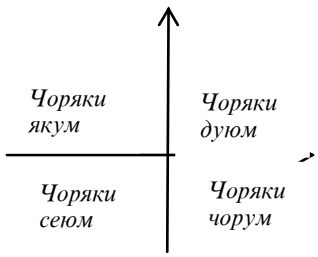

Забони Python дар атрофи модели барномасозии ба объект нигаронидашуда сохта шудааст. Татбиқи забони барномасозии Python, пурқувват ва хуб фикр кардашуда, аммо дар муқоиса бо забонҳои ба объект нигаронидашуда хеле мушаххас аст.

Хулоса, бо назардошти принсипҳои таълимии барномарезишуда, самаранокии таълимро зиёд кардан мумкин аст, зеро дар ин ҳолат раванди таълим бештар фардӣ мегардад, тадричан ҳавасмандии иловагиро барои омӯзиш ба вуҷуд оварда метавонанд.

Равоншиносон муайян кардаанд, ки шарти ҳатмии хислатҳои эҷодии шахс ба раванди эҷодии донишҳои мустақилонаи илмӣ ҷалб намудани хонандагон, хусусиятҳои намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ, робитаи онҳо дар раванди маърифат, нишон додани муҳимтарин омилҳои таъсиргузор ба муваффақияти фаъолияти маърифатӣ ба ҳисоб меравад.

Илова бар ин, равшан аст, ки таълими забонҳои барномасозӣ ҳамчун падидаи мураккаби педагогӣ омӯзиши минбаъдаро тақозо мекунад, то ки нақш ва мавқеи онҳоро дар раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти гуногун дақиқтар муаррифӣ намояд.

Адабиёт

1. М.Э.Абрамян 1000 задач по программированию.Часть 1. – Ростов на Дону. – 2004. – 43 с.
2. Беспалько В.П. Основы программирования (Дидактические основы). - М.: Высшая школа, 1970. – 300 с.
3. Дорошкевич А.М. Программированное обучение как средство повышения эффективности учебного процесса в высшей школе. – М., 1971. – С. 37-41.
4. Лутц Марк. Программирование на Python. том 1., Санк-Петербург. 2011 г. 992 стр.
5. Лутц М. Программирование на Python, том II, 4-е издание. – Пер. с англ. – СПб.: Сим-вол-Плюс, 2011.–992 с., ил. ISBN 978-5-93286-211-7.
6. Хахаев И. А. Практикум по алгоритмизации и программированию на Python: / И. А. Хахаев — М.: Альт Линукс, 2010. — 126 с.: ил. — (Библиотека ALT Linux).

МОҲИЯТ ВА МАХСУСИЯТИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ PYTHON

Муаллифон дар мақола дар асоси таҷрибаи чандинсола оид ба ин масъала фаъолияти таълимӣ ва илмии донишгоҳҳоро аз мавқеи асосҳои таълими забонҳои барномасозӣ ва омӯзиши барномасозӣ ба баҳси умумӣ мегузорад. Дар чунин шароит масъалаи сифати таълим ва роҳҳои идоракунии он аҳамияти калон пайдо мекунад. Ба фикри муаллиф, дар марҳалаи якуми таҳияи масъалаҳои назариявии забонҳои барномасозӣ таҷрибаи давлатҳои Ғарб, инчунин баъзе мамлакатҳои дигар, ки дар онҳо мафҳумҳои америкоии барномасозии хаттӣ, шоханок ва омехта хеле паҳн гардидаанд, ба таври ҳамаҷониба фаро гирифта шудааст, таҳлил карда шуд.

Ба таъкиди муаллифон, комилан равшан аст, ки барномасозӣ ва таълими забони барномасозии Python ҳамчун як падидаи мураккаби педагогӣ омӯзиши комили онро дар оянда тақозо мекунад, то вазифаи онҳоро дар раванди таълимии муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ дар самтҳои гуногун мушаххастар муаррифӣ намояд.

Калидвожаҳо: омӯзиш, таълим, забонҳои барномасозӣ, Python, модел, дидактика, усул, донишҷӯ, раванд, мавқеъ, хусусият, ҳадаф, ҷустуҷӯ, объект.

СУТЬ И ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯЗЫКА ПРОГРАММИРОВАНИЯ PYTHON

Авторы статьи, опираясь на многолетний опыт работы по данному вопросу, рассматривают образовательную и научную деятельность вузов с позиции основ преподавания языков программирования и обучения программированию. В таких условиях очень важным становится вопрос о качестве образования и способах его управления. По мнению автора, на первом этапе разработки теоретических вопросов языков программирования был всесторонне освещен опыт стран Запада, а также некоторых других стран, где распространены американские концепции линейного, разветвленного и смешанного программирования. проанализировано.

По мнению автора, совершенно очевидно, что программирование и обучение языку программирования Python как сложному педагогическому явлению требует его всестороннего изучения в будущем, чтобы представить их роль в образовательном процессе высших и средних профессиональных учебных заведений по разным направлениям.

Ключевые слова: обучение, преподавание, языки программирования, Python, модель, дидактика, метод, ученик, процесс, позиция, признак, цель, поиск, объект.

ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE

The authors of the article, relying on many years of experience on this issue, consider the educational and scientific activities of universities from the standpoint of the basics of teaching programming languages and teaching programming. In such conditions, the question of the quality of education and the ways of its management becomes very important. According to the author, at the first stage of the development of theoretical issues of programming languages, the experience of Western countries, as well as some other countries where the American concepts of linear, branched and mixed programming are widespread, was comprehensively covered. analyzed.

According to the author, it is quite obvious that programming and teaching the Python programming language as a complex pedagogical phenomenon requires its comprehensive study in the future in order to present their role in the educational process of higher and secondary vocational schools in various areas.

Key words: learning, teaching, programming languages, Python, model, didactics, method, student, process, position, attribute, goal, search, object.

Маълумот дар бораи муаллифон: Самариддинова З.Н., номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи илмҳои компютерии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16, Тел: (+992) 9887772028

Аввалов Бахтиёр Шарифхонович, магистранти курси якуми ихтисоси информатикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16

Сведения об авторах: Самариддинова З.Н., кандидат педагогических наук, доцент кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, к. С. Сафаров – 16, тел: (+992) 9887772028

Аввалов Бахтиёр Шарифхонович, магистрант 1 курса специальности информатики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, к. С. Сафаров – 16

Information about the authors: Samariddinova Z.N., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Computer Science, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, k. S. Safarov - 16, tel: (+992) 9887772028

Avvalov Bakhtiyor Sharifkhonovich, 1st year undergraduate in computer science, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, k. S. Safarov – 16

УДК:37+374 (2-тоҷ)
ББК:74.00+74.03 (2-тоҷ)
М-65

МАШҒУЛИЯТҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР БОЛОРАВИИ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 5-6

Мирализода А.М., д.и.п., профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Қузиева Р.М., муаллими калон, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ дар ҷараёни омӯзиши биология ва экология (маҳфилҳои фаннӣ, викторинаҳои биологию экологӣ, тарзи «Ҳаёти солим, шабнишиниҳо, пайраҳаи экологӣ ва ғайраҳо), дар ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон нақши муҳим мебозанд. Инчунин, гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ боиси ташаккули дониш, маҳорату малакаҳои экологӣ, аз ҷумла, тарбияи маърифатӣ ва фарҳанги экологии хонандагон мегардад.

Масъалаҳои ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ дар таҳқиқоти як қатор олимони хориҷӣ, аз ҷумла: Афанасева З.Ф., Беляева В.С., Василева К.И., А.И. Никишов, Евдокимова Р.М., Трайтак Д.И. ва олимони ватанӣ: Мирзоев С.С., аз нигоҳи илмӣ, назариявӣ, методию амалӣ дар ҷараёни таълими биология ва экология тавсифу баррасӣ гардидаанд.

Олимону методистони бахшҳои биологияю экология Н.М. Верзилин ва В.М. Корсунская машғулиятҳои беруназсинфиро бо таври зайл маънидод намуданд: «Машғулиятҳои беруназсинфӣ яке аз шаклҳои гуногуни ташкилу ҷалби ихтиёрии хонандагон таҳти роҳбарии муаллимон баҳри бедор ва ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, ҷанбаҳои тарбияи маърифатию фарҳангӣ экологии хонандагон, фаъолияти ҷустуҷӯю эҷодии онҳо ва билохир омӯзиши васеъ ва ворид намудани тағйирот оид ба мазмуну мундариҷаи сикли фанҳои зистшиносию табиатшиносӣ маҳсуб меёбанд» [2].

Педагогҳои машҳури рус А.С. Макаренко [8] ва В.А. Сухомлинский [14] қайд менамоянд, ки машғулиятҳои беруназсинфӣ барои ноил гардидан бо мақсадҳои умумитаълимӣ бо назардошти ташаккули шавқу завқ, ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳангии хонандагон нигаронида шуданд.

Бо ақидаи С.С. Мирзоев [11] хусусияти хоси машғулиятҳои беруназсинфӣ, аз он иборат аст, ки онҳо фаъолияти баланди маърифатӣ ва мустақилиятнокии хонандагонро ташаккул дода, омӯзиши васеъ ва гуногунсамти табиати зинда, олами ҳайвонот ва набототи маҳалу кишвари худро вобаста ба рушду инкишоф ва ташаккули шавқу завқ, ҳисси табиатдӯстӣ, баррасии ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагонро дар доираи барномаҳои таълим таъмину тарҳрезӣ менамоянд.

Оид ба ташкилу гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ дар ҷараёни омӯзиши сикли фанҳои табиӣ Б.В. Всесвятский [4] чунин навиштааст:

а) Ташкили ин намуди машғулиятҳо бояд боиси бедор сохтани шавқу завқи зиндаю воқеии хонандагон гардад;

б) Ин машғулиятҳо новобаста аз мундариҷа ва шаклҳояшон бояд аз дарсҳои муқаррарӣ фарқ кунанд;

в) Дар заминаи ин машғулиятҳо, бояд фаъолияти эҷодию мустақилонаи хонандагон тарҳрезӣ карда шавад;

г) Иштироки хонандагон дар ин қабил машғулиятҳо дар зери роҳбарии муаллимон бо ҷалби хонандагони фаъолу хуб ва аълохон гузаронида мешавад;

д) Машғулиятҳои беруназсинфӣ аз рӯйи имкониятҳою заминаи таълимии мактаб бояд боиси инкишофи ҳаматарафаи фаъолияти ҷустуҷӯию эҷодӣ ва ақлонию равонии хонандагон гарданд.

Бо истифода аз мушоҳидаҳо, таҳлили ақидаҳо ва таҳқиқотҳои олимон-методистони бахшҳои фанҳои табиатшиносӣ: Н.М. Верзилин, В.М. Корсунская, Б.В. Всесвятский ва Б.Е. Райков мо дар таҳқиқоту озмоишҳои педагогии худ, роҳу усулҳо, методҳои ташкилу гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфиро аз сикли фанҳои табиатшиносӣ, баҳри баррасии масъалаҳои ҳифзи табиату бойигариҳои он, ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушду инкишофи ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон, корбасту тарҳрезӣ намудем.

Дар раванди омӯзишу таҳқиқи ин масъала ва гузаронидани озмоишҳои педагогӣ, мо дар байни муаллимони фанҳои биология ва экологияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии № 5,18,19,32,37 ва 39 - и н. Фархор саволнома- анкета гузаронидем, ки дар ин пурсиш 130 нафар иштирок дошт. Дар анкетаҳо саволҳои зерин ворид карда шуданд; «Шумо дар ҷараёни таълим машғулиятҳои беруназсинфиро баррасӣ менамоед? Онҳоро номбар кунед».

Дар натиҷаи пурсишҳои шифоҳӣ маълум шуд, ки фақат 10%- и муаллимон машғулиятҳои беруназсинфиро аз фанҳои биология ва экология асосан дар шакли маҳфилҳои фаннӣ ташкил карда мегузаронанд.

Дар баробари гузаронидани анкета боз бо муаллимон суҳбатҳои шифоҳӣ гузаронидем, ки натиҷаҳо чунинанд, яъне 8%- онҳо иброз намуданд, ки истифодаи шаклҳои гуногуни машғулиятҳои беруназсинфӣ, боиси ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди маърифату фарҳанги экологии хонандагон мегардад. Ба ғайр аз ин 7%-и муаллимон қайд намуданд, ки дар байни шаклҳои дигари машғулиятҳои беруназсинфӣ, маҳфилҳои фаннӣ ҷой ва мақоми махсусро ишғол мекунанд. Ташкилу гузаронидани онҳо, аз сабаби кам будани маводи таълимӣ-методӣ бо забони тоҷикӣ, муҷаҳҳаз набудани кабинету озмоишгоҳҳо бо асбобу анҷомҳои аёнӣ, гербарияҳо, хӯсаҳои паррандагону хазандагон, воситаҳои техникии таълим боиси мушкилиҳои зиёд мегардад.

Барои омӯзиш ва муайян кардани нақши машғулиятҳои беруназсинфӣ дар ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳангӣ экологии хонандагони синфҳои 5-9-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №5,18,19,32, 37 ва 39- и н. Фархор, дар доираи барномаҳои таълимии фанҳои «Ботаника» (синфҳои 5-6), «Зоология» (синфҳои 7-8), «Анатомия, физиология ва беҳдошти саломатӣ» (синфҳои 9) ва «Экология» (синфҳои 9) саволнома-анкетаҳо ва тестҳои фаннӣ гузаронидем. Дар раванди анкетакунонӣ 160 нафар (хонандагони синфҳои 5-и деҳот ва ноҳия), 192 нафар (хонандагони синфҳои 7), 210 нафар (хонандагони синфҳои 8) ва 198 нафар (хонандагони синфҳои 9) иштирок доштанд. Миқдори умумии хонандагони дар мавриди озмоишҳои педагогӣ, яъне анкетакунонию пурсишҳои шифоҳӣ иштирокдошта, 760 нафар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №5,18,19,32,37 ва 39 –и н. Фархорро ташкил дод.

Дар рафти анкетакунонӣ чунин саволҳо интихоб ва истифода карда шуданд:

1. Маҳфилҳои биологию экологиро дар кадом шакл гузаронидан ба мақсад мувофиқ аст?

2. Аз гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ аз фанҳои биология ва экология чӣ гуна натиҷаҳоро интизор будан мумкин аст?

Баъди омӯзиш, муоина, таҳлили саволҳои дар анкетаҳо вориднамуда, тибқи ҷавобҳои хаттию шифоҳии хонандагон чунин натиҷабарорӣ ба қайд гирифта шуд: Барои хонандагони синфҳои 5-6 маҳфили «Ботаники ҷавон» шавқовар мебошад (45%-и хонандагонро фарогир шуд). Барои хонандагони синфҳои 7-8 маҳфили «Зоологҳои ҷавон» (50%), барои хонандагони синфҳои 9 «Физиологи ҷавон» (40%), барои хонандагони синфҳои 9 «Экологи ҷавон» (56%) –ро ташкил намуд.

Ҳамин тавр, дар раванди гузаронидани озмоишҳои педагогӣ бо тариқи анкетакунонӣ маълум гардид, ки 60%-и хонандагон гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфиро зарур мешуморанд.

Ҳамин тавр, аз натиҷаҳои ниҳоии анкетагузаронӣ маълум шуд, ки масъалаҳои ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии деҳот ва ноҳияи Фархор, аз ҷониби муаллимону методистони фанҳои биология ва экология чандон ҷавобгӯйи талаботи барномаҳои таълимӣ нест. Бахусус, омӯзгорон ҳам дар ҷараёни дарсҳо ва ҳам дар мавриди ташкилу гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ ба масъалаҳои ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон диққати ҷиддӣ намедиҳанд.

Аз ин ҷост, ки дар таҳқиқотҳои илмӣ, назариявӣ, методию амалӣ ва рисолаҳои номзадию докторӣ ва дигар воситаҳои таълимию методии олимон: Боровская Л.А. [1], Всесвятский Б.В. [3], Мирзоев С.С. [10], Михеев А.В. [12], масъалаҳои ташкилу гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ, аз ҷумла маҳфилҳои фаннӣ, корбаст, тарҳрезӣ ва тавсифу баррасӣ гардиданд.

Б.В. Всесвятский қайд намудааст, ки ҷанбаҳои табиатдӯстӣ, ташаккули дониш, маҳорату малакаи экологии хонандагон, аз ҷумла, маърифату фарҳанги экологии онҳо, дар мавриди гузаронидани яке аз машғулиятҳои беруназсинфӣ (дар мисоли маҳфили «Табиатшиносони ҷавон»), аз рӯй чунин принсипҳо муайян карда мешавад:

а) майлу рағбати самтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ оид ба дарки ҳодисаҳои гуногуни табиат;

б) алоқамандии ягонаи назария ва амалия дар интихоби мавзуъҳои маҳфилҳо;

в) баҳисобгирии алоқамандии самтҳои таҳқиқот бо меҳнати фоиданоки ҷамъиятӣ;

г) алоқаи умумӣ, бо омӯзиши фаслҳои барномавии сикли фанҳои табиатшиносӣ.

Ҳудуди истифодаи амалии номгӯйи мавзуъҳои нақшаҳои кории маҳфилҳои фаннӣ, аз ҷумла маҳфили «Табиатдӯстони ҷавон», ниҳоят фароху домандор буда, ба соҳаҳои кишоварзӣ, аз ҷумла; гулпарварӣ, пахтакорӣ, чорводорӣ, кабудизоркунии қитъаи таълимӣ-таҷрибавии мактаб, деҳа, ноҳия, шаҳр ва инчунин, ҳифзу ғамхорӣ ба табиат ва солимии инсон алоқаи зич доранд.

Барои муаллимону методистони касбии фанҳои биология ва экологияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, мо чунин нақша-чорабиниҳои маҳфилҳоро пешниҳод менамоем:

1. Оид ба кабудизоркунии қитъаи таълимӣ-таҷрибавии мактаб;

а) кабудизоркунии ҳудуди мактабҳо аз ҳисоби растаниҳои ҳамешасабз, сояафкану ороишӣ, интихоби дурусти растаниҳои хонагие, ки дар давоми сол гул мекунанд, нигоҳубини онҳо;

б) ташкили қитъаи таълимии мактаб бо мақсади гузаронидани таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳо оид ба олами набототу ҳайвонот;

в) ташкил ва расонидани кӯмаки ҳамешагӣ оид ба таҷҳизонидани кабинети биология, бо гербарияҳо, коллексияи меваҳою тухмиҳо, коллексияи ҳашаротҳо, хӯсаҳои паррандагону хазандагон, асбобу анҷомҳои таълимӣ, аз ҷумла васоити таълимӣ-методӣ ва ғайраҳо;

г) ташкили «Гӯшаи табиати зинда» ва нигоҳубини ҳамешагии растаниҳою ҳайвоноти дар қитъаи таълимӣ-таҷрибавӣ мавҷудбуда, инчунин гузаронидани таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳо аз фанҳои ботаника, экология ва зоология.

2. Оид ба расонидани ёрии аввалин ва таъмини нигоҳдории ҳолати тандурустии инсон:

а) шиносонидани хонандагон ба роҳу усулҳои муайян кардани ифлосшавии ҳаво дар синфхонаҳо, кабинету озмоишгоҳҳо, инчунин паҳншавии микробу бактерияҳо дар ин иншоот;

б) муайян кардани коэффитсиенти равшании ҷойи нишасти хонандагон;

в) муайян кардани ҳолати набзи хонандагон бо ёрии асбоби «Набзченкунак»;

г) муайян кардани ҳаракати нафаскашии хонандагон ҳангоми иҷрои машқҳои ҷисмонӣ ба воситаи «Спирометр»;

ғ) ҷамъоварӣ ва коркарди растаниҳои шифобахш ва витаминдори маҳалли худ.

Вобаста ба пешниҳоди модели таҳқиқот оид ба «Ташаккули маърифати фарҳангӣ-экологии хонандагони синфҳои 5-9-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҷараёни гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ», мо зарур шуморидем, ки дар мавриди гузаронидани маҳфилҳои фаннӣ, чунин талаботи педагогию методӣ ба инобат гирифта шавад:

1) Алоқамандии номгӯйи мавзуъҳои нақшавии маҳфилҳо, бо фаслҳои барномаҳои таълимии биология, экология. Тавассути кору фаъолияти маҳфилҳо ташаккули дониш, маҳорату малакаи дар ҷараёни дарсҳо азхудкарда, натиҷаи кори маҳфилҳо дар дарсҳои ҳамарӯза, машғулиятҳои беруназсинфӣ баррасӣ карда шуда, ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, маърифату фарҳанги экологии аъзоёни маҳфилҳо ва дигар хонандагон мегардад;

2) Яке аз роҳҳои ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, таҳвиятбахшии ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон, ин пурзӯр намудани самтҳои экологиякунонии ҷараёни таълими фанҳои умумибиологӣ, аз ҷумла, ҳифзу нигоҳдории мувозинати биологию экологии табиат ва аз таъсири омилҳои антропогенӣ ҳифз намудани табиати биҳиштосои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бо мақсади ба муаллимони биология ва экология расонидани ёрии моддӣ, оид ба такмили тарҳрезии нақшаҳои таҳвимӣ, нақшаҳои маҳфилҳои фаннӣ, мақсад, вазифаҳо ва шаклҳои ташкили гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ, бахусус маҳфилҳои фаннӣ, аз ҷумла, воситаи таълимӣ-методии ба номи «Маҳфили натуралистони ҷавон», бо забони тоҷикии профессор С.С. Мирзоев (1993) - ро пешниҳод менамоем.

Дар ин маводи методӣ барои ёрии муаллимони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба ташкилу гузаронидани маҳфили «Табиатшиносони ҷавон» чунин тавсияҳои методӣ пешниҳод карда шудааст:

1). Барои муаллимони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии деҳот;

– ба нақшаи кории маҳфилҳои фаннӣ ворид намудани масъалаҳои бевосита ба соҳаҳои кишоварзӣ дахлдор;

– гузаронидани таҷрибаю мушоҳидаҳо дар объектҳои кишоварзӣ, аз ҷумла, дар қитъаи «Навсанҷӣ», парвариши пахта, зироатҳои ғалладонагӣ, боғу токпарварӣ, гулпарварӣ ва амсоли онҳо;

– шиносонидани хонандагон бо роҳу усулҳои муборизa бо ҳашароти зараррасони хоҷагиҳои кишоварзӣ;

– ҷоннок намудани кору фаъолияти аъзоёни маҳфилҳо бо даъвати «Посбони сабз»;

– ҳифзи табиати кишвари худ, деҳа ва минтақа;

– ҷамъоварии растаниҳои шифобахш, тухму меваҳои онҳо;

2) Барои омӯзиши муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳру ноҳияҳо:

– кабудизоркунӣ ва ободонии ҷамоат ва шаҳр;

– нигоҳубини ниҳолзорҳо ва дарахтон;

– нигоҳубини гулҳою растаниҳои ороишӣ ва парвариши онҳо;

– шинонидан ва нигоҳубини зироатҳои мевадиҳанда дар қитъаи таълимӣ-таҷрибавии мактаб;

– интихоби растаниҳо-гулҳои хонагӣ ва нигоҳубини онҳо;

– гузаронидани таҷрибаю мушоҳидаҳо бо растаниҳо ва ҳайвонҳои қитъаи таълимӣ- таҷрибавии мактаб;

– бо асбобу анҷомҳои таълимӣ ва айёниятҳо (гербарияҳо, коллексияи ҳашаротҳо, таблитсаҳою баннерҳо) таҷҳизонидани кабинетҳои биология ва экология.

– расонидани ёрӣ ҷиҳати бавуҷуд овардани шароитҳои муътадили санитарию гигиенӣ дар мактаб.

Расми 1.

Модели ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон, дар ҷараёни гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ, дар раванди омӯзиши биология ва экология

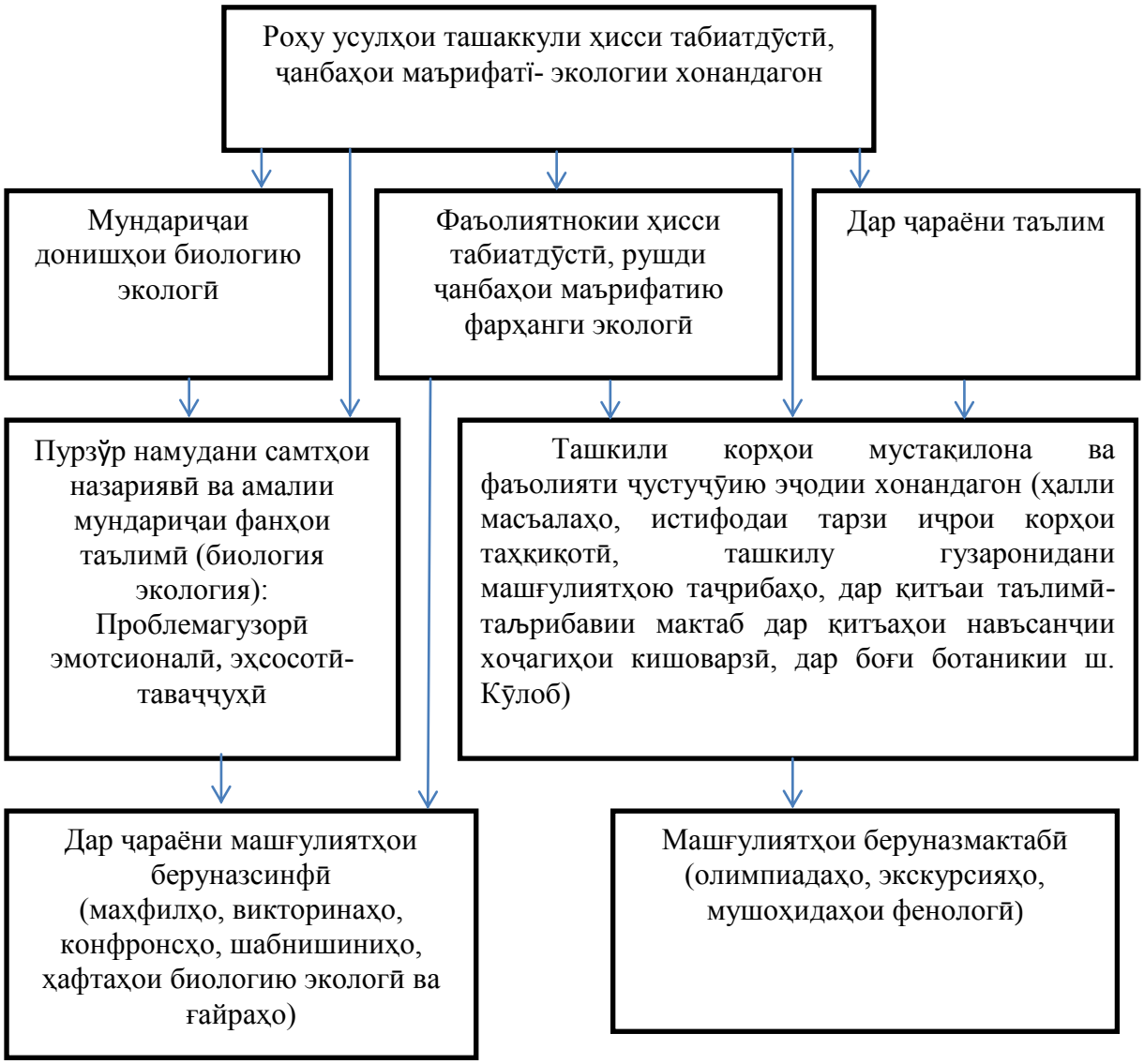

Ҳамаи тавсияҳои методии болозикр барои муаллимони деҳот, ноҳия ва шаҳр оид ба банақшагирии кори маҳфилҳои фаннӣ, боиси ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагони синфҳои 5-9- и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мегарданд.

Дар мавриди ҳалли проблемаҳои роҳу усулҳои ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон дар ҷараёни гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ, ба омӯзгорону методистони сикли фанҳои табиатшиносӣ лозим аст, ки ҷанбаҳои истифодаи шакл, метод ва ҳатто таҷҳизоти таълимиро аз нигоҳи талаботи педагогию дидактикӣ тавсифу баррасӣ намоянд.

Ҳамин тавр, омӯзиши роҳу усулҳо, шакл, методҳои таълим ва инчунин мақсад ва вазифаҳои ташкилу фаъолгардонии ҳисси табиатдӯстӣ, рушду ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон чӣ дар ҷараёни дарсҳо ва чӣ дар гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ аз фанҳои биология ва экология, бояд ба самтҳои донишомӯзӣ, маҳорату малака, инкишофи сифатҳои асосии шахсият (хотира, идрок, тафаккур ва ғайраҳо) ва ҳамзамон, сафарбар намудани хоҳишу ирода ва ноил шудан ба мақсадҳои таълимию маърифатии онҳо алоқаманд карда шаванд.

Мо дар таҳқиқоту озмоишҳои педагогӣ масъалаи ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагони синфҳои 5-9-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро дар ҷараёни гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ дар раванди таълими сикли фанҳои умумибиологӣ (ботаника, зоология, анатомия, физиология, беҳдошти саломатӣ ва экология) мавриди омӯзиш, таҳқиқ, корбасту тарҳрезӣ ва тавсифу баррасӣ қарор додаем.

Дар баробари ин ҳама аҳамияти маводи кишваршиносӣ дар ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон дар ҷараёни гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ аз фанҳои умумибиологӣ назаррас арзёбӣ мегардад.

Дар таҳқиқотҳои олимони хоричӣ: И.П. Бескоровайнова, Г.А. Гришина, В.В. Дранишников, В.П. Иванов, С.Р. Лаптев ва муҳаққиқони ватанӣ: Досаков М.М. [5], Забиров Р. [6], С.С. Мирзоев [9], А.Э. Эргашев [15] дарҷ гардидааст, ки экологиякунонии мазмуну мундариҷаи сикли фанҳои зистшиносӣ, ба рушду инкишофи омӯзиши ҷанбаҳои маводи кишваршиносӣ алоқаманд мебошад, чунки омилҳои экологӣ дар алоқамандӣ бо маводи маҳал, яъне олами ҳайвонот ва набототи кишвар баррасӣ мегардад.

Истифодаи маводи кишваршиносӣ бо мақсади ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон дар ҷараёни омӯзиши сикли фанҳои табиӣ (ботаника, зоология, экология ва ғ-ҳо) дар таҳқиқотҳои олимон, омӯзгорону методистони касбии дар боло зикргардида мавриди таҳқиқ қарор дода шуданд. Дар таҳқиқотҳои худ олимони болозикр зиёд дарҷ намуданд, ки омӯзиши олами ҳайвонот ва набототи маҳал дар дарсҳои биология, аз ҷумла, дар машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ, шавқу завқ, ҳисси табиатдӯстии хонандагонро ба табиат, ба Ватан, нигоҳубин, ҳифз ва ғамхории табиат бо маром ташаккул медиҳад.

Ҳамин тавр, омӯзиши олами ҳайвонот ва набототи маҳал дар ҷараёни дарсҳо ва дигар машғулиятҳо, на танҳо шавқу завқи табиатдӯстӣ, маҳорату фарҳанги экологии хонандагонро ба табиати муҳити беруна, бойигариҳои гаронбаҳою арзишноки табиат бедор мекунад, балки боиси майлу рағбати онҳо ба меросбари асосии Замин, кишвари худ ва бо пуррагӣ ҷумҳурӣ мегардад.

Вобаста ба ин, нависандаи рус М. Прившин [13] оид ба нақш ва мақоми омӯзиши маводи кишваршиносӣ, баҳри ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, маърифату фарҳанги экологии хонандагон чунин қайд кардааст: «Мо соҳиби ҳақиқии табиати худ мебошем, ки он барои мо офтоби оламафрӯз ва ганҷи бебаҳои ҳаёт маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, барои ҳифзу нигоҳдории ин ганҷи бебаҳои табиӣ, онҳоро кушодану нишон додан мебояд». Билохир ӯ чунин навиштааст «Ба моҳӣ оби тоза лозим буда, обанборҳоро ҳифз кардан лозим. Ҷангалҳо, бешазорҳо, даштҳо, биёбонҳо, ҳайвонҳои нодири кӯҳӣ – моро водор мекунанд, ки онҳоро ҳифз намоем. Ба моҳӣ – об, ба ҳайвонҳо – ҷангал, дашту биёбонҳо, кӯҳҳо, барои паррандагон ҳаво, аммо ба одам Ватан лозим аст. Ҳифзи табиат ин дар воқеъ ҳифзи Ватан мебошад» [13].

Ҳамин тавр, аз мушоҳидаҳо ва гузаронидани озмоишҳои педагогӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №5,18,19,32,37 ва 39-и н.Фархор, ки ҳамчун пойгоҳи асосии таҳқиқотии кори илмӣ маҳсуб меёбанд, маълум шуд, ки айни замон аз ҷониби омӯзгорони фанҳои биология ва экология ва методистони касбӣ, истифодаи маводи кишваршиносӣ (олами ҳайвонот ва набототи маҳали худ) дар раванди дарс ва машғулиятҳои беруназмактабию беруназсинфӣ ба таври бояду шояд, яъне тибқи талаботи пурраи барномаи таълимии фанҳои зистшиносӣ гузаронида намешавад. Бо ин мақсад мо ба зиёда аз 30 дарси омӯзгорону методистони соҳаҳои биология ва экология иштирок намуда, бо онҳо атрофи саволҳои зерин анкета гузаронидем:

1. Оё Шумо дар ҷараёни дарсҳо аз маводи кишваршиносӣ, яъне гуногунии олами растаниҳо ва ҳайвонҳои маҳали худ истифода мебаред ва бо кадом мақсад?

2. Дар мавриди гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ, аз ҷумла, маҳфилҳои фаннӣ, озмунҳо, шабҳои саволу ҷавоб, викторинаҳои биологию экологӣ, гербарияҳо, хӯсаҳои паррандагону хазандагон истифода мебаред ё не?

3. Шумо ба гузаронидани кадом намудҳои машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ майл доред?

Дар мавриди иштирок ба дарсҳои омӯзгорон ва гузаронидани саволнома – анкетаҳо маълум гардид, ки 21% - омӯзгорон дар раванди дарсҳо маводи кишоварзиро бо мақсади ташаккули ҳисси табаитдӯстӣ, тарбияи маърифатию фарҳанги экологии хонандагон, 26%-и пурсиш намуди теъдоди зиёди матни кишваршиносиро истифода намуда, 16% - онҳо аз сабаби мавҷуд набудани адабиёти илмӣ, методӣ бо забони тоҷикӣ умуман на дар ҷараёни дарсҳо ва на дар машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ намегузаронанд. Ба андешаи мо, сабабҳои асосии аз ҷониби омӯзгорону методистон мутобиқи талаботи барномаҳои таълимӣ нагузаронидану истифода набурдани маводи кишваршиносӣ аз инҳо иборат мебошад:

1. Аксарияти муаллимон таҷрибаи интихоб ва истифодаи маводи кишваршиносии олами ҳайвонот ва набототи ниҳоят бою ғании ҷумҳуриро надоранд;

2. Воситаҳои таълимию методии ёрирасон бо забони тоҷикӣ дар ин самт мавҷуд нестанд;

3. Бо асбобу анҷомҳои таълимӣ, гербарияҳо, китобҳои дарсӣ, воситаҳои таълимӣ-методӣ, хӯсаҳои паррандагону хазандагон, таъмину муҷаҳҳаз набудани кабинету озмоишгоҳҳои биологию экологӣ ва ғайраҳо.

Гуногунии зиёди олами ҳайвонот ва набототи Тоҷикистон (наботот дорои 500 адад намуди растаниҳо ва ҳайвонот-такрибан 600 намуди ҳайвонҳои мухрадорро дар бар мегирад), барои интихобу омӯзиши олами набототу ҳайвонот ва дигар объектҳои биологию экологӣ, синфҳои паррандагону ҳашарот ва ғайраҳо боиси мушкилоти омӯзгорон мегардад. Аз ин лиҳоз, рӯйхати номгӯйи растаниҳо ва ҳайвоноти Тоҷикистонро муайян намуда, ба ёрии муаллимони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ноҳияи Фархор ва гурӯҳи ноҳияҳои минтақаи Кӯлобу вилояти Хатлон оид ба омӯзиши объектҳои маҳаллӣ, яъне олами ҳайвонот ва набототи кишвари худ дар ҷараёни дарсҳо ва машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ тавсияҳои методӣ тарҳрезӣ карда, растаниҳо ва ҳайвонҳоро вобаста ба паҳншавӣ ва барои ҷамъоварӣ дастрас будану мушоҳидаи онҳо тибқи нишондоди талаботи барномаҳои таълими сикли фанҳои умумибиологӣ тартиб дода, дастраси омӯзгорон намудем.

Маводи тавсияшударо барои омӯзгорон мо дар доираи барномаҳои таълимии фанҳои «Ботаника» (барои синфҳои 5-6), «Зоология» (барои синфҳои 7-8), «Анатомия физиология ва беҳдошти саломатӣ» (барои синфҳои 9) ва «Экология» (барои синфҳои 9) пешниҳод намудем, ки дар ҷадвалҳои 3 ва 4 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали №3.

Истифодаи маводи кишваршиносӣ дар ҷараёни омӯзиши «Ботаника»

Ҷузъҳои асосии мундариҷаи фан	Муқаддима. Хусусиятҳои иқлими Тоҷикистон, гуногунии шароитҳои иқлим, релеф, хок ҳамчун омили экологӣ. Гуногуншаклии набототи Тоҷикистон
1. Сохт ва ҷараёнҳои ҳаётии олами растаниҳо, узвҳои гул, реша, навда	Гелоси одӣ ё муқаррарӣ. Гуногуншаклии системаи решаҳо: (чормағзи заминӣ, бодиринг ё забони барра, ғубайро (рябина)-и ёбоӣ). Гуногуншаклии решаҳо (сабзӣ, чормағзи одӣ). Гуногуншаклии навдаҳои заҳоса (эфедра), чилбуғуми сафроӣ
2. - Гул,- мева, - тухм	Шакл дигаргункунии навда (сир, пиёз, картошка, шалғамча). Гуногуншаклӣ ва шаклдигаршавии баргҳо (себи биҳӣ, анор, шоҳбулут, малисо ё байласон, марҷумаки коштшевандӣ) Сохти гул (дулона, олуболу). Хӯшагул (зелол ё қарақот дарозрӯя, тугмагули кабуд, нардсумбул,) Гуногуншаклии меваҳо (дулона, ангур, анор, зелол) ва тухм (ангур, анор, чормағзи заминӣ, чормағзи одӣ,

	зафармии хокистаранг)
3.Система ва гуногуншаклии олами растаниҳо	Обсабзҳо, сорахсшаклон, лучтухмон, пӯшидатухмон (чилбуғуми сахрой, зелол, ангур, чормағз, гул, санавбар, арча)
4.Ҷомеаи растаниҳо	Дар мисоли ҷангалҳо ва арчазорон
5.Растаниҳои маданӣ	Дар мисоли (ангур, зардолу, хирмо, лиму, анор, нок, олуча, гелос)
6.Ҳифзи олами растаниҳо	Намудҳои нодир ва нестшавандаи Тоҷикистон (ангат, зира, чормағз, бодом)

Ҷадвали №4.

Истифодаи маводи
кишваршиносӣ дар ҷараёни омӯзиши «Зоология»

Ҷузъи асосии мундариҷаи фан	Маводи кишваршиносӣ
1.Муқаддима	Шароитҳои гуногунии табиӣ ва ҳайвоноти Тоҷикистон
2.Хусусиятҳои сохт ва тарзи ҳаётгузаронии гурӯҳҳои систематикӣ ва гуногуншаклии онҳо	Гуногуншаклии ҳашарот (қунғуз, намудҳои шапалакҳо, занбури асал) Моҳиҳо (лаққамоҳӣ, заҒорамоҳӣ ё капур), Хазандагон (сангпушти даштӣ, куброи осиёи миёнагӣ, агава), паррандагон (кабк, булбул, акка), Ширмакон (шаҒол, рӯбоҳ, хирс, оҳуи кӯҳӣ, архар)
3.Ҷомеаи табиӣ	Дар мисоли (ҷангалҳои арчазор)
4. Ҳайвонҳои хонагӣ	Дар мисоли (асп, гов, гӯсфанд, уштур)
5.Ҳифзи олами ҳайвонот	Намудҳои нодир ва нестшавандаи Тоҷикистон (оҳуи бухорой, паланг, очкамар, куброи осиёимиёнагӣ, гюрза, мори печон)

Бо ақидаи Б.Г. Лихачёв [7] «Кишваршиносӣ бо маънои томаш дар инсон ҳисси худогоҳии миллӣ, арзандагиву лоиқ будан, сифатҳои мусбии инсониро аз ҷумлаи афзоишҳои фарҳангӣ ва экологӣ тарбия месозад. Нақши маърифати кишваршиносӣ дар ин ҷода басо бузург мебошад. Мавқеи фаъоли ҳаётии вай, касбият, таваҷҷуҳнокӣ, дарки аҳамиятнокии фаъолияти худ насли наврасро аз пайи худ мебарад. Дар ҳамҷоягӣ бо кишваршиносӣ вай метавонад тарбиятгар, омӯзгор, машваратчӣ бошад, чунки шахсиятҳои чунин ихтисосҳо инсонро ба роҳи шахсияти баркамол шудан равона месозанд. Шаҳрвандони ҷавон бо муҳаббати беканор ва диққати калон ба хонаи падари худ, шаҳри худ, деҳаи худ, маҳаллаи худ, ҳаёти дӯстону наздиконашон нигоҳ мекунанд, дахлдорӣ ва мансубияти Ватани худро дарк месозанд» [7].

Нақши кишваршиносӣ, омӯзиш ва шахсияти кишваршинос дар тарбияи маърифатию фарҳанги хонандагон бузург мебошад. Истифодаи маводи кишваршиносӣ дар раванди дарси биология боиси ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, маърифати фарҳанги экологии хонандагон мегардад.

Кишваршиносӣ дар мактаб натиҷаи фаъолияти ҳамҷоягии хонандагон ва омӯзгорон буда, характери эҷодӣ - ҷустҷӯӣ дорад. Вай дар қалби кӯдакон аз синни хурдӣ дӯстдорӣ ба Ватан, ҳисси зебоӣ, ташаккулёбии шавқмандӣ, рушди қобилиятнокӣ, табъи эстетикӣ, принсипҳои маърифатнокии устувор аз ҷумла, фазилату фарҳанги экологиро тарбия менамояд.

Аҳамияти маводи кишваршиносӣ дар ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон дар ҷараёни гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ аз фанҳои зистшиносӣ (табиӣ) баҒоят муҳим мебошад.

Адабиёт

1. Боровская Л.А. Экологическая направленность натуралистической экскурсии в условиях города / Боровская Л.А. // Начальная школа. – М. 1991, №8. 46-48 с. (28)
2. Верзилин Н.М., Корсунская В.М. Методика преподавания биологии / Н.М. Верзилин, В.М. Корсунская. – М.: Просвешение, 1976.-327с. (36)
3. Всесвятский Б.В. Проблемы дидактики биологии. Пособие для учителей / Б.В. Всесвятский. – М.: Просвешение, 1969. – 239с. (39)
4. Всесвятский Б.В. Системный подход в биологическому образованию в средней школе / Б.В. Всесвятский. – М.: Просвешение, 1985. – 143с. (40)
5. Досаков М.М. Шароитҳои педагогии ташаккули фарҳанги экологӣ ва фаъолгардонии хонандагони синфҳои 5-9 оид ба ҳифзи табиат. Дисс... канд. пед. наук / М.М. Досаков. – 2019, 24 с. (55)
6. Забиров Р.Ғ. Биосфера. (Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни макотиби олӣ) / Р.Ғ. Забиров. – Душанбе, 2010. – 195 с. (61)
7. Лихачёв Б.Г. Педагогика: курс лекций / Б.Г. Лихачёв. - М.: Юрайт, 2001. (105)
8. Макаренко А.С. Общие вопросы теории педагогики / А.С.Макаренко – т. 5. – М., Изд-во АПНРСФСР, 1961. (108)
9. Мирзоев С.С. Афкори экологӣ ва ташаккули ҳисси табиатдӯстии хонандагон / С.С.Мирзоев. – Душанбе: Шарқи озод, 2006.- 140с. (117)
10. Мирзоев С.С. Дидактикаи биология / С.С.Мирзоев. - Душанбе, 2021.- 145с (120)
11. Мирзоев С.С. Асосҳои педагогии машғулиятҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ аз фанҳои зистшиносӣ / С.С.Мирзоев Душанбе: Ирфон, 2012. – 170с (116)
12. Михеев А.В. Натуралистическая работа по зоологии в летних пионерских лагерях / А.В. Михеев - М., Учпедгиз, 1963.- 183с. (133)
13. Пришвин М.М. Сбор / М.М. Пришвин // Сог.. В 6 – ти томах Т.З. 1966.- 201-210с. (143)
14. Сухомлинский В.А. Об умственном воспитании/В.А. Сухомлинский // Составитель и автор вступительной статьи М.И.Мухин. (169)
15. Эргашев А. Экологияи умумӣ / А.Эргашев. – Душанбе, 2003- 140с. (198)

МАШҒУЛИЯТҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР БОЛОРАВИИ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 5-6

Дар мақолаи мазкур масъалаи нақши машғулиятҳои беруназсинфӣ дар ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, тарзи ҳаёти солим, тарбияи маърифатию фарҳанги экологӣ ва баланд бардоштани маҳорату малакаҳои экологии хонандагон баррасӣ гардидааст. Дар мақола аз таҳқиқотҳои як қатор олимони хориҷию ватанӣ иқтибосҳо оварда шуда, тавсифу баррасӣ гардидаанд.

Дар раванди омӯзиш ва гузаронидани озмоишҳои педагогӣ дар байни муаллимони фанҳои биология ва экологияи якчанд муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ноҳияи Фархор саволнома-анкета гузаронида шуд. Аз пурсишҳо маълум гардид, ки фақат 10% -и муаллимон машғулиятҳои беруназсинфӣ ташкил мекунанд, ки ба ин кам будани маводи таълимӣ –методӣ бо забони тоҷикӣ, муҷаҳҳаз набудани кабинету озмоишгоҳҳо бо асбобу анҷомҳои аёнӣ ва воситаҳои техникии таълим боис мегардад.

Дар мақола модели ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон дар ҷараёни гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ дар раванди омӯзиши биология ва экология нишон дода шудааст. Инчунин, барои омӯзгорон маводи кишваршиносӣ дар доираи

барномаҳои таълимии фанҳои “Ботаника” (барои синфҳои 5-6), “Зоология” (7-8) пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: хонандагон, ҳисси табиатдӯстӣ, маҳорат, тарбияи маърифатӣ, фарҳанги экологӣ, ҳаёти солим, виктаринаҳо, маводи кишваршиносӣ, барномаҳои таълимӣ.

ВНЕКЛАССНЫЕ ЗАНЯТИЯ И ИХ РОЛЬ В ПОВЫШЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ 5-6 КЛАССОВ

В данной статье рассматривается вопрос о роли внеклассных занятий в формировании чувства бережного отношения к природе, здорового образа жизни, воспитании экологических знаний и культуры, совершенствовании экологических навыков учащихся. В статье приведены цитаты из исследований ряда зарубежных и отечественных ученых.

В процессе обучения и проведения педагогических испытаний было проведено анкетирование учителей биологии и экологии нескольких общеобразовательных учреждений Пархарского района. Из проведенных опросов выяснилось, что только 10% учителей организуют внеклассные занятия, что обусловлено отсутствием учебно-методических материалов на таджикском языке, неоснащенностью учебных кабинетов и лабораторий наглядными пособиями техническими средствами обучения.

В статье показана модель формирования чувства бережного отношения к природе, развития аспектов познания и экологической культуры учащихся в ходе проведения внеклассной и внешкольной работы в процессе изучения биологии и экологии. Также для учителей предоставлены материалы по страноведению в рамках образовательных программ предметов «Ботаника» (для 5-6 классов), «Зоология» (7-8).

Ключевые слова: студенты, чувство любви к природе, умение, познавательное образование, экологическая культура, здоровый образ жизни, викторины, краеведческие материалы, образовательные программы.

EXTRA CLASSIC ACTIVITIES AND THEIR ROLE IN IMPROVING ENVIRONMENTAL CULTURES OF 5-6 GRADE STUDENTS

This article discusses the role of extracurricular activities in the formation of a sense of respect for nature, a healthy lifestyle, the education of environmental knowledge and culture, and the improvement of environmental skills of students. The article contains quotations from the studies of a number of foreign and domestic scientists.

In the process of training and conducting pedagogical tests, a survey was conducted of teachers of biology and ecology of several educational institutions of the Farkhor district. From the surveys conducted, it turned out that only 10% of teachers organize extra-curricular activities, which is due to the lack of educational and methodological materials in the Tajik language, the lack of equipment in classrooms and laboratories with visual aids and technical teaching aids.

The article shows a model for the formation of a sense of respect for nature, the development of aspects of cognition and ecological culture of students in the course of extracurricular and out-of-school work in the process of studying biology and ecology. Also, teachers were provided with materials on regional studies within the framework of the educational programs of the subjects "Botany" (for grades 5-6), "Zoology" (7-8).

Key words: students, feeling of love for nature, skill, cognitive education, ecological culture, healthy lifestyle, quizzes, local history materials, educational programs.

УДК: 796 (2-тоҷ)
ББК:73/74 (2-тоҷ)
С-35

ХОҲАГИИ ДЕҲОТИ ВИЛОЯТИ КӮЛОБИ ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (1941-1945)

Сайнаков С.П., н.и.т., дотсенти ДДОТ ба номи С. Айнӣ
Исуфов Ш.В.,унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии колхозҳои вилояти Кӯлоб дар солҳои 1941-1945 як ҷузъи муҳими иқтисодиёти замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ буд, ки артиш ва аҳолиро бо маводи хӯрока ва ашё таъмин мекард. Аз рӯзҳои аввали саршавии ҷанг халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ-коргарон, колхозчиён ва зиёиён, аз даъватҳои Ҳизби коммунистӣ, бахусус аз баромаду таъкидоти И. В. Сталин 3-юми июли соли 1941 рӯҳбаланд шуда, таҳти шиори «Ҳама барои фронт, ҳама барои ғалаба» муттаҳид шуда, ба муқобили Германияи фашистӣ мардонавор мубориза мебурданд. Дар ин давраи ҳассос барои Ватан, меҳнаткашони Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Кӯлоб медонистанд, ки барои ғалабаи комил дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ меҳнати қаҳрамононаи онҳо лозим аст. Бинобар ин онҳо кӯшиш менамуданд, ки ҳар чи хубтар меҳнат карда, бештар маҳсулот истеҳсол кунанд.

Дар иҷрои ҳамаи ин корҳо саҳми меҳнаткашони вилояти Кӯлоб маълум буд. Чунки аз рӯзҳои аввали шунидани хабари ҷанг, онҳо бо ғайрати дучанд меҳнат карда, ба маротиб ҳаҷми истеҳсолотро зиёд менамуданд. Дар солҳои аввали Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар вилояти Кӯлоб 739 колхоз мавҷуд буд [2].

Барои иҷро кардани вазифаи ба ғаллаи худӣ таъмин намудани аҳолии ҷумҳурӣ майдони кишти ғалладонаро хеле васеъ кардан зарур буд. Бо карори ШКХ ҶШС Тоҷикистон ва КМ ҲК(б) Тоҷикистон аз 7 октябри соли 1941 нақшаи кишти тирамоҳии ғалла дар ҷумҳурӣ ба масоҳати 357 ҳазор гектар тасдиқ карда шуд.

Соҳаи асосии кишоварзии вилояти Кӯлоб ғаллакорӣ мебошад. Майдони кишти колхозҳои вилоят дар соли 1941 203.083 гектарро ташкил медод [19, в.114]. Нақшаи кишти тирамоҳии соли 1941-ум 106% иҷро гардида, назар ба соли 1940 30600 гектар зиёд ғалла кошта шуд [13, с.362]. Вилояти Кӯлоб нақшаи кишти тирамоҳиро 101% дар соли 1941 иҷро намуд. Барои иҷрои пурраи нақшаи кишт роҳбарони колхозҳои вилоят аз тамоми қувваҳои корӣ истифода намуда, дар байни колхозчиён мусобиқаҳо ва ҳаракатҳои гуногунро ташкил намуданд. Дар натиҷа, то 1-уми январи соли 1942 ноҳияи Қизилмазор 112,2%, ноҳияи Сарихосор 118,2% ва ноҳияи Кӯлоб 110,9% нақшаи кишти тирамоҳиро иҷро намуданд [9]. Вале қайд кардан бамаврид аст, ки дар як қатор ноҳияҳои дигари вилоят кишти тирамоҳӣ ба пурагӣ иҷро нашудааст. Масалан ноҳияи Данғара 76,2%, ноҳияи Балҷувон 85,2%, ноҳияи Колхозобод 82,4%-и нақшаи кишти тирамоҳиро иҷро намуданд [9]. Албатта ин аз он дарак медиҳад, ки дар колхозҳои ин ноҳияҳо интизоми меҳнат пура ба роҳ монда нашудааст ё ҳамаи қувваи кашанда ва зинда ба кор сафарбарӣ нашудааст.

Колхозчиёни Тоҷикистон моҳи октябри соли 1941 нақшаи таъминоти ғаллаи давлатро пеш аз муҳлат иҷро карданд. Зикр кардан ба маврид аст, ки то 13 январи соли 1941 аз ноҳияи Ховалинг ба шаҳри Кӯлоб 73,5 тонна ғалла содирот карда шуд. Аз ҷумла Шурои деҳоти Ховалинг-11,5 тонна, Шурои деҳоти Лоҳутӣ-16 тонна, Шурои деҳоти Ҷомбахт-7,5 тонна, Шурои деҳоти Охтерак -5, 5 тонна, Шурои деҳоти ЗаҒора-10,7 тонна [4, с.120].

Дар соли 1942 нақшаи зиёд кардани майдони кишт дар колхозҳои ҶШС Тоҷикистон 71 ҳазор гектар тасдиқ карда шуд. Дар вилояти Кӯлоб соли 1942 нақшаи майдони кишт нисбат ба соли 1941-ум 19,116 гектар, аз ҷумла кишти баҳорӣ 5,616

гектар, кишти тирамоҳӣ 13,500 гектар зиёд карда шуд ё дар умум нақшаи кишт 219,760 гектарро ташкил дод, ки дар асл вилоят дар ин сол дар масоҳати 242,801 гектар кишт карда шуд [19, в.114].

Дар кишти соли 1942 ноҳияҳои Фархор-3092 га, Муъминобод-2685 га, Қизилмазор-2635 га, майдони киштро хеле зиёд кардаанд [20, в.130]. Инчунин, дар ин сол ба вусъати зироатҳои саноатӣ диққати ҷиддӣ дода, бо назардошти шароити мусоиди нашъунамои онҳо дар ҷумҳурӣ растаниҳои барои каучукистеҳсолкунӣ - 0,2, заҒир - 44, кунҷид – 6, финдуқи заминӣ – 500, беданҷир– 1, тамоку - 0,2 ҳазор гектар кишт гузаронида шуд [25, с.141].

Махсусан дар иҷрои нақшаи ҷамъоварии ҳосили картошка ноҳияҳои ДанҒара, Шӯрообод, Фархор, Кӯлоб, Колхозобод, Қизилмазору Муъминобод ва дар иҷрои нақшаи ҷамъоварии ҳосили сабзавот ноҳияҳои Шӯрообод, Фархор, Кӯлоб, Муъминобод ва ноҳияи Ховалинг ба қафамонӣ роҳ доданд [7, в.15].

Дар соли 1943 КМ ҲК(б) Тоҷикистон қарор «Дар бораи кори КМ ва кумитаҳои минтақавии ҲК (б) -и Тоҷикистон», қарори ШКХ ИҶШС ва КМ ҲКИШ «Дар бораи нақшаи давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ барои 1943» ва қарорҳои Пленумҳои IX ва X, КМ ҲК (б) Тоҷикистон дар бораи минбаъд васеъ кардани майдони кишт ва баланд бардоштани ҳосилнокии тамоми зироатҳоро қабул намуд [12, с.192].

Меҳнаткашони вилояти Кӯлоб ба мушкилиҳои замони ҷанг нигоҳ накарда дар соли 1943, майдони кишти маҳсулоти хоҷагии қишлокро васеъ намуда, ҳосили фаровон ба даст меоварданд. Як қатор колхозҳои вилоят бо мақсади беталаф ҷамъоварӣ намудани ҳосили киштро бо як рӯҳбаландӣ мегузарониданд. Масалан, колхозҳои ба номи “Коминтерн”, “Коммунист”, “Карл Маркс” (аз н.Балҷувон), ба номи “Телман” (н.Ховалинг) 100% ҳосили кишти гандумро дарав намуда, ба ҷамъоварии беталафи ҒАлла муваффақ шуданд [10]. Ё ин ки колхози ба номи “Сталин”-и ноҳияи Шӯрообод ба давлат 1146 сентнер гандум ва ҷав, 63 сентнер картошка супорид. Инчунин, колхоз ухдадории худро аз рӯи гӯшт, равҒан ва пашм пурра иҷро намуда, 50 сентнер ҒАлла ба фонди Артиши Сурх супоридааст. Бар замми ин дар кишти тирамоҳии соли 1943 колхози номбурда дар майдони 200 гектар замин кишти ҒАлла гузаронид [24].

Оид ба кишти тирамоҳии соли 1943 бисёре аз колхозҳои вилоят уҳдадориҳои ба зимма гирифтаашонро бо муваффақият ҷамъбаст намуданд. Хусусан, дар шудгори тирамоҳӣ колхозҳои ноҳияҳои Сарихосор, Шӯрообод ва Даштиҷум пешсаф буданд. Масалан, то 12 декабри соли 1943 колхозҳои ноҳияҳои Сарихосор 110%, Шӯрообод 106,7% ва Даштиҷум 103,8% нақшаи кишти тирамоҳиро иҷро карданд. Вале дар баробари ин баъзе ноҳияҳои вилоят дар иҷрои кишти тирамоҳӣ ақиб монданд. Чунончи ноҳияи Муъминобод 37,8%, Колхозобод 41,3%, Ховалинг 52,7% ва ноҳияҳои Кӯлоб, Қизилмазор ва Балҷувон дар кишти тирамоҳӣ корро дуруст ба роҳ намонда, сабаби сари вақт иҷро нагардидани нақшаи кишти тирамоҳӣ дар вилоят гардиданд. Дар натиҷа колхозҳои вилоят то 12-уми декабри соли 1943 6123 гектар заминро шудгор карданд, ки иҷроиш ба 68,7%-и нақшаи кишти тирамоҳӣ баробар шуд [11].

12-уми сентябри соли 1943 ҷаласаи ҳизбии вилояти Кӯлоб баргузор гардид, ки дар ин ҷаласа чор масъалаи асосӣ оид ба корҳои хоҷагии қишлоқ барраcӣ ва муҳокима гардиданд, яке аз масъалаҳои барассишаванда ин ҷамъоварӣ ва ба давлат супоридани ҒАлла буд. Мувофиқи ахбороти ин ҷаласа ноҳияҳои Кӯлоб, Шӯрообод, Кангурт ва Колхозобод нақшаи ба давлат супоридани ҒАлларо иҷро намуданд [22].

Ҳамин тавр, муваффақиятҳои колхозҳои вилоят имкон доданд, ки соли 1943 ба ҳисоби миёна аз ҳар як гектар ҳосили баланд бардошта шавад. Дар моҳи сентябр, таҳвили давлатии ҒАлла пеш аз муҳлат ба анҷом расид, ҳамаи он чизе, ки ба хазинаи ҒАллаи Артиши Сурх супорида шуд ва пардохтҳои пурраи онҳо дар шакли натуралӣ анҷом дода шуданд.

Дар соли 1944 колхозҳо ва ПМТ вилояти Кӯлоб ба мушкилиҳои замони ҷанг нигоҳ накарда нисбат ба соли гузашта майдонҳои киштро хеле васеъ карда, кишту корро дар вақти муайяншуда гузаронида, сифати корҳои сахроиро хеле беҳтар

намуданд, ки ин барои дар соли ҷорӣ ба даст даровардани ҳосили баланди ғалладона ва дигар зироатҳо имконият пайдо карданд.

Колхозчиён ва колхозчизанони ноҳияи Кӯлоб то 25 августи соли 1944 нақшаи ғалласупории давлатиро 101% ва нақшаи заҳирсупориро 101,8% иҷро карданд [23]. Инчунин, колхози ба номи “Октябри Сурх” (н.Ховалинг, роҳбараш Саидов Қодир) то 16 августи соли 1944 нақшаи ба давлат супоридани ғалладонаро аз рӯи ҳама навъҳо 100% иҷро намуд. Ғайр аз ин колхози номбурда ба фонди Артиши Сурх 110 сентнер ғаладона дод, нақшаи ғалласупорӣ ба ин фондро низ пеш аз муҳлат иҷро кард [14].

Кумитаи иҷроияи Шӯрои депутатҳои меҳнаткашони вилояти Кӯлоб 9 августи соли 1944 дар ҷаласаи худ қайд, кард, ки иҷрои нақшаи давлатӣ оид ба заминҳои корами киштшуда дар колхозҳои вилоят 99,4%, аз ҷумла кишти зироатҳои зимистона 100% ва кишти зироатҳои баҳорӣ 99,3% иҷро гардидааст [6, в.76].

То 1-уми июни соли 1944 дар вилояти Кӯлоб нақшаи гардиши савдои чакана танҳо 10,4%, нақшаи гардиши хизматрасонии хӯрока 54,0%, нақшаи сарфакунии даромади кооперативҳо 63% ва нақшаи кишти қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ 27,0% иҷро шуд [8, в.72].

Бо сабаби меҳнати фидокоронаи ғаллакорони ҷумҳурӣ нақшаи тайёр кардани ғалла дар ҷумҳурӣ соли 1944 пурра иҷро гардид. Ҳанӯз то 1-уми сентябри соли 1944 колхозҳои вилояти Кӯлоб ва ВМКБ нақшаи ғалласупориро пурра ба анҷом расониданд [21, с.187]. Масалан, дар ин сол колхозҳои ноҳияи Ховалинги вилояти Кӯлоб нақшаи давлатии супурдани зироатҳои ғалладона 100%, заҳир 139 %, картошка 101% иҷро гардид [17, с.32].

Яке аз бахшҳои муҳимтарини истеҳсолоти кишоварзии соҳои ҷанг дар вилояти Кӯлоб соҳаи пахтакорӣ буд. Соли 1942 нақшаи ба давлат супоридани пахта 94% -ро ташкил додааст [18, с.118]. Он соли 1943 низ пурра иҷро нагардид. Дар натиҷаи ташкили чорабиниҳо оид ба кишт ва ғунучини пахта дар соли 1944 меҳнаткашони вилояти Кӯлоб нисбат ба соли 1943 аз иҷрои нақшаи кишт ва истеҳсоли пахта баромаданд. Дар соли 1945 кор дар саҳроҳои пахтаи ҷумҳурӣ муташаккилона ба роҳ монда шуда буд. Дар иҷрои нақшаи пахтаи соли 1945 саҳми пахтакорони вилояти Кӯлоб низ назаррас буд, масалан, то 11-уми октябри соли 1945 ноҳияи Кангурт 100% нақшаи ба давлат супоридани пахтаро иҷро намуданд [3].

Тавре ки маълум аст, дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ яке аз соҳаҳои стратегӣ кирмакпарварӣ буд. Соли 1942 кимакпарварони вилояти Кӯлоб нақшаи пилласупориро то 6 июли соли 1942 100,2% иҷро намуданд, ки дар чор соли пеш аз ҷанг (аз соли 1938 то соли 1942) вилоят якумин маротиба нақшаи пилласупориро иҷро намуд [15].

Дар соли 1943 нақшаи таёр кардани пиллаи хом дар ҷумҳурӣ ба миқдори 1645 тонна муайян карда шуда буд. Ҳолати инкишофи истеҳсоли абрешим аз 13,1% дар соли 1941 то 61,5% дар соли 1943 афзоиш ёфта буд [1, с.11]. Дар соли 1943 колхозҳои ноҳияи Даштиҷум, Фархор нақшаи пиллатайёркуниро дар соли 1943 101% иҷро карданд. Ҳамчунин, дар вилоят якумин шуда нақшаи пилласупориро колхози ба номи «Зарбдор»-и ноҳияи Кӯлоб 144,5 % иҷро кард [26].

Барои таъмини ниёзи ҷанговарони ҷабҳа ва аҳолии ҷумҳурӣ бо хӯрокворӣ-шир, гӯшт ва дигар маҳсулоти соҳаи чорводорӣ дар шароити ҷанг аҳамияти стратегӣ пайдо намуд. Дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз вилояти Кӯлоб дар масъалаи рушди чорводорӣ бештар ноҳияи Шӯрообод натиҷаҳои назаррасро ба даст оварда буд. Ин ноҳия нақшаи ҳар сол ба ҳисоби миёна иҷрои чорвои калони шохдорро 91%, саршумори хукро 131% ва саршумори бузу гӯсфандро 95% иҷро менамуд[12, с.124]. Барои ноил шудан ба чунин нишододҳои баланд барои рушди човодорӣ ноҳияи Шӯрообод вилояти Кӯлоб ба Байраҳи Сурхи Сайёри Совети Комиссарони Халҳи ИҶШС ва мукофоти аввалини пулӣ сарфароз карда шуд [25, с.151]. Нақшаи саршумори хукро ноҳияҳои Муъминобод 164% ва Ховалинг 210%, нақшаи саршумори чорвои хурди шохдорро ноҳияҳои Балҷувон ва Қизилмазор 107% иҷро намуданд [12, с.124].

Дар ин давра дар асоси ин муваффақиятҳо 30 ноҳияи ҷумҳурӣ нақшаи давлатии човодориро назаррас иҷро карда барои мукофотонидан бо Байраҳи Сурхи ШКХ

ИҶШС пешбарӣ карда шуда буданд [25, с.151]. Аз вилояти Кӯлоб ноҳияҳои Фархор, Даштиҷум ва Шӯрообод, ки нақшаи давлатии чорводориро барзиёд иҷро намудаанд ба номзадӣ барои гирифтани Байраҳи Сурхи Сайёри Совети Комиссарони Халқи ИҶШС пешбарӣ карда шуданд [21, с.189].

Дар шароити ҷанг бо консерваҳои меваю сабзавот таъмин намудани Артиши Сурх аҳамияти махсус пайдо кард. 10 декабри соли 1942 таҳти рақами 1231 ШКХ ҶШС Тоҷикистон ва КМ ҲК (б) Тоҷикистон «Дар бораи тараққӣ додани боғу токпарварӣ дар ҷумҳурӣ» қарор қабул карда шуд. Дар қарори мазкур дарҷ гардидааст, ки сарфи назар аз афзоиши миқдори киштзори меваю ток дар ҷумҳурӣ, талаботи рӯзафзуни аҳолӣ ва саноат ба истеҳсоли меваю ангур қонеъ гардонда намешавад [12, с.150].

Қарори қабулнамудаи ШКХ ҶШС Тоҷикистон ва КМ ҲК (б) Тоҷикистон «Дар бораи тараққӣ додани боғу токпарварӣ дар ҷумҳурӣ» аз 10 декабри соли 1942 таҳти рақами 1231, нақшаи давлатии бунёди боғу токзор дар колхозҳои ҷумҳуриро барои солҳои 1943-1944 тасдиқ намуда буд, ки мувофиқи он соли 1943 дар вилояти Кӯлоб дар масоҳати 200 гектар боғ ва дар масоҳати 100 гектар токзор бунёд карда мешуд. То 1-уми январи соли 1943 дар вилояти Кӯлоб дар масоҳати 2 708 гектар боғ, аз ин масоҳат 627 гектарашро дарахтони мевадиҳанда ва дар масоҳати 227 гектар ток, ки аз ин масоҳат 97 гектар токзори мевадиҳанда ташкил мекард [12, с.164-165].

Дар соли 1944 ҳолати инкишофи соҳаи боғу токпарварӣ рӯ ба беҳбудӣ овард. Масалан, танҳо дар моҳи майи соли 1944 бо ташаббуси ҷавонони ноҳияи Балҷувон дар масоҳати 20 гектар боғи мевадиҳанда бунёд гардид [27]. Ҳамчунин, боғпарварони колхози ба номи «Сталин»-и ноҳияи Қизилмазор бо мақсади васеъ намудани замини боғи колхоз 400 адад ниҳолҳои гуногуни мевадорро шинониданд [16].

Соли 1945 дар ноҳияи Кӯлоб дар масоҳати 2 гектар, Колхозобод 1 гектар, Муъминобод 1 гектар ва ноҳияи Фархор 1 гектар боғи анор бунёд намуда, дар масоҳати 2 гектари дигар дар ноҳияҳои Кӯлоб ва Фархор анҷирбоғ ташкиш карда шуд [5, с.20]. Умуман, дар солҳои ҷанг боғу токпарварӣ дар вилоятҳои Кӯлоб тараққӣ кард, афзоиши боғҳо 35%-ро ташкил медод [4, с.120].

Хулоса, дар солҳои 1941-1945 меҳнаткашони вилоят қаҳрамонии бесобиқаро анҷом доданд. Дар шароити фавқулоддаи меҳнатӣ ҶШС Тоҷикистон дар назди мардум вазифаҳои худро иҷро мекарданд ва тавонистанд артиш ва саноатро бо намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ, хӯрокворӣ ва ашёи хоми ҷангӣ таъмин кунанд.

Ин корнамоиҳои меҳнаткашони Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Кӯлобро, метавон баробар ба корнамоиҳои ҷангӣ дар фронтҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ донист. Зеро, ин фидокории бесобиқа ва истеҳсолоти колхозӣ имкон дод, ки дар шароити душвори ҷанг сокинони ҷумҳурӣ бо миқдори зарурии хӯрока ва пӯшока таъмин карда шаванд.

Аз омӯзиши соҳаи пахтакории вилояти Кӯлоб дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ маълум мегардад, ки ҷанг ба пахтакорон санҷишҳои вазнинеро пеш овард. Лекин душвориҳои замони ҷангро паси сар намуда, ҳамаи қувваашонро барои истеҳсоли пахта ва таъмини саноату артиш бо пахта қаҳрамонона меҳнат намуданд.

Ба мушкилиҳои замони ҷанг нигоҳ накарда, кирмакпарварони вилояти Кӯлоб барои таъмини эҳтиёҷоти фронт бо пилла меҳнати фидокорона намуданд. Бинобар ин ба меҳнаткашони ҷумҳурӣ дар солҳои 1941-1945 ба зиёд намудани миқдори истеҳсоли пилла, мустаҳкам намудани заминаи хӯроки кирмак ва таъмин кардани корхонаҳои саноати абрешим бо ашёи хоми хушсифат софдилона меҳнат намуданд.

Таҳлили таърихии рушди чорводории вилояти Кӯлоб дар давраи таҳқиқшуда нишон дод, ки дар давоми ҳамаи солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ чорводорони ин минтақа Артиши Шӯравиро бо ҳамаи намуди маҳсулоти чорводорӣ таъмин мекард.

Бо сабаби нарасидани қувваи кории дастӣ дар солҳои аввали ҷанг, боғу токпарварӣ ба пастравӣ дучор гардида, кам шудани ҳосил ва коҳиш ёфтани майдони боғ ба назар расида, аммо дар солҳои охири ҷанг боғдорӣ ба яке аз соҳаҳои муҳимтарини истеҳсолоти хоҷагии қишлоқи вилояти Кӯлоб табдил ёфт. Тараққиёти

соҳаи боғдорӣ дар солҳои ҷанг боиси он гардид, ки базаи калони саноати консерва ба вуҷуд оварда шуд.

Адабиёт:

1. Абдурашитов Ф. Военно-хозяйственный комплекс Таджикистана в годы Великой Отечественной войны // Муаррих,-2015. С. 11.
2. Аз муваффақиятҳои бадастдаровардаи вилояти Кӯлоб // Ҳақиқати Кӯлоб. №1 (402), 6-уми феврали соли 1942. С. 1.
3. Аз таҷрибаи беҳтаринҳо омӯзем// Ҳақиқати Кӯлоб, №41(889), 12 октябри 1945.С.2.
4. Алимов Д.Х. Боевые и трудовые подвиги хатлонцев в годы Великой отечественной войны (1941-1945). Душанбе, 2014. С.120.
5. Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб (минбаъд БДВХМК), Ф. 7., Р. 1., П. 54., В.20.
6. БДВХМК. Ф.7. Р.1. П.50. В.76.
7. БДВХМК. Ф.8. Р.1. П.14. В.15.
8. БДВХМКФ.7. Р.1. П.50. В.72.
9. Вилояти Кӯлоб нақшаи кишти тирамоҳиро иҷро кард // Ҳақиқати Кӯлоб. №6 (600), 19-уми январисоли 1942. С. 4.
10. Ғунучин ва ба давлат супоридани ғалларо бо суръати замони ҷанг гузаронем // Ҳақиқати Кӯлоб. №46 (761), 2-юми августи соли 1943. С.2.
11. Дар кишт ва шудгори тирамоҳӣ суръати корро тезонем! // Ҳақиқати Кӯлоб. № 82 (797), 18-уми декабри соли 1943. С.1.
12. Из истории колхозного строительства в Таджикской ССР 1938-1958 гг. том - 2(Сборник документов и материалов).Душанбе, 1985.С.150.
13. Материалы к истории таджикского народа в советский период.(сборник статей):Таджик Госиздат 1954. С.362.
14. Мирзоев. Плани ғалласупориро аз рӯи ҳама навъҳо 100 процент иҷро намуд // Ҳақиқати Кӯлоб. №46(847), 31-уми августи соли 1944. С.1
15. Муроҷиатномаи коркунони абрешимчигии вилояти Кӯлоб ба ҳамаи коркунони абрешимчигии РСС Тоҷикистон // Ҳақиқати Кӯлоб, 13 июли соли 1942, №72 (666), С.1.
16. Ҳасанов М. Кор дар асоси мусобиқа пеш меравад // Ҳақиқати Кӯлоб, №24(825), 6-уми апрели соли 1944. С.2.
17. О работе Ховалингского РК КП(б) Таджикистана//Бойгонии давлатии таърихи навтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон (БДТНҶТ). Ф. 3.Р. 100. П.7. В. 32.
18. Отчет Сельхоз отделов ОК КП (б) Таджикистана за 1942 год // Отчет Сельхоз отделов Кулябского ОК КП(б) Таджикистана. БДТНҶТ- Ф. 3.,Р. 126., П. 185., В.118.
19. Отчет Сельхоз отделов ОК КП(б) Таджикистана // Отчет Сельхоз отделов Кулябского ОК КП(б) Таджикистана за 1942 год. БДТНҶТ. Ф. 3.Р. 126. П.185. В. 114.
20. Отчет Сельхоз отделов ОК КП(б) Таджикистана // Отчет Сельхоз отделов Кулябского ОК КП(б) Таджикистана за 1942 год. БДТНҶТ. Ф. 3.Р. 126. П.185. В. 130.
21. Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 годы).Душанбе, 1968. С.187.
22. Пленуми обкоми партияи Кӯлоб // Ҳақиқати Кӯлоб. №65 (780), 12-уми сентябри соли 1943. С.2.
23. Райони Кӯлоб плани ғалласупориро иҷро кард// Ҳақиқати Кӯлоб. №46(847), 31-уми августи соли 1944. С.1
24. Расулов Р. 200 гектар ғалла кишт кард //Ҳақиқати Кӯлоб. №76(791), 21-уми ноябри соли 1943. С.2.
25. Сечкина Л.П. Таджикистан в годы Великой Отечественной война.1941-1945.-Душанбе, 1989. С.141.

26. Соҳибов. Вилоят дар пиллатаёркунӣ шармандавор ақиб мемонад // Ҳақиқати Кӯлоб, 5 июли соли 1943, №43 (753), С.1.
27. Холмуродов. Бригадаҳои комсомолӣ намунавор кор мекунанд // Ҳақиқати Кӯлоб, . №30(831), 1-уми майи 1944. С.2.

ХОҶАГИИ ДЕҲОТИ ВИЛОЯТИ КӮЛОБИ ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (1941-1945)

Муаллифон дар мақола вазъи хоҷагии деҳоти вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистонро дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ки дар таърихи навини Тоҷикистон яке аз мавзуъҳои камтаҳқиқшуда аст, мавриди баррасӣ қарор додаанд. Муаллифон қайд менамоянд, ки дар солҳои ҷанг (1941-1945) меҳнаткашони вилоят қаҳрамонии бесобиқаро анҷом дода, дар шароити фавқулоддаи меҳнатӣ вазифаҳои худро иҷро мекарданд ва тавонистанд артиш ва саноатро бо намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ, хӯрокворӣ ва ашёи хоми ҷангӣ таъмин кунанд.

Муаллифон дар мақола таъкид менамоянд, ки корнамоиҳои меҳнаткашони вилояти Кӯлобро баробар ба корнамоиҳои ҷангӣ дар фронтҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ донистан мумкин аст. Зеро фидокории бесобиқа ва истеҳсолоти колхозӣ имкон дод, ки дар шароити душвори ҷанг меҳнаткашони вилоятро мебоист сокинони ҷумҳурӣ ва артишро бо миқдори зарурии хӯрока ва пӯшока таъмин намоянд.

Таҳқиқоти анҷомдодашуда, нишон медиҳад, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ҷанг ба соҳаҳои асосии хоҷагии деҳот ба монанди ғаллакорӣ, пахтакорӣ, чорводорӣ ва боғу токпарварӣ санҷишҳои вазнинеро пеш овард. Лекин меҳнаткашони хоҷагии деҳоти вилоят душвориҳои замони ҷангро паси сар намуда, тамоми қувваашонро барои истеҳсоли гандум, пахта, меваю сабзавот ва таъмини саноату артиш бо маҳсулоти хоҷагии деҳот қаҳрамонона сарф менамуданд.

Калидвожаҳо: Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ИҶШС, ҶШС Тоҷикистон, Кӯлоб, сокинон, саҳм, кишоварзӣ, маҳсулот, колхоз, истеҳсолот, пахта, пилла, чорво, боғу ток.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ ТАДЖИКСКОЙ ССР В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945 гг.)

В статье авторы рассмотрели положение сельского хозяйства Кулябского района Таджикской ССР в годы Великой Отечественной войны, что является одной из малоизученных тем в новейшей истории Таджикистана. Авторы отмечают, что в годы ВОВ (1941-1945 гг.) трудящиеся области проявили небывалый героизм, выполняли свои обязанности в чрезвычайных условиях труда и смогли обеспечить армию и промышленность основными видами продукции сельского хозяйства, продовольствием и военными средствами.

В статье авторы подчеркивают, что подвиги тружеников Кулябской области можно приравнять к ратным подвигам на фронтах Великой Отечественной войны. Потому что в условиях беспрецедентной самоотверженности и колхозного производства обеспечить жителей республики и армию необходимым количеством продуктов питания и одежды в тяжелых условиях войны.

Проведенное исследование показывает, что в годы Великой Отечественной войны война принесла тяжелые испытания основным отраслям сельского хозяйства, таким как зерноводство, хлопководство, животноводство и садоводство. Однако труженики сельского хозяйства области, преодолев тяготы войны, бросили все свои силы на производство пшеницы, хлопка, фруктов и овощей, на снабжение промышленности и армии сельскохозяйственными продуктами.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, СССР, Таджикская ССР, Куляб, жители, доля, сельское хозяйство, продукция, колхоз, производство, хлопок, кокон, скот, сад и виноградник.

AGRICULTURE OF THE KULYAB REGION OF THE TAJIK SSR DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR (1941-1945)

In the article, the authors examined the state of agriculture in the Kulyab region of the Tajik SSR during the Great Patriotic War, which is one of the little-studied topics in the recent history of Tajikistan. The authors note that during the Second World War (1941-1945) the working people of the region showed unprecedented heroism, performed their duties in emergency working conditions and were able to provide the army and industry with the main types of agricultural products, food and military equipment.

In the article, the authors emphasize that the exploits of the workers of the Kulyab region can be equated with feats of arms on the fronts of the Great Patriotic War. Because in conditions of unprecedented dedication and collective farm production to provide the inhabitants of the republic and the army with the necessary amount of food and clothing in the difficult conditions of the war.

The study shows that during the years of the Great Patriotic War, the war brought severe tests to the main branches of agriculture, such as grain growing, cotton growing, animal husbandry and horticulture. However, the agricultural workers of the region, having overcome the hardships of the war, threw all their strength into the production of wheat, cotton, fruits and vegetables, to supply industry and the army with agricultural products.

Key words: Great Patriotic War, USSR, Tajik SSR, Kulyab, inhabitants, share, agriculture, products, collective farm, production, cotton, cocoon, livestock, garden and vineyard.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сайнаков Сайнак Парпишоевич- номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, тел: (+992934162099), E-mail: saynakov2012@mail.ru;

Исуфов Шердил Ватанович - муаллими калони кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроғa: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Телефон: (+992988026304), E-mail: sherdil.isufov@mail.ru

Сведения об авторах: Сайнаков Сайнак Парпишоевич – кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, тел: (+992934162099), E-mail: saynakov2012@mail.ru;

Исуфов Шердил Ватанович - старший преподаватель кафедры истории таджикского народа, Кулябский государственный университет имени А.Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова 16. Телефон: (+992988026304), E-mail: sherdil.isufov@mail.ru.

Information about the authors: Saynakov Saynak Parpishoevich – candidate of historical sciences, head of the Department of General History of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, phone: (+992934162099); E-mail: saynakov2012@mail.ru;

Isufov Sherdil Vtanovich - Senior Lecturer, Department of the History of the Tajik People, Kulyab State University. A. Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, S. Safarov street 16. Phone: (992) 988026304, E-mail: sherdil.isufov@mail.ru

МУНДАРИҶА – СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОЛОГИЯ

1. **Абдусамадзода Э.А., Таґоев С.Х.** Инъикоси антропонимияи туркӣ дар романи «Фирдавсӣ»-и С. Улуґзода.....5-10
2. **Холиқзода А.** Образования страдательного залога в английском и русском языках.....10-15
3. **Асоева К.А.** Выработка пунктуационных навыков в процессе изучения сложного предложения.....15-21
4. **Холиқзода А.** Особенности употребления возвратных глаголов в русском и английском языках.....21-28
5. **Асоева К.А.** Связь слов в словосочетаниях в русской синтаксической науке.....29-37
6. **Бобокулов Д.А., Ёрмадова Н.** Русская литература второй половины XX века в творчестве В. Астафьева.....37-41
7. **Бобокулов Д.А., Рахмонова Ш.** К вопросу русско-таджикских взаимообогащений в литературном процессе (на материале творчества Роберта Рождественского).....41-45
8. **Давлатов Ф.Ҷ., Саидов Ҳ.А.** Хусусияти семантикии феълҳои тафаккурӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....45-54
9. **Зарипова Ш.Т.** Бозтоби Иҷлосияи XVI Шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар матбуот.....54-60
10. **Исмоилова Ф.Қ.** Истифода аз имкониятҳои жанри мусоҳиба дар матбуоти минтақавӣ (дар мисоли рӯзномаҳои «Навиди Кӯлоб» ва «Кулябская правда»).....60-67
11. **Муродов Б.**Р. Нақши технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ дар раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ.....68-72
12. **Начибуллоҳи Қ.** Садриддин Айнӣ ва пӯёи насри форсӣ.....72-77
13. **Одинаева Ш.** Арзишҳои гуманистии таҳсил ва баъзе хусусиятҳои вожаҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии донишҷӯён.....77-83
14. **Ҳомидов Д.Р., Қурбонзода Р.И**. Таснифи дараҷавӣ ва мавқеи номҳои ифтихорӣ дар «Таърихи Бухоро»-и Муҳаммад Наршахӣ.....84-91
15. **Ҷаҳонгиров Ш., Ҷаматов С.С.** Бозтоби истилоҳоти кулолгарии тоҷикӣ дар асари «Тоҷикон»-и Б.Ғафуров ва муодили англисии онҳо.....92-96
16. **Эргашева Ш.К.** Роль самостоятельной работы в рофессиональной подготовке будущих учителей.....96-109
17. **Шодиев Р.А., Зайнуддинзода Н.А.** Баҳси истилоҳот дар партави ҳифзи асолати забон.....109-117

ПЕДАГОГИКА

1. **Сироҷиддини Д.** Мақсад, мундарича ва омилҳои таърихӣ-педагогӣ дар таълими геометрия.....118-124
2. **Акбарова Б.Р.** Роҳҳои беҳтар гардонидани маърифати экологӣ дар ташаккули эътиқоди маънавӣ-ахлоқии хонандагон.....124-131
3. **Акбарова М.Н.** Татбиқи интеграл дар ҳалли баъзе мисолҳо.....131-135
4. **Амирализода Н.Н.** Таснифи методҳои геометрӣ ва татбиқи он дар ҳалли масъалаҳо.....135-140
5. **Холиқов А.** Фаъолгардонии хонандагон дар раванди таълим тавассути технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ.....140-146
6. **Аламова Х.Т.** Истифода намудани технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ ҳангоми омӯзиши физикаи умумӣ.....146-151
7. **Ғуломов С.Р.** Истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди омодасозии web-дизайнерҳои оянда.....152-159
8. **Давлатов Р.Ҷ., Алламуродов Б.Н.** Кори мустақилонаи донишҷӯён ва нақши он дар омӯзиши фанҳои таълимӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ.....159-168

9. **Зулфияи Ҷ.** Диалектикаи анъана ва инноватсияҳо дар фарҳанг ва маориф.....168-173
10. **Маҳмудзода Қ.Н.** Салоҳиятнокии касбӣ донишҷӯёни коллеҷҳои тиббӣ дар ҷараёни баргузории чорабиниҳои таълимӣ-тарбиявӣ.....173-181
11. **Маҳсиддинов Б.С.** Имкониятҳои технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олӣ.....181-188
12. **Мирзоева М.** Омӯхтан ва таҳлил кардани мушкилоти таҳсилоти фосилавӣ дар назария ва амалияи методикаи таълим.....188-196
13. **Назаров А.М.** Таҳияи барномаҳо аз фанни физика бо амсиласозӣ комютерӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии асосӣ.....196-202
14. **Назаров Т.Х.** Ташаккули маҳорати мақсадноки идоракунии фаъоли таълим ва ташаккули маърифати экологии омӯзгорони ояндаи фанни биология..202-211
15. **Ниёзов Ҷ.М.** Муодилаҳои алгебравӣ ва методҳои ҳалли онҳо.....212-218
16. **Нурова О.Б., Холиқзода А.** Моҳият ва сохти фарҳанги этникии омӯзгорони оянда.....218-226
17. **Сатторов Қ.А.** Вазъи таълими курси математика, омилҳо ва сабабҳои манфӣ дар тайёрии касбии донишҷӯёни самти математика.....226-238
18. **Султонов И.С.** Риояи қоидаҳои беҳдоштӣ аз ҷониби хонандагони синфҳои болоӣ дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ.....238-242
19. **Суфиев Х.Л.** Тартиб ва азнавсозии барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, дар курси информатика.....243-247
20. **Тоҳириён Ш.А., Атоева Ш.Б.** Хониш ва таълими матнҳои ахлоқӣ дар назарияи муошират ва фаъолияти суханварии хонандагони синфҳои 5.....247-251
21. **Ҳакимзода Н.** Ташкили кори мустақилонаи хонандагон доир ба мавзуи «Фигураҳои геометрии оддитарин ва хосиятҳои онҳо».....252-257
22. **Ҳақназаров Т.М.** Таснифоти психологӣ-педагогии кӯдакони нуқсони нутқидошта дар раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимии томактабӣ..258-266
23. **Ҳамидова Д.Ҳ.** Тасмачаҳои секисма (серанга) ва вазифаҳои он дар ҳалли масоили математикӣ.....266-269
24. **Самариддинова З.Н., Аввалов Б.** Моҳият ва махсусияти забони барномасозии **PYTHON**.....270-275
25. **Мирализода А.М., Қузиева Р.М.** Машғулиятҳои беруназсинфӣ ва нақши онҳо дар болоравии фарҳанги экологии хонандагони синфҳои 5-6.....276-285

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

1. **Сайнаков С.П., Исуфов Ш.В.** Хоҷагии деҳоти вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945).....286-292

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмии «**Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ»** мақолаҳои илмие, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи **илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таъриху бостоншиносиро** фаро мегиранд, нашр карда мешаванд.

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ:

1. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русию англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2 см, фосилаи байни сатрҳо 1,0 см ва формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 5 саҳифа ва на беш аз 14 саҳифа;
2. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
3. Номи мақола бо ҳарфҳои калон;
4. Насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Сатторзода М.Ш.);
5. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола кору фаъолият менамоя (н) д;
6. Матни асосии мақола на камтар аз 5 саҳифа (схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
7. Рақамгузории нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
8. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ. Адабиёт ба тартиби алифбоӣ оварда мешавад. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмии солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар такя кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад.
9. Намунаи таҳияи адабиёт: нишон додани манбаи иқтибос дар матн ба таври зер: [3, с. 24], [3, с. 24; 7, с. 53], ки ин ҷо рақами аввал манбаи истифодашуда ва рақами дувум саҳифа;
10. Рӯйхати адабиёти истифодашуда ба забони аслии китобӣ;
11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 10 ва на бештар аз 20 сатр, калидвожаҳо аз 10 то 15 номгӯй;
12. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Маълумот дар барои муаллиф ба тартиби зайл оварда мешавад: насаб, ном, номи падар, дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошад), вазифа ва ҷои кор, телефон ва почтаи элекронӣ;
13. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
14. Мақолаи аспирант докторанти PhD унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ мушовири илмӣ ва ё мудири кафедра қабул карда мешавад;
15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ва доктори илм қабул карда мешавад;
16. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 10 рӯз баррасӣ мегардад.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд тақризи мусбии мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матни мақоларо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои нашр тавсия намегарданд.

Нишонӣ барои дастрасии маълумоти иловагӣ:

Маълумоти иловагӣ: www.vestnik.kgu.tj, **тел**: 918-48-44-05.

ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Научный журнал «Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки» основан в 2009 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан от 12.04.2022 г., №245/МҶ-97. Журнал принимает научные статьи по трем направлениям: исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ),
регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде методданных.
Полная текстовая версия журнала доступна на сайте издания
(vestnik.kgu.tj).

ВЕСТНИК
Кулябского государственного университета имени
Абуабдуллох Рудаки
Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки
4 (29) 2022

Над номером работали:
Главный редактор:Рахмон Д.С.
Заместитель главного редактора: Рафиев С.А.
Ответственный секретарь: Сафарзода М.Н.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16
Сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: payom@kgu.tj
Тел.: 8(3322) 2-41-06

Ба матбаа 26.12.2022 супорида шуд.
Ба чопаш 27.12.2022 имзо шуд.
Қоғази офсет. Андозаи 60х84 1/16. Ҷузъи чопӣ 18,5.
Супориши №64. Адади нашр 50 нусха.
Дар матбааи ҶДММ «Истиқлол-2019» ба чоп расидааст.